A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

PÉNZÜGYTAN.

IRTA

LEROY-BEAULIEU P.

I. KÖTET.

BUDAPEST, 1879.

PÉNZÜGYTAN.

IRTA

LEROY-BEAULIEU P.

PÉNZÜGYTAN.

IRTA

LEROY-BEAULIEU P.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

FORDÍTOTTA

LÁNG LAJOS.

—

I. KÖTET.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST, 1879.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

219071

Franklin-Társulat nyomdája.

R 1877

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 765 /1958 sz.

A «Magyar Tudományos Akadémia» föladata lévén a tudományok önálló mívelése és emelése mellett azoknak terjesztésére is hatni, 1872. január 22-én tartott összes ülésében egy bizottságot alakított oly czélból, hogy az részint a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása, részint a tudományokat mai színvonalukon előadó eredeti magyar művek készíttetése által a tudományos műveltség terjesztése érdekében működjék.

A «Magyar Tudományos Akadémia» ezen könyvkiadó bizottsága föladatának megfelelni kívánván, mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományszakok körében leginkább érezhetők. Sietett ennélfogva elismert tekintélyű hazai szakférfiakat tudományos kézikönyvek szerkesztésével megbízni; egyúttal gondoskodott arról, hogy a külföldi tudományos irodalmak számos jelesebb művei hazai nyelvünkön mielőbb közrebocsáttassanak.

Ekkép a bizottság eszközlésére, részint a «Magyar Tudományos Akadémia», részint egyes vál-

lalkozó könyvkiadók kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata fog megjelenni; hivatva a külföld tudományos munkásságának eredményeit a magyar közönségre nézve megközelíthetőkké tenni.

Megjegyzendő azonban, hogy a bizottság midőn az eredeti munkák szerzői és a fordítók megválasztása által — az utóbbiaktól, hol szükségesnek vélte, mutatványt is kivánva — már eleve is gondoskodni igyekezett a munkálat sikere felől, utólagos birálatát nem terjeszthette ki a beadott munkák soronkénti kijavításáig, s így a szerzőkről vagy fordítókról minden felelősséget a részletekben magára nem vesz.

Budapesten, 1879. február havában.

A M. T. Akadémai könyvkiadó bizottsága.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Hazánkban a közgazdasági, de főleg a pénzügyi ismereteket eddigelé leginkább csak német forrásokból merítettük. S noha kétségtelen, hogy e téren különösen Rau, Stein és Wagner sok tekintetben jeles munkákkal gyarapították a tudományos irodalmat, nézetem szerint nem csekély szolgálatot tett irodalmunknak a M. T. Akadémia, midőn a jelen franczia munka átültetését elhatározta. Németországban ugyanis a pénzügytan a bureaucratikus cameralista tudományok emlőin nőtt fel, és ma is magán hordja az első ifjukorában nyert benyomásokat. Mint kiválóan hivatalnoki tudomány, egyrészt tulságosan előtérbe tolja annak közigazgatási elemét, a közgazdasági elem fölötte káros háttérbe szorításával; másrészt, mint ugyancsak hivatalnoki tudomány, elhanyagolja annak közjogi vagy jobban mondva alkotmányi elemét, a budgetjogot, mintegy ebből folyólag az egész budgetet és államhitelt.

Franczia országban a pénzügytan sokkal szabadabban fejlett, és a legközelebb lefolyt évtizedekben számos e nembe vágó kitünő munkával gyarapította az irodalmat.

Szerzőnk műve a legutolsó a sorban, de előnye a korábbiak fölött nemcsak a későbbi adatok és tapasztalatok értékesíthetésében áll, hanem és főleg abban a körülményben, hogy mind az adók, mind az államhitel közgazdasági hatásait, minden elődjénél bővebben és behatóbban fejtegeti. Hogy a hasonló német irodalmi termékekkel szemben még a franczia előadás megszokott egyszerűsége és világossága is nem megvetendő fényoldalát képezik a jelen munkának, azt talán fölösleges is mondanuunk. Az olvasó tájékozására nézve megjegyezzük még, hogy a munka első fele főleg az adókkal, második fele az államhitellel foglalkozik, s az eredetiben két, a magyar fordításban négy kötetet képez.

Leroy-Beaulieu P. az ifjabb franczia közgazdasági irodalomnak kétségtelenül leghivatottabb tagja, ki hirlapírói s tanári elfoglaltsága mellett az utolsó tiz év alatt majdnem minden évben uj munkával tett bizonyságot rendkivüli szorgalmáról és kiváló tehetségéről. E munkák nagy része akadémiai pályadijat nyert, míg ez utolsó műve az *Institut* ajtait nyitotta meg előtte. Legujabban még ennél is nagyobb elismerésben részesült szerzőnk. Chevalier-t helyettesíti a *Collége de France*, Franciaország legfontosabb főiskolájának közgazdasági tanszékén. Mint J. B. Say és Pellegrino Rossi öröksége a legkiválóbb kitüntetés, mely franczia közgazdát érhet.

Hátra van még, hogy néhány szóval tulajdonképeni feladatomról, a fordításról is megemlékezzem. Az eredeti folyékony nyelvezete kötelességemmé tette a munka ez előnyét az átültetésben is megőrizni. Minden igye-

kezetem tehát oda irányult, oly fordítást adni az olvasónak, melyen lehetőleg kevéssé érezze az idegen származás nehézkességét. A mi pedig különösen tudományos műnyelvünket illeti, a mely, fájdalom, hemzseg a legerőszakosabb nyakatekert kifejezésektől, bizonyos középutat igyekeztem tartani az uralkodó két áramlat közt, melyek közöl az egyik csak a nyelv érdekeit tartja szem előtt, míg a másik csupán a tudományos apparatus könnyebb kezelése iránt tanusít érzéket. Óvakodtam minden önkényes szófaragástól, s uj elnevezést is csak egyet használtam, az egyetlen adó nézetem szerint találóbb elnevezését az eddigi *egyadó* értelmetlen s különben is hamisítatlan német származásra való kifejezése helyett. A használatos mesterkélt és csak névre magyar kifejezéseket igyekeztem a háttérbe szorított és nyelvünk szellemének jobban megfelelő kifejezésekkel helyettesíteni. Igy használom következetesen a közgazdaságot *nemzetgazdaság*, adókulcsot *adóláb*, kapuadót *helyfogyasztási adó*, jószágot *jav*, terméket *termelvény*, termékenyt és meddőt *termelékeny* és *termeléktelen* helyett stb. stb. Hol csupán erőtetett magyar kifejezést ismertem, s volt latinos elnevezés, mely az életbe is átment, az utóbbit használtam. Speciális jelentőségü fogalmaknál pedig egyenesen megtartottam az illető angol, franczia stb. idegen elnevezést. Némely, a purismus kérlelhetetlen szigorával szemben valószinüleg meg nem állható kifejezéseket, minők: *járadék*, *hozadék* stb. mindazáltal szükségesnek véltem megtartani. Egyrészt azért, mert meglehetősen átmentek már vérünkbe, s igy fattyueredetök daczára legalább utólag törvényesitést nyertek; de másrészt és főleg azért, mert nem

ismerek megfelelő latinos kifejezéseket, s mert utoljára is a tudományos fogalmak, mint például: *bevétel, jövedelem, hozadék* kellő megkülönböztetését oly fontos érdeknek tartom, melyért szemet lehet húnyni némely kisebb nyelvbotlásoknál.

Budapest, 1878. október 31.

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

1871 óta e könyv szerzőjének főleg a pénzügyi tudománynyal kellett foglalkoznia. Mint az *Economiste Français* hetilap szerkesztője, mint a *Journal des Débats* munkatársa, mint az *École libre des sciences politiques* tanára, hol elméletileg, hol gyakorlatilag, naponkint kellett tárgyalnia az adóra, budgetre, kölcsönre, hitelre stbire vonatkozó kérdéseket. A könyv, melyet ma a közönségnek nyujt, e kettős foglalkozásnak, az elméleti tanításnak s a napi kérdések tanulmányozásának gyümölcse. A szerző azt hiszi, hogy ezáltal hézagot tölt be irodalmunkban.

Igaz, hogy nem vagyunk jeles pénzügytani munkák szűkében. Elég, ha Audiffret, Parieu és Garnier nevezetes munkáira és Vignes igen érdemes és hasznos adóismére utalunk. De szerző azt hitte, hogy az Észak-amerikai Államoknak 1860. óta és Franciaországnak 1871. óta gyüjtött nagy tapasztalatai a pénzügytant teljesebbé, szabatosabbá tették, s hogy különösen egyes részei egészen átalakultak vagy legalább megnagyobbodtak. Igy tagad-

hatatlan, hogy nagy kölcsönmüveleteink egészen uj világot vetettek a közhitel anyagára, mely munkánknak majdnem felét képezi.

Lesznek talán, kik már e munka czimén is fönnakadnak. Szerintök nem léteznék pénzügytan vagyis pénzügyi tudomány, hanem csak néhány tapasztalás-adta megközelítő és bizonytalan szabály, melyek épen nem bizonyultak csalhatatlanoknak. Az ország pénzügyeinek vezetése szerintök csak tapintat és ösztön dolga volna, melyhez a tanulmánynak és tudománynak semmi köze.

Meg fogják bocsátani, ha mi más nézeten vagyunk. Mi azt hiszszük, hogy van pénzügyi tudomány. Ha azt mondják, hogy minden tudomány bizonyos elvet föltételez: azt feleljük, hogy a pénzügytan elve az, hogy a nemzeti gazdagság minden civilizált országban folyton gyarapszik, ha csak tudatlan törvényhozók föl nem tartóztatják haladását. A nemzeti gazdagság ezen folytonos fejlődése, ez azon tünemény, melynek bizonyságaival fog az olvasó a jelen munka minden fejezetében találkozni. Midőn a szerző az adókról, a budgetről, a kölcsönökről, a kölcsönök conversiójáról vagy amortisatiójáról beszél, soha nem téveszti szem elől ezt a tapasztalat által bebizonyított elvet, hogy a nemzeti gazdagság szembetünőleg és folytonosan öregbedik. Ha van e munkában némi eredetiség, ugy ezt annak köszönheti, hogy ez elv hatja át minden lapját, ez elvett örekszik feltüntetni minden sora.

A XVIII. században alig jelent meg financialis munka Angliában, mely ne jósolgatta volna Nagybritannia közeli tönkrejutását. E félelem hazafias lehetett, de nem volt

tudományos. Az optimismus, más szóval ama törvények világos fölfogása, melyek a nemzetek haladását vezérlik, nem zárja ki egyébiránt a birálatot. Az olvasó e munka különböző részeiben látni fogja, hogy szerző elfogulatlanul itéli meg a rossz adókat, az oktalan kölcsönöket s ama különböző fogásokat, melyekhez olykor ügyes empiristák folyamodnak. Az elmélet terén független tudományt képez ugyan a pénzügytan, de a gyakorlatban, fájdalom, alázatos szolgája, hogy ne mondjuk rabszolgája egy önkényes és szeszélyes zsarnoknak: a politikának.

A jelen munka szerzőjének egyik főtörekvése oda irányult, hogy semmit ne állítson, mit be nem bizonyít, nemcsak okoskodással, de egyszersmind tényekkel is. Némely olvasó talán azt fogja mondani, hogy e munkában visszaéltek a számokkal és tapasztalati adatokkal. A legtöbb azonban, úgy hiszszük, a számok és tények e fölhalmozását csak a közönség iránti tiszteletünknek és fölvilágosításra törekvő őszinte igyekezetünknek fogja tulajdonítani.

1876. deczember.

TARTALOM.

Lap

A FORDITÓ ELŐSZAVA VII

A SZERZŐ ELŐSZAVA X

E munka tárgya és tervezete.

A pénzügytan meghatározása. — A civilisatió fejlődésének befolyása a közkiadásokra. — A nemzeti kiadások folytonos növekedése a legtöbb országban. — Franczia- és Angolország példái. — A kiadások ez emelkedésének főbb okai. 1

ELSŐ RÉSZ.

A KÖZJÖVEDELMEK.

I. KÖNYV.

Az államjószágok jövedelmei.

I. FEJEZET.

KÖZJÖVEDELMI RENDSZERÜNK EREDETE.

A király jövedelmei a hűbéri rendszer alatt. — Államjószágok, királyi vagy fenségjogok, hűbéri tartozások és szolgáltatások. — Az ingatlan terhei hajdan és ma. — A földbérek átalakulása adókká s az esetleges segélyek átalakulása rendes adóztatássá 13

II. FEJEZET.

AZON JÖVEDELMEK FONTOSSÁGA, MELYEKET A MODERN ÁLLAM MINT FÖLDBIRTOKOS VAGY TŐKEPÉNZES ÉS MINT IPAROS ÉLVEZ.

Lap

A különféle földbirtokról, melyet az állam bírhat. — Az ellentét az államjószágok kiterjedésének szempontjából két nagy civilisált ország: Anglia és Poroszország közt. — Az államjószágok nagy fontossága és különfélesége Poroszországban. — Állami birtokok keletkezése a legtöbb országban 25

III. FEJEZET.

AZ ÁLLAM KÖZVAGYONA.

Az állam, a megyék és a községek közvagyonának állandó gyarapodása. — Az állam közemlékekben levő közvagyonának leírása és megbecslése 1833-ban. — Az állambirtokok leltára 1876-ban. — A közvagyonnak, melyet a polgárok ingyen élveznek, növekvő fontossága. — A közvagyonnak fokról fokra nagyobbodó aránya az ország összes gazdagságához viszonyítva 36

IV. FEJEZET.

AZ ÁLLAM MAGÁNVAGYONÁNAK KÜLÖNBÖZŐ RÉSZEI.

E vagyon alkatrészei és hozadékai. — A tulajdonképi államjószág Francziaországban. — Az elzálogosított és elcserélt jószágok. — Az állam által kezelt mintatelepek. — A német államok mívelés alatt levő földeket, szőlőket és réteket birnak. — E mezőgazdasági birtok kezelése. — Az e fajta államtulajdon rossz oldalai.

Az állami erdőbirtok. — Az okok, melyek az állami erdőtulajdont igazolják. — Az erdők s különösen az állami erdők fontossága Francziaországban, Poroszországban stb. — Az

Lap

erdők értékemelkedésének okai. — Az állami erdők bevételeinek elemzése Francziaországban. — A termelési költségek. — Erdészeti rendszerünk hiányai. — Az állam erdeinek csekély terjedelme. — Az uj ültetések elégtelensége 45

V. FEJEZET.

AZ INGATLAN ÁLLAMVAGYONNAK ÉS KÜLÖNÖSEN AZ ERDŐKNEK ELIDEGENÍTÉSE. — UGYANAZON ÁLLAMVAGYON SZAPORÍTÁSA.

Az államjószágok elidegenitése mellett szóló érvek. — A jószágelidegenitések, melyek némely budget rendes és szabályos bevételei közt szerepelnek. — Poroszország, az amerikai Egyesült-Államok stb. példája. — A míveletlen állami földek eladása vagy örökbérbe adása. — Még néhány adat az államjószágok elzálogosításához Francziaországban a régi rendszer alatt. — E szerződési nem hátrányai. — Államjószágok átengedése társulatoknak pénzkölcsönért. — A franczia ideiglenes kormány 1848-ban, az erdők és a francia bank. — Az osztrák állami erdők és a bécsi nemzeti bank.

Az államjószágok közvetlen eladása az állam által, mint rendkivüli segélyforrás. — A nemzeti javak a forradalom alatt. — Louis báró pénzmüvelete az erdőkkel 1814-ben. — Az erdők, mint fizetési jegyekre lekötött zálog. — A 150,000 hektár erdő eladására vonatkozó 1817-iki törvény hatása. — Az 1831-iki és 1835-iki erdőeladások. — Az államjószágok eladása, válságos körülmények közt, közvetlenül hatástalan, későbbi időkre pedig káros rendszabály. — Ujabb eladások 1850 óta. — Fould javaslata 1865-ben. — Az 1814-től 1869-ig történt erdőeladások összege.

E müveletek kritikai vizsgálata. — A helyeslés, melyben Lafitte és Fould részesültek. — Az első becsléseinek hiányossága. — A második számításainak czáfolata. — Az erdők elidegenitésének hátrányai, klimatikus szempontból. — Szükséges megkülönböztetések. — Az állam köteles uj

Lap

erdőbirtokot teremteni hegyi területek megvétele és beültetése által.

A községi birtok. — A községi magánbirtok jelentősége Franciaországban. — A községi fatermelés elmaradottsága. — A községi javak mívelésének legjobb módja. — A községi javakra vonatkozólag 1813-ban tervezett és megkezdett művelet.

Állami jószágok eladása a külföldön. — A tisztán mezőgazdasági birtokoknál az eladási árak a becsléseket jelentékenyen meghaladták. — Spanyolország, Ausztria, Bajorország tapasztalatai. — Az egyházi javak eladásának művelete Olaszországban.

Az államjószágok szaporítása vétel utján. — Némely német állam, különösen Würtemberg és Baden példája. — Ez eljárás méltánylása 89

VI. FEJEZET.

AZ ÁLLAM IPARÜZLETI ÉS PÉNZÜZLETI VAGYONA.

Az állam iparüzleti vagyonának természete. — Bányák, sóaknák és hámorok állami kezelése Poroszországban. — Az állami iparüzlet átalános szabálya. — Állami vasutak birtoka vagy megszerzése. — A közmunkák angol-szász és európai szárazföldi rendszere. — Érvek az államvasutak mellett és ellen. — A német állami és magánvasutak összehasonlitása. — Az államok részesedése a nemzeti bankoknál. — Ingó értékek birtoka vagy megszerzése némely államban.

A városok pénzüzleti és iparüzleti vagyonának fontossága. — Páris városa vagyonának jövedelmei. — E vagyon gyarapodásának nagy valószinűsége.

Az államok és városok iparüzleti vagyona a jövő budgetjeiben sokkal nagyobb helyet fog elfoglalni, mint a jelenlegi budgetekben 126

II. KÖNYV.

Az adók.

I. FEJEZET.

ÁTALÁNOS ISMERETEK AZ ADÓKRÓL.

Lap

Az adó meghatározásai. — A helytelen és hiányos meghatározások. — Az adó nem szolgálatok kicserélése; nem biztositási dij; és nem szolgál csupán a nemzeti tőke átalános alkalmazási és termelési költségeinek födözésére. — Az adó egyszerűen azon szolgáltatás, melyet minden polgártól a kormányzati költségekből ráeső rész fejében követelnek.

Előny-e vagy hátrány az adó? — Hibás volta amaz állitásnak, hogy «az adó visszatér az adózókhoz és termékenyitő harmat gyanánt hull rájok.» — ADAM SMITH és MAC-CULLOCH ellenkező nézetei e tárgyban. — Vajjon nagyobb takarékosságra és munkásságra ösztönöz-e az adó? — Vizsgálata azon állitásnak, hogy «az adó a legjobb tőkeelhelyezés». — Mennyi igazság rejlik ez állitásban. — Azon esetek, melyekben az adó a nemzeti takarékosság collectiv alakját képezheti, sőt szükségkép képezi is. — Azon közhasznú munkák nagy száma, melyeket csakis adó által lehet foganatositani.

Lehet-e az adónak minimalis vagy maximalis határt szabni. — Azon különböző arányokról, melyekben az adó a polgárok vagyonával állhat. — A könnyü adó: Belgium példája. — A mérsékelt adó: Anglia példája. — A nehéz de elviselhető adó: Francziaország példája 148

II. FEJEZET.

ÁTALÁNOS ISMERETEK AZ ADÓKRÓL (FOLYTATÁS). — AZ ARÁNYOS ÉS A PROGRESSIV ADÓ.

Az adók különös és átalános voltának elve. — A helyi adók példái Angliában. — A különös adózás fogyatkozásai.

Lap

Adam Smith négy elve az adók tekintetében.

Az arányos és progressiv adók. — A progressiv adók mellett szóló tekintélyek. — Az áldozat állitólagos egyenlőségére támaszkodó elv hamis volta. — A progressiv adó elmélete érzelgős és nem észszerű elmélet. — Összehasonlitása azon szolgálatoknak, melyeket az állam a különböző osztályoknak nyujt. — Összehasonlitása az állam és magántársulatok által nyujtott szolgálatok árainak.

A progressiv adó önkényes volta. — A korlátolt progressió. — A jövedelem növekedését érintő ravaszabb progressiv adó. — E rendszer, következetesen alkalmazva, majdnem oly veszélyes mint az előbbi.

A progressiv rendszer meddő volta. — A nagy vagyonok és nagy jövedelmek kicsiny száma. — Poroszország példája az *Einkommensteuer*-rel. — Az Egyesült-Államok példája.

A progressiv adó a különböző sveiczi kantonokban. — Mennyiben nem lehet a progressiv adó sveiczi alkalmazásából következtetést vonni. — Az adókulcs igen gyönge, a progressio rendesen igen alacsony tételnél megáll. — A progressiv adó semmivel sem hoz többet mint az arányos adó.

Oly progressiv adók példái, melyek csak alakilag progressivek. — A *taxe mobiliere* Francziaországban és másutt.

A kis jövedelmek teljes és a közép jövedelmek fél adómentessége jelentékenyen különbözik a progressiv-adótól . . 181

III. FEJEZET.

AZ EGYETLEN ADÓ ÉS A TÖBBES ADÓ. — A TŐKEADÓ ÉS A JÖVEDELMI ADÓ.

Az egyetlen adó tana. — Vauban. — A physiocraták. — Az egyetlen adó előnyei, ha elégséges volna. — Az egyetlen adó megállapithatásának lehetősége. — Mily esetekben lenne elégséges. — Franczia állami és községi budgetek, ha a béke és rend egy század óta uralkodnék. — Azon segéd-

Lap

források, melyek az egyetlen adóval megférnek. — Az egyetlen adó lehetetlensége még Belgiumban is. — Az egyetlen adó csak egyenes adó lehetne. — A magas egyenes adó igazságos kivetésével és behajtásával járó nehézségek.

A physiocrata adóelmélet megczáfolása. — *A real property*-ra vagy az álló tőkére irányuló modern egyetlen adók tervei. — VOLTAIRE szellemdús és igazságos satyrája a *L'homme au querante écas* beszélyében. — Nem áll, hogy végelemzésben minden adó a földre vagy tőkére nehezül és ezek nyereségét csorbitja. — Mi lenne a földtulajdonból, ha minden fogyasztási adót egy egyetlen a földre vagy álló tőkére kivetett adóval helyettesitenénk.

A tőkének és jövedelemnek, mint akár egyetlen akár többszörös adóalapnak, összehasonlitása. — A tőkeadó állitólagos előnyei. — A tőkeadó kevesbbé egyenletes mint a jövedelmi adó. — A tőkeadó politikai és társadalmi hátrányai. — Az adózóknak, csak igen kis részét sujtja, a nagy többséget minden adó alól fölmenti. — Az álló tőkék értékét sokkal nehezebb kitudni mint a jövedelem nagyságát.

Az egyetlen adó nem elégséges nagy adósságokkal megterhelt és nagy hadsereget tartó államok szükségleteinek födözésére: a tőkére kivetett egyetlen adó több nehézséggel járna és faggatóbb lenne mint a jövedelemre irányuló egyetlen adó 236

IV. FEJEZET.

AZ EGYENES ÉS KÖZVETETT ADÓK.

Minden adót nem elszigetelten, hanem a többi fönnálló adókkal összefüggésben kell megbirálni. — Az egyenes és közvetett adók közigazgatási és közgazdasági meghatározása.

Az egyenes adók előnyei és hátrányai. — Az egyenes adók észszerűbbek. — Ha nagyon magasak, igen nehezen

szedhetők be és nagy egyenlőtlenségekre vezetnek. — Az egyenes adókkal nehéz a munkásokat érinteni.

Az egyenes adók sokkal kevesbbé ruganyosak mint a közvetett adók. — Az elsők nem nyujtanak oly állandó és folytonos jövedelmi szaporodásokat mint az útóbbiak. — Ez állitás bebizonyitása Anglia példájával. — A közvetett adók termékenysége sokkal gyorsabban gyarapodott ez országban mint a jövedelmi adóé. — A jövedelmi adó mindazáltal valamennyi egyenes adó közt leghivebben követi a nemzeti gazdagság fejlődését. — Ugyanez állitás bebizonyitása Ausztria példájával. — Francziaország példája. — A ruganyosság hiánya s a jövedelmi szaporodás gyönge volta nagy fogyatkozását képezik az egyenes adóknak modern államainkban, melyeknek szükségletei folyton növekszenek.

Válságok idején a közvetett adók hanyatlanak, de kisebb mérvben mint gondolják. — Francziaország példája 1870—71-ből és Spanyolország példája 1872—3-ból.

Az egyenes adókat csak akkor könnyü behajtani, ha alacsonyak. — Szinte behajthatatlanokká válnak, ha igen magasak. — Francziaország példája a forradalom idejéből és Anglia példája a Francziaország ellen viselt háborúk korszakából.

Mily mérvben ajánlható az egyenes adók fölemelése válságok idején. — Anglia a krimi háboru alatt.

Az egyenes adók állitólagos előnye: érzékenyebben érinti az adózókat s következéskép visszatartja őket kalandos vállalatoktól. — A tapaszalás hibásnak vagy legalább is túlzottnak bizonyítja ez elvet.

A közvetett adókat lehetetlen megszüntetni másutt, mint azon államokban, melyek a polgárok jövedelmének csak 3—4 százalékát igénylik szükségleteik födözésére.

A közvetett adók első fogyatkozása: nem arányosak az adózók vagyonához vagy jövedelméhez. — Jól combinált közvetett adórendszerben ez aránytalanság sokkal kisebb, mint állitják. — Nem minden közvetett adó fejadó. — Több közvetett adó bizonyos összefüggésben áll az adózók vagyo-

Lap

nával. — A közvetett fogyasztási adók majdnem orvosolhatatlan hibája, hogy átalában véve a megadóztatott tárgynak csupán mennyiségét vehetik számba és nem egyszersmind annak minőségét.

A közvetett adók második fogyatkozása: gátolják az ipart és föltartóztatják annak fejlődését. — Mac-Culloch ellenkező tana, fölhozott példája. — E tan megczáfolása maga Mac-Culloch, David Wells és Cliff Leslie által. — Némely ártalmatlannak hirdetett közvetett adónak, mint a szeszadónak, roppant hátrányai. — Az Egyesült-Államok a polgárháború előtt és után.

A közvetett adók harmadik fogyatkozása: az ipar és kereskedelem mesterséges eloszlására vezetnek, kedveznek a nagy iparnak, a kis és középipar rovására. — Ez állítás bebizonyítása.

A közvetett adók negyedik fogyatkozása: kezelési költségeik aránylag magasabbak mint az egyenes adóknál. — E különbség mindazáltal sokkal kisebb, mint átalán hiszik. — Ennek bebizonyítása Anglia és Francziaország példájával.

A közvetett adók ötödik fogyatkozása: nagy számú hivatalnoki személyzetet igényelnek, melyet a termeléstől elvonnak.

A közvetett adók hatodik fogyatkozása: demoralisatióra adnak alkalmat.

A közvetett adók állitólagos előnye: kevésbbé éreztetnek és kevesbbé népszerűtlenek mint az egyenes adók; önkénytes adót képeznek, melyet az adózó fogyasztásának korlátolása által könnyen elkerülhet; azon pillanatban szedetnek be, mely az adózóra nézve legkedvezőbb. — Ez állítólagos előnyök képzeletiek vagy tulzottak.

A közvetett adók valóságos előnye, hogy könnyen férnek minden jövedelemhez, még a legkisebbekhez is, a mire az egyenes adók nem képesek; s hogy jövedelmök a nemzeti gazdagság fejlődése következtében folyton gyarapszik.

A nagy adósságokkal terhelt és nagy hadseregeket tartó államok, nem födözhetnék kiadásaikat közvetett adók nélkül. 306

V. FEJEZET.

AZ EGYENES ADÓK. — AZ EGYENES SZEMÉLYI ADÓK VAGY FEJADÓK.

Lap

Az egyenes adót majd a személyekre, majd a dolgokra (vagyonra vagy jövedelemre) lehet kivetni.

Az egyenes személyi adó vagy fejadó. — A fejadózás igen szokásos adó és igen különböző hatást gyakorol. — A fejadó egyenlő lehet minden polgárra nézve és ez adó fizetése föltételül szolgálhat a szavazatjog gyakorlására. — Példák Massachussetből.

A fej adózásban meg van a hajlam arra, hogy megközelítőleg arányos jövedelmi adóvá alakuljon. — A fokozatos fejadó vagyis osztályadó rendesen az első lépcsőt képezi a jövedelmi adó hoz. — A régi olasz államok, Poroszország és a sveiczi cantonok példái. — A *Classensteuer* szervezete Poroszországban. — Többet jövedelmez, mint az *Einkommensteuer*, de a jövedelmi szaporodás sokkal lassúbb nála, mint az utóbbinál. — E különbség alapja. — A fokozatos fejadók hibái.

A személyi adózás Franciaországban. — A különböző természet, melyet időről-időre fölvett. — A személyi adónak különböznie kell a lakbéradótól. — Ez adó tarifáját jelentékenyen föl kellene emelni. — Ez adó megfizetése föltételül szolgálhatna a választói jog gyakorlására, mint Massachussetben 397

VI. FEJEZET.

A VAGYONI ADÓK. — A FÖLDADÓ.

A földbirtok sajátságos jellege. — A *földjáradék* vagy a physiocraták *produit net*je. — Három ok arra, hogy a földbirtok jó adótárgy.

A földadó fokozatos fejlődése. — A föld terjedelméhez mért adó. — A földek termékenysége szerint osztályozott adó

s minden osztályra egyformán megállapított földadó. — Az ekék, barmok vagy gyümölcsfák számához mért adó.

A nyers jövedelemre kivetett adó vagy tized. — A tizeddel járó nagy visszásságok, a kissé civilisáltabb országokban. — Gátolja a belterjes gazdaság kifejlődését s a nagy tőkék alkalmazását. — A tiszta jövedelemhez s nyers jövedelemhez képest annál kisebb lesz, minél előbbre halad a mezőgazdaság. — A tized behajtását kisérő anyagi nehézségek. — Törökország példája. — A tized annál súlyosabb, minél rosszabb a termés.

A földadó tökéletesebb alakjai. — A földadó arányban állhat vagy e jószágok vételárával vagy a birtokos jövedelmével. — A második eljárás helyesebb mint az első. — A földek tiszta hozadékában előforduló nagy változások.

A földadó háramlása. — Három rendszer. — Az első szerint a földadó a mezei termékeket fogyasztó közönséget terheli. — A földadó, ha csak nem igen nagy és nincs rosszúl kivetve, átalában semmi befolyást nem gyakorol az élelmi czikkek árára. — Kivételes esetek, melyekben a földadó a mivelés alá vetett földterület korlátolására vezetett. — Példák: Törökország, Anglia nehány kerülete a szegényadó tulzásai következtében, a régibb Francziaország XIV. Lajos után. — Második rendszer, és ez a helyes: a jól kivetett földadó csak a földbirtokos tiszta jövedelmét érinti. — Harmadik rendszer: a régi földadó nem terheli sem a jelenlegi földbirtokosokat, sem a mezei termékek fogyasztóit; az ily adó ép oly hatású, mint ha a kezdetleges és az adó behozatalakor élő földbirtokos vagyonának egy részét kisajátították volna. — E szellemes tan kifejtése és megczáfolása.

A mezei birtokot terhelő adót meg kell különböztetni a házadótól. — A két adó háramlása rendesen nem ugyanaz. — Az első a birtokost terheli, ki azt nem képes a fogyasztóra áttolni. — A második, virágzó országokban átháramlani törekszik a fogyasztóra, vagyis a házak vagy lakások bérlőjére.

Állandó vagy változó legyen-e a földadó? — Előnyösebb

és méltányosabb, ha változó. — A felosztásos vagy a hányados rendszert kell-e elfogadnunk? — A hányados rendszer nagy előnyei. — Nem áll, mintha a földadó változó volta zsibbasztólag hatna a földmivelésre, midőn e változás nem ölt nagy mérveket.

A földadó Európa legfőbb államaiban. — A földadó Franczia országban. — A földadó Olaszországban. — A földadó Ausztriában. — A földadó Belgiumban, Hollandiában és Poroszországban. — A földadó Angliában: A *landtax*hoz hozzá kell csatolni az *income-tax A* és *B* lapjait s a számos helyi adókat. — A mezei birtok terhei valószinűleg valamivel nagyobbak Angliában mint Franczia országban.

A franczia földadó átalakulásai. — A forradalom alatt a földek tiszta jövedelme 5 százalék lehetett. — A tized s a hűbéri szolgáltatások eltörlése igazolja ez adókulcsot. — A *Constituante*, mindent összevéve, inkább könnyítette, mint emelte a mezei birtok terheit. — A földadó folytonos lejebb szállítása 1821-ig. — Az ingatlan jövedelem jelentékeny növekedése. — Az adó mindig kisebb lesz a tiszta jövedelemhez képest. — A franczia mezőgazdák által hangoztatott panaszok okai. — Elfeledkeznek azon terhekről, melyeket a forradalom levett vállaikról. — Nem veszik számba azon adókat, melyeket az értékpapirokban jelenkező tőkék fizetnek. — Szem elől tévesztik a pótlékos centime-ok sajátságos természetét. — Végül a földadó igen rosszúl van elosztva. — Jobban elosztva, 50 vagy 100 millió frankkal is többet hozhatna a mezei birtokokra és beépített telkekre irányuló földadó.

A kataszter. — A tömeges kataszter. — A részleges kataszter. — A kataszteri eljárás kifejtése. — Az utolsó kataszter nagy hibái. — A részleges orvoslások elégtelen volta. — Példák a földadó roppant egyenlőtlen voltáról. — A felosztás minden fokozata hibás. — Némely birtok jövedelmének negyedét vagy harmadát fizeti, más csak ötvened vagy épen századrészét. — Szükséges a kataszteri becsléseket időszakonkint megigazitani, hogy a földadót igazságossá és ruganyosabbá tehessük. — Egyszerű és gyakorlati eszkö-

Lap

zők e reform kivitelére. — Példák nehány idegen országból. A földadó megváltása némely országban. — E megváltás hatásai Angliában. — A *Moukabala* Egyptomban. — Érvek e megváltás ellen, mely nem egyéb, mint elpalástolt és rendesen igen terhes kölcsön 419

VII. FEJEZET.

A HÁZADÓ, AJTÓ- ÉS ABLAKADÓ, KÉMÉNYADÓ stb. — A HÁZBÉRADÓ VAGY LAKBÉRADÓ.

A mezei tulajdonra és épületi tulajdonra vetett adók elválasztásának szüksége. — E két adó különböző háramlása: az épületi adó rendesen a bérlőkre háramlik és fölemeli a lakbéreket. — Az épületi adó egyenlőtlenségei Francziaországban: ez egyenlőtlenségek még nagyobbak mint a mezei tulajdonnál előforduló egyenlőtlenségek. — Az épületi adó csekély hozadéka a korszakos megigazítások hiányának tulajdonítandó.

Az épületi tulajdon gyors növekedése Francziaországban és Angliában. — Idevágó statisztikai adatok. — Az épületi tulajdon adóját túlzás nélkül föl lehetne emelni az épületi tulajdon értékének 15 százalékára (főtételben és pótszázalékokban együttvéve), s ez esetben 300 millió frankot hozna az államnak és községeknek. — Az épületi tulajdon sokkal súlyosabban van megadóztatva Olaszországban, Ausztriában s különösen Amerikában, mint Francziaországban. — A házadó fölemelése az egyetlen eszköz, melylyel oly országban, mint Amerika, a helyi fogyasztási adókat, vagyis a kapuadót elkerülni lehet. — Példák az egyenes és községi adók fontosságára Amerikában.

Az ajtó-, ablak- és kéményadó. — Ez adók képtelen és igazságtalan volta. — Az ablakadó Angliában. — Az ajtó- és ablakadó Francziaországban. — E majd hányados, majd fölosztásos adó korcstermészetünek bizonyult nálunk. —

Lap

Változásai; e változások befolyása az adó termékenységére. — Az ajtó- és ablakadó tarifái. — Ez adóra vonatkozó statisztikai adatok. — Lehetetlen azt igazságosan kivetni. — Össze kellene olvasztani vagy a házadóval vagy a házbéradóval.

A házbéradó, Franczia országban *impôt mobilier*. — Egyik legajánlhatóbb egyenes adó. — Válaszok az ezen adó ellen támasztható ellenvetésekre. — Méltányos és lehetséges ez adó kivetésénél számbavenni a családban élő kiskoru gyermekek számát. — A házbéradóval össze lehetne kötni némely igen egyszerű fényüzési adót. — A házbéradó egyetemes és egyenlő volta. — Helyes-e a kis jövedelmeket ez adó alól fölmenteni? — Lehet-e igazolni azt a progressiv alakot, melyet ez adó némely országban fölvesz? — Igaz-e, hogy a nagy vagyon jövedelmének aránylag kisebb részét áldozza házbérre mint a kis és közép vagyon? — A házbéradót túlzás nélkül lehetne a bérérték 10 százalékára emelni s egy 15 százalékos épületi adóhoz csatolni. — Mily segitséget nyujtana ez ujitás a kapuadók eltörlésére.

A házbéradó visszásságai Franczia országban. — Minő volt ez adó a *Constituante* tervezete szerint. — Változások a forradalom alatt. — A házbéradó alaphibája az, hogy fölosztásos adó. — A fölosztás nagy egyenlőtlenségei. — Félénk kisérletek ez adó reformálására a juliusi monarchia első idejében. — A házbéradó másik fontos hibája, hogy Franczia országban össze van kötve a személyi adóval. — Az ebből származó nagy visszásságok: különböző példák. — A házbéradó franczia rendszere a különböző nagy városokban. — Az államtanács egy ujabb rendelete, mely eltiltja a progressiv alakot. — Ez adót csak úgy lehet orvosolni, ha átalakitják hányados adóvá 488

E MUNKA TÁRGYA ÉS TERVEZETE.

Arra nézve, ki a pénzügytan megírására vállalkozik, egyik főnehézség abban áll, hogy korlátozni tudja magát. E tárgy körébe a legkülönbözőbb és legkiterjedtebb kérdéseket be lehet vonni. Mi, kik nem csupán írtuk, de úgy szólván elmondtuk e könyvet, mert majdnem bevégezve került ki öt évi nyilvános előadásainkból, mi mindenekfölött arra törekedtünk, hogy világossá és határozottá tegyük. Ugyanaz a gondolat vezetett bennünket, a mely Colbert-t, midőn azt mondá: «A pénzügyek anyagát oly egyszerűvé kell tenni, hogy mindenféle ember könnyen megérthesse.» E szükség és kötelesség napjainkban még parancsolóbb, mintsem az előtt volt; mert a közpénzügyek vezetése ma mindnyájunk kezében van. Közvetve Franciaország 9 vagy 10 millió választójának kezében, közvetlenül pedig 7 vagy 800 képviselőjének vagy senatorának, 3 vagy 4 ezer megyei tanácsosának, 200,000 vagy 250,000 községi tanácsosának kezében.

A helyett, hogy a pénzügyek birodalmát tágítani igyekeztünk volna, inkább lehető biztos határok közé kívántuk szorítani. Egy jó meghatározás sok zavart és nehézséget hárít el. Részünkről ezt értjük mi a pénzügyek tudománya alatt: a közjövedelmeknek és e jövedelmek hovafordításának tudománya. A közjövedelmek adják a pénzügyeknek

tulajdonképi anyagát. A pénzek kezelésének szabályai, a kölcsönök és törlesztések körüli eljárás stb. vagyis a hovafordítás képezi azt, a mit a pénzügyek külsejének nevezhetnénk.

E meghatározás elfogadásával nyiltan ellentétbe helyezkedünk a német tudósokkal, kik különben sok gonddal és tanúlmánynyal írtak a pénzügyek tudományáról. Míg e sorokat írjuk, legfontosabb munkáik közül három fekszik előttünk: *Grundsätze der Finanzwissenschaft*, Rautól (4. kiadás, 1859); *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, ugyanattól, de jelentékenyen átalakítva, vagyis inkább majdnem teljesen átdolgozva dr. Wagner Adolf, berlini egyetemi tanár által (1872); végül *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, dr. Stein Lőrincz, bécsi egyetemi tanártól (1871).

Tervünk nem egyezik meg e három munkáéval. Végtelenül kisebb terjedelmű. A három német író azzal kezdi, hogy elég hosszasan fejtegeti az állam lényegét, tulajdonságait, és a költségeket, melyek ezekből folynak. Dr. Rau negyedik kiadásában épen száz lapot szentel ez elmélkedéseknek. Dr. Stein Lőrincz e pont körül nem áradozóbb; de dr. Wagner már száznegyven lapot használ e czélra. Aprólékosan tanúlmányoz minden kiadást, és véleményt mond azok mindegyike felől. Mi, úgy hittük, nem vagyunk kénytelenek e fajta tanúlmányokba mélyedni. Nekünk sem esett volna ugyan nehezünkre értekezni az állam lényeges tulajdonságairól és másodrendű tulajdonságairól, azon teendőkről, melyeket magára kell vállalnia és azokról, melyeket a polgárokra és szabad társulatokra kell hagynia. De az e fajta kutatások szerintünk nem tartoznak a pénzügyek tudományához. Ezek az elméleti közgazdaság körébe valók. És tisztelni kell tudni a határokat, melyek az emberi ismeretek különböző ágait elválasztják. Az ál-

lamnak szükségei vannak. A mi föladatunk e pillanatban nem az, hogy megtudjuk : melyek azok, vagy minőknek kell lenniök ; hanem, hogy mikép elégíthetjük ki azokat lehető legbőségesebben, az egyesek legcsekélyebb kárával és áldozatával. Ha az olvasó építészt hivat, hogy magának házat építtessen, nem az ő dolga lesz azt kutatni, hogy ez épület nem nagyon terjedelmes-e az olvasó vagyonához, vagy társadalmi állásához képest. Rá csak az tartozik, hogy e házat lehető szilárdan, kényelmesen és szépen, a tulajdonos legcsekélyebb terheltetésével építse föl. Épen így az, ki a pénzügyek tudományáról ir, őszintén sajnálhatja az államokat, melyek túlságosan költekeznek, de valódi föladata annak megmutatásában fog állani, hogy mikép szerezhet az állam magának segédforrásokat az egyesek érdekeinek lehető kimélete, s az igazság tisztelete mellett. Ime ezért határoztuk meg mi a pénzügyek tudományát a következő szavakkal : a közjövedelmeknek, s a közjövedelmek hovafordításának tudománya.

Másrészről ama német írók, kikről beszéltünk, foglalkoztak műveikben még a szorosabb értelemben vett pénzügyi közigazgatással is, például a pénzügyi miniszterium szervezetével, s a nagy pénzügyi üzletágakkal. Mi csak mellesleg fogjuk az ide vágó fejtegetéseket érinteni, nem mintha nem értenők teljes fontosságukat ; hanem mert nagyon is messzire vinnének bennünket, és mert úgy véljük, hogy már nem tartoznak munkánk tulajdonképen i terével. Mi könyvünket a pénzügyi tudományról írjuk, vagyis mindazon pénzügyi jelenségekről, melyek alkalmasak arra, hogy tudományos tanúlmányozás és tudományos átalánosítás tárgyát képezhessék. A közjövedelmek különböző ágai, a kölcsönök, az adósságok, az átalakítások, törlesztések, a kényszerfolyam ezek közzé tartoznak. Ellenben a

pénzügyi közigazgatás esetleges és változható dolog; és egész sorát adhatja a különböző — s mégis egyenlő értékű — mintáknak.

Megmondtuk, hogy könyvünket nem fogjuk tanúlmánynyal kezdeni — az állam tulajdonságairól, s akár lényeges és szükséges, akár másodrendű és fakultativ teendőiről. Mi az államot és alkotó elemeit, minők a tartományok és községek, úgy veszszük, a mint vannak, s a mint mindig voltak. Van életök, van tevékenységök. Állandó testek ezek, melyek szolgálatokat tesznek és gyakran a múltból örökölt terheket viselnek. Kimerítőleg meghatározni az állam lényeges teendőit, vesződséges dolog volna: mert teendői között egy sincs, a melyet bizonyos országban, bizonyos időben egyesek ép úgy ne gyakorolhatnak volna, mint maga az állam. Tudjuk például, hogy Spanyolországban egy magán társulat, a szent *Hermandad*, alakúlt a rendőrség gyakorlására; Angolországban még ma sem tűnt el teljesen a *Special constable*-ek, vagyis az önkéntes, ideiglenes és fizetéstelen rendőri ügynökök intézménye.

Könnyű bebizonyítani, hogy a civilisatio haladása nem szünt meg növelni ha nem is az állam teendőinek vagy elemeinek (tartomány, község) számát, de legalább e teendők mindegyikének fontosságát: az iskolak, közsegély, közlekedés, egészségügy csupa oly szolgálatok, melyekkel az állam régebben nem foglalkozott, s a melyekért évenkint nagyobbodó áldozatokat hoz. Ámde az állam által tett szolgálatoknak az a sajátságos jellemök van, hogy nagyobb részök, legalább látszólag, ingyenes. A ki azokat közvetlenül élvezi, nem fizeti meg őket közvetlenül, s nem is ő egyedül. Az állam tehát az újkori társadalmakban, nem kapja meg azon személytől, kinek szolgálatot tesz, közvetlen egyenértékét fáradozásának, vagy azon külön

költségnek, melyet eme szolgálatra fordítnia kellett. Rendesen nincs egyéb segélyforrása, mint azon javak jövedelme, melyek esetleg tulajdonában vannak, vagy az összegek, melyeket adó útján összes polgáraitól kap, kikkel bizonyos együttes előfizetési viszonyba lép azon szolgálatok árára nézve, a melyeket közölük mindegyiknek tenni fog.

Az állam szolgálatainak e látszólagos, de nem valódi ingyenessége, egyike azon okoknak, melyek a népeket az állam teendőinek túlszaporítására ösztönzik. Egy okos ember sem fogja a kereskedőtől azt követelni, hogy több szövetet, vagy bútort szállítson neki, mint a mennyire szüksége van. Mert minden vevő tudja, hogy egyénileg és közvetlenül, vagy legalább legközelebb meg kell fizetnie eme bútorok és szövetek teljes árát. Míg ellenben sok ember, ki józanság hírében áll, s e hírt az élet rendes körülményei közt meg is érdemli, az államtól sokkal nagyobb tömegét fogja a szolgálatoknak követelni, mint a mennyire föltétlenül szüksége van. Épen mert nem kell egyénileg és közvetlenül megfizetnie e szolgálatok mindegyikének árát. Elfelejti, hogy egyenértékét még is megfizeti azon együttes előfizetés útján, melyet adónak neveznek.

Az állam által tett szolgálatoknak főjelleme tehát az ingyenességnek azon nemében áll, mely kényszeríti őt az összes polgároknál tömegesen kártalanítani magát az előnyökért, melyeket nekik egyenkint nyujtott. Hasonlít egy kereskedőhöz, a ki a helyett, hogy mindegyik vevőjének külön számlát nyitna, összes vevőinek nyitna egy közös számlát, s az év végén akár találomra, akár többékevesbbé ingatag adatok alapján kivetné rájuk előlegeinek s az őt törvényesen megillető nyereségnek összegét. Világos, hogy ez eljárás képtelenség volna a kereskedő ré-

széről, de érthető az állam részéről. Mert csakugyan, ha ez minden adózónak egyéni számlát nyujtana be a szolgálatokról, melyeket neki tett : megoldhatlan bonyodalmat és számtalan ellentmondást idézne elő ; és ép oly kényelmetlen, mint költséges igazolási készüléket és személyzetet tenne szükségessé. Azonkívül az állam által tett sok szolgálatnak az a sajátsága, hogy csak megelőző, s tehát úgy szólván megfoghatlan és érezhetetlen haszna van. Ilyen az igazságügyi szolgálat, mely nemcsak azoknak használ, kik a bíróságok előtt perlekednek, hanem mindazoknak, kiknek javát és életét már maga a bíróságok által keltett félelem óvja meg.

Ha civilisatiónk átalános folyamát, különösen két század óta megvizsgáljuk, azonnal föl fog tűnni az állami kiadások növekedése. Kortársaink nagy része meg van réműlve e jelenségtől, melyet hajlandók a rossz kormányzatnak, és a kormányzók rövidlátásának tulajdonítani. Hogy e rövidlátás és rendetlenség szerepet játszanak a közkiadások fejlődésének okai közt, egy józan ember sem vonhatja kétségbe. De e fejlődés sokkal átalánosabb jelenség, hogysem azt mélyebben fekvő, s hogy úgy mondjuk, az emberek akaratától függetlenebb okoknak ne tulajdonítsuk. Emlékezünk az ijedelemre, melyet Franciaországban az egy milliárdot meghaladó első költségvetés a törvényhozók, sőt a nép közt is előidézett. Ez az 1828.* évben jelent meg. Azóta egyetlen költségvetés sem maradt e szám mögött; fokozatos, de folytonos emelkedéssel a két milliárdot, ha a háborús éveket kiveszszük, először 1860-ban értük el. Azóta sohasem szálltunk le az alá, most vagyis 1877-ben a tulaj-

* Lásd : *Compte général de l'administration des finances*, az 1869. évre, 492. és következő lapjait ; az 1823-ki háborús évet mellőzzük.

donképi állami kiadásokban túlmegyünk a 2 milliárd 667 millión, és ha hozzáadjuk a külön forrásokból fedezett kiadások költségvetését, mely főkép a megyék és községek részére szedett pót centime-okból áll, úgy a 3 millárd 51 milliót elérjük; s végül ha számításba vennők a kapuadó és egyéb községi segélyforrások eredményét, ez legalább 3 milliárd 400 milliónyi összegre rúgna. Épen nem valószínű, hogy egyelőre a kiadásokat e számok alá sűlyedni lássuk, a melyeknek arányai még zavarba ejtik képzelő tehetségünket.

Azt fogják mondani, hogy Francziaország rossz példa. Ez kalandos nemzet és tékozolja a gazdagságot, melyet számára talajának termékenysége, lakosainak ipara és házias takarékossága biztosít. Lássunk egy békésebb országot, melynek lakossága több gyakorlati értékkel és kormánya több állandósággal bír. Ime Angolország körülbelűl ugyanazon látványt nyújtja. Még arányai sem csekélyebbek. Ki nem olvasta, ki nem csudálta Macaulay szép történetében azon mesteri fejezetet, a hol Angolország állapotát írja le 1685-ben? mily kezdetleges volt akkor egész közigazgatása, s mily csekély összegbe kerűlt az az országnak! Az *excise*, vagyis a belföldi közvetett adók tisztán 585,000 font sterlinget (nem egészen 15 millió frank) jövedelmeztek. A vámok jövedelme 530,000 font (13 és fél millió frank), a kéményadóé 200,000 font (5 millió frank) volt. Ha hozzáadjuk e három fő bevételi forráshoz a királyi jószágok jövedelmét, melyek akkor sokkal kiterjedtebbek voltak, mint jelenleg, továbbá a hűbéri tartozásokat, melyek akkor jelentékenyek voltak, összesen — mondja a híres történész — 1.400,000 font sterling (35 millió frank) jövedelmet érünk el. Igaz, hogy itt csak a tulajdonképi Angliáról van szó, melynek csak $5^1/_2$ millió lakosa volt.

De mikép alakúlt át a bevételek ez elenyésző csekély összege, két századnál rövidebb idő alatt oly összeggé t. i. 77.335,657 font sterlinggé (1958 millió frank), a mennyit — az igaz, a 32 millió lakost számláló — Egyesült Királyság költségvetése az 1873—1874. évben föltüntet?* A népesség nincs ötször akkora, mint a minő a tulajdonképi Angliáé 1685-ben volt, és a közjövedelmek ötvenötszörte jelentékenyebbek.

Ne higyék önök, hogy pusztán a XVIII. század és a XIX. század kezdetének háborúi okozták az angol budget ez ijesztő növekedését. A közkiadások főnemei minden időben, még a legbékésebbekben is, érezhető és szakadatlan növekedésben voltak. Csak egyetlen egy, az adósság terhe, apadott némileg 1815 óta. Egy nagy angol parlamenti okmány van előttünk, melyet e könyv folyamán gyakran fogunk használni, *Public Income and Expenditure* Nr. 366,** mely minden 1868 óta keletkezett költségvetés kivonatát tartalmazza. Ne menjünk vissza oly messzire, és csakis a jólétnek és békének azon nagy korszakát tekintsük, mely 1816 és 1874 közt fekszik, s a melyet alig zavart meg a keleti háború és néhány Európán kívüli expeditió. E hosszú korszak első rendes éve az 1817-ki, melyben a rendes költségek 58.726,341 font sterlingre (kerek számban 1480 millió frankra) emelkedtek. A következő tizennyolcz évben a budgetek csökkenő irányzattal bírnak, és alig érezhető apasztások által 1833-ban a 48.786,047 font sterlinget (1229 millió frankot) érik el. Ez az 1817. évhez képest 251 millió franknyi kevesbbedés. Az adósság címe csakugyan apadott is 50 millió frankkal, leginkább azon műveletek által,

* *Statistical Abstract for the United Kingdom* 1874. 5. l.

** Két nagy negyedrét kötet, 1869.

melyeket conversiónak neveznek, s a melyeknek elveit később tanulmányozni fogjuk. A hadsereg és tengerészet költségei 135 millió franknyi összeggel voltak leszállíthatók; az adók beszedésének költségei is süllyedtek; de a polgári közigazgatási ágaknak *(miscellaneous civil Services)* engedélyezett hitelek emelkedtek. Akármint legyen is különben, 1833-ban éri el az angol költségvetés e századbeli legalacsonyabb tételét. Ez időponttól kezdve emelkedik. Tíz évvel később 1843-ban az 55.360,511 font sterling (1395 millió frank) összegen találjuk. Ez 166 millióval több, mint 1833-ban. De az 1817. évi összeget még nem érte el. Legyünk türelemmel. Nem sokára meg is haladja. A békés évben, mely az 1859-ik évi márczius 31-ik évvel végződik,* Nagy-Britannia költségvetése 64.802,872 font sterlingre (1633 millió frankra) rúg. Ez 238 millióval több, mint 1843-ban, 404 millióval több, mint 1833-ban, és 153 millióval több, mint 1817-ben. Végre 1859 óta a kiadások gyors haladásokat tesznek, habár Anglia a politikai elkülönítés rendszerének előnyeit élvezi. És az 1873—1874-ki** pénzügyi évre elérték a 73.211,815 font sterlinget (1846 millió frankot), mely szám 213 millióval áll az 1859-ki, és 617 millióval az 1833-ki fölött.

Így negyven évi teljes béke alatt, melyet zivatar csak néhány perczre zavart meg, Nagy-Britanniának a gazdál-

* A század kezdetén a pénzügyi év Angliában jan. 5-kével végződött, 1854 óta márczius 31-én végződik. A költségvetés tehát egyik év április 1-jétől a következő évi márczius 31-ig terjed.

** Az 1873-ki, vagyis az 1874-ki márcz. 31-én végződő évnek összes kiadásai 3.200,000 font sterlinggel nagyobbak voltak a szövegben említett összegnél. Mi azonban azon összeget levontuk, mint olyan rendkívüli kiadást, mely az Alabama-ügyben fizetett kártérítést képezi.

kodó pénzemberek országának budgetje 617 millió frankkal, vagyis 50 százalékkal emelkedett; habár ez idő alatt az adósság terhe 50 millió franknál többel apadott. Igaz, hogy a hadsereg és tengerészet kiadásai megkettőződtek; de a polgári közigazgatás, igazságszolgáltatás, közmunkák, közoktatás, konzuli és gyarmati szolgálat stb. költségei majdnem megnégyszereződtek. S itt mi Európának legkevesbbé központosító nemzetéről beszéltünk, arról, melynek legkevesebb hajlama van az állam hatáskörét kitágítani, s a mely különösen közmunkáit leginkább a magán kezdeményezésre és helyi kormányzatra bízza.

Ez első fejezetben nem akartunk egyebet, mint megérinteni a közkiadások növekedését minden civilizált nemzetnél, még a legbékésebbeknél is. E jelenséggel behatóbban fogunk foglalkozni e munka egy más részében, a hol a budgetet fogjuk tárgyalni. Beismerjük, hogy ez irányzattal szemben valamikor ellenhatás keletkezhetik. Ha a nemzetek némi kitartással foganatosítanák közadósságaik törlesztését, és ha a végletekig vitt fegyverkezés uralma, mely Európát agyonnyomja, megszűnnék: lehetséges volna, hogy a közkiadások elvégre is leapadnának. De az idő, melyben e becses haladás végbe mehetne, valószínűleg még nagyon távol van. Egyelőre nem lehet reményünk arra, hogy apadni lássuk a polgári közszolgálat költségeit, vagyis a közmunkák, közoktatás, közsegély és mindazon közigazgatási ágak költségeit, melyek többé-kevesbbé e nagy célokkal összeköttetésben állnak.

Ha mellőzzük a háborúkat, melyeket az emberek és kormányok bűneinek rovására írhatunk; a civilisatió azon korszakában, melyben élünk, az állam szükségleteit két okból látjuk emelkedni: a szolgálatok szaporodása következtében, melyeket a finomultabb népesség követel az

államtól; s másod sorban az áraknak, tudniillik mind a munka mind az élelem árának emelkedése által. Az összes áraknak ez emelkedése több évszázad óta oly átalános jelenség, melynek forrása nem csak az arany- és ezüstbányák fölfedezésében rejlik, hanem a mely egyszersmind a társadalom alsóbb osztályainak fokozatos emelkedéséből is származik, melyek napról-napra bőségesebb jutalmat követelnek és nyernek. E két tényező befolyása alatt, az állam és az állam elemei, vagyis a tartomány, vagy megye és a község többet és többet kénytelenek költeni a munkára, melyet végeznek, s a személyzetre, melyet alkalmaznak. A kiadások ez emelkedésének egy része, igaz, inkább csak látszólagos, mint valódi, mert csakis a munkadíjak és termenyek jelenlegi árai és régibb árai közt mutatkozó különbözetet fejezi ki. Ha például azt látjuk, hogy 1818-tól 1877-ig a franczia budget megháromszorozódott, nem szabad elfelejtenünk, hogy ez időközben maga az érczpénz is megváltoztatta értékét, s hogy így a különbözet az államnak az első korszakbeli valódi kiadásai, és a második korbeli valódi kiadásai közt tényleg csekélyebb, mint a minő látszólag.

A közigazgatási szolgálatok kiterjesztése és sokszorozása által teremtett folytonos tőkeszükséglet nyomása alatt, valamint, a mit szintén meg kell mondanunk, azon nemzetközi összeütközések költségeinek fedezése végett, melyek ritkábbakká lettek ugyan, de belterjileg rendkívül kifejlődtek: az újkori államok egy nagyon bonyodalmas pénzügyi szervezetet teremtettek, melyben a kisegítő eszközök idáig nagyobb szerepet játszottak mintsem az elvek. Több századnak tapogatózásai és sokszoros tapasztalatai után, a tudományos észlelés a jelenségeknek e sorozatára vetette magát, és végre lehetségessé válik indo-

kolt fogalmat alkotni arról, hogy minőnek kell lennie egy jó pénzügyi rendszernek. Ezt fogjuk kutatni e munkában, összegyűjtve a megállapított tények lehető legnagyobb mennyiségét, és nem vonva más, csak oly következtetéseket, melyek elégséges számú bizonyítékokra támaszkodhatnak. E század harmadik negyede különösen bővelkedik nemcsak érdekes, de fényes tapasztalatokkal, melyek sok világot vetnek az adóztatásnak és közhitelnek idáig legvitásabb talányaira. A pénzügyi reform, melyet Angliában Huskisson megindított, Peel és Gladstone folytattak; az Egyesült-Államok polgárháborúja s az adó, kölcsön és törlesztési rendszerek, melyek annak következései voltak; saját óriási pénzügyi műveleteink 1871 óta; a kényszerfolyam esélyei a civilisatiónk csoportjához tartozó különböző államokban — mind oly jelenségek, melyek nagyságban messze fölülmulják az előbbi idők pénzügyi eseményeit.

E munkát, a mint már említettük, két főrészre fogjuk osztani: a közjövedelmek tanúlmányára és azon kérdések tanúlmányára, melyek e jövedelmek hovafordításával függnek össze, vagyis azon tudományos föladatok vizsgálatára, melyek a költségvetésre és közhitelre vonatkoznak.

ELSŐ RÉSZ.

A KÖZJÖVEDELMEK.

ELSŐ KÖNYV.

AZ ÁLLAMJÓSZÁGOK JÖVEDELMEI.

I. FEJEZET.

KÖZJÖVEDELMI RENDSZERÜNK EREDETE.

Az európai nemzetek pénzügyi rendszere fokozatos átalakúlások, állandó kiterjesztések és haladó javítások által fejlődött ki a hűbéri rendszerből. Nem érdektelen dolog, visszamenni eredetére és gyorsan átfutni e lassú módosúlások sorozatát. Szükségtelen mondanunk, hogy hajdan, a középkor kezdetén, az, a mit budgetnek nevezünk, a bevételek és kiadások tervezete, melyet akár évenkint, akár koronkint a nemzet képviselői megszavaztak volna, nem létezett. Az állam, melyet akkor a fejedelemtől nem különböztettek meg, jövedelmeit saját jószágaiból, a királyi vagy fenségi jogokból, és a hűbéri tartozásokból vonta, melyeket alattvalóinak különféle osztályai neki fizettek. Blackstone a híres angol jogtudós gondosan leírta a forrásokat, melyek e távoli időkben az angol kincs-

tárt táplálták. E leirás alkalmazható az azon időbeli összes európai államokra.

Blackstone a királyság bevételeit rendesekre és rendkívüliekre osztja. A rendes bevételek első ágát a korona saját jószágainak jövedelmei képezték, melyek akkor igen jelentékenyek voltak. A kegyenczrendszer és tékozlás azonban folytonosan csökkentették a királyi jószágokat az által, hogy az udvaronczoknak konczul vetette oda. Ez úton, mondja Blackstone, a király a koronát a néptől való közvetlen függésbe helyezte. Saját jószágainak jövedelmein kívül a király egy egész sereg királyi haszonvételt élvezett. Ő ügyelt föl a püspökségekre, a szék üressége alatt. S e fölügyelet jogot adott neki a jövedelmek beszedésére, a mi arra indította a fejedelmeket hogy a szék ürességének tartamát kinyujtsák. Javára estek még oly szolgalmak, melyek valóságos adókat képeztek. Ilyen volt első sorban az élelmezés és elővétel előjoga vagy joga, melynél fogva a király szállitóinak és hivatalnokainak törvényes hatalmában állt, hogy önmaguk által megszabott áron szolgáltattassák maguknak a királyi ház ellátására szükséges különféle élelmi szereket. Ez élelmezési és elővételi jog egészen II. Károlyig fönnállott; a forradalom alatt kiveszett a gyakorlatból és a királyságban a minden eladott hordó sörtől járó adóval helyettesittettek. E söradó a *hereditary excise* nevét viselte. Az *excise* szó alatt az angolok a fogyasztási adókat értik. A régi angol jogtudósok megengedték, hogy eme, minden hordó sörtől fizetett adó nem módosítható a parlament által, azon oknál fogva, mert az bizonyos tekintetben a koronával kötött csereszerződés útján jött létre.

A királyi haszonvételek egy más forrását a boreladási engedélyek képezték, vagyis egy oly adó, melyet az

ez élelmi szerrel kereskedő egyének évenkint fizettek. A vadászati kihágások és az akkorában igen szigorú erdőtörvények megsértése miatt kirótt birságok szintén jövedelmeztek valamit. Ugyane jövedelmek sorába tartoztak a törvényszékek bevételei, vagyis az elitéltek által fizetett birságok, s a pörlekedők által letett díjak, valamint néha a polgári élet bizonyos cselekményeinél járó lajstromozási vagy jóváhagyási díjak. A «királyi haltól» *on the royal fish*, vagyis az angol partokat környező vizekből halászott bálnától és toktól járó díj, és a hajótörési díj ugyane sorozatban szerepel. Azonkívül a királynak kizárólagos joga volt a bányák vagy legalább az arany és ezüstbányák tulajdonára. De ez elvnek némi túlfeszítésével, megengedték, hogy minden bánya, mely habár kis menynyiségben is egyéb érczekkel vegyest aranyat vagy ezüstöt tartalmazott, a királyság tulajdonát képezze. Egy más királyi jog, a mely ama háborús és válságos időkben elég jövedelmező lehetett, a kincsekre vonatkozó jog volt. Minden talált kincs a koronát illette.

A jövedelmeknek, melyeket imént elsoroltunk, csak csekély jelentőségök lehetett; máskép állt a dolog a hűtlenségi joggal vagyis a hűtlen, vagy ilyennek vett alattvalók jószágainak elkobzásával. A magszakadási jog, melynélfogva az uratlan hagyatékok a kincstárt illették, szintén jövedelmező volt ily izgalmas és nehéz közlekedésü időkben.

A koronának Angliában még sok egyéb forrása volt, melyek a brit tulajdonnak és társadalomnak teljesen hűbéri szerkezetében gyökereztek. Blackstone a nagy jogtudós megjegyzi, hogy angol törvény szerint minden föld *hűbéri* és nem *szabad* birtok. Tudjuk minő különbség van a tulajdonnak e két szó által megjelölt különböző

nemei közt. A szabad birtok (Allodium), minden föld, mely birtokosa tulajdonát képezi, s a mely nem a hűbéri rangfokozatbeli hűbérúr által bizonyos föltételek alatt tett adományból származik. A hűbér ellenben oly tulajdon, mely egy hübérúr által alattvalójának tett adományban gyökerezik, melyért az utóbbi, bizonyos akár személyes, akár dologi szolgálatokra volt kötelezve. Angolországban minden föld, csekély kivétellel, hűbéri czímen biratván, sok személyes és anyagi szolgálatnak és mindenféle tartozásnak volt alávetve. Megkülönböztették a földeket, melyeknek birtokosai *szabad emberek* szolgálataira, és azokat, melyeknek tulajdonosai *alacsony vagy hitvány* szolgálatokra voltak kötelezve. Más szempontból még két osztályt lehetett megkülönböztetni: *meghatározott* és *határozatlan* szolgálatokét. A *szabad emberek* szolgáltatásai közé tartoztak: a királyt háborúba kisérni, vagy meghatározott esetekben neki bizonyos pénzösszeget fizetni. Az *alacsony* szolgálatok közé tartoztak: a király földjeit munkálni, uradalmait sövényekkel ellátni, trágyáját kihordani. A *határozott* szolgálatokat azok képezték, melyeknek természete és mennyisége előre meg volt szabva; a *határozatlanokat* azok, melyek a körülményektől s a király szeszélyétől függtek.

A legtisztességesebb hűbérnek, vagy tulajdonnak a királynak szolgáló ember hűbérét *(Knight's fee)* tekintették. Hallam szerint egy ily birtok terjedelme 800 hold föld, vagyis körülbelül 350 hektár volt. Az ily királyi hűbért képező jószág birtoka évenkint negyven napi tábori szolgálatra kötelezte a tulajdonost a király iránt. De a gazdasági és pénzbeli tartozások és szolgáltatások, melyek azon királyi hűbérekre nehezedtek, ép oly súlyosak voltak, mint a katonai szolgálatok, melyek e hübérek birtokosait terhelték. E szolgáltatások: a segélypénzek, beiktatási és birtokbavételi, vé-

delmi és házassági díjak, elidegenítési birság és háramlási jog neve alatt szerepeltek.

A segélypénzek kezdetben pusztán önkénytes adományok *(benevolences)* voltak, melyeket a birtokos urának szorult és inséges időkben fölajánlott. De a fejedelmek lassankint adóknak kezdték azokat tekinteni, melyeket bizonyos körülmények között a hűtlenség büntetésének terhe alatt meg kellett fizetni. A legfőbb eset, melyben segélypénzt szedtek, az volt, ha a hűbér ura fogolylyá lett s ennek folytán váltságdíjáról kellett gondoskodni. Másik eset volt, ha a hűbérúr legidősb fiát lovaggá ütötték, a mi tizenöt éves korában történt. Harmadik eset volt a hűbérúr legidősb leányának férjhezmenetele. Végül már minden rendkívüli támogatás, melyet az alsóház a koronának megszavazott, a segélypénz nevét nyerte, úgy hogy a segélypénz (aides) és subsidium szavai egyértelművé váltak.

A beiktatási díjak öröködési díjak voltak, melyekkel a hűbérnek minden örököse tartozott. E jog azon tényből származott, hogy a hűbéreket kezdetben csakis az élet tartamára engedélyezték. De gyökeret vert és folytonosan szedték akkor is, mikor már a hűbérek mind örökletesekké váltak. E beiktatási díjak nagyon magasak voltak és néha egészen önkényesek, mert a fejedelem kénye szerint szabta meg azokat. S ilyenkor majdnem oly hatást gyakorolt mint ha az örökösnek a birtokot újra meg kellett volna vásárolnia. II. Henrik alatt 100 shillingre szabták minden királyi hűbértől, vagyis minden 800 holdas fekvőségtől, mely akkor nem érhetett többet 40 font sterlingnél. Ez tehát 10 egész 12 százaléknyi illeték volt, vagyis nagyobb, mint a mai népek örökösödési illetéke. E beiktatási díjt csak a nagykorú örökös fizette. A kiskorú örököst fölmentették alóla. De ezt aztán a hűbérúrnak *védelme* alá

helyezték, ki a hűbéri javak haszonélvezetét bírta a hűbéres kiskorúságának egész tartama alatt, vagyis a férfiaknak huszonegy, a nőknek tizennégy éves koráig. Ezenkívül a királytól függő hűbéreknél, mikor az örökös nagykorúságát elérte, hűbérének első évi jövedelmével még a királynak tartozott. Ezt nevezték az első birtokbavétel *(première saisie)* illetékének.

Egy másik fontos díj, mely az urat hűbéreseitől megillette, a *házassági* díj volt, mely abban állott, hogy gyámleányának, a hűbérbirtok örökösének vőlegényt ajánlhatott, kit az köteles volt elfogadni, hacsak szabadságát jelentékeny díj lefizetése által meg nem váltotta. Gyakran megtörtént, hogy a királyok kegyajándokul vagy pénzért a hűbéreseik uradalmai fölött őket illető jogok egy részét udvaronczaiknak átengedték. Így Simon de Montfort III. Henriknek 10,000 markát adott azért, hogy a korona egyik kiskorú hűbéresének javai fölött a védelmi jogot gyakorolhassa és saját javára beszedhesse a házassági díjat, melyre ugyanazon kiskorú hűbéres nő kötelezve volt. Abban a korban pedig 10,000 márka fölért 100,000 font sterlinggel (2 és fél millió frankkal) a mai pénzben.

Az elidegenítési díjak vagyis inkább elidegenítési bírságok *(fines for alineation)* szintén az úrnak a hűbéres birtokára vonatkozó illetékét képezték. Ez ugyanis jószágát csupán a fejedelem beleegyezésével adhatta el, a ki ezért egy, rendesen az évi jövedelmet fölérő összegnek fizetését követelte.

A hadi szolgálatok, melyekkel a hűbéri birtokok terhelve voltak, végre szintén pénzbeli tartozásokká alakúltak át, s ebből származott a *droit d'escuage* nevű váltságdíj. A hűbéresek meghatározott összeg fizetése által kiváltották magukat a tényleges katonai szolgálat alól. A személyes

szolgálatnak ez átváltoztatása pénzfizetésre, Angliában először II. Henrik alatt egy toulouse-i expeditio alkalmával fordul elő.

A katonai hűbéreken kívül egyéb birtokok is voltak, melyekkel semmi hadi szolgálati kötelezettség, hanem csakis földmívelési szolgálatok vagy pénzbeli tartozások jártak. Mind e szolgálatokat *droits de socage* neve alatt foglalták össze. Legnagyobb részt a király, vagyis a hűbér úr földjei mívelésének kötelezettségében állottak, mi által lehetségessé vált, hogy az előbbi teljesen az ország védelmének szentelhesse magát.

E kötelezettségeket igen korán átalakították pénzbeli tartozásokká. Az e czímen bírt jószágok egyszersmind segélyt vagy subsidiumot tartoztak fizetni, midőn a király idősb leánya férjhez ment; továbbá tartoztak fizetni — ép úgy, mint a katonai hübérek — átruházási díjat, vagyis az örökösödés útján való birtokváltozás díjait, s e birtokváltozási díj a jószág egy évi jövedelmével ért föl. Viselték egyszersmind az elidegenítés, vagy eladás útján történő birtokváltozás díját is; de II. Károly alatt e díjat a sörre vetett fogyasztási — *excise* — adóvá alakították át. 1660-ban a restauratio alkalmával, a katonai hűbéreket mind oly jószágokká alakították, melyeket csak a *droits de socage*-féle tartozások terheltek. A katonai hűbéreket terhelő külön kötelezettségek, minő a házassági díj volt, tehát megszűntek. Tényleg már a forradalom alatt megtörtént ez átalakulás; s a törvény, mely e különös tartozásokat eltörölte, ép oly kedves engedmény volt a lovagok, mint a kerekfejüek számára.

A középkor ez úri és királyi tartozásainak elsorolása hosszadalmasnak és fölöslegesnek látszhatik. De bizonyos, hogy nemcsak Angliának, hanem Európának pénzügyi

rendszere is egyenes ágon eme hűbéri szervezetből származik. Láttuk, hogy a királynak kezdetben jelentékeny saját jószágai voltak, s hogy később egész Anglia földbirtokát az ő tulajdonának tekintették, melyet csak kegyből engedett át s azért a tartozások egész tömegének vethette alá. A ma ismert legtöbb adó abban az időben már csirájában megvolt. Sok panaszt hallani ma a terhek miatt, melyek a fekvő birtokot nyomják. Mintha a földbirtok tulajdonosait a mai adórendszer különösen nyomorgatná. De ha visszamehetnének a régi időkbe; ha összeszámítanák mind a hűbéri terheket, a személyes szolgálatokat, a dologi tartozásokat, melyek akkor a földbirtokra súlyosodtak; ha részrehajlatlanúl összehasonlítanák a terhet, melyet a föld akkor viselt azzal, melyet ma visel: úgy belátnák a földbirtokosok, hogy terheik több század óta folyton könnyebbedtek. A föld fölszabadult egy sereg súlyos és zaklató tartozás alól. Ezekhez képest a pénzbeli adó, mely azt ma minden országban sújtja, épen nem nyujt teljes egyenértéket. Nem csak a földadó létezett akkor, de az örökösödési adó is, még pedig roppant adó, mert a királyi katonai hűbéreknél az érték 10, 12 százalékját érte el, sőt néha e számot meg is haladta. Létezett a birtok átruházási adó is, mert eladás esetén a föld egy évi jövedelmét fizette urának. Léteztek a törvényszékeknél az iktatási díjaknak, a fogyasztási adóknak, az engedélydíjaknak elei stb.

A polgárosodás haladása a középkor pénzügyi rendszerét átalakította az által, hogy leszállította a király vagyis az állam saját jószágait; hogy a különböző tényleges szolgálatok és természetben való tartozások helyébe, melyekre a hűbéresek kötelezve voltak, pénzbeli adókat állított; s végre, hogy állandóvá tette azon adózásokat, melyeket az előtt csak rendetlen időközökben és rendkívüli címeken szedtek.

A hűbéresek által kivételes körűlmények közt fizetett segélyek rendszere, nem sokára jelentékeny mértékben kifejlődött és rendes adók jellemét öltötte föl. Az a körűlmény, hogy e segélyek csakis a király belátásától függtek s következőleg igen gyakoriakká és igen önkényesekké váltak — az a körűlmény idézte elő Angliában a bárók ellenállását, melylyel a fejedelemre a magna chartát rákényszerítették. Azóta a nagy bárók beleegyezése kellett ahhoz, hogy valamely adó beszedessék, s ők igen hajlandók voltak a terhet saját urodalmaikról a *Socage* czímén bírt földekre, vagy az ingó vagyonra áthárítani. Angolországban az egész középkoron át, a kivetett új adók nagy része a jövedelemre vetett adókból állott, melyek majd tizenötöd, tized, majd hatod részét vették el a földbirtok tiszta jövedelmének, a tőkék kamatjainak, s az üzleti nyereségnek. Fokozatos fejadó, vagyis a jövedelmi adónak oly faja, melynél a személyeket társadalmi állásuk szerint osztályokba sorozták, szintén volt néha gyakorlatban. Az egyházközségekre kivetett adó is egyike volt amaz egyszerű formáknak, melyek az a korbeli államférfiak számára önként kínálkoztak. Elég példa volt rá Angliában. Minden egyházközség bizonyos összeget tartozott fizetni, a nélkül, hogy rendesen figyelembe vették volna lakosai számát.*

Az 1640. évi forradalomig Angliában a hűbéri pénzügyi rendszer és a modern pénzügyi rendszer egymás mellett álltak fönn. Az első az állam bevételeit legfőképen vagy az államjószágok jövedelmeiből, vagy a hűbéri viszonyokban gyökerező illetékekből és tartozásokból merítette.

* A jövedelmi adók e különböző fajai igen gyakoriak voltak Franczíaországban, úgy mint Angliában. L. Picot *Histoire des États généraux* I. k.

A második, a személyes és dologi tartozásokat a pénzbeli váltságdíjnak bizonyos neme által helyettesítette, a rendkívüli segélyeket pedig állandó adók által pótolta. Csak az 1640. évi forradalom alatt emelkedett Angliában a második rendszer túlsúlyra az első fölött. A hosszú parlament I. Károly elleni küzdelmében megsokszorozta a közvetlen és közvetett adókat, föltalálta különösen a *land tax*-et, a földbirtok jövedelmének minden font sterlingjétől 4 shillinget követelő adót. A nép a polgári és vallási lelkesedés által izgatva, önmegadással, sőt kedvvel viselte az adókat, melyeket a Stuartok javára soha el nem fogadott volna. Ugyanazon időben a hűbéri terhek nagy része is megszűnt; minthogy a király, ki a főurat képviselvén, egyedül volt jogosítva azok élvezetére, nem állt már a kormány élén.

Angolországról szóltunk, mint azon országról, melyben legjobban lehet tanulmányozni a hűbéri pénzügyi rendszert és az átmenetet a mai pénzügyi rendszerre. De Franciaországban ép úgy alakúltak a viszonyok. Meggyőződhetünk erről, ha elolvassuk Georges Picot: *Histoire des États généraux* — tanúlságos művét. Az adók nálunk gyorsabb fejlődést vettek, mint Angliában, mert az állam nálunk az *États généraux* intézményeiben csekélyebb ellenállásra akadt, mint a csatorna túlsó partján a parlamentben. S azonkívül azért is, mert az állandó hadsereg intézményét nálunk sokkal hamarabb fölállították, mint Angliában. A Stuartoknak nem volt állandó hadseregök. Épen kisérleteik annak alattomos módon való fölállítására, lőnek bajaik főforrásává. Elég Macaulay nagyszerű rajzát elolvasni Anglia állapotáról 1685-ben, hogy lássuk mily csekélyek voltak a fejedelemnek, vagy államnak jövedelmei; nem múlták fölül Holland közjövedelmeinek háromnegyedét

és alig érték el Franciaország közjövedelmeinek ötöd részét.

Hogy a mai pénzügyi rendszer, vagyis a pénzben szedett állandó adók rendszere léphessen a hűbéri pénzügyi rendszer helyébe, mely az állam bevételeit a királyi jószágok jövedelméből, a hűbéresek személyes szolgálataiból és természetbeli tartozásaiból vonta : arra szükséges volt, hogy egy gazdasági átalakúlás menjen végbe, hogy a csere eszközei megszaporodjanak, hogy az ingó tőkék jelentékenyebbek legyenek. E teljes átidomulás nincs még mindenütt befejezve. Több nemzetnél, sőt Franciaországban is maradtak a kezdetleges pénzügyi kormányzatnak nyomai. A mi pénzügyi törvényhozásunkban is találkozunk személyes és anyagi szolgáltatásokkal, melyek azonban az igaz, pénzzel megválthatók. Például az útak föntartására vonatkozó közmunka kötelezettsége, melyek maradványai az eredeti szervezetnek. Sok országban az államjószágok megtartották jelentékeny fontosságukat és jó részszel járúlnak a költségvetés forrásainak egészéhez. Sőt úgy látszik, mintha az államnak fekvő és mezőgazdasági tulajdona mellett, mely a civilisatió haladásával általában csökkent, bizonyos törekvés léteznék egy állami iparos tulajdont alkotni, mely tán a jövőben azon szerepet foglalná el, melyet az állam mezőgazdasági tulajdona játszott a multban. Néhány pénzügyi írónak tévedése az, mintha a közjövedelmeknek majdnem kizárólagos forrását már jelenleg, vagy csak a közel jövőben is csupán az adók képezhetnék. Bizonyos, hogy a jövedelmeknek az adókból származó része mostanáig, majdnem mindenütt növekedett, míg az állambirtokból származó rész csökkent. De lehetséges, hogy a jövőben egy ellenkező irányú fejlődés jő létre. Ezért is kezdjük mi a közjövedelmekre vonatkozó

tanúlmányainkat az államjószágok kérdésének vizsgálásával. A franczia publicisták ugyan nagyobbára elhanyagolták ezt; a német írók, ellenkezőleg, végtelen fontosságot tulajdonítanak neki. Rau *Finanzwissenschaft*-jának, melyet Wagner átdolgozott és kiegészített, egész első része — a bevezetés kivételével — azon jövedelmeknek van szentelve, melyeket az állam, mint földtulajdonos vagy mint iparüző vesz be.

II. FEJEZET.

AZON JÖVEDELMEK FONTOSSÁGA, MELYEKET A MODERN ÁLLAM MINT FÖLDBIRTOKOS, VAGY TŐKEPÉNZES ÉS MINT IPAROS ÉLVEZ.

Láttuk, hogy kezdetben a király, vagyis az állam rendes jövedelmeinek legnagyobb részét azon jószágokból húzta, melyeket bírt, vagy a hűbéri tartozásokból, melyek őt illették. A középkornak e közgazdasága átalakult a nélkül, hogy ez eredeti jövedelmi forrás teljesen eltűnt volna. Sőt néhány országban még gyarapodott, ha nem is a többi bevételi ággal arányban, de legalább önmagában véve.

Mert sok állam költségvetési bevételeinek elég jelentékeny részét vagy földbirtokból, vagy üzletekből húzza, melyeket vagy egyedárúsági rendszer mellett, vagy az egyesekkel való szabad verseny rendszere mellett űz. Sőt némely állam nemcsak földbirtokos és iparos, hanem egyszersmind tőkepénzes is, kamatokat húz a bankokból, vagy a nemzeti vállalatokból, sőt még a külföldön is helyezett el tőkéket.

Ha az állam fekvő vagyona általában kevesbedett, viszont állíthatjuk, hogy üzleti vagyona emelkedő hajlammal bír. Hézagot hagynánk tehát a pénzügyi tudomány-

ban, ha mellőznénk egy oly szervezetet, mely némely országban több száz millió frankot jövedelmez, s a mely talán képes a jövőben még többet is adni.

Az állam, mint földbirtokos, leginkább erdőket bír, kivételesen művelt földeket, vagy bérbe adott házakat. Mint iparosnak oly vagyona van, mely sokkal nagyobb kiterjesztésre alkalmas. Bányák, sóaknák és különösen vasutak. Az államnak, mint iparűzőnek bevételei közé csakis azon üzleteknek jövedelmeit számítjuk, melyeket szabad verseny mellett folytat; vagyis melyeknél megengedi az egyszerű polgárnak és a magán társulásnak is, hogy hasonló czikkeket gyárthassanak. De a tulajdonképeni adók közé sorozzuk azon üzletek jövedelmét, melyeket az állam monopolizált akár az által, hogy saját maga gyakorolja, akár hogy társulatnak, vagy egyesnek bérbe adja. Mert világos, hogy ez esetben az állam nem úgy jár el, mint egyszerű iparos, kinek versenytársai vannak, a ki nem róhat önkényes árakat a fogyasztókra, s a ki csak is tőkéinek és ügyességének hasznát húzza. Francziaországban a dohány, lőpor, és gyufa-gyártás monopoliuma, vagy a legtöbb országban még a póstaegyedárúság, bizonyos adók külön szervezetének tekintendők. Mert az állam mindez esetekben, mint Felség jár el, közhatalmát használva föl arra, hogy a versenytársakat eltávolítsa sőt megbüntesse, és az eladási árakat egyedűl saját akaratához képest határozza meg. Midőn tehát a bevételekről beszélünk, melyeket az állam mint iparos húz, nem szándékozunk az egyedárús iparokat is odaérteni, hanem csakis azokat, melyeket az állam szabad verseny mellett űz.

Két nemzet van, mely a mai civilisatióban közjövedelmeinek forrására nézve teljes ellentétet képez. Az egyiknek, úgy szólván, nincs is államvagyoni jövedelme. A mi

még megmaradt belőle, számbavehetlen részecskéjét képezi óriási budgetjének; különben a mint látszik, nem is óhajt magának ily jövedelmet teremteni. A másik nemzet ellenben, a mellett, hogy bevételeinek legnagyobb részét az adóból követeli, aránylag roppant összegeket von részint az állam magánvagyonából, részint az üzletekből, melyeket szabad verseny mellett folytat, részint végre ingó tőkékből, melyeket bel-, vagy külföldön elhelyezett. S e nemzet különben a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatja e rendszert elhagyni, sőt, a mint látszik, inkább ki akarja terjeszteni. Angliáról és Poroszországról szólunk.

Valóban, ha Nagy-Britannia és Irland bevételi budgetjét nézzük, alig fedezzük föl benne az államvagyon jövedelmének némi nyomait. Az 1874-ben közzé tett *Statistical Abstract*-ban azt látjuk, hogy a *Crownlands* (koronai jószágok) tiszta jövedelme ez év számadásai közt 375,000 font sterlingnyi (9.460,000 franknyi) összeggel szerepel. A távirda eredményét nem számítjuk az államvagyon jövedelmei közé, mert ez egyedárús üzletet képez. A *Miscellaneous receipts* közt csak 200,000 font sterlinget találunk, mely az államvagyon rendes jövedelmének volna tekinthető. E *Miscellaneous receipts* legnagyobb része oly elhasznált ingóságok és eszközök eladásából származik, melyek a nagy polgári, vagy katonai igazgatási ágak tulajdonát képezték. Így tehát Angliában az államvagyon tulajdonképi jövedelme, leszámítva az elhasznált ingóságok és eszközök eladásának eredményét, nem mulja fölül a 15 millió frankot egy 1,958 millió franknyi összes bevételi budget mellett. E bevételi forrás elég sovány, mert nem éri föl a közjövedelmek összegének 0.8 százalékát. S úgy látszik, nem is fog szaporodni. Legalább nem

tapasztaljuk, hogy Anglia utánozná a szárazföld népeit, melyek iparos államvagyon teremtésére törekesznek.

Ha áttérünk Poroszországra, egészen ellentétes képet látunk. Az állami fekvő vagyonból vagy üzletekből származó közjövedelmek ott óriásiak. Így az 1873. évben a tulajdonképi államjószágok, vagyis a mívelés alatti földbirtok jövedelme 35.531,000 frankra (9.475,100 tallérra), az erdőké 54.525,000 frankra (14.540,000 tallérra) rúgott; s így a porosz királyságban az állam fekvő birtokának jövedelme egészben 90 millió frankot tesz. E számba nem vettük föl az urbéri tartozások megváltásából és birtokeladásból származó eredményt. A porosz államnak e birtokjövedelméhez hozzá kell venni az általa gyakorolt üzletek jövedelmét. Ugyanazon évben saját vasutai 173.500,000 frank (46.265.106 tallér) tiszta jövedelmet adtak. Tudjuk, hogy Németországban a vasutak nagy része az állam tulajdonában van, mely már a magánvonalak magához váltását is előkészíti. Egy ujabb hivatalos kimutatás szerint a Poroszországban levő 16,201 kilométer vasútból 4281 az államé, nem is számítva a 2736 kilométernyi magántársulatok tulajdonát képező vonalakat, melyeket az állam kezel. Végre a 27,956 kilométernyi vasútvonalakból, melyek a német birodalomban léteznek, 12,062 képezi az államok: Porosz-, Bajorország stb. tulajdonát.* Távol vagyunk attól, hogy a porosz állam domaniális jövedelmeinek sorozatát kimerítettük volna. Az útvámok, melyek 5.720,000 frankra (1.525,880 tallérra), s a híd- és csatorna-vámok, melyek 2.250,000 frankra (600,000 tal-

* E számok a Porosz- és Németországban létező állami és magán-vasútak hosszúságára nézve Maurice Block-nak, az *Economiste francais* 1876. április 1-ei számában megjelent czikkéből vannak véve.

lérra) emelkednek, ugyane források osztályába tartoznak. Ehhez csatolunk még néhány kevesbbé fontos ágat, a pénzverés jövedelmét, mely 1.290.100 frankot (344,000 tallért), az államnyomdáét, mely 1.232,000 frankot (328,700 tallért) tett, és a mezőgazdasági iskolák és ménesek valamivel jelentékenyebb bevételeit, 3.958,030 frankot (1.055,480 tallért). Eljutunk végre egy más államvagyoni bevételhez, a mely ismét jelentékeny, s ez az állam tulajdonát képező bányák, kohók és sóaknák jövedelme, mely 1873-ban nem kevesebb, mint 112.343,555 frank (29.958,548 tallér) volt. Végre az állam része a porosz banknak jövedelméből, melynek részvényese, 1873-ban 7.507,500 frankra (2.002,000 tallérra) rúgott.*

Látjuk, mily fontossággal bírnak Poroszországban az állam jószágainak, s az általa folytatott üzleteknek jövedelmei.

Ha összeadjuk ezeket, a következő eredményre jutunk:

Tulajdonképi államjószágok (mívelés alatti földbirtok) jövedelme	35.531,000 frank
Erdők jövedelme	54.525,000 «
Az államvasútak brutto bevétele	173,500,000 «
Útvámok	5.720,000 «
Csatornavámok	2.250,000 «
Az állam része a porosz bank jövedelméből	7.507.500 «
A pénzverés jövedelme	1.290,100 «
Az államnyomda jövedelme	1.232,000 «
A mezőgazdasági iskolák és ménesek jövedelme	3.958,030 «
Az állami bányák, kohók és sóaknák jövedelme	112.343,555 «
Összesen	397.857,185 frank.

A porosz állam domániális jövedelmeinek összege

* E számokat a porosz államvagyon különféle ágainak jövedelméről az 1874. évi *Annuaire de l'économie politique et de la statistique* 436. és köv. lapjairól vettük.

tehát majdnem 400 millió frankra rúg oly budget mellett, mely egészben csak 787.163,001 frankot (210.043,467 tallért) tesz. A tulajdonképi Poroszország költségvetésének tehát több mint felét az állam jószágainak jövedelmei és az általa gyakorolt üzletek nyeresége fedezi. Nehogy azonban túlzásba essünk, meg kell jegyeznünk, hogy a porosz budget épen nem tartalmazza a tulajdonképi Poroszország bevételeinek és kiadásainak összegét. A bevételek nagy része, és pedig a vámok, fogyasztási adók, pósta és távirda bevételei csakis a német birodalom költségvetésében szerepelnek. Ha azon részt, melylyel Poroszország e birodalmi adók jövedelméhez járul, hozzáadnók a porosz költségvetéshez, azt tapasztalnók, hogy Poroszország valódi budgetje megközelíti az 1,100 millió frankot. Az államvagyon jövedelme még ennek is több, mint harmadát tenné.

E számokat még más irányban is meg kell változtatnunk. Az államjószágok és állami üzletek jövedelmei nagyobbára nyers jövedelmek, melyekből sokféle terhet le kell vonni. Ez által ama 397 millió franknyi összeg nevezetes mértékben csökken. De mindamellett is igen jelentékeny marad. A porosz királyság kiadási budgetjében azt látjuk ugyanis, hogy a tulajdonképi jószágok kezelési költségei 8.012,810 frankra (2.136,750 tallérra), az erdőkéi 28.357,000 frankra (7.562,000 tallérra), emelkedtek. A pénzverés, államnyomda s egy porczellángyár költségei együtt 2.403,400 frankra (640,900 tallérra) rúgtak. A bányák, kohók és sóaknák kiadásai 83.265,589 frankot (22.204,157 tallért) tettek; a vasutak kezelési költségei 114.179,307 frankra (30.447,815 tallérra) emelkedtek. Ha mind e terheket összeadjuk, 236.218,106 frankot érünk el, a mi a porosz állam domaniális bevételeinek

tiszta eredményét 161.639,079 frankra szállítja le. Meg kell még mondanunk azt is, hogy e tiszta eredményt is egy 44.771,753 franknyi (11.939,134 tall.) teher nyomja a külön vasúti kölcsön kamatai és törlesztései fejében. Levonhatnánk még néhány milliót a ménesek és mezőgazdasági iskolák kiadásai fejében.

Mindent összevéve, a nyers bevételek, melyeket a porosz állam jószágaiból, az általa folytatott üzletekből és elhelyezett tőkékből* húz, közel 400 millió frankra rúgnak. Ha levonjuk ebből a tulajdonképi üzleti költségeket, 161½ millió franknyi tiszta bevételt nyerünk. És ha még szigorúabbak akarunk lenni és számításba veszszük a külön vasúti adósságot, s a ménesek és gazdasági iskolák költségeit: végeredményképen évenkint 110 milliónyi teljesen szabad és rendelkezésre álló jövedelem marad fenn.

Igazunk volt tehát, midőn azt mondtuk, hogy a porosz állam ellentétét képezi az angol államnak. Földmívelő, iparos és szállítási vállalkozó egyúttal. Tevékenységének tere tehát sajátságosan kiterjedt. A hűbéri rendszer, mely a fejedelem szükségeit saját jószágaiból, s az őt illető díjakból és tartozásokból fedezte, nyomokat hagyott Németországban. Jegyezzük meg még, hogy a porosz állam által folytatott üzletek közül egyet sem tettek idáig egyedárúsággá.** Vannak vasútai, de mellettük vannak mások, melyek velük versenyeznek.*** Saját vasutainak inté-

* Tudjuk, hogy a porosz állam részvényese a porosz, ma birodalmi banknak. Nem szólunk itt a franczia hadi kárpótlásból alkotott alapokról, melyek egy részét ingó értékek vásárlására fordították, hogy a rokkantak pénztárának támogatására szolgáljon.

** A dohánymonopolium behozatalára most tesznek kísérletet. F.

*** Ha Bismarck eszméi győznek, az egész birodalom vasútai az állam tulajdonát képező egyedárúvá fognak tétetni.

zése nem különbözik érezhetően a magán társulatokétól. Vannak bányái, kohói, sóaknái; de hasonló telepek vannak egyesek és társulatok kezein is.

A porosz állam domaniális és iparüzleti bevételei semmiben sem hasonlíthatók össze némely más állam bevételeivel, a mely államok némely üzleteket egyedárúsággá tettek, bizonyos természeti javakat hatalmukba kerítettek, s azok birtokából a magánosokat kizárták. Peru az utóbbit tette. Birtokába vette és pedig helyesen, a partjain levő guano-telepeket, és jövedelmeinek legnagyobb részét azokból húzza. Ez anyag csodálatosan alkalmas volt arra, hogy az állam elfoglalja, mert e természeti kincs teljesen elkülönözve, laktalan és könnyen fölügyelet alatt tartható szigeteken fekszik. A guano Peru budgetjében, az 1875 és 1876 két évi szakra 93.800,000 franknyi (18.759,118 sol) bevétellel van felvéve. A budget-bevételek összege, az előirányzatok szerint, 168½ millió frankot tenne. A guano jövedelme tehát ennek körülbelül négy hetedét szolgáltatná.* Fölösleges az olvasó figyelmét még azon különbségre utalnunk, a mely egy oly természeti kincs közt, mely, mint a guano, meg nem újul, és a porosz állam jószágainak és üzleteinek jövedelmei között létezik.

Hihető-e, hogy Poroszország példája elszigetelve fog maradni, sőt, hogy e hatalom államvagyona a jövőben csökkenni fog? Ötven évvel ezelőtt Franciaországban senki sem habozott volna e nézetet támogatni. Ma már

* E számok a legmegbízhatóbb pénzügyi lapok legújabb adataiból vannak véve. Az 1874-ki *Annuaire de l'économie politique et de la statistique* szerint a guano az 1872. év egyetlen budgetjének 224 milliónyi összeget szolgáltatott volna 295 milliónyi összes bevétel mellett. Ezen adatokat valószínűtleneknektartjuk.

tanácsos óvatosabbaknak lennünk. Igaz, hogy az állam földbirtoka majdnem minden országban csökkenőben van, a mint ezt alább látni fogjuk. Sőt így van ez még Poroszországban is, hol az 1873-ik évben az elidegenítések csak 3 millió franknyi (830,000 tallérnyi) csekély összeget eredményeztek. De más részről viszont bizonyos, hogy majdnem mindenütt szemünk láttára képződött az államnak egy más iparüzleti vagyona — a vasutakban. A *Statistical abstract for the foreign countries* első füzete néhány érdekes útmutatást tartalmaz az európai vasutakra nézve. Meg vannak különböztetve azon vasutak, melyeket magántársulatok bírnak azoktól, melyek az államok tulajdonában vannak. Anglia, Ausztria, Magyarország, Spanyolország, Portugallia, Török- és Görögország, Olasz- és Francziaország vannak kitüntetve, mint oly államok, melyekben minden vasút társulatok tulajdonát képezi. E kimutatás nem egészen helyes; mert Francziaországban a vasutak fő tulajdonjoga az államot illeti; ha nem von is belőlük közvetlen jövedelmet jelenleg, kétségkívül jelentékenyet fog vonni hetven év mulva. A mi Olaszországot illeti, tudjuk, hogy épen most szándékozik a magán társulatoktól hálózataikat megvenni, részint hogy azokat saját kezelésébe vegye, részint hogy bérbe adja. Az országok, melyek jelenleg vasútvonalaik egy részének teljes tulajdonjogát bírják, a következők: Németország (vagyis nemcsak Poroszország, hanem Bajor- és Szászország, Báden és Hesszen). Holland, hol 1872-ben az állami vasutak 988 kilométert tettek szemben a társulatok tulajdonát képező 691 kilométerrel. Belgium, hol a két üzleti nem majdnem egyensúlyban állott, 1872-ben az állam 1.548, a társulatok 1.677 kilométer vasutat bírván. Svéd- Norvég és Dánországok, mely három országban a főbb vasúti vonalak az állam

tulajdonában vannak, még pedig Svédországban 1.187 kilométer az összes 1.930-ból, Norvégiában 427 495-ből és Dániában 603 890-ből. Sveicz, hol az állam a hálózatnak csak csekély részét bírja, 71 kilométert 1.470-ből; és végre Oroszország, hol az állam tulajdonát képező vonalak igen jelentékenyek.

Ebben tehát egy új iparüzleti vagyon keletkezik a legtöbb állam javára. E vagyon még csak az alakulás korszakában van. Nem tudhatni biztossággal, hogy mivé fog egykor fejlődni. Jelenleg a legtöbb ország még az épitésükre elköltött tőkék kamatait és törlesztéseit viseli; ennél fogva tiszta jövedelmük elég csekély. De ha egyszer e nagy tőkék törlesztve lesznek, valószínű, hogy a vasuti vagyon jövedelme az európai szárazföld államainak egyik legfőbb jövedelmi forrása leend. Mert nem valószínű, hogy a kormányok csakis az üzleti költségek erejéig akarják a vasutakat kiaknázni; ha leszállítják is a díjszabályzatokat, s a közönség számára a szállításban több könnyűséget és kényelmet engednek is: mindamellett jogos nyereségre is fognak szert tenni. Francziaországban, jelenleg, a vasutak tiszta jövedelme nem csekélyebb 400 millió franknál. Ha mind e vonalak az államra visszaszálltak, ez kétségkívül igen jelentékeny jövedelmet fog belölük vonhatni, még ha a díjszabályzatot leszállítja is. Mert lehetetlen, hogy e 70 évi időköz alatt a forgalom jelentékeny arányokban ne növekedjék, föltéve, hogy a szállítási üzletnek semmi rendkívüli megzavarása nem fog bekövetkezni, a minő volna például a kőszénbányák kimerülése, vagy más szállítási módok föltalálása.

E fejezetben csak általános képét akartuk adni azon rendes és szabályos jövedelmeknek, melyeket az állam

jószágaiból, vagy az általa folytatott üzletekből vonhat. Poroszország példája azt mutatja, hogy e jövedelmi forrásnak elég nagy jelentősége lehet; s egy tekintet az európai vasúti üzletre csak megerősítette e véleményünket.

III. FEJEZET.

AZ ÁLLAM KÖZVAGYONA.

Eddig csak általánosságban szóltunk azon jövedelmekről, melyeket az állam birtokaiból, tőkéiből, az általa folytatott üzletekből és bizonyos üzletekben föntartott részesedéséből vonhat. Kimutattuk, hogy a közjövedelem e forrásai évek óta gyarapodó irányt mutatnak. Smith Ádám csak tizenhárom lapot szentelt «azon jövedelmi alapok és források tanúlmányozásának, melyek a fejedelem, vagy állam külön tulajdonát képezhetik». Igaz, hogy a tizenhárom lap tele van mélyreható észrevételekkel. De valószínű, hogy a közgazdasági és pénzügyi munkák a jövőben mégis kénytelenek lesznek bővebben szólni e tárgyról.

Minden országban két különböző osztályát ismerik az államvagyonnak. Az első áll azon javakból, melyeket az állam bír, de használatukat ingyen engedi meg a magánosoknak, vagy pedig önmaga fordítja saját közigazgatási ágainak vitelére a nélkül, hogy e javaiból pénzben megbecsülhető közvetlen hasznot vonna. A második osztályba ellenben oly javak tartoznak, melyek megfelelnek a magánosok tulajdonában levőknek, és jövedelmet hajtanak. Franciaországban közigazgatási jogunk nagyon világosan kijelölte az államvagyon e két osztálya közt a határvonalat; az első az állam közvagyonának *(domaine public)*, a második az állam magánvagyonának *(domaine privé)*

nevét viseli. E megkülönböztetés a legtöbb más országban is létezik, mert a dolgok természetéből következik. Egy német pénzügyi író, Stein, az első osztálynak a *Staatsbesitz*, a másodiknak a *Staatsdomänen* nevet adja. Ez elnevezések kevesbbé szerencsések és kevesbbé találók, mint azok, melyeket mi használunk, de ugyanazon eszméknek felelnek meg.

Az állam közvagyona majdnem mindenütt végtelenül nagyobb, mint magánvagyona; s folyton növekedőben van. Különböző osztályokra osztották. Van ugyanis tengerészeti, katonai, belhajózási, közlekedési, közemléki közvagyon. Roppant vagyon ez, melynek legnagyobb részét nem leltározták, s a mely kijátszsza a statisztikát és közvetlen jövedelmet nem hajt. Az államnak, vagy tartományainak és községeinek közvagyona — mert az állam ez alosztályai is nagyobbára bírnak ily vagyonnal — annál nagyobb fontosságot nyer, minél régibb és fejlődtebb az ország civilisatiója. Minden évben az országos, vagy helyi adók jövedelmeiből merített, vagy kölcsön útján beszerzett jelentékeny tőkéket szentelnek e közvagyon különböző fajainak nemcsak föntartására, hanem gyarapítására is. Oly országban, mint Francziaország, évenkint 300 millió franknál nem becsülhetjük kevesebbre azt, a mit az állam, megyék és községek e czélra, vagyis a közvagyont szaporító új munkákra fordítanak. E szaporodás tehát évtizedenkint 3 milliardot és egy század alatt 30 milliardot tehet. Állíthatjuk tehát, hogy már most nagyon erős tömegét képezi a nemzeti vagyonnak. Mindenki élvezi, a nélkül hogy számba venné, e közös vagyont, melynek fejlődése az utóbbi időkben nagyon gyors volt.* Ebben

* Francziaországban 1872-ben csak a mellékútak költsége

bizonyos fokozatos megvalósítása van annak, a mi gyakorlatit a socialismus tartalmaz.

Tudtunkra soha sem kísérlették meg az összes közvagyon értékének általános statisztikáját adni Franciaországban. E vagyonnak csak egyik, és pedig nem jelentékenyebb része, képezte egy leltár tárgyát, mely több mint negyven évre terjed. Egy 1833-ki törvény rendelte el, hogy a kormány kimutatást osztasson szét mindazon ingatlan birtokról, mely Párisban és a megyékben az állam tulajdonát képezi és valamely közszolgálatra van rendeltetve. E rendeletnek megfeleltek. A kimutatás 8.778 tárgyat tartalmazott, mely összesen 536.096,774 frankra volt becsülve.

E szám, a mint látjuk, nem épen nagy. De tekintetbe kell venni több körülményt, mely csekélységét megmagyarázza. E leltárban csakis az *államnak* monumentalis közvagyonáról van szó; a megyéké és községeké nem szerepel benne. Másodszor számos tárgyat, csak az emlékezet okáért vettek föl; az összeírók nem tudván nekik még megközelítő értéket sem adni. Mások meg vannak ugyan becsülve, de a nevetségig csekély összegre. Így az igazság és vallásügyi minisztériumnak 358 tárgya, melyek közt a püspöki paloták, nagy és kis papnöveldék és székesegyházak szerepelnek, csak 33.467,573 frankra rúgnak. Oly összeg, mely elégtelen volna két oly egyház épí-

139 millió frankra rúgtak, melyekből csak 63 millió adatván a föntartásra, 76 millió az új munkákra maradt.

A közmunkák minisztere az 1875. május 20-ki ülésben kijelentette, hogy az állam különböző syndicatusoktól 100 és fél millióra menő előlegeket vett föl, a keleti csatorna *(canal de l'Est)* s a marseillei, havrei, bordeaux-i és saint-nazare-i kikötők munkálataira.

tésére, a minők a párisi Notre-Dame és az amiensi székesegyház. Különben azon tárgyak közül is, melyeknek becslése, a mint látszik, komoly volt, többnek értéke azóta megháromszorozódott, vagy négyszereződött. Csak egy példát hozunk föl, a párisi Reynière palotát, melyet 846,000 frankra becsültek, s legújabban örökbér czímén körülbelül 3 millió frankért idegenítettek el. Végül a nemzeti palotákat nem foglalták be ez összeírásba. Úgy hiszszük, nem túlozunk, midőn azt állítjuk, hogy, ha most készítenénk az állam, megyék és községek monumentalis közvagyonáról egy pontos leltárt: legalább 4, 5 milliárdot tüntetnénk ki. Igaz, hogy e tárgyak legnagyobb része csak nehezen volna elidegeníthető, mert nem találnának vevőkre, s mert nem is volnának elvonhatók tényleges rendeltetésüktől. Mindamellett nem szabad elfelejtenünk, hogy mindebben oly vagyon van, mely roppant tőkebefektetést képvisel, és vagy közvetlenül, vagy közvetve az ország anyagi, értelmi és erkölcsi fejlődésének szolgál.*

* Az állam monumentalis közvagyonának emez 1833-ki leltárára nézve, lásd Macarel és Boulatignier tudós munkáját: *De la richesse publique en France* I. k. 203. egész 215. l. Ez összeírás eredményei így csoportosúlnak:

A pairek kamarájánál 7 ingatlan 6.348,393 frank; a képviselők kamarájánál 1 ingatlan 8.450,000 frank; 363 ingatlan az igazság és vallásügyi minisztériumnál 39.926,373 frank; 3 a külügyi minisztériumnál 2.951,492 frank; 11 a közoktatásnál 28.625,343 frank; 1776 a belügyi minisztériumnál 57.578,423 frank; 59 a kereskedelemnél 22.392,182 frank; 5199 a hadügynél 205.441,309 frank; 281 a tengerészetnél 125.944,099 frank; 1077 a pénzügyeknél 38.439,160 frank; összesen 536.096,774 frank.

A mi a közszolgálatra rendelt államvagyonnak 1876. évben közzétett leltárát illeti, e javak a különböző közszolgálati ágak között ime így oszlanak meg: 2 ingatlan a nemzetgyűlés és a köztársaság elnöksége számára 28 millió frankra becsülve; 31 ingatlan

A fönnebbi sorokat megírtuk már, midőn egy új leltár eredményeit kaptuk kezeinkhez, a mely az állami közvagyon egy részéről épen elkészült. E leltárt két nagy kötetben nyomatták ki, e czím alatt: *Tableau général des propriétés de l'état*, és 1876. év tavaszán terjesztették a kamarák elé. E munkát egy 1873. deczember 22-ikén kelt törvény alapján vették foganatba. Nem terjed ki a közvagyon összeségére; ellenkezőleg, az első kötet bevezetésében a következőket olvassuk: «A szoros értelemben vett «közvagyon ingatlanai, mint a tengerpartok, a folyamok «és folyók, a csatornák és szabad partjaik, az országos «utak, a vasutak nem szerepelnek ez átalános kimutatás-«ban, miután az 1873. deczember 22-iki törvény csakis a «közszolgálati ágak rendelkezésére bocsátott, vagy nem «bocsátott állami tulajdon fölvételét rendelte meg. A nem-«zetgyűlés bizonyára azon nézetben volt, hogy a közvagyon «javainak leltározása használával arányban nem álló mun-«kát okozott volna. Amaz ingatlanok, mindenkinek hasz-«nálatára állván, e használat egész idejére az elbirto-«kolhatatlanság szabálya által védelmezvék stb.» E leltár a megyék és községek közvagyonát sem öleli föl. Nincsenek benne sem a megyefőnöki épületek, sem a városházak, sem az iskolák, sem az egyházak, de igen a székesegyházak. Végül figyelmeztetnek bennünket arra is, hogy a

az igazságügyi minisztériumnál 46.010,540 frankra becsülve; 1 a külügyi minisztériumnál 14.370,000 frank; 47 a belügyminisztériumnál 56.154,140 frank; 2826 a pénzügyi minisztériumnál 73,652,210 frank; 4978 a hadügyi minisztériumnál 737.998,370 frank; 787 a tengerészeti és gyarmati minisztériumnál 415.731,670 frank; 439 a közoktatási, vallási és szépművészeti minisztériumnál 296.499,040 frank; 63 a földművelési minisztériumnál 53.357,540 frank; végül 5418 a közmunkáknál 46.195,240 frank értékben.

kimutatásba fölvettek «minden értékbecslés nélkül bizo-«nyos sajátságos természetű ingatlanokat, minők a szé-«kesegyházak, nagy középületek vagy műemlékek, melyek-«nek lehetetlen volt forgalmi értéket tulajdonítani.»

E leltár tehát elég hiányos, mindamellett is jelentékeny összegekre emelkedik. A franczia állam közszolgálatra rendelt ingatlanainak száma 17,899, értéke 1,948.301,130 frank. Ebből 14,592 ingatlan 1,767.969,850 frank értékben, Franczia országban fekszik; 3307 pedig 180.331,280 frank értékben Franczia országon kívül van, vagyis a gyarmatokban, kivéve néhány kevés ingatlant, melyek (követségek, konzulátusok, asylumok) külföldön fekszenek. Ha a székesegyházakat, műemlékeket megbecsülték volna; ha a megyei és községi közvagyont, valamint az asylumokat és jótékony intézeteket is hozzá számították volna, — nem tehetnénk egyebet, mint hogy ismételnők, a mit ez összeírás ismerete előtt írtunk: a 4 milliárd bizonyára meg volna haladva.

A mi a közszolgálatra nem rendelt állami ingatlanokat illeti, az 1876-ban közzétett leltár 9098-at számlál el és 1,650.368,815 frank értéket tulajdonít nekik. E számokból a Franczia országban levő állami erdőségek 828 ingatlant képviselnek, és 1,261.870,764 frankra vannak becsülve. — Az algiri erdők száma 834 és becsértékük 71.962,681 frank. A többi földbirtok, mely az erdőségeken kívül a közszolgálatra nem rendélt ingatlanok értékét 1650 millió kerek összegre egészíti ki, többnyire oly birtokrészletekből áll, melyek utak, vasutak, erődök, kikötők építésénél szaba'on maradtak.

Az összeírt állami tulajdon összege e szerint 3,598.669,945 frankra emelkedik, a melyből 1,948.301,130 frank a közszolgálati czélokra rendelt ingatlanokra és

1,650.368,815 frank azon ingatlanokra esik, melyek nincsenek közszolgálati célokra rendelve.

A belhajózási közvagyon és különösen az utakban levő közvagyon sokkal nagyobb fontossággal bírnak, mintsem a monumentalis közvagyon; és mégis soha sem szerepeltek az állami tulajdon leltárában. Francziaországban jelenleg 37,300 kilométer állami útat, 47,500 megyei útat, 84,116 kilométer nagy közlekedési útat, 79,184 közérdekű útat és 381,564 kilométer közönséges mellék (vicinalis) útat számítunk.* Igaz, hogy ezek egy része, a három utolsó osztálynak körülbelül egy negyede, még csak épülő félben van, vagy még hézagos. 4000 frankra becsülik kilométerenkint a közönséges mellékút első építésének átlagos költségét, 6000 frankra a közérdekű utét és 12,000 frankra a nagy közlekedési utét. Nem túlzás, ha 15,000 frankra teszszük a megyei útak egy kilométerjének és 20,000 frankra az állami útak minden kilométerjének építési költségeit. E költségek egyébiránt változnak a talaj anyagához és alakulásához és a kézi munka árához képest. Ez úton $4^1/_2$ milliardnyi értéket nyerünk, a mi inkább innen marad mintsem túl megy a valóságon. Mert 1837-től 1871-ig a mellékutak három osztályának (nagy közlekedési, közdekű és tulajdonképi mellékutaknak) építésére és föntartására 2 milliardot és 961 milliót költöttek. Ha figyelembe veszszük, hogy a kisebb útaknál a föntartás költségei csak 40, 45 százalékát veszik igénybe az összes évi költségnek, azt találjuk, hogy körülbelül 1700 millió frankot

* A két első számot egy 1859-től 1873-ig terjedő *Exposé comparatif de la situation économique de la France* munkából, a többieket az 1875. április 3-ki „*Économiste Français*“ egy czikkéből vettük.

fordítottak 1837-től 1871-ig a tulajdonképi útépítésre. 1872-ben a mellékutakra tett összes költség 139 millió volt, melyből 63 a fenntartásra esvén, magára az építésre 76 millió maradt.

Ha számításba veszszük a kikötőket, csatornákat és a közvagyon egyéb elemeit, senki sem fog túlzással vádolni bennünket, ha körűbelűl 12 milliárdra becsüljük az állam, megyék és községek közvagyonának összeségét Franciaországban. Ha egyszer a vasutak teljesen visszaszálltak az államra, vagy megyékre, ezen érték meg lesz kétszerezve. Nem valószínű, hogy a társadalmi tevékenység a legközelebbi években megszűnjék az úti és hajózási közvagyont gyarapítani, úgy hogy a huszadik század közepe felé a nemzeti vagyonnak ez a része, melyet ma alig veszünk észre, bizonyára fog vagy negyven milliárdot érni. E részletekbe azért bocsátkoztunk, hogy megmutassuk, mennyire fejlődik az együttes és közös gazdagság mindnyájunk szeme láttára. Az állam, megyék és községek közvagyonának aránya a magánvagyonok összességéhez képest a civilisatio fejlődésével emelkedni törekszik. Az emberek Európa minden országában állandóan és ingyen használnak oly jelentékeny javakat, melyeket az állam és alosztályai, a departementok és községek teremtettek.

A közigazgatás körében azt mondják, hogy az állam közvagyona elbirtokolhatatlan, elidegeníthetetlen és nem ád jövedelmet. Ez állítás nem korlátlanúl igaz. A közvagyon némely részei hajthatnak jövedelmet. Például az utak fái, a folyók halászati joga, s egyéb jogok, melyeket a következő fejezetekben megemlítendünk, s a melyek az állami közvagyon némely részeinek bizonyos használatával függnek össze. De e kivételeknek nincs jelentősége.

Pénzügyi szempontból, ha nem erőtetünk valami föltétlen pontosságot, csakugyan fölosztható az állami vagyont két részre. Az egyik az, mely közszolgálati célokra van rendelve. A másik az, melyet jövedelemszerzés végett aknáznak ki vagy adnak bérbe.

IV. FEJEZET.

AZ ÁLLAM MAGÁNVAGYONÁNAK KÜLÖNBÖZŐ RÉSZEI.

Az állam, a mint láttuk, lehet földbirtokos, tőkepénzes, sőt iparos, és földbirtokából, tőkéjéből vagy iparüzleteiből jelentékeny összegeket nyerhet. Poroszország adja a legfeltűnőbb példát az állam saját jövedelmi forrásainak fontosságáról.

Lássuk mindenekelőtt az államnak jövedelmet adó földbirtokait. Francziaországban, Angolországban és még sok államban nem értik, hogy az állam állandóan szántóföldeket, réteket és szőlőket bírhasson. Nem mintha nem eshetnék meg az államon, hogy e fajta birtokokat kapjon: Francziaországban is szállnak reá különösen uratlan örökségek, vagy még inkább a természet múnkája által, mint a tenger és a hajózható és tutajozható folyók földhordásai vagy iszapolásai, avulsió és alluvió által, vagy végre közigazgatási intézkedések, mint egy útnak megszűntetése, vagy egy közszolgálati czélra szolgáló ingatlan rendeltetésének megváltoztatása által. Ámde e birtokrészleteknek nincs nagy értékök. Az állam rendesen csak ideiglenesen tartja meg azokat. Nálunk épen siet elidegenítésökkel, ha csak különös okok nem bírják megtartásukra, mint p. oly szigetecskéknél, melyeket azért nem mernek eladni, nehogy ez által a folyami hajózást megbénítsák. Francziaországról elmondhatjuk, hogy az egyedüli jövedelmező

ingatlant, mely az állam birtokában van és némi jelentőséggel bír, az erdők képezik. Vannak ugyan még mezőgazdasági telepek, minők a mintamajorságok, juhászatok, tehenészetek, ménesek és hozzájuk tartozó földek; de ezek csak minta birtokok, melyeket nem az állam részére adandó közvetlen jövedelem czéljából, hanem a földmívelők oktatása és jobb mívelési rendszerek, vagy jobb házi állatfajok terjesztése végett szereztek meg és tartanak fönn.

Csak két időszakban, a forradalom alatt a papság és menekültek javainak elkobzása által, s a császárság alatt a rendkívüli államvagyon létrehozásával jutott az állam az erdőkön kívül is jelentékenyebb terjedelmű mezei ingatlanok birtokába. Az államnak eszébe sem jutott a papságtól és menekültektől elvett javakat megtartani. Mindig igyekezett tőlük megszabadulni. A mi a rendkívüli államvagyont illeti, ez I. Napoleon alkotása volt a czélból, hogy a költségvetésen kívül is segélyalapot szolgáltasson a hadsereg pótköltségeire és különösen a tábornokoknak és tiszteknek adandó jutalmakra. A rendkívüli államvagyon a legkülönbözőbb elemekből alakult: járadékkötvényekből s egyéb ingó értékekből, de legfőkép fekvő birtokokból. Az 1814-ki békekötésnél az idegenek, kik legyőztek bennünket, visszavették mindazon birtokokat, melyek e vagyonból még megmaradtak és a Francziaország által oda hagyott területeken voltak. Értékök 154 millió frankra rúgott.* E rendkívüli vagyon liquidatiója sokáig tartott. Még a legújabb budgetekben is láttuk szerepelni e furcsa alkotás maradványait. Így az 1869-ki budgetben 4790 frank 66 centime-mal.

A rendkívüli államvagyon szervezete politikai és ka-

* Roiteau: *Fortune et finances de la France* I. k. 278. l.

tonai czélból, nem pedig gazdasági és pénzügyi szempontokból jött létre. A Franciaország által fizetett 5 milliárd hadi kárpótlásból a német kormány hasonló alapot teremtett, azzal a különbséggel, hogy ingó értékekből áll.

Pénzügyi igazgatásunk számadásai még tartalmaznak egy egészen parányi bevételi tételt, mely az 1869-ki budgetben csak 32 centime-re, az 1876-kiban 2000 frankra emelkedik. E bevétel az államjószágok kezelésének olyatén módjával függ össze, melynek hajdan nagy jelentősége volt, s a mely a közigazgatási jogról szóló munkákban terjedelmes fejtegetések tárgyát képezi. Az elzálogosított és elcserélt államjószágokról szólunk. Tudjuk, hogy régebben a franczia jognak egyik alaptétele volt, hogy az állam tulajdona elidegeníthetetlen és elbirtokolhatatlan. A híres moulins-i edictum 1566-ban, újolag és ünnepélyesen kimondta ez elvet. Mindamellett sem tartózkodtak kényszerűségből, vagy kedvezésből, azokat elidegeníteni. Miután nem merték amaz alapelvet egyenesen megsérteni, kerülő útat kerestek és elzálogosították, vagy elcserélték az állam tulajdonát. Az elzálogosítás a zálogbirtokosnak engedte át a birtok haszonélvezetét bizonyos összegnek fizetéséért, a mely *finances* vagy *deniers d'entrée* (birtokbavételi díj) nevet viselt. E haszonélvezet átszállt a zálogbirtokos maradékaira vagy jogutódaira is, s az állam nem vehette vissza, ha csak az eredetileg kikötött árat, vagy birtokbavételi díjat vissza nem fizette. Az államtulajdon tényleges elidegenítésének e félig csalárd módja egyhangú rosszalást idézett elő. Barbé Marbois-nak, a pairek kamarájában 1820. évi márczius 6-kán tett jelentése szerint az elzálogosított és elcserélt javak értéke a forradalom idejében 120 millió frank volt. Az 1790. deczember 1-sei és II. évi frimaire 10-ki törvények e zálogba adások és cse-

rék legnagyobb részét megsemmisítették és kimondották, hogy az állam minden elcserélt és elzálogosított birtokot, valamint az eladott birtokokat is, miután ez eladások csakis a monarchia törvényének megszegésével történhettek — a „*finances* és *deniers d'entrée*“ megtérítése mellett vissza fog venni. E rendszabályoknak szükségkép zavart és bizonytalanságot kellett hozniok az egész ingatlan tulajdonba. Kénytelenek is voltak rajta enyhíteni. Különböző törvények mint a VII. évi ventôse 14-ikén, a VIII. év pluviôse 16-ikán, 1814. év deczember 5-ikén, 1816. év április 28-ikán és 1820. év márczius 12-ikén kelt törvények, sokkal kevesebb szigort tanúsítottak s csak azt követelték, hogy az elzálogosított vagy elcserélt jószágok birtokosai azok értékének negyedét fizessék meg. Ez elzálogosított és elcserélt javak jövedelme, vagyis a birtokosok által fizetett váltságösszegek folyton kisebbedő összegekben szerepeltek költségvetéseinkben, 1857-ben még 100,000 frankot tettek, 1869 már csak 32 centime-ot és 1876-ban 2000 frankot képeztek.

Az elzálogosítás nézetünk szerint a legrosszabb módja az államjavak értékesítésének. Visszavonható birtokot enged át, a mely a jó míveléssel össze nem egyeztethető. Előnyösebb a puszta és egyszerű eladás, vagy pedig a közönséges jelzálogi lekötés, mely nem engedi át a hitelezőnek a jelzálog közvetetlen élvezetét, és csak lefoglalására és eladására ád neki jogot az esetre, ha a tőkét vagy kamatjait rendesen nem fizetnék.

Említettük, hogy Francziaországban az államnak van több oly telepe, mely jövedelmet ád, habár nem a czélból alapíttatott, hogy a kincstárnak forrásaul szolgáljon. Ilyenek : a gazdasági, művészeti és iparos iskolák, a juhászatok, tehenészetek és ménesek. Majdnem mind ez

intézetekhez földek és melléktelkek (tartozékok) is vannak csatolva. Különben a jövedelem, melyet e birtokok adnak, csak nyers és nem tiszta jövedelem. Tényleg többe kerülnek, mint a mennyit hoznak. Csakis az elszámolási rendszer folytán történik, hogy a bevételek fejezetében látszólag elég jelentékeny összeggel szerepelnek. De a földmívelés, és kereskedelmi minisztérium költségeinek fejezete alatt sokkal nyomósabb ellensúlyukra akadunk. E mintabirtokok, melyeket a németek *Musterdomänen*-nek neveznek, közvetett szolgálatokat tesznek az országnak, de a kincstárra nézve nem hajtanak közvetlen hasznot. Ugyanez osztályba sorolják Franciaországban az állam birtokában levő gyógyforrásokat. Ez államjavak összesége — névszerint: gazdasági, állatorvosi, művészeti és kézmíves, valamint órás-iskolák, juhászatok, tehenészetek, ménesek és a gyógyforrások * — az 1869-ki pénzügyi évben 1.050,000 frank nyers jövedelmet adott. De ugyanez évben csak az állatorvosi iskolák 656,000 frank, a conservatorium és a művészeti és kézműves iskolák 1.402,000 frank, a gyógyforrások 183,500 frank, a ménesek és méntelepek 2.087,000 frank költséget okoztak, nem is számítva a lótenyésztés buzdítására szánt egyéb kiadásokat. E költségek együtt négy- vagy ötszörösen fölülmúlják a megfelelő jövedelmeket.** Csak az állam birtokában levő gyógyforrások adnak csekély tiszta jövedelmet, mely 148,000 frankot tesz.

Nem a mi dolgunk véleményt mondani azon haszon felől, melyet az állam e mintaintézetek megszerzése és fön-

* *Compte général de l'administration des finances* 1869-re, a 87. lapon.

** Ugyanott a 165. és 171. lapokon.

tartása által elérhet. Pénzügyi szempontból azok birtoka nem szolgál segélyforrásul. Közgazdasági szempontból ellenben becses előnyeik lehetnek, az államot képessé tévén arra, hogy minden társadalmi tevékenységre, melynél az egyesek és társulatok kezdeményezése elégtelennek bizonyúl, önmaga befolyhasson.

Azon források között, melyek Franciaországban az államvagyon jövedelmei közt jelentékeny helyet foglalnak el, szerepel az állam tulajdonát képező, elhasznált ingóságok eladása is. Természetes, hogy minden közigazgatási ág évenkint kénytelen szereinek egy részén túladni. E bevételek annál nagyobbak, minél jelentékenyebb azok egyikének és másikának fölszerelése. Tényleg ez sem tiszta jövedelem, mert tekintetbe kellene venni az ugyanazon közigazgatási ágak által tett új bevásárlásokat. E vásárlások sokkal fölülmúlják az eladásokat.

Futólag szemlét tartottunk a franczia államvagyon bevételeinek főbb fejezetei fölött, az erdők kivételével; most részletes elsorolásukat adjuk az 1869. évre szóló pénzügyi zárszámadások szerint:

Tulajdonképi államjószágok jövedelmei . .	838,538	frank	78 cent.
Az erődítési és katonai épületek körüli területek jövedelmei	645.928	«	71 «
A községi területek javításából és értékesítéséből eredő telkek eladásának jövedelme	1,120	«	40 «
Az államnak megitélt kártérítések — az erdőkre vonatkozók kivételével — . . .	13,108	«	27 «
Évjáradékok (hátralékok, váltságok) . . .	12,154	«	78 «
Ingóságok eladási ára és lejárt kölcsönök .	283,112	«	79 «
Uratlan dolgok, magszakadás, uratlan vagyon	837,104	«	87 «
Elzálogosított, vagy elcserélt államjószágok	837,104	«	32 «

Az 1850. máj. 18-ki törvény s egyéb az elidegenítést megengedő törvények alapján eladott javak	9.500,201 frank 23 cent.
Az 1860. április 25-ki és későbbi törvények alapján eladott katonai javak	575,043 « 23 «
A volt rendkívüli államvagyon bevétele	4,790 « 66 «
Esetleges bevételek	149,131 « 88 «
A tulajdonképi államjavak bevételeinek összege	12.910,235 frank 69 cent.
A minisztériumok ingó és ingatlan tárgyainak eladásából befolyt :	
Államminisztérium	939 frank 94 cent.
Igazság és vallásügyi minisztérium	17,352 « 84 «
Külügyi «	188 « 65 «
Belügyi «	51,648 « 67 «
Pénzügyi «	204,329 « 10 «
Hadügyi «	3.215,485 « 38 «
Tengerészeti és gyarmati minisztérium	576,115 « 88 «
Közoktatásügyi «	576,115 « 88 «
Földmívelés, kereskedelem és közmunkaügyi minisztérium	302,397 « 46 «
A császári ház és szépművészetek minisztériuma	22,861 « 79 «
E csoport összege	4.391,319 frank 71 cent.
Különböző szakintézetek jövedelmei :	
Állatgyógyászati császári iskolák	15,767 frank 90 cent.
Művészeti és kézmíves császári iskolák	51,460 « 74 «
Gazdasági « «	48,908 « 56 «
A cluses-i órás « «	1,576 « 47 «
Juhászatok	25,362 « 01 «
Próba tehenészetek	43,407 « 92 «
Ménesek, méntelepek	531,714 « 46 «
Gyógyforrások	331,845 « 05 «
E csoport összege	1.050,043 frank 11 cent.
A három egyesített csoport összege	18.351,599 frank 51 cent.

E szám nem épen nagy. És még azt is meg kell jegyezni, hogy egy rendkívüli bevétel is járult hozzá azon eladásokból, melyek az Orleans család javait elkobzó törvény alapján történtek. 1870-től, mióta azon család herczegeinek a tőlük elvett javakat visszaadták, az állambirtokok jövedelme hanyatlott. Az 1876-ki költségvetésben csak 13.350,315 frankkal szerepel, és pedig 7.084,000 frankkal a tulajdonképi államjószágok jövedelme és eladási ára (az ingatlanok eladása e számban 3.400,000 frankot képvisel), 4.670,000 frankkal a minisztériumok ingó tárgyainak eladási ára, és 1.576,315 frankkal a különböző szakintézetek jövedelme.

Mindamellett az állambirtokok jövedelme mai napság mégis nagyobb Franczia országban mint volt a restauratió alatt. Tán az 1816. és 1817. évek kivételével, a mikor a jövedelmi ág 29, illetőleg 12 millióra emelkedett. Különben rendkívül csekély volt azon uralom alatt. Sőt 1826-tól kezdve még 3 millió frankon is alúl esett. 1826-ban 2.491,000, 1827-ben 2.206,000, és 1828-ban 2.669,000 frankot jövedelmezett.* Ennek oka az volt, hogy az állami ingatlanok eladását — az erdők kivételével — akkor fölfüggesztették; továbbá, hogy az állami igazgatási ágak fölszerelése sokkal csekélyebb lévén, az elhasznált ingó tárgyak eladása igen kevés jelentőséggel bírt; végre, hogy az állambirtoki bevételek harmadik csoportjának szakintézetei legnagyobb részben nem léteztek.

Vajjon azon csekély részét az államvagyonnak, mely mezőgazdasági, vagy különben mívelhető javakból, a tengeri és folyami iszapolásokból, földhordásokból és szige-

* Lásd: Audiffret marquisnak Franczia ország pénzügyi rendszeréről irt munkájában a II. k. 325. lapján az e tárgyra vonatkozó érdekes kimutatást.

tecskékből stb. áll, jól kiaknázzák-e, úgy, hogy megadja azt a jövedelmet, mely tőle várható volna? Az utóbbi költségvetési bizottságok egyikének jelentése igen szigorúan itélt e tárgyról. Egy újabb bizonyíték arra, hogy az állam képtelen más fekvő birtokokat kezelni, mint az erdőket, melyek átalános szabályok által megállapított módszeres kezelésre alkalmasak.

A fönnebb adott kimutatáson kívül vannak még más valóban államvagyoni eredetű bevételek, melyek Franciaországban a budget más részeiben, különösen a közvetett adóknál a vegyes jövedelmek közt szerepelnek. Ilyenek például a híd- és rév-vámok, a halászati, vadászati, parti és csatorna-illetékek jövedelmei. E különböző bevételek 1869-ben kerekszámban 2.200,000 frankra emelkedtek.* Egy 1802-ki törvény fölhatalmazta a kormányt, hogy magánosoknak hídak építését megengedhesse, bizonyos vámjoggal, melynek árszabályát és tartamát ő határozza meg. Az állam maga is megtette ugyanezt, vámos hídakat építtetett, melyeket majd bérbe adott, majd pedig közvetlenül maga kezelt. Hajdan tizenhárom volt, köztök a kehl-i híd a Rajnán és az arles-i a Rhone-on. Jövedelmök kiváltságos intézkedés alapján a tőkepénzesek által kölcsönzött tőke kamatainak és törlesztésének fizetésére szolgált. A mi a komp- és révvámot illeti, ezek a hűbériség maradványai. Egy 1790-ki törvény megszüntette a kizárólagos révjogot és mindenkinek megengedte kompok állítását, a kormány által megállapítandó bér és árszabály mellett. A halászati jog a hajózható folyamokban szintén az állam tulajdona. Majd közárverésen adják bérbe, majd pedig készpénzért adott engedélyek (licences) útján értékesítik.

* Nem számítva ide az állami erdők vadászati jogát.

Végelemzésbsn az állambirtokok jövedelmei — az erdők leszámításával — Francziaországban alig bírnak jelentőséggel. Alig tesznek 20 millió frankot, a mit még aztán nem is lehet tiszta jövedelemnek tekinteni, és a mi azonkívül a költségvetési bevételeknek csakis százharminczad részét képviseli.

Egészen mások a viszonyok néhány más szárazföldi államban. Többen, mint Orosz-, Poroszország, Ausztria roppant területeket bírnak még mívelés alatti földekben is. A tengeren túl, az amerikai Egyesült-Államok és az ausztráliai gyarmatok majdnem megmérhetlen területeket bírnak, melyeket nem művelnek ugyan, de a kereset arányában elidegenítenek. E vidékek, melyek nincsenek még teljesen benépesítve, múlékony kivételt képeznek. Az állam ott bizonyára nem egy gazdasági vagy pénzügyi terv megvalósítása végett bírja ama roppant területeket, hanem mint üres és uratlan birtokokat tartja elfoglalva, s kész bármely vállalkozónak átengedni oly díjért, mely alig fedezi az általa tett fölmérési és útépítési költségeket.

Ellenkezőleg némely állam, mint Poroszország, tulajdonosa oly mívelt földeknek, melyekből jövedelmet húz, vagy úgy, hogy saját közegei által mívelteti, vagy hogy bérbe adja. Sőt e jövedelem Poroszországban nagyon jelentékeny. Egy előbbi fejezetben, az 1873-ki budget szerint, egyéb telki jövedelmek beszámításával nyers összegben 35.531,000 frankra (9.475,100 tallér) tettük, vagyis 27 millió frankra a mívelési és fölügyeleti költségek leszámítása után.

Wagner tanár, pénzügytani munkájában, érdekes részleteket közöl az erdőkön kívül létező porosz államvagyon különböző elemeiről, és az azt alkotó javak megoszlásáról a különböző tartományok közt. 1870-ben e gazda-

sági birtok 858 bérbeadott jószágból állt; terjedelme 1.367,819 porosz holdat (348,793 hektárt; egy porosz hold 25.50 ár) foglalt el és 3.424,164 tallért (12.840,616 frank) jövedelmezett. Az állam tulajdonát képező külön telkek *(einzelne Grundstücke)*, malmok, halászatok és ásványvizek további 2.261,281 tallért (8.479,804 frankot) jövedelmeztek. Az erődítési területek még egy 22,253 tallérnyi (83,449 franknyi) tételt adtak. Végül egy 1.741,172 tallérnyi (6.529,355 franknyi) ingatlanokból folyó járadék, és az eladott jószágok évi törlesztését képviselő 1.998,049 tallérnyi (7.492,684 frank) összeg. — Mind e különböző és még néhány csekélyebb fontosságú bevételek a porosz állambirtokok jövedelmének főösszegét — az erdőbirtok kizárásával — 1870-ben 9.580,820 tallérra (35,928,075 frankra) emelték. E szám csak alig különbözik attól, melyet fönnebb az 1873-ki budget után adtunk. Föl fog tűnni, hogy e bevételek közt nem szerepel, úgy mint Franciaországban, a különböző polgári és katonai közigazgatási ágak elavult szereinek eladásából befolyó jövedelem.

Sajátságos azt látni, hogy egy állam 1.500,000 hold szántóföldet bírjon, miből 1.367,819 hold van bérben, s a miben azon kívül vannak külön részletek, melyek terjedelme nincs kimutatva. E terület egyenlő egy kisebb franczia megye térfogatával. Föltehetjük, hogy e gazdasági állambirtokoknak tiszta jövedelme, nem számítva a járadékokat, az ásványvizek bevételeit és az eladott javak törlesztésére való évi fizetéseket, évenkint legfölebb tíz millió frankot tesz. A kezelési költségek, legalább Wagner tanár szerint, 1870-ben 2.100,740 tallérra (7.877,775 frankra) emelkedtek. Ha ez egész összeget pusztán a bérbe adott gazdasági birtokok jövedelméből kellene levonni, csak körülbelül 5 millió frank tiszta jövedelem maradna. De e kiadások jelentékeny

része valószínűleg a többi fejezeteket, a külön telekrészeket, malmokat, ásványvizeket terheli. E kezelési költségek 7.877,775 franknyi összege következőleg oszlik meg. Az épületekre, útakra és hídakra 2.429,000 frank, a kezelő és felügyelő személyzetre 1.589,000 frank, telki terhekre és adókra 1.262,000 frank, a többi pedig vegyes kiadásokra.*

Eme nem erdei gazdasági birtoknak megoszlása a porosz monarchia különböző tartományai közt, nem érdektelen. A rajnai tartományokban e fajta állambirtok nem létezik; Westfáliában csak 6 van, 8574 holdnyi területtel. Leginkább a keleti tartományokban fordúlnak elő, nagy számmal. Pomerániában 159 253,300 holdnyi területtel. A tulajdonképi Preussen tartományban 160 található 281,800 holddal. Azután jő a szász tartomány 158 birtokkal és 218,100 holddal; Brandenburg 148 birtokkal és 216,400 holddal; Hannover 200 birtokkal és 141,800 holddal. Az állambirtokoknak teljes hiánya a Rajnán és ritkasága Westfáliában kétségkívül a franczia uralommal függ össze, mely e tartományokban hosszabb ideig tartott. De az sem jelentőség nélkül való tény, hogy az állam gazdasági birtokai többnyire a legszegényebb és legműveletlenebb vidékeken fekszenek.

A legtöbb német államnak, ép úgy mint Poroszországnak nagyon terjedelmes földbirtokaik vannak, az erdőket nem is említve. A badeni nagyherczegségben az állambirtokokat 1830-ban fokozatos elidegenítések által 37.321 holdra szállították le. Az azon időtől 1870-ig terjedő időközben új birtokokat vettek, melyek az állami földek térfogatát (az erdők kizárásával) 54,218 holdra emel-

* Rau's *Lehrbuch der Finanzwissenschaft, 6-te Ausgabe bearbeitet von Dr.* Adolph Wagner. I. k. 334. l.

ték 996,800 délnémet forint (2.132,152 frank) jövedelemmel. Ez összeg aránylag igen jelentékeny, habár bizonyára csak nyers jövedelem. A badeni nagyherczegségnek csupán gazdasági földbirtoka 1.17 százalékát tette az ország egész területének. Bajorországnak és Würtembergnek szintén van, habár csekélyebb fontosságú földbirtoka. Ellenben Mecklenburg-Schwerin, mely a középkor szervezetét megtartotta, területéhez képest roppant földbirtokot mutathat föl. E birtokok ugyanis 99 német négyszög mérföldre terjednek, s több mint 206,000 lakossal bírnak, tehát az ország lakosságának 37 százalékát felölelik.

A német írók sokat értekeztek ez állami jószágok kezelésének legjobb módja felől. Nem volt nehéz bebizonyítaniok, hogy a közvetlen állami kezelésnek nagy hátrányai vannak. Ennek eléje tették a bérbeadást, a bérösszegnek közárverés útján való megállapításával. Különösen ajánlották a kisebb terjedelmű gazdaságokra való fölosztást. Mi azt hiszszük, hogy az állam nem lehet jó gazda, sőt hogy csak nehezen ügyelhet föl a bérlőkre, vagy vállalkozhatik javítási munkálatokra, mint lecsapolásra, öntözésre, s egyebekre. Nem mintha az állam képtelen volna nagy vállalatokat kivinni, de mert épen a földbirtokos munkája, még ha bérlő jő is segítségére, aprólékos föladatokból áll, melyek állandó gondot követelnek. Egyébiránt értenők azt, ha az állam megtartana ideiglenesen egy nagyobb földterületet, melyet, például a vizektől kiszárítás által elfoglalt. Az állam inkább képes nagy védelmi és javítási munkálatok foganatosítására mint az egyszerű magán ember. Ámde ha egyszer e nagy munkák befejezvék, nem tehet helyesebbet, mint ha eldarabolja e terűletet és átadja a kis és közép földbirtoknak. Mihelyt az állam képes elfogadható áron eladni nem erdei földbirtokát,

saját érdekeinek, még a pénzügyieknek is szolgál, ha ezt megteszi. Alig lehet érteni, hogy néhány német állam, a többi közt Bajorország, szőlőket is tartanak. Az állami szőlők Frankoniában, 1870-ben nyersen 39,000, tisztán 13,000 forintot jövedelmeztek. Nem ismerjük kiterjedésüket de nehezen hihető, hogy parasztoknak átadva, nem szolgáltattak volna jelentékenyebb nyers jövedelmet, és a nyers jövedelemhez kedvezőbb arányú tiszta jövedelmet.

Egy kimutatás szerint, melyet Wagner tanár könyvében találunk, az államjószágok átlagos bére holdankint 3 tallér 9 garas (12 frank 37 centime) a wiesbaden-i kerületben, 3 tallér 7 garas (12 frank 13 centime) a szász tartományban, 2 tallér 6 garas (8 frank 25 centime) Pomerániában, 1 tallér 9 garas (4 frank 87 centime) Sziléziában, 1 tallér 5 garas (4 frank 37 centime) Posen tartományban. A porosz hold 25 ár 50 centiár, tehát kerekszámban egy negyed hektár. Poroszország államjószágainak átlagos bérleti ára tehát, a tartományok szerint hektáronkint 18 és 50 frank közt változik. E bérleti árakról azt állítják, hogy jóval magasabbak, mint ugyanazon tartományok egyéb földjeinek átlagos bérei. Kiemelik még azt is, hogy az államjószágok az őket könyező területeknél rendesen jobb minőségű földekből állanak, s hogy különösen sok rétet foglalnak magukban.* Akárhogy vegyük is a fönnebbi számokat, csak az következnék belőlük, hogy az állam megtarthatja e jószágokat oly vidékeken, melyeknek viszonylagos népessége csekély, hol tehát a földmívelés külterjes. De sehogy sem bizonyítanák azt, hogy az államnak érdekében volna azokat meg-

* Rau-Wagner I. k. 348—49. l.

tartani vagy ujakat szerezni oly vidékeken, hol a népesség jelentékeny és a földmívelés nagy haladásokat tett. Már e jószágoknak eldarabolása és magántulajdonná átalakítása egyik eszköze annak, hogy a földmíves népesség szaporíttassék, s a gazdálkodás belterjesebbé tétessék. A német írók néhány példáját adják azon különös és gyors hatásnak, melyet az államjószágoknak közép kiterjedésű majorságokká való átalakítása előidézett. Három nagy urodalmat, névszerint Solikantet, Posedint és Wilhelmsaut, összesen 3.610 porosz holdnyi (905 hektárnyi) terjedelemmel, kis terjedelmű darabokban bérbe adtak 107 családnak. 39 gazdaságot 3 holdjával, 22 gazdaságot 30 holdjával, 26 gazdaságot 60 holdjával és 5 gazdaságot 94 holdjával. Végül egy gazdaság önmagában 578 holdat tett. Ime minő volt ez uradalmak állapota az eldarabolás előtt és után:

	A fölosztás előtt	A fölosztás után
1. Az uradalmakban élő lelkek száma .	45	595
2. Lovak száma.	10	124
3. Tehenek száma	16	333
4. Gabonatermés	521 Wispel	1,414 Wispel
5. Helyben való gabonafogyasztás . . .	28 «	439 «
6. Maradék eladása.	410 «	752 «
7. Növendék marha, tojás, szalma jövedelme	7,765 tallér	8,229 tallér
8. Az eladott termelvények összes bevétele	15,537 «	22,726 «
9. Az állam jövedelme	4,077 «	5,175 «*

E számok nagyon világosan beszélnek. Az állam

* A gondos olvasó azt fogja tán találni, hogy e kimutatás számai nincsenek egymással teljes öszhangban. Mi betű szerint vettük át azokat Rau: *Finanzwissenschaft*-ja negyedik kiadásának I. k. 172. lapjáról. A *Wispel* 13 hektolitert, 19 litert tesz.

tiszta jövedelme 26 százalékkal emelkedett, az eladás végett rendelkezésre álló termékek értéke pedig 46 százalékkal szaporodott. Ez így eldarabolt jószágoknak eladása kétségtelenül még kedvezőbb eredményeket szült volna, mint ily csekélyebb terjedelmű gazdaságoknak egyenkint való bérbeadása. Mert azt sem kell szem elől tévesztenünk, a mit később be fogunk bizonyítani, hogy az eladott javak közvetve is jelentékeny jövedelmet hajtanak a kincstárnak az átiratási, ajándékozási és örökösödési díjak által. Az államnak tehát épen nincs érdekében, hogy földbirtokát — az erdők kivételével — megtartsa oly országokban, hol a népesség sűrű és vagyonos. Hol a lakosok száma csekélyebb és jólétök alantabb fokon áll, az államjószágok bérleteinek fokozatos eldarabolása, jó átmeneti rendszabály lehet.

Eddig az állam ingatlan birtokából csakis a mezőgazdasági javakat vettük szemügyre, vagyis azokat, melyek mint szántóföldek, rétek és szőlők vannak mívelés alatt. Pedig az állam ingatlan birtokának legnagyobb része erdőkből áll. Ezek nagyon jelentékenyen különböznek a mezőgazdasági birtokoktól. Az állam ugyanis sokkal inkább képes amazokat növelni, mert mívelésük nagyban történik, módszeres eljárás, mondhatnók, tudományos szabályok szerint. S azért mindenki képesebbnek is tartja az erdei, mint a mezőgazdasági mívelésre. Az előbbinél nem mögötte, de fölötte áll a magánosoknak. Mintha csak természetes hivatással bírna e fajta javak megőrzésére, melyekre az országnak szüksége van, de a melyeket a magánemberek igen hajlandók elfecserélni. Az állam lévén a mai társadalmakban az egyetlen állandó lény, az egyedüli, ki az örökkévalóságot képviseli, s kit a jövendő nemzedékek gondja terhel: nem lép ki jogos hivatása köréből, midőn

az erdőbirtokot megőrzi, melynek föntartását az ország jólétére szükségesnek tartjuk.

Nem helyes itt pusztán azon pénzügyi szempontra helyezkedni, melyet a németek *cameralis* szempontnak neveznek. Ámbár az erdők az államnak jövedelmi forrását képezik, még pedig, a mint meg fogjuk mutatni, folyton növekedő jövedelmi forrását: e tekintet mégis csak mellékes, és nem volna elegendő arra, hogy az államnak erdőbirtokát igazolja. De a közigazgatás és közszolgálat szempontjából sem lehet e tárgyat fölfogni és e kérdést megoldani. Hajdan az állami erdők föntartása mellett fölhozott okok egyike az volt, hogy a tengerészetnek rendkívül szép építő fára van szüksége, s ezt a magánerdők nem képesek nyújtani. Most, midőn a hajók nagyobbára vasból készülnek, ez érv elvesztette súlyát. De az igazat megmondva, soha sem is volt nagyon alapos, mert az állam jó pénzért külföldön is megszerezhette az épületfát, melyre szüksége volt. De végre még — ha ugyan szabad így szólnunk — demokratikus szempontból sem szabad e tárgyat megítélnünk. Néha ugyanis az állami erdők föntartása mellett a fogyasztók és szegény osztályok érdekére hivatkoztak, kikre nézve a fa nélkülözhetlen szükséglet tárgya, melynél vigyázni kell, hogy ára ne szökjék föl igen magasra. Az állam ép oly kevéssé köteles a fogyasztóknak bizonyos árt biztosítani faszükségletöknél, a mint nem köteles gabonaszükségletöknél. S különben azt is meg lehetne jegyezni, hogy ha az állam nagy mennyiségű erdőknek megtartása által mesterségesen lenyomja a fa árát, ép oly mesterségesen fölemeli a gabona és hús árát, mert korlátozza a területeket, melyek e két utóbbinak termelésére szolgálnak.

Az igazi szempont, melyre helyezkednünk kell, az,

hogy az erdők befolyással bírnak az éghajlatra, a hydrographiai viszonyokra és így egyszersmind az ország általános termelésére is. Ha be van bizonyítva, hogy az erdőknek teljes eltűnése, vagy jelentékeny megfogyása a szárazságokat gyakoriabbakká és az árvizeket pusztítóbbakká teszi, világos hogy a hydrographiai viszonyok nagy érdeke igazolja az erdők egy részének állami megtartását. Azon fatartalékok eltűnése, melyek a vizek természetes szabályzói, kétségkívül ártana az egész környező vidéknek, megfosztaná termő ereje egy részétől és csökkentené egészséges voltát. Pedig e tüneményeket mindenütt észlelték. Hegyes vidékeken a mértéktelen fairtás rendes következménye az, hogy sietteti a folyó vizek lefolyását, könnyíti az árvizeket, görgetegeket és földomlásokat. További következménye, hogy az országot alkalmatlanná teszi bizonyos mívelési nemekre, melyek nagyobb mennyiségű nedvességet és mérsékelt égaljt kívánnak. E tényeket észlelték Francziaország több részén, névszerint a Provence-ban és Algirban, valamint Európa egyéb vidékein, Ausztriában, Olaszországban, sőt Amerikában is, különösen Braziliában, Rio-Janeiro-nál.

A tapasztalás mutatja, hogy a magánemberek általában nagyon hajlandók írtani, de kevesbbé ültetni, legalább nagy tömegekben. Az irtás a szántóföldé vagy rétté átalakított terület hirtelen értékemelkedése következtében gyakran csalékony ingerrel hat. A földbirtokosok nagy része elcsábíttatja magát e kecsegtető kilátás által, s kivált a paraszt. Ellenben a nagy tömegekben való ültetvények vagy faiskolák alkotására, miután közvetlen kiadást okoznak, mely csak nagyon távoli időben térül meg, csupán előrelátó és jómódú tulajdonosok vállalkoznak. Habár utóbbi időben Francziaország némely vidékén, minő pél-

dául Sologne környéke, az ültetvények megszaporodtak: mégis azt állíthatjuk, hogy a magán tulajdon összeségében az irtási hajlam uralkodik. Naponkint láthatunk nagy terméketlen területeket, melyeket tulajdonosaik elmulasztanak erdőkké alakítani.

Hajdan előnyös volt, hogy az irtási kedv uralkodott. Az európai szántóföldeknek és réteknek legnagyobb részét bizonyára lassankint az erdőkből hódították el. Azt tartják, hogy a régi Galliának, a rómaiak idejében, több mint 40 millió hektár erdeje volt. Háromnegyed része eltűnt a tizennyolczadik század kezdetéig. Vauban 1700-ban úgy számított, hogy Francziaország 5.130,000 hektár erdővel bír. Ez bizonyára nagyon, sőt túlságosan mérsékelt becslés volt. Mirabeau marquis 1750-ben e területet 12.662,000 hektárra tette. Arthur Young 1788-ban 9.173,000 hektárra.* Kétségkívül az utóbbi közelítette meg legjobban az igazságot. Az 1862-i gazdasági statisztika 9.167,710 hektárra becsüli az erdei talaj kiterjedését. E számítást 6 vagy 700,000 hektárral túlzottnak tartották. Jelenleg Elzász és Lothringia elvesztése után valószínű, hogy nem bírunk többel, mint körülbelül 8 millió hektár erdővel. Még most is 270 millió hektárra becsülik Európa befásított területét, a mi 28 százalékát teszi felületének; csak hogy ez az erdőmennyiség nincsen egyenlően elosztva e világrészen. 190 millió hektár Oroszországra esik, és 30 millió a Skandináv félszigetre. Látjuk, hogy nem sok marad a többi népeknek. Sőt ezen erdők közül is sok alig érdemli meg nevét. Olyan térségek, melyeken mindössze néhány bokor nő. Ily körülmények közt természetes, ha az államok közbelép-

* Ez adatokat Foville úrnak az *Economiste francais* 1875. jún. 19-ki számában megjelent czikkéből veszszük.

nek, hogy legalább az erdőtalaj romjainak egy részét megtartsák.

Nem lephet meg tehát bennünket, ha azt látjuk, hogy az államok legnagyobb része a területökön fekvő erdők jelentékeny részét birtokukban tartják. Ime erre vonatkozólag néhány tanúságos szám, melyek legnagyobb részét Rau és Wagner munkáiból veszszük. Németország erdőtalaja, a legújabb 1862-iki statisztika szerint 12.880,000 hektárból állott (50 millió 510,000 porosz hold). E 12.880,000 hektárból 4 millió 431,900 az államok, 2 millió 315,000 a községek, 170,000 az egyházak és testületek, végre 5.959,350 hektár magánosok birtokában volt.* A német államok tehát több mint harmadát bírják az erdőterületnek, s az államok a községekkel együtt több mint felét ugyanazon területnek. Ha a jelenlegi német birodalom helyett a régi, az 1866-iki események előtti porosz királyság vizsgálatára szorítkozunk, azt találjuk, hogy ez országban 6 millió 834.000 hektár erdő terül el (26 millió 800,000 porosz hold). Az erdőterületnek e térfogata a királyság egész fölületének körülbelül 20 százalékát képviseli. E 6.834,000 hektár erdőből 1.828,350 az állam tulajdona, 961,350 a községeké, és a maradvány, vagyis 4 millió 45,000 hektár magánembereké. A régi porosz királyságban tehát az állam 27 százalékát, a községek 14 százalékát és a magánosak 59 százalékát bírták az összes erdőtalajnak. Ez kedvezőtlenebb arányt mutat a po-

* Ha összeadjuk a számokat, melyek a németországi erdőtalajból az államok, községek, egyházak és testületek részét képezik, csak 12.876,250 hektár összeget kapunk — 12.880,000 helyett. E csekély eltérés kétségkívül oly törtekből származik, melyeket nem vettek számba. Rau: *Finanzwissenschaft* Wagner kiadása I. k. 387. lap.

rosz államra, mint a tulajdonképi német államokra nézve. Ausztriában az állam, 1848-ban, Rau tanár szerint, 3.530,452 hold, vagyis 2.040,857 hektár erdőt bírt (egy hold 57 ár-nak felel meg). Wagner tanár szerint, az osztrák állam tulajdonát képező erdőségek sokkal jelentékenyebbek. 1862-ben 5.460,000 hold, tehát 3.112,200 hektár fölületet foglaltak volna el. Oroszországban bírja az állam a legnagyobb erdőterületet. A birodalom európai részében 127.797,000 hektár erdőnek tulajdonosa (123 millió dessziatin, minden dessziatin 1.039 hektárnak felel meg). Ez 70 százaléka európai Oroszország erdőterületének, mely 172 mllió dessziatint tesz.* Az orosz birodalom e részében tehát az állami erdők kiterjedése több, mint kétszerese Francziaország egész fölületének.

Azon országokban, melyeket az imént említettünk, az állami erdők területe túlnagy, a mi azzal függhet össze, hogy e vidékek nincsenek még teljesen benépesítve, és hogy a földmívelés ott legalább bizonyos tekintetben kezdetleges állapotban van. E megjegyzés leginkább áll Oroszországra nézve. Bizonyos, hogy idővel az állam ott elidegenítendi birtokainak nagyobb részét. E birtokoknak, valamint azon végtelen földtartalékoknak, melyeket az amerikai Egyesült Államok, Ausztrália és Canada bírnak, rendeltetése az, hogy a népesség szaporodásának és a civilisatio haladásának arányában csökkenjenek.

Francziaország helyzete más. Itt minden terület benépesült és művelés alá került. Az állam mindamellett elég jelentékeny erdőterület tulajdonosa, a melyet bizo-

* Ez a 172 millió dessziatin, vagyis 178 millió hektár erdőterület Oroszországban, némileg csekélyebb azon l ecslésnél, melyet Foville-től átvettünk és fönnebb idéztünk, s a mely 190 millió hektárra teszi európai Oroszország erdeinek összeségét.

nyos mértékig még hasznosan szaporíthatnának befásításra alkalmas hegyi területek megszerzése által. Franciaországban 1869-ben az állam 1.057,234 hektár erdőt bírt, és a császári udvartartás 65,000 hektárt, tehát együtt 1.122,234 hektárt. 1872-ben, Ventavon képviselőnek a nemzetgyűlés elé terjesztett tudós jelentése szerint, az állam elvesztett a Németországnak átengedett területen 139,533 hektárt; 25,211 hektárt visszaadott az Orleans családnak, melytől azt a császárság kezdetén elvették; s így az állam birtokában 957,490 hektár erdő maradt. Francziaország felületének kiterjedése 52.857,000 hektár. Az államerdők tehát ennek ötvenötöd részét teszik. Ezen kívül a községek és közintézetek erdeit 2 millió 50,000 hektárra becsülik. Ez együtt véve 3 millió hektárnál többet tesz. Tehát a nemzeti földterület 6 százalékát az állami és községi erdők képezik. 1865-ben a magánosok erdeit az állam és községek együtt vett erdeinek kétszeres területére becsülték, a mi tehát Francziaország erdő talaját 9 millió hektárra, vagyis az ország összes területének hatod részére emelte volna. Fönnebb láttuk, hogy e 9 millió hektárnyi számot a legilletékesebb emberek túlzottnak tartják, és veszteségeink után, körülbelül 8 millióra szállítják le. E szerint Francziaország erdőtalaja némileg meghaladná területének heted részét; az erdőtalajnak valamivel több, mint harmad része az államnak, községeknek és közintézeteknek birtokában volna; s az erdőknek alig nyolczad része képezné az állam tulajdonát. Az állam része tehát elég korlátolt, kivált ha a régi porosz államéval hasonlítjuk össze, a mely 1,828,000 hektár erdőt bírt, tehát az összes erdőbirtok 27 százalékát; vagy még inkább, ha a német birodalom többi államainak részével hasonlítjuk össze, a melyek 4.431,000 hektár erdőnek, tehát a

németországi erdőterület több, mint egy harmadának tulajdonosai.

Ellenkezőleg, Francziaország állami erdőbirtoka jelentékenynek tűnik föl, ha azt vizsgáljuk: minő az állami erdők kiterjedése Belgiumban, vagy Angliában? Az első országban az állam 1840-ben nem birt többet 34,810 hektár erdőnél, a mi körülbelül harminczadrésze a franczia állam erdőbirtokának. Angolországban az állam tulajdonát képező erdők egészen jelentéktelenek. Csak 60,000 holdat, tehát 24,300 hektárt tesznek. Még azon erdőterületet sem érik föl, mely az Orleans családnak visszaadatott. A többi országokról nincsenek adataink. De tudjuk, hogy Európa déli államainak legnagyobb része elég oktalan volt az erdők elpusztítását megtűrni, és hogy erdőkben csupán csekélyebb területeket bírnak.

Az állami erdők nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a terület különböző részein. Szabály szerint inkább kellene velök találkoznunk a szegény tartományokban, a hegyes és homokos vidékeken. Ott is volna birtokuk a legelőnyesebb, különösen a vizek folyásának szabályozására és a talaj javítására. Ugyancsak ott képezik a föld legelőnyesebb mívelésének módját, mert a tökéletesített mívelési nemek ott csak nehezen tudnának tért foglalni. Poroszországban leginkább a keleti vidékeken találjuk az állami erdőket. Ritkák a nyugoton, mint például a trieri, acheni, coblenzi és münsteri kerületekben. Francziaországban mások a viszonyok, s ép a leggazdagabb megyék, az éjszaki és keleti tájak azok, melyekben az állami erdők legterjedelmesebbek. Majdnem semmire zsugorodnak össze a délen, a hol a legnagyobb szükség volna jelentékeny és jól mívelt erdőkre, hogy, a mennyire lehetséges, az áradásoknak elejét vegyék. Im itt adjuk az állami erdők megoszlását az

egész területen, Elzász és Lotharingia elvesztése és Szavoya és Nizza ide csatolása előtt. Kiterjedésök 1.019,139 hektárt tett, és következőképen oszlottak meg a harminczkét erdőkezelő kerület közt, a melyek *Conservations forestières* nevet viseltek :

1. kerület (Páris), kiterjed hat megyére: az állami erdők terjedelme: 52·625 hektár. 2. kerület (Rouen, 2 megye) 47·164 hektár. 3. (Dijon, 1 megye) 42·435 hektár. 4. (Nancy, 1 megye) 70·564 hektár. 5. (Strassburg, 1 megye) 53·498 hektár. 6. (Colmar, 1 megye) 22·973 hektár. 7. (Douai, 4 megye) 39·629 hektár. 8. (Troyes, 2 megye) 28·256 hektár. 9. (Épinal, 1 megye) 85·858 hektár. 10. (Châlons, 2 megye) 40·046 hektár. 11. (Metz, 1 megye) 50·219 hektár. 12. (Besançou, 1 megye) 5·806 hektár. 13. (Lons-le-Saulnier, 1 megye) 31·907 hektár. 14. (Grenoble, 3 megye) 27·272 hektár. 15. (Alençon, 5 megye) 38·767 hektár. 16. (Bar-le-Duc, 1 megye) 36·695 hektár. 17. (Chaumont, 1 megye) 15·812 hektár. 18. (Vesoul, 1 megye) 6·950 hektár. 19. (Maçon, 3 megye) 18·930 hektár. 20. (Toulouse, 4 megye) 89·081 hektár. 21. (Tours, 4 megye) 30·953 hektár. 22. (Bourges, 2 megye) 30·290 hektár. 23. (Moulins, 4 megye) 25·928 hektár. 24. (Pau, 3 megye) 18·720 hektár. 25. (Rennes, 5 megye) 16·668 hektár. 26. (Niort, 4 megye) 22·197 hektár. 27. (Alby, 4 megye) 16·436 hektár. 28. (Aix, 4 megye) 14·054 hektár. 29. (Nîmes, 4 megye) 10·751 hektár. 30. (Aurillac, 4 megye) 1·801 hektár. 31. (Bordeaux, 4 megye) 5.285 hektár. 32. (Ajaccio, 1 megye) 21·554 hektár.

Ha e sorozatot figyelemmel átolvassuk, azt látjuk, hogy az erdészeti kerületek legnagyobb része a Loiretól éjszakra és a keleti részekben fekszik, és hogy különben is az egyes éjszaki és keleti kerületek erdőterülete végtelenül

nagyobb, mint az egyes közép és déli kerületeké. Csakis egy kerület van a délen, mely tágabb térségeket foglal magában állami erdőkből. Ez a toulouse-i, hol az állami erdők 89·000 hektárt tesznek. A Toulouse után következő déli kerület a grenoble-i, mely 27·000 hektár állami erdővel bír. De az éjszaki és keleti kerületek legnagyobb részében végtelenül nagyobbak a befásított felületek, az épinaliban például: 85·000 hektárt, a nancy-iban 70·000; a párisiban 52·000, és a rouen-iban 47·000 hektárt tesznek. A déli kerületek, a fönnemlített kettőnek és Corsicának kivételével, mindannyian kevesebbet foglalnak magokban 20·000 hektárnál, oly szám, mely az átlagon alúl marad. A középvidék szintén nincs jobban ellátva állami erdőkkel, mint a dél, a miről meggyőzhet bennünket a négy megyét befoglaló aurillac-i kerület nagyon csekély erdőterülete, a mely csakis 1·800 hektár állami erdőből áll.

A közép és déli Franciaország nemcsak hogy igen csekély állami erdőterületet tűntet föl; de azon kívül, egyenlő térfogat mellett, az ottani államerdők értéke is igen alacsony, összehasonlítva az éjszaki és keleti vidékek erdőinek értékével.

Az állam ingatlan tulajdonának 1833-ban készült leltára érdekes adatokat tartalmaz erdei birtokunk különböző részeinek értékviszonyára nézve. Az 1.019,139 hektár állami erdőt együtt 726.993,456 frankra, holdankint tehát átlag 713 frankra becsülték.

Ez átlagot sok éjszaki és keleti kerület jelentékenyen meghaladta; ugyanazon vidékek többi kerületeinek legnagyobb része elérte; ellenben a déli övben az állami erdők értéke egészen semmis árakra sülyedt. A míg Besançon kerületében az állami erdő hektárját 1800 frankra becsülték, Douai-ban 1300 frankra, Rouen-ban és Párisban

körülbelül 1200 frankra, Châlons-ban, Voyes-ban és Vesoul-ban több, mint 1000 frankra, Epinal-ban, Bar-le-Duc-ban, Chaumont-ban és Maçonban több, mint 900 frankra, Dijon-ban, Colmar-ban, Alençon-ban és Tours-ban körülbelül 800 frankra, Nancy-ban, Strassbourg-ban, Metz-ben, Lons le Saulnier-ben több, mint 650 frankra: addig a kivételkép délre, középre és nyugatra eső többi kerületekben sokkal csekélyebb számokra szálltak. Így az állami erdő hektárját csak körülbelül 600 frankra becsülték Bourges és Moulins kerületeiben, 450 frankra Rennes-ben, 400 frankra Niort-ban, 300 frankra Alby-ban, 250 frankra Grenoble-ban, és nem egészen 200 frankra Aurillac kerületében, 150 frankra Toulouse és Bordeaux kerületeiben. Végre az állami erdő hektárja leszállott 130 franknyi nevetséges értékig Nimes kerületében, 65 frankra Pau-ban és 64 frankra Aix kerületében.

Nem csupán a szállítás nehézsége és a tűzi fa csekély ára szállítja le azon vidékeken ily semmis számokra a déli állami erdők értékét; hanem az is, hogy ez erdők nem érdemlik meg nevüket. Többnyire letarolt térségek azok, melyeken alig néhány bokor lézeng.

Az állami tulajdonnak 1876-ban közé tett új leltára kiegészíti ez adatokat, és megerősíti az általunk levont következtetéseket. E munkálat szerint az állami erdőségek 986,437 hektárt tesznek és 32 erdészeti kerületre oszlanak.* Ez erdők csereértékét 1,261.870,764 frankra, tehát

* A kimutatás 35 kerületet tartalmaz, de e számban Strassbourg, Metz és Colmar is benne vannak, melyek már nem tartoznak Francziaországhoz. Ellenben van 3 új kerület — Chambery, Nizza és Cap — melyek az 1833-ki összeírás idején nem léteztek, úgy hogy a három elveszett kerület levonása után is, számuk, úgy mint 30 évvel ezelőtt, 32 marad.

hektáronkint átlag 1280 frankra becsülték. Láttuk, hogy 1833-ban az egész 1.019,139 hektár állami erdőnek értékét 726.993,456 frankra tették. Minden hektár átlagos értéke tehát 713 frankkal emelkedett. E negyven évi időköz alatt tehát a tőke, melyet az államerdők képviselnek 535 millióval, vagyis 75 százalékkal szaporodott; minden hektár átlagos értéke pedig 80 százalékkal emelkedett. Még most is az éjszaki és keleti kerületekben fekszenek nemcsak a legterjedelmesebb, de a legjobb erdők is. A hektáronkinti csereérték maximumát Besançon kerületében éri el. E kerület 4848 hektárját 35.270,680 franknyi tekintélyes összegre, tehát hektáronkint 7270 frankra becsülték, a mi kivételesen nagy ár. Azután jő Amiens kerülete, melynek székhelye az előtt Douai volt. E kerület 57,710 hektárját 208 és 1/2 millió frankra, hektáronkint tehát 3610 frankra becsülték. A hektáronkinti átlag több 2000 franknál Alençon és Moulens kerületeiben. Megközelíti e számot Rouen, Nancy, Tours, Bourges; 1500 frankon még fölül áll Bar-le-Duc, Épinal, Troyes, Macon. Fölülmúlja az 1200 frankot Châlons-sur-Marne, Lons-le-Saulnier, Chaumont, Vesoul. Az államerdő hektárjának átlagos értéke leszáll 1100 frankra Rennes kerületében, 1000 frankra Páris-ban, 950 frankra Grenoble-ban, mely legkedvezőbben áll minden déli kerület közt, 800 frankra Niort-ben és Nimes-ben, 700 frankra Dijon-ban, 580 frankra Carcasson-ban (melynek székhelye az előtt Alby volt), 520 frankra Aurillac-ban, 500 frankra Nizzá-ban, 300 frankra Chambéry-ben, 280 frankra Ajaccio-ban és Cap-ban, 220 frankra Bordeaux-ban. Végre az állami erdő hektárjának átlagos értéke a 160 franknyi nevetséges számra esik Pau kerületében, 145 frankra Toulouse-ban,

mely több mint 92,000 hektárt foglal magában, és 135 frankra Aix kerületében.

E szerint nagy értékemelkedés mutatkozik az éjszaki, keleti, sőt némely középvidéki kerületekben. De a déli állami erdők legnagyobb része ma sem érdemli meg nevét és letarolt pusztaság marad.

E tény azt mutatja, hogy az állami erdők Franczia-országban nem felelnek meg a szerepnek, melyet a közgazdaság nekik szánt. Számosak és jól míveltek az éjszaki és keleti tartományokban, vagyis a leggazdagabb, természetüknél legnedvesebb és a földmívelésre legalkalmasabb talaju vidékeken; ellenben csekély terjedelműek és különösen elpusztultak a déli hegyes vidékeken, a hol szükség volna reájuk az ország egészségesebbé tétele és a szabályos vízlefolyás érdekében.

Most már azt kell megvizsgálnunk, hogy mit jövedelmeznek az európai államokban az állami erdők, pénzügyi szempontból! Van-e ennek a forrásnak valóságos jelentősége a költségvetésben? Szaporodásra, vagy csökkenésre mutat-e hajlamot? Fönnebb (a 28. lapon) láttuk, hogy a porosz királyság erdeinek nyers jövedelme, az 1873-iki budgetben 54.525,000 frankkal (14.540,000 tallérral) szerepelt. Ez összegből a mívelési költségek és vegyes kiadások levonnak 28.353,000 frankot (7.562,000 tallért);* tehát mintegy 26 millió frank tiszta jövedelem marad, a mi igen csekély szám, és csak kis töredékét képezi a porosz budgetnek. Egyébiránt ez év mívelési költségeinek igen nagy aránya talán az utak építésében, vagy javítási munkálatokban leli magyarázatát. Mert Wagner

* E számokat az 1874-ki *Annuaire de la statistique*-ból vettük.

tanárnak pénzügyi munkájában adott útmutatásai szerint úgy látszik, mintha a megnagyobbodott Poroszország tiszta erdőjövedelmének jelentékenyebbnek kellene lenni. A Sadova előtti régi porosz királyság erdeinek tiszta jövedelme 1849-ben és 1850-ben évenkint átlag 10.643.000 frankra (2.827,800 tallérra) rúgott és a 1864—1865-iki korszakban 24.190,800 frank (6.450,200 tallér) * évi átlagra emelkedett. Pedig a régi porosz királyságnak csak 7 millió 170,000 hold (1.828,350 hektár) államerdeje volt, míg az új (Sadova utáni) porosz királyságnak 10.190,000 hold (2.598,450 hektár) erdeje van. Nehéz elhinni, hogy e 40 százaléknyi szaporodás csak 8 százalékkal emelte volna 1865 óta a tiszta jövedelmet.

Föl fog tünni egyébiránt, hogy az erdők tiszta jövedelme Poroszországban 1848-tól, 1865-ig jelentékenyen növekedett; több, mint megkétszereződött. Így Bajorországban is, Wagner tanár szerint, az 1826—1828-iki korszakban az átlagos évi tiszta jövedelem 4.080,378 frank (1.960,700 forint) volt. Ez fölemelkedett 6.115,380 frankra (2.867,000 forintra) az 1835—1837-iki korszak éveiben. Végre elérte a 8.115,173 frankot (3.792,137 forintot) az 1852—1856-iki korszak éveiben. 30 év alatt tehát megkétszereződött. Würtembergben az 1828-tól 1852-ig terjedő 25 évi időszakban az állami erdők tiszta jövedelme körülbelül 50 %-al megszaporodott, és az 1828-iki 712,526 frtról, 1853-ban 1.074,963 forintra emelkedett. Még meglepőbb az emelkedés hasonló időszak alatt a szász királyságban. Az 1828-iki 484,000 tallérról, a bevétel 1860-ban 1.186,000 tallérra emelkedett, a mi közel 150 százalék szaporodást jelent. Francziaországban, a mint látni fogjuk,

* *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, I. k. 396. l.

szintén jelentékeny volt a tiszta jövedelem gyarapodása. Mind e tényekből azt következtethetjük, hogy az erdőkből származó állami jövedelmek nagyon jellemző növekedési irányt mutatnak. Alább megmondjuk ez irány különböző okait.

Az erdők jövedelme az 1876-iki franczia budgetben 38.064,680 frank nyers összeggel szerepel; a kiadások összege 12.255,000 frankra megy, a tiszta jövedelem tehát valamivel a 26 millió frankon alúl marad. E szám elég csekély, de a kiadások jelentékeny részét (2.283,000 frankot) új utak építésére, vagy a hegyek befásítására és begyepesítésére fordították. Akárhogy legyen is, e 26 millió frank tiszta jövedelem nagyon fölötte áll a Restauratio, vagy Lajos Fülöp kormánya bevételeinek. 1856-ban a nyers bevételt 26 millió frankkal vették föl a budgetbe; 1834-ben 22.853,000 frankkal. Audiffret marquis, Franczia országpénzügyi rendszeréről írt munkájában *, az erdők jövedelmének kimutatását adja 1816-tól 1828-ig. E kimutatás nagyon tanúlságos annak bebizonyítására, hogy e jövedelmi ág növekedési hajlammal bír. Az 1816-ban eladott erdőterület 27,855 hektárt és 359,864 szálfát foglalt magában; a vágásokban megtartott fák száma csak 865,342 volt. A nyers jövedelem főösszege 13.057,002 frankot, járulékaival pedig, melyet az illetéki hivatalok vettek be, 17.849,956 frankot tett. Öt évvel később, 1820-ban az eladott erdő terület 23,966 hektárt és 483,358 fát foglalt magában, a megtartott fák száma 902,354 volt. A jövedelem főösszege 13.700,000, és járulékaival együtt 15.857,000 frankot tett. Ez valamivel cse-

* *Le système financier de la France*, par le marquis Audiffret, II. k. 326. l.

kélyebb, mint 1816-ban. De öt évvel később, 1825-ben, az eladás alá került hektárok száma 25,904, a fáké 477,288, a megtartott fák száma 1.874,743; a jövedelem főösszege 22.690,481 frank, járulékaival együtt 28.215,547 frankra emelkedett. Végre 1828-ban az eladott erdőterület 24,324 hektárra terjed ki, és 275,707 fát foglalt magában; a megtartott fák száma meg növekedett, s nem tesz kevesebbet 1.912,408 fánál; a jövedelem főösszege 24.069,100 frankra és járulékaival együtt 29.308,653 frankra emelkedett. E szerint tizenkét évi időszak alatt az eladott erdők terjedelme és az eladott fák száma nevezetesen csökkent; a vágásokban megtartott fák száma több mint megkétszereződött; a jövedelem 70 százalékkal gyarapodott.

A jelentékeny erdőeladások, melyek 1815 óta történtek,* nem szállították le az erdők jövedelmét, mely ellenkezőleg nem szűnt meg növekedni. E növekedésnek négy oka van. Először is a fa értéke nevezetesen növekedett a század kezdete óta. Másodszor, az értelmes kezelés javította az erdőket; ennek bizonyítékát láttuk a megtartott fák számában, az 1816. és 1828. években a vágásokban megtartott fáknál. Azonkívül befásítási és begyepesítési munkákat is foganatosítottak. Igaz, hogy még csak csekély mértékben, de már is volt némi befolyásuk. Végre közlekedési utakat építettek, melyek az addig nehezen megközelíthető erdők könnyebb kiaknázását lehetővé tették.

A fa árának emelkedése természetes tünemény, melynek három különböző oka van. Első sorban áll a nemes fémek értéktelenülése. Másod sorban a czivilizálatlan világban hajdan létezett erdők nagy részének megfogyása, sőt eltűnése. Harmad sorban a nagyobb faszükséglet, me-

* L. a következő fejezetet.

lyet a népesség szaporodása, a jólét fejlődése, és az ezen ős anyagot földolgozó iparoknak egyre szaporodó száma idéz elő. Ez utóbbi okot bizonyos mértékig ellensúlyozta a kőszénnek általánosabb használata a fűtésnél és a vas általánosabb használata az építkezéseknél. A fa mindamellett nem szűnt meg rendkívül emelkedni értékében. Rau tanár azt tartja, hogy Németországban a fa megnégyszerezte értekét a tizenhetedik század közepétől a tizennyolczadik század közepéig, és hogy még egyszer megnégyszerezte közel a 19-dik század közepéig 1830-ig. Más részről dr. Engel, a berlini statisztikai hivatal főnöke, 1830 óta több mint 300 százaléknyi emelkedést mutat ki. A mi tehát akkor 100 frankot ért Poroszországban, már 150 frankot ért 1840-ben, 200 frankot 1851-ben, 260 frankot 1860-ban, és 360 frankot 1865-ben.* E számok roppant haladásról tanúskodnak. Ha dr. Engelnek és Raunak számításai teljesen és általában pontosak volnának, ugyanaz a famennyiség, mely Poroszországban, 1860-ban, 360 frankon kelt el, csak 100 frankot ért volna 1830-ban, alig ért volna 25·30 frankot 1750-ben, és 6 vagy 8 frankot 1650-ben. E termények értéke tehát alig több, mint kétszáz évnyi időszak alatt, 1 : 50 arányában sokszorozódott volna. Ez volna egy őstermény árának legcsodálatosabb növekedése. Nem is gondoljuk, hogy e számításoknak általános érvényt lehetne tulajdonítani. Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy inkább csak oly helyekre illenek, melyek az előtt minden közlekedéstől elzárva, ritka népesség mellett fában bővelkedtek, s a hol azóta mind e körülmények megváltoztak.

Ha nem engedhetjük is el, hogy általában, és külö-

* E részleteket, valamint a fa árára nézve még következőket, Foville érdekes czikkeiből veszszük, az *Economiste français* 1875. június 19. és július 10-ki számaiból.

nösen a nagy városokban, a fa értéke két század alatt 1 : 50 arányában növekedett volna: de el kell ismernünk, hogy ez idő alatt megötszöröződhetett, vagy meg is tízszereződhetett. Wells, a közjövedelmek biztosa az Egyesült-Államokban, összeállította a faárakat 1861-től 1868-ig Albany piaczán és azt találta, hogy általában megkétszereződtek. 16 dollárról 32-re emelkedett a fenyű ára, 10-ről 22-re a fekete fenyűé és 8·5-ről 17-re a canadai fenyűé. De, meg kell jegyeznünk, hogy az Egyesült-Államokban ez idő alatt papir pénzt bocsátottak ki, és hogy részben ennek elértéktelenülése is hozzájárult a fa- és egyéb amerikai javak áremelkedéséhez. Francziaországban úgy számítanak, hogy a műfa, mely 1814-ben a Szajna mentében 32 frankba került, 1860-ban 60 frankért kelt el. A vámhivatal kimutatásai szerint az országunkba behozott fa, különböző fajaihoz képest, 1826-tól, 1873-ig megkétszerezte vagy háromszorozta értékét. A nyers, vagy faragott tölgy 25 frankról, a mennyi 1826-ban volt, 1873-ig 80 frankra; az ugyanolyan diófa 25 frankról 65-re emelkedett köbméterenkint. A tölgydongák 0·30 frankról 1 frankra, az árboczok 100 frankról 300-ra, a vesszők 0·45 frankról 0·50 frankra, a szőlőkarók 0·02 frankról 0·04 frankra emelkedtek darabonkint. Különösen a szép fadarabok emelkedtek értékükben. A tűzifa, habár drágább is most mint azelőtt, a kőszén versenye miatt nem mutat ily nagy és gyors lendületet.

Wagner helyesen jegyzi meg, hogy a fa árának ez emelkedése, mely a tulajdonos cselekvő közreműködése nélkül következik be, egyik fő ok arra, hogy az állam az erdőtulajdont megtartsa. Mert csakugyan helyesebb, hogy ez emelkedés neki, vagyis a nemzet összeségének, mintsem csupán néhány egyénnek váljék hasznára.

Az erdők értékemelkedésének második tényezője, a befásítási és begyepesítési munkálatok, nem mutat oly elevenséget, mint óhajtandó lett volna. Évenkint jelentékeny összegeket kellene szentelni a nemzeti talaj e javításának és az elemek elleni védelmének. Francziaországban 1876-ra 1.830,000 franknyi csekély hitel van e czélra szánva; s ez 1.830,000 franknak egy része is magánosok segélyezésére esik. Nagyon kevés maradhat tehát az államnak e fajta munkáira. Igaz, hogy az 1877-iki budgetben a befásítási és begyepesítési munkálatokra szánt hitelt 500,000 frankkal megszaporították és 1.683,000 frankra emelték. Nézetünk szerint a kormánynak meg kellene háromszoroznia ez összeget, úgy hogy minden évben 40 vagy 50 ezer hektárt vethessen vagy ültethessen be. E szám nagynak látszhatik, ámde nem túlságos arra a czélra, hogy félszázad mulva egy millió hektár jó karban levő erdőnk legyen a pyrenaei, alpesi és cevennesi hegységekben, a nagy árvizek e három kiinduló pontján. E beruházás egyébiránt hasznos is volna. Baden nagyherczegségben 1851-től 1856-ig 21,262 holdat vagyis körülbelül 6000 hektárt vetettek, vagy ültettek be; tehát ezer hektárt évenkint. Francziaországnak, ha hasonló tevékenységet akarna kifejteni, 20 vagy 25 ezer hektárt kellene évenkint bevetni, vagy ültetni; s szerintünk e szám is nagyon csekély volna. Würtembergben 1830-tól 1852-ig egészen ujonnan bevetettek, vagy ültettek 32,287 holdat, körülbelül 9000 hektárt, a mely az előtt nem volt erdő, és megjavítottak 267,709 holdat, vagyis 70,000 hektárt. Ez átlag 410 hektár új erdőt és 3·200 hektár javítást tesz évenkint. Ha e számokat húszszal sokszorozzuk, kitűnik, a mit Francziaországnak tennie kellene. Baden 1870-ben 58,000 forintot, vagyis 124,000 frankot költött az erdő

mívelésre *(Waldkulturen)*; Bajorország, ugyanazon évben 308,000 forintot, vagyis 659,000 frankot. Franciaországnak nyolczszor akkora népessége és húszszortánál több vagyona van, mint Bajorországnak, s így 5 millió franknál többet kellene ugyanazon czélra költenie. A tulajdonképi Poroszország 1870-ben az erdők szaporítására és javítására *(Vermehrung und Einrichtung)* 814,000 tallért, vagyis 3.043,000 frankot költött.* Ugyane mérték — népességünkhöz képest — tőlünk évi 4 millió frank kiadást követelne meg. Tényleges kiadásunk, a mint mindjárt látni fogjuk, tesz is annyit, ha a tulajdonképi befásításhoz és ültetésekhez az utak építését, a hegyekben való terület-vásárlásokat, és az állami erdőkben való javításokat is hozzászámítjuk. De a tulajdonképi erdőnevelés nem nyer többet budgetünkből legfölebb 2 milliónál. Oly szám, mely Bajorország ugyanazon czélra tett kiadásainak aránylag nagyon mögötte áll.

Az utak építése nagyon szükséges, különösen a termelés szempontjából. Ez egyike azon eszközöknek, melyek tartósan gyarapíthatják erdőbirtokunk jövedelmét. 1876-ban az erdei utak építése csak 1.100,000 frankkal szerepel a pénzügyminisztérium költségvetésében. Ehhez lehet adni azon 150,000 frankot, melyet Corsica erdei útjainak föntartására a közmunkák budgetjébe fölvettek. Ez csak 1.250,000 frank, és még ez sincs egészen új munkákra fordítva.

Itt az ideje, hogy áttérjünk az állami erdőkből befolyó jövedelem alkatrészeinek futólagos megvizsgálására. Franciaországban a vágások jövedelmét az 1876. évi budget

* Rau: *Finanzwissenschaft*, Wagner kiadása, I. k. 412—413. lapok.

29.697,680 frankra teszi. A vegyes jövedelmek 4.427,000 frankra mennek. Ez összegből 2.500,000 az esetleges termelésre, az új útvonalokon való írtásokra és vágatásokra esik. 1.452,000 frank külön termékekre: csemetékre, gyümölcsre, érczekre stb. A külön termékek főtételét a vadászati jog bérbeadása képezi, mely 1.127,000 frankot tesz. A bírságolásokból való jövedelem 240,000 frankra megy. S az árverési költségek megtérítése 55,000 frankra emelkedik. E különböző tételek foglaltatnak a vegyes jövedelmek czíme alatt. A bevételeknek egy harmadik — 1.140,000 frankra rúgó — osztályát a községek és közintézetek járulékai képezik, erdeik kezelésének költségeihez. A negyedik fejezetet a tengerészeti minisztérium fizetései képezik ama fák értékéért, melyeket az állami erdőkből vesz, s a melyeket 1876-ra 200,000 frankra becsültek. Végre különböző jövedelmek, melyeknek részleteit nem közlik velünk, 2.600,000 frankra rúgnak. Az egész 38 millió 64,000 franknyi főösszeget képez.

E sorozatnak egyetlen tétele érdemli meg, hogy megállapodjunk nála: ez a vadászati jog az állami erdőkben. E bevételi ág az 1830-diki forradalomból származik. Azelőtt a vadászati engedélyeket az állam erdeire személyes kedvezésből ingyen adták. A júliusi uralam alatt egy 1832-ben kelt törvény alapján árverésre bocsátották az állami erdőkben való vadászati jogot. Az elért árak kezdetben igen csekélyek voltak. Az állam erdeinek csakis felét, a kedvezőbb fekvésűt, vették bérbe vadászatra. 1834-ben a bevétel csak 96,007 frankra vagyis holdankint átlag 20 centime-ra rúgott. Azóta e jövedelmi forrás több, mint megtizszereződött, mert az 1876-iki budgetben 1.127,000 franknyi jelentékeny összeget ért el hektáronkint; tehát mintegy 1 frank 20 centime-ot, az összes

állami erdőket számítva. De miután némely birtokok sokkal távolabbi, s úttalanabb vidékeken fekszenek, hogysem vadászatuk hasznosan bérbe adható volna, a bérbeadott hektárokért fizetett átlag sokkal magasabb. Az éjszaki vidékeken a vadászatért fizetett bérleti árak hektáronkint elérik, sőt meghaladják a 10 frankot.

Előadtuk az erdők igazgatásának bevételeit Franciaországban; most meg kell vizsgálnunk: minők annak kiadásai? Ezek a jövedelemhez viszonyítva kezdettől fogva túlságosaknak látszanak. Az 1876-iki budgetben 12.255,000 frankra rúgnak, 38 millió jövedelem mellett, a mi több, mint 30 százalék. Franciaországban az adók és közjövedelmek beszedésének költségei 247 milliót tesznek* 2 ezer 569 millió összes bevétel mellett, tehát 10 százaléknál valamivel kevesebbet. Az erdők kiadásai tehát jóval jelentékenyebbek azon jövedelemhez képest, melyet az államnak adnak. De nem kell szem elől tévesztenünk, hogy az erdők birtokának czélja az államra nézve nem csupán a belőlök vont jövedelem. Mindenek fölött állanak gazdasági előnyeik. Kétségbevonhatlan hasznú közszolgálatot tesznek az egész társadalomnak. S különben is az állami erdők igazgatásának e 12 millió kiadásában, jelentékeny összegek vannak oly javítási munkákra szentelve, melyek évenkint gyarapítják az állam-vagyon e részének tőkeértékét.

Az erdők kezelésének személyzete, mely 4279 minden rangú hivatalnokból, — főerdőmesterekből (conserva-

* E 247 milliós számot veszszük, mert ezt vették föl az 1876 állami költségvetésbe; de hogy pontos legyen, le kellene belőle vonni az anyagbevásárlásokat és a nemzeti gyárak üzleti költségeit, valamint a postának — mint valóságos közigazgatási ágnak — kiadásait.

teur), fölügyelőkből, főerdőőrökből, erdőkerülőkből — áll, 5.017,617 frankba kerül. Az anyagi szükségletek az 1876-iki budgetben 3.032,525 frankot tesznek. Útak építése, befásítás és begyepesítés 2.283,000 frankot vesznek igénybe. Végre egy negyedik fejezet, vegyes kiadásoknak czímezve, 1.922,000 frankra megy. Az egész együtt 12.255,000 frankot tesz.

Nem kell felejtenünk, hogy Francziaországban az erdő igazgatás van kötelezve egyszersmind a községi és közintézeti erdőkre is fölügyelni. Ennek költségeit az érdekeltek az államnak megtérítik, de azért az erdőigazgatás költségeinek kimutatásában szerepelnek.

Az anyagi szükségletek *(matériel)* fejezetéből a következő czikkeket emeljük ki: munkálatok az erdők jó karban tartására és igazgatására 915,945 frank; beültetési munkák az állami erdőkben 500,000 frank; homokkötési, föntartási és mívelési munkálatok a tengerparton 500,000 frank; végre hegyi területek megszerzése 200,000 frank. Ez utolsó tétel oly kiadás, mely az állami erdők értékét gyarapítja és terjedelmét növeli. Hasonlókép az állami erdők, vagy Francziaország erdőtalaja által képviselt tőkének gyarapítására szolgál a következő fejezet két tétele, a mely «Építkezések *(Constructions)*, befásítás és begyepesítés» czímét viseli. Az erdei útak építése, tanúlmányozások, tervek készítése, munkálatok kivitele, megyei és községi útak építésének segélyezése 1.100,000 frank kiadást igényelnek. Végre a hegyek befásítása és begyepesítése, a pénzben, vagy természetben magánosoknak adott segélyek, területszerzések, mag- és csemete-vásárlás, különféle munkák kivitele az alpesi és pyrenaei hegyekben, gyümölcsösök alapítása, mind e kiadások 1876-ban 1.185,000 franknyi hitelen osztoznak.

Végelemzésben az erdőknek 12.255,000 frank költségvetéséből 2.483,000 frank képviseli azon kiadásokat, melyek az államvagyon e részének terjedelmét, vagy tőkeértékét növelik, s így a pénzintézetek gyakorlatához képest, az alapítási költségek számlájára volnának írhatók. Az igazgatás üzleti és föntartási költségei tulajdonkép kerekszámban csak 9 millió 800,000 frankra emelkednek. Ez észrevételekből az következik, hogy Francziaországban az állami erdők, az igazgatási, üzleti és föntartási költségek levonása után, mintegy 28 millió 200,000 frank tiszta jövedelmet adnak, a miből kerekszámban 2.500.000 frankot még ezen birtokok értékének új hegyi területek megszerzése, útak építése, befásítási és begyepesítési munkálatok által való gyarapítására fordítanak.

Lehetetlen e — habár inkább gazdasági, mint pénzügyi szempontból — fontos tárgyat elhagynunk, a nélkül, hogy a franczia államerdők igazgatásának módjáról néhány szót ne szóljunk. Mindenekelőtt a személyzetben való szertelen fényűzést vetették szemére ez igazgatásnak. E személyzet 4279 egyénből áll. Az ország 32 kerületre van fölosztva, ezek 140 fölügyelői kerületre, melyek ismét szakaszokra oszlanak. A 4279 egyénből körülbelül 240 hektárra esik egy. Hock báró, egy Francziaország pénzügyeiről szóló munkának osztrák szerzője, a mi igazgatásunk birálatára Poroszország példáját hozza föl, a hol 1858-ban, a mi állami erdőinknél sokkal nagyobb területen csak 2467 kerülő, fölügyelő stb. volt, tehát körülbelül 800 hektárra egy közeg. De számba kell venni különféle körülményeket, melyek hasonló területen több közeget követelnek meg Francziaországban, mint Poroszországban. Francziaország erdei a legnépesebb vidékeken fekszenek, a hol tehát a kihágások számosabbak; ez erdők

azonkívül sokkal kevesbbé összefüggők. Végre nálunk az erdészeti hatóságok közegeit terheli a fölügyelet a községi erdők fölött is.

Rau tanár, pénzügytani munkájában* Hock úr bírálatával ellenkező álláspontot foglal el. Kutatván az arányt, melyben különféle országok erdészeti igazgatásának költségei jövedelmeikkel állanak, a következő táblázatot állította össze, mely az 1857—1859-iki időszakra vonatkozik. A költségek igénybe vették a nyers jövedelemnek:

81	százalékát	a Harz-ban (Hannover).
64	«	Hannover alföldjén (Landforsten).
54	«	Hessen nagyherczegségben.
49	«	Bajorországban.
48	«	Poroszországban és Würtembergben.
45	«	Baden herczegségben.
37	«	Szászországban.
26	«	Mecklenburg-Schwerinben.
21	«	Francziaországban.

Rau úr a kiadásoknak e csekély arányát Francziaországban azon szokásnak tulajdonítja, hogy nálunk a fát lábán adják el, s továbbá a személyzet leszállításának, a mi épen nem egyezik meg Hock úr bírálatával. Meg kell jegyeznünk, hogy mióta Rau úr ama táblázatot összeállította, a különböző államok viszonylagos helyzete e tekintetben megváltozott. Az erdészeti igazgatás költségeinek aránya Francziaországban emelkedett; az új (Sadova utáni) Poroszországban pedig nem igen változott. Az erdők az 1873-ki porosz budgetben 54.525,000 frank (14.540,000 tallér) nyers jövedelemmel szerepelnek, melyből az igazgatás költségei 28.353,000 frankot (7.562,000 tallér) vesznek igénybe. A porosz állam erdei tehát nagyobb terület

* 1859-ki kiadás, I. k. 186. l.

mellett is csak legfölebb egyenlő jövedelmet adnak Franczia-ország állami erdeivel.

Az erdészeti igazgatás főteendői: a fák jó karban tartása és elárúsítása, a forgások elrendelése, az elkülönítés, a befásítás és begyepesítés.

Nem foglalkozunk az irtások eladásával, a mi közárverés, vagy árlejtés, vagy pedig bepecsételt ajánlatok útján történhetik.

A forgások és vágások elrendelése elég bonyolódott; a vágásoknak nem szabad találomra történniök, hanem tervhez kell alkalmazkodniok. Franczia-országban e tekintetben a restauratio végeig azt a rendszert követtek, a melyet Colbert alapított meg az 1669-ki nagy erdészeti törvényben. 1827-ben, midőn az erdőtörvényt tárgyalták, egy új tervet javasoltak, a mely szerint a vágásokban részben szálerdő, részben sarjerdő gazdaságot kellett üzni. 1827-től 1859-ig csak 361,000 hektáron üztek szálerdő gazdaságot, hol a fákat egészen kinövesztették és 154,000-et szálfában vágtak le; 207,000 hektáron pedig sarjerdő gazdaságot, hol a fákat teljes kifejlésök előtt vágták le. Azóta 1865-ig a megmaradt részből még 60,000 hektáron üztek sarjerdő gazdaságot. Valószínű tehát, hogy jelenleg az állami erdők területének csak fele van jó karban.

Az elkülönítési munkálatoknak rendkívüli fontosságuk van. Az állami erdők nagy része egyesek vagy községek javára szolgalmakkal volt, sőt van még terhelve. Az elkülönítés az erdőnek teljes fölszabadításában áll az által, hogy egy része a szolgalmak élvezőinek átengedtetik. 1857-ben körülbelül 1.100,000 hektár állami erdőből 319,000 volt szolgalmi jogokkal terhelve. E szolgalmak és haszonélvezeti jogok a legnagyobb kellemetlenségekkel járnak. Sokkal károsabbak az államra nézve, mely azokat viseli,

mint a minő hasznosak az egyesekre és községekre nézve, a melyek élvezik. Észrevették például, hogy a bükkfát, melyet 15 vagy 20 frankjával lehetne eladni a kerékgyártóknak, tüzi fának használják el, melynek értéke pedig csak 7 frank.

Az útépítés is roppant fontosságú munka. Achille Fould mondta 1865-ben, hogy az állam és községek osztatlan tulajdonát képező erdők egy része 1844-től 1853-ig átlag csak 5700 frankot jövedelmezett, minthogy azonban azóta 500,000 frankot fektettek be útépítésre, a jövedelem 1864-ben 270,732 frankra emelkedett. Ez a tőke több mint 50 százalékot jövedelmezett évenkint.

Sokszor vitatták azt a kérdést, vajjon az állami erdőket jobban művelik-e mint a magánosok erdeit? Nehéz ezt bizonyító példákkal eldönteni. A német írók, kik e kérdésbe behatoltak, legnagyobb részt az államnak adják az elsőséget. Bajorországban az állami erdők fatermése 0·58 öl (az öl egyenlő 3.13 köbméterrel) minden *Tagwerk*-re (a *Tagwerk* 34 ár-t számít). A községi és közintézeti erdőké 0·46 öl, a magánerdőké pedig 0·47 öl. Az állami kezelés tehát határozott előnyben volna. Poroszországban 1870-ben az állami erdők tiszta jövedelme holdankint $^2/_3$ tallér (hektáronkint 10 frank), az ország összes erdőinek jövedelme pedig nem mulja fölül a 0·36 tallért holdankint (5 frank 30 centime hektáronkint). Baden nagyherczegségben szintén úgy tapasztalták, hogy az állami erdők többet jövedelmeznek, mint a magánosok erdei. Belgiumban az állami erdők hektáronkint 34 frank 42 centime-ot jövedelmeztek, a községiek 26 frank 13 centime-ot, az erdőknek átlagos katasztralis jövedelme pedig 19 frank 33 centime-ra emelkedett. De e katasztralis jövedelem néha csak a fele lévén a valódinak, ez összehasonlításból semmi következ-

tetést nem lehet vonni.* Francziaországban általán tapasztalták, hogy az állam erdeinek tiszta jövedelme nagyobb, mint a községi, sőt mint a magánerdőké. Ez Foville úr szerint, legalább a községi erdőkre nézve, kétségbevonhatlan tény.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az egy millió hektár állami erdők 28 millió frank tiszta jövedelmet hoznak, a föntartási és mívelési költségek, de nem egyszersmind az új építkezések, területvásárlások és befásítások költségeinek levonásával. E 28 frank átlagos jövedelem hektáronkint kielégítő. Mert oly erdők forognak itt szóban, a melyeknek igen nagy része, a déliek, nevöket sem érdemlik meg, vagy pedig, mint a corsikaiak, hozzáférhetlenek, útakkal nem bírnak. Különben még ez állami erdőknek jelentékeny részét szolgalmak is terhelik. Ily körülmények között a hektáronkint 28 frank átlagos tiszta jövedelem nem áll mögötte a magán erdők jövedelmének.

Elég hosszan foglalkoztunk e tárgygyal, daczára annak, hogy ez idő szerint csekély költségvetési fontossággal bír. De a kérdésnek első rangú közgazdasági jelentősége van. A jövendő nemzedékek úgy fogják látni, hogy mi és apáink nagyon hanyagúl bántunk el az erdőkkel. Nem tudtunk föntartani és gyarapítani oly vagyont, melyet a természet az állam tulajdonának szánt. Ha kormányaink belátással bírnának, évenkint több millió frankot kellene arra fordítaniok, hogy az állami erdőket újra ültessék, és több más milliót arra, hogy a hegyek kopár földeit megszerezzék, melyeket csakis erdőmíveléssel lehet kiaknázni. Semmi túlságosat nem mondunk, midőn azt kivánjuk, hogy Francziaországban az állam a Pyrénaeusok,

* Rau : *Finanzwissenschaft ;* Wagner kiadása, 399. l.

Alpesek és Cevennes-ek hegységeiben 1.500,000 hektárnyi tömeges erdővel bírjon, a mi 2 millió hektárra emelné az állami erdők összes terjedelmét. Ily szép birtok az országnak a legnagyobb gazdasági szolgálatokat tenné. Megóvná sikságainkat a szárazságoktól ép úgy mint az árvizektől, és az államnak 100 millió nyers jövedelem mellett 70—80 millió tiszta jövedelmet adhatna. De még nem jutottunk eléggé öntudatára azon közgazdasági szerepnek, mely az államot a modern társadalomban megilleti, és annyit hánytorgatott haladásaink daczára, az erdők kezelésében még nagyon hátra vagyunk.

V. FEJEZET.

AZ INGATLAN ÁLLAMVAGYONNAK ÉS KÜLÖNÖSEN AZ ERDŐKNEK ELIDEGENÍTÉSE. — UGYANAZON ÁLLAMVAGYON SZAPORÍTÁSA.

Az előbbi fejezetben megismerkedtünk az államjószágok gazdasági tényezőivel, előadtuk azon okokat, melyek bizonyos körülmények közt nemcsak megtartásukat, de szaporításukat javalják. Mindamellett a művelt nemzetek általános gyakorlata idáig inkább oda irányult, hogy elidegenítsék, mintsem hogy szaporítsák az állam magánbirtokát. Ez elidegenítésekből vagy rendes forrást alkottak, mely a budgetekben majdnem változatlan számokkal szerepel, vagy pedig rendkívüli forrást, melynek a kölcsön helyébe kellett lépni és nagy nemzeti szerencsétlenség, vagy nagy szükség idején, az állam számára bő bevételeket szolgáltatni. Jó lesz mind a két útat megvizsgálnunk, és az általok nyujtott eredményeket megállapítanunk.

Ismerjük azon gazdasági érveket, melyeket az államjószágok elidegenítése mellett fölhoznak. Azt mondják, az állam rossz földművelő, sőt rossz gazda is. Csak nagy költségekkel képes kezelni. Hivatalnokai nem lévén közvetlenül érdekelve a gazdaság nyeresége iránt, hanyagokká válnak. Különben is gyakran pártfogás és nem tehetségeik és szakavatottságuk alapján jutnak állásaikhoz. Még politi-

kai szempontból sem jó, hogy az államnak nagyon jelentékeny számú közege és hivatalnoka legyen. Ha nagyon is sok az elérhető hivatalos állás, a nemzet elveszti érzékét minden iránt, kivéve a közszolgálatot és fölváltva, vagy akár ugyan egy időben is, szolgai és forradalmi lesz.

Ez mind igazság. Nem is helyeseljük mi, hogy az állam szántóföldeket, réteket, szőlőket szerezzen vagy megtartson. Kivéve néhány ritka esetben, mint például ha mintagazdaságot, vagy iskolát akar alapítani, vagy még ha a földjavítás, vagy közegészség érdekében akar nagy munkálatokat végrehajtani. Hanem ha e munkálatok már be vannak fejezve, leghelyesebb az állam által ideiglenesen megtartott földeket a forgalomnak visszaadni. Ámde ugyanez érvek nem állanak az erdőkre. Mert, a mint láttuk, helyes, hogy az állam a fönsikokon és hegyoldalokon erdőket föntartson és megszerezzen. A jövendő nemzedékek rendkívül fognak csodálkozni gondatlanságunk fölött, melylyel az országnak szabályos vízjárást biztosítani elmulasztottunk.

A mikor tehát az államjószágok megtartásáról, eladásáról vagy vételéről van szó, három körülményt kell megfontolni : magoknak az államjószágoknak természetét, a népesség sűrűségét, a míveltségi állapot fokát és jellemét. Oly országokban, hol a népesség sűrű, az államjószágok megtartása terhesebb az államra nézve, mert a földarabolás és kis gazdaságokban való mívelés könnyen eszközölhető és kétségkívül emelné a talaj értékét. Helyesebb volna például eladni néhány erdőt a síkon, a népes és gazdag megyékben s nagyobb terjedelmű, de hasonló értékű, erdőket venni vagy teremteni a hegyes vidékeken. Ugyanez észrevétel áll a gazdasági állapot fokozatára nézve is. Oly vidéken, hol a mezei gazdálkodás nagyon fej-

lődött, az államjószágok megtartása rendesen rossz üzlet az állam részére, kivéve mindig az erdőket, melyeknek föntartása nélkülözhetlennek látszik a vízjárás szempontjából. Ellenkezőleg oly vidékeken, hol a gazdálkodás egészen kezdetleges, a jószágok ideiglenes megtartása inkább igazolható, mert esetleg öntözési, kiszárítási és útépítési munkálatok által a talajnak még az egyéni mívelésre való előkészítését is eszközölheti.

E szerint az államnak — néhány külön esetet vagy ideiglenes okot kivéve — rendesen nem szabad egyéb földbirtokot megtartani, mint az erdőket. Foglalkozzunk tehát csupán az utóbbiakkal. Az erdők elidegenítése, vagy a budgetnek állandó forrása lehet, vagy pedig oly rendkívüli forrás, melyet csak nagy szükség esetén vesznek igénybe.

Az erdőknek, illetőleg államjószágoknak olyatén elidegenítése ellen, hogy ez a budgetnek állandó segélyforrását képezze, egy főellenvetést hoznak föl. Azt tudniillik, hogy ilyetén elidegenítések az államot szegényebbé teszik, és a meglevő államjavak összeségét végtére és szükségkép kimerítik. Csak rossz kormányzat iktathatja tehát az erdőeladásokat a budget rendes forrásai közé. Ez esetben ugyanis a budgetnek minden év végén az államjavak eladási árának megfelelő felesleget kellene föltűntetnie és e feleslegnek az államadósság visszaváltására kellene fordíttatnia. Mert különben az állam tényleg tőkéjének egy részét fogyasztja el azon téves föltevésben, hogy az jövedelem volt.

Az európai államok legnagyobb részének államjavai sokkal csekélyebb terjedelműek, hogysem e javak részletes elidegenítéséből évek hosszabb során át rendes költségvetési bevételi forrást alkothatna. De van egy kivétel: Poroszország. Láttuk fönnebb, hogy minő terjedelmű a porosz állam földbirtoka. Nem lephet meg tehát bennün-

ket az a tény, hogy ez ország bevételi budgetjében az államjavak eladása minden évben meghatározott összeggel szerepel, a mely hosszú időn át évi 1 millió tallért (3 millió 750,000 frank) tett. Ily módon 1820 előtt 20 millió tallérnyit (75 millió frank), és 1820-tól 1840-ig több, mint 35 millió tallérnyit (132.250,000 frank) idegenítettek el.* Ugyanazon forrást föltaláljuk a legújabb költségvetésekben is, az 1873-ikiban. A tartozásoknak megváltását egyesek részéről és az államjavak eladását e budget 830,000 tallérral (3.112,500 frank) vette föl.

Mindamellett még Poroszországban is, mely pedig az államjavak terjedelmére nézve kivételt képez a közép és nyugot európai államok közt, ez elidegenítések rendes eredménye nagyon korlátolt. Nem is lehet jelentékeny másutt, mint az új államokban, hol a területnek nagy részét még nem foglalták el. Ilyenek az amerikai Egyesült-Államok és a legtöbb angol gyarmat. Ez országokban az állambirtokok végtelenek, mert magokban foglalják az egész területet, melyet az európai származású népesség még el nem foglalt. E birtokok természetesen elidegenítésre vannak szánva. S ez elidegenítés csak lassankint történhetik azon mértékben, a mint telepedők érkeznek. Az Egyesült Államokban az a gyakorlat támadt, hogy nyugaton az Unio földeit szabott áron $1^1/_4$ dollárért holdját (egy hold vagyis acre = 0 hektár, 40 ár 40 centiár), tehát hektárját 16 frankért adták. Minthogy e földeket jó ideig árulták a nélkül, hogy vevőre akadtak volna, áruk fokozatosan leszállott $12^1/_2$ centre (62 centime) holdjáért. 1857-ben még 1 milliárd 86 millió holdnyi terület maradt tartalékban, tehát több mint 400 millió hektár, vagyis Franczia-

* Rau *Finanzwissenschaft* 4. kiad. I. k. 123. l.

ország egész fölületének nyolczszorosa. 1846-tól 1856-ig az Egyesült Államokban a földeladásnak átlagos évi bevétele 22 és fél millió frank volt (4½ millió dollár). 1858-ban e bevétel többet tett évi 30 millió franknál (6 millió dollár). Pedig 1835-ben még 150 millió frankra (30 millió dollár) rúgott. 1860-előtt a földeladás a vámokkal együtt főforrását képezte a szövetségi költségvetésnek. Az 1872—1875 évi költségvetésben a földeladás már csak 12 és fél millió frank (2 és fél millió dollár) bevétellel szerepel.*

Az e fajta folytonos eladások szükségképi kellemetlensége az, hogy az elidegenítésekből származó bevételek természetesen nagyon egyenlőtlenek. Egyik évről a másikra roppant mértékben ingadoznak. Majd felét, majd meg kétszeresét teszik az előirányzott számoknak. Csakugyan lehetetlen is, hogy a vásárlások állandóan folyjanak, és minden évben ugyanazon összeget érjék el. Pedig a költségvetésnél jóval előre kell, legalább megközelítőleg, ismernünk a bevételek összegét a kiadásoknak meghatározására, hogy így a hiánynak elejét vehessük.

Több publicista és különösen Emile de Lavelaye, komolyan megrótták az állami földek eladásának azon módját, melyet az Egyesült Államok, Ausztrália és Canada követnek. Szerintök a végleges elidegenítésnél helyesebb volna e földeket ideiglenesen, emphyteutikus szerződés formájában, például 99 évre, vagy ha ez idő rövidnek tetszenék, akár 150 évre átengedni. Ez idő lejártával az állam a megjavított és nagy értékkel biró földeknek tulajdonába lépne és újra kiadhatná azokat 99 évi időszakra. Ily módon

* Paul Leroy-Beaulieu : *De la colonisation ches les peuples modernes*, 550. l. — Rau : *Finanzwissenschaft* 4. kiad. I. k. 112. l. — Rau : *Finanzwissenschaft*, Wagner kiadása, 306. l. — *Annuaire de l'économie politique et de la statistique pour* 1874. 346. l.

az állam a földből jelentékeny hasznot húzna; bizonyos idő lejártával elfoglalná majdnem teljesen azt, a mit a közgazdák *földjáradék*nak neveznek, vagyis a tiszta jövedelemnek azon részét, mely a földnek természetes és ősi termő erejét képviseli, ellentétben a tőke kamatával és a földmívelő nyereségével. Az örökbérbe adásnak e rendszere egyik eszközévé lehetne az *egyetlen adó* megalapításának és azon különböző adók elnyomásának, melyek annyi zaklatással és társadalmi erőveszteséggel járnak. Egyébiránt ez elmélet alkalmazása nem is járna hátrányokkal, mert ki lehetne mondani, hogy az emphyteutikus szerződések lejártok előtt 20 évvel megújítandók. Ily módon a földmívelés soha nem bénulna meg.

Nem habozunk e rendszer hívéül szegődni oly országokban, melyekben a terület nagy részét még nem foglalták el. Az Egyesült-Államok és Ausztrália a jövő nemzedékeket megkímélhetnék mindazon pénzügyi nehézségektől és gazdasági zavaroktól, melyekkel a mai népek küzködnek. A *settler*-ek (telepedők) száma és munkássága nem fogyna az által, hogy 90 vagy 150 évre való átengedések lépnének a végeladások helyébe. Ez volna a földre nézve az egyetlen adónak megvalósítása. Igaz, hogy e megvalósítás még az Egyesült-Államokban és Ausztráliában is nagyon messze esnék, mert csak fokozatosan következhetnék be a ma még el nem foglalt kerületekben, és ott is csak egy vagy másfél század múlva.

Hagyjuk el e távoli országokat, melyekkel a mieink semmiben sem helyezhetők párhuzamba. Mert nálunk az örökös tulajdon az egész állam területére nézve emlékezet előtti idők óta fönnáll. Foglalkozzunk tehát az állambirtokok rendkívüli elidegenítésével, mely egyedül bír nagy jelentőséggel Európában.

Hajdan a legtöbb országban szabály volt, hogy az állambirtokok elidegeníthetetlenek, sőt elbirtokolhatatlanok, és hogy elidegenítések csakis az államadósságok törlesztése vagy új beruházás végett történhetnek. Ez elővigyázat volt a fejedelmek és miniszterek szeszélyei ellen. Különösen Francziaországban az ide vonatkozó törvények nagy szigort tanúsítottak. Mint azonban ily esetekben gyakran történik, itt is találtak eszközt kijátszásukra.

A helyett hogy eladták volna, zálogba vetették az állambirtokokat, a mi a gyakorlatban alig tett különbséget. Már mondtunk néhány szót a zálogba, vagy cserébe adott államjószágok bonyolódott visszonyairól. Itt beljebb kell merűlnünk a részletekbe. Az elzálogosítás oly szerződés volt, melylyel a király lemondott valamelyik jószágának haszonélvezetéről, bizonyos összeg fizetéseért, melynek *finances*, vagy *deniers d'entrée* nevet adtak, világosan és örökre föntartván azonban a visszaváltás jogát. A zálogbirtokos e szerint bizonyos fajta haszonélvező volt, ki jogait örököseire és jogutódaira is átbocsátotta. A király azonban mindig megtartotta jogát, hogy az elzálogosításkor fizetett árnak egyszerű visszafizetése mellett a jószág birtokába visszalépjen. E rendszer hátrányai jelentékenyek. A *finances* vagy *deniers d'entrée* a jószág csereértékéhez képest általában nagyon csekélyek maradtak, minthogy a zálogbirtokos, vagy jogutódai csakis visszavonható és minden pillanatban végét érhető tulajdont nyertek. A zálogjószágokat ennélfogva elég rossz karban is tartották és pedig különösen a birtoknak e visszavonhatósága miatt.

Az elzálogosított, vagy elcserélt államjószágokra vonatkozó törvényhozás rendkívül változatos alakokat öltött. Több alkalommal, különösen Colbert alatt, a zálogbirto-

kosoktól azt követelték, hogy igazolják jogczímöket, mutassák be szerződéseiket, s okmányaikat, melyek azt bizonyítják, hogy a *deniers d'entrée*-t valóságosan lefizették, s hogy tehát a jószágot nem pusztán kegyadományképen nyerték. A komány többször élt visszaváltási jogával is. Így 1667-ben egy rendelet jelent meg, melynek czélja oda irányult, hogy a zálog vagy csere czímén szétosztott államjószágokat ismét egyesítse, kárpótolván azon zálog-, vagy cserebirtokosokat, kik valóban fizettek *deniers d'entrée*-t, de megsemmisítvén minden elzálogosítást, melynél a zálogbirtokosok részéről semmi fizetés nem fordul elő s a mely bérlet, ajándék, nyugdíjhátralék, fizetés, jutalmak, fizetési hátralék, vagy egyéb *mauvaises finances* vagyis hiányos jogczím alapján történt.

Az elzálogosított jószágok birtokosai nem vághatták le az egészen megnőtt szálfákat és az egészen kicsiny csemetéket. XV. Lajos alatt, Law bukása után, a kincstár egy elég bonyodalmas, bár szabados míveletet hajtott végre; mely abból állt, hogy a már elzálogosított javakat újra elzálogosította. Ez új zálogosok visszafizették a régieknek járó díjakat és azonkívül egy új díjat, vagy pedig járadékot fizettek az államnak.

Az elzálogosítás tehát a régi rendszer alatt egy ideiglenes, mindig visszavonható jogczimet képezett. Roszszabb volt mind az eladásnál, mind a bérletnél. Káros hatást gyakorolt az ország általános termelésére, mert tartamának bizonytalanságánál fogva pusztító gazdálkodást vont maga után.

Az 1789-iki forradalom egy új elvet teremtett, az állambirtok elidegeníthetőségét. Egyidejüleg azonban szigorú rendszabályokat alkalmazott a zálogbirtokosok ellen, kik mindig azon gyanú alatt állottak, hogy pusztán az

udvar kegyéből bírják az államjavakat. A közönség roppantúl túlbecsülte e javak értékét. Barbé Marbois jelentése a pairek kamarájához, 1820-ban, megállapította, hogy értékök csak 120 millióra emelkedett.

Az eszközök egyike, melyek által a forradalom kormánya az elzálogosított javakból hasznot vonni igyekezett, abban állott, hogy közárverésre bocsátotta azokat. Az árverező vevő mindenekelőtt az elzálogosítás idején fizetett *finances*-t, vagy *deniers d'entrée*-t tartozott visszatéríteni, s azután még az államnak a jószág értékéhez képest változó összeget fizetni. Ez ismétlése volt annak, a mi XV. Lajos alatt, Law bukása után, történt. Későbbi törvények minden zálogot megerősítettek és a jószág értéke egy negyedének lefizetése fejében rendes tulajdonná változtatták azt.

A forradalom óta e fajta szerződés már nem jött létre. E tárgynak tehát látszólag nem is volna gyakorlati értéke. Mindamellett van. Mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a multban szokásos pénzügyi míveletek a föld egyikmásik pontján valamikor ismét fölmerülnek.

Még ha megengedjük is, hogy a régi rendszer alatt gyakorolt elzálogosítás nem tekinthető pusztán a kegyosztogatások elpalástolt eszközének, mindig nagyon rossz módja maradt az átruházásnak. Sokkal többet ért volna, ha a hitelezőnek külön jelzálogot adnak azon joggal, hogy a hátralékok vagy törlesztési részletek nem fizetése esetében az államot tulajdonából kivethesse. Még többet ért volna, ha a birtokot véglegesen elidegenítik, vagy pedig a föltételek pontos meghatározása mellett bizonyos számú, például 50—60 évre átruházzák.

Ujabb időkben a megszorult államok gyakran fordultak oly míveletekhez, melyek az egyszerű elidegenítés

és az elzálogosítás közt állanak. Ilyen például az, hogy pénzkölcsönért egy társulatnak adtak át bizonyos mennyiségű állambirtokot, melynek eladását a társulat magára vállalta. 1848-ban Francziaország ideiglenes kormánya 50 millió frankot vett kölcsön a banktól és megbizta ezt 100 milliónyi állami erdő eladásával. E szerződés nem állt annyi ideig érvényben, hogy ez eladás megtörténhetett volna. Az osztrák kormány 1855-ben hasonló eszközhöz folyamodott. A bécsi nemzeti banknak 150 német mérföldnyi területű földbirtokot engedett át zálogul, egy 155 millió forintnyi kölcsön biztosítására. E 150 mérföldnyi állambirtokot 156½ millió forintra becsülték. A bank föladata volt azt kezelni és lassankint eladni.

E rendszernek több a hátránya, mint haszna. Igaz, hogy a bank jó föltételek alatt hitelez, mert határozott, biztos zálogot bír, melylyel rendelkezhetik. De rosszul kezel, mert nem szokása fekvő birtokok mívelését intézni. Sőt gyakran rosszul is ád el. Nagyobb értékű jószágot is kell neki adni az általa nyujtott kölcsön összegénél, különben nem volna eléggé biztosítva. A bank aztán nem gondol egyébre, mint hogy kölcsönének tőkéjét és kamatait bekapja, mert a felesleg csak az állam javára esnék. Könnyen ráálll tehát az elidegenítésre, és rendesen nem vonja ki a jószágokból teljes értéköket.

Általában az állami javaknak és földbirtoknak minden elzálogosítása, az ingatlanokkal véghezvitt bármi mívelet — kivéve az állam által eszközölt egyszerű elidegenítést — csak káros eszköz lehet, mely többe kerül mint a leguzsorásabb kölcsön.

Az elidegenítésnek egy módja, a mely látszólag némi hasonlatosságot tűntet föl az imént leírt míveletekkel, abban áll, hogy az eladásra szánt javak bizonyos tö-

megét egy állami pénztárra, vagyis egy kijelölt hivatalos közegre bízták úgy, hogy a vételáraknak ama pénztárba kell befolyniok, mely fölöttök rendelkezik. Így a restauratió alatt az államadósságok törlesztési pénztárának 40 milliónyi járadékot és azonkívül 150 ezer hektár erdőt engedtek át, a melyet lassankint el kellett adnia. E mívelet az állam közegei által eszközölt rendes elidegenítéstől csak abban különbözik, hogy a bevételek különös rendeltetésel bírnak. Végül még is csak közvetlenül az állam teljesíti az elidegenítést rendes hivatalnokainak nézete szerint és azok kezein át.

Eljutottunk tehát az állam által eszközölt puszta és egyszerű elidegenítéshez. Mióta az elzálogosító rendszer megszűnt Francziaországban , csak nagy válságok idején történt, hogy államjavak eladásához fordúltak; és soha sem tekintették ez eladást rendes költségvetési forrást nyujtó eszköznek.

Az első forradalom roppant állami jószágok birtokába jutott, melyeket nemzeti jószágoknak neveztek. Ez elnevezést a birtokoknak három, nagyon különböző eredetű fajtájára alkalmazták: 1. az egyházi javakra, melyeket a *Constituante* a nemzet rendelkezésére foglalt le; 2. az asylumok javaiból, melyeket a *Convent* nyilvánított nemzeti tulajdonnak; 3. a kivándoroltaktól, vagy deportáltaktól forradalmi úton elkobzott javakra. Felesleges volna azt vizsgálni, vajjon az állam jogos birtokosa volt-e e javaknak. Világos, hogy nagy részök, az egész harmadik csoport, fosztogatás eredménye. Bármint legyen is, az állam, miután elvette e birtokokat, nem tarthatta meg, és nem mívelhette önmaga. Csakis az erdőket csatolhatta volna állandó birtokához. De a majorságokat, a bérházakat, szántóföldeket természetesen el kellett adnia.

Az első forradalom nemzeti jószágai eladásának tanúlmányozása igen érdekes volna, de szerencsétlenségünkre nagyon homályos. Nem volt az valami szabályos jelenség, mert az eladó javak tömege rengeteg arányokat öltött. Több milliárdra rúgott, s így az ország összes földbirtokának jelentékeny részét képezte. De nem volt szabályos azért is, mert e nemzeti javak legnagyobb részének eredetét gyülölet terhelte, s a becsületes emberek nem igen akartak elkobzott javakat venni. Azután mert a forradalmi kormány ingatag alapokon nyugodott, mindig lehetett bukásától tartani, mely aztán az eladások megsemmisítését is vonhatta maga után. S végre mert a politikai, pénzügyi és nemzetközi válságok, melyek e kort megzavarták, ritkává vagy legalább rendkívül félénkké tették a tőkét. Mindez okoknál fogva az eladások nagyon nehezen és csekély eredménynyel folytak.

Nem fogjuk most a nemzeti javak eladásának e roppant és kárhozatos míveletét tanúlmányozni. Szólunk róla e munka egy másik részében, az assignatákkal kapcsolatban. Csak egy tanúlságot fogunk belőle vonni: azt, hogy egy pénz gyanánt forgó papirt sehogy sem biztosít a fekvő birtok, legyen az akár egyenlő, akár nagyobb értékű. Hogy egy papir biztosítva legyen, szükséges, hogy csak korlátolt és a forgalom szükségletéhez arányban levő mennyiségben forogion. Szükséges azonkívül, hogy mielőbb, ha nem közvetlenül is, beváltható legyen érczpénzre.* A helyhatóságokra

* Senki se vesse ez ellen Franczia ország példáját 1870 óta. A bank papirpénze korlátolt volt, nem ment túl a forgalom szükségletén, és a közvélemény a kényszerforgalmat mindig ideiglenesnek tekintette, soha sem vesztette el reményét a készpénzfizetés közel visszaállításához. Lásd e mü második részében a kényszerfolyam fejezetét.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

bízták a javak eladását; az elidegenítés a jövedelem 6, 8 vagy 12-szereséért történt, rendesen nagy vevők kezeihez. Állíthatjuk, hogy a nemzeti javak eladása több kárt mint hasznot okozott a forradalmi kormánynak. Ködkép volt, mely képzelt jövedelmi forrásokkal csábította a kormányt, s az alatt a valódi jövedelmi forrásokat elrabolta tőle.

Térjünk át kevesbbé rengeteg míveletekre, melyeket nyugodtabb időkben, nagyobb ügyességgel hajtottak végre. Valahányszor a franczia kormány nagy pénzügyi zavarokba került, mindig az államjavak eladása jutott eszébe. Csak egy kivételt tudunk e szabály alól. Ez azon időszak, mely az 1870-ki és 1871-ki katasztrófákra következett. Senki nem javasolta ekkor az erdők eladását, vagy legalább ily eszme sehol sem talált viszhangra.* Talán azért, mert nagyon is szembeszökött az aránytalanság új terheink és azon bevételek közt, melyeket néhány százezer hektár állambirtok eladásából várni lehetett.

Máskép történt a restauratio alatt. A császárság 1814-ben több száz millió hátralékot, üres pénztárt, tönkre jutott hitelt hagyott hátra. Louis báró pénzügyminiszter az állam minden kötelezettségét teljesíteni és minden hitelezőjét kifizetni akarta. Készpénz hiányzott. Járadékleveleket adhatott volna nekik, melyeknek árfolyama akkor 55 százalékon állt. Névszerinti értékökben, vagyis az 5 frankos járadékot 100 frankban kényszeríteni rájuk, egyértelmű vala kifosztásukkal, a mi igen rossz kezdetét képezte volna az új kormányzatnak. Louis báró elhatározta, hogy rövid lejáratú kötvényeket ad nekik, melyeknek beváltását 300,000 hektárnyi államjószág eladása által akarta biztosítani.

* Két képviselő, Boysset és Girerd tettek ily javaslatot, melyet Ventavon egy jelentése elutasítani ajánlott. Még csak vita sem volt fölötte a kamarában.

Azon körülmények egyike, melyek lehetetlenné teszik, hogy az államjószágok eladása válságos időkben igen hatásos és közvetlen eredményű rendszabály legyen, abban áll, hogy nagy mennyiségű földet rövid idő alatt nem lehet egy könnyen eladni. A földeladások száma és terjedelme korlátolt, sőt annál alább száll, minél kisebb a jólét és biztosság az országban. Azon csapás, mely az állam hitelét sújtja, csonkítja egyszersmind a magánosok hitelét is. Válságos időkben a földbirtok még értéktelenebb, mint az ingó vagyon és még nehezebben talál vevőre. Az 1870—71-ki háborúra következett évek példája Francziaországban bizonyítja ezt. Nem foglalkozunk tovább itt e tárgygyal, s e munka második kötetére utasítjuk az olvasót, a hol azt részletesen vizsgáljuk. Mindenki meg fog győződni, hogy egy nyilvános kölcsön, mely a tőkéket a külföldről is bevonja, az íróasztalokban, s a ládafiában heverő mindennemű pénzdarabot megmozdít, még mindig a legislegobb mívelet csapások idején.

Louis báró tervét, a 300,000 hektár államjószág elidegenítését, élénken megtámadták a kamarában. Az államnak akkor több erdeje volt, mint most. 1.717.000 hektárt bírt. Az ellenzék e jószágok megtartásának szükségét vitatta. Louis báró azzal védekezett, hogy csak elvált, magánosok birtokai közé beékelt, és nehéz kezelésű részleteket fognak eladni, melyeken a kihágások úgy is gyakoriak, s a melyeknek egyike sem nagyobb 50 hektárnál. A törvényt végre is megszavazták.

E törvény mindazáltal nagyon gyenge közvetlen segélyt nyujtott volna, ha ez eladásokat nem előzik meg papir kibocsátásával. Az állami ingatlanok eladásának minden nagy terve, a kincstár sürgető szükségei folytán, papir kibocsátását vonja maga után. Olaszország az utóbbi években ennek

újabb bizonyítékát adta. Csakhogy e papir kétféle lehet: vagy papirpénz, mely kézről-kézre jár és nem ád kamatot; vagy pedig egy elhelyezési érték névre, vagy előmutatóra, mely a pénzpiacz és államhitel átalános viszonyainak megfelelő kamatot ád, azonkívül egy közeli meghatározott időben behajtható, és nincs is arra rendeltetve, hogy a papirpénz szerepét foglalja el. Az első fajta papir — az assignata; gyors bukása majdnem bizonyos. A másik fajta papir jelzálogi kötelezvényekből áll, melyek kedvező folyammal könnyen elhelyezhetők, és jó árban föntarthatják magokat.

Louis báró kötelezvényei 8 százalék kamatot adtak és három év mulva voltak visszafizetendők. A közönségnek 8 százalék veszteséggel kinálták azokat. E föltételek ma rendkívül uzsorásoknak tűnnének föl. Akkor nem tekintették azokat súlyosaknak. Louis báró közel 37 millió franknyit helyezett el e kötelezvényekből, vagy elismervényekből 1815. márczius havában. Látjuk, mily sovány volt e forrás. Az 1815-ki események megakasztották e mívelet folyamát. 1816. április végén még csak 42,000 hektárt adtak el a 300,000-ből, melynek elidegenítését elhatározták, s a bevétel 35.210,000 frankot tett, hektáronkint 839 frank 70 centime átlagos áron, a mi bizonyára csekély ár oly erdőkért, a minőket Louis báró eladott, vagyis oly elszigetelt darabokért, melyek nagyon népes vidékeken és magánosok birtokaiba beékelve feküdtek. A kivándoroltaknak 400,000 hektár erdőt adtak vissza.

Az 1814-ben megszavazott törvénynek tehát csak csekély eredménye volt még, midőn 1817-ben egy új törvény 150,000 hektár államerdőt utalt a törlesztési pénztárhoz. Pénzügyi szempontból ez igen középszerű segélyforrást képezett. 1818—1824. e törvény alapján csak 122,000 hektárt idegenítettek el, a mi 88,241,000 frankot eredménye-

zett, vagyis hektáronkint 723 frankot Ez tehát körülbelül 13 milliónyi járulékot képezett évenkint a törlesztési alaphoz.

Az 1830-ki forradalom után az állam ismét pénzügyi zavarokba jutott. Segélyeszközökhöz kellett folyamodni és Lafitte javaslata következtében, kinek nézeteit alább fogjuk tárgyalni, elhatározták egy nagyobb tömeg erdőnek elidegenítését, a minek egy 4 millió évi járadékkal felérő tőkét kellett volna eredményeznie. E törvény alapján 1831-ben eladtak 116,780 hektárt 114.297,000 frankért, hektárját 980 frank átlagos árért. Ne higyjük, hogy ez összeg rögtön befolyt az állam pénztáraiba. A mívelet 6 évig tartott. Érdekes megjegyezni minden évnek átlagos árát. Hasznos tanulságot vonhatunk belőle. 1831-ben az eladás nem egészen 15,000 hektárra terjedt, 675 frank átlagos áron; 1832-ben 42,700 hektárra 870 franknyi áron; ez az évenkint eladott területek legjelentékenyebbje; 1833-ban 24,000 hektárt adtak el 1040 franknyi átlagáron; 1834-ben az eladás csak 15,000 hektárra ment 1230 franknyi átlagáron; 1835-ben 12,000 hektárt idegenítettek el átlag 1190 frankjával.

E számokból egy nagy tanulságot lehet levonni. Az első években 1831-ben és 1832-ben a hektáronkinti átlagos árak igen csekélyek maradtak. A következő években, s különösen 1834-ben és 1835-ben, jelentékenyen emelkedtek; az 1834-i eladásoknak átlagos ára 80 százalékkal nagyobb, mint az 1831-kieké, és 40 százalékkal fölötte áll még az 1832-ki áraknak is. Pedig valószínű, hogy a legelőször elárverezett darabok voltak a legkedvezőbb fekvésüek. Nagy mennyiségű földarabolt földeknek a közönség részére történt kinálásánál átalános szabály, hogy azon darabok, melyek legelőször akadnak vevőkre, rendesen a legjobbak. Az 1831. és 1832. évi eladások árának a következő évi árak-

hoz képest való alacsonysága tehát, teljes valószinűséggel, nem az eladott darabok csekélyebb belső értékének róható föl. Az árak természetesen igen csekélyek voltak a válságos viszonyok közt és az eladott tömegek jelentékeny volta miatt. De 60 és 80 százalék arányában emelkedtek, mikor a közbiztosság javult és az eladásra bocsátott tömegek kevesbbedtek. Vagy nagyon kell csalódnunk, vagy pedig e példa kétségbevonhatatlanul azt bizonyítja, hogy az államjavak elidegenítése válságos körülmények közt siralmas egy művelet. Csak lassan adhatók el és legyakrabban 30 vagy 40 százalékkal értéken alúl, melylyel néhány évvel később bírnának. A nyilvános kölcsön tagadhatatlanul előnyösebb.

Mondtuk, hogy az 1848-ki forradalom 100,000 hektár erdőt akart elidegeníteni, zálogul adván azt a banknak, azon megbizással, hogy eladja és az államnak az eladási árra 50 millió frank előleget adjon. A törvényhozó testület két nappal az 1850-ki budget megszavazása előtt, megsemmisítette ez átengedést. De ugyanazon 1850-diki évben elhatározták, hogy közvetlenül az állam által idegeníttetnek el oly mennyiségű erdőt, a mennyi három év alatt 50 millió frankot eredményezhet. Azóta még néhány csekélyebb jelentőségű eladás is lőn elhatározva. Ez utóbbi rendszabályok eredménye igen csekély volt.

1865-ben Fould 100 millió frank értékű erdőt akart elidegeníteni s ez összeget közmunkákra fordítani. Pedig mindent összevéve, a nagyobb erdőrészek elidegenítésére 1814 óta megszavazott különböző törvényeket csak hiányosan hajthatták végre. Az 1814-től 1869-ig eladott területek 353,000 hektárt tettek és 306 millió frankot eredményeztek, vagyis átlag hektáronkint 866 frankot. Soha állam nem kapott válságos körülmények közt hatásos és közvetlen segélyt a rendkívüli források ez ágából.

Megvizsgáltuk a tényeket, vonjuk le a következményeket. Két miniszter, kik elég nagy pénzügyi tekintélyek hírében állanak, Lafitte és Fould ez elidegenítések mellett nyilatkoztak és kiemelték előnyeiket. Jó lesz szóról szóra idézni véleményüket. Ime Lafitte, a művelet pénzügyi oldalára vonatkozó fejtegetések után, a következőket mondta: «Csatolhatnánk ide még hosszabb elmélkedéseket, melyeket úgyis mindenki ismer, a felől, hogy mily kevéssé képes az állam földbirtokos lenni és mily hasznos a közbirtokokat egyesek kezeibe átbocsátani. Az erdők rendesen csak 2 vagy $2^1/_2$ százalékot jövedelmeznek az államnak. Egyeseknek átadva, csak a birtokcseréknél vagy a földadóban legalább $1^1/_2$ százalékot adnának, vagyis tényleges jövedelmöknek majdnem két harmadát. Az állam tehát a mellett, hogy a vételár már pénztárában volna, az adóban még jövedelmöknek egy részét is megkapná. Az egyesek a magok részéről szintén nagyobb jövedelmet vonnának belőlök, mint a minőt az állam vont. Az egyéni munkának felsőbbsége okozza e különbséget.» Ez érvek bizonyára hatásos természetüek. De Lafitte nagyon is túlozta a jövedelmet, melyet a már eladott erdők az államnak földadó és átruházási illetékek képében adnának. Ez állami jövedelmet $1^1/_2$ százalék helyett inkább lehetett volna $^1/_2$ vagy $^3/_4$ százalékra becsülnie, ha csak azt nem akarta föltenni, hogy az erdőket kiirtják, föltörik, s hogy így értéköknek jelentékenyen kell növekedniök. A mi a magán művelésnek az állami művelés fölötti felsőbbségét illeti, ez egyéb gazdaságokra áll, de nem az erdőkre. Ellenkezőleg kétségbevonhatlan, hogy az erdők kezelésére nézve az állam értelmiségben és avatottságban fölötte áll a magánosoknak.

Adjuk most Fould úrnak helyesebb érvelését:

«1817-ben, mondja e miniszter, jelentékeny eladás történt. A márczius 25-ki törvény alapján az állam a törlesztési pénztárnak 150,000 hektár erdőket adott át azon czélból, hogy elidegeníttessenek és árúk járadékkötvények visszavásárlására fordíttassék. A mívelet számadásai a következő eredményeket mutatják:

«A 150,000 hektárból 1818-tól 1824-ig körülbelül 122,000 hektárt idegenítettek el, ez összesen 88.244,000 frankot jövedelmezett, a mi — 5 százalékos járadéknak, az a korbeli átlagos áron, vagyis 79 frank 58 centime-on való visszavásárlására fordítva — több mint öt és fél millió járadéknak törlesztését tette lehetségessé.

«Föltéve, hogy e visszavásárlás nem történt volna meg, s az erdőket nem adták volna el, a kincstár 1820 óta, mint az elidegenítések középső éve óta, fizetett volna 5.500,000 frank évi járadékot, vagyis 45 év alatt. . . . **247.500,000** frankot.

«Más részről az állam élvezte volna az erdők jövedelmét évi 2.206,000 frank összegében, tehát 45 év alatt **99.270,000** frankot.

De kapott földadóban körülbelül 13.505,000 frankot
Átruházási illetékben körülbelül 11.912,000 frankot
} **25.417,000** frankot.

A mi az állam által nem élvezett összegeket leszállítja **73.853,000** frankra,

levonva e **73.853,000** frankot.

marad **173.647,000** frank.

«E szám (73.853,000 frank) összehasonlítva a járadékkötelezettséggel, melytől az állam megmenekült, 173.647,000 franknyi nyereséget tűntet ki; s miután az államnak a járadékfizetést továbbra is kellene teljesítenie, további 45 év alatt hasonló nyereség mutatkoznék».

Így nyilatkozott Fould a senatus előtt az 1865 május 27-iki ülésben. E számítások nagyon megnyerők; de nem szigorúan pontosak. Mielőtt helyreigazítanók, jegyezzük meg, hogy részben ellenkeznek Lafitte érveivel. Az utóbbi azt mondta, hogy az eladott erdők az eladási árnak legfölebb 2, vagy $2^1/_2$ százalékát jövedelmezték az államnak, és hogy az állam a földadóban és átruházási illetékekben az elidegenített erdők tőkeértékének $1^1/_2$ százalékát fogná évenkint visszanyerni. Fould számításai szerint, az eladott erdők az államnak valamivel többet jövedelmeztek $2^1/_2$ százaléknál; a földadó és átruházási illetékek pedig, ugyanazon számítás szerint, az eladási árnak csak $^3/_4$ százalékát tették évenkint. Így tehát az állam a helyett, hogy — a mint Lafitte számította — a közvetlenül föladott jövedelemnek két harmadát nyerte volna vissza közvetve, valóságban csakis negyed részét kapta meg. Látjuk tehát, hogy Lafitte számítása nem tanusított elég szigort.

De Fould számítása sem volt jobb. Jegyezzük meg mindenekelőtt, hogy egy nagyon is kedvező időszakra vonatkoztak, minthogy az állami járadékkölcsön, melyet az erdőeladások bevételeiből visszaváltottak, oly igen alacsony áron állt, a minőt azóta sem ért el. Fould azt teszi föl, hogy az állam 1820, mint az eladások középső éve óta, 45 év alatt, ha ama mívelet meg nem történik, kénytelen lett volna évenkint 5.500,000 frankot, a visszavásárolt járadéknak megfelelő összeget fizetni. Fould elfelej-

tette, hogy 1852-ben az 5 százalékos járadékot 4½ százalékossá alakították át, úgy hogy ez időtől fogva az államnak 5.500,000 frank helyett csak 4.950,000 frankot kellett volna fizetnie. Fould elfelejtette azonkívül, hogy 1862 óta a 4½ százalékos járadéknak nagy része új facultativ átalakításon ment át, mely terheit ismét egy tizeddel leszállította. Az összeg tehát, melyet az államnak járadékban kell vala fizetni, sokkal csekélyebb lett volna, mint a minőnek Fould föltüntette.

Más részről az államnak az erdőkből való jövedelme ugyanazon idő alatt jelentékenyen túl ment volna a Fould által adott számokon. A miniszter ugyanis csakis azon korszak elejének jövedelmét vette föl, 2.206,000 frankot 122,000 hektárra, vagyis hektáronkint 18 frank 08 centime-ot. Nem vonjuk kétségbe, hogy azon erdők jövedelme 1820-ban, a midőn eladás alá kerültek, nem multa fölül ez összeget. De láttuk, hogy az állami erdők tiszta jövedelme azóta nagyon emelkedett, s hogy értelmesebb mívelés és a termékek értékének természetes emelkedése következtében bizonyára megkétszereződött volna. Jelenleg az állami erdő minden hektárja körülbelül 28 frank tiszta jövedelmet ád. Az elidegenített részek pedig bizonyára a legjobbak és legmegközelíthetőbbek közé tartoztak az egész erdőbirtokban. Ma már kétségkívül legalább 40 frank tiszta jövedelmet adnának. Akárhogy legyen is, tegyük föl minden túlzás elkerülésére, hogy az 1818-tól 1824-ig, tehát átlag 1820 körül elidegenített 122,000 hektár erdő azon 45 évi időszaknak, melyről Fould beszél, első felében csakis folyton 2.206,000 frankot jövedelmezett, és hogy a második felében 50 százalékkal többet adott. Ez esetben azt látjuk, hogy 1820-tól 1865-ig az

egész időszaknak jövedelme 124.087,500 frank lett volna, azon 99.270,000 frank helyett, melyet Fould fölvesz.

Ha tehát fölteszszük, hogy az állami erdők eladása 1818 és 1824 közt nem történik meg, s ennélfogva ez eladások árán nem vásárolnak vissza járadékkötvényeket: úgy e visszavásárolt kötvények kamatjai fejében 1820-tól 1865-ig nem 247 millió 500,000 frankot, hanem az átalakítások következtében csakis 203 millió 500,000 frankot kellett volna az államnak fizetnie. Másrészről pedig a kérdéses erdők vágásainak jövedelméből, ugyanazon idő alatt, az állam nem 99 millió 270,000 frankot, hanem a faárak emelkedése folytán, legalább is 124.087,500 frankot vett volna be. Fould számításának e két eleme ekkép módosulván, következik, hogy még ha az eladott erdőkre rótt földadót és átruházási illetékeket számításba veszszük is, a míveletnek pénzügyi nyeresége nem 173.647,000 frank, a mint Fould mondta, hanem csakis 104.830,000 frank. S még meg kell jegyeznünk, hogy e szám is kétségkívül igen magas, mert az eladott erdők tiszta jövedelme az 1820 és 1865 közti időszak második felében, igen valószínűleg, nagyobb lett volna azon összegnél, melyet mi fölvettünk.

Világos, hogy Fould nagyon is túlozta az általa dicsért míves pénzügyi előnyeit. Nem gondolta meg, hogy az eladott erdők árán visszavásárolt járadékkötvények kamatjait alkalmas időkben tett conversiók által leszállíthatták volna; és hogy másrészről az eladott erdők tiszta jövedelme nem maradt volna 1820—1865-ig folyton változatlan, hogy legalább 50 százalékkal emelkedett, de kétségkívül megkétszereződött, sőt tán megháromszorozódott volna.

Nem áll tehát, hogy pénzügyi szempontból az adós-

ság visszaváltása végett történt erdőeladás mívelete oly előnyös lesz vala, mint állították. Tényleg a kincstárnak nem szerzett semmi jelentékenyebb könyebbülést. De nyert-e az ország közgazdasági szempontból ez elidegenítés által? Az az egy bizonyos, hogy az eladott erdőket nagy részben kiírtották. Lafitte 1831-ben az ellenkezőt állította; csakhogy ő akkor az elidegenítés elvét védelmezte, s e czélra érveket keresett. «Reszketnek, mondá, ez erdőtömegek föntartásáért, mert attól félnek, majd mindenkinek csak az forog az eszében, hogy irtson és fölszántson. E félelemnek épen semmi alapja nincs. Az erdőket majdnem mind sarj-vágásokká alakíttották át, hogy minden 20 évben kivághatók legyenek. S azóta valóságos, rendes és könnyen intézhető gazdaságot képeznek, melyen igen sok birtokos kapva kap». E nyilatkozatok nagyon rózsásak voltak, a mint ezt az 1856-iki pénzügyi számadás mutatja. E részrehajlatlan iratban a következőket olvassuk: «1856-ban, úgy mint 1832-ben, midőn az állam erdőket adott el, az árveréseknél rendesen csak üzérek jelentkeztek, kiknek czélja az volt, hogy a vételárt a faállomány eladásából fizessék ki, és a telek eladásának egész értékét nyereségül kapják, vagyis az, hogy befektetett tőkéjükkel 25 vagy 30 százalékot jövedelmező üzletet csináljanak.» E közlemény igazsága kétségbevonhatatlan és azt bizonyítja, hogy az eladott erdők legnagyobb részét megsemmisítették.

Bizonyára vannak Franciaországnak oly részei, minők az éjszakiak, hol az erdők e kiírtása nem káros, sőt a hol a feltörésnek előnyei is lehetnek. De átalában, és különösen a közép, déli, sőt keleti hegyesebb vidékeken, az állami erdők megtartása fontos klimatikus érdeket képez. Szerintünk a kormánynak — távol attól, hogy az

erdőket elidegenítse, a mi csak igen gyönge pénzügyi forrásúl szolgálna neki, — inkább azon kell lennie, hogy azokat megjavítsa, sőt ujakat teremtsen. Az államnak a Pyrenaeusok, Cevennes és Alpesek hegységeiben ki kellene sajátítani és beültetni a míveletlen területeket. Semmi nehézséggel nem járna ez úton kellő kárpótlásért egy millió hektárt elfoglalni, a mi erdővé alakítva védelmül szolgálna a szárazság és árvizek ellen. A költségvetésben találunk is hitelt ilyetén hegyi területek megvételére. Az 1876-iki budgetben e tétel kiadásai 200,000 frankra mennek. Ez összeg teljesen elégtelen. Föltéve, hogy egy hektár ára átlag 100 frank, az állam évenkint csak 2000 hektárt szerez meg. Ez összeget meg kellene tizenkétszerezni, hogy az állam évenkint 20,000 vagy 30,000 hektárt vásárolhasson. Szükséges volna azonkívül 2 millióval fölemelni a befásításra szánt hitelt, mely 1876-ban csak 1.100,000 frankot tesz és 1877-ben 1.600,000 frankra emelkedett. Az általunk ajánlt emeléssel könnyen fedezni lehetne 20,000 vagy 30,000 hektár bevetését vagy beültetését és a többi még fiatal ültetvények föntartását. Így az erdészeti kiadások budgetjének 4 millió frankkal való fölemelése által az állam nagyszerű erdőbirtokot teremtene, mely a jövő század kezdetével már jelentékeny jövedelmet adna, s azonkívül közvetve roppant szolgálatokat nyújtana az országnak. Alább látni fogjuk, hogy több német állam birtokok vásárlásához fogott. Mi nem ajánljuk a franczia államnak azt, hogy kész birtokokat szerezzen meg, hanem csakis míveletlen hegyi területeket, hogy azokon aztán erdőket teremtsen.

Mielőtt Franciaországgal végeznénk, kell még néhány szót mondanunk a megyei és községi birtokokról. A megyéknek átalában nincsenek jelentékenyebb birtokaik.

Utak, közszolgálati célokra használt épületek, mint a törvényszékek, megyeházak, börtönök, néhány iskola, vagy majorság. — Körülbelül ezek képezik összes ingatlan birtokukat, mely nem is ád jövedelmet.

A községek helyzete egészen más. Jelentékeny javaik vannak. Vagyonuk, ép úgy mint az államé, fölöszlik közvagyonra, mely az iskolákat, egyházakat stb. foglalja magában, és magánvagyonra, mely fekvő javakból, vagy jövedelmező ingó értékekből áll.

A községek magánvagyona végtelen nagy. 1863-ban a jövedelmező és a holtkéz adója alá eső községi javak száma 44,921 volt és 4.855,445 hektár területet képeztek, vagyis Francziaország területének tizenegyed részét. Alkatrészeik a következők:

333,463	hektár	mívelés alatt,
1.823,143	«	erdő,
2.696,788	«	míveletlen, legelő vagy pusztaság,
517	«	iparos birtok,
1533	«	beépített birtok.

Ez egész birtok 1600 vagy 1700 millió frankot képviselt tőkében és 45 egész 50 millió frank jövedelmet adott.* A községi magánvagyonnak csak igen kis részét fordítják a községnek, mint testületnek szükségeire. Majdnem az egész birtok a lakosok közvetlen rendelkezésére áll.

Mit tegyünk e birtokkal gazdasági és pénzügyi szempontból? Ez igen vitás kérdés. Egy részről azt mondják, hogy ez osztatlan javak biztosítékok a pauperismus ellen, megóvják a családokat a végső nyomorúságtól, a

* Boiteau: *Fortune publique et finances de la France*, I. k. 407. és köv. lapjai.

vidékhez kötik a népességet és hasznos ellensúlyt képeznek a korlátlan földbirtokkal. *Dominium absolutum* a *quirites*-i tulajdonnal szemben, hogy Emile de Laveleye kifejezését használjuk. E községi birtokban a demokratikus és mégis konzervativ szervezetet dicsőítik, sőt a kormányzás iskoláját bámulják. Hogy jótékonyságukat bebizonyítsák, kiterjeszkednek a sveiczi *allmend* (községi közös birtoklás) szervezetére.* Más oldalról rámutatnak a közös birtok hátrányaira, rossz kezelésére. Kiemelik, hogy e birtokok nagy része végtelenül jövedelmezőbb volna egyeseknek, sőt még az államnak kezében is. Ime például egy kimutatás, melyet Joville** állított össze az állami és községi erdők hektáronkint számított átlagos terméséről köbméterekben:

Erdő fajok:		Köbméterekben		
		Tűzi fa	*Müfa*	*Összesen*
Községi erdők	Közönséges vágások	1·96	—	1·96
	Növendékfa vágások	4·50	57	5·07
	Szálfák	1·77	1·94	3·71
Álllami erdők	Közönséges vágások	2·88	—	2·88
	Növendékfa vágások	5·17	73	5·90
	Szálfák	2·64	2·45	5·09

E kimutatás szerint az állami erdő hektárja 20 egész 80 százalékkal több fát ád, mint a községi erdő hektárja.

Mi elvileg barátai vagyunk a községi birtokok megtartásának. Elismerjük e birtokfajnak jelentékeny társa-

* Lásd Emile de Laveleye munkáját: *Les origines de la propriété*, valamint Le Play számos munkáját.

** Az *Économiste français* 1875. júl. 19-ki czikkében, mely a Joville úr által e lapban közölt tanúlmányok sorozatának: *Les variations des prix en France*, egy részét képezi.

dalmi előnyeit; de szükségesnek tartjuk, hogy e birtokok tűrhetően míveltessenek. E birtokoknak azon részeit pedig, melyek nem kezeltetnek tisztességesen, föl kellene osztani a lakosság közt, vagy pedig át kellene alakítani állami erdőkké. Az állami fölügyeletet ez 1.823,143 hektár községi erdő fölött nagyon könnyen lehet indokolni. Sőt e fölügyeletnek kétségkívül még szigorúbbnak is kellene lennie. A mi azon 2.676,788 hektárt illeti, a mely míveletlenül hever, vagy legelőt és pusztaságot képez, ezek tekintetében az államnak kötelezni kellene a községeket arra, hogy azokat legnagyobb részben beültessék. Buzdíthatná őket segélyek által, de szükség esetén kényszert is kellene gyakorolnia. A sveiczi *allmend* birtokok példájának daczára is kételkedünk abban, hogy a 333,463 mívelés alatt levő holdat jól kezeljék. A birtokoknak azon részét, mely fejlettebb mívelésre alkalmas, czélszerűbb volna akár tulajdon, akár emphyteutikus haszonélvezet czímén a lakosok közt fölosztani. Ugyanez áll a mocsárokra nézve, melyeket kiszárítani és feltörni lehetne. Világos, hogy a jelen viszonyok közt e 4.855,000 hektárt, mely hektáronkint legfölebb 10 frankot jövedelmez, nem aknázzák ki kellőleg. Ha erdővé alakítják át azon részt, mely az e fajta mívelésre alkalmas, s a többit emphyteutikus haszonélvezetre szétosztják a lakosság közt, úgy e jövedelmet meg lehetne kétszerezni.

Az első császárság a községi birtokokat egy nagy kölcsönmíveletre akarta fölhasználni. Ez egy szorongatott pillanatban, 1813-ban történt. Az állam rátette kezét minden községi birtokra, kivéve azokat, melyek közigazgatási czélra vagy a lakosság osztatlan használatára szolgáltak. Minden község 5 százalékos államkötvényekben annyi frank járadékot kapott volna, a hány frankot az

elfoglalt javak neki jövedelmeztek. Az ingatlan jövedelem tőkésítése, és a járadék tőkésítése közt mutatkozó különbség az állam javára esett volna. Azt hitték, hogy a községi javakat 373 millióért eladhatják, s e helyett a községeknek 9 millió állami évi járadékot adnak. E művelet az államra nézve egy értelmű lett volna egy $2^1/_2$ százalékos *al pari* kölcsönnel oly időben, midőn az 5 százalékos járadék 75-ön állott. A községek sokat vesztettek volna e kényszerű cserénél. Mert az ingatlanból eredő és növelhető jövedelem helyett, változatlan járadékot kaptak volna. Végre is ez valóságos elkobzás volt, a mely élénk ellenzésre talált. Az igazságtalan műveletet nem koronázta siker. Csak 58 milliónyit tudtak e javakból elidegeníteni. Újabb bizonyítéka azon igazságnak, hogy az állam ingatlan birtokok elidegenítéséből közvetlen és némileg jelentékeny segélyt nem meríthet.

Vessünk most egy pillantást azon birtokelidegenítésekre, melyek nyugoti Európának különböző országaiban történtek. Spanyol-, Olasz-, sőt Németországban is gyakran fordultak elő. Az ekkép eladott javak Spanyolországban úgy, mint Olaszországban, a papi javak elkobzásából származtak. Tehát vagy városi ingatlanokat, vagy majorságokat, ritkábban nagy erdőségeket képeztek. Ez eladásoknak több sikere volt, mint azoknak, melyeket a franczia forradalom alatt kísérlettek meg. A kormányok, melyek intézték, szilárdabbak voltak. Az előzmények a közvélemény szemeiben igazolták, vagy kimentették az elkobzást, mely rendesen kárpótlással történt. S végre ez eladások okosan történtek, föloszolva évek hosszú sorára. A vételárak átalában fölülmulták a becsléseket.

Spanyolországban a papság javait 1835-ben kobozták el. E törvényt később visszavonták és ismét életbe

léptették Narvaez alatt. Néha a kikiáltási ár és az árverés eredménye közt roppant különbség mutatkozott. 1855-ben a 9.143,000 reálra (egy reál 26 centime) becsült egyházi javak 17.851,000 reálon keltek el. A Spanyolországban 1811-ig eladott állami javakat 133 millió reálra becsülték, és 926 millió reálon adták el. E számok, melyeket Rau tudós munkájából veszünk, eléggé bizonyítják, hogy a spanyol kormányzat ügyetlen volt.*

Még oly országokban is, hol a kormányközegek gyakorlottabbak, az államjavak eladása néha váratlan eredményekre vezetett. Így Bajorországban 1826-tól 1828-ig 2.350,000 forinton adtak el oly jószágokat, melyek 54,000 forintot jövedelmeztek. A vételár tehát 43½-szerese volt a jövedelemnek. Dániában az államjavak újabb időben történt eladása a legtöbb jószágnál oly tőkét adott, mely százszorosát, sőt kétszázszorosát képezte a kormány által addig nyert tiszta jövedelmnek.

Csak mellékesen említjük meg az Ausztriában történt birtokelidegenítéseket. 1818-tól 1851-ig e birodalomban 35.736,097 forint értékű jószágokat adtak el, melyekért csak 28.893,968 forintot kaptak. Az osztrák állam sajátságos módot követett birtokai eladásában. Említettük már az általa 1855-ben a bécsi bankkal kötött szerződést, melynek értelmében 150 német négyszögmérföldnyi területet adott a banknak zálogba azon utasítással, hogy a bank e javakat értékesítse és lassankint eladja. Megmondtuk, hogy mennyire hibásnak tartjuk e műveletet. Néhány hónappal előbb 1855. évi január 1-én ugyanaz a kormány fő vasúti vonalát 200 millió frankért eladta egy franczia társulatnak, és ugyanez eladásba befoglalt egy-

* *Finanzwissenschaft*, Wagner kiad. I. k. 318. l.

szersmind 114,000 hektár államjószágot is. Mindez elidegenítések nagy tömegekben rendesen rossz üzletek.

A fönnebbi adatokat Rau könyvéből vettük. E munka megelőzte azon nagy tapasztalatokat, melyeket Olaszország az egyházi javak eladásával tett. Ez ország pénzügyminiszterének egy újabb közleménye * becses adatokat nyújt azon míveletek sorozatáról, melyeket még nem is fejeztek be teljesen.

Az olasz kormány 1867 október 26-ikától 1873 december 31-ikéig 447.657,897 frank árú egyházi vagyont adott el *(beni immobili provenienti dall' asse ecclesiastica)*. E javaknak majdnem egész tömegét (438.235,062 frank) árverésen adták el. Csakis 9.422,835 frankot tett a szabad kézből való eladások összege. Az eladási árak a kikiáltási árakat átlag 29 százalékkal haladták meg.

Az eladások igen kis részletekben történtek. E részletek száma 94,676 volt, s azok átlagos vételára nem rúgott többre 4.730 franknál. Mindez elidegenített javak területe 427,280 hektárra, tehát egy részlet átlag 4·54 hektárra terjedt ki. Az átlagos ár hektáronkint 1030 frankra rúgott. De valósággal a mezei hektár ára sokkal kisebb maradt, mert ez ingatlanok elég nagy részét városiak képezték.

Ez átlagos ár, kivált ha az eladott városi javak arányában még le is szállítjuk, elég csekélynek látszik. De ez egyházi javak közül sok a királyság déli részén, sőt Sardiniában és Siciliában feküdt, tehát oly vidékeken, hol a földnek csekély az értéke. Éjszakon és középen az eladási árakat eléggé kielégítőknek mondhatjuk. A végletes átlagárak voltak: 7350 frank hektárjáért a nápolyi tartomány-

* *Statistica Finanziaria del anno 1873. Prospetti e tavoli grafiche*, Róma 1874.

ban, 5910 a trapani-i, 5790 a palermo-i tartományokban és más részről 290 frank hektáronkint a sondrio-i és 230 a grosetto-i tartományban. De maga az olasz jelentés figyelmeztet arra, hogy az általunk idézett három első tartományban eladott részletek sok városi épületet foglalnak magokban. Az éjszaki és középső tartományokban e számok átlag 1500 és 3000 frank közt ingadoztak.

427,000 hektár terjedelmü és 448 millió frank értékű földnek elidegenítése annál nevezetesebb tény, mert néhány év elég volt végrehajtására. Ezt csakis a városi javak nagy aránya és az eladásra került részletek kicsisége magyarázza meg. A bevétel ekkép oszlott meg:

1867-ben eladtak	57	millió	frank	árut;
1868-ban «	162	«	«	«
1869-ben «	51	«	«	«
1870-ben «	40	«	«	«
1871-ben «	32	«	«	«
1872-ben «	49	«	«	«
1873-ban «	53	«	«	«

A millió frankon alúl álló törteket mellőztük. Látjuk, hogy az évi átlagos bevétel 64 millió frankot tett. Csak egy költségvetési szak, az 1868-iki mutatkozott jövedelmezőbbnek. Valószínű, hogy ez ingatlanok jobb áron keltek volna el, ha nem vetnek évenkint oly nagy mennyiséget a piaczra. A házak és majorságok e roppant és folytonos kinálatának bizonyos mértékig csökkenteni kellett a földbirtok értékét Olaszországban. De az államnak siettetnie kellett e birtokok elidegenítését, hogy pénzügyi szükségleteit födözhesse, és tán még inkább, hogy e javak kezelésének gondjától és terhétől megszabaduljon.

1873. évi január 1-sején az állam kezében maradt

egyházi birtokokat még 178 millió frankra becsülték. Az eme költségvetési év alatt történt eladások becsértéke 42 millió lévén *, az államot illető egyházi birtok 1874 január 1-sején még 136 millióra rúgott. Föltéve, hogy az árverések azután is úgy mint azelőtt 29 százalékkal meghaladták a becsárakat, az 1874. év kezdetén az állam birtokában volt egyházi javak csere-értéke 175 milliót tett. Ha az eladások minden évben oly jelentékenyek maradnak, mint a multban, úgy 1877-ben, vagy legfölebb 1878-ban, már semmije sem maradna az államnak e rengeteg birtokból, melynek több mint 600 millió frankot kellett hoznia.

Az olasz kormány az egyházi javakon kívül még bizonyos kiterjedésű egyéb állambirtokokat is idegenített el, melyek az *Antico Demanio* alkatrészét képezték. 1861-től 1873-ig e tömegből 34,013 részletet adtak el 191 millió frank becslési ár mellett és több mint 230 millió tényleges eredménynyel. Mindent összevéve az olasz kormány 1860 óta több mint 800 millió franknyi állambirtokot idegenített el. Ez a legjelentékenyebb sorozata volt az e fajta míveleteknek a franczia forradalom óta. Az *Antico Demanio*- hoz tartozó javak nagy részének eladása 1865 óta történt, egy részvény-társulat, a *Società anonima per la vendità dei beni demaniali* közvetítésével. Hogy az *Antico Demanio* javaiból még mennyi van az állam kezei közt, nem tudhattuk meg.

Az olasz kormány a tíz utolsó év mindegyikében átlag 70—75 millió frankot kapott az egyházi, vagy régi állami javak eladásából. E tényt érvül idézhetnék azon állításunk ellen, hogy az államjavak eladásából lehetetlen

* Az árveréseken 53 milliót értek el.

jelentékenyebb közvetlen segélyt kapni. De e 70—75 millió franknyi összeg önmagában nem sokat nyomna akármelyik európai nagy állam budgetjében. Hasonló összeg csak gyönge segítség nagy nemzeti szükség idején, és nem teszi a kölcsönmíveleteket fölöslegesekké. Nem szabad azonkívül elfelejtenünk, hogy az egyházi javak kis darabokban vannak az ország egész terűletén elszórva, gyakran magánbirtokok közé beékelve, és sokszor városi ingatlanokból is állnak, s így sokkal alkalmasabbak is a gyors elidegenítésre, mint az állami erdők óriási területei, melyek rendesen egy tömegben és kevesbbé népes vidékeken fekszenek.

E hosszas vizsgálatból az következik, hogy pénzügyi szempontból tekintve, az államjószágok eladása rendesen nem szolgáltathat az államnak tekintélyes közvetlen segélyforrást. Mindamellett, ha egy állam, akár régi tények, akár ujabb tények folytán, városi fekvőségeknek, vagy mezei gazdaságoknak — de nem erdőknek — birtokába jut, hasznosan cselekszik, ha adóssága csökkentésére azokat elidegeníti. Így cselekedve oly tőkét értékesít, mely gyakran csak 2—3 százalékot jövedemezett neki, s a melyet 4, 5, 6 sőt néha 7 százalékba kerülő adóssági kötvényeinek visszavásárlására fordíthat.

Az e fajta birtokok elidegenítése nem jár semmi közgazdasági hátránynyal. Többen, igaz, azt állították, hogy az állam még ez esetben is rossz üzletet csinál, mert megfosztja a jövő nemzedékeket, azon majdnem biztos értékemelkedéstől, melyet e birtokok pusztán a népesség és ipar fejlődése, vagy a pénz elértéktelenülése folytán nyertek volna. E tétel támogatására egy nem épen hatástalan esetet hoznak föl, azon kolostori javak példájában, melyeket Angliában VIII. Henrik uralkodása alatt

1542-ben, összesen 273,000 font sterlingért, tehát kevesebb mint 7 millió frankért adtak el, s a melyek jelenleg évenkint legkevesebb 6 millió font sterlinget, vagyis 150 millió frankot hoznának, tehát az eladási árral 24-szeresen fölérő jövedelmet.* — E számítás csak látszólag alapos. VIII. Henrik alatt a pénz értéke nagyobb volt, mint jelenleg, úgy hogy az eladási áron az állam jelentékeny előnyöket szerezhetett meg. Azonkívül, ha e javakat el nem adják, a földmívelés nem virágozhatott volna föl annyira Angliában. Nagyon igaz Smith-nek az erdőkön kívül minden más államjószágra vonatkozó állítása, hogy az állam jövedelmeinek ezen ága, mely látszólag semmibe sem kerül a polgároknak, valóságban sokba kerül a társadalomnak.

Az államjószágok ez értékgyarapodására fektetett ellenvetés tehát csak akkor alapos, ha az elidegenítések eredményét az állam rendes költségei emésztik föl. Ellenben elveszti horderejét, ha az eladások eredményét adósság visszaváltására fordítják.

A tapasztalás, fájdalom, azt látszik bizonyítani, hogy a nagy birtokelidegenítések nem szolgálnak az állam pénzügyeinek javára. Első forradalmunk a végtelen értékű nemzeti javakat minden haszon nélkül elpazarolta. Sőt inkább azt tapasztaljuk, hogy az állam igen nagy kárt szenvedett általuk, mert alapul szolgáltak az asszignáták kibocsátására. Spanyolországban nem látjuk, hogy a papi javak eladása helyreállította volna a közhitelt. Még Olaszországban sem tudták az egyházi javak a kincstárt kölcsönöktől és deficitektől megmenteni, habár az eladások

* Sinclair : *History of the British revenue.* Rau után, 4. kiadás I. köt. 127. l.

eredményét a rendes költségvetésbe vették föl. Úgy látszik, mintha e segélyforrást talált pénznek, vagy játéknyereségeknek tekintenék, melynek az a szomorú előjoga van, hogy a nyertest pazarlásra ingerli. Hasonló bevétel birtokában, mely ily kevés fáradságba kerül, hajlandó az ember a kiadásokat szaporítani, az adókat pedig leszállítani vagy legalább nem emelni. Szóval megfeledkezik arról, hogy e jövedelem csak esetleges és ideiglenes, és hogy megszünése egy nehezen betölthető űrt fog hagyni a jövő költségvetésekben. A restauratio alatti Francziaország igen kedvező kivételt képez e nagyon átalános bűn alól. Az eladott erdők árát e kormány alatt rendesen az adósság visszaváltására fordították. De különösen szigorú államférfiak kellenek ahhoz, hogy ellenálljanak azon csábításnak, melyet ily minden fáradság nélkül beszedhető, semmi ellenmondást nem keltő, rendkívüli és mulékony jövedelmek kilátása bárkire is gyakorol.

Ha az államok legnagyobb része eladja is birtokait, említenek néhányat, a melyek vesznek jószágokat, még pedig néha aránylag jelentékeny összegeken. Németországban találkozunk ilyen tüneménynyel. Würtembergben az állam 1838-tól 1840-ig öt nagy lovagi jószágot vett meg, melyek közül az első 963,000 frankba, a második 877,000, a harmadik 856.000, a negyedik 374,000, az ötödik 201,000, s így mind az öt 3.271,000 frankba került. Ezenkívül ugyanazon időszak alatt még 1.109,600 frankért erdőket is vásárolt. Ily rövid idő alatt tehát oly kis állam, a minő Würtemberg, közel $4^1/_2$ millió frankot fordított birtokvásárlásokra. 1833-tól 1842-ig ugyanazon állam 28,870 hold, tehát körülbelül 9000 hektár (a würtembergi hold 0·315 hektárt tesz) erdőt vásárolt.

Azon német államok közé, melyek e században

legtöbb birtokot vásároltak, tartozik a badeni nagyherczegség is. 1839-ben az állam 484,000 frankért 1700 bajor holdat, közel 600 hektárt (a bajor hold 0·36 hektárt tesz) szerzett. A kormány, a mint Wagner mondja, ez országban évről évre szerez birtokokat. 1845-ben 1.213,000 frankot és 1846-ban 1.091,000 frankot szentelt e czélra. 1855 és 1856-ban a birtokvételek 2·260 holddal (körülbelül 750 hektárral) multák fölül az elidegenítéseket. 1861-ben a nagyherczegség Philippsburg mellett a Rajna egyik szigetén vett egy birtokot 85,000 frankért, hogy egy már régebben meglévő birtokát kikerekítse. A többi e fajta vásárlások ugyanez évben 475,000 frankra emelkedtek. E gyakorlat fönnállott még a legújabb időkben is. 1862-ben a badeni állam hat birtokot vett, holdját 113 és 372 frank (hektárját 330 és 1100 frank) közt váltakozó áron; az összes 2·396 holdat (körülbelül 800 hektárt) tehát 508,000 franknyi összegen. Mind e birtokok erdők, vagy beültetésre alkalmas területek. 1868-ban eladtak egyes szétszórt részleteket 313,000 frankért, holdját 1262 frankjával (hektárját körülbelül 3500 frankjával). Vettek ellenben 673,000 frank árú birtokot, holdját 423 franknyi (hektárját körülbelül 1200 franknyi) átlagos áron. A vételekre fordított összegek tehát nagyon fölülmulták az eladásokból bevetteket, és még nagyobb volt a különbség a szerzett és eladott területek közt. A badeni állam tehát birtokainak terjesztésére 400,000-től 1.200,000 frankig terjedő, aránylag jelentékeny összeget fordít.* — Ha Franczia ország e példát akarná követni, budgetjébe évenkint legalább tíz milliónyi hitelt kellene fölvennie. Távol vagyunk attól, hogy mi idáig hasonló áldozatokat hoztunk

* Lásd ez adatokat: Rau-Wagner *Finanzwissenschaft*, 333. l.

volna. Láttuk, hogy 1876-iki budgetünkben hegyi területek megvételére csak 200,000 frankot vettek föl. Ez egészen semmis összeg, és birtokszerzési czélokra semmi más hitelt nem fedezünk föl.

Ha nem helyeselhetjük is Würtemberg eljárását, midőn lovagi birtokokat, vagyis szántóföldeket és réteket vesz; viszont nehéz volna a bádeni államot megrónunk, midőn erdőket és különösen befásításra alkalmas míveletlen területeket vásárol. Szerencse volna, ha Francziaország e példát követné. Helyeselnők egy 2 millió hektárnyi erdőbirtok alakítását az állam által, különösen ha az közép- és déli Francziaország hegységeiben feküdnék. Ez nagyszerű közgazdasági mívelet volna. Sőt azt hiszszük, üzletnek sem volna nagyon rossz. Mert 2—3 milliót fordítva míveletlen hegyi területek vásárlására, hasonló összeget költve ültetésekre és útépítésre: 30—40 év alatt oly birtokot teremtenénk, mely 100 millió, sőt tán több tiszta jövedelmet hajtana. E mellett aztán még az ország égalji viszonyait is megjavítanók.

VI. FEJEZET.

AZ ÁLLAM IPARÜZLETI ÉS PÉNZÜZLETI VAGYONA.

Az államnak gyakran van iparüzleti, sőt pénzüzleti vagyona is, például bankokban való részesedése, vagy épen ingó értékekből álló tárczája. Poroszország adja ennek legfeltünőbb példáját.

Helyes-e, hogy az állam bányákat, sóbányákat, különféle gyárakat, sőt vasutakat megtartson és kiaknázzon? Czélszerű-e azonkívül, hogy részesedése legyen bankokban és hogy ingó értékekből álló tartalékot teremtsen? Érdekes kérdések, melyeket hallgatással nem mellőzhetünk.

Hogy az állam rendesen rossz iparos, az tagadhatatlan. Esztelenség volna tehát részéről, ha beállna fonónak, szövőnek, vagy akár vasgyárosnak is. Mindamellett különböző példák látszanak bizonyítani, hogy az állam nagyobb hátrány nélkül űzhet némely egyszerűbb ipart, melynél a termelési eljárás elég egyforma és nem alkalmas változatos kísérletekre. Így a többi közt a dohánygyártást. A franczia dohánygyártás talán nem annyira fogékony, mint a külföld szabad iparai, arra, hogy módosítsa alakjait és találgassa a közönség izlését. De némely gyártmányai elég kedveltek. Két más üzlet van, a posta és távirda, melyet az állam helyesebben látszik gyakorolni, mint

egyesek, vagy nagy társulatok. Többen azt hiszik, hogy ugyanez áll a vasutakra is.

Semmi hajlandóságunk nincs arra, hogy az egyedárúságokat pártoljuk és szaporításukra hassunk. Mindamellett azt hiszszük, hogy oly anyagoknak, minő a dohány, kizárólagos gyártása a legfőbb eszköz arra, hogy belőlök jelentékeny kincstári hasznot lehessen vonni. Az angolok, kik az egyedárúságtól idegenkedtek, egy ép oly erőszakos rendszabályhoz folyamodtak. Teljesen eltiltották a dohány termelését, a mi az országot megfosztja a haszontól, melyet a termelésből vonhatna. Más részről Francziaországban nagyon visszaéltek egyéb egyedárúságokkal, mint a gyufa és lőpor monopoliumaival.

De midőn azt kérdezzük: bírhat-e az állam iparüzleti vagyonnal, — nem azt akarjuk vizsgálni, vajjon helyes-e, hogy bizonyos adók beszedésének biztosítására egyedárúságokat alkosson. Csak azt keressük, vajjon az államnak lehet és kell-e oly iparokat űznie, melyek szabad versenyre vannak bocsátva, s a melyeket egyesek és társulatok mellette gyakorolhatnak.

E kérdés különösen a bányákra és sóbányákra vonatkozik. A vasutakat egyelőre mellőzzük. Nem beszélünk a fegyvergyárakról sem, melyeket az államok nem kincstári, hanem katonai czélból tarthatnak. Habár a gyakorlat azt látszik bizonyítani, hogy a magán ipar még a fegyvergyártásra nézve is fölötte áll az állami gyáraknak. Krupp gyára szolgáltat erre legjobb bizonyítékot. Mi az egyszerű minta-műhelyeket illeti, ezeknek csak csekély jelentőségök van, és érthető dolog, ha az államok azokat föntartják. Vannak bizonyos, drága műtárgyak, melyeket, a mai vagyonoknak majdnem átalános középszerűsége mellett, csakis az állam képes megvenni, sőt tán még gyártani is.

Ez okból tartotta szükségesnek majdnem minden kormány azt, hogy porczellángyárossá és nyomdászszá legyen. E nemzeti intézetek múzeumoknak vagy iskoláknak tekintendők, és nem itélhetők meg a pénzügyi tudományok szempontjából. Ép oly kevéssé, mint nem a mintagazdaságok vagy gazdasági iskolák.

A bányák és sóbányák állami kezelése pénzügyi szempontból sokkal fontosabb kérdés. Némely kormány e forrásból jelentékeny jövedelmet von. Poroszország, melyet már egy előbbi fejezetben idéztünk, adja ennek legkiválóbb példáját. Láttuk, hogy a porosz állam bányái, hámorai és sóbányái az 1873-iki budgetben 29.958,548 tallér (112.343,555 frank) bevétellel szerepelnek, melyből le kell vonni a kiadásokat, 22.204,157 tallért (83.265,589 frankot). Marad tehát tiszta jövedelemnek 7.754,391 tallér, vagyis 29.077,960 frank. E számok szerint e bányák, hámorok és sóbányák jövedelme sokkal nagyobb látszólag, mint valóságban, mit a nyers és tiszta bevétel nagy különbsége okoz. Ausztria, több német állam és Spanyolország szintén jelentékeny bányákkal bírnak. Délamerika némely államai, és különösen egy, tudniillik Peru, a természet által szűk területen fölhalmazott oly anyagrétegekkel bírnak, minő a guano és a salétrom, melyek állami tulajdont képezhetnek és jelentékony jövedelmet adhatnak.

Oly termékre nézve, minő a guano, mely nem emberi munka eredménye, melynél a munka egyszerűen csak összegyűjtésben áll, s a mely továbbá nincsen szétszórva, sőt ellenkezőleg oly helyen központosúl, melytől minden mívelés és ipar távol van — ily terméknél nem lehet semmi kétség az állam szerepe iránt. Leghelyesebb, ha megtartja e természeti kincseket és a lehető legnagyobb jövedelmet

vonja belőlük, elejét véve egyszersmind elpazarlásuknak is. Akár önmaga kezeli, akár pedig, még helyesebben, bérbe adja. Mert átalában véve az államra nézve előnyösebb, ha egyedárús-üzletet társulatnak ad bérbe, mint ha önmaga gyakorolja. Oly szerencsés ország, melynek oly kivételes forrásai volnának, minők a guano telepek, esztelenséget követne el, ha nem az államnak tartaná meg e kincsek tulajdonát és nem tenné azt a közjövedelmek jelentékeny forrásává. Egészen másképen áll a dolog a salétromra nézve, mely egy sokkal nagyobb területen eloszló termék, mely gyakran magánbirtokon, egyéb mívelési ágak és üzletek közepette is található. Az államnak bizonyára joga van, sőt kötelessége e czikket megadóztatni, mert ez által az összesség javára fordít oly hasznot, mely semmi arányban nem áll a mívelőnek munkájával és érdemével. De az állami közvetlen kezelés, vagy egy állami bérlő társulat gazdálkodása, sokkal kevesbbé igazolt a salétromnál, mint a guanonál. Csak az esetben volna az, ha bebizonyulna, hogy másképen lehetetlen ugyanannyi adót beszedni.

Hagyjuk e kivételes példákat. Térjünk vissza a bányákhoz, hámorokhoz és sóbányákhoz. A német írók, a többi közt Wagner, a Rau-féle *Finanzwissenschaft*-ban, hosszasan tárgyalják e kérdést. Úgy látszik, hogy ez időszerint Németországban, a közvélemény s még a fölvilágosodott férfiak is, átalában előnyösöbbnek tartják az e fajta állami vagyon elidegenítését. A nélkül, hogy akár gazdasági, akár közigazgatási fejtegetésekbe kívánnánk bocsátkozni a bányák és sóbányák tulajdona fölött, a mely mindenesetre sajátságos természetű tulajdont képez — elmondhatjuk, hogy az államnak a köszén és sóbányák birtoka és kiaknázása csakis tudatlan századokban és szegény országokban, hol a tőke ritka, az üzleti eljárások isme-

rete korlátolt, képezi különös érdekét. Egyéb körülmények közt az állam jobban cselekszik, ha bányái használatát meghatározott időre másoknak engedi át, és magának a nyers vagy tiszta jövedelem egy részét tartja fönn.

A mi a vasműveket illeti, nem értjük, hogy némely állam miért ragaszkodik ezek birtokához. A jó áron való eladás nehézsége kétségkívül menti némely kormány makacsságát, melylyel egy nem neki való üzletet folytat. Baden eladta az övéit. Poroszország is eladott néhányat, különösen 1870-ben egy igen nagyot Siléziában, körülbelől 5 millió frankért (1.306,000 tallér).

A sóbányák birtoka sok államban a sóadóval függ össze, melyet néhol a sótermelés és eladás monopoliuma útján szednek be. A gyakorlat tanusítja, hogy a sóadó könnyen beszedhető a nélkül, hogy szükséges volna a sótermelést és eladást egyedárúvá tenni. A sóbányák kiaknázásánál ép úgy, mint egyéb bányák mívelésénél, az egyesek vagy társulatok előnyben vannak az állam fölött.

Mindamellett voltak esetek, midőn az állam nagyon sietett sóbányáit eladni, noha kétségkívül helyesebben jár vala el, ha bérbe adja azokat. Így Franciaország csupa sietségből több rosz üzletet csinált. Egy 1825-iki törvény államtulajdonnak nyilvánított minden sóbányát és különösen a kősóbányákat, kimondván azonban, hogy az állam nem fogja azokat maga mívelni, hanem 99 évre engedményeseknek fogja átadni, a kik azokat, mint a kincstár érdektársai, kezelik. Ez az idő nagyon is hosszú. Az időben egy nyugoti sóbányatársulat alakult. Ámde 1838-ban fölbontották a bérletet, azon föltétel alatt, hogy a társulat kiegyenlíti adósságait és kötvényeit, és az állam neki $7^1/_2$ millió frankot fizet. Az állam így 1841 április 1-sején ismét

a sóbányák urává lett, s ekkor elidegenítette azokat. A lieuze-i sóbányát — 19 négyszög kilométernyi sótermő területtel — 6½ millió frankért adták el. Két más bányát, a vic-it és moyenvic-it, egyiket 466,000, a másikat 235,000 frankért idegenítették el. Szemére vetik az államnak, hogy így 7 millióért adott el oly tulajdont, mely 1.600,000 frankot jövedelmezett és 40 millió frankot érhetett.*

Nem tudjuk, hogy e kifogások alaposak-e. De különbséget kell tennünk az állam tulajdona és az állam általi kezelés közt. Nem engedjük meg, hogy az állam akár kezeljen, akár bírjon vasgyárakat. De megengedjük, hogy az állam bírjon bányákat és sóbányákat, csakhogy aztán bérbe adja azokat.

A kérdésekben a főszabály az, hogy nem kell fölöslegesen szaporítani az állam föladatait. Annyi tennivalója van már, annyira el van halmozva a nemzeti védelem, közbiztosság, közlekedés, közoktatás, egészségügy stb. különböző gondjaival, hogy mindig óvakodni kell új föladatoktól. Ébersége nem kimeríthetetlen, közegei megválasztásában nincs mindig éles szeme, s így bajos felelősségét még jobban kiterjeszteni. Azonkívül politikai és társadalmi szempontból káros is, ha az állam közegei és hivatalnokai túlságosan nagy számúak. Mert nem jó, ha egy kormányváltozás nagyon sok polgárnak nyújthat vagyoni forrást. Ily helyzet forradalmivá teszi az országot. Az államnak tehát az egyesekre kell hagyni nem csak mindazon iparokat, melyekre azok nála alkalmasabbak, de még azokat is, melyekre minden kétségen fölül álló kivételes illetékessége, különös hivatása nincs. Ez okból megengedtük, hogy az állam megtartsa, sőt szaporítsa

* Boiteau : *Fortune et finances de la France*, I. k. 364. l.

erdőbirtokát, de viszont ellenezzük, hogy hámorokat bírjon, hogy bányákat és sóbányákat tartson.

Alkalmazhatjuk-e ugyanazon szabályt a vasútakra? Ez egészen különös faja a tulajdonnak, mert csak a kisajátítási jog alkalmazásával keletkezhetik, melyet csak közhatalom adhat meg. Tudjuk, minő panaszokra ad alkalmat majdnem minden országban a vasútak kezelése. Ez üzletnek ugyanis az a sajátsága, hogy minden másnak szolgál, s így nem lehet kikerülni, hogy valamennyi ne panaszkodjék rá. Nem csak Francziaországban, Németországban, az Egyesült-Államokban, de Angliában is panaszkodik a közönség a vasúti társulatokra. A panaszok nem mindenütt egyaránt átalánosak és keserüek, s különösen nem egyaránt jogosúltak. De végre is, nincs ország, melyben ne találkoznánk velök. Sokan jöttek tehát arra a gondolatra, hogy a vasútaknak az állam birtokába kellene átmenniök. E nézetet sok érv s különösen némely ország példája is támogatja. Hogy a vasútaknak az államvagyon alkatrészét kell képezniök, hogy az államra nézve jövedelmi forrássá kell válniok, ez oly elmélet, melyet nem fogunk megtámadni. Francziaországban nyolczvan év mulva az állam teljes tulajdonába jut minden vonalnak, melyeknek jelenleg is bírja főtulajdonát. De maga kezelje-e, vagy bérbe adja-e a vonalakat? Ez más kérdés.

Több német iró, különösen Wagner, a Rau-féle *Finanzwissenschaft*-ban, terjedelmes tanúlmányokba bocsátkozik e tárgyra nézve. Nem kevesebb, mint százharmincz lapot szentel annak vizsgálására, minő szerepe van az államnak a közmunkák körül és minő legyen a tökéletesített közlekedési útak, a vasútak és csatornák pénzügyi kezelése.

Nem akarjuk fejtegetéseiben követni. A közmunkák

terén két rendszer létezik, egyiket angol-szásznak, a másikat continentalisnak lehetne nevezni. Az első majdnem mindent a magán kezdeményezésre hagy : a vasútakat, csatornákat, távírdákat, dockokat, sőt még az útakat is. Újabb időben Angliában reactio támadt e gyakorlat ellen. A távírdák nagy részét visszavásárolták, valamint a vám alá eső útak nagy részét is. Magok az Egyesült-Államok is fontolóra kezdik venni, vajjon nem volna-e czélszerű egy nagy vasúti hálózatot építeni, mely a magán vonalakkal versenyre kelne, s a mely a termelési költségre fektetné üzletét, vagyis oly alapra, hogy csakis — a körűlbelől egy milliárdra rúgó — beruházott tőke rendes kamatát fizetné ki.* A második rendszer, melyet continentalisnak nevezünk, ellenkezőleg abban áll, hogy e munkák legnagyobb részét az állam által foganatosíttatja, vagy legalább is az állam segélyével, a kamatok fizetésére vonatkozó kezességével, föntartván számára bizonyos idő lejártával mind e munkák teljes tulajdonát. Nem hasonlítjuk itt össze a két rendszer előnyeit és hátrányait. Ez nagyon messzire vezetne bennünket. Egyet azonban mindenesetre kétségtelennek tartunk, azt tudniillik, hogy el kell ismerni azon államok bölcseségét, a melyek csak ideiglenes engedményeket, mintegy emphyteutikus birtokokat adnak. Ez által jelentékenyen növelik a jövő századok örökségét. A következő nemzedékek számára oly forrásokat készítenek, melyek lehetségessé teendik, hogy azok adórendszeröket egyszerűsítsék, s talán egykor a közvetett adózások legnagyobb részét megszűntessék, nem tartván meg egyebet, mint az egyenes adókat, némely illetékeket és megnövekedett államvagyonuk jövedelmét.

* Lásd e tervet az *Economiste français* 1875. évi márczius 13-ki és 27-ki és april 10-ki számaiban megjelent czikksorozatában

E munka egyik előbbi fejezetében (a 33. és 34. lapon) elsoroltuk azon államokat, melyek már jelenleg bírnak vasúti vonalakat. Láttuk, hogy Svéd, Norvég, Dánországokban, Hollandiában a vasútak nagy része az államé, hogy Belgiumban az állami és társulati vonalak majdnem egyensúlyban vannak, hogy Németországban az államiak az egésznek két ötödét képezik,* és hogy az orosz államnak is több vasútja van.

Helyes-e, hogy az állam e fajta tulajdonából tiszta jövedelmet vonjon, vagy megelégedjék-e a nyers jövedelemmel, mely csakis az üzleti költségeket fedezze? A felelet e pontra nézve nem lehet kétséges. Ha megengedjük az útak használatának ingyenességét, mert a közlekedési eszközök ezen fajára vetett vámok behajtása nehéz és a lakosokra nézve zaklató; viszont nézetünk szerint csak igazságos és hasznos, hogy az állam bizonyos hasznot húzzon a vasútakból, melyeket épített, vagy melyek az ideiglenes engedélyek lejárta után tulajdonába mentek át. Feltéve, hogy e haszon nem lesz túlságos, hogy csak a beruházott tőke rendes kamatját fedezi, hogy a forgalmat meg nem bénítja — ez esetben az állami jövedelmek egyik legtermészetesebb és legártatlanabb forrása lesz. Nem kell számos személyzet e jövedelem beszedésére, nem jár vele semmi kényelmetlen formaság. Ha egyszer a franczia vasútak az állam tulajdonává lettek, a kormány bizonyára okosan fog cselekedni, ha a tarifa leszállítása és a szállítás megkönnyebbítése mellett, e vonalak használatából jelenté-

* A német államoknak, Elszaszt és Lotharingiát is odaértve, 12,062 kilométer vasútjok van, a 27,956 kilométer összes sinhálózatból. Ezenkívül néhány magánvonal kezelését is átvették, úgy hogy a hálózatnak több mint felét kezelik, vagyis 15,314 kilométert, míg a magántársulatok csak 12,642 kilométert kezelnek.

keny tiszta jövedelmet húz, a mely, például, fele vagy két harmada lehet annak, mit a vonalak magoknak a társulatoknak jövedelmeztek. A mit a vasútakról mondtunk, azt ismételhetjük a csatornákról is. Nézetünk szerint az állam igen jogosan cselekszik, ha vagyonának e részéből is némi jövedelmet követel. Oly nehéz jó adórendszert alkotni, hogy az állam tékozlást, vagy oktalanságot követne el, ha lemondana azon jövedelmekről, melyeket a tulajdonát képező tökéletesített közlekedési eszközök mérsékelt árszabályokkal szolgáltathatnak. Természetesen nem beszélünk itt a rendes útakról, melyeknek ingyenes használata mellett az általunk fönnebb említett okok szólnak.* Valamint nem az egyszerű folyókról sem, melyeknek ingyenes használata természeti jogból folyik.

Meg kell azonban vizsgálnunk azt a kérdést, vajjon az állami közlekedési eszközök kezelését közvetlenül az államra bízzuk-e? Senki sem vonja kétségbe, hogy a levélpóstának közszolgálatot kell képeznie. Azt tartják, hogy az állam e lényeges szolgálat szervezésében részrehajlatlanabb, rendesebb, gondosabb, mint akármely társulat. Tudjuk egyébiránt, hogy a pósta szervezete igen egyszerű. Néhány egyöntetű, jól alkalmazott, szigorúan ellenőrzött szabály elegendő arra, hogy közmegelégedésre szolgáljon. A távírdákra nézve átalában ugyane felfogás uralkodik, habár vannak még párthívei a magán társulati távírdáknak is, a minők most a tengeralatti távírdák.

A vélemények inkább szétágaznak a vasútakra nézve. Megjegyezzük azt, hogy oly esetekben, midőn a vasútak csakis oly segélyezések vagy kamatbiztosítások útján hoz-

* E kérdésre a különös és átalános adókról szóló későbbi fejezetben (II. könyv, II. fejezet) visszatérünk.

hatók létre, melyeknek tényleges igénybe vétele föltehető: akkor sokkal egyszerűbb, ha az állam mindjárt magára vállalja az építést. Ez úton több kilátása van haszonra. Mérlegbe vetik a kereskedők panaszait is oly országokban, hol a vasúti hálózat szakgatott, és hol a társulatok nagyon számosak. Wagner szerint például a kifakadások nagyon élénkek Németországban a hetven társulat bonyolódott üzleti rendszere ellen, minthogy mindegyiknek különböző árszabályai, különböző menetrendjei, különböző kocsijai és szabályzatai vannak. Mindez, a mint mondják, valóságos Bábel. Csak az állam képes egyöntetű és észszerű kezelést alkalmazni, a minőt legujabban Elszász-Lotharingiában kisérlettek meg. E gazdasági érveket hozzák föl (a katonai érvekről nem beszélünk) részint a vasútaknak közvetlenül állami építése, részint a birtokában levő vonalaknak állami kezelése, részint a birtokában nem levő vasútak megvásárlása érdekében.

Sok és pedig nagyon alapos érv szól e nézet ellen. Még a vonalak igazgatásának sokfélesége, melynek hátrányai lehetnek, sincs minden előny nélkül. Sok haladást és részletes javítást idézhet elő, a mire az egyformaság nem vezethetne. Nem hiszszük ugyan, hogy vasúti ügyekben föltétlen verseny lehetséges, mert az egy irányban haladó vonalak száma nem lehet korlátlan, s a létező társulatoknak mindig kiváló érdekében áll a díjszabásokra nézve megegyezni. Mindamellett valószínü, hogy a stabilismus kisebb lesz ott, hol tizenöt, húsz társulat létezik, mint oly országban, hol csak egyetlen egy van.

De e szemponton kívül, két tekintet van, melyek, igaz, nem pénzügyiek és gazdaságiak, hanem politikaiak és társadalmaiak, s a melyekből nézetünk szerint vissza kell utasítani az ország összes vasútaira kiterjedő közvetlen ál-

lami kezelést. Nem kell az államot túlságos felelősséggel terhelni. És nem kell a végtelenségig szaporítani a hivatalnokok számát. Nem volna jó, ha az államot a díjszabás tételei, vagy a vonatok menetrendje miatt folytonos panaszok és követelések czéltáblájává tennők. Ezzel csak szükségtelenül szaporítanók az elégedetlenek és ellenségek számát, kik oly országban, melynek közigazgatása nagyon központosított, a kormányzat állandóságának legnagyobb akadályai. Továbbá ezzel a megvesztegetés leghatalmasabb eszközeit adnók a hatalmon lévő embereknek a kezébe. Francziaországban is oktalanság volna az államhivatalnokok hadseregéhez még néhány százezer embert adni.* Nem jó az, ha az országban igen sok egyén függ kizárólag a kormányzóktól vagy közegeiktől. Minden szabadság eltűnnék oly országból, mely az államnak ily rengeteg közigazgatási személyzetet adna.

Különösen e politikai és társadalmi okokból utasítjuk mi vissza a vasútaknak közvetlen állami kezelését. Hozzáadhatnók még, hogy a vasúti szolgálat korán sem oly egyszerű, mint a póstai és távírdai, és hogy mindazon közszolgálatokra nézve, melyek nagyon bonyodalmasak, az egyesek vagy társulatok az államnak eléje teendők. Részünkről tehát azon rendszernek vagyunk hívei, hogy a vonalak 20, 30 évet meg nem haladó időszakokra, magán társulatoknak bérbe adassanak. Ez átadásnak természetesen nyilvános verseny útján és nagyon határozott és részletes föltételek alapján kellene történnie.

A vonalak építésére nézve nehéz megmondani, melyik gazdaságosabb : az állami vagy a társasági építés-e ? Egy vasút befektetési költségeit annyi eltérő és változó té-

* Nagy-Brittaniában és Irlandban a nagy vasúti társulatok hivatalnokainak száma : 274,535. *Économiste français*, 1875. jún. 19.

nyező határozza meg, hogy két különböző vonalat csak nehezen lehet összehasonlítani. Mindamellett is azt tapasztalták, hogy Poroszországban az állam által épített és a társulatok által épített vonalak átlagos építési költsége egészben véve ugyanaz volt. Az állami vonalak egy német mérföldre átlag 551,970 tallérba (kilométerenkint 276,000 frankba)* a társulatiak 552.905 tallérba kerültek. A különbség jelentéktelen, és nem lehetne belőle sem az egyik, sem a másik rendszer javára következtetést vonni. Oroszországban fölszólaltak a magán vasútak rengeteg építési költségei ellen; ellenben nagyon dicsérték a birodalom déli részében az állam által közvetlenül végrehajtott vasúti munkálatok takarékos voltát.

Ha a kezelésre vonatkozó viszonyokat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy Németországban az állami vasútaknak tulajdonítanak némely újításokat, minő az utasok számára való negyedik osztályú kocsik behozatala. Ez újítás az állami vasútaktól eredt, s aztán mintegy közigazgatási kényszer útján ment át a magán vasútak üzletébe. De kérdéses dolog, hogy vajjon ez haladás-e. Mert az angolok leszállítják az osztályok számát a helyett, hogy szaporítanák. Mondják azt is, hogy az állam, a képviselők nyomása alatt, sokkal hajlandóbb a tarifa leszállítására, mint a társulatok. Ez az irányzat önmagában jó, és csak akkor válnék roszszá, ha az államot az egész tiszta jövedelem föladására vinné, a mitől egyébiránt nem kell félni oly országban, hol az adók nagyok. A közvetlen állami kezelés támogatására idézik még azon reformkísérletet, melyet néhány éve a személyi tarifánál kísérlettek meg, az egy kilométerre eső díjnak a

* Rau-Wagner I. k. 519. l. A német mérföld 7·532 kilométer.

meghaladott távolság arányában való leszállítása által. Fölhozható még az elszász-lotharingiai rendszer az árúszállításra nézve, melyet az utóbbi évek parlamenti íratai nagyon dicsértek Franciaországban.

Más részről, úgy látszik, mintha a kezelési költségek, a nyers jövedelemhez arányítva, jelentékenyebbek volnának az állami, mint a társasági vonalakon. Így 1869-ben Poroszországban az átlagos költség a nyers jövedelemnek 46.7 százalékát tette az állam tulajdonát képező és általa kezelt vonalaknál, 42.6 százalékot a társulatok tulajdonát képező, de az állam által kezelt *(unter Staatsverwaltung stehende Privatbahnen)*, végre 42.9 százalékát az önmagukat kezelő társasági vonalaknál *(Selbstverwaltende Privatbahnen)*. Az elszász-lotharingiai vasútaknak az *Economiste français* (1874. deczember 12. száma) által idézett példa mutatja, hogy az állam birtokában levő vonalaknál a kezelési költségek igen jelentékeny kilométernyi bevételeket majdnem teljesen fölemészthetnek, úgy hogy a beruházott tőke részére semmi hasznot nem hagynak; és hogy az állam nem bizonyul elég szigorúnak hivatalnokai számának és fizetéseinek megállapításában, valamint az igazítások és javítások ellenőrzésében. Ha minden vasútvonalat közvetlenül az állam kezelne, attól lehetne tartani, hogy a tiszta jövedelem egészen eltűnnék, mint az elszász-lotharingiai vonalaknál. Ezek 1873-ban, 847 üzletben levő kilométernyi kiterjedéssel, kilométerenkint 40,256 frank nyers bevételt adtak, a mi jelentékeny eredmény. De a költségek 35,688 frankra rúgtak kilométerenkint, a mi viszont rendkívül sok és csak 4568 frank tiszta jövedelmet hagy fönn. E vasutaknál tehát a kezelési költségek aránya a nyers jövedelemhez közel úgy áll mint 90 : 100, míg a megfelelő franczia vonalaknál az arány 50 : 100 és 60 : 100 közt válta-

kozik. E különbség egy része kétségkívül az Elszász-Lotharingiában elfogadott mérsékeltebb díjszabályból származik. De a tiszta jövedelem e csekélységének egyik okát a hivatalnokok azon túlságos száma is képezi, melyet az állam az elszászi birodalmi vonalakon tart.

Két kimutatás szerint, melyeket Maurice Block egy czikkéből veszünk át (*Economiste français* 1876. április 15.) Németországban az állam által kezelt vasútak kezelési költségei mindig nagyobbak a magán társulatok által kezelt vasútak kezelési költségeinél. Ime a két kimutatás :

Év	Összes bevétel márkokban	Bevétel kilométerenkint márkokban	Kezelési költségek a bevétel százalékaiban	Az építési költségek kamatja
1. Állami vasútak :				
1867.	141.6	27.920	50.7	6.4
1868.	153.7	27.027	51.7	5.9
1869.	161.6	28.018	56.6	5.9
1870.	171.8	27.917	50.7	5.8
1871.	205.4	32.128	50.6	6.7
1872.	217.4	32.035	57.3	5.9
1873.	241.4	33.732	61.8	5.4
2. Államilag kezelt magán vasútak :				
1867.	54.1	32.822	42.4	8.2
1868.	66.1	36.239	42.4	8.3
1869.	68.8	37.218	43.2	8.1
1870.	72.5	37.893	44 5	7.6
1871.	83.3	41.423	46.7	8.0
1872.	88.8	42.879	52.0	7.2
1873.	101.7	47.211	57.8	6.3
3. Saját kezelésben álló magán társulatok :				
1867.	130.1	29.609	47.7	7.5
1868.	135.5	30.183	46.1	7.5
1869.	142.9	30.468	45.4	7.6
1870.	157.0	30.921	45.1	7.7
1871.	184.7	34.909	45.3	9.4
1872.	200.5	34.002	52.1	8.1
1873.	217.9	34.559	57.8	6.8

Év	Összes bevétel márkokban	Bevétel kilométerenkint márkokban	Kezelési költségek a bevétel százalékaiban	Az építési költségek kamatja
4. Összeg és átlag minden vasútnál együttvéve :				
1867.	326.0	29.318	48.1	7.1
1868.	355.3	29.611	48.2	6.8
1869.	373.4	30.334	47.2	6.9
1870.	401.3	30.530	47.3	6.8
1871.	471.5	34 543	47.8	6.9
1872.	506.8	34.544	54.3	5.9
1873.	561.1	35.927	59.5	6.0

Maurice Block kimutatása szerint a kezelési költségek oszlopában nem fordúlnak elő az összes költségek. Ha azon kívül hozzá veszszük azon vasútakat, melyek csak 1867 után nyiltak meg és e táblázatból kimaradtak, úgy azt látjuk, hogy a vasútépítésre fordított tőkék következő kamatot hoztak :

Év	Porosz állami vasútak	Összes német állami vasútak	Államilag kezelt német vasútak	Saját kezelésben álló magánvasútak	Összes német vasútak átlag
1867	5.7	5.4	6.5	6.1	5.8
1868	5.1	5.2	6.4	5.9	5.7
1869	5.5	5.1	6.3	5.8	5.6
1870	6.1	5.2	5.9	5.7	5.5
1871	6.4	6.0	6.1	6.9	6.3
1872	5.4	4.5	5.4	5.7	5.4
1873	4.3	3.8	4.5	4.3	4.1

E fejezetben még futólag sem akartunk tárgyalni oly bonyolódott kérdést, minő a vasútak igazgatása. De a pénzügyi tudományokról írván könyvet, lehetetlen volt meg nem említenünk azon növekedő segélyforrásokat, melyeket egykor a modern államok saját vagyonukból húzhatnak. A vasútak és csatornák oly tőkéket képeznek, melyeket nézetünk szerint az úgyis nagyon megterhelt állam nem engedhet át ingyenes használatra a közönségnek. A közve-

tett adók legnagyobb része annyi bajjal jár, hogy oly állam, mely szerencséjére vasútakkal és csatornákkal bír, még a befektetési tőke törlesztése után sem mondhat le arról, hogy belőlük mérsékelt tarifa segélyével jövedelmet ne húzzon. Részben az államvagyonnak e fokozatos kifejlesztése által juthatunk el oda, hogy egykor eltörölhessük az élelmi czikkekre vetett adókat, melyek beszedése annyiba kerül, s a melyek oly súlyosan nehezednek a munkás osztályokra. Ha azon 400—450 millió frank, melyet Franczia országban évenkint a nagy társulatok részvény- és kötvény birtokosainak kifizetnek, az állam javára esnék, ez összeg fölérne az italokra, sóra, kávéra vetett adók, valamint a stearint, gyúfát, papirost és szappant terhelő apró adók majdnem egész hozadékával. Tegyük hozzá, hogy e 450 millió franknyi tiszta jövedelmet igen könnyen biztosíthatja az állam a maga pénztárának, ha a vasútak tulajdonába visszakerültek, még az esetre is, ha a tarifák jelentékenyen leszállíttatnának, s az utasoknak nagy könnyebbségek engedtetnének is. Mert a hálózat akkorra a mainál háromszorta, vagy négyszerte nagyobb lesz, és az árúforgalom is, kétségkívül, kilométerenkint jelentékenyen emelkedni fog.

Nem soroltuk még föl az államnak minden lehetséges vagyonát. Némely országokban az államnak iparüzleti vagyona mellett, még pénzüzleti vagyona is van, mint például részesedése bankoknál, vagy pedig jövedelme ingó értékekből. Az állam túlmegy föladatain, mikor bankot alapít ép úgy mint mikor kereskedést űz. Az európai népek általában visszaéltek az állambankokkal a végből, hogy magoknak leszállított kamatra jelentékeny összegeket kölcsönöztessenek. E munka második kötetének egy fejezetét szenteljük a kényszerfolyam ta-

núlmányozására. Fölösleges volna e tárgyat előre kikapni. A jegykibocsátó bankok szabadságának vitás kérdését sem fogjuk tárgyalni. A mit e helyütt meg kell mondanunk, az abból áll, hogy az állam, midőn egy szabadalmazott társulatnak az előmutatóra és látra szóló jegyek kibocsátásának kizárólagos jogát megadja, jogosan és okosan cselekszik, ha e banknak a beruházott tőke rendes kamatjait meghaladó nyereségéből egy részt magának kiköt. Az állam, ha a 6 százalékon túl menő nyereség negyedét, vagy akár felét magának föntartja, épen nem sújtja az országot, csakis annak vágja útját, hogy a szabadalmazott bank nyeresége túlságos ne lehessen. E föntartás nélkül a jegykibocsátó bank szabadalma mértéktelenül és majdnem minden koczkázat nélkül gazdagít egy magán társulatot, mely az államnak köszöni virágzását, a nélkül, hogy cserébe valamit fizetett volna. Ha a franczia állam a franczia bankkal a bankszabadalom meghosszabbítása iránt kötött szerződésében a tőke hat százalékát meghaladó nyereségnek 50 százalékát magának kiköti : 10 és 30 millió frank közt változó tiszta jövedelmet nyer vala az utolsó években, a mi az adózóknak átalában semmibe sem került volna. Mindössze a részvényesek roppant nyereségei lesznek vala csekélyebbek, habár még mindig jelentékenyek maradtak volna. Miután e nyereség alapja az állam által adott szabadalomban rejlik, nem panaszkodhattak volna azért, hogy az állam osztozni akar velök. Állíthatjuk, hogy átlagos években az állam e jogos forrásból 8—10 millió frankot kapott volna. Egy másik közvetettebb és kevesbbé előnyös módja az állam részesedésének a szabadalmazott bank nyereségében abból áll, hogy az állam bizonyos kamatlábon, például 5 vagy 6 százalékon fölül a váltó-leszámítolási üzletből eredő összes tiszta jövedelmet magának tartja

fönn. E rendszabály nem sokat hoz az államnak, leginkább csak megelőző hatást gyakorol, és a szabadalmazott bankokat korlátozza abban, hogy a leszámítolási kamatlábat igen könnyen túl ne csigázzák.

A porosz állam egyik alapítója a porosz banknak, mely legújabban birodalmi bankká alakult át. E vállalathoz az állam tőkékkel járult, s a tiszta jövedelem következőképen oszlott meg. Az állam befektetésének 3½ százalékát kapta, a többi részvényesek 4½ százalékot; a fölösleg a részvényesek és az állam közt felében megoszlott. A jövedelem, melyet az állam e társüzletből nyert, az utóbbi években következőképen változott: 1858-tól 1861-ig az évi átlag 3.424,000 frank (913,000 tallér); 1862—1865-ig az évi átlag 5.085,000 frank (1.356,000 tallér); 1866—1869-ig az évi átlag 6.400,000 frank (1.601,000 tallér); 1871-ben a jövedelem a háború következtében kissé leszállott. A banknyereségben való osztozás tehát némi jelentőséggel biró és folyton emelkedő jövedelmi forrást képezett az államra nézve. A belga állam a szabadalmazott belga bank tiszta jövedelmének hatodát, a bádeni állam a bank jövedelmének ötödét tartották fönn maguknak a részvényeseknek járó 5 százalék kiosztása után.

Az államok ingó értékekkel is birhatnak. Így a német birodalom, mely a franczia háború kárpótlásának egy részét orosz, amerikai és angol papirok vásárlására fordította. Ez tökéletesített alakja a hadi kincsnek, melyet azelőtt harczias és előrelátó államok szoktak fölhalmozni. E mű második részében foglalkozunk ez érdekes kérdéssel és előadjuk az okokat, melyek bizonyos esetekben igazolhatják a kincsgyűjtés ez új módját. Mindamellett már most meg kell jegyeznünk, hogy a porosz kormányt azzal vádolták, hogy a hadi kárpótlás igen jelentékeny részét,

melyet a rokkantak alapja számára tartott meg, kalandos vállalatokra vesztegette el.

De nemcsak az államok vonhatnak egykor vagyonukból jelentékeny jövedelmeket és könnyebbíthetnének ez által a tulajdonképi adók terhén. Franciaországban a megyék ugyanazon helyzetben lesznek, ha az általok engedélyezett helyi érdekű vasútvonalak az engedélyi idő lejárta után reájuk visszaháramlanak. De különösen a városok fognak bő jövedelmi forrásokat szerezhetni vagyonuk helyes kiaknázása által. Van két közszolgálati ág, a gázvilágítás és vízvezeték, melyeket könnyen, s a közönségre háruló nagyobb hátrány nélkül, egyedárúkká tehetnek és meghatározott számú évek sorára társulatoknak bérbe adhatnak. Ha például a párisi gázvilágítási és fűtési társulat engedélye lejárandott és a társulat egész tőkéje törlesztetett, akkor a társulati részvényesek és kötvényesek közt jelenleg kiosztott osztalékok és kamatok Páris városa pénztárába folynak. Ez körülbelül 25 millió frank bevételt fog képviselni. Megjegyezzük, hogy a 12 millió 400,000 frankot meghaladó tiszta jövedelemben való részesedése által a város már jelenleg is 8—9 millió frankot kap. Szintén több milliót fog nyerni akkor, ha a vízvezetéki társulat engedélye lejár. A városok különben vagyonuk egyéb részeiből, mint az árúcsarnokokból és a piaczokból is jelentékeny jövedelmeket húznak.

Páris városa jelenlegi budgetjében vagyonának jövedelmei már jelentékeny helyet foglalnak el. Ha az 1876-ki költségvetést tekintjük, látjuk, hogy a rendes bevételeknek 203 milliónyi kerek számában a városi vagyon különböző nemei körülbelül 41 millióval szerepelnek. Igaz, hogy e bevételek némelyike, a városi vagyon czíme alatt, rejtett adókat foglal magában. Egyébiránt elsoroljuk azon bevéte-

leket, melyek e 41 milliót alkotják : árúcsarnokok és piaczok bevételei 10.444,000 frank; közmérlegek 300,000 frank; vágóhidak 2.560,000 frank; közraktárak 1.900,000 frank; különböző községi birtokok jövedelme 1.300,000 frank; temetői sírhelyek engedélyezése 1.451,000 frank; bérletek közútakon és sétányokon 739,000 frank; útvámok 532,000 frank; anyageladás s a körutakból elvágott területrészek eladása 200,000 frank; egyesek és hivatalok járulékai a közmunkákhoz és világításhoz 5.576,000 frank; a gáztársulat tartozása 7 millió (ez a szám az előirányzatból való; valóságban 1875-re a város része a gáztársulat nyereségéből 8 milliót tett s 1876-ra valószínűleg 9 lesz); vízvezetési intézetek, járulékok és a hozzájok tartozó ingatlanok jövedelme 7.714,000 frank; szeméthordás, pőczegödrök és csatornák jövedelme 1.095,000 frank.

E szerint mai napság Páris városa ingatlan és különösen iparüzleti vagyonának jövedelme 41 millóra megy s évről-évre növekszik. Ha a gáztársulat valamint a vízvezetéki társulat szabadalma, az első harmincz év, a második valamivel hosszabb idő mulva, lejárandott, Páris városa 80 millió frankot kaphat vagyonából. És ha majd a huszadik század közepe táján a jelenleg megkötött kölcsönök törlesztve lesznek, a város fedezheti talán minden kiadását ingatlan és kivált üzleti vagyonának jövedelmeivel. Legfölebb talán néhány mérsékelt egyenes adó hozadékát veszi majd még igénybe.

E tényeket épen nem azért emeljük ki, mintha az egyedárúságokat a legkevesbbé is szeretnök. Átalában elitéljük és megtámadjuk a monopoliumokat. Csak az lebeg szemünk előtt, hogy az államok és városok vagyona rendkivül nagy emelkedésre képes és a jövőben még hivatva lesz a városi és állami budget-bevételek jelentékeny

részét szolgáltatni. Ez teszi majd lehetségessé a pénzügyi rendszer egyeszerűsítését s az átalános fogyasztású hasznos élelmi szerekre vetett adók megszűntetését.

Az olvasó látta, hogy az államvagyon a középkor óta állandóan csökkent. Jelenleg azon ponton van, hogy más alakban megint helyreálljon. Az állam ingatlan birtoka már valószínűleg nem csökkenik Francziaországban. Ellenkezőleg szaporodnia kell az erdők kiterjesztése által. A mi az iparüzleti államvagyont, a vasútakat és csatornákat illeti, ezek egykor még mérsékelt díjszabály mellett is, 400—500 milliót fognak az államnak jövedelmezhetni.

Manent haec fata nepotes.

Sok franczia pénzügyi embernek hibája, hogy semmi figyelmet nem fordít e gazdasági tényekre, melyeknek, ha jelenleg nincs is jelentékeny fontosságuk, annál nagyobb horderejök lesz a jövendőben.

MÁSODIK KÖNYV.

I. FEJEZET.

ÁTALÁNOS ISMERETEK AZ ADÓKRÓL.

Az államvagyon ugyan hivatva lehet a jövőben arra, hogy a közkincstárba nagyobb jövedelmet szolgáltasson, mint a minőt jelenleg, mindamellett is az adó marad még sokáig, ha nem is örökre, a közjövedelmek főforrása. Ezért a pénzügyi tudománynak tán leglényegesebb részét az adózással kapcsolatos jelenségek tanúlmányozása képezi. Melyik a legjobb adórendszer, nemcsak a kincstárra, de magára a társadalomra nézve is? Minő következményei vannak a különböző adóknak az adózók sorsára s a nemzet különböző osztályainak viszonylagos helyzetére? Minő befolyással vannak az adók nemcsak az anyagi termelésre, de a polgárok szabadságára és erkölcsi állapotára is? Mind meg annyi kérdés, melyekbe szükséges elmélyedni s a melyekre kivánatos megoldást találni.

Mindenekelőtt a műszavakat kell meghatároznunk. A jelen esetben, mely bennünket foglalkoztat, ez nem látszik nehéz munkának. A közönség, úgy látszik, elég világos fogalommal bír arról, mi az adó. Mindannyiszor, midőn a közhatalom akár közvetlenül, akár közvetve bizo-

nyos összeget követel tőle, melynek nem nyeri vissza rögtön látható egyenértékét : a közönség azt mondja, hogy adót fizet. Azonban a közgazdák és pénzügyi írók mindez ideig sem tudtak megegyezni az adó meghatározására nézve. Sok szőrszálhasogatásba bocsátkoztak e tárgy fölött. A helyett, hogy egy egyszerű és általános tényt állapítottak volna meg, alapot akartak azzal teremteni különböző gazdasági és pénzügyi rendszerek számára. Minden író egyéni ötleteit tette a tények egyszerű észlelete helyébe. Az adó pusztán és egyszerűen oly közvetlen vagy elrejtett szolgáltatás, melyet a közhatalom követel a polgároktól a kormányzat költségeinek fedezésére. E költségek lehetnek jók vagy rosszak, jól vagy rosszul szabályozottak, szolgálhatnak a közérdeknek vagy egyesek magán érdekének. Minde különbségek vonhatnak magok után társadalmi és gazdasági következményeket, de semmit sem változtatnak az adó valódi lényegén. Tekintsük például Törökországot, hol az adóknak majdnem egész hozadékát a külföldi hitelezőknek fizetésére és az udvar kicsapongó fényüzésének föntartására fordítják. Mondhatjuk-e, hogy az ottoman birodalom alattvalói nem fizetnek adót, mert, úgy szólván, semmi hasznát nem látják azon összegeknek, melyeket a kormány tőlök követel? A közönség józan értelmébe ütköznénk, és magán a nyelven követnénk el erőszakot, ha nem neveznénk adónak minden szolgáltatást, melyet az ország hatóságai a kormányzat költségeinek fedezésére a polgároktól rendesen követelnek. A rendszeresítés szellemének nincs joga a szavak hagyományos és általános értelmét megváltoztatni és helyökbe saját elvont fogalmait állítani.

De a helyett, hogy az adó gyakorlati és tényleges jellemének megállapításával megelégednénk, kérdezhetjük azt is, hogy minek kellene az adónak lennie oly társadalom-

ban, melyet egészen az igazság és bölcseség szabályai szerint kormányoznak. S e téren számos meghatározás lehetséges. De ez eszményi téren is találkozunk oly formulákkal, melyek szembeötlőleg helytelenek, habár egyes helyesnek látszó vonásaik által népszerűségre is tettek szert.

A legnagyobb közgazdák: Smith, Say, Ricardo megelégedtek annak kimondásával, hogy az adó azon hányadrész, melyet minden polgártól a közszolgálatok költségeire követelnek. Újabb időben Courcelle Seneuil, Proud'hon, Clamageran, Garnier József szintén ezt a meghatározást fogadták el, habár munkáik más helyein egyes javításokat és magyarázatokat adtak is hozzá, melyek azt módosítják. Részünkről nehéznek tartjuk e formulán bármit is változtatni. Ha csak legkevesbbé is eltérünk tőle, azon tévedésekbe esünk, melyeket alább megjelölünk. A mit még mondhatunk, abból áll, hogy a kormányzat költségeinek a lehetőségig igazoltaknak s a társadalomra nézve hasznosaknak kell lenniök. A *Constituante* a hazafias adózás érdekében a francziákhoz intézett fölhivásában, a Mirabeau által 1789-ben szerkesztett okmányban, e fölfogás befolyása alatt állt. «Az adó, így szól, a polgárok közös adóssága, mintegy kárpótlása és ára a társadalom által nekik nyujtott előnyöknek.... Az adó csak előleg lesz a társadalmi rend védelmének elnyerésére, föltétel, melyet az egész minden egyesre ró.» E meghatározás tán kissé átalános; de nincs benne semmi hamis eszme. Nem lehet ugyanezt mondani a többi akár régi, akár újabb formulák nagyobb részéről, melyek pedig átalában nagyobb bölcsészeti igényekkel lépnek föl.

Az adónak mindazon meghatározásait, melyek nézetünk szerint föltünőleg helytelenek és tökéletlenek, három osztályba sorozzuk, a szerint, a mint a következő három

alapeszmére vihetők vissza: az adó szolgálatok kicserélése; az adó biztositási díj, melyet a közbiztosság fentartásáért fizetünk; az adó a nemzeti tőke alkalmazásának és termelésének átalános költségeit képviseli. E meghatározások szellemesek, de a három közöl mindegyik tökéletlen, és a három együttvéve szintén az. Mindamellett is, kivéve az utolsót, mely legujabb találmány, a többi némi viszhangra talált a tudományos szigornak és az emberbaráti érzelmeknek azon látszata következtében, melyet feltüntetnek.

Az az állítás, hogy az adó az állam által tett szolgálatok ára, nem mindig helyes. E fogalmat legalább is úgy kellene kifejteni, mint Clémence Royer asszony teszi: «Az adó, írja ő, a termelő erőnek azon — személyes szolgálatokban vagy bármiféle szolgáltatásban álló — hányada, melylyel minden polgár tartozik a közönségnek *cserében* azon szolgálatokért, melyeket tőle a társas életben való részesedése következtében kapott, kap, vagy kapni fog *megtérítéseül* azon előlegeknek, melyeket az elmúlt nemzedékek a jövő nemzedékek javára fizettek». Van némi erőltetés Royer asszonynak e szavaiban, mindamellett meghatározása a kevesbbé rosszak közé tartozik az adó tökéletlen meghatározásai között.

Tekintettel van legalább egy elemre, melyet a többi formulák szerzői legnagyobb részt mellőznek, t. i. a közadósságokra és az adók azon részére, melyet azok kamatjai és törlesztése igényelnek. A mai polgárosult népek minden tagja, midőn adót fizet, nemcsak azon szolgálatokat egyenlíti ki, melyeket tényleg az államtól nyer, nem pusztán az előbbi nemzedékek által tett hasznos előlegeket tériti meg. — Hozzájárul ő, a maga része arányában azon terhekhez is, melyeket akár kortársainak, akár elődei-

nek oktalansága és tévedései a nemzetre vontak. A kormányok nemcsak szolgálatokat tesznek, de hibákat is követnek el. Lekötik a nemzeti felelősséget egészen és örökre úgy, hogy majdnem minden országban az adók nagy része oly adósságok kamatjainak fizetésére szolgál, melyeket nem csak haszontalan, de sőt káros kiadások fedezésére kötöttek. Az állam erkölcsi lény, mely minden polgár nevében cselekszik, és a melynek cselekedeteiért minden polgár felelős. A solidaritás elve, mely ugyanazon nemzet minden tagjára és a nemzetek egymásután következő nemzedékeire kiterjed, igazolja azon adók megállapitását, melyek nem egy megfelelő társadalmi szolgálat árát, hanem inkább a régibb közös hibák megváltását és bűnhödését képezik. Az adónak olyatén felfogása, mintha az csak egyenértékü társadalmi szolgálatok ára volna, a nemzeti adósságok megtagadására vezethetne. Látni fogjuk, e munka egy másik részében, hogy némely államok adósságaik fizetésének megtagadására ragadtatták el magokat oly érveléssel élve, mely nagyon hasonlított az adónak imént ismertetett meghatározásához.

A polgárháboru után az Egyesült Államokban a közvélemény egy része a háboru alatt felvett szövetségi adósság elismerése ellen nyilatkozott, azon ürügy alatt, hogy a háboru a társadalomra nézve kétségtelenül káros tény lévén, sem nem jogos, sem nem czélszerü a polgároktól adókat követelni e gyászos módon elköltött összegek kamatjainak födözésére. Nem engedhetjük meg, hogy a nemzeti jóhiszemüség és solidaritás elvei megegyeztethetők volnának ily okoskodásokkal és fogásokkal. Ez okból állítjuk hiányosnak azon meghatározást, mely az adót egyszerüen a társadalmi szolgálatok ára gyanánt akarja föltüntetni.

Igaz, lehetne azt állítani, hogy e meghatározás helyes, ha átalános és nem különös értelemben veszszük; vagy ha azt állítjuk, hogy minden polgár az általa fizetett adók összegét mindazon közvetlen vagy közvetett anyagi, szellemi vagy erkölcsi előnyök ára gyanánt tekintse, melyeket a társadalomtól nyer, és a mellett elismerjük, hogy az adók egészéből jelentékeny részt kell az államnak nem jelenlegi, vagy régibb szolgálatok megfizetésére, hanem oly adósságok kamatjainak fedezésére fordítani, melyeket gyakran könnyelműen és a nemzetre nézve minden haszon nélkül kötöttek. Így, igen átalános értelemben, és különösen az erkölcsi álláspontról el lehetne fogadni e meghatározást. — Bármily rosszúl kormányozzák ugyanis a társadalmat, azért az tagjainak rendesen a nemcsak anyagi, de szellemi javaknak is oly összegét nyujtja, mely bőségesen ellensúlyozza a reájok rótt pénzbeli áldozatokat. Innen van, hogy oly kevés ember szánja rá magát nemzetiségének megváltoztatására, még ha az ország, melybe a születés véletlene dobta, a legnagyobb kincstári nyomás alatt áll is. De nem lehet tagadni, hogy midőn e szempontból az adónak e meghatározását igazoljuk, kissé eltávozunk a gazdasági és pénzügyi térről. Mert e téren határozottan helytelen. Az adót nem lehet mindig, a szó szoros értelmében, szolgálatok kicserélésének tekinteni.

A második formula, melyet birálat alá vontunk, az, mely az adót biztosítási díjnak tekinti. Ez még hiányosabb, mint az előbbi. Igen hamis fogalma van az embernek az államról, ha egyszerű rendőrnek tekinti. Feladatai sokkal terjedelmesebbek, mint azok, melyeket e felfogás neki tulajdonít. Ha bármelyik európai nemzet budgetjére egy pillantást vetünk, azt látjuk, hogy a biztossági szolgálatra tett kiadások csak igen szerény helyet foglalnak el

benne. Adjuk össze a csendőrség, fogházak, városi és mezei rendőrség és az igazságügyminisztérium költségeit és Franciaország jelenlegi budgetjének huszadrészét sem kapjuk ki. Ha hozzávetjük a hadügyi és tengerészeti minisztériumok kiadásait, melyeknek czélja pedig nem pusztán a szoros értelemben vett közbiztosság, hanem a külfelé irányuló nemzeti befolyás, az állam méltósága, hagyományos szerepének fentartása: még akkor sem érjük el a budget harmadát. Ez a biztositási dij tehát, habár tetszetős, de rendkivül szük meghatározása az adónak. Ha e meghatározás helyes volna, ugy az államnak tartózkodnia kellene minden kiadástól, melynek czélja a nemzetnek anyagi vagy szellemi haladása volna. A közlekedési eszközök, a nemzeti nevelés nagy munkájában, a jótékonysági intézményekben való közreműködés stb. szükségkép megszünnének figyelmének és támogatásának tárgyait képezni.

Hogy az adónak, mint biztositási díjnak elmélete nem helyes, annak másik bizonyitéka abban áll, hogy a biztositó társulatok, a biztositott vagyon teljes vagy részleges megsemmisülése esetén, egészen másképp járnak el, mint az állam. A biztositó társulat a tűz által elpusztított ingatlannak, a tengeren elsülyedt hajónak, a jégverte terménynek, a járvány által elpusztított marháknak teljes értékét megtéríti. Ellenben ha valamely elemi csapás megsemmisít egy magán vagyont, akár a tenger nyelje el, akár tűz emészsze meg, akár árvíz rombolja össze, vagy a háború dúlja fel: az állam nem lép közbe a szerencsétlen tulajdonos kárpótlására. És ha teszi is, csak igen ritka esetekben, nagyon kis összegekben, egyszerűen kegyadományképen. Az állam csakis arról kezeskedik, hogy nem engedi jogaidat más személy által folytonosan megsértetni; de nem

téríti meg az elemi csapások, sőt még az emberi cselekedetek által okozott károdat sem. Ha a tolvaj a rendőrség rossz szervezete miatt ellopja jószágodat, az állam üldözni fogja a tolvajt, de ha ez felhasználta már tulajdonodat, az állam nem fogja azt helyette megtéríteni.

Egészen világos tehát, hogy az állam semmiképen sem végzi egy biztosító intézet feladatait, s hogy az adónak semmi köze a biztosítási díjjal. De ha enyhítjük is a formulát és azt mondjuk, hogy az adó a biztossági szolgálat ára, még akkor is tökéletlen és téves a meghatározás: mert megmutattuk, hogy a biztosságin kivül egyéb szolgálatokat is nyujt; és láttuk azt is, hogy az adó nem csak az állam által teljesített régi, vagy jelenlegi valódi szolgálatok ára, hanem hogy egyszersmind képviseli azon részt is, melyet minden polgár, a nemzeti solidaritás alapján, az államra nehezedő mindennemű teherből viselni tartozik.

Térjünk át a harmadik, legujabb formulára, mely az adót a nemzeti tőke átalános alkalmazási és termelési költségeinek tekinti. Ez a meghatározás elég szellemes. Oly írótól származik, ki azzal az igénynyel lép fel, hogy a mai államok kincstári rendszerét gyökeresen átalakítsa. Ez író Ménier, az egyetlen tőkeadó apostola.* E formula sokkal kevesebbé tökéletlen, mint a két előbbi. Mindamellett nem mondhatják helyesnek, vagy legfölebb azon föltétel alatt, hogy rendkívül tág értelemben vennők mindazon szavakat, melyekből áll, vagyis az *alkalmazás*, *termelés*, *átalános költségek* és *nemzeti tőke* kifejezéseit. Meg van az a hiánya, hogy nem nyilatkozik az állam azon költségeiről, melyeknek tárgyát nem valamely tényleges anyagi

* *Theorie et application de l'impôt sur le capital*, par Ménier. Paris 1874.

vagy erkölcsi szolgálat képezi. Pedig e költségek léteznek, és azt hiszszük, létezni is fognak mindig. Ép oly ábránd azt hinni, hogy az államok a jövőben mindig óvatosak és okosak lesznek, mint ha azt remélnők, hogy egykor minden ember erényes és bölcs leszen.

És hát ha az államok meggondolatlanságuk vagy esztelenségük, vagy akár szomszédaik meggondolatlansága, esztelensége, vagy erőszakossága következtében kénytelenek oly kiadásokat tenni, melyeknek czélja nem a nemzeti tőke kiaknázása? Vajjon a polgárok nem kötelesek-e adójokkal hozzájárulni e kiadások födözéséhez? E meghatározás tehát ugyanazon szemrehányást vonja magára, melyet egyik fönnebbi ellen felhoztunk, azt tudniillik, hogy nagyon szűk és semmi tekintettel nincs oly nagyon is általános jelenségekre, minők a közadósságok és nemzetközi háborúk.

Összefoglalva az eddigieket, az adóról eddigelé adott bölcsészeti meghatározások helytelenek és tökéletlenek. Az adó nem pusztán szolgálatok kicserélése. Csak a kifejezések elcsavarásával lehet azt biztosítási díjnak nevezni. E meghatározásban épen nincs semmi találó. Azt mondani, hogy az adó a biztossági szolgálat ára, annyit tesz, mint az állam tulajdonságainak és a polgárok kötelességeinek csak egy korlátolt részét látni. Azt állítani, hogy az adó a nemzeti tőke alkalmazásának és termeléseinek általános költségeit képviseli, szintén csak korlátolt látkörrel s a politikai és társadalmi tények egész sorozatának mellőzésével lehet. Hogyan fogjuk tehát az adót meghatározni? Azt mondtuk, hogy ha egy egyszerű formulát akarunk, meg kell elégednünk a következővel: «Az adó azon szolgáltatás, melyet minden polgártól a kormányzati költségeknek reá eső része erejéig követelnek.» Ha e formula

nagyon egyszerűnek, pusztán tapasztalatinak látszik, fordulhatunk a következőhöz is : «Az adó azon szolgálatok ára, melyeket az állam nyujt vagy nyujtott, és képviseli egyszersmind azon részt, melyet minden polgár, a nemzeti solidaritás elvénél fogva, az államra nehezedő bármily fajta és bármily eredetű terhekből viselni köteles».

Most egy más kérdés vizsgálatánál kell megállapodnunk, annál: vajjon az adó jó-e, vagy rossz-e ? Első tekintetre úgy látszik, mintha ez scholastikus kérdés volna, melyet csak egy megkülönböztetéssel lehet megoldani. Az adó lehet rossz oly értelemben, hogy csökkenti a polgárok jövedelmét és ennélfogva képességöket arra, hogy élvezeteket szerezzenek, vagy munkaeszközöket teremtsenek. Más részről az adó lehet jó oly értelemben, hogy uj értékek közös és ingyenes használata, munkaeszközök, mint utak, kikötők stb. létrehozására szolgál. Elméletben tehát lehetetlen föltétlen választ adni a kérdésre. Ez egészen gyakorlati dolog. Csak az egyes esetben lehet az adó hovafordításának megvizsgálása alapján eldönteni, vajjon a társaság szegényedett, vagy ellenkezőleg gazdagodott-e általa. Mondhatnók tehát, hogy az adó jó, ha hozadékát hasznos kiadásokra fordítják. Például oly munkákra, melyekre az állam képesebb, mint a polgárok és társulatok. Hozzátehetnők aztán, hogy ellenben rossz az adó, ha hozadékát haszontalan és hiú kiadásokra fecsérelték. Egyébiránt még az első esetben is fontos a mérték kérdése. Mert a tapasztalás azt mutatja, hogy némely államok még a hasznos közmunkákkal is visszaéltek az által, hogy túlságos mohósággal fogtak e feladatukba.

De a válasz, melyet itt adtunk, nem kielégítő. Sokan átalában és elméleti okokból azt állítják, hogy az adó mindig jó, vagy legalább majdnem sohasem rossz. Ez elég

túlzott vélemény támogatására két érvet hoznak föl. Az egyik az, hogy «az adó visszatér az adózókhoz és termékenyítő eső gyanánt hull le rájok». A másik az, hogy az adó az adózót nagyobb takarékosságra és munkára ösztönzi vagy kényszeríti. Ez utóbbi nézetből kiindulva némely írók még azt is állították, hogy ha a mult század végén és a mostaninak kezdetén Amerika és Franciaország ellen viselt háboruk elmaradnak, Angolország 1820 tájékán nem lett volna gazdagabb, mint a milyen azon időben tényleg volt.

Vizsgáljuk meg e két érvet. Először is azt látjuk, hogy értékök egyenlőtlen. Az első tetszetősebb, de sokkal roszszabb. A másodikban van egy parányi igazság, de túlzása által nevetségesen visszaélnek vele.

Midőn azt állítják, hogy az adózók által fizetett adó, ha nem is ugyanazon személyek, legalább más polgárok kezeibe tér vissza, arra a tényre céloznak, hogy az állam minden költségét személyi járandóságokra és közmunkákra lehet visszavinni. Minden pénz, melyet az adózó befizet, vagy hivatalnokok díjazására szolgál, vagy munkások fizetésére, akár közvetlen dolgoztatás, akár az iparosoknál és kereskedőknél tett közvetett megrendelések és vásárlások utján; s azonkivül használható e pénz még arra, hogy a tőkepénzeseknek lejárt követelései kiegyenlíttessenek. E szerint, mondják, az adó elvesz az egyiktől, de hasonló összeget ád a másiknak. A mivel az adózóknak kevesebbjök van, azzal többjök van a hivatalnokoknak, a kormány munkásainak, a megrendeléseket kapó gyárosoknak és még az államadóssági kötvények birtokosainak.

Feltéve, hogy ez okoskodás igaz volna is — és mi tagadjuk, hogy az — épen nem bizonyítaná azt, hogy az adó sohasem rossz. Az adózó ugyanis sujtatnék a hivatal-

nokok, kormány munkásai, s az államtól megrendeléseket nyerő gyárosok és kereskedők, végre az államadósági kötvények birtokosainak javára. Az adózónak tehát bizony volna joga panaszkodni, ha az adó által követelt összeg nagyobb volna mint a mennyit a közigazgatás s az adósságok törlesztése megkövetel. — Mondhatnók-e azt, hogy a gyakorlati életben az adózó, a kormány által alkalmazott munkás, a kormány által foglalkoztatott gyáros s a kamatjaiból élő tőkepénzes ugyanegy személy? — Egy író, kinek nevével sokat fogunk e munka második részében találkozni, HAMILTON, igen szellemesen czáfolta meg ez ellenvetést. «Azt állítani, hogy az adózó nem veszít az adó által, mert a kormány, midőn költekezik, ugyanazok közt osztja ki az adóból befolyt jövedelmet, a kik azt fizették — ezt állítani nem kisebb képtelenség, mint ha föl akarnók menteni a tolvajt, kire bebizonyodott, hogy egy kereskedőtől pénzt lopott, mert azzal igazolja magát, hogy utólag árúkat vásárolt attól a kereskedőtől s így visszaszolgálta annak pénzét.»

Az egyedüli kárpótlást, melyet az adósok a közteherviselésből kapnak, azon szolgálatok képezik, melyeket az adókból fizetett hivatalnokok s az adókból emelt közhasznu nyilvános építkezések nyujtanak. De ha az adókat a szükség és hasznosság mérvén túl fokozzák, csak azért, hogy szaporítsák a hivatalnokok számát, vagy fölebb emeljék fizetésöket és egyre-másra gyarapítsák a fényes közepítkezéseket, akkor világos, hogy az adózó nem nyer elég kárpótlást az általa fizetett összegért. Mint azt MAC-CULLOCH igen jól mondja: «a közkiadások s következéskép az adók csökkenése ép oly természetü előnyöket nyujt az adózónak, mint a minőket nyer a közönség bármely elengedhetetlen és átalánosan szükségelt jószág árcsökkené-

séből.» Tegyük mindazáltal hozzá, hogy ez előny csak akkor mutatkozik valóban, ha a kiadások leszállítása nem hoz semmi zavart a közigazgatásba és semmi fennakadást a közhasznú munkálatokba.

Az adók, melyek csak arra szolgálnának, hogy szaporítsák a hivatalnokok számát, vagy fölemeljék azok fizetését, midőn az nem okvetlenül szükséges, vagy több munkást foglalkoztassanak a kormány által vezetett munkákban, vagy több rendelést tehessenek a gyárosoknál, midőn e munkák nem bírnak a kétségtelen hasznosság jellegével — az ily adók ártanának a közvagyonosság és közjólét fejlődésének. Mert valóban világos, hogy az adó által így gyümölcsözetlenül eltékozolt tőkék az adózók kezei közt maradva, vagy gyári, kereskedelmi és mezőgazdasági megrendelésekre szolgálhattak volna s következésképp jutalmul munkásoknak és iparüzőknek, vagy pedig új iparágak emelésére, földjavitásra. Bármily módon is alkalmazza az adózó az állam által követelt adó túlságos részét, akár fordítsa a nála meghagyott összegeket fogyasztásának növelésére, akár egy újratermelő tőke alakítására, annyi kétségtelen, hogy a társadalmi tevékenység ez esetben is legalább oly nagy marad, mint ha az állam adja magát rendkivüli kiadásokra. De e társadalmi tevékenység azon kivül sok élvezetet szerzett volna az egyeseknek s valószinüleg általában sokkal több nyereséget és sokkal több maradandó hasznú munkát, ha az állam az elengedhetetlenül szükségesre szorítja kincstári követeléseit. Midőn a közigazgatás minden ága kellő födözetet nyer, bátran föltehetjük, hogy az adózók a rendelkezésökre hagyott tőkéket jobban alkalmazzák magok, a közjólét s a nemzeti tőke növekvése érdekében, mint ha ez összegeket, adópótlék czimén, a kincstár veszi igénybe, hogy azzal oly kiadásokba és munkálatokba bo-

csátkozzék, melyek sem kétségtelenül, sem közvetlenül nem szükségesek. Minden túlhajtott adórendszer azonkivül a hivatalnokok szaporodására vezet, a mi átalában véve baj. Mert minden rendű hivatalnok mind megannyi a mezei, ipari, vagy kereskedelmi foglalkozástól elvont munkás, a ki csak e foglalkozások jövedelmeinek megcsorbításából él, a ki tehát szaporítja a nemzeti tőke termelési költségeit, ha csak az általa teljesített szolgálatok nem hajtanak kétségtelen hasznot a társadalomnak.

Úgy hiszszük, megczáfoltuk azt a sophismát, mely szerint az adó nem károsítaná meg az adózókat, minthogy az általa igénybe vett összegeket a kormány utólag a polgárokra költi és azok közt osztja szét fizetés, rendelés, munka vagy épen kamatszaporodás alakjában.

Adam Smith a nagy adókról szólva, melyeket Angliának az 1688-ki forradalom óta viselt háborúi tettek elkerülhetetlenekké, azt írja, hogy ha e háborúk nem adtak volna a nemzeti tőke nagy részének bizonyos irányt, azaz ha nem alkalmaztak volna fegyverkezésre roppant összegeket, melyek különben a polgárok kezei közt maradnak: úgy nagyon valószínü, hogy e tőke nagy része hasznos munkákra szolgál; hogy a mezőgazdaság és ipar termékei évenként szaporodnak és e termékek minden szaporodása még könnyebbé teszi a későbbi gyarapodást. Többek házat épitenek, nagyobb földterületet javítanak s a már javítottakat jobban mívelik. Több gyárat emelnek s a már meglevő gyárakat megnagyobbítják. Nem könnyü elképzelni — végzi szavait Smith — mily magasságot ért volna el ily kedvező körülmények közt Anglia vagyona és jövedelme. Ime így alkalmazták volna a *Wealth of Nations* szerzője szerint az adózók amaz összegeket, melyeket Angliában a tizennyolczadik században viselt háborúk érdekében kive-

tett adófölemelések fejében fizettek. A hírneves közgazda megjegyzései egyformán alkalmazhatók minden adóra, mely nem szolgál kétségtelenül hasznos kiadások födözésére.

Mindazáltal voltak, kik azt állították, hogy Adam Smith szavai túlzottak; s magunk sem tagadjuk, hogy részben csakugyan azok. Azt mondják, hogy azon összegek, melyeket az adó a háborúk következtében igénybe vett s a melyek az adózóknak megmaradnak, ha háborúk nincsenek — ez összegek egészökben, sőt még legnagyobb részökben sem vezettek volna a nemzeti tőkét szaporító takarításokra. E megszorítással igaz az ellenvetés. De vannak kik hozzáteszik: még az sincs bebizonyítva, hogy az adózók többet takarítanak meg, ha az adók nem növekednek. E nézetet, melyet azonban nagyon kétségesnek tartunk, Mac-Culloch védelmezte a legtöbb valószínüséggel s a legnagyobb elmeéllel.

Itt találkozunk azzal az elmélettel, mely szerint az adó takarékosságra kényszeríti vagy legalább ösztönzi az adózót. Nem titkoltuk, hogy ez állításban van, nézetünk szerint, némi igazság. Hogy azonban az adónak meglegyen ez a hatása, tételeinek mérsékelteknek és fokozatosaknak kell lenniök.

Hallgassuk meg egyébiránt Mac-Culloch-ot. A mit ő mond, épen ellenkezője Smith fönnebb idézett szavainak. «A háborúk nélkül, melyekbe Anglia az 1688-iki forradalom óta bonyolódott, a hadi költségekre fordított tőkék legnagyobb részét soha nem teremtik meg.» Smith feledi, hogy az adók szaporodása ugyanoly hatalmas befolyást gyakorol valamely nemzetre, mint a minőt gyakorol az egyénre családjának szaporodása, vagy szükséges kiadásainak emelkedése. Az 1793-ban megindított háború alatt folyton gyarapodó adóterhek érzékenyen súlyosodtak

minden osztályra s ösztönzőül szolgáltak az iparnak, a vállalkozó és feltaláló szellemnek. Ha az adók túlságosan terhelik vala a népet, ugy kétségtelenül nem idézték volna elő e hatást. De nem voltak oly súlyosak, hogy levertséget vagy kétségbeesést szüljenek, noha elég nehezek voltak arra, hogy szükségessé tegyék az ipar és takarékosság gyarapodását, mely az egyesek vagyonának csökkenését, vagy azok növekvési arányának hanyatlását megakadályozza. Az ember nemcsak a remény, hanem a félelem befolyása alatt is áll. Az adó ez utóbbi elvet hozza mozgásba. Ama minden emberi lény szivében gyökeret vert vágyhoz, melynél fogva magasra törekszik e világban, az adó növekvése azt a félelmet csatolja, hogy lebukik magas állásából és meg lesz fosztva a szokás folytán nélkülözhetetlenné vált kényelemtől és élvezettől. És e két érzelem közreműködése oly hatást idéz elő, melyet egyiknek vagy másiknak magános hatása soha nem vont volna maga után. Az amerikai és franczia háborúk nélkül kevesebb lesz vala az iparkodás, csekélyebb a mértékletesség, mert kisebb lett volna a szükség erre ugy mint amarra. S hajlandók vagyunk hinni, hogy azok, kik elfogulatlanul tanulmányozzák e tárgyat, kénytelenek lesznek elismerni, hogy a szorgalomnak és mértékletességnek e harczok által előidézett gyarapodása bőségesen kárpótolta a roppant hadi költségeket, hogy ez ország tőkéje jelenleg valószínüleg épen oly nagy, mint a minő lenne, ha e háborúk teljesen elmaradnak. *

Igy szól Mac-Culloch, de e szavak igen optimista elméletet foglalnak magokban, mely Virgilius elvét alkalmazza:

. . . . Labor omnia vincit
Improbus et duris urgens in rebus egestas.

* Mac-Culloch, *On Taxation and the funding System*, 10. l.

A második sor vége, melyről mindig megfeledkeznek, képezi e szabály sarkpontját. A szükség fokozza a szellemi és testi erélyt; s az adó e szükség egyik alakja.

Ez elmélet magában véve nem zárja ki az elfogadást, noha Mac-Culloch a végletig fokozza azt következtetésében. Nem gondoljuk ugyan Adam Smith-szel, hogy a hadi költségek födözetére behozott adók teljes összege takarításra és a nemzeti vagyon gyarapítására szolgál, ha e háborúk ki nem törnek vala; de még távolabb állunk Mac-Culloch nézetétől, ki azt állitja, hogy Nagybritannia vagyona e háborúk nélkül sem lett volna nagyobb, mint a minő tényleg volt 1815-ben. Nagyon túlozza az akadály ösztönző hatását, ki azt hiszi, hogy a háborúk és az általok magok után vont adók semmiképen nem akadályozzák a tőkék keletkezését. És Mac-Culloch állítását annál inkább túlhajtottnak kell tartanunk, mert a tizennyolczadik század végén s a tizenkilenczedik század elején behozott közvetett adók igen nagy része nagyon is gátolta az ipar és kereskedelem fejlődését. Mac-Culloch-ot részben talán a mechanikus mesterségek rohamos fejlődése ejtette csalódásba, különösen a fonógépek haladása a franczia háborúk alatt. Csakhogy igen valószínü, miszerint Európa, e háborúk kitörése nélkül, harmincz évvel hamarabb emelkedett volna amaz anyagi virágzásra, melyet igy 1870 körül elért.

Mac-Culloch egyébiránt megenyhíti más helyütt a fönnebbi idézet túlzásait: «Óvakodnunk kell, úgy mond, e tan túlzásától, s nem szabad hinnünk, hogy igaz lévén bizonyos esetekben és bizonyos körülmények közt, igaznak kell lennie minden esetben és minden körülmény közt. Hogy az adó növekvése fejlesztőleg hasson a munkásság, takarékosság és feltalálás szellemére, ahhoz megkivántatik, hogy az adó lassu és fokozatos legyen. Nem kevesbbé szük-

séges, hogy az adó soha ne érje el azt a magasságot, mely lehetetlenné teszi az adózónak, munkássága és takarékossága fokozásával, a tőle követelt áldozatokat, megszokott életmódja hirtelen és erőszakos megváltoztatása nélkül, meghozni. Az adó növekvésének soha nem szabad oly nagynak lennie, hogy hatásának leküzdése lehetetlenné váljék vagy csak lehetetlennek is lássék. A legyőzhetőnek tartott akadály ösztönzi az emberi szellem találékonyságát. Ezzel erőnk megfeszítésével is bátran szállunk szembe. A legyőzhetetlennek tartott akadály ellenben, vagy más szóval oly adógyarapodás, melynek megfelelni nem tartjuk magunkat képeseknek, nem ösztönzené, hanem csak elcsüggesztené munkaerőnket. Hol az adó oly nyomasztó lesz, hogy az adózó nem képes a tőle elvont összeget munkásságának megfeszítése által kárpótolni, ott a munkásság e megfeszítése mindig elmarad, a szorgalom megbénul, s az ország hanyatlásnak indul. Az elnyomás, mondja valaki, vagy hősökké magasztalja föl az embereket, vagy rabszolgákká alacsonyítja le. Az adók nagyságuk és alakjok szerint szintén vagy nagyon szorgalmassá, vállalkozóvá és gazdaggá, vagy nagyon fásulttá, csüggedtté és szegénynyé tesznek.»

Súlyt fektettünk Mac-Culloch e hosszú idézeteinek szószerinti közlésére, mert ez az az iró, ki a legtöbb szellemmel védelmezte ez érdekes tant, és mert ez idézetek némi igazság mellett általában igen sok túlzást tartalmaznak. Még ha megengednők is, hogy meglehetősen nagy adók, melyek azonban még mindig nem nélkülöznék a mérsékletet és jó alkalmazást, ösztönzőleg hatnak az ember szellemi és testi erejére: még mindig nem következnék, hogy ez adók, midőn valamely világos társadalmi érdekben nem találnak igazolást, a fönnebbi okból egyszersmind ártalmatlanok is volnának. E szellemi és testi erőmegfe-

szítés, melyet ez adók az embertől követelnek, már magában véve sem szerencse, hanem inkább baj. A megerőtetett és szakadatlan munka, az ész folytonos megfeszítése és izgatottsága nem képezik az élet eszményét. Az élet eszménye a munkától ment szabad idő, melyet szellemi szórakozásnak és lelki örömöknek szentelhetünk. Így tehát mindaz, a mi fokozott szellemi vagy testi erőfeszítést követel az embertől, a nélkül hogy az okvetlenül szükséges volna, határozott baj. Ha megengednők is, hogy az angolok munkásságuk fejlesztése által visszanyerték gazdagságuk azon részét, melyet az Európa ellen folytatott harczok következtében az adók fölemelése tőlök elvont, ez eredmény még nem elégíthetne ki bennünket teljesen. Mert, hogy ezt elérjék, meg kellett magokat fosztaniok szabad idejök nagy részétől, melyet különben kellemesebb időtöltésre szentelhettek volna.

Kétségtelen továbbá, hogy az igen magas adó komoly bajokkal jár. Mint később látni fogjuk, igen nehéz azokat igazságosan kivetni s takarékosan behajtani. Majdnem mindig csalásra, eltitkolásra, szóval erkölcstelenségre csábitanak. Viszonylag kedvezőtlen helyzetbe sodorják az országot a hol előfordúlnak, a világ minden más iparos országához képest. Megvan az a természetök, hogy kivándorlásra ösztönzik a tőkét, sőt még az embereket is. Az adók fölemelésének tulajdonítják Hollandia hanyatlását s ez ország tőkéseinek azon szokását, hogy takarításaikat külföldön helyezik el, minthogy a különböző adók nagyon leszállították a belföldi tőke nyereségszázalékait. Amerika a szövetséges háboru után világosan mutatja a túlzott adózás rossz következéseit. S kétségtelen, miszerint Franczia országban 1871 óta némely iparág annyit szenvedett, hogy sok ház külföldön telepedett le.

Nincs tehát semmi, akár elméleti akár gyakorlati érv, mely a magas adók mellett harczolna. Mindazáltal nem osztozunk föltétlenül sok közgazda azon nézetében, hogy mindig a legkisebb adó a legjobb. Vannak esetek és vannak országok, a melyekben, hogy egy sokszor visszaéléssel alkalmazott kifejezést használjunk, az adót, a szó szoros értelmében, a legjobb tőkeelhelyezésnek tartják. Az adó kitünő módon szolgálhat az általános takarításnak, noha e takarítás kényszerű s kétségtelenül semmi egyenes és közvetlen hasznot nem hajt annak, kitől követelik. Képzeljünk egy országot, hol az adó mérsékelt, jól van kivetve, hol nem vezet semmi mesterséges eljárásra az ipar terén, semmi súlyos faggatásra az adózónál, semmi botrányos igazságtalanságra az elosztásban. Ily országban az államnak nem áll érdekében az adót lejebb szállítani, még akkor sem, ha azt a fennálló közigazgatás minden sérelme nélkül is tehetné. Ellenkezőleg az államnak érdekében fog állni, az adót némileg fokozni, hogy annak hozadékát hasznos közmunkákra vagy a nemzeti műveltség előmozdítására fordíthassa. És ne mondja senki, hogy a polgárok magok is fognak e teendőkről gondoskodni, ha az állam, a helyett hogy ujabb adóterheket rak vállaikra, meghagyná nekik azon értéket, melyet az adófölemelés igénybe vesz. Igen sok eset van, hol az egyéni kezdeményezés nem pótolhatja az államét. A tapasztalás bizonyítja például, hogy sok közmunka, nevezetesen a vasutak és csatornák épitése, folyamok szabályozása, kikötők emelése, általában több hasznot hajtanak a társadalomnak a rájok fordított összegek kamatjainál, noha sokszor tönkrejuttatják a részvényeseket, kik azokat megteremtették. Ez onnan van, hogy e munkák oly hasznosságot termelnek, mely nem mindig egyenes és közvetlen, a mely tehát az általa termelt értéket nem szolgáltathatja

egészen a vállalkozók zsebébe. Egy rövid új vasuti vonal jótékony hatást gyakorol igen széles körben. Növeli, például, a szomszéd vonalak jövedelmét, melyeknek mellékvonalul szolgál. Növeli jövedelmét nemcsak azon földbirtokosoknak, kik jószágaik szállítására használják a vonalat, hanem azon többi földbirtokosoknak is, kik nem szállítván árúikat semmi távolabbi piaczra, egyszerűen a mostan kevesebb jószággal elborított közeli vásárra viszik azokat. A közlekedési vonalak hatása tehát igen terjedelmes, igen különböző és igen sokszoros; de azért a vállalat előmozditói nem kényszeríthetik a költségekhez való hozzájárulásra mindazokat, kik abból hasznot húznak, mert sokan ez utóbbiak közől csak közvetett nyereséget vonnak abból, sőt színleg nem is használják az új vonalt, mert megelégszenek azzal, hogy elfoglalják azok helyét, kik azt közvetlenül használják. Ime ezért nem lehet sok közmunkát az egyesek számlájára életbe léptetni. Tönkre juttatná őket, noha igen jövedelmezők az összeségre nézve. Az ily közmunkák, minők a csatornák, kikötők, utak, s olykor még a vasutak is, az állam feladatai közé tartoznak. Az állam feladatai közé, mely gazdag és könnyen juthat jelentékeny jövedelemhez.

Van egy régi mondás, mely egykor nagy elismerésnek örvendett, noha a közgazdák általában ellenséges állást foglaltak el vele szemben; s ez az, hogy az adó a legjobb tőkeelhelyezés. E mondás meglehetősen sok visszaélésre szolgáltatott alkalmat. Állíthatjuk, hogy eddig az adó a legtöbb európai nemzetnél rendszerint nem igen szolgált gyümölcsöző elhelyezésre. Az adó révén befolyt összegek legnagyobb részét valóban oly czélokra használták, melyeket sem közgazdasági, sem társadalmi szempontok nem ajánlanak. De azért, mert az adó alkalmazása a multban nem

igazolja föltétlenül e mondás helyességét, abból még nem következik, hogy az egy jól kormányzott országban ne lehessen a szó szoros értelmében igaz. Az adó sokszor a nemzeti takarékosság országos nyilvánulása s mindig annak kellene lennie. Eltekintve attól, a mit az egyesek és családok saját jólétök biztosítására és vagyonuk szaporítására évenkint megtakarítanak, igen jogos, hogy az állam az országos takarítás egy nemét valósítsa meg a nemzet érdekében, hogy gyarapítsa a polgárok nyilvános örökségét s tökéletesbítse a nemzeti munka fölszerelését. Midőn ezt teszi, a civilisatió nagy czéljainak szolgál, melynek szünet nélkül kell szaporítania a mesterséges közhasznú és ingyenszolgáló gazdagságot, minők az utak, csatornák, kikötők és köznevelési intézetek. Ha keressük, miben különbözik egy civilisált ország egy barbár országtól, látni fogjuk, hogy a czivilisált országok egyik jellemző vonását épen a nemzeti munka e nyilvános természetü fölszerelése képezi, melyet csak a nemzetnek adók alakjában megvalósított országos takarítása hozhatott létre.

Így tehát szerintünk az adó nem baj. Sőt nem tagadjuk, hogy a mi szemünkben még jótétemény is lehet. Azt a tant, hogy a legkisebb adó a legjobb adó, nagyon túlzottnak tartjuk. Ez túlhajtott visszahatás a mult idők tékozlása ellen. De azért az adó a polgárok jövedelmének csak igen gyönge töredékét emésztheti föl, különben a communismus egy nemét honosítaná meg a társadalomban, megbénítaná az egyéni erőfeszítést, s mint láttuk, a tőkék és emberek kivándorlására vezetne.

Lehet-e az adó mérvét *a priori* meghatározni? Van-e oly szabály, mely irányadóul szolgálhatna azon hányadrész meghatározására, melyet az adózók jövedelmeiből, társadalmi igazságtalanság elkövetése nélkül, igénybe venni lehet.

Megkisérlették ily szabályt felállítani, de minden siker nélkül. Van, mondták némelyek, az adónak egy minimalis és maximalis határa. Az adó minimumát a nélkülözhetetlen közigazgatási költségek födözésére szükséges összeg képezi. Az adó maximumát pedig azon hasznos szolgálatok födözésére szükséges összeg, melyeknek teljesítésére az államnak több hivatottsága és képessége van, mint az egyeseknek vagy társulatoknak. *

Ez elmélet igen szellemes; csak az a baja, hogy gyakorlatilag nem szabatos. Igen nehéz megmondani, mik tehát tulajdonképen a nélkülözhetetlen közigazgatási teendők. E teendők nem ugyanazok a különböző népeknél, a különböző égaljak alatt, a civilisatió különböző fokain. Nem ugyanazok például Magyarországon, mint Oroszországban, Oroszországban mint Olaszországban, Olaszországban vagy Ausztriában mint Franczia országban vagy Németországban. Le egészen a biztossági szolgálatig, a vagyon- és személybiztosság anyagi ótalmáig, nincs a közigazgatásnak ága, mely ne mutatna bizonyos ruganyosságot. Mást értenek ez alatt nyugaton mint keleten, mást délen mint éjszakon. Ha továbbá keressük, minők azok a hasznos szolgálatok, melyekre nézve az állam illetékesebb mint az egyén, ugyanazon zavarba jövünk. Mindezt igen nehéz meghatározni a gyakorlatban. Az elmélet tehát, melylyel foglalkozunk, szellemes, de semmi szilárd vagy világos szabályt nem ad a gyakorlati életre.

Lehet-e egy arányt fölállítani az adó rendes magassága s a nemzet jövedelme vagyis az egyesek jövedelmeinek összesége közt? Ily arányokban mindig van bizonyos önkény. Így az az arány, melyet sok közgazda és pénzügyi

* L. Vignes, *Traité des Impots en France*, II. k. 8. l.

szakember a bankok jegykibocsátására és érczfödözetére nézve fölállított, a gyakorlatban egészen hasznavehetetlennek bizonyult. Voltak bankok, melyek négyszer, ötször akkora jegyforgalommal is megállták a sarat, míg mások elbuktak, noha érczkészletök jegyforgalmuk felét meghaladta.

De ha ez *a priori* fölállított arányok nem birnak föltétlen becscsel, mégis nyujthatnak némi segítséget: megközelítő ismérvül szolgálhatnak. Így bizonyos, hogy az a bank, melynek érczfödözete nem éri el jegyforgalmának harmadát, veszélyes helyzetben van; noha lehetséges, hogy egy másik bank, melynek érczfödözete jegyforgalmának feléig ér, szintén nincs valami nagyon biztos helyzetben. E teljes biztosságra sok más tényező is gyakorol befolyást, mint p. a bank tárczáját képező értékek minősége, a bank által élvezett hitel kora és terjedelme, a külkereskedés helyzete, a váltófolyam, stb.

Hogy visszatérjünk tárgyunkra, azt hiszszük, hogy a tapasztalat alapján lehet az adónál egy minimalis és maximalis határt felállítani. De e határ nem szigorú és változhatatlan, hanem csupán megközelítő. Részünkről igen mérsékeltnek tekintjük az adót, ha a nemzeti, tartományi és helyi közterhek összege nem haladja meg a magánosok jövedelmeinek 5 százalékát. Ez aránynak kellene a rendesnek lennie oly országokban, melyekben az államadósság csekély s a foglalás vágya nem uralkodik a közszellemen. Az adó még meglehetősen elviselhető, ha nem haladja meg a polgárok jövedelmeinek 10—12 százalékát. 10—12 százalékon túl már nyomasztó lesz az arány. Lehet, hogy az ország elvisel ily adót, de az kétségkivül föltartóztatja a közvagyonosodás haladását, s az adók bonyolultságát és emelkedését szükségkép kisérő faggatások és terhes nyo-

mozások veszélyeztetik és korlátolják az ipari, sőt a polgári szabadságot is.

Három ország felel meg Európában a könnyű, mérsékelt és nehéz adó hármas fokozatának : Belgium, Anglia és Francziaország.

Nem hiszszük, hogy Belgiumban az országos, tartományi és községi adók összege jelentékenyen meghaladná a nemzeti jövedelem, vagyis a polgárok összes jövedelmeinek 5 százalékát. Igaz ugyan, hogy az állami bevételek budgetje 229,643,000 millió frankot mutat ki 1874-re.* De ez összegben benfoglaltatik 84½ millióval a vasutak jövedelme. Az adók összegéből tehát majdnem egészen le kell vonni e 84 milliót, mert ha a vasutak magántársulatok és nem az állam tulajdonában volnának, a polgárok csak úgy megfizetnék ez összeget, mely nem annyira adó mint inkább igazságos jutalma egy meghatározott szolgáltatásnak, melyet az állam gazdaságilag ép oly helyesen végzett, mint azt akármely magános tehette volna. Nehogy azonban bármi csekély túlzásba is essünk, ne vonjuk le az egész 84 milliót, hanem annak csak két harmadrészét, azaz 63 milliót. A többé-kevesbbé adó jellegével biró állami bevételek tehát mintegy 166 millióra szállnának le. A pósta és távirda bevételeit szintén valamely különös szolgáltatás igazságos jutalmául tekinthetjük, különösen oly országban mint Belgiumban, hol a fuvarbér igen mérsékelt. Így ismét 10 milliót lehet levonnunk. A belga állam adójellegű bevételei tehát nem tesznek többet 156 millió franknál. Tudjuk, hogy Belgiumban az állam eltörölt minden kapuadót és a vám, bor, szesz, sör, czukor és pósta révén szedett

* *Annuaire de l'Economie Politique et de la Statistique pour* 1875. 407. l.

jövedelmeiből ad egy bizonyos részt a városoknak. 1874-ben a városok része a fönnebb említett jövedelmi ágakból 21,884,000 frankot tett, a mi az állami jövedelmek fönnebb adott összegébe nem volt befoglalva. A tartományoknak és községeknek vannak még más jövedelmi forrásaik, melyek főleg az egyenes és némely közvetett adók után szedett százalék-pótlékok. Az állam az egyenes adókból valamivel kevesebbet húz 40 milliónál. Lehet, hogy a tartományi és községi százalék-pótlékok elérik vagy épen meghaladják az állam által szedett összeget. Tegyük föl, hogy a többi mellék-adók hozzácsatolásával 60 millió frankra rúgnak. Igy tehát a tartományi és községi adóknál kerekszámban mintegy 82 milliót nyerünk. Az állami adók (levonva abból a vasutak bevételeinek két harmadát s a pósta és távirda bevételeit, melyek egy ipari szolgáltatás szigorú egyenértékét képezik) 156 milliót tevén, Belgium összes országos, tartományi és községi adója nem haladja meg a 238 millió frankot. Belgium lakossága közel 5 millióra rúg, és területe közel 3 millió hectart foglal magában. A terület Franeziaország $^1/_{17}$, a lakosság Francziaország $^1/_8$ részét képezi, s a mig a franczia lakosság, mint látni fogjuk, körülbelöl 86 franknyi adóterhet visel, a belga lakosság csak 48 frankot fizet. Nem hiszszük, hogy a belgák összes jövedelme kevesebb legyen 4 milliardnál, úgy hogy az adó e szerint a polgárok jövedelmének csak 6 százalékát képviselné. Ez arány mindenesetre igen könnyű. Kétségkivül a leggyöngébb egész Európában.

Anglia igen gazdag ország, melynek, a krimi hadjáratot leszámítva, hatvan év óta nem volt nagyobb háborúja, s a mely e század kezdete óta lejebb szállította a helyett, hogy öregbítette volna államadósságát. Az állam részére szedett adói nem igen magasak, a grófságok, boroughk és

egyházközségek részéről kivetett közterhek ellenben igen jelentékenyek. Az állami bevételek összege, melyek majdnem kizárólag adókból folynak, az 1873/4-iki budgetben 1,428 millió franknál többre rúg (76,535,000 font sterling, a sterlinget 25 frank 20 centime-mal számítva s levonva abból 800,000 fontot, a mi egy távirdai kölcsönből ered). Ebből le kellene vonni 150 milliót a póstai jövedelem és 30 milliót a távirdai jövedelem fejében, minthogy e bevételek az angol szállítási bér mérsékelt volta mellett nem képeznek valóságos adót, hanem csak egy az állam által nyújtott szolgáltatás egyenértékét. Le kell azonkivül vonni 10 milliót, mint a *crownlands* jövedelmét. Marad tehát az állam részére beszedett adók összes jövedelméül 1,738 millió frank. Ezenkivül a helyi adók, és pedig úgy az egyenes mint közvetett helyi adók, melyek, az állami kölcsönök, birtokok vagy segélypénzekből folyó jövedelmek nélkül, 1871-ben 666 millió franknál többet (26,444,136 font sterlinget) tettek. * Az adók összesége Nagybritanniában és Irlandban tehát 2 milliárd 404 millió frankot tesz. Ha most azt keressük, minő Nagybritannia és Irland polgárainak jövedelme, a következő eredményhez fogunk jutni. A jövedelmi adók különböző nemeinél bevallott jövedelmek 1872-ben 12 milliárd 154 millió frankra (482,338,317 font sterlingre) emelkedtek. Ez összeg kétségtelenül kisebb, mint a mennyi a valóságnak megfelel. A bevallásokban fordulnak elő hibák; sőt azt lehet mondani, hogy majdnem minden bevallás eltér a valóságtól. Minden országban, hol a jövedelmi adó fenn-

* E szamokat a következő munkából vettük: *Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1859 to 1873.*

áll, tényleg meggyökeresedett az a szokás, hogy a jövedelemnek csak bizonyos töredékét, például két harmadát vagy három negyedét, vallják be. Ha azon föltevésből indulunk ki, hogy a jövedelmi adót fizetők valódi jövedelmeiknek átlag négy ötödét vallották be, azon eredményre jutunk, hogy 15 milliardnál nagyobb jövedelem tartoznék az *Income-tax*-hoz járulni. De nem szabad feledni, hogy ez adó csak a 2,500 franknál magasabb jövedelmet terheli; ámde csalás és eltitkolás következtében e mentességet nyujtó határ a legtöbb esetben talán 3,000—3,500 frankig is terjed, úgy hogy a munkás, földmíves, sőt a kis polgárság egy része nem fizeti ez adót. A tehermentesek ez adónemnél bizonynyal hétszer, nyolczszor számosabbak, mint a teherviselők. Valószínű továbbá, hogy az *Income-tax* alól fölmentett kis jövedelmek együttvéve ugyanannnyit tesznek, mint az annak alávetett jövedelmek. Ebből az következnék, hogy Nagybritannia és Irland polgárainak összes jövedelme nem volna kevesebb 30 milliard franknál, s így az adók összesége nem rúgna többre mint a lakosok jövedelmének mintegy 8 százalékára. Ez kedvezőtlenebb arány volna mint a minőt Belgiumban leltünk, de még mindig sokkal kedvezőbb mint a minőt Franciaországban fogunk kimutatni.

Hazánkban az állami budget 1877-re 2,672 millió frank kerek számban. E budgetben előfordul nehány jövedelmi forrás, mely tényleg nem ered adókból. Ilyenek az állami javak és erdőségek jövedelme, melyek együttvéve 52 millió frankot képviselnek; továbbá a polgári hivatalnokok nyugdíjalapjára szolgáló mintegy 18 millióig terjedő fizetési levonások; egy a „*Société algérienne*“ által adott $3^1/_2$ milliós kölcsön; s végül közvetett adóink jövedelméből a nyersanyagok beszerzésére fordított összegek

s az állami dohány- és lőpor-gyárak üzleti költségei. Az eme meghatározott célokra fordított állami kiadásokról ugyanis nem mondhatjuk, hogy azokat a polgárok adókép fizetik. Ha az állam nem is vetné adó alá a dohányt és lőport; ha ez anyagok gyártása teljesen szabad volna: az, ez anyagokat használó gyáros mégis tartoznék megfizetni a termelőnek azok vételárát vagy feldolgozási költségeit. E címen azonban 63 millióra rúgnak az állam kiadásai. Ha most kitöröljük az 1877-iki budgetből mindazon fönnebb említett fejezeteket, vagyis 136½ milliót, marad kerekszámban 2 milliárd 535 millió azon összeg gyanánt, melyet a különböző adók az államnak hajtanak. Hogy egészen pontosak legyünk, ez összegből le kell még vonnunk a pósta és távirda jövedelmét, mert ez sem bir adó jellegével. Ez egyenlő a két közigazgatási szolgálat költségeivel, vagyis 86 millióval. Ugyanígy kell tennünk a 4½ millió egyetemi és a 24½ millió algiri jövedelmekkel, melyek szintén föl vannak véve az állami budgetbe. Ez ujabb levonások után a szorosan vett adók összege csak 2 milliárd 421 millióval szerepel a franczia állam 1877-iki budgetjében.

Vegyük most tekintetbe a departementokat és községeket. Az általok beszedett adókat, szabatos statisztikai adatok hijában, nehéz pontosan kiszámítani. A departementok és községek része az egyenes adókban s azon különös adókban, melyek ez előbbiekbe olvadnak, az állami budgetben felsorolt különös jövedelmek és végül az esetleges departementi jövedelmek az 1877-ik évre együttvéve 390 millió frankra rúgnak. De ebből le kell vonni mintegy 25 milliót állami kölcsönök és segélyek fejében, melyeket az állami budgetben szereplő adók alakjában szednek be. Marad körülbelül 365 millió. A községi adók

nagyrészét, nevezetesen a kapuadókat és különféle díjakat és illetékeket nem foglaltuk ez összegbe. A hivatalos franczia statisztikai kimutatás szerint a kapuadó azon 1508 községben, melyekben ez adó előfordul, 1872-ben 144½ millió frankot jövedelmezett. E számok képezik a legutolsó kimerítő adatokat. A kapuadón kivül szedett községi adók, 1871-ben 117½ millió frankot hajtottak, Páris kivételével valamennyi községben együttvéve, Párisban magában nem maradtak 37 millió frankon alul.* Ha összeadjuk mindezen egyenes és közvetett, községi és departementi adókat, mintegy 720 milliót nyerünk, nem számítva ide a kölcsönökből s a községi birtokból folyó jövedelmeket. Ez összegből mintegy 20 milliót kellene levonni amaz adók fejében, melyek szorosan véve nem azok. Maradna 700 millió frank helyi adó. E szám nagyobb, mint a minőt Angliában találtunk a helyi adóknál, a mi kétségkivül onnan ered, hogy a mi községeink és departementjaink jobban eladósodtak, s hogy a mi városaink a fogyasztási adók fölhasználásával könnyen teremthetnek elő nagyobb jövedelmet mint az angol boroughk, melyek e forrást nem veszik igénybe.

Mindent összevéve, a franczia nép állami adó fejében mintegy 2 milliard 421 millió, departementi és községi adó révén mintegy 700 millió, összesen tehát 3 milliard 121 millió frankot fizet. Az a kérdés most, mily nagy a franczia nép jövedelme, melyből ezt a 3 milliard 121 milliót levonják. De erre igen nehéz válaszolni. Franczia-or-

* Ezek a kutyák, vadászati engedélyek, árucsarnokok és piaczok, vágóhidak, közraktárak, temetkezések, bérkocsik, útrendőrség, világítás, utczatisztogatás, víz stb. fejében fizetett adók. Egyébiránt nem vonjuk kétségbe, hogy a közönségnek egyik-másik ez adók közől közvetlen és különös szolgálatot tesz.

ságban, az ingó értéket terhelő adót kivéve, nincs jövedelmi adónk, melyet irányadóul használhatnánk. S részünkről azt hiszszük, hogy csakis az Angliával való összehasonlítás utján nyerhetünk némi megközelítő képet Franciaország jövedelméről. Láttuk, hogy Angliában mintegy 30 milliard frankra lehet a polgárok jövedelmét becsülni. Franciaország jövedelme valamivel kevesebb lesz és 24—25 milliardra tehető. Franciaország lakossága négy millió lélekkel haladja meg az Egyesült királyságét, de területe két ötödrészszel nagyobb; s ha a nagy ipar nem oly virágzó nálunk, fényüzési iparunk inkább el van terjedve; s ha kevesebb gazdagság is van városainkban, pórnépünk kedvezőbb helyzetnek örvend. A vagyon nálunk nem oly központosított, de a jólét átalánosabb. E körülmények magyazázzák meg, miért becsüljük a franczia nép jövedelmét 25 milliardra, mikor az angolét 30 milliardra teszszük.

Ámde e 25 milliardból, a mennyit a franczia nép jövedelme képez, évenkint mintegy 3 milliard 121 millió frankot kell az állami, departementi és községi adó fejében levonni. Ez 12·5 százalék. Az adó tehát Franciaországban az összes jövedelem egy nyolczadrészét alkotja. Az ország még meglehetős könnyen viseli e nagy terhet, de a jelenlegi adók súlyosbodását kétségkivül képtelen volna hoszszabb ideig baj nélkül elviselni. Ha azt akarjuk, hogy a munkaerő és takarítási ösztön ne szenvedjenek csorbát; hogy a tőke ne legyen kénytelen kivándorolni: gondolkozzunk azon, mikép lehetne e terhet leszállítani, vagy legalább hagyjuk azt egyideig változatlanul és ne akarjuk öregbíteni. Mert ha e 3 milliard 121 millió frank adó állandó marad, úgy annak terhe évről-évre csökkenő arányban fog állni a nemzeti vagyon-

nal, mert az utóbbi több milliárddal gyarapszik minden évben.*

Összehasonlítottunk egymással három európai országot, melyek az adózás különböző fokozatait mutatják: Belgiumot, hol az összes adó a polgárok jövedelmének mintegy 6 százalékát képviseli; Angliát, hol ez arány 8 százalék; és Francziaországot, hol meghaladja a 12 százalékot. Mondhatjuk, hogy az adó e három közől egy országban sem nagyon könnyű, s egyikben sem határozottan elviselhetetlen; de Francziaországban már közeledik azon ponthoz, hol minden ujabb teherszaporodás veszélyeztethetné az ország gazdasági szervezetét. Nézetünket, azt hiszszük, a következőkben foglalhatjuk össze: Jól kormányzott országban, melynek nincs harczias multja, s a melyre nemzeti catastrophák nem hagytak örökül adósságokat, az adónak nem szabadna a polgárok jövedelméből 5 százaléknál többet igénybe venni. De másrészt semmi nagy előny nem származnék abból, ha az adó a jövedelem 4 százalékánál lejebb szállna. Mert az állam mindig foganatosíthat oly munkákat, melyek a lakosság anyagi jólétét vagy szellemi műveltségét emelik s az összeség javára szolgálnak. S másrészt a polgárok jövedelmének 4 százalékos hányadát igen könnyen, az ipar és kereskedelem minden faggatása és akadályozása nélkül, lehet behajtani. A polgárok jövedelmének 5—9, sőt 10 százalékáig még szintén türhetően lehet az adót elviselni. De 10 százalékon túl az adó igen nehéz lesz s majdnem lehetetlen azt önkényes és faggató rendszabályok nélkül beszedni. Végre 15 vagy 16

* A tőzsde-papirokban elhelyezett megtakarított összegeket mintegy 1,200 millióra lehet tenni, s nem becsülhetjük kevesebbre azon értéket sem, melyet termelőik egyenesen mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi beruházásokra fordítanak.

százalékon túl az adó nagy sérelmet ejt a társadalmon, kivándorlásra kényszeríti a tőkét és polgárokat, és majdnem behajthatatlanná lesz. A szomszédos és aránylag még magasabban megadóztatott Olaszország, azt hiszszük, elérte a legvégső határt, a hol az adó már árt a társadalomnak és önmagának, a mennyiben nagyon sok és csábító alkalmat ad a csalásra.

II. FEJEZET.

ÁTALÁNOS ISMERETEK AZ ADÓKRÓL (FOLYTATÁS.) — AZ ARÁNYOS ÉS PROGRESSIV ADÓ.

Noha teljesen elismertük, hogy lehetetlen egy általános adómérvet *a priori* fölállitani, igyekeztünk a jelen korból vett adatok alapján legalább megközelítőleg kijelölni a *minimalis* és *maximalis* határt; most az a kérdés merül föl, hogyan kell az adót kivetni és felosztani.

Láttuk, hogy az adó azon összeg, melylyel minden egyes polgár a kormányzat költségeihez járul; s hogy másrészt a kormányzat költségei alatt nemcsak a közigazgatás kiadásait, hanem az országot terhelő adósságok kamatjait és törlesztését is kell érteni. E meghatározásból következik, hogy azon résznek, melylyel minden egyes polgár az adók összegéhez járul, elméletileg s a szigoru méltányosság szerint, arányban kellene állnia azon előnyökkel, melyeket az államtól élvez, és azon felelősséggel, mely őt az államadósságok keletkezésében megilleti.

Sokszor tettek kisérletet oly adórendszerrel, mely minden polgárral egyenesen megfizettetné az állam, tartomány vagy község részéről élvezett szolgáltatásokat. — A civilisált országokban, magában Francziaországban is, találunk ezen úgynevezett különös adózás némely példáira. Ilyenek például

a pósta, az utczatisztogatás Párisban. A század elején volt Francziaországban egy úti adó, melyet részben a szomszédos birtokosok, részben az utat igénybe vevő utasok egyenes adó módjára fizettek. Egy szakemberünk, ki nem rég a szajnai departement prefetje volt s azóta pénzügyminiszterré lett, ki akarta e rendszert terjeszteni a helyi adókra általában. De mégis Angliában találjuk azt leginkább kifejlődve. A grófságok, boroughk és egyházközségek egyenes adóinak legnagyobb része színleg vagy legalább nevök szerint egyenes adók, melyek azokra nehezednek, kik az ezen adók segélyével teljesített szolgálatokat előreláthatólag leginkább igénybe veszik. Igy vannak az angol boroughkban adók a világításra s az utak föntartására *(lighting and paving rate)*, a csatornákra *(sewers rate)*, a vizre *(water rate)*, a múzeumokra *(museum rate)*, az elmebetegekre *(lunatics asylum rate)*, a rendőrségre *(watch rate)* és végre egy általános adó *(general rate)* vagyis egy városi vagy községi adó *(borough rate)* az előre nem látott vagy a különös adók által kellőleg nem födözött kiadásokra. Az egyházközségekben, melyek a grófságok és boroughk csirái, * az adók igen nagy változatosságával találkozunk. Első helyen áll a szegények adója *(poor rate)*, mely az egész rendszer sarkköve, aztán az uti adó *(highway rate)* stb. A grófságok, melyek csak a mezei egyházközségekből állanak s a helyhatósággal fölruházott városokat nem foglalják magokban, a *country rate* általános adón kivül két különös adót vetnek ki az elmebetegek s a rendőrség czimén. A különös adók rendszere Angliában egyébiránt csak a helyi adózásban fordul elő. Az állami adórendszerben nem találunk semmi nyomára.

* L. munkámat: *L'Administration locale en France et en Angleterre*, nemkülönben Fiseo és Van der Straeten tudós tanulmányát az angol, skót és irlandi helyi adókról.

Hogy az adók ez elkülönítése szigorú lehessen, külön számon kellene tartani, mire fordítják mindegyiknek hozadékát, úgy hogy egyiknek jövedelmét se használják más kiadásokra, melyekre más adók szolgálnak födözetül. Vagy pedig minden egyes igazgatási ágat külön személyzetre kellene bizni, mely csakis az ezen igazgatási ág födözetére szolgáló adónem jövedelmeit kezelné. Mert ha a különböző igazgatási ágak közös vezetés alatt állnak, attól kell félni, hogy ez sokszor kénytelen lesz valamely nélkülözhetetlen igazgatási ág adójának hiányait egy másik igazgatási ág adójának fölöslegével pótolni. Az angol egyházi községekben igen sok változatos igazgatási ágakkal találkozunk, melyek egymással szemben önállóak és függetlenek. Igy például a *surveyors of the highways*, vagyis az utak felügyelői; a *ligthing surveyors*, a világítás felügyelői; a *churchwardens*, templomatyák; a *burialboards*, temetkezési bizottságok. Mind e tisztviselők önállóan kezelik s osztják föl a különös igazgatásaikra szolgáló adókat.

Hogy az adók elkülönítése ily tökéletes lehessen ahhoz még egy föltét szükséges, hogy tudniillik mindezen különböző adóknak meglegyen a magok különös adókulcsuk; hogy mindegyiket azon fontosság szigorú megbecsü, lése nyomán állapítsák meg, melylyel az illető adónem által födözendő közigazgatási szolgáltatás az egyes adózóra nézve bir. Az adókulcs e különböző volta megvan és főleg megvolt az angol egyházközségek különböző helyi adóinál. Ma már azonban szünőben van. Mindez adók ma már nem egyebek mint a szegényadó, e valóságos földadó függelékei. E különböző adók legnagyobb része a szegények adójához járul, mint a mi pótlék-centimejaink egyenes adóinkhoz. De ez esetben mondhatjuk, hogy az adók elkülönítése csak látszólagos és névleges, mert a gyakorlatban nincsenek

semmi tekintettel az előnyök ama különböző voltára, melyet az adózó egyik vagy másik közigazgatási szolgáltatásnál élvez. Vannak mindazáltal az angol egyházközségekben némely különös adók, melyeknek megvan a magok különös adókulcsa. Ilyen a világítási adó, mely nem egyszerü függeléke a szegények adójának, hanem háromszorta nagyobb az épületek mint a más természetü ingatlan után. Ilyen még a rendőri adó is, mely ugyan a megadóztatott tárgyak jövedelméhez aránylik, de azzal a megszorítással, hogy az épületek itt is háromszorta többet fizetnek, mint a más természetü ingatlanok.

Ha elméletileg vizsgáljuk a különös adók rendszerét, azt kell mondanunk, hogy az nemcsak a logika törvényeinek, hanem a közgazdaság elveinek is megfelel. Ha azonban a gyakorlati szempontra helyezkedünk, be kell vallanunk, hogy e rendszer legyőzhetetlen nehézségekkel jár. Bonyolultságra vezet a számtartásban, különböző adókulcsokat állít föl a különböző különös adóknál, roppant nagy számu tisztviselői kart követel, gyakran lehetetlenné teszi minden egyes különös adó méltányos kivetését, s végre hiányt mutat föl az egyik közigazgatási ág szolgálatára rendelt adóban, míg fölösleget teremt a másikban. Hogy lássuk, mily nehéz valamely különös adót méltányosan kivetni, vegyünk egy példát. Az utak föntartásánál például két féle módon járhatunk el az azt födöző adók kivetése körül: az egyik szerint minden kiadást a szomszédos birtokosokra háríthatunk, a másik szerint egyedül az utat használó kocsikra. Egyik mód úgy mint a másik igen sok bajjal jár, s a különös adó terhét viselő polgár mindkét esetben csak nehezen bírható annak elvállalására. Macaulay szerint Angliában részben azért voltak az egyházközségeket átszelő utak 1688 előtt járhatlanok, mert e közlekedési vonalak föntar-

tása egyedül a mezei egyházi községeket terhelte. És csakugyan kétségtelen, hogy a városok, melyek e részben majdnem egészen föl voltak mentve a teher alól, ép oly nagy előnyt vontak ez utakból mint a földbirtokosok. A mi pedig az út használatáért szedett díjakat illeti, azok visszás volta meg épen szembeszökő.

A különös adózás rendszerét mindinkább elhagyják. Az országos adókra soha sem lehetne alkalmazni, legfölebb a községek és kerületek jövedelmeinél lehetne használni. Mert valóban minél előbbre jutunk, annál inkább látjuk, hogy egy csomó, hogy ugy mondjuk, szellemi társadalmi szolgáltatás van, melyeket nem lehet a különös adók rendszerébe fölvenni. Igy a hadsereg, a tengerészet, a törvénykezés és sok más állami szolgáltatás költségeit, visszásságok fölidézése nélkül, nem lehet különös adókkal födözni, melyeknek más kulcsok lenne mint az általános adóknak.

A régi törvénykezési gyakorlat, mely a szerencsétlen pörös féllel fizettette meg az igazságszolgáltatás legtöbb költségét, roppant igazságtalan és faggató volt. A czivilizált társadalomban az igazságszolgáltatás ép annyira használ azoknak, kik nem pörlekednek, mint azoknak, kik pörlekednek. A birói hivatal legnagyobb érdeme nem a pörök eldöntésében, hanem azok megelőzésében áll.

Mondtuk, hogy a különös adók még Angliában is csak névleg és látszólag állnak fönn, a mennyiben majdnem mind összevegyült a szegények adójával, és mind ezen különböző adók hozadékát lassankint ugyanazon hivatalnokok kezelik.

Az előbbieken kivül még egy szempontból kell a különös adózás rendszerét elitélnünk. Láttuk, hogy minden polgár köteles adót fizetni nemcsak azon előnyök következtében, melyeket minden társadalmi szolgáltatásból von, hanem azon felelősségnél fogva is, mely a nemzet által

elkövetett hibákból őt terheli, s azon kötelezettség alapján is, melynek értelmében hozzá kell járulnia a részben saját hibájával keletkezett adósságok viseléséhez. Azon hányadnak tehát, melylyel minden polgár az adóhoz járulni tartozik, arányban kellene állania, egy részt azon előnyökkel, melyeket az állami kiadásokból vont, másrészt azon felelősséggel, mely őt az állami adósságok keletkezésében terheli.

Mindenki be fogja látni, hogy teljesen lehetetlen dolog, kikeresni és megállapítani azt a részt, mely az országos csapásokból minden egyes polgárt terhel. Ha ily nyomozásokra adnók magunkat, a politikai szenvedélyek szolgálnának útmutatóinkul, és hajlandók volnánk a nemzet hibáink folytán elkövetett ballépéseket egészen azokra hárítani, kik a kormányon állottak akkor, midőn e hibákat elkövettük, s nem vennők tekintetbe azt a támogatást, melyben őket az ország többi lakosai részesítették. Visszatérnénk az elkobzáshoz.

Ily esetekben elsőbbséget érdemel az ország egyetemes kötelezettségének észszerü elve. Föl kell tennünk, hogy minden polgár, jövedelmeinek arányában részt vesz a kormányzatnak nemcsak előnyeiben, hanem hibáiban is, s hogy ennek következtében, mindegyik képessége vagyis jövedelme szerint tartozik az adót fizetni. Ez elv, az igaz, csak föltevésen alapul. De e föltevés igen valószinü. Valószinü különösen a mi demokratikus társadalmainkban, ahol minden polgárnak van ugyan szavazati joga, a hol azonban a vagyon befolyása még mindig igen nagy.

Ez elv tehát inkább megegyezésen alapul, s nem zárja ki föltétlenül a megtámadást. De e megegyezés gyakorlatilag igen jogos és igen hasznos. Megvan az az érdeme, hogy egyszerüsíti az adókulcsot, s hogy megadja az egyetleni

szilárd alapot, melyet az adók felosztásánál találhatunk. Az adó ez arányosságának elve az egyetlen szabatos irányadó, az egyetlen ismérv melyet a pénzügyi kérdésekben fölmutathatunk. S ez azonkivül, ha ugyan szabad kissé föllengős kifejezést használnunk, az egyetlen palladium, mely a polgárokat az elnyomás ellen biztosíthatja. Azon elven kivül, hogy a polgárok adója arányban álljon adóképességökkel, * csak az önkényt és szeszélyt találjuk a pénzügyek terén.

Adam Smith, a jó adórendszer átalános föltételeit kutatva, négy elvet állított föl, melyek azóta hírnevesekké váltak:

«1. Az állam minden alattvalója képessége arányában, vagyis az állam ótalma alatt élvezett jövedelme szerint, a lehető legtöbbel tartozik a kormányzat föntartásához járulni.» Egy nagy nemzet egyes tagjai ugyanoly helyzetben vannak a kormányzat költségeivel szemben, mint a minőt egy nagy jószág birtokosai foglalnak el azon jószág üzleti költségei tekintetében, melyekhez mindegyikök az ezen jószágra vonatkozó érdekeltség arányában tartozik hozzájárulni.» Részünkről a megalapítást kevesbbé tartjuk helyesnek mint a megelőző szabályt. Ámde eléggé kiterjeszked-

* A *képesség* szó itt szabatosabb, noha egyszesmind határozatlanabb is mint a *jövedelem*. Alább, hol a jövedelmi adóról fogunk szólni, majd meg fogjuk látni, hogy nem akarunk minden bármely eredetü vagy tartamu jövedelemre ugyanegy arányu adóterhet alkalmazni. Az állandó, örökös jövedelem nagyobb adót tartozik fizetni, mint a személyi munkásságból folyó, mely bizonytalan és mulandó. De ha az utóbbiak jogot tarthatnak is némi mérséklésre, jogosan még sem vonhatják ki magokat egészen az adó alól. A méltányos eljárás abban áll, hogy ez utóbbiakat féladóval terheljük akkor, midőn az állandó jövedelemre egész sulyával nehezedik az adó.

tünk a polgárok adófizetési kötelezettségének igen bonyolult alapjaira, hogy ne kelljen itt ujólag megállnunk.

«2. Az adóösszeg, vagyis azon adórész, melyet minden egyes fizetni tartozik, bizonyos legyen s ne önkényes. A fizetés ideje, a fizetés módja, a fizetendő összeg, mindez világos és szabatos legyen, úgy az adózóra mint minden más személyre nézve.»

«3. Minden adót azon időben és módon kell beszedni, melyet az adózóra nézve a legkedvezőbbnek tarthatunk.»

«4. Minden adót úgy kell kezelni, hogy a nép kezeiből kivett pénz a lehető legkisebb összeggel haladja meg azt, a mi az állampénztárba jut, s hogy egyszersmind a lehető legrövidebb tartamu legyen azon idő, melyet e pénz, a kincstárba jutása előtt, a nép kezein kivül tölt.»

Így hangzik Adam Smith négy hírneves szabálya. Három közülök az adó kivetésére és behajtására vonatkozik. Ezek gyakorlatiak. Egyetlen egy szól az adó felosztásáról. Ez elméleti szabály, s vitára szolgáltatott alkalmat. Mi elfogadtuk, kötelességünk tehát védelmére kelni.

Azon rendszerrel, mely az adót arányba hozza az adózó képességével, gyakran ellentétbe állították az úgynevezett progressiv adót. Az utóbbi tetszéssel találkozott a nagy közönségnél, sőt némely tudósoknál is, és van sok iró és enthuziasta, a ki égbe emeli.

Miben áll tehát e progressiv adó? Melyek azon elvek, melyeken nyugszik? Melyek tényleg vagy melyek volnának gyakorlati következései?

Az arányos adó, mint láttuk, mindig ugyanoly hányadrészt von le a polgárok jövedelméből, akár mily nagy vagy kicsiny legyen az. Az osztó szám mindig állandó, csak az osztandó mennyiség változik. A progressiv adó ellenben, annál nagyobb hányadrészt von le a polgárok jövedelmé-

ből, minél nagyobb ez utóbbi. Itt az osztó szám változik és azon mértékben növekszik, a mily arányban gyarapszik a polgárok jövedelme, mely az osztandó szerepét játszsza

Az adó anyagi arányossága helyett az áldozat arányossága képezi az elmélet sarkkövét. Azt mondják, hogy nem ugyanazon hányadrészt kell követelni minden polgár jövedelméből, hanem ugyanazon hányadrészben kell őket áldozattal megterhelni. Így állítják, hogy az, kinek 10,000 frank jövedelme van, sokkal kisebb áldozatot hoz, midőn 1,000 frankot fizet, mint az, ki 1,000 frank jövedelem után 100 frankot fizet. A miből következik, hogy midőn az adóval 10 százalékot veszünk el attól, kinek 1,000 frankja van, 15 vagy 20 százalékot kellene elvennünk attól, kinek 10,000 frank a jövedelme.

Helyes-e ez elmélet, már magában véve is? Lehet-e azt könnyen alkalmazni? Enyhítene-e komolyan a szegény vagy közép sorsu családok terhein a nélkül, hogy szerfölött túlterhelné a gazdag osztályokat? A mi nézetünk szerint ez elmélet egyszerüen érzelgős, s nem bír semmi észszerü alappal. Gyakorlatilag a népnek nagyon jelentéktelen hasznot hajtana, ha a fokozódás csekély volna; és a legszomorúbb következményeket vonná maga után, ha e fokozódás erősebb arányokat öltene.

Mi előtt ezt bebizonyítanók, idézzünk nehányat azon tekintélyek közől, a kiknél a progressiv adó hívei támogatást keresnek. Egy egész sereg kiváló iróra hivatkoznak elméletök érdekében. Ámde gyakran sokkal könnyebb nevekre mint érvekre utalni. A díszes sort Montesquieu-vel kezdik meg, ki egy Athenben fönnállott progressiv adóról szólva, ezt mondja: «Ez adó igazságos volt, noha nélkülözte az arányosságot. Ha nem követte a javak arányát, követte a szükségletét. Abból indult ki, hogy mindenkinek

hasonló természeti szükségletei vannak; hogy e természeti szükségleteket nem szabad megadóztatni; hogy a hasznost, mely csak ezután jön, meg kell adóztatni, de kevesbbé mint a fölöslegest; hogy a fölöslegesre vetett fokozatos adó akadályul szolgál e fölöslegnek.»

Részünkről azt találjuk, hogy ez érvelés nem bir valami különös meggyőző erővel. Hogy az ókori Görögország köztársaságai abban a meggyőződésben éltek, miszerint az állam kötelessége a fényüzést elnyomni s a vagyoni különbségeket kiegyenlíteni, ez történelmileg eléggé bebizonyított tény. Ámde a modern világ eszméi e fölfogástól egészen eltérők. A mai czivilizált népek törvényhozói között aligha találnánk valakit, ki azt merné állítani, hogy az állam köteles elpusztítani a polgárok fölöslegét. Ha bebizonyítanák, hogy a progressiv adónak szükségkép az a következése, úgy visszavonhatatlanúl elitélték ez adózási módot. Csak azon állítást tartjuk meg tehát Montesquieu szavaiból, mely szerint minden polgár természeti szükségleteinek adómenteseknek kellene maradniok. E tant nemcsak az ókor ismerte. Él az még napjainkban is. Különösen néhány német iró szabályt is állított föl e rendszer keresztülvitelére. A *létminimumot*, a *szükségletek minimumát*, mondják, nem szabad megadóztatni. Majd behatóbban is megvizsgáljuk ez elméletet, melyet nem fogadhatunk el, mert igen komoly gyakorlati nehézségekkel jár. Mi az a *létminimum* vagy *szükségletek minimuma?* Egy mennyiség, mely nem állandó, hanem ellenkezőleg változó minden ország és század szerint. Azon kivül azt is meg kell fontolni, hogy a mi demokratikus államainkban, hol minden polgár szavazati joggal bir, igen nagy bajt okozhatna, ha a legnépesebb osztály minden adótól ment maradna.

Jean Jacques Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre,

Condorcet a fokozatos adó mellett felhozott nevek közt inkább irodalmi mint bölcsészeti tekintélyek. Montyon, egy pénzügyi szakember, úgy látszik, szintén nem foglal el egészen ellenséges állást ez adóval szemben. Forduljunk komolyabb ellenfelekhez. Adam Smith-t olykor a progressiv adó híve gyanánt akarták föltüntetni, mert egyszer a következő sorokat írta: «Nem nagyon észszerűtlen intézkedés az, hogy a gazdagok ne csak jövedelmök arányában, hanem azontúl is járuljanak az állam kiadásaihoz». Mindenesetre furcsa e szavakért valakit a fokozatos adó bajnoka gyanánt bemutatni. Smith csak annyit mond, hogy nem tartja igen észszerűtlennek, ha a gazdagok illetőségöknél valamivel többet fizetnek. Ez egy könnyedén odavetett megjegyzés. Mit bizonyítana ez egyebet, mint azt, hogy Smith gyakorlati szellem volt, ki jól tudta, hogy a gyakorlatban némi eltérések fordulnak elő a tudomány és igazság szabályaitól. Ez elveket, az adó terén, ő maga tudományosan kifejtette. Fönnebb már idéztük őket. Ámde a legelső közöttük nem így szólt-e: «az állam minden alattvalója képessége arányában, vagyis az állam ótalma alatt élvezett jövedelmei szerint, a lehető legtöbbel tartozik a kormányzat költségeihez járulni». Így szól az általa fölállított elv. Igaz ugyan, hogy nem tartja igen észszerűtlennek, ha a gyakorlatban nem ragaszkodnak hozzá szigorúan, és a gazdagokat valamivel jobban megadóztatják mint a szegényeket; de azért óvakodott olyasvalamit mondani, mint ha ez követendő példa lenne. S valószínűleg még jobban óvakodnék attól napjainkban, midőn demokratikus társadalmaink szavazatjogot adnak a szegénynek, vagyis ennek kegyétől teszik függővé a gazdagot.

Adam Smith tehát semmiképen sem szerepelhet a progressiv adó párthívei között. Jean-Baptiste Say ellenben

védelmezi e tant. Halljuk, hogy nyilatkozok e tárgyról két különböző munkájában. A *Cours d'Economie Politique*-ban ezt mondja: «Nem terhesebb-e az egyszerű és arányos adó a szegényre mint a gazdagra nézve? Az az ember, ki alig tudja a családja föntartására szükséges kenyeret megkeresni, egészen ugyanazon arányban tartoznék adózni, mint az, ki kiváló tehetségeinél, óriási földbirtokánál, vagy tőkéinél fogva, nemcsak a legpazarabb fényüzés élvezetében úszik családostúl, hanem még azonkivűl évenkint gyarapítja is kincseit? Nem ellenkezik-e e követelés a méltányossággal?» Jean-Baptiste Say hajlamát a progressiv adó iránt még jobban mutatja másik munkája a *Traité d'Economie Politique*, melyben ez áll: «Valamely ember vagy család jövedelme lehet oly szerény, hogy nem elégséges fentartásukra, és e ponttól egészen odáig, hol az élet minden testi élveit, a fényüzés és hiúság minden gyönyörét kielégíthetjük, számtalan és észrevehetetlen fokozatokkal bir az egyesek jövedelme, melyek mindegyikén az illető család már egy kevesbbé szükséges élvezethez juthat, föl egészen a leghiúbb pazarlásig. Ha tehát azt akarnók, hogy minden család annál könnyebben viselhesse adóját, minél szükségesebb jövedelemre irányul az adó, úgy annak nem egyszerűen arányosan, hanem fokozatosan kellene csökkennie. Tegyük föl, hogy az adó pusztán arányos, például a jövedelem egy tizede. Ez esetben oly családtól, melynek 300,000 frank jövedelme van, 30 ezer frankot venne el. E családnak tehát 270,000 frank maradna meg egy évi költekezésre; és nagyon hihető, hogy ily jövedelemmel nemcsak semmi szükséget nem fog látni, hanem sok oly gyönyörben is fog részesűlni, mely nem egészen elengedhetetlen a boldogsághoz. Az a család ellenben, melynek csak 300 frank jövedelme van, s a melynek az

adó csak 270 frankot hagyna meg, nem tarthatna meg magának annyit, a mivel, jelen szokásaink és körülményeink közt, a létezésre okvetlenül szükséges kiadásokat födözhetné. Láthatjuk tehát, hogy az egyszerüen arányos adó távol maradna a méltányosságtól, s valószínüleg ez vezette Smith-t arra a nyilatkozatra: «Nem észszerütlen intézkedés az, hogy a gazdagok ne csak vagyonuk arányában, hanem valamivel többel is járuljanak a közterhek viseléséhez.» Én még tovább mennék, folytatja Jean-Baptiste Say, «és nem félnék kimondani, hogy a progressiv adó az egyetlen méltányos adó.»

Szó szerint és hosszasan idéztünk, és megvalljuk, hogy megijedtünk ez érvelés rendkivüli gyöngeségétől. *Quandoque bonus dormitat Homerus.*

Lehetetlen e hosszas idézetben a komoly érvelésnek csak árnyát is fölfedezni. Vegyük csak Say példáját a két családról, melynek egyike 300,000, míg a másik csak 300 franknyi jövedelemmel bír. Tegyük föl, hogy az utóbbi egészen adómentes marad, míg az első jövedelmének felét fizeti adó fejében. Ez mindenesetre elég erős progressió, de azért az a család, melynek 300 frankos jövedelme egészen adómentes maradna, még sem bírna annyival, a mivel «jelen szokásaink és körülményeink mellett, a létezésére okvetlenül szükséges kiadásokat födözhetné,» míg a másik család, melytől az állam 150,000 frankot vesz el s a melynek még 150,000 frankja marad, «nemcsak semmi szükséget sem fog látni, hanem sok oly gyönyörben is fog részesülni, mely nem egészen elengedhetetlen a boldogságra.» A progressiv adó nem fogja megszüntetni ez ellentétet, hacsak a fokozat nem lesz oly erős, hogy teljesen elnyomja a fölösleget, mint ezt Montesquieu tévedésében ajánlani látszik. Ha elfogadjuk azt, hogy az állam

köteles a vagyoni különbségeket kiegyenlíteni, akkor ajánlhatjuk a progressiv adót. Ismételjük azonban, hogy a progressiv adó rendszere egy merően érzelgős elmélet, mely az értelemben és tapasztalásban semmi alappal nem bír. Azt hiszszük, képesek leszünk ez állításunkat bőségesen bebizonyítani. Az olvasó rögtön meg fogja itélhetni. Egyelőre azonban folytassuk szemlénket a progressiv adót védő tekintélyek fölött.

Idézik e tan támogatására még Rossi-t, ki egyszerüen ezt mondja: «Bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy a korlátolt fokozatu progressiv adót meg lehet érteni; de a korlátlan fokozatu progressiv adó lehetetlen, mert csakhamar a tőke lerontására vezetne.» Azt is mondják, hogy Léon Faucher, ki miniszter volt Louis Napoleon elnöksége alatt, progressiv fokozatban akarta átalánosítani az ingó vagyonra kivetett adót, s hogy Mac-Culloch csak gyöngén ellenzi e rendszert. Ámde az összezavarja a fogalmakat, ki valóságos progressiv adónak tekinti e rendszabályt, vagyis azt az adót, mely jóval nagyobb hányadrészt von el a nagy mint a közép, s a közép mint a kis vagyontól. E fejezet végén vizsgálat alá veszszük majd azon adókat, melyek csak látszólag progressivek és a melyek alapjokban arra czéloznak, hogy minden adózóra jövedelmével arányban álló terhet hárítsanak.

Stuart Mill-ről némelyek azt tartják, hogy habozott volna a progressiv és arányos adó közt. Szerintünk ez iró semmi valódi habozást nem mutat. «Noha az én véleményem szerint a progressió elve, mely a nagyobb összegeket magasabb százalékkal adóztatja meg, mint az adófelosztás átalános elve, ellenvetésekre szolgáltathat okot, igazságos és szükséges azt alkalmazni a hagyomány és hagyatéki illetékek megszabásánál.» Ámde az örökség

kérdése különös kérdés, melynek semmi köze a jövedelemre vagy az élők vagyonára kivetett adókhoz. Ez utóbbiakra nézve Stuart Mill a tisztán és egyszerüen arányos adózás híve, s csak a létminimumra vagyis a szükségletek minimumára nézve enged kivételt.

«Azon elvből indulva ki, hogy minden egyestől egyenlő áldozatot kell követelni, meg kell vizsgálnunk, úgymond, vajjon ez elvet alkalmazzuk-e abban az esetben, midőn mindenki jövedelmének ugyanazon arányu százalékait adja. Igen sokan azt állítják, hogy nem. Mert azt mondják, hogy a ki kis jövedelméből ad egy tizedrészt, nagyobb mérvben nélkülöz, mint az, ki nagy jövedelméből ad egy tized részt. Ez állításon alapszik a progressiv adó nagyon elterjedt eszméje, vagyis azon jövedelmi adó, melynek százalékos kulcsa azon mérvben növekszik, a mint nagyobb jövedelmekre alkalmazzák.»

«Ha jól megvizsgálom e kérdést, azt hiszem, miszerint főleg annyiban rejlik benne bizonyos igazság, hogy különbséget tesz oly adó közt, melyet fényüzési kiadásokból lehet meggazdálkodni, és azon adó közt, mely bármily kicsiny legyen is, az életföntartás szükséges kiadásait csorbítja meg. Ez egyenlőtlenségek kárpótlására szerintem az a legméltányosabb eljárás, melyet Bentham ajánlott és a mely abban áll, hogy az életszükségletek födözésére elengedhetetlenül szükséges jövedelem minimumát fölmentjük az adó alól. Tegyük föl, ötven font elégséges arra, hogy annyi embernek, mennyi rendesen ugyanegy jövedelemből él, szükségleteit födözze, úgy hogy megadja nekik azt, mi életök és egészségök föntartása és a közönséges testi szenvedések ellen való ótalom megkiván, a nélkül azonban, hogy legkisebb élvezetet is nyujtana. Ez összeget tekinthetnők a *minimum*nak és az azt meghaladó jövedelmet

vetnők adó alá, de nem egészen, hanem a minimumon túl. Ha az adó 10 százalékos lenne, egy 60 fontos jövedelmet csak 10 fontos tiszta jövedelem gyanánt tekinthetnénk, mely csak 1 fontot fizetne évenkint; míg egy 1,000 fontos jövedelmet 950 font után adóztatnánk meg. Ez esetben mindenki oly adót fizetne, mely nem jövedelmével, hanem fölöslegével állna arányban.»

Láthatjuk mennyire különbözik a létminimumot levonó tan a progressiv adó tanától. Az első, a létminimumot képviselő összeg megállapításától eltekintve, semmi önkényt nem tűr. A másik tan ellenben a legzabolátlanabb önkénynyel is megfér. A progressio fokozatára nézve semmi szabályt sem lehet felállítani, itt a merő szeszély uralkodik.

A progressiv adó többi hívei közől Villiaumét és főleg Joseph Garnier-t említjük föl, ki javítani törekszik e rendszer fogyatkozásain, magasztalja az «észszerü, korlátolt progressiót» s a *progressiv* adó kifejezést a *progressionalis* adó elnevezéssel helyettesíti. Garnier dicséretes törekvése szerintünk mindazáltal nem volt képes az arányos adón kivül más igazságos, szilárd és ártalmatlan adót ajánlani.

Van egy író, kinél a sophisma vérré vált, s a ki soha nem volt önmagával tisztában. Az olvasó eltalálta, hogy Proudhon-ra czélzunk. Vajjon ez író pártolja vagy ellenzi-e a progressiv adót? Erre igen bajos felelni. 1848-ban mint a nemzetgyülés tagja tett egy indítványt ez adó behozatalára. Az adóról szóló munkájában pártolja a progressiv adózást, úgy a mellékági örökösödés mint a házak tekintetében. Más fejezetekben azonban nagyon szenvedélyesen kikel a progressiv adó ellen, melyet fiscalis játékszernek és színlelésnek bélyegez. «Mikor fognak már egyszer azzal fölhagyni — így kiált föl — hogy a progressió e bodzabáb-

jával *(bilboquet)* szórakoztatják a közönséget!» A kifejezés igen szerencsés, igen találó. Kettő közől egy: vagy igen gyors fokozatu a progressiv adó és ekkor elnyel minden jelentékenyebb jövedelmet; vagy lassu a fokozat s akkor a progressiv adó fiscalis játékszer, a nép mulattatására előrántott bodzabáb. Mert, be fogjuk bizonyítani, hogy a nagy vagyon oly kis számmal van, s azonkivül a csalás oly könnyü e téren, hogy egy korlátoltan fokozatos adó csak igen jelentéktelen összegeket hozna még egy nagy állam kincstárának is. Kielégítené talán az alsóbb osztályok irígységét, de nem töltené meg az állam pénztárát, nem enyhítené a szegény osztályok terheit és fölforgatna minden közgazdasági fogalmat.

Miután végig mentünk azon írókon, kikre a progressiv adó támogatására hivatkoznak, ideje lesz kimutatni, mily hiú és hamis ez elmélet. Bámulunk, hogyan tanithatja azt közgazda, mert ismételjük, e tan nem egyéb puszta érzelgősségnél, mely nélkülöz minden észszerü alapot.

Honnan veszik azt a gondolatot, hogy az állam az adóban mindenkitől egészen egyenlő áldozatot tartozik követelni? Nem kivánja-e az észszerüség, miszerint az adót ugy oszszuk föl, hogy mindenki szorosan annyit fizessen, a mennyi az állam részéről általa élvezett szolgáltatások árának, s a nemzeti adósságból rá háramló felelősségének megfelel? Mit mondanánk arról a pékről, fűszeresről vagy bármilyen kereskedőről, ki ugyanazon minőségü és mennyiségü áruiért nem elégednék meg ugyanazon árral, hanem a vevő vagyona szerint mindig magasabb árakat követelne? Nem neveznők-e az ily eljárást képtelenségnek? Mit mondanánk az oly törvényszékről, mely valamely igazgató tanács tagjait, midőn azok nagy hibát

követnek el, nem egyenlően és egyetemlegesen kötelezné a részvényesek vagy más harmadik személy kártalanítására, hanem egyenlő erkölcsi áldozatokra akarná őket itélni?

Egyáltalán nem arról van itt szó, hogy az állam többé vagy kevesbbé egyenlő áldozatokat kivánjon az egyesektől, hanem arról, hogy megvegye mindegyiken a nyujtott szolgáltatás árát, az államadósság törlesztési kamatainak igazságos részét.

Ha szilárd alapra akarnók fektetni a progressiv adó elméletét, úgy előbb be kellene bizonyítani, hogy az állampolgárok vagyoni és személyi ótalmának költsége vagyonukhoz képest az arányosnál gyorsabb mérvben növekszik; és azonkivül azt is, hogy az állam a nagybirtoknak vagy nagybirtokosoknak aránylag nagyobb előnyöket biztosít mint a középbirtosoknak s a középnek nagyobbat mint a kisbirtokosnak.

Ámde igaz-e ez? Világos, hogy ép az ellenkező felel meg a valóságnak. Az államnak aránylag kevesebb költségbe kerül egy nagy birtokot megvédeni, mint egy kicsinyt. Lássuk, hogyan járnak el a magántársulatok, ha az államéhoz hasonló feladatot kell teljesíteniök. Vegyük a biztositó társulatokat, melyek a közgazdaság elveit követik és minden érzelgős szempont mellőzésével a megfelelő áron árulják szolgálataikat. Vajjon aránylag drágább árt szabnak-e a nagy mint a kis birtoknak? Épen ellenkezőleg. Egy faragott kövekből és vassal épített szép és nagy palota, aránylag kisebb biztositási dijt fog fizetni, mint a kevesbbé jól épített s több veszélynek kitett jelentéktelenebb ház. Vegyünk egy más példát. Többet fizettetnek-e a vasuti társulatok a nagy szállítókkal, nagykereskedőkkel és nagyiparosokkal mint a kicsinyekkel? Ellenkezőleg, fuvarleszállításokat adnak

az elsőknek. És ez csak előnyös rájok nézve, mert a nagy tömegek szállítása és kezelése aránylag kevesebb költséget igényel mint a kis tömegeké.

Így jár el a szabad ipar. S az állam más helyzetben volna? Miért tarthatnók ótalmi költségeit aránylag magasabbaknak a nagy vagyonra mint a kicsinyre nézve akkor, midőn minden magán iparnál azt látjuk, hogy az egyeseknek nyujtott szolgáltatásai aránylag mindig kevesebb költséget igényelnek nagyban mint kicsinyben?

Nem mutatja-e a mindennapi tapasztalás, hogy a magas vagy középosztályok tagjai ellen elkövetett merényletek száma igen csekély, míg az alsó osztályoknál igen tetemes? Az előbbiek jobban tudják magokat védelmezni magok erejével vagy cselédeik segítségével, s kevesebb veszélynek vannak kitéve. Aránylag sokkal több biró és sokkal több tanácsülés szükséges-e valamely fontos mint valamely apró-cseprő ügy elintézésére? Nem látjuk-e inkább, hogy a birákat és törvényszékeket majdnem mindig csak jelentéktelen s a közép vagy alsó osztályt érdeklő ügyek foglalkoztatják?

De az állam kiadásai nemcsak a személy- és vagyonbiztosságra terjednek ki. Vegyünk egynéhányat társadalmi szolgáltatásaiból. Itt van például a közoktatás, a vallás, az utak föntartása. Aránylag több hasznot von-e e szolgálatokból a gazdag mint a szegény? Az egyszerü józan ész is azt mondja, hogy nem. Az az ember, kinek 100,000 frank évi jövedelme van, nem veszi százszorta nagyobb hasznát az iskolának, mint az, kinek csak 1,000 frankja van. Sőt igen érdekes adat, hogy míg a középiskolák majdnem semmibe se kerülnek s a felső tanintézetek még jövedelmet is hajtanak az államnak, a népoktatás képezi az egyedüli terhet Franczia országban. Vajjon a gazdag ember

elegans és könnyü hintaja jobban rontja az utakat, mint a kis polgár nehéz és idomtalan kocsija, vagy a paraszt szekere? Végig mehetnénk a társadalmi szolgálatok egész során, s mindenütt hasonló következtetésekre jutnánk.

Tekintsük az államadósságot. Miért akarják, hogy a gazdag ember nagyobb részt viseljen az államadósság terhéből, mint a minőt vagyona arányában hordana? E rendszer a legnagyobb bajokkal jár a demokratikus államokban, hol a tömegé a hatalom. — A vagyon politikai előnyei elenyészvén, nem észszerü eljárás a nemzeti adósság kamatjaiból vagyis a nemzeti hibák bünhődéséből nagyobb részszel sujtani a magasabb osztályokat, mint a minő a vagyoni aránynak megfelel. Ezzel levennénk minden felelősséget a nagy tömeg vállairól, noha ez bírja a hatalmat, s törekszik azt mindinkább még jobban kezei közé keríteni.

Vegyük például Francziaország államadósságát, s látni fogjuk, hogy az egészen két eseménycsoportnak tulajdonítható: a franczia forradalomnak és az abból keletkezett első császárságnak, az 1848-iki forradalomnak s az abból eredett második császárságnak. Ámde lehet-e azt mondani, hogy ez eseményeket a felső osztályok idézték elő? Nem tudja-e mindenki, hogy a városi és mezei demokratia egészen elnyomta akaratukat? Nem volt-e az 1815—1848-ig terjedő kiválóan békés korszak eme magas és középosztályok eszménye? Ama korszak, melyben az államadósság nem növekedett, s a melyet egyedül csak az alsó osztályok buktattak meg! Miért akarnók tehát, az általános szavazatjog és plebiscitumok kormánya alatt, a nemzeti hibák minden terhét egyedül, vagy majdnem egyedül a gazdag vagy jobbmódú osztályokra hárítani?

A progressiv adó elmélete tehát nem észszerű, nem

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

alapul a társadalmi tények szigorú vizsgálatán. Felületes. Szóval nem tudományos.

Ez elmélet azon kivül veszedelmes is, mert az egyenlő áldozat elvéből indul ki s így visszavonhatatlanul vezet oly törekvésekre, melyek a társadalmi egyenlőtlenségek javítását tekintik czéljoknak. Valami végzetes áramlat rejlik benne.

Azonkivül igen sok nehézséggel jár. A progressiv adó ugyanis önkényes, azon értelemben, hogy senki se tudja hogyan szabja meg a progressiót, s hol vessen annak véget. S ha nem állunk meg bizonyos pontnál, csakhamar elnyeli az egész jövedelmet. Tegyük föl, hogy az adókulcs háromszor nagyobb lesz, valahányszor a jövedelem megkétszereződik, s hogy a kiindulási pontnál az adó 5 frank 500 frank után vagyis egy százalék. Ez oly progressió, mely első tekintetre nem látszik nagyon gyorsnak, míg a kezdetleges adókulcs igen mérsékelt. E rendszerrel mindazáltal a következő eredményhez jutunk:

Jövedelem	Az adó magassága	Arány százalékokban.
500 frank	5 frank	1
1,000 «	15 «	1.50
2,000 «	45 «	2.25
4,000 «	135 «	3.375
8,000 «	405 «	5.0625
16,000 «	1,215 «	7.6
32,000 «	3,645 «	11.4
64,000 «	10,935 «	17.0
128,000 «	32,805 «	25.6
256,000 «	98,415 «	38.4
512,000 «	295,245 «	57.6
1.024,000 «	885,735 «	86.5
2.048,000 «	2.657,205 «	129.7

Noha tehát a progressio kiindulási pontja a jövedelemnek csupán egy százalékát képezte, s az adó csak háromszorta lesz nagyobb, midőn a jövedelem megkétszereződik: mégis 11 százalékos adókulcshoz érünk a 32,000 frankos jövedelemnél, 25 százalékosnál nagyobbhoz a 128,000 frankosnál, 38 százalékoshoz a 256,000 frankosnál, 57 százalékoshoz az 512,000 frankosnál, s végre, mikor a jövedelem meghaladja az egy milliót s közeledik a két millióhoz, az adó az egész jövedelmet elnyeli.

Ha a helyett, hogy csak egy százalékos adókulcsot vettünk kiindulási pontnak 500 frank jövedelemnél, 2 százalékot vettünk volna ugyanezen jövedelemnél: úgy már 30 százalékot kellene levonnunk a 64,000 frankos jövedelemnél, 50 százalékot a 128,000 frankosnál, 76 százalékot a 256,000 frankosnál és végül 590,490 frankot az 512,000 frankosnál, más szóval ez esetben az adó 115 százalékot kivánt volna. A túlságos gazdagság fizetésképtelenné tette volna az adózót. Montesquieu mondása beteljesednék szóról-szóra. A fölöslegre vetett adó végül elnyelné magát a fölösleget. Ámde helyes-e ez? Ez-e a czél, a melyre az államnak törekednie kell? Nem akadályoznók-e meg ez által a tőkék fölhalmozódását, nem gátolnók-e a takarítást és termelést, s nem kényszerítenők-e elrejtőzésre vagy menekülésre a tőkéket? Minden gazda félne annak látszani, s utánozná a zsidók magaviseletét a középkorban.

A józan emberek el is ismerik, hogy a mennyiségtanilag progressiv adó, melynek két példáját adtuk az imént, kivihetetlen, mert végül a nagy jövedelmek teljes elkobzására vezetne. Találtak azonban egy szellemes rendszert a progressio korlátozására. E szerint a progressiót nem az egész jövedelemre, hanem csak a jövedelem növekvésére alkalmazzák. Idézzük Jean-Baptiste Say-t, a ki e mérsékelt

rendszert védelmezi: «A franczia forradalom idejében, úgymond, több író s különösen azok, kik nagy befolyást gyakoroltak a törvényhozó testületre, nagy borzalmat kezdtek táplálni a progressiv adó iránt. Azt tartották róla, hogy csüggesztőleg hat a vagyon minden szaporodására s következéskép minden tökéletesedésre. Úgy állították oda mint a gondatlanságra vagy hanyagságra kitűzött jutalmat, mert ily adó megbüntette úgy szólván a sikert . . . . . Ámde vannak a progressiónak különböző fajai, és van olyan, mely sohasem vesz el többet mint a jövedelem igen kicsiny részét. S ez például ama progressio, mely nem az összes jövedelemhez, hanem csak a jövedelem szaporodásához alkalmazkodnék . . . .» Ily módon a progressiv adó bár meddig terjedne is, soha nem nyelhetné el az adózó egész jövedelmét. Ez enyhítés megnyugtat némely írót, nevezetesen Joseph Garnier-t. Részünkről azt nagyon elégtelennek tartjuk. E rendszer mellett mindig oda fogunk jutni, hogy az adó végül elnyeli az egész jövedelmet s némely esetekben még az egész jövedelmen túl is bizonyos összegeket. Vegyük fel például e rendszer szerint az előbbi táblázatot.

Tegyük föl, hogy az adó 1 százalék az 500 frankos jövedelemre, hogy 1,000 frankos jövedelemnél 1 százalék marad az első 500 frankra és 2 százalék lesz a másik 500 frankra, a mi az egész 1,000 frank jövedelemnél $1^1/_2$ százalékot tesz. Tegyük föl továbbá, hogy a 2,000 frankos jövedelemnél $1^1/_2$ százalék az adó az első ezer frankra és 3 százalék a második ezer frankra és így tovább úgy, hogy minden jövedelem két részre oszlik, melyeknek elseje egyenlő a korábbi osztály egész jövedelmével s így egészen ugyanazon adót fizeti, és csak a második rész fizet

progressiv adót, melynek kulcsa azon mérvben kétszereződik, a mint a jövedelem maga is kétszeres lesz. Ez úton a következő táblázatot nyerjük.

Összes *jövedelem*	A jövedelem azon *része*, melyet az utólagos progressio nem érint	Az utólagos progressiótól ment jövedelmi rész *adója*	A jövedelem azon *része*, melyre a progressio kiterjed	A jövedelem e második részének *adója*	Az összes *adó*	Az összes adó *aránya* az összes jövedelemhez.
Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	százalék
500	500	5	—	—	5·00	1·00
1,000	500	5	500	10	15·00	1·50
2,000	1,000	15	1,000	30	45·00	2·25
4,000	2,000	45	2,000	90	135·00	3·37
8,000	4,000	135	4,000	270	405·00	5·06
16,000	8,000	405	8,000	810	1,215·00	7·59
32,000	16,000	1,215	16,000	2,430	3,645 00	11·39
64,000	32.000	3,643	32,000	7,290	10,935 00	17·08
128,000	64,000	10,935	64,000	21,870	32,805·00	25·62
256,000	128,000	32,805	128,000	65,610	98,415·00	38·44
512,000	256,000	98,415	256,000	196,830	295,245·00	57·66
1.024,000	512,000	295,245	512,000	590,490	885,735·00	86·45

Ily eredményekre vezetne a korlátolt progressiv adó még azon feltünő mérséklet mellett is, ha egy százalékkal indulunk meg az 500 frankos jövedelemnél és a progressio csupán a jövedelem növekvésére nehezedik.

A fönnebbi táblázatban megállapított progressio bizonynyal nem látszik erőszakosnak. E rendszer mellett az adó sohasem nyeli el a jövedelem egészét, de már nehány fokozat után elviselhetlenné lesz. És mire az igen nagy vagyonokhoz érünk, még a korlátolt progressioju adó is ép oly hatásu lesz mint egy jövedelmi minimumnak megállapítása. Látjuk táblázatunkból, hogy a kis jövedelmek leg-

alább 4,000 frankig nem viselnek komoly terhet, mert a 4,000 frankra nehezedő maximalis adó csak 3.37 százalék volna. Semmivel sem több mint az ingó vagyonra kivetett jelenlegi adó, kevesebb még mint ez adó, ha ahhoz a felmutatóra szóló értékpapir átruházási illetéke is hozzá járul. A középjövedelmet 4,000—16,000 frankig szintén nem terhelné túlságosan e mérsékelt progressiv adó, minthogy a 16,000 frankos jövedelmek maximalis adója 7.59 százalékra emelkednék, s így az adókulcs csak gyengén haladná meg a krimi háború idejében kivetett angol *income-tax*-ot. De a magas jövedelmekre nézve az adó majdnem mindjárt igen súlyos lesz. A 32,000 frankos 11.39 százalékot fizetne, a 64,000 frankos 17.08 százalékot. Ez utóbbi adókulcsot már olyannak tekinthetjük, mely az adót majdnem behajtatlanná tenné, mert igen nagy mértékben csábítana az eltitkolásra. Az igen nagy jövedelmekre nézve azonban e mérsékelt progressiv adó is egyértelmű volna az elkobzással. A 128,000 frankos jövedelem 25 százalékot fizetne, a 256,000 frankos 38.44 százalékot, az 512,000 frankostól 57 százalékot sajtolnának ki, az egy milliónál magasabb jövedelemtől 86 százalékot akarnának kicsikarni. Ez összegen túl a jövedelem minden növekvése elkobzásnak volna kitéve. Igaz ugyan tehát, hogy a mérsékelt progressiv adó nem nyeli el a nagy jövedelmek egészét, mint azt a korlátlan progressió teszi, hanem egy áthághatlan maximalis határt szab a jövedelemnek, melyen túl minden szaporodást az állam szed be. Azok a közgazdák, kik megalkusznak a progressiv adó rendszerével, bizonynyal nem veszik számba meggondolatlan engedékenységök eredményét.

Némely író azt gondolja, hogy a roppant vagyon birtokosai 30, 40, 50 sőt 80 százalék fizetése után is bol-

dogabbak mint a köznép. Lehetséges. Ámde a kincstár jövedelmök óriási részét követeli magának, és nem lehet megérteni, hogyan ne kényszerítene ez eljárás a csalásra, a kivándorlásra. Vagy ha a progressiv adót az egész világon behoznák és pedig igen szigorú felügyelet mellett ugy, hogy a kivándorlás és csalás teljesen lehetlen volna, még akkor sem lehetne megérteni azt, hogy az igen nagy vagyon birtokosai nem csüggednének el és nem fordítanának hátat a takarékosságnak és munkásságnak.

Ne feledjük el, hogy a mérsékelt progressiv adó tekintetében fölhozott példánk határozottan szelid. Mondhatná ugyan valaki, hogy még ennél gyengébb progressiojú adót is lehet képzelni.

Ez áll elméletileg, csakhogy akkor a progressiv adó hasznossága egészen elenyészik. Ezen adó termékenysége már az adókulcsnak átalunk fölhozott változatai mellett is igen gyönge volna. Mert a kis jövedelmek, melyek legalább Francziaországban a nemzeti vagyon legnagyobb részét alkotják, csekély adót fizetnek, a középszerűek jelentéktelent s egyedül a nagyok súlyosat. Páris városa székhelye a bankároknak, a kiknek állítólag egy milliárd évi jövedelmük van. Ha behoznók a mérsékelt progressiv adót, úgy az, bármily szerény lenne is, e roppant jövedelmek igen nagy részét igénybe venné. Igaz, hogy a mérsékelt progressiv adó kevesbbé veszélyes mint a korlátlanul progressiv, de a kettő közötti különbség csak árnyalati és nem lényeges. Az egyik valamivel kevesbbé oktalan mint a másik, de mindegyikök oktalan.

Elfogadtuk Proudhon-nak a progressiv adó tekintetében használt szavait. Mondtuk, hogy az bodzabáb, demokratikus játékszer. E szavak majdnem szó szerint igazak. Tulzás nélkül alkalmazhatók. A progressiv adó

csakugyan nem termékeny adó, és pedig nem az két okból. Először mert minden országban de különösen Franczia-országban kivételesek és mind együtt véve csak igen csekély részét képezik a polgárok jövedelmének. Másodszor mert a progressiv adó nyilván a nagy jövedelmek eltitkolására és elrejtőzésére vezet. Az arányosság és méltányosság hiánya ily esetben szintén igazolja az egyéni lelkiismeret előtt a csalást.

Valóban kevés ismeretet árulna el az adóstatisztika körében, ki azt hihetné, hogy nagy jövedelmet biztosítunk a kincstárnak, ha 20—30 százalékkal sujtjuk a 200,000 vagy 300,000 frankos, és 50—60 százalékkal az egy millió frankos jövedelmet nyújtó vagyont. Van egy ország, Poroszország, hol a jövedelmi adót osztályozták, hol tehát a polgárokat jövedelmök nagysága szerint különböző osztályokba sorozták, s a hol minden osztály oly adókulcs szerint fizet, mely ez osztály minden tagjára nézve közös. Másrészt azonban a progressió minden elemét — mint azt egy későbbi fejezetben látni fogjuk, szigorúan kizárták e rendszerből. De a porosz kormányzat, a polgároknak e vagyonuk nagyságára alapított osztályozása következtében, megközelítőleg pontos statisztikai adatokat szerzett a vagyon eloszlásáról ez országban. És e statisztikai adatok igen fontos társadalmi tényeket hoznak napvilágra. Az utolsó táblázat, melyet ismerünk, már régi, 1853-ból ered. Poroszországnak akkor mintegy 18 millió lakosa volt. S ki hinné, hogy ezek közől csak 44,407 személy örvendett 1,000 tallérnál, azaz 3,750 franknál nagyobb jövedelemnek. Az eme 3,750 franknál nagyobb jövedelemmel rendelkező polgárok összes adója nem képviselte azon adóösszeg egy harmadát, melyet ugyanazon adókulcs mellett az 1,000 tallérnál vagyis 3,750 franknál kisebb jövedelmü polgárok

fizettek. Annyira áll az, hogy egyedül az adózók száma ad nagy adójövedelmet.

E 44,407 személyből, kik Poroszországban 3,750 franknál nagyobb jövedelemmel bírnak, körülbelől a fele, vagyis 21,785 5,250 franknál (1,400 tallérnál) kisebb jövedelemmel rendelkezik. Öt hatodrésze e 3,750 franknál nagyobb jövedelmet élvező polgároknak pedig 10,500 frankon (2,800 talléron) alul marad. Egész Poroszországban csak 444 adózónak volt 45,000 franknál (12,000 tallérnál) nagyobb jövedelme, és 444 boldog halandó között csak 160 jövedelme haladta meg a 75,000 frankot (20,000 tallért), ez utóbbiakból ismét csak 29 örvendett 195,000 franknál (52,000 tallérnál) nagyobb jövedelemnek s végül csak 7 személynek volt 450,000 franknál (120,000 tallérnál) nagyobb jövedelme. *

E statisztikai adatokból láthatjuk, mely csekély termékenység rejlik a progressiv adóban. Sólyosan csak igen kevesekre nehezednék, kik a nemzeti gazdagságnak elenyésző csekély részét alkotják. Az idézett számok után valószínü, hogy Poroszországban a 10,000 franknál nagyobb jövedelemmel bíró adózók összes jövedelme a lakosok összes jövedelmének egy tizenötöd részét sem éri el. A mi pedig a 300,000 frankos jövedelmeket illeti, a melyekről Jean-Baptiste Say beszél, ilyen 1853-ban egész Poroszországban csak 13 fordul elő.

A termékenység szempontjából tehát a progressiv adó megérdemli ama játékszer nevét, melyet Proudhon adott neki. A progressiv adó meddő adó. Semmivel se hozna többet mint egy arányos jövedelmi adó és mindenféle társadalmi bajokat vonna maga után.

* E számokat egy táblázatból vettük, melyet Parieu közöl munkájában *Traité des Impots* I. kötet 451. l.

Lesz talán a ki azt mondja, hogy Poroszország szegény ország, hogy az idézett statisztikai adatok 1853-ból erednek, s hogy azóta a vagyon jobban összepontosúlhatott, s hogy a nagy vagyonok ennek következtében számosabbak mint azelőtt. Nem tagadjuk, hogy a megnagyobbodott Poroszországban jelenleg több nagy vagyon fordul elő mint 1853-ban. De azért még mindig igen ritkák s az ország összes jövedelmének roppant elenyésző csekély részét alkotják. Így 1864-ben 68,111 adózónak volt 3.750 franknál nagyobb jövedelme, vagyis felével több mint tizenegy évvel az előtt. De e 68,111 gazdag vagy jómódú adózó, jövedelmi adó fejében, semmivel sem fizetett többet a kincstárnak, mint egy harmadrészét amaz összegnek, melyet a 3.750 franknál csekélyebb jövedelmü adózók ugyanez alapon fizettek. Pedig Poroszország távolról sem az az európai ország, melyben a kis birtok legjobban elterjedt.

De vegyünk más példát, sokkal ujabbat, mely azonkivül más országból ered, hol a vállalkozó szellem a legszélső határig eljutott. Az Egyesült-Államokban a szövetséges háború után oly jövedelmi adót hoztak be, mely némileg progressiv alakot öltött. 1866-ban 5 százalék volt az adókulcs a 600—5,000 dollárig terjedő jövedelmeknél, $7^1/_2$ és a körülményekhez képest 10 százalék az 5,000 dollárt (25,000 frankot) meghaladó jövedelmeknél. Ez adó hozadéka 72.982,000 dollárt vagyis mintegy 365 millió frankot tett. Ebből az összegből 34.501,000 dollárt vagyis 172.500,000 frankot szolgáltattak az 5,000 dollárnál, azaz 25,000 franknál kisebb jövedelmek. A gazdag vagy jómódú polgárok jövedelme nem képezte az összes adó felét, noha felével, sőt kétszeresen is magasabb adót fizetett mint a kis jövedelmek. Ha tekintetbe veszszük azt a körülményt,

hogy a 600 dollárnál kisebb jövedelmek egészen adómentesek maradtak, úgy láthatjuk, hogy az 5,000 dollárnál vagy 25,000 franknál nagyobb jövedelmek még az Egyesült-Államokban sem képviselnek az összes nemzeti jövedelem egy tized részénél többet. De meg kell még jegyezni, hogy ez időben kényszerfolyam uralkodott Amerikában, hogy minde jövedelmeket papirpénz szerint becsülték, mely 20 vagy 40 százalékot * veszített, s hogy azonkivül a pénz értéke az emberi munkához képest az Egyesült-Államokban minden időben csekélyebb mint Európában. Ha tekintetbe veszszük minde körülményeket, úgy be fogjuk látni, hogy 5,000 dollárnyi jövedelem papirban, 1866-ban az Egyesült-Államokban, alig ért föl 12—15,000 franknyi jövedelemmel ezüstben, egy európai szárazföldi országban. Ez összehasonlítás mutatja, mily csekély részt birnak a gazdagok az összes nemzeti jövedelemből.

David Wells, az Egyesült-Államok volt kincstári biztosa ** igen érdekes részleteket közöl, melyek a tényt még jobb világításba helyezik. Az *Income-tax*-nak alávetett polgárok vagyis azok száma, kik házuk bérjövedelmén s annak javítási és adóbeli költségén kivül 600 dollárnál nagyobb jövedelemmel birtak, 1866-ban 35 millió lakosra csak 460,170 volt. A következő évben, midőn az 1,000 dolláron (5,000 frankon) aluli jövedelmet is fölmentették az *Income-tax* alól, az ez adót fizető polgárok száma nem volt nagyobb 259,385-nél. Ugyanez évben 50,088 személy fietett csak 500 dollárt (2,500 frankot) jövedelmi adó fejében. S minthogy az adókulcs 10 százalékot tett a

* 1866. február 16-ikán az aranyat 137·25 százalékkal jegyezték, ugyanaz év szeptember 17-ikén pedig 145 százalékkal.

** *A curios chapter in politico-economic history.* Megjelent a *Cobden Club Essays*-féle gyüjteményben. 1871—1872. 497. l.

magas jövedelmeknél, csak 50,000 személynek volt 25,000 frank jövedelme elértéktelenedett papirosban, a mit egyenértékünek tarthatunk egy 15,000 frankos jövedelemmel Európában.

A kissé jelentékenyebb vagyonok száma tehát még az Egyesült-Államokban és igen korlátolt. A progressiv adó, mely főleg a nagy vagyont, nevezetesen az 50,000 franktól 200,000—300,000 frankig terjedőt, akarná keményen sujtani, csak igen szerény hozadékot ad.

Különösen károssá és alkalmazását igen nehézzé teszi még az a körülmény, hogy a csalás mellette igen könnyü, főleg a nagy vagyonnál, melynek nagyságát, minden részletre kiterjedő faggató nyomozás nélkül, bajos pontosan meghatározni. A jövedelmi adóról más fejezetben fogunk szólni, legyen szabad egyelőre csak annyit mondanunk, hogy csupán három alap van annak kivetésére: az adózó bevallása, a törvényes vélelem, vagy a hivatalos becslés. E három alap oly gyarló és hiányos, hogy a jövedelmi adó csak úgy lehet termékeny, ha igen mérsékelt, 2—3 vagy kivételkép 5—6 százalékos s a kis jövedelmekre is kiterjed, eltekintve természetesen egy bizonyos minimumtól, melynek annál kisebbnek kell lennie, minél demokratikusabb az ország közgazdasági szervezete.

Ha általános progressiv jövedelmi adót állítunk föl, bármelyik alapot válaszszuk is, lehetetlenségekhez vagy igazságtalansághoz jutunk.

Ha a progressiv adót az adózó bevallása szerint vetik ki, világos, hogy a csalásra való hajlam annál nagyobb lesz, mert a gazdagok az egyenetlen adókulcs láttán jogaikban sértve érzendik magokat. Igyekezni fognak vagyonuk egy részének eltitkolása által az egyensúlyt helyre állítani, s rendesen czélt is fognak érni. Ilyen megjegy-

zésre méltó tény az, hogy a jövedelmi adó az Egyesült-Államokban 1866-ban kerekszámban csak 75 millió dollárt vagyis 365 millió frankot hajtott. A mely értékből még le kell vonni egy harmadrészt, minthogy a papiros pénz akkor 30—40 százalékot vesztett. Az Egyesült-Államok tehát csak mintegy 250 millió frankot kaptak pengő pénzben * ama progressiv adó után, mely 5 százalékkal terhelte a 600—5,000 dollárig terjedő jövedelmet és $7^1/_2$ százalékkal az annál nagyobbat. Ámde ugyanazon 1866. évben, a britt kincstár ez összegnek majdnem két harmadát, vagyis 160 millió frankot (6.390,000 font sterlinget) vett be egy egyenlő kulcsu 1.66 százalékos jövedelmi adóból, mely nem terjedt ki a 2,500 frankon (100 font sterlingen) aluli adómentes jövedelmekre, s a melyből levontunk 1,500 frankot (60 font sterlinget) az 5,000 frankon (200 font sterlingen) aluli jövedelmekért. Tudjuk, hogy az Egyesült-Államok vagyon dolgában körülbelől elérik Nagybritannia és Irland egyesült királyságait, de lakosságuk ez időben nagyobb volt. Egy egyenlő kulcsu $2^1/_2$—3 százalékos s a legkisebbek kivételével minden jövedelemre kiterjedő adóval valószínüleg ugyanannyit vettek volna be, mint a mennyit $7^1/_2$ és 10 százalékos progressiv adójok hozott. Így roppant nagy arányokat öltött az eltitkolás, részben az adókulcs magassága következtében, részben a progressió miatt, mely megnyugtatta a gazdagok lelkiismeretét.

Ha a progressiv adót nem az adózó bevallása, hanem

* 1866. február 16-ikán az aranyat 137·25 százalékkal jegyezték, ugyanaz év szeptember 17-ikén 145 százalékkal. A következő két éven át körülbelől ugyanazon magaslaton maradt az agio. Ha tehát az adó értékét aranyban akarjuk megállapítani, mintegy 30 százalékot kell levonnunk a papiros értékéből.

a törvényes vélelem, például lakásának értéke szerint vetnék ki, a legbotrányosabb egyenlőtlenségekre vezetne. Ily fajta vélelmeket csak könnyü és egyenlő kulcsú adóknál szabad alkalmazni.

Ha végre a hivatalos becslés, faggató nyomozás alapján akarnók kivetni a progressiv adót, kivándorlásra kényszerítenők az embereket és tőkéket egyaránt. Jelen viszonyaink között egyébiránt teljesen lehetetlen csak megközelítőleg is ismerni egy különböző vállalatokban elhelyezett nagyobb vagyont. Ki ismerné egy nagy bankár vagy iparos vagyonát, jövedelmét? Sokszor maga sem tudja pontosan, míg egy idegen csak úgy szerezhetne róla megközelítő fogalmat, ha minden pillanatban és minden részletbe betekinthet, minden könyvet felüthet és minden levelezést kikutathat. Többé kevesbbé a bevalló lelkiismeretességére kell magunkat bíznunk, és e lelkiismeretességre csak úgy tarthatunk számot, ha az adó könnyü és egyenlő kulcsú. Ha a bevalló lelkiismerete jogos mentséget vagy csak színleges ürügyet is talál eltitkolásának igazolására, nem fogja azt elszalasztani. Ámde az adó progressiója ily mentség, vagy legalább is ürügy.

A progressiv adó tana tehát minden tekintetben rossz. Tudományos szempontból tekintve, csak érzelgőségen alapul. Védelmezői nem vizsgálták meg elég behatóan a társadalmi viszonyokat és az állam által a polgárok különböző osztályainak nyujtott szolgáltatások természetét. Politikai szempontból pedig, a legnagyobb bajokat vonhatja maga után. Fölmentheti az adó alól a nagy tömeget, mely a mi demokratikus államainkban a hatalom birtokában van, és ennek következtében a nemzeti hibákért felelős. Rossz csirát foglal magában, mert hiába igyekeznek korlátozni a progressiót, az e fajta adó mindig

önkényes marad. A törvényhozó mérséklete nem nyujt tartós biztosítékot. Az arányos adó ellenben egy állandó biztositékot hord magában, mely lényegéhez tartozik. Egy változhatatlan szabályt tartalmaz, a melynek ellenében nem boldogul az erőszak, hacsak magát ez adónak természetét föl nem forgatja. Pénzügyi szempontból végre a progressiv adó valódi fiscalis játékszer, egy nesze semmi fogd meg jól, mely sokat igér és semmit nem ad, sokat lármáz és semmit nem végez. Védői nem tanulmányozták eléggé a gazdagság eloszlását a modern társadalom különböző osztályai közt. Nem tudják, mily kis számúak a nagy vagyonok, s mily elenyészően csekély részét képezik a nemzeti vagyonnak. Nem veszik számba továbbá, mily csábító erőt gyakorol a progressiv adó a csalásra, már csak a sértett jogérzet által is. * Minden jel arra mutat, hogy egy könnyü és egyenlő kulcsu jövedelmi adó kevesebb panaszszal és veszélylyel ugyanannyit hoz mint a szigorúbb progressiv adó.

Némelyek, kik azt hiszik, hogy ismerik a közgazdasági viszonyokat, talán kétségbe vonják érveléseink helyességét és a Sveicz által adott gyakorlati példára hivatkoznak ellenünk. A sveiczi kantonok nagy része valóban alkalmazza a progressiv adót, részben a tőkére, részben a jövedelemre. De az ezek által szolgáltatott tapasztalatok épen nem gyöngítik meg állításainkat. Ellenkezőleg megerősítik azokat. Fölkértük a sveiczi követséget, szerezné meg számunkra mind az adatokat, melyek a sveiczi szövetségben fönnálló tőke- és jövedelmi adókra vonatkozhatnak. Doctor Kern urnak, ez ország Párisban székelő

* A csalások nagy jelentőségének egyik érdekes bizonysága az, a mi a jövedelmi adóval történt Pitt alatt Angliában, midőn az adókulcs 10 százalék volt.

képviselőjének, leköteleső-szivessége folytán egy csomó igen érdekes adat van kezeink közt, melyekből egyelőre csak azokat adhatjuk, melyek a progressiv adók jellemző lényegére vonatkoznak.

A helvét szövetség maga semmi ilynemű adót nem hozott be, több kanton azonban, élve pénzügyi dolgokban őket megillető jogával, meghonosította azt. Lássuk hogyan vetették ki ez adókat. Némely kanton csak a tőkére alkalmazza, más csak a jövedelemre, a legtöbb azonban együttesen használja mind a két adót. Zürichben a vagyoni adó, *Vermögensteuer*, és a jövedelmi adó *Einkommensteuer*, progressiv jelleggel bir. A progressio elfogadott alakja egyébiránt a legszellemesebb, melyet ismerünk. A vagyon első 20,000 frankjából egyedül a fele, 10,000 frank viseli az adót, a következő 30,000 frankból öt hatod-rész adóköteles, a következő 50,000 frankból hét tized-rész adóköteles, az előbbi összegeket meghaladó 100,000 frankból nyolcz tized-rész, s a következő 200,000 frankból kilencz tized-rész, a megelőző összegeket meghaladó vagyon végre egészen adóköteles. De minden tőke, melyet az imént kifejtett szabály szerint bejegyeznek, ugyanazon adókulcs szerint fizet. Képzeljünk valakit, kinek 500,000 franknyi vagyona van:

Az első	20,000	frank	után	csak	10,000	frank	adóköteles
A következő	30,000	«	«	«	18,000	«	«
«	50,000	«	«	«	35,000	«	«
«	100,000	«	«	«	80,000	«	«
«	200,000	«	«	«	180,000	«	«
«	100,000	«	«	«	100,000	«	«
Vagyis	500,000	frank	után	csak	423,000	frank	adóköteles.

Tehát a kinek 500,000 franknyi vagyona van, azt az adókönyvbe 423,000 franknyi adóköteles vagyonnal ve-

szik föl; míg azt, kinek 20,000 frankja van csak, 10,000 frankkal jegyzik be; kinek 50,000 frankja van, 28,000 frankkal. De mind e három, illető adóköteles összegeik, a 423,000, 10,000 és 28,000 frank után, ugyanazon adókulcs szerint fizetnek. Ez tehát egy igen mérsékelt progressiv adó, minthogy a nagy vagyonokra 10 vagy 20 millióra nézve az adó által igénybe vett hányadrész nem egészen kétszer annyi, mint a 20,000 frankos vagyontól követelt hányadrész. Ily viszonyokban a progressiv adót nem lehet nagyon nyomasztónak tekinteni, csakhogy az ily progressió nem igen növeli az adó termékenységét. A kis vagyonokra alkalmazott levonási rendszert azonkívül részben igazolhatja az a szempont, hogy a kis vagyonok aránylag többel járulnak a közvetett adókhoz.

A jövedelmi adó, *Einkommensteuer*, mely a vagyoni adó mellett ugyancsak Zürichben fönnáll, ugyanazon elven alapul.

Az első	1,500	frankból	$^2/_{10}$	adóköteles
A következő	1,500	«	$^4/_{10}$	«
«	3,000	«	$^6/_{10}$	«
«	4,000	«	$^8/_{10}$	«

Minden ezután következő összegből $^{10}/_{10}$ vagyis az egész adóköteles.

10,000 frankig tehát az adózó jövedelmének egy bizonyos része adómentes, míg 10,000 frankon túl az egész jövedelem adóköteles. A jelzett levonások után adókötelesnek kijelentett összegek azonban mindnyájan ugyanazon adókulcs szerint fizetnek. Képzeljünk valakit, kinek 15,000 frank jövedelme van. Az a következő összegtől fizetné adóját:

Az első	1,500	frank után	300	franktól
A következő	1,500	« «	600	«
«	3,000	« «	1,800	«
«	4,000	« «	3,200	«
«	5,000	« «	5,000	«
	15,000		10,900	

Kinek tehát 15,000 franknyi jövedelme van, 10,900 franktól fizetne adót; míg az, kinek 1500 franknyi jövedelme van, csak 300 franktól fizetne; kinek 3000 franknyi jövedelme van, 900 franktól; és a kinek 6000 franknyi jövedelme van, azt csak 2700 frank után adóztatnák meg. A progressió itt erősebb, mint ugyanazon kanton tőkeadójánál, de még mindig nem túlságos, mert nem terjedhet odáig, hogy a nagy jövedelmek jelentékeny részét lefoglalná. És pedig annál kevesbbé, minthogy 10,000 frankon túl megszünik minden progressió. Az igy szervezett progressiv adó nagyon közeledik az angol *income-tax*-hoz, mely a 2500 frankon alóli jövedelmet minden adó alól fölmenti, és 2500—7500 frankig terjedő jövedelmekből levon 2000 frankot, mely összeg szintén adómentes marad. E levonásokat bizonyos fokig igazolhatja az a körülmény, hogy a kisebb jövedelmek aránylag többel járulnak a közvetett adókhoz. Mindezáltal jobbnak tartanók, ha a progressió ez alakja nem léteznék, vagy legalább csak két fokozattal birna, mert ez alakban könnyen tévedésbe ejtheti a közönséget és utját egyengetheti egy valóban szigoru és kártékony progressiv adónak. Mindig veszélyes az elvektől akár kis mérvben is eltérni, mert az első lépés az, mely messze vezethet.

Több sveiczi kanton hasonló természetű rendszabályokat fogadott el. Basel városában a tőkeadó mellett, melynek nincs semmi progressiv jellege, van egy jöve-

delmi adó, mely azonban, igenis progressiv jellegű. Egy 1866-ban hozott és egy 1876. márczius 20-káról keltezett rendelettel magyarázott törvény szerint az adó egy frank minden 100 frank után, a 4500 frankot meg nem haladó jövedelmektől. Az ez összeget meghaladó jövedelmi többlet 2 frankot fizet minden 100 frank után, 9000 frankig. A 9000 frankot meghaladó jövedelmi többlet végre három frankot fizet minden 100 frank után. Az 1200 franknál kisebb jövedelmek egy állandó adót fizetnek, mely 3 frank a 600 frank jövedelemnél, 4/50 frank a 600—900 frankig terjedőnél és 6 frank a 900—1200 frankos jövedelmekig. Basel városának ez adója határozottabban progressiv jellegű, mint a zürichi kanton megfelelő adója. Vegyünk egy pár példát, hatásának megvilágítására. A kinek 4500 frank jövedelme van, egy százalék adót fizet, vagyis 45 frankot. Egy másik, kinek 9000 frank jövedelme van, egy százalékot fizet az első 4500 frankért és két százalékot a következő 4500 frankért, vagyis összesen 135 frankot. Egy harmadik, kinek 18,000 frank jövedelme van, egy frankot fizet az első 4500 frankért, két frankot a második 4500 frankért és három frankot a megmaradt 9000 frankért, vagyis összesen 405 frankot. Tehát kilenczszer annyit, mint az első, noha jövedelme csak négyszer annyi, és háromszor annyit, mint az első, noha jövedelme csak még egyszer oly nagy. Jegyezzük meg ez adó elégtelen mentsége gyanánt, hogy kevés fokozata van, s hogy az első 4500 franknál engedett adóleszállítást igazolhatja a kis jövedelmek által viselt súlyos közvetett adóteher.

A graubündeni kantonban a tőkeadónak (Vermögenssteuer) oly alakja van, mely némileg hasonlít a zürichihez. Az adó, illetőleg a tőkék, jelentőségökhez képest

különböző osztályokba vannak sorolva. Az első osztály a 10,000—20,000 frankig terjedő vagyonokat foglalja magában, és ezek egyszerű adókulcs szerint fizetnek. A 20,000—40,000 frankig terjedő vagyonok az első 20,000 frankon túl minden ezer frankért, az egy tizedrészszel növekedett kezdetleges adót fizetik. A 40,000—70,000 frankig terjedő vagyonok, a 40,000 frankot meghaladó többletért, a két tizedrészszel növekedett kezdetleges adót fizetik. A 70,000—100,000 frankig terjedőnél a többletre nézve három tizedrészszel növekszik a kezdetleges adó. A 250,000—400,000 frankig terjedőnél hat tizedrészszel. Minden 400,000 frankot meghaladó vagyonnál végre hét tizedrészszel növekszik a kezdetleges adó. Lássunk e rendszer szerint egy 500,000 frankos vagyont. Minden ezer frankért fizetne :

Az első	20,000	frank	után	a kezdetleges	adót	
A következő	20,000	frank	után	az $^1/_{10}$-del	növekedett	kezdetl. adót
«	30,000	«	«	a $^2/_{10}$-del	«	« «
«	30,000	«	«	a $^3/_{10}$-del	«	« «
«	50,000	«	«	a $^4/_{10}$-del	«	« «
«	100,000	«	«	az $^5/_{10}$-del	«	« «
«	150,000	«	«	a $^6/_{10}$-del	«	« «
«	200,000	«	«	a $^7/_{10}$-del	«	« «
	500,000	frank				

E progressió aránylag mérsékelt, mert az adózó semmi esetben, még 10 milliónyi vagyon mellett sem, fizethet még egyszer oly nagy adókulcs szerint, mint a 10,000—20,000 frankos kis vagyon. E rendszer véthet az óvatosság vagy igazság ellen, de semmiesetre se fog elviselhetetlen nyomást gyakorolni.

A jövedelmi adó ugyanazon graubündeni kantonban jóval szigorúbb. Ha például a tőkeadó egy frankot köve-

tel 1000 franktól, akkor a jövedelmi adó a következő fokozatokat tűnteti föl:

A 100—1,000	frankig	terjedő	jövedelem	1/2	százalékot	fizet
Az 1,000—2,000	«	«	«	3/4	«	«
A 2,000—3,000	«	«	«	1	«	«
A 3,000—4,000	«	«	«	1 1/2	«	«
A 4,000—6,000	«	«	«	2	«	«
A 6,000—8,000	«	«	«	2 1/2	«	«
A 8,000 frankig és azontúl	«	«	«	3	«	«

Ha azonban a tőkeadó kisebb vagy nagyobb mint 1 frank 1000 frank után, a jövedelmi adó is a szerint csökkenik vagy növekszik. E jövedelmi adó igen szigoru progressiót mutat, noha e progressio igen alacsony tétel mellett állapodik meg.

A freiburgi kantonban levonnak egy részt a bevallott vagy kimutatott jövedelemből, és e levont rész adómentes. E levonás alá kerülő rész 8 tizedrész az 500 frankot meg nem haladó jövedelmeknél, 6 tizedrész az 500—1000 frankig terjedőknél, 5 tizedrész az 1000—2000 frankig terjedőknél, 4 tizedrész a 2000—3000 frankig terjedőknél, és 3 tizedrész a 3000 frankon túl terjedőknél. A jövedelmi adó kulcsa e kantonban átalában 4 százalék, a levonás után fenmaradt adóköteles összegek után. Vajjon progressiv adó-e ez a szó szoros értelmében? Nem hasonlít-e inkább ez eljárás az angol *income-tax* rendszeréhez, mely kárpótlásúl a közvetett adót egyenlőtlenségeért bizonyos levonásokat enged a kis jövedelmeknek?

A sanct-galleni kantonban a jövedelmi adó progressiv alakú. Miděn a tőkeadó e kantonban 1 százalék 1000 frank után, akkor a jövedelmi adó a következő:

	Jövedelem			Adó
1.	osztály	800— 999	frankig	1 frank
2.	«	1,000— 1,499	«	2 «
3.	«	1,500— 1,999	«	4 «
4.	«	2,000— 2,499	«	7 «
5.	«	2,500— 2,999	«	11 «
6.	«	3,000— 3,499	«	16 «
7.	«	3,500— 3,999	«	22 «
8.	«	4,000— 4,499	«	30 «
9.	«	4,500— 4,999	»	40 »
10.	«	5,000— 5,499	«	51 «
11.	«	5,500— 5,999	«	63 «
12.	«	6,000— 6,499	«	76 «
13.	«	6,500— 6,999	«	90 «
14.	«	7,000— 7,499	«	105 «
15.	«	7,500— 7,999	«	121 «
16.	«	8,000— 8,499	«	138 «
17.	«	8,500— 8,999	«	157 «
18.	«	9,000— 9,499	«	177 «
19.	«	9,500—10,000	«	200 «

A 10,000 franknál nagyobb jövedelmeknél az adókulcs 2·50 frank, a jövedelmi többlet minden 100 frankja után. Itt a progressiv alak sokkal határozottabb mint a többi kantonokban, minthogy itt a 10,000 frankos jövedelem 2 százalékot; az 5000 frankos jövedelem egy százalékot; és a 3000 frankos jövedelem csak $^1/_2$ százalékot fizet. Meg kell még jegyeznünk, hogy a progressió idejekorán megállapodik, mert minden 10,000 frankot meghaladó jövedelem ugyanazon adókulcs szerint fizet.

A tessini kantonban a jövedelmi adó progressiója messzebb megy, de csak a jövedelmi szaporulatra irányul. Itt adjuk az adót a rendes adókulcs szerint, a mely azonban a közszükséglet mérve szerint nagyobbítható:

Jövedelem	Az adóösszeg az első		Az adókulcs a jövedelmi szaporulattól
401— 800 frankig	400 franktól	1 frank	1/4 százalék
801— 1,200 «	800 «	2 «	1/2 «
1,201— 2,000 «	1,200 «	4 «	3/4 «
2,001— 3,000 «	2,000 «	10 «	1 «
3,001— 5,000 «	3,000 «	20 «	1 1/2 «
5,001—10,000 «	5,000 «	50 «	2 «
10,001—20,000 «	10,000 «	150 «	3 «
20,001—40,000 «	20,000 «	450 «	4 «
40,001 frankon s azonfölül	40,000 «	1,250 «	5 «

Ime a progressiv adó oly alakja, melyben a progressio a jövedelmi többletre irányul és nem az összes jövedelemre. Végül még is meglehetősen súlyos lesz, mert 5 százalékot követel minden 40,000 frankot meghaladó jövedelemtől. Meg kell még jegyeznünk, hogy igen keveset hozhat, mert az 5000 frankos jövedelem csak 1 százalékot, s a 3000 frankos jövedelem meg épen 3/4 százalékot fizet. Hogy ez adót kissé termékenyebbé tegyük, meg kellene háromszorozni az adókulcsot, a mely esetben 15 százalékos adó terhelne minden 40,000 frankot meghaladó jövedelmet. Nagyon valószinü, hogy ilyen adó mellett igen kevés jelentékenyebb vagyon maradna Tessinban, ha ugyan egyátalában van olyan ott.

Thurgauban szintén osztályozott és progressiv alakú jövedelmi adóval találkozunk. Ez adó, mint sok más sveiczi kantonban, itt is egy vagyoni adó *Vermögenssteuer* mellett áll fenn, és adókulcsát ez utóbbi adó kulcsa szabályozza. Midőn a tőkeadó kulcsa 1 : 1000, a jövedelmi adó a következőkép változik osztályonkint:

	Jövedelem	Adóösszeg
1. osztály	200 frankig	0·25 frank
2. «	201—400 «	0·55 «

	Jövedelem	Adóösszeg
3. osztály	401— 600 frankig	1 frank
4. «	601— 800 «	2 «
5. «	801—1,100 «	4 «
6. «	1,101—1,400 «	6 «
7. «	1,401—1,700 «	10 «
8. «	1,701—2,000 «	16 «
9. «	2,001—2,300 «	23 «
10. «	2,301—2,600 «	30 «

11. « midőn a jövedelem meghaladja a 2,600 frankot az adó 1·50 frank minden, ez említett összeget meghaladó, 100 frank után.

Ha a vagyonadó, a helyett, hogy 1 frank volna 1000 frank után, 2 frank 1000 frank után, akkor a jövedelemre irányuló adó is még egyszer oly nagy lesz. Ez ismét igen mérsékelt fokozat, mert már a 2600 frankot meghaladó jövedelemnél megáll, úgy hogy azon túl az adókulcs egyenlő marad. Az igen kis jövedelmeknek engedett adóleszállítást teljesen igazolhatja a közvetett adók egyenlőtlen eloszlása.

Genfben van egy tőkeadó, mely szintén progressiv alakban jelenkezik. Ez a régi *Taxe des gardes*, mely $^1/_2$ frankkal sujtja 1000 frank után az 5000—50,000 frankig terjedő vagyont és 1 frankkal 1000 frank után az 50,000 frankot meghaladó vagyont. E mérsékelt adókulcsot lehetetlen progressiv adónak tekintenünk, mert ez csak ismét a szegényebb adózó terhének jogos enyhitése. Kárpótlás, mely őt megilleti, és a mely hasonlít ahhoz, melyet az angol *income-tax* adó kulcsa is feltüntet.

Több más sveiczi kantonban hasonló példákkal találkozunk, nevezetesen Glarus, Solothurn, Zug és Oberwalden kantonokban. A neufchâteli kantonban progressiv jövedelmi és tőkeadót akartak behozni 1876-ban. A pro-

gressió, melyet igen keskeny korlátok közé akartak szorítani, a következő lett volna a két adónemnél. Ez alkalommal adjuk az adózok vélelmezett számát s minden osztály adóhozadékát.

A Neufchâtelben behozandó progressiv tőkeadó tervezete.

Az adózók osztályozásánál az 1874-iki, mindaddig arányos adólajstromok szolgáltak alapúl.

Jövedelem	Az adózók száma	Minden osztály vagyonának átlaga	Adóköteles összeg	Az adó kulcs 1000 frank után	Vélelmezett adó jövedelem
Frank			Frank		Frank
0— 50,000	42,245	4,000	168,980,000	1‰	168,980·—
50,001— 100,000	765	70,000	53,550,000	1 1/10‰	53,905·—
100,001— 150,000	231	125,000	28,875,000	1 2/10‰	24,650·50
150,001— 200,000	125	175,000	21,875,000	1 3/10‰	28,437·50
200,001— 250,000	84	225,000	18,900,000	1 4/10‰	26,460·—
250,001— 300,000	48	275,000	13,200,000	1 5/10‰	19,800·—
300,001— 350,000	5	325,000	1,625,00	1 6/10‰	2,600·50
350,001— 400,000	57	375,000	21,375,000	1 7/10‰	36,337·50
400,001— 500,000	33	450,000	14,850,000	1 8/10‰	26,730·—
500,001— 600,000	22	550,000	12,100,000	1 9/10‰	22,990·—
600,001— 700,000	18	650,000	11,700,0 0	2‰	23,400·—
700,001— 800,000	7	750,000	5,250,000	2 1/10‰	11,025·—
800,001— 900,000	5	850,000	4,250,000	2 2/10‰	9,350·—
900,001—1,000,000	2	950,000	1,900,000	2 3/10‰	4,370·—
1,000,001 és azon fölül.	14	1,625,000	22,750,000	2 4/10‰	54,600·—
	43,661		401,180,000		523,636·—

A progressió e tervezetben meglehetősen mérsékelt, mert a 2—3 milliónyi vagyon tulajdonosa oly kulcs szerint fizetné adóját, mely csak $2^1/_2$-szer volna nagyobb, mint az, mely az 50,000 frankos és annál kisebb vagyonra nehezedik.

A Neufchâtelben behozandó progressiv jövedelmi adó tervezete.

Az adózók osztályozásánál az 1874-iki mindaddig arányos adólajstromok szolgáltak alapúl.

Jövedelem	Az adózók száma	Minden osztály jövedelmi átlaga	Adóköteles összeg	Az adó kulcsa 100 frank után	Vélelmezett adójövedelem
Frank		Frank	Frank		
0— 3,000	42,714	600	25,628,400	1%	256,284
3,001— 4,000	410	3,500	1,435,000	1 1/10	15,785
4,001— 5,009	196	4,550	891,800	1 2/10	10,700
5,001— 6,000	106	5,500	583,000	1 3/10	7,579
6,001— 7,000	53	6,500	344,500	1 4/10	4,821
7,001— 8,000	60	7,500	450,000	1 5/10	6,750
8,001— 9,000	24	8,500	204,000	1 6/10	3,264
9,001—10,000	35	9,500	332,500	1 7/10	5,649
10,001—12,000	19	11,000	209,000	1 8/10	3,762
12,001—15,000	15	13,500	202,500	1 9/10	3,847
15,001—20,000	10	17,500	175,000	2%	3,500
20,001—30,000	14	25,000	350,000	2 1/10	7,350
30,001—40,000	2	35,000	70,000	2 2/10	1,540
40,001—50,000	1	45,000	45,000	2 3/10	1,035
50,001 és azon fölül.	2	50,000	100,000	2 4/10	2,400
	43,661		31,020,700		324,266

Neufchâtel népe 1876. márczius 24., 25. és 26. napján elvetette e progressiv adót, és fentartotta a régi arányos adót. 7624 szavazat nyilatkozott a progressiv adó ellen, és csak 4002 mellette. Ez becsületére válik Neufchâtel polgárainak.

A szavazás alá terjesztett adójavaslat magában véve nem volt ugyan nagyon ártalmas, de sokkal károsabb túlzásokra is ragadhatott volna. Kérjük az olvasót, tanul-

mányozza behatóan a megelőző két táblázatot. Látni fogja, hogy azok megerősítik e fejezetben felhozott állításainkat. A nagy vagyonok és nagy jövedelmek oly elenyészően csekély részét képezik a polgárok összes vagyonának és jövedelmének, hogy csak gyermekes meggondolatlanság mellett várhatunk a progressiv adótól nagyobb jövedelmet, mint az egyszerüen arányos adótól. Neufchâtel államában a 401 millió frankra rúgó összes magánvagyonokból, az igen kicsiny, 50,000 frankot meg nem haladó vagyonok, az egésznek több mint két ötödrészét képezik, vagyis 169 millió frankot tesznek. A 100,000 frankot túl nem lépő vagyonok az összes magánvagyonnak több mint felét (222 millió 401 millióra) alkotják. Több mint három negyedrésze az állam összes magánvagyonának azok kezeiben van, kiknek vagyona nem haladja meg a 300,000 frankot. A 600,000 frankon túlterjedő vagyonok nem képviselik egy nyolczadrészét a kanton összes s 401 millióra menő magánvagyonának. Pedig itt egy iparos s a civilisatióban előre haladt országról van szó.

Még hangosabban beszélő bizonyítékot szolgáltat a jövedelem eloszlása. A neufchateli kanton 31 millióra rúgó összes magánjövedelmeiből öt hatodrész (25,628,000 frank) azok kezeiben van, kiknek nincs 3,000 franknál több jövedelmök; és csak egy harminczadrésze az összes jövedelmeknek van azoknál, kiknek jövedelme meghaladja a 10,000 frankot. Lehet-e ennél jobb bizonyítékot képzelni a progressiv adó tehetetlenségéről. Midőn a neufchateli kanton minden magánvagyonára egyenlően alkalmazták a kezdetleges adókulcsot, vagyis 1 frankot 1,000 frank után, 401,180 frankot hozott az adó, minthogy az összes vagyonok 401,180,000 frankot képeznek. A tervezett progressiv adóval az adó jövedelme 523,636 frankra rúgott volna,

vagyis egy negyedrészszel többre. Másrészt midőn egyenlően alkalmazták a kanton minden magánjövedelmére az ajánlott kezdetleges adókulcsot, vagyis 1 frankot 100 frank után, összes adójövedelmül 310,020 frankot nyertek, minthogy az adó által érintett összes jövedelmek 31,020,700 frankot képeznek. A tervezett progressiv adóval nem értek volna el többet mint 334,266 frankot, vagyis 24,000 frankkal, 8 százalékkal, többet mint a szigorúan arányos adóval. Érdemes-e ily sovány eredményért, eltérni az elvektől és egy veszélyes irányban az első lépést megtenni? Kell-e még ismételnünk, hogy a progressiv adórendszer megtámadja a bevallások őszinteségét? Sokan igyekezni fognak egy alsóbb jövedelmi osztályban maradni. Mert ha sikerül törekvésök, úgy nemcsak azt nyerik, hogy egész eltitkolt jövedelmök adómentes marad; hanem azt is, hogy megadóztatott jövedelmök is kisebb adókulcs szerint fizet, mint a minő terhelné vagyonukat az esetben, ha az adó közegei azt egészen ismernék. Midőn ez adótervet Neufchâtelben tárgyalták, voltak kik arra utaltak, hogy Zürichben a még oly mérsékelt progressiv adó alkalmazása is szerencsétlen volt, a vagyon eltitkolása s a tőkék kivándorlása nagy arányokat öltött, s az adóköteles tőkék az utolsó években 3 millió frankkal kisebbek lettek.

A sveiczi kantonok példája tehát nem igen bátorító. Csak igen kis mérvben alkalmazzák a progressiv adót, a 6,—8,—10 franknál, szóval igen alacsony összegnél megállapodik a fokozat. Nem törekszenek, mint azt Jean Baptiste Say óhajtja, különös szigorral sújtani a több százezer frankokra rúgó jövedelmeket. A kis jövedelmeknek engedett levonásokat, mint az angol *Income-tax*-nél, csak kárpótlásnak tekinthetjük a közvetett adóknál viselt túlságos terheikért. S azon kívül semmi nem bizonyít a

mellett, hogy az adókulcs e fokozatos emelkedése tetemesen növelné az adó termékenységét. S végül ne feledjük el, hogy a sveiczi kantonokban csak kis adókulcsok fordulnak elő, melyektől ismét csak kicsiny adójövedelmeket várnak. Azt azonban soha nem kisérlették meg, hogy kissé magasabb adókulcscsal alkalmazták volna a progressiv adót, akár a tőkére, akár a jövedelemre, és pedig azon szándékkal, hogy azzal nagy adójövedelmet érjenek el. Mérsékelt alakjában lépvessző a progressiv adó, mert semmivel sem ad több jövedelmet mint az arányos adó. Szigorúan alkalmazva pedig nyomasztó teher, mely eltitkolásra, vagyonelkobzásra és a tőke kivándorlására vezet.

De vannak oly adók, melyek csak látszólag progressivek, míg a valóságban arányosságra törekszenek. E különbséget nem tüntették ki eléggé a pénzügyi írók. Az ily adók a mi szemünkben nem kárhoztathatók. Majd hozunk föl egy-két példát.

A *Constituante* egy 1791. január 18-iki törvénynyel házbéradót hozott be, mely progressiv volt ugyan, de nem a törvényhozó szándékában, sem a valóságban, hanem alakjában. Azon elvből indultak ki, hogy a szegény jövedelmének nagyobb részét áldozza lakására mint a gazdag, s ennek alapján egy minden nagyságú házbér-összegnek megfelelő jövedelmi fokozatot állítottak föl, hogy így az ingó vagyonból folyó jövedelmet nagysága arányában lehessen érinteni. Azt hitték, hogy a száz frankos lakásból kétszer oly nagy jövedelemre lehet következtetni, a 101—500 frankos lakásból háromszor oly nagy jövedelemre, az 501—1,000 frankos lakásból négyszer oly nagy jövedelemre, és így tovább a 12,000 frankos lakásig, melytől szerintök a lakbér-összegnél tizenkétszerte nagyobb jövedelemre kellett következtetni. Az így fölbecsült jövedelem-

ből le kellett vonni azt az összeget, melyet az adózó földadója gyanánt igazolt, s a megmaradt összegre kivetették az egyenlő kulcs szerint megállapított *taxe mobilière*-t, ingó vagyoni adót.

Ez ingó vagyoni adó progressiv volt, ha csak a lakbérek adókulcsát tekintjük, ellenben szigorúan véve aránynyosnak mutatkozott, ha számba veszszük ama jövedelmet, mely az 1791-iki törvényhozás fölfogása szerint az illető lakbérnek megfelelt. A törvényhozás tehát a szigorú arányosságra törekedett. Nem akarta nagyobb adókulcs szerint megfizettetni a gazdagokat mint a jómóduakat vagy akár a kézmunkásokat. Tévedhetett a gyakorlatban, de nem sértett meg semmi elvet.

Azt hiszszük, hogy a nemzetgyülés által elfogadott vélelem csak részben volt helyes. Mert ha igaz is, hogy az igen kis jövedelmű ember jövedelmének sokkal nagyobb részét fordítja lakására mint a jómódú vagy kissé gazdagabb: nagyon tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy az igen nagy vagyonú osztályok jövedelmeiknek csak igen csekély részét fordítják lakásukra. Ellenkezőleg legnagyobb részök, mindazok, kik fővárosainkban oly házakban laknak, melyeket palotáknak nevezünk, s a kiknek azonkívül kastélyaik is vannak a vidéken, jövedelmeiknek legalább is hatodát, negyedét, sőt olykor harmadát is fordítják lakásaikra. Az egy milliót megérő paloták leginkább oly tulajdonosok kezében vannak, kiknek nincs 5—6 –7 milliónál nagyobb vagyonuk. Valamint az 500,000 frankos paloták majdnem mind oly emberek birtokában vannak, kiknek nincs többjök 3—4 milliónál. Mindez esetekben az igen gazdag emberek lakásai által igénybe vett összeg, némi kevés kivétellel, jövedelmeik egy negyed és hatod vagy legfölebb nyolczadrésze közt váltakozik. Nagy-

városi viszonyok gondos tanulmányozása legalább ezt bizonyítja.

Az 1791-iki törvényhozás vélelme tehát nem volt helyes, vagy legalább nem volna az napjainkban. De az általa behozott ingó vagyoni adó nem volt szándékosan progressiv. Csak esetleg s szerzőjének akarata ellenére lehetett az.

Az ingó vagyoni adó sok országban fölveszi a progressiv adó alakját a nélkül, hogy azért valóban megszünnék a jövedelemmel arányos lenni. Ezt leginkább tapasztalhatjuk Francziaország néhány nagy városában, nevezetesen Párisban. A kis lakbérek, Párisban a 400 frankon alúliak, gyakran adómentesek. A többieket különböző osztályokba sorozzák, melyek adókulcsa progressiv fokozatot követ. A közepes lakbérek csak 3—4 százalékot fizetnek, a jelentékenyebbek 6—7 százalékot, az egészen nagyok 10—11 százalékot.

Ez eljárást nem véljük hibásnak, sőt ellenkezőleg észszerűnek tartjuk. Azon érvekről, melyek a kis jövedelmeknek különböző egyenes adóktól való fölszabadítását kimentik vagy igazolják, később fogunk szólni. A mi pedig a lakás nagysága szerint fokozott különböző adókat illeti, azokon nem lehet fönnakadnunk, föltéve, hogy e fokozatok száma nem nagy, s hogy még a legnagyobbak is mérsékeltek legyenek, s nem haladják meg például soha annak 10 vagy 11 százalékját. Az e fajta adók természetében mindazáltal mindig rejlik némi veszély, s azért tapasztalati és biztos adatokra kell azokat fektetni, ha az önkénynek útját akarjuk vágni. A törvényhozónak vagy adókivetőnek gondosan kell tanúlmányoznia a nép szokásait, hogy megállapíthassa ama jövedelmet, mely bizonyos lakbérnek megfelel. Mert ha az adó progressív lehet is a lakbérre, azaz

alakjára nézve, lehetőleg arányosnak kell lennie a jövedelem, azaz a lényeg dolgában.

Azok a közgazdák, kik kevés jóindulattal viseltetnek a progressiv adók iránt: Parieu, Rossi, sőt Mac-Culloch sem utasítják vissza a lakbéradó ez alakját. Kitűnő védbeszédet tartott mellette 1852-ben a piemonti senatus előtt Giulio, mint egy ilynemű törvényjavaslat előadója. Bizonyítgatta, hogy a kulcs progressiv megszabása ez adónál nem sérti meg azon országos statutumot, mely az adók arányosságáról szól: «Azt mondják, megsértjük a statutumot, — szólott, — ha progressiv adót hozunk be, melynél az adózó részére kijelölt hányadrészek gyorsabb arányokban fognak növekedni, mint az adózók fizetési képessége. Ámde midőn a törvény a lakások bérértékére veti ki az adót, nem ez a bérérték képezi azt a dolgot, a melyet az adó megállapításánál szem előtt tartanak. Más szóval nem ez az adóköteles tárgy, a melynek értékét, a statutum és igazság szerint, az adó nagyságára nézve irányadónak kellene tartanunk. Az adóköteles tárgy az adózó összeg jövedelmeiben rejlik, bármily forrásból eredjenek is azok. Vagyis a jólét azon fokában, melyet élvez. De a vagyon e forrása s a lakbér közt nem találunk mindig arányosságot.» Hivatkozva az 1791-iki franczia törvényre, így folytatja tovább Giulio: «Kétségtelen, hogy jelenleg nálunk, ép úgy mint 1791-ben Franczia országban, a lakbér annál nagyobb a jövedelemhez képest, minél kisebb ez utóbbi. Ebből kiindúlva, a bizottság olybá tekinti a lakbér értékét, mely nem szolgál ugyan az adózó anyagi helyzetének szigorú ismérvéül, de mégis némi támpontokat szolgáltat annak megközelítő meghatározására és ezért nem vonhatta kétségbe azt, hogy ez adó a statutum megsértése nélkül nagyobb mérvben fokozódhassék mint a lakbér

értéke, föltéve, hogy e fokozat nem lesz gyorsabb mint a minőt tanusít ama jövedelem, melyet megadóztatni akarunk.»*

Ez érvelés igen helyes. Sőt még tovább is mehetnénk, és azt is mondhatnók: Méltányos, hogy a gazdag és jómódú osztályok aránylag valamivel többet fizessenek az egyenes adóknál, mint az alsóbb osztályok, mert kevesebbel járúlnak a közvetett adókhoz, mint ez utóbbiak. S midőn ezt mondjuk, legkevesbbé sem esünk azért a progressiv adó bűnébe. Igen könnyű oly progressiv adókat felhozni, melyek csak látszólag azok, vagy jobban mondva csak eszközül szolgálnak arra, hogy helyreállítsák az arányosságot az ország adórendszerében. Csak azon módszert kell szem előtt tartanunk, a melyet az adókulcs meghatározására különböző országokban s nevezetesen Angliában követnek.

Az új angol jövedelmi adó állandóan követi azt a szabályt, hogy megkímél minden 100 font sterlingnél, 2500 franknál kisebb jövedelmet. Ez eljárást helyeseljük két szempontból: jogi és gyakorlati tekintetből. A létminimum vagy szükségleti minimum adómentességét követelő hírneves szabály, a mi szemünkben, nem bír semmi gyakorlati értékkel. Először is teljesen lehetetlen szabatosan meghatározni: mi a szükségletek vagy a létföntartás minimuma; mert az nem bír semmi állandósággal. Másodszor a mi demokratikus társadalmainkban, nevezetesen Franciaországban, minden szavazati joggal felruházott polgár részese a közhatalomnak, és ennél fogva mindegyik köteles a nemzeti hibákkal járó felelősségi teherből a maga részét viselni. A létminimum adómentességét

* L. E. De Parieu, Traité des Impôts I. k. 42. l. jegyzet.

sürgető tan, a mi szemünkben, puszta ábránd. Mindazáltal a legtöbb országban van oly körülmény, mely azt javallja, hogy a kis jövedelmeket az *income-tax* vagy az ingó vagyoni adó alól fölmentsük. E körülmény az, hogy a legtöbb országban vannak akár országos akár helyi közvetett adók, az életre nézve okvetlenül szükséges vagy hasznos czikkekre, italneműekre, sóra, kávéra, czukorra, dohányra; s hogy e közvetett adók nincsenek szigorú arányban az adózók vagyonával, hanem aránylag jobban terhelik a kicsiny mint a nagy vagyont. Teljesen jogos tehát, ha a kis jövedelmeket ez elkerülhetetlen egyenlőtlenség kikerülésére némely egyenes adó alól fölmentjük. Ez adómentesség mindazáltal csak az igazán kicsiny jövedelmekre szólhat. Angliában például csak a 2500 frankon alúl maradó jövedelem részesül adómentességben, az Egyesült-Államokban a 600 dolláros jövedelem papirértékben, hozzászámítva még a lakbérre szükséges összeget. Emlékezhetünk, hogy 1866-ban a papir 30 százalékot vesztvén értékéből, a 600 dollár papirban nem tett többet 2100 franknál aranyban. Ha ehhez hozzá veszszük a lakbér értékét, mintegy 2600—2700 frankos jövedelmet nyerünk az adómentesség határvonaláúl. Francziaországban 2000 frankot állapíthatnának meg e czélra. Könnyelmüség volna azt magasabbra vonni, mert az eltitkolás mindig játszik némi szerepet s azon kívül nálunk a vagyon annyi kéz közt oszlik meg, hogy megfosztanók az adót minden termő erejétől, ha nagyon kiterjesztenők az adómentességet.

Mondtuk, hogy e jogi szempont mellett még egy gyakorlati szempont is küzd az igen kis jövedelmek adómentessége mellett. És ez az, hogy igen bajos azokat sikeresen oly adó alá vetni, mely arányos legyen. E munkának

más fejezeteiben be fogjuk ezt bizonyítani. Mert daczára Francziaország példájának, hol a lakosok legnagyobb részével 3 frankos személyes adót fizettetnek; daczára Poroszország példájának, hol a legkisebb jövedelmeket is az *income-tax*-hoz hasonló s *Classensteuer*-nek nevezett adó alá vetik: a legtöbb tapasztalt szakférfi igen nehéznek tartja a munkásosztályra kiterjedő egyenes adó behajtását. Mindazáltal ha nem volnának az országban közvetett adók, úgy azt hiszszük, senkit sem szabadna az adó alól fölmenteni, oly nagy fontosságot tulajdonítunk azon elvnek, hogy minden polgár, kinek szavazati joga van, valami adót is fizessen.

Az angol *income-tax* egyébiránt nemcsak a kis jövedelmek adómentessége következtében bír némileg progressiv jelleggel. A közép jövedelmek is élveznek némi előnyöket. Ez előnyök majd abban állanak, hogy mérsekeltebb adókulcs szerint fizetnek, mint a nagyobb jövedelmek; majd abban, hogy levonnak belőlök némi részt, mely aztán egészen adómentes marad. Így 1861—1863-ig a 2500 frankon alúli jövedelmek nem fizettek semmit, a 2500—3750 frankig (100—150 font sterlingig) terjedők 6 pennyt fizettek egy font sterlingtől, vagyis $2^1/_2$ százalékot, míg a 3750 frankot meghaladó jövedelmek 9 pennyt fizettek egy font sterlingtől vagyis $3^3/_4$ százalékot. 1864 óta más módszerhez folyamodtak. A helyett hogy leszállították volna a közepes jövedelmek adókulcsát, levontak belőlök bizonyos részt, mely adómentes maradt. A 2500 frankon alúli jövedelmek most is adómentesek voltak. A 100—200 font sterlingig, vagyis 2500—5000 frankig terjedő jövedelmek 60 font sterlingig vagyis 1500 frank erejéig adómentességre tarthattak igényt, és csak az ezen összeg levonása után fönmaradt többlet után fizettek adót. De az adókulcs

egyforma maradt 2500 frankon fölül, bármily nagy vagy kicsiny volt is a jövedelem. A 2000—5000 frankig terjedő közép jövedelmeknek tehát csak annyiban nyujtottak előnyt, hogy 1500 franknyi levonást engedtek belőlök, míg az 5000 frankosnál nagyobb jövedelmeknél semmi levonást nem csináltak. 1872 óta tovább fejlesztették a levonások rendszerét. 2500—7500 frankig (100—300 font sterlingig) minden közepes vagyonnak van joga a levonásra és az első 2000 frank (80 font sterling) adómentességére.

Ismételjük, hogy e rendszer magában véve igen észszerű, hogy csak látszólag progressiv s valóban csupán a közvetett adók által okozott egyenlőtlen megterhelések ellensúlyozója. Semmi kifogásunk sem volna tehát az ellen, ha Franciaországba is behoznának ily jövedelmi adót, mely teljesen fölmentené az adó alól a 2000 frankon alúl maradó jövedelmet, csak $1^1/_2$ vagy 2 százalékkal sujtaná a 2000—3000 vagy 4000 frankig terjedő jövedelmet, és 3—4 százalékkal terhelné az utóbbiakat meghaladót.

Ily eljárás igen előnyös volna. Szükséges azonban, hogy a progressió egyedüli célját az adórendszer szigorú arányosságának visszaállítása képezze. Azonkívül szükséges még, hogy csak az igen kis jövedelmeknek engedjük el az adót akár egészen, akár, az adókulcs leszállítása vagy levonás engedése által, félig. Az egész adót aztán egészen egyenlő adókulcs szerint vethetnők ki minden oly jövedelemre, mely nagyobb mint a mennyi a legszerényebb jómódhoz szükséges.

III. FEJEZET.

AZ EGYETLEN ADÓ ÉS A TÖBBSZÖRÖS ADÓ. A TŐKEADÓ ÉS A JÖVEDELMI ADÓ.

Az elmélet egyik legtöbbször vitatott pontját képezi az adó egyetlen vagy többes voltának kérdése. A gyakorlati életben viszont nem tudunk példát arra, hogy e két rendszert egymással szembe állították volna. Minden országban az adó többes voltát fogadták el uralkodó elvül. Ez azonban nem döntő, de még nem is fontos érv az egyetlen adó rendszere ellen. Mert hiszen a társadalmi intézmények változhatnak az idővel, a tudomány haladásával s a szokások és erkölcsök javulásával.

Az egyetlen adó egyik leghírnevesebb szószólójának Vauban-t tartják. Ez nem egészen helyes. Vauban több adót is elismert, de különösen egyet ajánlott, a királyi tizedet, melyet a *taille* (vagyoni adó), a *capitation* (fejadó), az *aides* (italadó) s a tartományi és piaczi vámok s a rendkívüli adók helyett akart meghonosítani. Fönhagyott egy mérsékelt sóadót, mintegy ellensúlyozóúl a királyi tizeddel szemben, a mennyiben az inkább a szegény osztályokra nehezedett. Nem törűlte el azonkívül a külföldi vámokat, sem a lajstromozási és ellenőrzési díjakat. A mi pedig a királyi tizedet illeti, az minden föld, ház, iparüzés, királyi járadéklevél, fizetés, szabad birtok vagy bármi más alapján keletkezett jövede-

lemnek huszad vagy legfölebb tizedrészét képezte volna. Vauban tehát kívánta az adó egyszerűsítését, a legtöbb közvetett adónem eltörlését, de az egyetlen adó rendszerére nem törekedett. Egy főadó mellett több mellékadót is elismert, melyek az elsőt bizonyos fokig kiegészítsék és ellensulyozzák.

A physiocraták vagyis a XVIII. századbeli franczia economisták kedveztek az egyetlen adó elvének. Quesnay és Mirabeau marquis minden habozás nélkül nyilatkoztak e tárgyban. Azt egyébiránt el kell ismernünk, hogy az utóbbi igen megkönnyítette magának az egyetlen adó lehetőségének bebizonyítását. Állította, hogy a nemzet által fizetett mintegy 600 millió frankból, 350 millió frankot a behajtásra vesztegetnek el, úgy hogy a kormány rendelkezésére csak 250 millió marad. A kiadások azonban túlcsigázottak lévén, a szükséges összeget 225 millióra apasztotta le, melyet 75 millió erejéig a földadóból és 150 millióig egy tüzhelyenkint és fejenkint kivetett jövedelmi adóból akart födözni. * Nagyon tartunk tőle, hogy e terv megvalósítása kevesebb jövedelmet hajtott volna, mint a mennyire a kormánynak elkerülhetlenül szüksége volt.

Turgot, a legtekintélyesebb physiocrata, osztozott iskolája nézeteiben. Ő is az egyetlen adó híve volt, de kormányra jutva, elismerte a nehézségeket, melyekkel annak keresztülvitele jár. A kapuadókról szólva, egy nézetnek adott kifejezést, mely átalában minden közvetett adókra illik. «Nem tagadhatom» írja 1772-ben, mint limousini intendans a *controleur général*-nak, «hogy mind e fogyasztási adókat már magokban is rosszaknak

* Léonce De Lavergne, *Les Économistes Français au XVIII. siècle.* 144. l.

tartom, a mennyiben, bárhogy legyenek is kivetve, szerintem mindig csak a föld jövedelmét érintik, s hogy ennek következtében sokkal helyesebbnek tartanám azokat egyszerűen eltörölni mint reformálni. A városok közköltségeit a város és határa telektulajdonosainak kellene viselniök, minthogy ők húznak abból valóban hasznot. De az adóelmélet elvei még nincsenek eléggé tisztázva, hogy már jelenleg ily jelentékeny változást sürgethetnénk». Látjuk mily alapon nyugodott a physiocrata iskolában az egyetlen adó elve. Nem az adózás egyszerüsítését tartották ők az egyetlen adó egyedüli és legfőbb érdemének. A phisiocraták, azt hivén, hogy minden közvetett adó egész összegével csorbítja az élelmi szerek tiszta árát, más szóval a földtulajdonosok jövedelmét, helyesebbnek tartották, ha az adót mindjárt kezdetben azoktól kérjék, kik azt végelemzésben egyedül viselik. Lejebb igyekezni fogunk kimutatni, miben hibás e tan.

A franczia forradalom törvényhozói csak részben állottak a physiocraták befolyása alatt. Mint egyikök, Dupont de Nemours Jean-Baptiste Say-nak irta: «. . . a nemzetgyülésben, mihelyt csak kereskedelem vagy pénzügy jött szóba, azonnal heves kifakadások hangzottak az economisták ellen.* Ez minden időben így volt. A gyülekezetek mindig elkeseredéssel nyilatkoznak a tudomány tanításairól, de azért soha nem bírnak annak befolyása alól teljesen szabadúlni.» Az akkori törvényhozók nem hozták be ugyan az egyetlen adót, de a közbenső fogyasztási adók megszüntetése és a különféle jövedelmeket érintő átalános jövedelmi adórendszer fölállitása által

* Léonce De Lavergne, *Les Économistes Français au XVIII. siecle.* 433. l.

mégis közeledtek hozzá; noha másrészt föntartották a vámdijakat s a lajstromozási illetékeket is.

Napjainkban az egyetlen adó ismét akadt egyes pártfogókra. A legtöbb közgazda egyszerű eszménynek tekinti, de egy tiszteletreméltó iparos, Ménier, bajnokául csapott föl és egyre-másra gyártja a röpiratokat, értekezleteket és hirdetéseket, sőt vastag munkákat is, hogy a közvéleményben némi mozgalmat teremtsen annak javára.

Mily érveket lehet az egyetlen adó mellett vagy ellen fölhozni?

Kétségtelen, hogy az adó egyetlen volta, ha mellette a kincstár minden nagyobb igazságtalanság nélkül, minden szükségletét födözhetné, igen nagy jótétemény volna. Megszüntetné a termelés és forgalom számtalan alakszerűségét és gátját. Kiterjesztené nagy mérvben a polgári és ipari szabadság mezejét. Az ember annál szabadabban mozog, minél kevesebb adót ismer az az ország, melyben lakik. Lehetségessé tenné, hogy a polgárok jobban adhassanak számot magoknak arról, mit fizetnek a közügy érdekében. Ma ellenben még a legjártasabb szakférfi sem képes ez áldozatot egyénenkint kipuhatolni. Végül valószinű, hogy ily egyetlen adó kezelése, ha átalában lehetséges volna, sokkal kevesebbe kerülne, mint a többes adóké.

Az egyetlen adó mindez előnyei szembetünők. Hogyan van tehát mégis, hogy nem talál elfogadásra?

Hogy e kérdésre felelhessünk, emlékezzünk meg azon elvekről, melyeket az adóra vonatkozólag már megállapitottunk. Az adónak átalában elég bő jövedelmet kell adnia, hogy födözze az állam minden szükséges költségeit. Másodszor az adónak lehetőleg arányban kell állnia az adózó képességével, azaz vagy jövedelmével,

vagy tőkéjével (Ez utóbbi kérdést még nem oldjuk meg, mert lejebb fogunk vele foglalkozni). Végül az adó kezelésének olyannak kell lennie, hogy lehetőleg kevés pénzt vonjon ki a polgárok zsebéből azon összegen fölül, mely mint tiszta eredmény, az állami pénztárba kerül, s a mellett lehetőleg kevés faggatással és nyomozással járjon.

Tehát az adó bősége, igazságos volta, behajtásának takarékossága és könnyű kezelése: ez a három nagy elv. Lehet ezekhez egy negyediket is csatolni, mely azonban egészben véve csak a harmadik folyománya. Az adót úgy kell kivetni és beszedni, hogy lehetőleg kevéssé akadályozza a termelés későbbi folyamatát, s hogy csak az elkerülhetetlenül szükséges fokig súlyosodjék az ország gazdasági erőire.

Hogy láthassuk, vajjon az egyetlen adó elég termékeny-e, tekintetbe kell vennünk azon összegeket, melyekre az államnak elkerülhetetlenül szüksége van. Vannak esetek, hol azonnal elismerhetjük, hogy az egyes adó eléggé biztosítja az állam rendes föntartását. Képzeljünk egy gazdag és igen kevés kiadású államot. Vegyük például Francziaországot, mely gazdag ország, de egyszersmind jó nagy budgettel bír. Fogadjunk el a budget tekintetében mindennemű föltevéseket, melyek egészen alaptalanok jelenleg, melyek azonban valóságok lehetnének, ha atyáink bölcsebbek lettek volna annak idejében, s ha szomszédaink még inkább azok volnának napjainkban.

Francziaország budgetje 1877-re 2667 millió frankra rúg. A milliónál kisebb összegeket elhanyagoljuk. Ez összegből az államadósság s a javadalmazások mindjárt 1201 milliót vesznek igénybe. Ha Francziaország a multban mindig, vagy legalább nyolczvan év óta, bölcs és fölvilágosodott lett volna, az államadósság ma nem létezne. A javadalmazások, az igaz, megvolnának, de nem

haladhatnának meg 10 millió frankot. Így tehát föltevéseink világában már 1190 millióval szállítottuk le állami budgetünket. *

A budget egyéb tételei közt igen sok van, melyeket tetemesen le lehetne apasztani, ha az európai népek viszonyait az igazság és kölcsönös bizalom rendezné. Hadügyi minisztériumunk 535 millió frankot emészt föl. Igaz ugyan, hogy egy igen lényeges közigazgatási eszközt is foglal magában, a rendőrséget, s hogy azon kívül még a képzelhető legbékésebb világban is minden állam tartana legalább egy kis katonaságot, de azért képzelhetünk magunknak oly eszményi világot, hol 100 millió frank elégséges volna, mind e maroknyi hadi erőre, mind a rendőrségre. Ismét megtakarítottunk tehát 435 milliót, mi az államadósságnál elért 1190 millióval együtt 1625 milliót tesz. Ugyancsak e boldog korban, mely ugyan nem a mienk, de az lehetne, talán nem volna szükségünk 186 millió frankra a tengerészetnél és gyarmatoknál. Meglehet, hogy nem volnának gyarmataink, vagy hogy visszaadva nekik szabadságukat mi is megmenekednénk az irántok való kötelezettségeinktől. Némi tengeri hadra mindazáltal volna szükségünk, már csak azért is, hogy kereskedelmi hajózásunkat a kalózok ellenében biztosíthassuk, de 46 millió teljesen elegendő volna e czélra. E minisztériumnál tehát megtakaríthatnánk 140 milliót, mi az előbb kimutatott 1625 millióval összesen 1765

* Midőn így a közadósság egyes fejezeteit leszállítjuk, mellőztük a katonai és polgári nyugdíjakat. Mert mindenki természetesnek fogja találni, hogy az eszményi és békés országban a katonai nyugdíjak nem képeznének nagy kiadást, míg a polgárinál szintén képzelhető oly intézkedés, melynél fogva azok legalább nem terhelnék a budgetet.

millió franknyi megtakarítást képvisel. Algir központi kormányzatának költségét magára ez ország, a háríthatnók, annál is inkább, mert csak 25 millióval szerepel budgetünkben, melyet majdnem egészen ellensúlyoz az Algirtól befolyó 24 milliónyi jövedelem. Van tehát ujabb 25 milliónyi megtakarítás, a mivel 1790 millióra emelkedik az összes eddig elért megtakarítás. Sok ember mondhatná, hogy az istentisztelet költségei nem tartoznak azok közé, melyek az államot illetik. S valóban nem is terhelnék azt, ha annak idején nem látták volna jónak az egyház javait és jövedelmeit elkobozni. Minthogy a föltevések világában élünk, vakmerőség nélkül vonhatjuk le a budgetből azt az 55 milliót is, mely e czim alatt szerepel. Ez ujabb képzeleti reformmal 1845 millióra emeltük megtakarításainkat. Ez mind? Még nem. Nem beszélünk a legtöbb minisztériumról, hol az olcsóbb hitel következtében elért takarításokat körülbelől egyensúlyozzák a közigazgatás némely ágainál óhajtandó nagyobb költségek. De itt van a kincstári vállalatok igazgatásainak, az adók kezelésének és behajtásának, a kárpótlásoknak, visszatérítéseknek és adóhátralékoknak fejezete, mely az 1877-iki budgetben 271 millió frankra emelkedik. Ez összegből 46 milliót képviselnek a pósta költségei, melyekbe azonban a tengeri pósta költségei nincsenek belevonva. E tételt az adók reformja semmivel sem szállítaná alább. A fenmaradt s az igazgatásra és beszedésre, kárpótlásokra és visszatérítésekre eső 225 millióból ellenben legalább is három ötödrészt lehetne megtakarítni, képzelt helyzetünkben, ha tudniillik az állam kiadásai, adósságok hiányában s az európai hatalmak általános békés hajlamai mellett, tetemesen kisebbek volnának. A 225 millió három ötödrésze 135 millióval ér föl. E meg-

takarítást hozzácsatolva a korábbiakhoz 1980 millió frankot nyerünk. Végül az általunk fölállított képzeleti világban, a pénzügyminisztérium központi kiadásait is le lehetne szállítani. Kevesebb lévén a fizetés, melyet teljesítenie és elfogadnia kell, semmiesetre sem igényelne 12 milliónál többet, míg ma 20 milliónál is többet kíván. E legutolsó takarítás tehát 8 milliót tenne, a mivel 1988 millió frankra rúgna azon összeg, melylyel állami budgetünket lejebb szállíthatnók, ha Franciaország elég bölcs lett volna, soha semmi adósságba nem bonyolódni, más szóval, ha a helyett, hogy egy század óta háborús politikát követett, mindig erélyes békepolitikát űz; s ha azonkivül minden szomszédos s minden európai nép oly jámbor és bölcs lett volna, hogy mindnyájan teljesen lefegyverkeznek vala. Ez esetben tehát az állami budget 2667 millió helyett csak 679 milliót tenne, noha egyetlen polgári minisztériumnál sem csináltunk legkisebb levonást.

Ily viszonyok közt, az egyetlen adó, az igaz, teljesen lehetséges volna, különösen ha elfogadjuk még imént említett nehány correctivumát. Ámde tekintetbe kell vennünk, hogy az állami kiadások csak egy részét képezik az ország közkiadásainak. Hozzájok kell még csatolnunk a departementok és kőzségek kiadásait is. Lássuk milyenek ezek a fönnálló viszonyok közt, s milyenek lehetnének amaz eszményi világban, hová magunkat egy pillanatra beleképzeltük.

A különös forrásokra alapított kiadások budgetje, mely a departementi bevételek legtöbb s a községiek tetemes részét foglalja magában, 384 millióval szerepel az állami budget után; és ezenkívül különböző különös tétel, mint a tengerész-rokkantak pénztára, a nemzeti nyomda, a

becsület rendje, a központi ipariskola stb. 56 millióval vannak a budgethez csatolva. Az utolsó összeget egészen mellőzzük, mert az abból födözött szükségletek legnagyobbrészt nem nélkülözhetetlenek oly államban, mely nemzeti nyomda és becsület rendje nélkül is el lehet. De mellőzzük azért is, mert azon intézetek költségeit, melyek ezek közől valóban közhasznuak, részben az állami budgetből födözik, s így azoknak fölvétele kétszeres számítást képezne, részben pedig különös díjak és önkéntes adakozások utján teremtik ki, a mi azután nem adó.

Így tehát csak 384 milliót veszünk föl a *különös forrásokra alapított budgetből*, vagyis azt, mi majdnem kizárólag a departementoknak és községeknek szolgál. De ebben az összegben távolról sincs benn minden községi kiadás, melyeket hivatalos összeállítások 1871-ben, Páris városát nem is számítva, 410½ millióra becsültek, vagyis kerek számban 615 millióra Páris városát is beleértve. E 615 millióból le kell vonni körülbelől 21 milliót, mit az állam és departementek hozzájárulása födöz, úgy hogy azon kiadások összege, melyeket a községek saját forrásaikból fizetnek, 594 milliót tesz, a miből 132 millió, az igaz, már a *különös forrásokra alapított budget* tételeiből kerül ki. E 132 milliót tehát le kell vonnunk, nehogy kétszeresen számítsuk. Így aztán a következő számokhoz jutunk, azon közkiadásoknál, melyek a szorosan vett állami budgetben nem szerepelnek: 385 millió, melyek a *különös forrásokra alapított budgetbe* vannak fölvéve és azon kívül 462 millió községi kiadás, melyeket más uton fedeznek, szóval összesen 847 millió frank.

Okoskodásunk kezdetén, egy képzelt világba helyeztük magunkat, és azon föltevésből indúltunk ki, hogy nem voltak államadósságaink, hogy soha nem követtünk el

semmi nagy hóbortot, hogy pénzügyeinket mindig a legnagyobb bölcseséggel vezettük. A következetesség kívánja, hogy a departementoknál és községeknél most ugyanazon föltevésekből indúljunk ki, mint előbb az állami budgetnél. Ha a departementok és községek elkerűlnek vala minden tékozlást, minden oly kiadást, mely pusztán a fényűzésnek vagy hivalkodásnak szolgált, úgy bizonynyal csekélyebbek volnának adósságaik. A helyett, hogy 847 millió frankot kellene költeniök, föltehetjük, hogy 600 is elegendő volna.

Ime a végeredmény, a melyhez úgy jutottunk, hogy képzeletünkben erőszakot követtünk el Francziaország történelmén, és föltettük, miszerint kormányaink és polgártársaink oly bölcsek voltak, a minőknek lenniök kellett volna, s a minők talán lesznek is valamikor, de a minőknek ma még egyáltalában nem mondhatjuk őket. És föltettük továbbá azt is, miszerint ugyanaz a bölcseség, mely nálunk uralkodott, uralkodott szomszédainkon is. Az állam kiadásait így leszállítottuk 679 millióra, a községek és departementok kiadásait 600 millióra, vagyis összesen 1280 millióra kerek számban.

Előállíthat-e az egyetlen adó ily összeget oly országban, minő Francziaország? Nem állíthatná elő könnyen. De azért még sem volna az egészen lehetetlen, főleg ha némi kisebb engedményeket tennénk az egyetlen adó szigorúságának rovására. Van mindenekelőtt egy jövedelmi ág, mely az egyetlen adó mellett is megállhatna, úgy az államban, mint a községekben. Ez az állami és községi jószágok jövedelme. A jelen órában az állami erdőségek mintegy 40 millió nyers jövedelmet szolgáltatnak. Az e fajta jövedelmek megszüntetését semmi ok sem javallja. A többi állami jószágok jövedelme a pénzügyi

igazgatás 1876-iki kimutatásaiban 13 millióval szerepel. De ez összegből, mint azt fönnebb láttuk, némi rész ingatlanok elidegenítéséből vagy régi hadi- és tengerészeti anyagok eladásából került ki. Így 5 millióra szállíthatjuk le azt a födözetet, melyre az állam az általunk fölvett képzeleti viszonyok közt e jövedelmi ágból számíthatna. Az állami jószágok tehát összesen mintegy 45 milliót nyujtanának. A községi jószágok, hivatalos okmányok szerint, favágás, bérlet, járadék stb. czimén 49½ milliót jövedelmeztek 1871-ben. Páris, melynek nehány jövedelmező ingatlana is van, nincs ez összegbe foglalva. Szintúgy nem szerepelnek abban a departementi jószágok, melyek azonban csakugyan alig léteznek. Az állami és községi, sőt még a departementi jószágok jövedelmét is együttvéve 100 millióra tehetjük. Ennyivel is kevesebbet kivánhatunk az egyetlen adóból.

Vannak azon kívül bizonyos szolgálatok, melyek magokban véve nem termelnek jövedelmet, s a melyek szintén nem enyésznek el az egyetlen adó behozatalával. Ilyenek: a pósta és távirda. A pósta ma 116 millió frankot hoz, s ha annyira leszállítanák a díjakat, hogy a nyujtott szolgáltatásnak csak üzleti értékét képviselnék, még mindig 85—90 millió nyers jövedelmet adna, s a távirdával együtt 100 milliót. Ime egy második száz millió, a mennyivel az egyetlen adótól ismét kevesebbet kivánhatunk.

Végül vannak még más budgeti források is, melyeket az egyetlen adó rendszerében szintén fönn lehetne tartani. Az egyetemi jövedelmek például, melyek 4 milliónál többre emelkednek; a mérték-hitelesítésből befolyó jövedelem, mely szintén meghalad 3 milliót; hasonlóképen a községeknél az árucsarnokokban és piaczokon, temető-

helyekért, vízért és világításért szedett illetékeket is meg lehetne tartani. E bevételek 1871-ben 26 millió frankra rugtak a községekben, Páris kivételével, és 40 millióval vannak fölvéve Páris városa budgetjében 1876-ra. Van tehát összesen 73 milliónyi jövedelem, melyet ha egészben nem is, de legnagyobbrészt fönn lehetne tartani az egyetlen adó rendszerében is. S ha leszállítjuk azon díjakat, melyek tulságosan magasak, annyira, hogy a nyujtott szolgálat üzleti értékén fölül csak egy kis nyereséget adjanak, még mindig lesz, ha nem is 73, de legalább egy 50 milliónk.

Tehát 100 millió nyers jövedelem az országos és községi erdőkből és jószágokból; 100 millió nyers jövedelem a póstából és távirdából, még jóval lejebb szállított díjak mellett is; legalább 50 millió különböző illetékekből, melyek nem adó természetűek, hanem inkább az állam vagy községek által nyújtott ipari szolgáltatások egyenértékét képezik. Volna tehát összesen 250 millió, miről az egyetlen adónak nem kellene gondoskodnia. S így, minthogy ama képzeleti világban, melybe magunkat helyeztük, Franciaország állami, departementi és községi kiadásai nem haladnának meg kerek számban 1280 milliót, csak egy milliárd s nehány millió volna az, miről az egyetlen adó utján kellene gondoskodni.

Lesz-e oly egyetlen adó, mely elégséges ez összeg kiteremtésére? Nem mondjuk azt, hogy könnyü lesz ilyent találni; de nem lesz egészen lehetetlen, noha nehézségekkel fog járni. A tapasztalat bizonyítja, hogy az az adó, melyet a legtöbb előny ajánl egyetlen adóúl, a jövedelmi adó, a világ egy országában sem hozott a kincstárba oly tekintélyes összeget, minő egy milliárd frank. A legmagasabb jövedelmi adót Angliában e század

elején 1813-ban találjuk, midőn annak összes hozadéka mintegy 400 millió frankra * (15.795,691 font sterlingre) emelkedett. Ez időben minden ingatlanból vagy ingóból folyó, de 50 font sterlingnél magasabb jövedelem, tiz százalékot fizetett; ugyanennyit fizetett az ipari jövedelem, ha 3750 frankot (150 font sterlinget) meghaladt, 1250 frankon (50 font sterlingen) alúl azonban ment volt minden adótól és 1250—3750 frankig egy progressiv, de csak enyhébb adó alatt állt. Ez *income-tax*-re két megjegyzést kell tennünk. Csak Nagybritanniára szólt, és nem egyszersmind Irlandra is; s azonkívül még Nagybritanniában sem volt általános, mert teljesen érintetlenül hagyta a kicsiny és legalább részben a közép jövedelmeket. Ha e körülmények nincsenek, jelentékenyen többet hozott volna, talán 150—200 millió frankkal többet. De azért még mindig messze maradt volna a milliárdtól. Meg kell azonban vallani, hogy az 1813-ki Egyesült királyság távolról sem volt oly gazdag, mint a mai Franczia-ország.

Ha ujabb példát akarunk venni Angolország történetéből a végre, hogy láthassuk, mit lehetne Franczia-országban az egyetlen adótól várni, úgy azt látjuk, hogy az utolsó években 1857-ben szolgáltatta az *income-tax* a legmagasabb összeget, mely kerekszámban 425 millió frankot (16.915,332 font sterlinget) tett. Ez időben minden jövedelem 3750 frankon fölül $6^3/_4$ százalékot fizetett, 2500—3750 frankig pedig valamivel kevesebbet 5 százaléknál (1 shilling és 4 penny fontonkint az első esetben, $11^1/_2$ penny fontonkint a másodikban). E példa bátorítóbb,

* Aranyban e hozadék tulajdonképen jóval kisebb volt, mert az összeg kényszerforgalmú és értékében megfogyatkozott papirpénzre vonatkozik.

mint az első. Ez alkalommal az adó, az igaz, nemcsak Nagybritanniára, hanem Irlandra is kiterjedt.

Föltehetjük, hogy Francziaország 1876-ban ép oly gazdag mint Anglia 1857-ben. Ha minden közvetett adó meg volna szűntetve, semmi ok sem forogna fönn arra, hogy a kis jövedelmet az egyetlen adó alól fölmentsük,* s hogy a közép jövedelmeket legalább enyhébben meg ne adóztassuk. Természetesnek fogjuk találni, hogy e mentességek vagy leszállítások megszűntetése legalább is 50 százalékkal növelné az income-tax összegét, mely így legalább is 625—650 millió frankra emelkednék. Láttuk fönnebb,** hogy az igen kis jövedelmek a nemzeti jövedelem tetemes részét képezik. Másrészt megengedhetjük, hogy azon esetben, ha minden más adó meg volna szűntetve, az egyes adó tétele a helyett, hogy csak $6^3/_4$ százalékot képezne, mint a példáúl fölhozott esetben, 8 százalékra is emelkedhetnék. Szintúgy elfogadhatjuk azt is, hogy az az adózó, kinek csak ezt az egy adót kell fizetnie, s a kinek nem kell attól tartania, hogy utólag még közvetett adókat, iktatási illetékeket is kell fizetnie, sokkal őszintébb lesz bevallásaiban és kevesbbé fog a kincstár kijátszására törekedni. Nem volna tehát egészen lehetetlen, noha mindenesetre nehéz feladat, egy 8 százalékra fektetett s minden jövedelemre kivétel nélkűl kiterjedő*** egyes adóval oly összeget

* Később mindazonáltal látni fogjuk, hogy a kis jövedelmek egyenes megadóztatása nehézségekkel jár, míg azok közvetett megterheltetése sokkal könnyebb. De a porosz *Classensteuer* bizonyítja, hogy ez nem képez legyőzhetetlen nehézséget.

** L. a 209—211. és 224—225. lapokat.

*** Nem beszélünk itt azon különbségről, melyet az állandó és életjáradéki jövedelmek, a tőkéből vagy foglalkozásból folyó jövedelmek közt jó volna felállítani. E részben arra a fejezetre utaljuk az olvasót, melyben tüzetesen foglalkozunk a jövedelmi adóval.

kiteremteni, mely megközelítené a milliárdot. Angliában az 1873—4-iki adóévben a jövedelmi adó, mely csak $^{11}/_{4}$ százalékra rúg (3 penny egy font sterling után), és a mely csak a 2500 franknál magasabb jövedelmet érinti, a 2500—7500 frankig terjedő jövedelmeknél járó 2000 frank levonást engedett, még mindig 145 millió frankot (15.792,000 font strerlinget) adott. Az egy százalékos adó tehát Angliában, minden mentesség és levonások daczára mintegy 116 millió frankot tesz. Egy 8 százalékos egyetlen adó Francziaországban, minden mentesség nélkül s minden más országos vagy helyi egyenes és közvetett adó megszűntetésével, talán hozhatna tehát egy milliárdot, és így a föltevésünkben elképzelt eszményi budget egyensúlya megvolna. S minthogy az adó hozadéka növekednék a közvagyonosság emelkedésével, mely bizonynyal jelentékeny mérveket öltene, e növekvés elegendő volna a növekvő kiadások födözésére.

Volna azonkívül még egy segédforrás, melyet minden közgazdasági veszély nélkül is megtarthatnánk a jövedelmi adó mellett. Az öröklési és ajándékozási adóról akarunk szólni. Ez adó, ha igen mérsékelt, s megengedi az adózó adósságainak levonását, teljesen jogos és ártatlan. Különösen, ha a franczia gyakorlattól eltérőleg, 2—3 évet engedünk az adózónak kötelezettségének lerovására, hogy így ne legyen kénytelen adósságot fölvenni, vagy tőkéjét megcsorbítani. 1868-ban az ajándékozások és hagyatékok után különböző czímeken járó illetékek 116.632,000 frankra emelkedtek Francziaországban. A hagyatékok cselekvő állapotából le kellene vonni az adósságokat, a mit azonban nem tesznek meg mindig. Másrészt az oldalrokonok és nem rokonok közti örökösödésekre kivetett dijak roppant magasak, úgy hogy legalább is felére kellene azokat leszál-

lítani. Mindazáltal igen valószínű, hogy a jövedelem nem maradna messze 100 millió franktól, mert az adó mérsékelt volta és a fizetési határidő kiterjesztése, a mellékes adók, mint például a bélyeg eltörlése, s végül a közvagyonosodásnak 1868 óta mutatkozó gyarapodása következtében, a bevallásnál előforduló eltitkolások valamivel kisebbek lennének.* Így tehát 100 millióval lehetne kevesebbet követelni a jövedelemre irányuló egyes adótól, melynek azon föltevések közt, melyeket e fejezet eleje óta elfogadtunk, csak mintegy 900 milliót kellene hoznia, mi nem volna lehetetlen.

A közgazdák és iparosok sokat keresett czélja el volna érve. Teljes szabadság uralkodnék a termelésben, teljes szabadság a forgalomban. Semmi adóteher nem nehezednék az élelmi szerekre. Semmi akadály vagy faggatás nem terhelné az üzleti életet. S végül a közvetett adók és vámok roppant szervezetének ellátása nem vonna el ezrekre menő embereket a mezőgazdaságtól, ipartól vagy kereskedelemtől. Nem volna-e kívánatos ily haladás! Igen könnyen lehetett volna azt elérni, ha Franciaország 1789 óta békében él. Ha a múlt század utolsó s a jelen század első éveiben némi buzgalmat fejt ki csekély adósságának lefizetésére, mely akkor csak 5 milliárdot tett, s a melynek ellensúlyozására akkor még megvoltak az egyházi javak.

* Ez örökségi és ajándékozási adók így oszlanak meg: 13,164,000 frank az egyenes ágban tett ajándékozások és 25,340,000 frank az egyenes ágban történt öröklések után; 2,300,000 frank az oldalági ajándékozások és 9,752,000 a hason ági öröklések után; 105,000 frank a házastársak közt történt ajándékozások és 11,142,000 frank a házastársak között való öröklések után; 1,715,000 frank a nem rokonok között való ajándékozások és 13,114,000 frank az ugyanily személyek között történt öröklések után.

S ha azon kívül a többi európai hatalmasságok is oly bölcseséget tanusítanak, minőt az imént Francziaországnak tulajdonítottunk, és nem merítik ki magokat fegyverkezéseikkel. — Az is kérdés: elfogják-e érni a jövőben a jólét ez eszményét, melyet a multban megvalósíthattak volna? Adja Isten! De ma az még jóval több nehézséggel jár, már csak ama roppant adóssági terhek miatt is, melyek ma az országot terhelik, s lehetetlenné teszik minden hathatós egyetlen adó behozatalát.

Lesz talán, ki azt mondja, hogy tíz lapon át folytonosan egy valóságos idyllel foglalkozunk, minőnek pénzügyi munkában nem szabadna előfordúlnia. Eszményi világba képzeltük magunkat, hol nincs államadósság, nincs úgy szólván hadsereg vagy tengeri hajójad, s hol bölcs és igazságos a közigazgatás szervezete. Ez csakugyan idyll. De azért még sem szerepelt itt jogtalanúl. Mert arra szolgált, hogy megmutassa, mily világban lehetséges az egyetlen adó. Midőn kimutattuk, hogy némi mérsékléssel és segítséggel, melyet minden veszély nélkül megtehetünk, megvalósíthatjuk az egyetlen adót oly budget mellett, mely Francziaországban úgy az országos mint községi kiadásokra 1280 milliónál többet nem igényel, akkor azt hiszszük, kimutattuk *a contrario*, hogy ugyanaz az egyetlen adó merő ábránd oly országban, melynek összes budgetje ez összegnek majdnem háromszorosát képezi.

Jőjjünk vissza a földre, és pedig a XIX. század e komor utolsó negyedébe. Helyezkedjünk ez izgatott, zsibongó és nyugtalan civilisatió közepébe, és kérdezzük meg magunkat: vajjon lehetséges-e az egyetlen adó mind ama mesterséges és közgazdaság-ellenes terhek mellett, melyeket a nagy nemzetek ma viselnek — és habozás nélkül fogunk felelni, hogy kivihetetlen, hogy csupán ábrándos, felü-

letes és képzettség nélkül való szellemek kereshetik és jósolhatják annak közeli eljöttét.

Talán egyetlen egy ország, Sveicz, tehetné meg e kisérletet. A mily szétforgácsolt e köztársaság, nem is tudjuk minő szövetséges, tartományi és helyi budgetjeinek összesége. Nem mondhatunk tehát felőle semmi bizonyosat. A mi Belgiumot illeti, itt már állíthatjuk, hogy egy egyetlen adó nem födözhetné minden terhét, noha ez ország csak tegnap keletkezett, s fönnállása óta még egy háborút sem viselt. De azért a belga királyság 1874-ki budgetjében a bevételek 230 millió frankkal szerepelnek, a miből, az igaz, le kell vonni 86 milliót, az állam tulajdonába tartozó vasutak és távirdák jövedelme fejében. E jövedelem, mely nem adó, hanem csupán ipari munkadij, megmaradna még az egyes adó mellett is. Levonva e 86 milliót, az állami budget még mindig mintegy 144 millió marad. A franczia departementok és községek kiadásai után, melyek 847 millióra rúgnak, legalább is 100 millióra kell becsülnünk a belga tartományok és községek kiadásait, minthogy Belgium lakossága körülbelől egy hetedrészét képezi Francziaország lakosságának. E 100 milliónyi tartományi és községi kiadást hozzácsatolva az állami budget 144 milliójához, miből az állami vasutak és távirdák jövedelmét már levontuk, 244 millió frankot ad, a mi körülbelől annyi mint 1700 millió Francziaországban. Minthogy azonban láttuk, hogy az egyetlen adó Francziaországban még az államjavak, a pósta és különböző üzleti szolgáltatások természetével biró illetékek segélyével is csak nagy nehezen tudna egy 1260 milliónyi minden nemzeti, departementi és községi kiadásra kiterjeszkedő budgetnek megfelelni — világos, hogy még ugyanazon segédeszközök mellett sem szolgál-

tathatna Belgiumnak 244 milliót. Belgiumnak csak 4.839,000 lakosa van. Francziaországban az 1866-diki népszámlálás 36 milliót mutatott ki, vagyis hét és félszer annyit. Azonkívül Belgium területe nem képezi Francziaország területének egy tizenhetedrészét (2.945,539 hektár 52.857,675 hektár ellenében). S igen valószinű, hogy a belgák egyénenkint nem gazdagabbak, mint a francziák, minthogy nálok a munkás osztály jóval számosabb s kevesbbé jól fizetett.

Oly országban, hol nagyok az államadósságok és tetemesek a katonai kiadások, ott igen könnyen föltalálható és döntő okok szólnak az egyetlen adó behozatala ellen.

Minden publicista szerint, a ki csak ajánlta az egyetlen adót, az egyedül egyenes adó lehetne. Ámde minden nép tapasztalása bizonyítja, hogy az egyenes adót nehéz minden kis jövedelemre kivetni, s hogy még a közép, sőt nagy jövedelmek is kibúvnak alóla, ha nem nagyon mérsékelt. Hogy Francziaországban 3 milliárdot és 500 milliót, vagy csak egyszerűen 3 milliárdot hozzunk össze egy egyetlen adóval, minden egyes adózótól jövedelmének 14—15 százalékát kellene követelnünk, 25 milliárdnak véve föl az összes nemzeti jövedelmet. Mert mindig vannak személyek, kik nem tudnak vagy nem akarnak fizetni. Láttuk, mily keveset hajtott Amerikában az 5, $7\frac{1}{2}$ és 10 százalékban megállapított jövedelmi adó. Alig többet 250 milliónál aranyban. 14 vagy 15 százalékos adók sokkal nagyobb csalásokra vezetnének, úgy hogy az állam, minden pénzügyőrök és végrehajtók daczára sem érhetné el czélját. A modern társaságban, a foglalkozások változatossága, a vagyon forgandósága s a kereskedelem és ipar fejlettsége következtében, a legtöbb ember igen könnyen elpalástolhatja jövedelmének valódi

magasságát. Hogy ez eltitkolás ne ölthessen nagy arányokat, az adókulcsnak igen alacsonynak kell lennie. A fönnebb fölvett 8 százalékos adókulcsot csak minden más egyenes és közvetett, helyi és országos adó megszüntetése mellett tarthattuk tűrhetőnek.

Egy más nagy fontosságú érv az egyetlen adó behozatala ellen, nagy állami szükségletek mellett, az, hogy teljesen lehetetlen azt igazságosan kivetni. Némi javíthatatlan igaztalanságot minden adó foglal magában. Ha mentek attól elméletileg, a mi előfordúl, például azon jövedelmi adónál, mely különböző kulcsokat állapít meg az állandó és életjáradéki vagy a tőke után és személyes munkából folyó jövedelemre: a gyakorlatban mindazáltal számos egyenetlenségre vezetnek. Mert gyakran az adózók bevallásai hiányosak, vagy a kincstár fölvételei tévesek, vagy a hivatalos becslés nem bír elég tájékozottsággal. Tehát az egyes esetekben minden adó igaztalansággal terhes. S ez oknál fogva minden adónak mérsékeltnek kell lennie, bármily érdemekkel bírjon is elvontan. Az egyetlen jövedelmi adó szemünkben csak úgy látszanék egyenletesnek és kivihetőnek, ha az állami, tartományi és helyi kiadások igen szerények volnának s ennek következtében az adókulcs igen csekély, 4—5 százalék lehetne. 7—8 százalékos adókulcs már igen magas. Mindazáltal az adó kivetésével járó egyenetlenségek még ez esetben sem vonnak magok után elviselhetetlen következményeket. Föltéve azt az elkerülhetetlen esetet, hogy némely adózók még egyszer oly terhesen vannak megróva, mint a hogy lenniök kellene, összesen még mindig csak egy 8—10, s az utóbbi esetben egy 14—16 százalékos levonást szenvednek jövedelmeikből. Helyzetük kétségkívül kellemetlen, de még elviselhető. Ha ellenben az

egyes adó a polgár jövedelmének 14—15 százalékát venné igénybe, a tévedések, melyek némely adózóra nézve megkétszereznék az adókulcsot, 30 százalékra emelnék azt, s így valóban lázítók volnának.

A legtöbb közgazda Adam Smith-szel élén, elismeri, hogy oly viszonyok közt, midőn az államnak és alkatrészeinek tetemes kiadásai vannak, az adók többes volta, hacsak túlzásba nem megy és végtelen sok alakszerűséggel és faggatással nem jár, némi biztosítékot képez minden egyetlen adó igaztalanságai ellen. Majdnem teljesen lehetetlen, hogy a minden egyes adó alkalmazásával járó tévedések mindannyian ugyanegy adózót sujtsanak. Kit túlságosan terhel az egyik adó, azt valószinűleg jobban kiméli egy másik adó. Az egymás ellen dolgozó erők egész rendszere keletkezik, mely aztán egyensúlyra vezet. Kétségtelen, hogy ez elmélettel sem szabad úgy visszaélni, mint azt korábban Arthur Young és napjainkban az angol kincstár kanczellárja, Sir Cornewall Lewis tették, kik azt állították, hogy minél nagyobb az adók száma, annál jobb az adórendszer. A merev egység és végtelen sokaság közt van egy gyakorlati középút, mely egyszerűen az adók többes volta. Mondhatjuk, minden tévedés nélkül, hogy jelenleg minden európai népnek nagyon sokféle adója van. Ez áll minden szárazföldi hatalomról, nevezetesen Franczia országról. De hasonló helyzetben van maga Anglia is, mely egyszerűsíthetné, s a melynek kell is egyszerűsíteni vámrendszerét, melyet negyven év óta oly szerencsésen reformált máris. Le fogja azt szállítani négy czikkre, a dohányra, borra, szeszre és theára; és el fog törölni minden kis jövedelmü vámot, minél jobban tökéletesíti adórendszerét. A mint láthatjuk tehát, nem az adók végtelen soka-

ságát magasztaljuk részünkről, hanem egyszerűen azok többes voltát. Szerintünk még maga Anglia sem érte el, ma 1876-ban, egészen a kívánatos egyszerűséget és összpontosítást. Helyi adórendszere különösen igen tökéletlen.

Egy ember, kinek szelleme a sophisma és logika, a bámulatos éleslátás és megmagyarázhatatlan homály keveréke, PROUDHON, az ő festői tollával ecsetelte az egyetlen adóval járó bajokat. Minden adó, ugymond, igaztalan, legalább is az alkalmazásban. Ha tehát behoznók az egyetlen adót, ez volna a «kincstári igaztalanságok összege», «az igaztalanság eszménye»; mert arra vezetne, hogy erőszakosan, érezhetőbben tüntetné föl minden egyes adónem közös visszásságát, melyet annál kevesebbé látunk és érezünk, minél inkább szétforgácsolódnak.» Midőn Proudhon e sorokat írta, ugyanazon helyes sugallatnak hódolt, mint a mikor, mint fönnebb láttuk, a progressiv adót demokratikus játékszernek nevezte.

Mind e fölhozott érvek daczára, egész nagy közgazdasági iskola, a physiocraták az egyetlen adó mellett harczoltak. Tudjuk, mik voltak ez érdemes tudósok elvei. Azt hitték, hogy egyedül a föld ad *tiszta jövedelmet*, s hogy ennek következtében egyedül erre lehet adót kivetni. Mit értettek ők, *tiszta jövedelem* alatt, azt igen bajos volna megmondani; mert noha h rneves fejök QUESNAY kétségkívül igen szerencsétlenül, *meddő osztálynak* nevezte az iparosokat, egyikök sem volt oly vak, miszerint tagadni merte volna, hogy a nemzetnek vashámorokra, gépekre és jól szövött ruhákra van szüksége, egyszerű állatbőrök helyett. Mind elismerték továbbá, hogy az iparos foglalkozása szép nyereséget hajt s olykor nagyobbat mint a mezőgazdáé. A physiocrata szólamokat tehát nem kell egészen szósze-

rint venni. Szerették a homályt és idegen kifejezéseket, a mi ugyan bizarr ízlés, de olykor előfordúl a nagy gondolkozóknál. E kifejezéssel *tiszta jövedelem* kétségkívül csak azt akarták mondani, hogy egyedül a földtulajdon az, mely a termékenység természetes különbségei, nem különben a régebben a földbe fektetett tőkék hatása következtében, a megmunkálási költségeken s a gazdaságban alkalmazott tőkék rendes kamatján fölül, bizonyos nyereséget nyujt, melyhez semmi hasonlót nem találunk a többi iparágakban. A modernabb közgazdák az e fajta nyereséget *földjáradék*nak nevezték el. E nyereség gyarapodási hajlamot árul el minden oly országban, hol a népesség szaporodik s a civilisatió halad. Ily viszonyok közt a földtulajdonos jövedelme átalában növekszik, a nélkül, hogy ő maga a legkisebb munkával vagy áldozattal járulna hozzá. Igy szól az az elmélet, melyet a physiocraták homályosan sejtettek, s melyet Ricardo, az angol közgazda állított, e század elején, teljes világításba. Ez elméletnek szerintünk meg van a maga tudományos alapja, noha az abból vont gyakorlati következtetéseket nagyon túlhajtották. A mezőgazdaság haladása harmincz év óta megmutatta, hogy a földbirtokosok jövedelme nagyon távol áll egy folytonos és átalános irányzattól. A növekvő irányzatot igen gyakran ellensúlyozza egy csökkenő irányzat. Az egyes mívelési módok fogyatkozásai, a növények betegségei s az azok alkalmazásában előforduló változások igen különféle befolyást gyakorolnak a földtulajdonra. Szóval, a földbirtok távolról sem élvez oly kiváltságokat, mint azt Ricardo képzelte. A fejlődés, pangás vagy hanyatlás átalános föltételeit illetőleg semmit, nem különbözik ma a többi iparágaktól s nincs is ezeknél biztosítottabb sorsa.

De eltekintve ettől, a kérdés most az, vajjon a phy-

siocraták, midőn a *tiszta jövedelem* vagy *földjáradék* elméletét elfogadták, s a földtulajdonra irányuló egyes adót magasztalták, azzal azt akarták-e mondani, hogy a föld által a megmunkálási költségeken s a befektetett tőkék kamatján fölül nyujtott többletet az állam, mint valami köztulajdont, minden igazságtalanság nélkül magának követelheti-e? Többen közülök tettek oly nyilatkozatokat, melyekből azt lehet következtetnünk, hogy csakugyan így gondolkoztak. Le Mercier de la Rivière, ez iskolának egyik legmeggondolatlanabb és legbombastikusabb tanítványa, azt állította, hogy az állam «isteni jog következtében tulajdonostársa minden földnek.» Újabb közgazdák, mint Rossi, elismerték, hogy a *földjáradék*, ez a megmunkálók jutalmán s a befektetett tőkék kamatján fölül maradó nyereség vagy többlet, kitünő adó-alap. Mások hajlandók megengedni, hogy e *földjáradék*-ot az állam minden hátrány nélkül teljesen lefoglalhatná.

Minthogy a véletlen útunkba sodorta ez elméletet, foglalkozzunk vele közelebbről. Oly népnél, melynek csak szerény kiadásai vannak, a *földjáradék*-nak az állam által való egyszerű lefoglalása talán elégséges volna a kiadások födözésére. Ily viszonyok közt az állam fölváltaná a tulajdonosokat, s a mívelést az eddigi módon folytatnák tovább a bérlők vagy a gazdatisztek.

Világos, hogy ez elméletet csak úgy lehet alkalmazni, ha a jelenlegi tulajdonosokat előbb kárpótolják. Ha elismerjük, hogy a föld, a megmunkálási költségeken s a befektetett tőkék kamatján fölül, bizonyos többletet nyujt, úgy nem szabad felednünk, hogy a jelenlegi földtulajdonosok ép e többletre vagyis a földjáradékra való tekintettel vásárolták földeiket. Ha e többlet vagy járadék nem létezik, sokkal olcsóbban vagy épen nem vásárolják földeiket.

Minthogy tehát az állam pajzsa alatt s a fönnálló törvényekkel megegyező módon kötöttek szerződést és jutottak oly jószág birtokába, mely forgalom tárgyát képezte, és a melyet a törvény örökre tulajdonuk gyanánt biztosított: az állam előleges kárpótlás nélkül nem foglalhatja le e jószágot vagy annak bármely részét más arányban, mint a melyben az, mint minden más vagyon, különben is adó alá kerül. Hibáznak tehát azok, kik méltányosnak tartják azt, hogy az állam a *földjáradékot* vagy a *föld tiszta jövedelmét*, szóval a földjövedelem azon részét, mely a föld rendes termékenységének fölöslegét képviseli, több joggal foglalhatná le, vagy csak kedvezőtlen arányban is terhelhetné, mint a polgárok bármely más jövedelmét.

De aztán főleg igen nehéz a gyakorlatban a *földjáradék*-ot, a mint azt a közgazdák értelmezik, a földbe fektetett régibb tőkék kamatjától vagy nyereségétől megkülönböztetni. Gallia harmincz vagy negyven század óta van benépesedve. Tizennégy vagy tizenöt század óta ismeri a földtulajdont, családi, törzsi vagy egyéni alakjában.* S még a hűbériség megszüntetése után is, de különösen az utolsó száz évben, roppant nagy összegeket alkalmaztak a földek mívelésére, sokkal többet, mint átalánosan hiszik. A gazdasági épületek és útak, az ültetés, trágyázás, öntözés és alagcsövezés, mind e munkálatok, melyek közvetlenül nem termelnek, átalában mégis fő forrását képezik ama többletnek, mely a rendes költségek s az üzleti tőke kamatainak levonása után fönmarad. Nagyon tévednek, kik azt

* Laveleye ur, az igaz, azt állítja, hogy az egyéni tulajdon, melyet ő *dominium*-nak nevez, meglehetősen új, s csak néhány század óta áll fenn. Korábban, szerinte, a földek legnagyobb része osztatlanúl a községek tulajdonába tartozott.

hiszik, hogy e termelési többletet a természet ingyen ajándékozza a társadalomnak, s a törvény jogtalanul és ingyen engedi át a földtulajdonosnak. Ha a legkisebb részletekig tanulmányozhatnók az egész folyamatot, láthatnók, hogy a *tiszta jövedelem*-nek csak igen csekély része ingyenes ajándék vagy oly jutalom, melyet az első foglaló éleseszűsége következtében élvezett s utódainak átörökített vagy idegeneknek eladott.

Minden iparban, bárminő legyen is az, találkoznak ily természetes vagy véletlen nyereségek. Egy kohóra nézve például, a fekvés, sikerének egyik legfőbb elemét képezi. Gyakran valóságos monopoliumot biztosít számára. A fekvés által nyujtott előnyök változhatnak a véletlen befolyása alatt, ép úgy a mint valamely föld természeti előnyei gyarapodnak vagy csökkennek, ha egy vagy más mívelési ágat meghonosítanak vagy elhanyagolnak. Minél tovább fejlődik a civilisatió, annál jobban fogjuk látni, hogy a földtulajdonos, a többi iparosokkal szemben, egészen hasonló helyzetben van. Oly eszközzel kell dolgoznia, melynek értéke és termékenysége igen változó. Igaz ugyan, hogy ez érték csak nagy ritkán megy egészen veszendőbe. De nem áll, hogy mindig növekszik. Ezt még a legjobb esetben is csak akkor állíthatnók, ha az egész lakható föld benépesedett és megmunkált leszen. De ettől az időtől még igen távol állunk.

Azt hiszszük, kimutattuk, miszerint semmi ok sem forog fönn jelenleg arra, hogy az állam azt, mit *földjáradék*-nak nevezünk, akár egészben lefoglalja, akár csak nagyobb mérvben is igénybe vegye, mint bármely más ipari jövedelmet. Ha azt mondják, hogy a természetnek vagy véletlennek nagy része van a földjövedelemben, azt felelhetjük, hogy a véletlen az ember megszokott munka-

társa, ki minden, még ipari nyereségben is tényezőkép közreműködik.

Mi mindazáltal nem hiszszük, hogy a physiocraták ugyanakkor, midőn az egyetlen földadót ajánlották, arra akarták volna buzdítani az államot, hogy egészben vagy legalább legnagyobb részben a maga számára foglalja le azt a *tiszta jövedelmet* vagy *földjáradékot*, szóval azt a fölösleget, melyet a föld állítólag ingyen nyújt. A physiocraták bizony nem törekedtek a földtulajdonosok elszegényítésére; ellenkezőleg, érdeklődtek sorsuk iránt.

A physiocraták alapgondolata az, a melynek tudományos értéke ránk nézve fontos, abban áll, hogy minden adó, bárminő legyen különben, végelemzésben a földtulajdonost terheli. A fogyasztási adónak például az a hatása van szerintök, hogy leszállítja a megadóztatott élelmi czikk tiszta árát, vagy korlátozza annak termelését. Így tehát tévedés volna azt gondolni, hogy a munkás fizeti meg a boradót. Mert ez adót, a physiocraták felfogása szerint, végelemzésben a szőlőbirtokosok fizetik meg, kik most nem tudnak eladni annyi bort mint azelőtt, és ennek következtében vagy lejebb szállítják annyival a bor árát, mint a mennyit az arra kivetett adó tesz, vagy föntartják ugyan az árakat, de akkor kénytelenek korlátozni termelésöket s más kevesbbé jutalmazó mívelési ágakat meghonosítani, földeiknek legalább egy részén. A mit itt a borról felhoztunk, ugyanezt mondják minden más czikkre vetett adóról, például a gyapjúra, dohányra, sőt még az ipari termékekre s magokra a gyárosokra vagy tőkésekre kivetett adókról is. Az adónak, mely az utolsókat éri, állitásuk szerint csak az a hatása van, hogy fölemeli a kamatlábat, és pedig épen az adó arányában. S minthogy a földbirtokosok vesznek igénybe legtöbb köl-

csönt, végelemzésben rájok esik vissza az adó. Íme így szól a physiocrata elmélet. Ezen, az adó háramlására és megoszlására vonatkozó véleményök igen világos. Minthogy minden adó korlátolja vagy drágítja az élelmi szereket vagy az iparhoz szükséges nyersanyagokat: a földtulajdonosok, mint ez élelmi szerek és nyersanyagok egyedüli termelői, viselnek minden akárminemü adót, legyen az bár közvetlenül a tőkésekre, munkásokra vagy életjáradékosokra kivetve. A physiocraták fölfogása szerint tehát sokkal egyszerűbb az adót a valóságos adófizetőtől, a földtulajdonostól követelni s minden terhes közvetítést mellőzni. Mind e különböző fogyasztási és ipari adók kezelése csakugyan sokba kerül. Minden mellékes költség az adóösszeget terheli. Szóval a physiocrata rendszerben a földtulajdonos nemcsak azt az összeget viseli, a mit a kincstár beszed, hanem minden mellékes költséget s a közvetitők, azaz a munkások, kereskedők stb. által nyujtott előlegek kamatait is. A földtulajdonosnak tehát, minthogy a XVIII. század közgazdái szerint ő az egyedüli igazi, sőt lehetséges adófizető, érdekében áll, hogy mind e mellékes költségeket elkerüljük, s hogy minden közvetett adót eltörülve, azokat egy egyetlen földadóba olvaszszuk.

E physiocrata fölfogás igen tetszetős. Még ma is vannak sokan a törvényhozó testületekben, kik azt állítják, hogy a földtulajdonos viseli a boradót, szeszadót, czukoradót, sőt talán még a dohányadót is. Ez urak mindazáltal nem mennek odáig, hogy mindezen, állítólag a mezőgazdaságot terhelő, fogyasztási adókat egyetlen földadóvá akarnák átalakítani. E tekintetben sokkal kevesebbé következetesek, mint a XVIII. század közgazdái. Vannak írók kik napjainkban némi csekély módosítással fölélesztették a physiocraták tanát. Ilyenek a *real property*-ra irányuló

egyetlen adó hívei, kik elég számosan vannak Éjszakamerikában. Ilyenek még azok, kik az álló tőkére kivetendő adó mellett kardoskodnak. Egy iparos, kiről már szóltunk, Ménier, e tan legtüzesebb apostola. Áttérünk rá azonnal. E tiszteletreméltó üzleti férfiú nem gondolta meg, hogy az általa dicsőitett rendszer szóról-szóra ugyanaz, melyet a physiocraták állítottak föl, azzal az egyetlen és csekély különbséggel, hogy a physiocraták egy egyetlen földadót akartak s Ménier egy egyetlen adót indítványoz minden álló tőkére, azaz szerinte mindarra, mi hasznosságot nyújt, a nélkül, hogy alakját változtatná, minő a föld, házak, gyárak s a rendeltetésöknél fogva ingatlan javak. E jegyzékhez Ménier bizonyos nyomatékossággal még a művészeti tárgyakat, képtárakat is sorolja. Mert úgy látszik azt hiszi, hogy az utóbbiak roppant nagy számmal vannak Franciaországban s tetemes jövedelmet hajthatnának a kincstárnak. Az egyetlen adó alapja tehát körülbelől ugyanaz Ménier-nél mint a physiocratáknál. Elismerjük ugyan, hogy némileg szélesebb Ménier rendszerében mint Quesnay-nél és tanítványainál, de egyszersmind valamivel bizonytalanabb is, mert minden erőködésünk daczára, melylyel az álló tőkét a forgótól megkülönböztetni akarnók, s noha maga Ménier igen szellemdús meghatározását adta az álló tőkének, a gyakorlatban mégis sokszor nehéz lesz meghatározni, vajjon egyik másik vagyoni elemet ebbe vagy abba az osztályba kell-e sorolnunk. Ménier tanának, valamint a physiocraták rendszerének, alapeszméje úgy látszik az, hogy az adó minden súlya, bárminő legyen is az az adó különben, az álló tőkét terheli, megcsorbítva így ama termékeny alkalmazásokat, melyekre különben használni lehetett volna. Szerinte az adók végelemzésben nem a munkásra

vagy kereskedőre háramlanak, a kik azokat csak előlegezik, hanem a gyárosra és telektulajdonosra, kiknek általános üzleti költségei most nagyobbak lesznek, okozza ezt akár a munkabérek emelkedése, akár a termékeikre irányuló kereslet hanyatlása. MÉNIER egy más kifejezése szerint, ma a szükség előlegezi az adót, azaz a szükölködők fizetik, minők a fogyasztók, a kik közt igen sok a szegény. Az adó háramlása, ugymond, ugyanezen elvont nyelven, alulról fölfelé történik. S ez alatt azt érti, hogy a nagy közönség adja az államnak az előleget, melynek terhét végül csupán az álló tőkék tulajdonosai viselik. Az államra nézve tehát sokkal előnyösebb volna, ha minden közvetítés nélkül egyenesen ezekhez fordulna. Kisebbek lennének a kezelési költségek, s az álló tőkék tulajdonosai is előnyben volnának, ha ez így történnék, mert szabadabban mozognának és hasznukra fordíthatnák a megtakarításokat az adók kezelésénél, melyek végelemzésben egészen őket terhelik. A közönségnek általában, a fogyasztóknak szintén érdekökben áll ez egyszerűsítés. Mert az az adóelőleg, melyet tőlök követelnek, jelenleg igen kellemetlen pillanatnyi zavarokra vezet és igen sok vesződségnek és boszuságnak teszi ki őket.

Ime, ha ugyan jól értettük, e rendszer magva, mely csak igen csekély mérvben különbözik a phisiocratákétól, a kiket az egyetlen adó jelenlegi terjesztői soha nem említenek, noha úgy látszik, teljesen át vannak hatva tanaiktól.

A physiokraták képzelete által teremtett egyetlen adót a XVIII. században Voltaire *L'homme aux quarante écus* című beszélyében végtelenül sok szellemmel és józan érzékkel támadta meg. S noha e bírálat alaphangja csevegő, még sem habozunk abból egy kitünő idézetet közölni.

A tudomány is felderülhet olykor a nélkül, hogy azért megszűnnék tanúlságos lenni. A negyven tallérnyi vagyis 120 franknyi jövedelemmel biró ember elpanaszolja baját egy tudósnak. Fölteszi hogy Lemercier de la Rivière-nek az egyetlen földadó behozatalára vonatkozó tanácsait megfogadták, s gúnyólja ez író mesterkélt nyelvezetét, egyes ünnepélyes és homályos kifejezéseket kölcsönvéve tőle, melyeket mi aláhúzunk:

«Igen örülök, úgymond, hogy tudtára adhatom a mindenségnek, miszerint van egy földem, mely nekem negyven tallér jövedelmet hajtana, ha nem volna adónak alávetve.»

«Néhány rendelet jelent meg több embertől, kik, nem levén egyéb dolguk, tűzhelyökről kormányozzák az államot. E rendeletek bevezetése azt mondja, hogy a *törvényhozó és végrehajtó hatalom az én földemet velem közösen birtokló isteni jogtól született*, s hogy én neki legalább is felével tartozom abból, mit megeszem. A törvényhozó és végrehajtó hatalom gyomrának roppant nagysága annyira elrémített, hogy egy nagy keresztet kellett magamra vetnem. Mi történnék akkor, ha a hatalom, mely a *társadalom természetes rendje* fölött uralkodik, egészen bírná földemet! Ez még istenibb állapot volna.»

«A fő pénzügyi ellenőr úr tudja, hogy soha nem fizettem többet tizenkét livre-nél, hogy ez is igen súlyos teher volt rám nézve, s hogy ezt sem bírtam volna el, ha az isten nem ruház föl azzal a tehetséggel, hogy fűzfakosarakat is tudok csinálni, a melyek segítettek nekem a nyomort elviselni. Hogyan adhatnék hát egyszerre húsz tallért a királynak?»

«Az új miniszterek azt is mondják bevezetésökben, hogy csak a földet kell megadóztatni, mert minden a föld-

ből ered, még az eső is, s hogy következésképen csakis a föld gyümölcsei tartozhatnak adóval.»

«Egy hivatalnokuk hozzám jön az utolsó háborúban, követelve, hogy adjak, a rám eső rész fejében, három *setier* gabnát és egy zsák babot, a mi összesen húsz tallért ér, hogy azzal istápolják a háborút, melyet viseltek, s a melynek soha nem tudtam meg az okát, azt hallván egyedűl, hogy a háborúban hazám mitsem nyerhet, de sokat veszíthet. S nem lévén sem gabnám, sem babom, sem pénzem, a törvényhozó és végrehajtó hatalom börtönbe hurczoltatott és viselte a háborút a hogyan tudta.»

«Midőn végre elhagytam börtönemet, úgy lesoványodtam, hogy csak a puszta bőr födte csontjaimat. Ez állapotban találkoztam egy az egészségtől majdnem kicsattanó, pirospozsgás emberrel, ki hatlovas hintóban ült hat inassal, a kiknek mindegyiknek még egyszer annyit adott fizetésűl, mint a mennyit az én jövedelmem képezett. Udvarmestere, ki ép olyan piros-pozsgás volt mint ő, két ezer frank fizetést húzott és húszezeret lopott évenkint. Kedvese negyvenezer tallérjába került hat hónap alatt. Ismertem őt abból az időből, mikor még nálamnál szegényebb volt. Vigasztalásomra bevallotta, hogy négyszázezer frank évi jövedelme van. — Úgy ön kétszázezeret fizet az államnak, szólottam hozzá, ama kedvező háború istápolására; mert nekem, kinek csak szászhúsz livre-em van, annak felét kell fizetnem.»

«— Én, szólott, én járuljak az állam szükségleteihez! Tréfáló kedvében van, kedves barátom. Én örököltem egy nagybátyám után, ki nyolcz milliót nyert Cadixban és Surateban. Nincs egy talpalatnyi földem, minden vagyonom papirokban és váltókban fekszik. Én nem tartozom semmivel az államnak. Ön tartozik a föntartására megkíván-

tató jövedelméből felét átengedni. Ön, a ki földes uraság. Nem látja ön azt be, hogy az a pénzügyminiszter, ki én tőlem kérne segítséget a haza részére, hígvelejü bolond volna, ki még számítani sem tud? Mert hiszen minden a földből ered. Az arany és bankjegy csak a csere zálogai. A helyett, hogy száz zsák gabnát, száz ökröt, ezer birkát vagy kétszáz zsák zabot tennék a pharáóban egy kártyára, egy csomó aranyat vetek oda, mely ez utálatos portékákat helyettesítse. Nem látja-e be, hogy ugyanegy dolgot kétszer követelnének, ha azután, midőn már az egyetlen adót e czikkekre kivetették, még hozzám is jönnének pénzért? ... Csak fizessen ön, kedves barátom. Ön, ki negyven tallérnyi tiszta és világos jövedelemnek örvend. Szolgálja illőképen a hazát s jöjjön olykor ebédre — a cselédeimhez.»

Így szól Voltaire, eme rendkivüli szellemes s ritka józan felfogást elárulo idézete. Mily méltánytalanság volna egyedül a földet megadóztatni, mint azt a physiocraták rendszere kívánja, vagy egyedül az álló tőkéket, mint azt egy hasonló, de jóval újabb rendszerben látjuk — azt e sorok oly élénkséggel mutatják, mely mitsem von le az érvek komolyságából.

A physiocraták mindazáltal feleltek e czáfolatra, mely nekik felületesnek látszott. Voltaire egy kiadása fekszik előttünk, a mely a *Negyven talléros ember* kehli kiadásában megjelent előszavát és jegyzeteit is tartalmazza. Ez előszóban a kiadó megtámadja Voltaire alapgondolatát. Azt állítja, hogy «bármikép is vessék ki az adókat, azért bizony minden adó a föld termékeire esik; s a telekadó csak az által különbözik mástól, hogy behajtása kevesebb költséggel jár, semmi gátot nem emel a forgalomnak, nem

bénítja az ipar egyetlen ágat sem, s nem jár semmi faggatással, mert azt a legkülönbözőbb termelési ágakban is egyenletesen lehet elosztani, kellő arányban a tiszta jövedelemmel, melyet minden föld tulajdonosának hajt.»

Ezek azonban csak puszta állítások, hanem a kehli kiadó igen szellemdús megjegyzésekkel kíséri VOLTAIRE felhozott idézetét. E megjegyzések fínom szellemre mutatnak, bizonyos jelentőséggel bírnak s részben igazak, részben csak látszólagosak. Halljuk őt magát. «E fejezet (VOLTAIRE fönnebbi idézete) két ellenvetést foglal magában, egy egyetlen adó behozatala ellen. Az első az, hogy azon esetben, ha csak a földet adóztatjuk meg, az a polgár, ki szerződésekből húzza jövedelmét, minden adótól ment marad. A másik az, hogy az, ki külkereskedelem által gazdagszik meg, szintén ment marad. De tegyük föl *először*, hogy valamely pénztőke-tulajdonos 5 százalékos kamatot élvez, s hogy e mellett egy ötödöt kell fizetnie adóképp. Ez esetben világos, hogy csak 4 százalékot kap. Ha ez adó megszűnik, hogy más alakot vegyen föl, ismét 5 százalékot kap. De a kölcsönadók versenye következtében tényleg 4 százalékon lehet pénzt kölcsön kapni, ha bár rendesen 5 százalékosnak nevezik is a kölcsönt. Ugyanezen verseny 4 százalékra szállítja le a névleges kamatlábat. Tegyük még föl, hogy új földadót is hoznak be. Ha most minden más körülmény változatlan marad, a pénz kamatlába sem fog növekedni. De növekedni fog, ha az adó egy részét a tőkésekre vetjük ki. A tőkések tehát így is amúgy is fizetik az adót, akár egyenesen rájok vetjük ki, akár fölmentjük őket alóla. S azon esetben, ha a földadót tőkeadóval cserélnők föl, néhány évig csakugyan nyernének azok a tőkések, a kiknek örök időre kikölcsönzött tőkéit föl nem mondanák, s azok, kik tőkéiket csak rövid

időre adták kölcsön. De a földtulajdonosok még többet nyernének ama visszaélések megszűntetése által, melyet minden más adózási mód maga után von. Tegyük föl *másodszor*, hogy valamely kereskedő kiviteli vámot fizet bizonyos, külföldre szállított árúért, s hogy e vámot földadóval cserélik föl. Ez esetben nyeresége növekedni fog. Minthogy azonban most csekélyebb nyereséggel is meg fog elégedni, a kereskedők versenye ugyanazon színvonalra fogja azt leszállítani, a mennyiben aránylag fölebb fogja szöktetni a kiviteli jószágok árát. Ha ellenben a behozott árúkért fizetnek vámot és e vámot törlik el, a verseny ennek arányában le fogja szállítani a jószágok árát. Így tehát a kereskedő nyeresége minden esetben ugyanaz marad és valóban egy esetben sem fogja ő az adót megfizetni.»

Nem lehet tagadni, hogy ez okoskodás, melyet mi Condorcet-nek tulajdonítunk, finom és hatalmas szellemtől erednek. Van benne bizonyos logika, mely tömörnek és minden hiba nélkül valónak látszik, mi mindazáltal nem hiszszük, hogy a dolgok egészen úgy történjenek, mint azt e megjegyzés szerzője állítja.

A tőkére vagy az az által adott jövedelemre kivetett adónak, a mi egészben véve ugyanaz, kétségkívül az az irányzata van, hogy fölebb emeli a kamatlábat, ugyannyira, hogy az ingó vagyon megadóztatását igen kényes kérdésnek kell tartanunk. Midőn Franciaországban a háboru után 3 százalékos adót vetettek ki az ingó értékre, a következés az volt, hogy mind azok a társaságok, melyek kötvényeket akartak a nagy közönségnél elhelyezni, csekélyebb árral voltak kénytelenek megelégedni, mint a minőt kétségtelenül elérhettek volna, ha ez az adó nem létezik. E példából mindazáltal nem kell szük-

ségkép átalános és szigorú következtetéseket vonnunk. Az kétségtelen, hogy minden adónak, melyet a forgó tőke jövedelmére vetnek ki, azaz ama tőke jövedelmére, mely nincs valamely földbe vagy gyárépületbe bekebelezve, s a mely nincs hosszabb időre lefoglalva — mindig megvan az az irányzata, hogy fölebb szökteti a kamatlábat, az adó magasságának megfelelő összeggel. De ez csak irányzat, mely a gyakorlatban nem valósúlhat meg teljesen, s különösen nem rögtön. Ez irányzat rendesen csak részleges eredményt ér el, s azt is csak idővel. Ha egészen nem is, de legalább részben, s ha örökre nem is, de legalább átmenetileg, bizony a tőkések viselik azt az adót, melyet rájok vetettek ki. Tegyük föl, hogy ugyanakkor, midőn a valóságos kamatláb 4 százalék, az állam 1 százalékos adót vet ki a tőkére. Nem hiszszük, hogy azért a kamatláb az egész országban rögtön és átalában 5 százalékra emelkedjék. Küzdelem fog kifejlődni a tőkések és kölcsönvevők közt, melyben mindegyik igyekezni fog a másikra tolni az adó egész terhét. S nagyon valószinű, hogy e küzdelem egyezséggel fog végződni. Mindenekelőtt föl lehet tennünk, hogy 5 szazalékos tőke után nem lesz oly nagy kereslet, mint a négy százalékos után, úgy hogy a kölcsönvevők száma csökkenni fog, sőt csökkenni fognak magok a kölcsönvett összegek is. Mondhatjuk továbbá, hogy kevesbedni fognak a kölcsönadók is, és igazunk van, mert sokan hajlandóbbak lesznek külföldön elhelyezni tőkéiket, semhogy az uj adó erejéig megcsonkíttatni engedjék korábbi kamatjövedelmöket. De a tőkekiviteli hajlam mindig kivételes, és csak a nagyon művelt vagy kalandos tőkéseknél fordúl elő. A legtöbb jobban szereti pénzét közelében elhelyezni, mint messze távolba elküldeni, kelljen bár valamivel cse-

kélyebb kamattal is beelégednie. Nagyon valószinűnek tartjuk tehát, hogy a tőkeadó behozatala nem fogja rögtön, s az egész adóösszeg erejéig fölemelni a kamatlábat. Lesz valószinűleg némi emelkedés, de csekélyebb. És az adót végleg, részben a kölcsönadók, részben a kölcsönvevők fogják viselni. Hasonlókép valamely tőkeadó eltörlése sem vezetne rögtön s az egész eltörölt adóösszeg erejéig a kamatláb csökkenésére. A kölcsönadók és vevők ellentétes igényei és törekvései, habár csak átmenetileg, itt is kétségtelenül kölcsönös engedményekre s egyezségre fognának vezetni.

A gazdasági tüneményekről valóban nem szabad azt képzelnünk, mintha azok ép oly gyorsan és engedelmesen hódolnának természeti törvényeik behatásainak, mint a physikai tünemények a nagy általános törvényeknek. Van a gazdasági tüneményekben bizonyos zavaró elem, és ez: az ember akarata és felfogása. A gazdasági egyensúly nagy tényezője, a verseny, gyakran csak hosszabb idő mulva érezteti tevékenységét. Máról holnapra nem láthatjuk hatását.

Az egyetlen adót ajánló physiocrata elmélet egyik szembeötlő tévedése abban áll, hogy azt hitték, miszerint a földtulajdonosok mitsem vesztenének az esetben, ha minden fogyasztási adót eltörölnénk s azt egy egyenértékű földadóval helyettesítenők, mert termékeik ára ugyanannyival vagy legalább megközelítőleg ugyanannyival emelkednék, mint a mennyit az eltörölt adók összege tett. Ez megtörténhetnék. S igen valószinű, hogy idővel meg is történnék oly országban, mely teljesen elszigetelt és semmi összeköttetésben nem áll a világ többi részeivel. Fogadjuk el azt a hypothesist, melyet egy német közgazda, Thünen, állított föl. Képzeljünk oly

országot, a melyen kívül nincs semmi más ország, mely vele összeköttetésben állna. Ez esetben a földtulajdonos nem szenvedhetne az által, ha minden fogyasztási adót egy egyetlen földadóvá alakítanának át. A közönség, megszokván bizonyos áron fizetni a jószágokat, csakugyan megfizethetné, sőt valóban meg is fizetné ugyanazon árakat, az adók megszűntetése után is. És pedig megfizetné azon okból, minthogy egyrészt a kereslet ugyanaz maradna, mint azelőtt, mert fölteszszük, hogy a fogyasztók vagyoni ereje nem változott; s másrészt azért, mert a jószágok ínálata sem változnék, minthogy az egyetlen földadó helyettesítvén a különböző tárgyakra kivetett fogyasztási adókat, a tulajdonosok csak az esetben tarthatnák nyereségeiket ugyanazon színvonalon, mint korábban, ha a fogyasztóra háríthatnák az egész uj adót, melyről fölteszszük, hogy a megszűntetett különböző adók összegével teljesen egyenlő. E fölvett esetben, a földtulajdonos mitsem vesztene a változás által, sőt még nyerne is, úgy mint a fogyasztók, mert az egyetlen és egyenes adó különben, hasonló körülmények közt, sokkal könnyebben volna behajtható és sokkal kevesebb kezelési költséggel járna, mint a sokszoros és közvetett adók. Legfölebb azt lehetne még mondani, hogy talán egyes földtulajdonosok fognak némi átmeneti veszteségeket szenvedni, azok például, kiknek gyönge terméseik voltak.

Ámde a modern világban soha nem lehet valamely államot egészen elszigeteltnek tekinteni. A külkereskedelem oly terjedésnek indult egy század s különösen az utolsó húsz év óta, a tőkék áthelyezése egy országból a másikba oly gyakorivá vált, hogy egy elszigetelt ország hypothesise a lehető legkönnyelműbb és legtévesebb

gondolatok közé tartozik. Mihelyt pedig oly országról beszélünk, mely sűrű összeköttetésben áll szomszédaival, azonnal meg kell engednünk, hogy e különböző országokban más meg más pénzügyi törvényhozással találkozunk, s hogy a különböző nemzetek pénzügyi törvényhozásának ez eltérései a gyakorlati életben jelentékeny befolyást gyakorolnak.

Az általunk fölvett esetben, midőn a különféle fogyasztási adót egy egyetlen földadóval helyettesítettük, lehetetlen azt gondolnunk, hogy a földtulajdonosok a fogyasztókra háríthatnák az egész uj egyetlen adót, és ennek következtében ugyanoly nagy nyereségeket tarthatnának meg maguknak mint azelőtt, hacsak az állam nem vet a külföldi árúkra oly vámokat, melyek egyensúlyozzák a szomszéd országokban ismeretlen s a hazai birtokosokra ujonnan kivetett terheket.

Tegyük föl például a physiocrata elmélet értelmében, hogy megszűntetik Francziaországban a szeszes italok forgalmát, behozatalát és kicsinyben való eladását terhelő adókat, s hogy mind e szolgáltatásokat egy egyenlő összegű, de egyenesen a szőlőbirtokosokat terhelő adóval helyettesítik. Hogy ez utóbbiak ne legyenek rosszabb helyzetben mint azelőtt, oda szükséges volna, hogy azon országokból, hol ily egyetlen földadó nem létezik, egyenértékű vámokkal terheljük a bor behozatalát. Ha ez nem történik, ugy világos, hogy csakis a hazai szőlőbirtokosok fogják az uj adó egész terhét viselni, mert azon idegen országok termelői, melyek nem ismerik ez egyetlen adót, versenyt fognak nekik támasztani, minthogy ez utóbbiak korábbi nyereségeik megőrzése mellett is olcsóbban adhatják boraikat mint a francziák. A mit az italadók helyettesítéséről mondunk, ép úgy alkalmazható a répa-

czukor, a dohány, vagy bármely más mezőgazdasági termék adójának helyettesítésére. Az ezen eltörölt adók helyébe állított egyenes földadó tisztán és egyedül a hazai birtokosokat terheli, hacsak a külföldről jövő árúkat ezentúl is nem vetjük a régi adók alá.

Mindez okokból az egyetlen földadó gyakorlatilag kivihetetlen, különösen oly országban, melyben az állami és községi, szóval a közszükségletek igen jelentékenyek. Mondhatná talán valaki, hogy eltörölhetnénk legalább minden belső fogyasztási adót, nem tartva meg mást, mint a határvámokat, melyek egyensúlyoznák a külföldi árúknál az ország belsejében fennálló egyetlen földadót. E combinátio, mely sok tekintetben közeledik a franczia forradalom pénzügyi rendszeréhez, nem volna oly igazságtalan, mint az előbbi, de még mindig sok nehézséggel járna. A minden belső fogyasztási adó helyettesítésére behozott határvám szükségképp igen magas lenne, s a mellett ki volna téve annak a veszélynek, hogy rosszul vetik ki, a minek következtében számosakat kifosztogatna, míg másokat meggazdagítana. És így azon esetben, ha csak igen magas határvám és egy egyetlen adó léteznék, mely a nyers jövedelem igen nagy részét elnyeli, az adó eloszlásánál mutatkozó egyenetlenségek sokkal komolyabb következményeket vonnának magok után, mint a mi jelenlegi, a többes adókra fektetett pénzügyi rendszerünknél. Ez egyenetlenségek határozottan koldusbotra juttathatnák az adózók egy részét és meggazdagíthatnák a másikat.

A megelőző lapokon megemlékeztünk az adóháramlás és adóáttolás tüneményeiről. Nem tagadjuk, hogy az adóelmélet e része még igen homályos s nem egy szinte megoldhatatlan kérdést tartalmaz. E tárgy sok tekintet-

ben ugyanaz, mi bölcsészekre nézve a szabadakarat problemája. Egyet azonban soha nem szabadna szem elől téveszteni, s ez az, hogy a közgazdasági törvények soha nem mutatnak föl rögtönös hatásokat. Egy régi és új rendszer közt mindig lassú és hosszadalmas az átmenet.

Gyakran mondták már, hogy bizonyos hosszú idejü fönnállás után minden adórendszer, bármilyen legyen is, némi tekintetben igazságossá válik, mert minden társadalmi viszony s minden ügylet a szerint szabályzódott. A fogyasztási adók például bizonyos számú évek mulva fölemelnék a munkabért, a tőke-jövedelmi adók fölemelnék a kamatlábot, a földadók pedig leszállítanák a föld árát, úgy, hogy az új tulajdonosok ahhoz hasonló jövedelmet huznának befektetésökből, mint a minőt e vagyoni elemnél az új földadók behozatala előtt szabálynak tekintettek.

E nézetben van bizonynyal némi igazság. Sok adó, mely igazságtalan behozatala pillanatában, bizonyos évek múlva majdnem igazságossá vált, mert vagy eltüntek már a megkárosított személyek, vagy kárpótlást találtak valamely úton-módon, például a munkabér vagy a tőkekamat emelkedése által. Ez az egyensúly mindazáltal igen nehezen áll helyre. Szintúgy nem szabad feledni azt sem, hogy ez csak az után történik, midőn az adó kezdetleges igazságtalanságának már sok embert muló vagy örökös áldozatúl odadobtunk.

Nagy óvatossággal és sok mérséklettel kell eljárni, midőn arról van szó, hogy valamely adórendszert egy másikkal egészen fölcseréljünk. Ha gyökeresen és egy csapással akarunk valamely változtatást keresztülvinni; ha például minden átmenet nélkül akarunk egy egyetlen adó helyébe többes adókat behozni; vagy egy pusztán egyenes

adókból álló pénzügyi rendszer helyébe egy vegyes pénzügyi rendszert állítani: annak a veszélynek teszszük ki magunkat, hogy régi és már alig érezhető igazságtalanságokat, új és égető igazságtalanságokkal cserélünk föl. E megjegyzés nem szólhat a meggondolt és lassu reformok ellen, de kell, hogy megakadályozza a hirtelen és gyökeres forradalmi változásokat. Van NECKER-nek egy mondása, mely annak idején nagy feltünést okozott, noha szerzője igen rosszúl alkalmazta. «Élő testeken nem szabad boncztani kisérleteket véghezvinni». Mi részünkről azt mondjuk: hogy az élő testek szervezetét nem szabad hirtelen és gyökeresen megváltoztatni, még akkor sem, ha egy hibás rendszert egy észszerűvel akarnánk fölcserélni.

Az egyetlen földadó ellen általunk fölhozott ellenvetések alkalmazhatók az egyetlen tőkeadóra is, azon alakban, mint azt némelyek Francziaországban ajánlják, és azon alakjában is a mint azt Amerikában a „*tax on the real property*" nevezete alatt magasztalják. S minthogy e rendszer nagy zajt ütött, lássuk kissé közelebbről.

Mindenekelőtt egy előleges kérdésre kell válaszolnunk. Mi helyesebb: az-e, ha az egyenes adó főleg a tőkét, azaz a szerzett vagyont éri; vagy az, ha annak tárgyát a polgárok jövedelme képezi, azaz az emberi tevékenység különböző ágainak tiszta hozadéka? Az utóbbi gyanánt tekinthetők a tőke rendes kamatát gyakran meghaladó ipari nyereségek, a különböző szabad vagy más foglalkozások jutalmazásai vagy fizetései, a munka kikötött díja vagy bére, s végül, hogy mindent felsoroljunk, a kamatjövedelem, melyet az életjáradékosok vagy kölcsönadók az államra vagy más valakire bizott tőkéik után huznak?

E kérdés sok vitát keltett különösen az utolsó idő-

ben, melyben a radikális párt úgy látszik hajlandóbb inkább a tőkét, mint a jövedelmet adóalapúl elfogadni. Szolgáltassunk előbb igazságot e nézet híveinek. Midőn ők tőkeadóról beszélnek, nem azt akarják mondani, hogy az állam kobozza el a szerzett vagyon egy bizonyos részét, hanem csak azt, hogy a tőke szolgáljon kivetési alapúl az adónál, melyet egyébiránt, a hasonlíthatatlanúl legtöbb esetben, az ezen tőke által termelt jövedelemből fizetnek. Tiltakoznak az ellen, mintha ők az egyesek vagyonában levő tőkéket fölemészteni, elpusztitani vagy csak megcsorbítani is akarnák, és e törekvésről polemikus visszaélés nélkül nem is vádolhatjuk őket.

A kérdést tehát abban lehet összefoglalni: vajjon a tőkét vagy a jövedelmet kell-e becslési alapúl fölvenni, legyen az adó akár egyetlen akár csak részleges? A tőkeadó hívei nem szükölködnek tetszetős érvekben. Mint a physiocraták a földről, úgy ők a tőkéről állítják azt, hogy általában a tőke, és nevezetesen az ingatlsn tőke viseli végelemzésben minden közvetett adó terhét, mert ezek mindmegannyi akadályok gyanánt gátolják termékenységét, csökkentik az ipari- és mezőgazdasági termékek fogyasztását és öregbitik az ország általános termelési költségeit, s hogy ennek következtében a tőke lévén a tulajdonképeni adózó, helyesebb, ha mindjárt kezdetben ahhoz fordulunk, mint ha azt csak hosszas kerülések és a kezelési költségek tetemes szaporítása után találjuk meg. Hozzáteszik még, hogy következetesen a tőke minden adó valódi alapja, mert az adó biztosítási díj, melyet a személy és az egyéni vagyon ótalmazására fizetünk. Állítják, hogy a tőkeadó sokkal egyenletesebb minden másnál, mert egyformán érinti mindazokat, kiknek hasonló vagyonuk van, bárhogyan is alkalmazzák azt. Ez

érv támogatására példakép a jövedelmi adórendszer több igazságtalanságát hozzák föl: hogy egészen adómentesek maradnak bizonyos vagyonelemek, minők a képtárak, gyémántok, ékszerek, művészeti tárgyak; hogy majdnem egészen adómentesek maradnak azok, kik nagy értékű telkeket bírnak a fővárosokban és iparüző városokban; hogy igazságtalan az ingó vagyon jövedelmére kivetett adó, mely például háromszor, négyszer jobban sújtja a török vagy egyptomi papirokba fektetett vagyont, mint az ugyanazon magasságú, de Páris városa vagy a *Crédit Foncier* papirjaiba elhelyezett értéket; s végül, hogy a nagyobb biztosságok következtében magasabban elhelyezett vagyon, ez esetben bizonyos viszonyos adómentességben részesül. Mondják továbbá, hogy a tőkére kivetett adó fejleszti az ipart, a mennyiben a tőkét forgásra és gyümölcsöző elhelyezések felkutatására kényszeríti; hogy kiméli a keletkezésben levő vagyont s a személyes munkásságuk után élő osztályokat; hogy tehát demokratikus, a szó legjobb értelmében. Ezek csakugyan szembeötlő jó tulajdonok. Nézzük meg azonban, hogy egy némelyek nem épen hiányok-e. Mondják még azt is némelykor, hogy a tőkét sokkal könnyebb fölismerni, mint a jövedelmet. Az elsőt látjuk, a másikra ellenben csak következtetni lehet. De ez érvet csak azok szájából halljuk, kik egyedül az álló tőkére akarják szorítani az adót, vagyis a földekre, házakra, gyárakra és rendeltetésöknél fogva ingatlan tárgyakra. A kik tehát kiveszik az adó alól az úgynevezett forgó tőkét, azaz a kereskedelmi- és bankpapirokat, a kötvényeket a jelzálogok vagy kézi zálogra adott kölcsönöket, minden kereskedelmi- és bankértéket, szóval az úgynevezett ingó vagyont. E rendszer egyenetlenségét azzal igazolják, hogy az ingó vagyon valóban

az ingatlan vagyon képviselője. S például felhozzák a vasuti részvényeket s a legtöbb társulatok papirjait, melyek a tőzsdén jegyeztetnek és kézről-kézre járnak.

A tőkeadó mellett felhozott mindez érvek nem győznek meg bennünket. Midőn a physiocrata rendszerről szóltunk, már kifejtettük nézeteinket amaz állítólagos adóáttolásról, melynek következtében az ingatlan tőke viselné az adók összes terhét, legyenek azok egyenesek vagy közvetettek. Ez elmélet szerintünk nem bir elég alappal, vagy legalább is nagyon túloz. Csak teljesen elszigetelt országban valósulhatna meg egészen. Csak oly országban, hol az árúk és értékek behozatala és kivitele teljesen ismeretlen. Midőn a földtulajdonosok megtehetik azt például, hogy kiviszik termékeiket külföldre, akkor nem lehet azt mondani, hogy egyedül ők viselnek minden belföldi adót, mely e termékre nehezedik. A gyakorlat egyébiránt bebizonyítja, hogy ez állítólagos visszatolás nem létezik. Legalább nem oly fokban, mint azt állítják. Igy például a franczia szőlők és c ukorrépaföldek tulajdonosainak jövedelme nem szállott le aránylag azóta, hogy az országban a szőlők és czukorrépaföldek adóját tetemesen fölemelték. Mert e birtokosoknak mindig szabadságukban állott bor- és czukortermelésök nagy részét oly országokba kivinni, hol e termékekre kevesebb adó nehezedett mint Franczia országban, a mint hogy ezt különösen a czukorra vonatkozólag tényleg meg is tették. Nem azt akarjuk mondani, hogy a mezőgazdaság vagy ipar termékeit sujtó belföldi adók közönyösek az iparosra vagy mezőgazdára nézve. Okoznak nekik bizonyos kárt, mert megvan az az irányzatuk, hogy korlátolják az ország fogyasztását, vagy legalább gátolják annak kifejlődését. Minthogy azonban a termékeket ki lehet vinni oly ország-

gokba, hol az adók nem oly magasak, különösen kedvezőtlen körülményeknek kellene összeműködniök, hogy az iparos vagy mezőgazda viselje a termékekre kivetett belföldi közvetett adók egész összegét vagy csak nagyobb részét is. Tényleg a belföldi árak szükségkép egy színvonalra helyezkednek a külföldi árakkal, s nagyon távol vannak attól, hogy az egész adóösszeg erejéig lehanyatlanának.

Oly országban tehát, mely nincs elszigetelve, hanem nyitva áll az összes világ kereskedelmének, nem mondhatjuk, hogy minden közvetett adót az ingatlan tőkére tolnának vissza. E visszatolás csak az esetben fordulhatna elő, ha az illető ország semmi összeköttetésben sem állna a külfölddel, vagy akkor, ha a világ minden népének teljesen egyenlő pénzügyi törvényhozása volna. Hacsak nem vetünk a határon oly vámot a külföldi termékekre, melyek egyensúlyozzák a minden belföldi tőkére nehezedő egyetlen adót, a többes és közvetett adók helyettesítése, egy egyetlen tőkeadó által, oly fokozott teherrel sujtaná a hazai tőkét, minőt az azelőtt nem viselt. És oly országokban, hol a nemzeti és helyi szükségletek jelentékenyek, a tőke nem találna elégséges kárpótlást azon tehercsökkenés által, melyet a számos alakiság megszüntetése, a nemzeti fogyasztás gyarapodása s a munkabér lejebb szállása magok után vonhatnának.

A mezőgazdaságot, iparűzést és szállítást gátló alakiságok és korlátozások megszüntetése kétségkívül némi könnyebbséget szereznének az így túlterhelt tőkének. De e megkönnyebbülés általában igen csekély maradna az egyenes adó ama roppant növekvéséhez képest, melyet a tőkének az esetben elviselnie kellene, ha minden nemzeti és helyi kiadások kárpótlására egy egyetlen adót

vetnének ki egyenesen ő rá. Vegyünk föl például egy búza és takarmány mívelésére berendezett földet. Tegyük föl, hogy a mezőgazdának nem kell fizetnie a trágyájának és termékeinek szállítását terhelő adókat. A trágya és termékek a jelen viszonyok közt különben is adómentesek. Tegyük föl továbbá, hogy sem az általa vásárlott gépekért, sem a cselédeinek fogyasztásra adott italokért nem kell semmi adót fizetnie. Nem tagadjuk, hogy e változások bizonyos jelentőséggel birnának rá nézve, de mi volna az ahhoz képest, hogy egyenes adóit ötszörös-hatszoros arányban fölemelik? Mert mint mindjárt látni fogjuk, oly országban mint Francziország, a tőkére kivetett egyetlen adó megtizszerezné vagy legalább is megötszöröznė az egyenes földadót, a mennyiben majdnem oly magasra emelné az adót, mint a mennyit a földbirtokos összes tiszta jövedelme megér.

De azt mondják, a tőketulajdonosok más oldalról kárpótlást fognak találni a nemzeti fogyasztás gyarapodásában vagy termékeik áremelkedésében. Vizsgáljuk ez érvet. Fogna-e a nemzeti fogyasztás jelentékeny arányokban emelkedni, ha a jelenlegi többes adókat az egyetlen tőkeadóval helyettesítjük? Erre általában azt felelhetjük, hogy a nemzeti fogyasztás gyarapodása sokkal csekélyebb leend, mint azt e rendszer szerzői állítják. A többes adók helyettesítése egy egyetlen tőkeadó által valóban nem vezetne sem az ország tőkéjének sem az ország jövedelmének szaporodására. Az egyetlen tőkeadóról fölteszik, hogy az pénzben egyenértékű lesz az általa helyettesítendő különböző adókkal, levonva ezekből a kezelési költségeknél elérendő takarítás által okozott különbséget. Minthogy azonban az adóigazgatás költségei Franciaországban átalában nem rúgnak többre 4 százaléknál, láthatjuk,

hogy az adózók összeségének ez által nyerendő megkönnyebbülése nem igen jelentékeny, s csak igen szerény mérvben fokozhatná vagyoni forrásaikat, azaz fogyasztó képességöket. Az igaz, hogy a nemzet bizonyos osztályai, melyek egészen megszabadulnának minden adótehertől, így például a munkások, ha megtartanák eddigi béröket, többet fogyaszthatnának mint azelőtt. Minthogy azonban a nemzet más osztályai majdnem egészen annyival fizetnének többet, mint a mennyivel a munkások kevesebbet fizetnek — mert hiszen az adó csak alakjában változott, de súlyában nem — e túlterhelt osztályok annyival kevesebbet fogyasztanának, mint a mennyivel a munkások többet fogyasztanak. A nemzeti fogyasztás gyarapodása csak lassankint mehetne végbe ama sokkal nagyobb könnyebbítések által, melyekben a termelők az alakiságok és faggatások bizonyos részének megszüntetése következtében részesülnének. De világos, hogy a termelés és fogyasztás ez ok hatása alatt csak lassan gyarapodnék és nem volna képes kárpótolni a termelőt s különösen a mezőgazdát eddigi egyenes adójának öt- vagy hatszoros fölemeléséért.

Nem tagadjuk, hogy vannak a termelésnek bizonyos ágai, melyeknek minden közvetett adó teljes megszüntetése nagy lendületet adna. De kételkedünk az iránt, hogy a fogyasztás növekvése, akár csak e termelési ágakban is, kárpótolhatná a termelőt ama roppant túlterheltetésért, melyet egyenes adójának megszaporodása maga után vonna, mely az általunk fölvett esetben az állam és községek egyedüli födözetét képezné. Vegyük például a szőlőmívelést. A bort, szeszt és szállítást terhelő közvetett adók megszüntetése, kétségkivül nagy lendületet adna e termelési ágnak. De azért mégis azt hiszszük, hogy a

szőlőbirtokosok sokat szenvednének az által, ha a közvetett adókat egy egyetlen tőkeadóval helyettesítenők, mely ez esetben szőlőföldeiket terhelné. Az kétségtelen, hogy a népesség sok osztálya több bort fogyasztana, mert a közvetett adók s a szállítási adó együttvéve megütik a közönséges bor piaczi árát, úgy, hogy ez adók megszüntetése a bort sokkal olcsóbbá tenné. Hogy azonban e változás előnyös lehessen a szőlőbirtokosra nézve, ahhoz megkivántatnék, miszerint a bor csere-értéke vagy annak fogyasztása oly roppant arányokban gyarapodjék, hogy őt egyenes adóinak ötszörös vagy hatszoros fölemeléséért kárpótolhassa. A bor csere-értéke kétségkivül emelkednék némileg, ha a rá nehezedő sok adót megszüntetnék. De ez emelkedés, minden valószinüség szerint, nem volna elég erős arra, hogy kárpótolja a szőlőbirtokost ama túlterheltetésért, melyet az egyenes adónál szenvednie kellene. A kivitelre szánt bornak egész mennyiségét ugyanazon áron kellene eladni, mint azelőtt. Mert a külső piaczokon semmi olyas nem történt, mi e terméknél nagyobb keresletet indokolhatna. De még a hazai piaczon is a bor árának legkisebb emelkedése külföldi borok behozatalára vezetne. És ez idegen borok termelői annál nagyobb nyereségre tennének szert, minthogy nálok nem létezik az egyetlen tőkeadó, melyet Franczia országban behoztak; s minthogy Franczia országban az egyetlen tőkeadó rendszerének uralma alatt minden határvámadót is megszüntetnének. Ha az általunk fölvett különös esetben, pontosan meg akarjuk vizsgálni az egyetlen tőkeadó hatását, mely nemcsak minden közvetett adónak, de minden határvámnak megszüntetését is maga után vonná, úgy a következő eredményhez jutunk. Ez egyetlen tőkeadó ugyanazon hatást gyakorolná, mint

egy a külföldi boroknak nyujtott behozatali jutalom, és egy a belföldi borokra vetett kiviteli vám. Mert az idegen borok termelői, valóban jóval kevesbbé nehéz adót fizetnének hazájokban, mint a minő a mi egyetlen tőkeadónk. Ez idegen borok továbbá, mint kivitelre szánt termékek, semmi közvetett adót nem fizetnének hazájokban. A fölvett esetben a franczia határon sem fizetnének semmi vámot, minthogy az egyetlen adó képezné az országos törvényt. Tehát az idegen borok határozottan jóval kevesebb adót fizetnének, mint a mi hazai boraink; mert, úgy mint ezek, csak egyenes adót fizetnének, de egy részleges egyenes adót, mely csupán egyik alkatelemét képezi egy többes adókból álló nagy rendszernek, mely ennek következtében sokkal kevesbbé súlyos mint a mi egyetlen tőkeadónk. Íme ezért mondtuk, hogy az egyetlen tőkeadó ép ugy hatna, mint a külföldi bornak nyujtott behozatali jutalom. De mondtuk azonkivül, hogy úgy is hatna, mint a franczia borra vetett kiviteli vám. Ezt semmivel sem nehezebb bebizonyítani és megérteni. A jelen viszonyok közt és a legtöbb nemzetnél a kivitelre szánt bor föl van mentve a közvetett adó alól *, s így mindent összevéve nem fizetnek mást mint a hazájok bortermelői által viselendő egyenes adóknak rájok eső hányadrészét. Minthogy azonban ez egyenes adó csak részleges adó, mely alkatelemét képezi egy a többes adókra fektetett általános rendszernek, a kivitelre szánt idegen bor által viselendő teher igen könnyü. Az egyetlen tőkeadó rendszerében e teher ellenkezőleg ötszörös vagy hatszoros lenne, minthogy ez adónak ötször-hatszor oly

* Némely országokban, például Olaszországban, van némi csekély kiviteli vám a boron. De ez barbár rendszabály, melyet el akarnak törölni.

nagynak kellene lennie, mint a jelenlegi egyenes adónak. Ne feledjük el továbbá, hogy a hazai kivitt borok semmi, vagy legalább igen csekély előnyt vonnának a közvetett adók megszüntetéséből, mert már most is semmi vagy csak igen csekély ilynemű terhet viselnek, t. i. a szállításra nehezedő adót s a feladási s fuvarlevél bélyegét. A külföldi piaczokon tehát oly borokkal kellene megküzdeniök, melyek oly országokból jönnek, hol az egyetlen tőkeadót nem hozták be, a hol tehát a bor sokkal csekélyebb egyenes adóterhet visel, a nélkül hogy nagyobb közvetett adóteher súlyosodnék rá, minthogy a kivitt termék, a legtöbb országban, a közvetett adóktól egészen vagy legalább szinte egészen föl van mentve.

Ime mily eredményekhez jutunk, ha teljesen át akarjuk alakítani egy nagy ország adórendszerét és nem vesszük tekintetbe azt a körülményt, hogy ez az ország nincs elszigetelve, s hogy ennek következtében az ez országban behozott pénzügyi változtatások, midőn nem járnak köröltve más civilisált országok hasonló pénzügyi változtatásaival, fölforgathatják a termelést. Midőn csak színleges reformokról van szó, vagy még teljes reformokról is, de az illető ország csak igen könnyű adóterhet visel — akkor el lehet azt hanyagolni a mi külföldön történik. Oly országban azonban, mely nehéz adóterhet visel, gyökeres reformok megvalósítása előtt, kissé körül kell jártatni szemünket az idegen országokon is, nehogy oly előnyökben részesítsük azokat, melyeket keservesen megbánhatnánk.

Láttuk, hogy az álló tőkék tulajdonosai, de különösen a földbirtokosok, egyenes terhek súlyosbodásáért nem találnának elégséges kárpótlást, egy csomó alakiság megszüntetésében s a nemzeti fogyasztás növekedésében. Kárpótolhatná-e őket egészben, vagy csak részben is a mun-

kabér leszállása? Bizony, nem hiszszük. Az kétségtelen, hogy a munkás jóval kedvezőbb helyzetnek örvendene, ha minden közvetett adónak megszűntetése után, beleértve abba a határvámokat is, munkabére még sem szállna lejebb. Sok oly fogyasztási czikk, mely mindennapi szükségletéhez tartozik, a bor, só, czukor, kávé, dohány sokkal olcsóbbá válnék, minthogy Francziaországban az e tárgyakra nehezedő adó majdnem nagyobb még mint maga a jószág értéke. A legtöbb más árút szintén olcsóbban lehetne adni, mert nem terhelné azokat a szállítási adó, a bélyegadó stb. Azon kivül bebizonyítottuk, hogy a vámok eltörlése, mely az idegen termékek behozatalát egészen szabaddá tenné, egyáltalában nem engedné meg azt, hogy a hazai termelők jószágaik csereértékének gyarapodása által visszanyerjék egy részét annak, mit az egyetlen tőkeadó következtében a kincstárnak fizetniök kellene. Egyedül a háztulajdonosok emelhetnék föl a bérletek lejártával a házbéreket, mert nekik nem kell attól tartani, hogy a külföldről szabadon hozzanak be házakat, melyek a tőkeadótól mentek volnának. Mindent összevéve, a munkások helyzete jóval boldogabb volna tehát, mert a mit az állam nekik elenged, az föntartási költségeiknél 10—15 százalékos ajándékkal érne föl. Ugyanaz a munka sokkal nagyobb mennyiségű élvezeti javakat biztosítana részökre, mint azelőtt. Ily viszonyok közt igazságosnak tarthatnók a munkabér lejebb szállítását, a mi az álló tőke tulajdonosaira nézve némi kárpótlás gyanánt szolgálhatna. De nagyon kétséges, hogy a munkabér sokáig és oly arányban szálljon lejebb, mely a jószágok tehermegkönyebbülésével fölérne. Ha mondhatjuk is azt, hogy a munkabér magasabb, midőn az élelmi szerek drágábbak lesznek: sokkal kevesbbé bizonyosabban állíthatjuk azt, hogy

a munkabér lejebb száll, ha a drágaság alábbhagy. Az igaz, hogy e két ellenkező irányú mozgásnak egyenlőnek és egyforma gyorsnak kellene lennie, ha ugyan az ember ép oly tunya anyag volna mint a folyékony testek, melyek mindig visszatérnek korábbi színvonalukra. De az ember élő, szenvedélylyel és akarattal felruházott lény. Nagyon nehéz volna a munkásokat arról meggyőzni, hogy a közvetett adók megszűntetésének a munkabér lejebbszállására kell vezetnie. Bármily észszerű is legyen e kívánság, erélyes ellenállással találkoznék részökről. Azt is lehetne mondani, hogy az idegen munkások bevándorlása, kiket az élet olcsósága idecsábítana, arra kényszíthetné a munkásokat, hogy a leszállított munkabérrel is megelégedjenek. De ez nagyon kétséges, sőt ellenkezőleg bizonyos, hogy ily változás sok időt igényel s csak nagy küzdelmek után jöhetne létre. Az idegen munkások bizony szintén nem tunya tömegek, s nem hasonlítanak a vízhez, mely csak a nehézkedés törvényét követi. Vonzalmaik és előítéleteik hazájokhoz lánczolják őket. Nagyon valószínű tehát, hogy a hazai termelők, kiknek adóterhe az egyes tőkeadó rendszerében ötszörös vagy hatszoros súlylyal növekednék, semmi kárpótlást nem nyernének a munkabérek leszállításából, vagy hogy e kárpótlás igen elégtelen maradna s csak nehezen volna megszerezhető. Ebből következik, hogy helyzetök végül jóval súlyosabb lenne. Az országban, melyben a nemzeti és helyi szükségletek jelentékenyek, a többes adók rendszerének fölcserélése, egy egyetlen tőkeadó által, a vagyon áthelyezésére vezetne. Az állam 10—15 százalékos ajándokot adna nemcsak a munkásoknak, hanem még azoknak is, kik bőségesen megélnek személyes mukásságuk után, és másrészt elkobozná azok jövedelmének igen nagy részét, kiknek álló tőkeik s nevezetesen földbirtokuk

van. A kiknek vagyona kikölcsönzött tőkékből áll, föltéve, hogy az legalább némi idő múlva s nem rögtön fizetendő vissza, azokat az adó nem terheli, mert van idejök kivándorolni. Az egyetlen tőkeadó jelenlegi hívei egyébiránt nem is akarják e forgó tőkéket érinteni, tudván azt, hogy azok szárnyakkal bírnak s azért csakhamar kivándorolnának. E buzgó reformátorok csak az álló tőkék iránt tanusítják szent szigorukat. Ezeket fogva tartják s megfojthatják. Van mindazáltal az álló tőkének egy neme, melyet az egyetlen adó nem károsíthatna meg állandólag, és ez a házak. Ezek tulajdonosai idővel könnyen fölemelhetnék a házbért, mert a tőkeadó fölemelése megakadályozná az új házak építését, ha csak a házbérek nem emelkednének oly arányban, hogy kárpótlást nyujthatna a háztulajdonosoknak az egyenes adó növekedéséért. De a földbirtokosoknak nincs hasonló segítségök.

Az imént leírt szomorú következések módosulást szenvednének, ha az egyetlen adót egyszerre alkalmaznák a civilisált világ minden országában, vagy akkor is, ha az egyetlen adó mellett oly vámrendszert állítanának föl, mely minden idegen jószág behozatalát oly módon terhelné meg, hogy kiegyenlítené az illető idegen ország s a belföld egyenes adói közt mutatkozó különbséget, s másrészt visszatérítené a hazai kivitt jószágoknak ama tettleges egyenes adók egy részét, melyet termelőik fizetnek. De e két föltevés közül az első, mely az egyetlen földadót egyszerre és egyetemesen alkalmazza a világ minden országában, a legnagyobb mérvben valószinűtlen. Míg a másodiknak megvalósítása megdöntené az egyes tőkeadó rendszerét, minthogy ez adó megszűnnék egyetlen lenni és vámrendszerünket még bonyolultabbá tenné, mint a minő ma.

Másrészről minél ez általunk jelzett bajok annál kevesebbé lesznek súlyosak és érzékenyek, minél szükebb körűek a nemzeti és helyi szükségletek, s minél kisebb az egyes tőkeadó által elérendő összeg az ország népességéhez és vagyonosságához képest. Sőt azon esetben, ha az állami és községi kiadások igen csekélyek volnának, ha például Franciaországban mindent összevéve nem tennének ki egy milliárd frankot, még az is megtörténhetnék, hogy az egyetlen adó hátrányait egyensúlyoznák bizonyos előnyök. Ilyenek lehetnének: a különböző alakiságok megszüntetése, a termelés teljes szabadsága s az adóhivatalnokok és tisztviselők számának leapasztása. De még akkor is maradnának ez adó mellett politikai nehézségek, melyek sértenék az igazság érzületét, midőn semmit sem fizettetnek azokkal, kik személyes munkásságuk után élnek s abból gyakran nagyobb jövedelmet húznak, mint a minő az álló tőkék tulajdonosainak jut.

Megdöntöttük azok első érvét, kik az egyes tőkeadót ott akarnák behozni, hol az állam s a községek nagy szükséglettel birnak. Ez érv abban állott, hogy minden adó, bármilyen legyen is, végül visszaháramlik a tőkére, mely azt egyedül viseli, akár a tőke által termelt javak csereértékének lejebbszállása, akár az azok fogyasztásának csökkenése, akár azok termelési költségeinek emelkedése következtében.

Minthogy hasznosnak tartottuk kissé bővebben tárgyalni ez eddig kevéssé tanulmányozott kérdéseket, lássuk ugyane rendszer védelmezőinek többi érveit is. Úgy hiszszük, nem lesz nehéz azokat is megdönteni. Második érvük, melyet fölhoznak, az, hogy a tőke az egyetlen adózó, melyet már a természet is kijelöl, minthogy az adó «biztosítási díj» az egyesek vagyonának és személyiségének

megótalmazására, vagy még jobban szólva, minthogy az adó a nemzeti tőke átalános alkalmazási és termelési költségeit képviseli. Nem szükséges e két meghatározást hosszasan birálgatni és azok hibás voltát kimutatni. E föladatnak már eleget tettünk.*

Az adó, mondtuk akkor, nem biztosítási díj. Jóval nagyobb szerepe is van, mert a társadalom szolgálata nemcsak a javak biztosítását foglalja magában. A biztosítás kezeskedik azon érték megfizetéséről, melyet födöz; a minek következtében a biztosítási díjnak természetesen arányban kell állnia az elveszés vagy megrontás esetében visszafizetendő tőkével. A társadalmi biztosítás ellenben meg akarja akadályozni a tulajdon elvesztét, de nem kezeskedik annak visszatérítéséről megrontás vagy lopás esetében, a mi roppant különbséget tesz az állam és egy biztosító társaság szolgálatai közt. De aztán más részről nem örvendenek-e az állam ótalmának és nem tartoznak-e semmi elismeréssel annak szolgálatai iránt azok, kiknek nincsenek álló tőkéik? Az állam nemcsak személyöket védi, hanem jövedelmöket is. Már pedig azok közt, kiknek nincsenek álló tőkeik, sőt talán semminemű tőkéik, vannak ügyvédek, orvosok, művészek, mérnökök, magasabb munkások, kik jelentékeny jövedelmet huznak személyes munkásságukból.

A mi azon állítást illeti, hogy a tőkeadó egyenletesebb és igazságosabb mint a jövedelmi adó, könnyű kimutatni, hogy az valóságos lépvessző. A tőkeadó hívei fölpanaszolják a jövedelmi adórendszer által egyes vagyoni elemeknek, mint például a képtáraknak, gyémántoknak és művészeti tárgyaknak nyujtott teljes adómentességet. Ez adómentesség a gyakorlatban igen kevés jelentőséggel bir, akár ama hí-

* L. fönnebb a 153—157. lapokat.

res elvvel is igazolhatnók : *de minimis non curat praetor.* Az igazi demokratikus irigység és higvelejűség kirí a gyémántok és képtárak ez örökös hánytorgatásából. Hordják össze mindazt, mi e tárgyakból az egyesek birtokában van, s akkor látni fogják mily eltünő csekély részét képezi az a társadalmi gazdagságnak. Van azon kívül egy más ok is arra, hogy az állam ne foglalkozzék ez apróságokkal, vagy legalább arra, hogy ne terhelje azokat adóval máskor mint a mikor örökség vagy adás-vevés tárgyát képezik. És ez az, hogy eme művészeti tárgyakat, sőt még a gyémántokat is igen nehéz, majdnem lehetetlen megbecsülni, de annál könnyebb eltitkolni.* A fölfogás és szeszély határozván meg egyedül a művészeti tárgyak árát, értékök a legnagyobb változásoknak van alávetve, melyet az adó igen súlyosan érintene. S aztán el akarnak menni kimotozni a gazdagok lakásait, megvizsgálni szekrényeiket és fiókjaikat, hogy nem titkoltak-e el képeket vagy gyémántokat? Nem szembeszökő-e, hogy ily inquisitió türhetetlen volna? S mindezt egy semmis pénzügyi eredmény kedvéért. Az öröklés és ajándékozás alkalmával nem forog fönn ugyan ez az eset, mert ilyenkor a legtöbbször az örökös érdeke is azt kivánja, hogy a hagyományozott és ajándékozott tárgyakról leltárt készítsenek, és hogy e tárgyak megbecslése lehetőleg szigorú legyen. Az ajándékozás és öröklés azon kívül kivételes esetek, melyek minden husz-harmincz esztendőben fordulnak elő egyszer, a mely alkalommal az adózó elnéz oly faggató eljárást, melyet minden évben ismétlődve nem türne meg.

* Így sok országban, hol van tőkeadó *(Vermögenssteuer)*, a képtárak és ékszerek adómentesek. Így van ez nevezetesen a genfi *taxe de gardes*-féle adóval, melyről egy korábbi fejezetben emlékeztünk meg.

A mi pedig azt illeti, hogy a telkek a jövedelmi adó rendszerében fél adómentességet élveznek, annak szintén nincs fontossága akár pénzügyi, akár politikai szempontból. A telkek egyébiránt minden országban földadó alá vannak vetve, noha elismerjük, hogy csereértékökhöz képest aránylag kisebb mérvben fizetik azt mint a házak. De az is igaz, hogy a telkek értéke igen változó s megbecsülésök igen sok nehézséggel jár. Még azt is megengednők, hogy az egyetlen jövedelmi adó rendszerében is adó alá vessék a telkeket. De a dolog természete hozza magával, hogy ez adónak igen mérsékeltnek kell lennie, különben fölemészthetné azt az értéket, a melyre kivetették.

Valamivel alaposabb az ellenvetés azon része, mely a különböző ingó értékek egyenetlen megadóztatására vonatkozik. A nagy koczkázatra elhelyezett értékek, például a török vagy egyptomi papirok, háromszor vagy négyszer annyit fizetnek a jövedelmi adó mellett, mint az elsőrangú biztosságra elhelyezett ugyanazon értékek, például Páris városa vagy a *Crédit Foncier* kötvényei. Vannak, kik arra utalnak, hogy az igen alacsony tőkésítés által elért magas jövedelemben két rész van : az egyik képviseli az elhelyezett tőke rendes kamatját, a másik az elvállalt koczkázat biztosítási díját; de ezek közől csak az elsőt szabadna megadóztatni, a másikat egészen föl kell menteni az adó alól. Ez okoskodás nem rossz. Részünkről semmi viszásságot nem látnánk abban, ha a gyakorlatban elfogadnák azt az elvet, hogy a megadóztatott jövedelem mindig átlagos jövedelem legyen, melynél 5 százalék szolgáljon a számítás alapjául a valóban befizetett tőkétől, piaczi kelettel biró papiroknál pedig a tőzsdei jegyzés szerint fölvett árfolyamtól. Erkölcsi szempontból mindazáltal lehet védelmezni a jelenlegi adórendszert, mely szigorúan ra-

gaszkodik az ingó értékek jövedelmi arányához. E rendszer bizonyos tekintetben megadóztatja a könnyelműséget s a spekuláló szellemet, míg viszont a nem jövedelmező értékek viszonyos adómentessége, némileg a szerencsétleneknek nyujtott közvetett segély. De ily tekinteteknek nincs helye jó pénzügyi rendszerben, s azért részünkről támogatásra méltónak találjuk a fönnebb említett reformot.

Azt is lehetne még mondani, hogy a jövedelmi adó igazságtalan, midőn ugyanazon módon terheli az állandó és életjáradékos vagy időleges jövedelmet, a tőkekamatból vagy bérletből folyó s a személyes munkásságból eredő jövedelmet. Részünkről azonban, mint azt egy későbbi fejezetben kissé részletesebben ki fogjuk fejteni, azt hiszszük, hogy a jövedelmi adónak különbséget kell tennie az állandó és életjáradékos vagy időleges jövedelem közt, s hogy mérsékeltebbnek kell lennie az utóbbi mint az előbbi iránt. S hogy azon kívül szelidebben kell eljárnia a személyes munkásságból folyó, mint a kikölcsönzött tőkékből vagy bérbe adott ingatlanokból származó jövedelemnél. A jövedelmi adó ellen ez oldalról intézett támadások s a tőkeadó híveinek ez ellenvetésből vont érvei tehát nem eléggé alaposak. Ha a jövedelmi adónak egyes országokban gyakorolt hatására vonatkozó birálataik bírnak is némi jelentőséggel, nem lesz nehéz azokat számba venni s a jövedelmi adót úgy alkalmazni, hogy e szemrehányásokat meg ne érdemelje.

Igy tehát a jövedelmi adó igazságtalan volta ellen fölhozott támadásokból csak azok maradnak meg, melyek a képtárak, gyémántok, művészeti tárgyak, ezüstneműek által élvezett teljes s a városi háztelkek által élvezett fél adómentességre vonatkoznak. A szánalom érzete vesz

erőt rajtunk, valahányszor az egyetlen tőkeadó híveinek munkáiban e kifogásokra akadunk. Az egyetlen tőkeadó rendszerében a nemzeti vagyonnak nem ily csekély részei maradnak adómentesek, hanem az ország vagyoni forrásainak háromnegyede. Francziaország ingó és ingatlan tőkéjét, melybe nemcsak az álló, hanem a forgó tőkét is beleértjük, nem becsülik többre 150 milliárd franknál, 5 százalékos átlagos kamat mellett, a mi minden esetre igen magas, minthogy e 150 milliárdban a földbirtok is benne van. Minde tőkének jövedelme $7^1/_2$ milliárdot képvisel, s így a földbirtokosok és iparűzők e $7^1/_2$ milliárdjának kellene minden országos és helyi adóterhet viselnie. Látni fogjuk azonnal, hogy az állam kénytelen volna a föntartásukra szolgáló jövedelemnek majdnem felét igénybe venni, ha nem volna más födözeti forrása. Ámde a franczia polgárok összes jövedelmét, beleszámítva a fizetéseket, a szabad foglalkozások és ipari szolgálatok termékeit, soha nem becsülték kevesebbre 20 milliárdnál, s valószinűleg eléri a 25 milliárdot. Az egyes tőkeadó tehát a franczia polgárok jövedelmének csak egy harmadrészét terhelné és teljesen megkimélné a másik két harmadrész jövedelmét. Nem volna sokkal botrányosabb ez egyenlőtlenség, mint amaz adómentesség, melyet a képtárak, ezüstneműek és gyémántok a jövedelmi adó rendszerében élveznek? Az ügyvédek, orvosok, mérnökök, s fogorvosok, művészek, szóval ép azon személyek, kik a modern társadalomban a legnagyobb nyereséggel dolgoznak, és a kik legtöbbet köszönhetnek a civilisatiónak, mert foglalkozásaik csak igen fölvilágosodott országban nyujtanak jövedelmet, mindezek egy batkával sem járulnának a kincstár vagy a községek szükségleteihez. Ugyanez állana a tanárokról, munkásokról és a kereske-

dők igen sok osztályáról, szóval a franczia polgárok három negyedrészéről.

Ki nem látja, hogy e rendszer kiáltó igazságtalanságokra vezet? Ki nem látja, hogy azon kívül a legveszedelmesebb politikai következményeket vonná maga után? Egy uj kasztot teremtene a társadalomban, melyet kény és kedv szerint lehetne adóval, robottal terhelni, mint a curialisokat a római császárság hanyatlása idején. A mi modern társadalmunkban minden polgárnak kivétel nélkül kell adót fizetnie, mert a szavazati jog minden polgárt felruház a közhatalom egy részével. Nem látják-e, hogy roppant eszélytelenség volna, ha a polgárok három negyedrésze, kik a választásnál a többséget képezik, semmit sem tartoznának az államnak fizetni. Nem volnának-e természetszerűleg hajlandók mértéken fölül kiterjeszteni az állam s a községek kiadásait, főleg saját osztályuk egyéni érdekében, mikor nekik magoknak semmi áldozatot nem kellene hozniok, hanem egyedül a földmívelő és iparüző tőketulajdonosok viselnének minden terhet. Erre talán azt felelhetnék, hogy a nép többsége, ha akarja, mindig kibujhat minden adó alól, s hogy a közgazdasági tanok semmi gátúl nem szolgálhatnak e törekvés ellen. Valóban kétségtelen, hogy a többségnek van hatalma és ereje azt tenni, a mit akar. De ez nem ok arra, hogy elismerjük, miszerint ahhoz joga is van. Ha van tehát közgazdasági igazság, melyet a mi heves vágyaktól izzó modern társadalmunkban tanítani kell, úgy az, hogy minden polgárnak a maga tehetsége szerint kell az országos és helyi kiadásokhoz járúlnia, bizonyára azok közé tartozik. Egy tapasztalt és tudós férfiu, ki azon kívül nagy barátja a nép alsóbb osztályainak, Fawcett, az angol parlament tagja, nem rég tette azt a kifogást az

egyetlen egyenes adók ellen, miszerint e rendszer a mi demokratikus világunkban azzal a bajjal járna, hogy az egyenes adó által kevéssé érintett munkás osztály, a mely ma vagy a jövőben döntő befolyást gyakorland a politikára, rendkívüli módon kiterjeszthetné a közkiadásokat.* Fawcett e kifogása az egyetlen egyenes adók ellen nem egészen helyes, mert a jövedelmi adó a munkásokat is érintheti, mint azt a *Classensteuer* Poroszországban eléggé bebizonyította; de nagyon is jól illik az egyetlen tőkeadóra.

Egy negyedik előny, melyet az egyes tőkeadó hívei rendszerök mellett fölhoznak, abban áll, hogy ez adó az ipar fejlesztésére szolgál, a mennyiben forgásra és gyümölcsöző elhelyezések folytatására kényszeríti a tőkét, s megkiméli a keletkezésben levő vagyont s a személyes munkásságuk után élő osztályokat. Ez állítás valóságos ellenmondást foglal magában. Mert ha a tőke megadóztatása szellemi erejök megfeszítésére kényszeríti azok tulajdonosait, úgy ebből azt kellene következtetnünk, hogy azon embereket, kik személyes munkásságukból élnek, mint a munkásokat, kézmíveseket, művészeket, tudósokat, adómentességök a gondatlanságra és renyheségre csábítja. Ha az adó csakugyan ösztönző sarkantyú, mint azt mondani szeretik, miért nem részesítenek ez ösztönzésben minden polgárt? Ha ellenben az adó teher, mint sok értelmes és tanult ember hiszi, miért nem ter-

* Fawcett aggodalmaiban igen kitünő szellemek osztoznak. A *Times* 1875. őszén azt a megjegyzést tette, hogy azon esetben, ha eltörölnék a sörre és theára nehezedő határvámot és kapuadót, a munkások azon része, mely nem iszik szeszes italokat és nem dohányzik, semmi adót nem fizetne; a mi oly kiváltság volna, melyet a *Times* nem tart észszerűnek.

jesztik ki ezt a terhet mindenkire kivétel nélkül, az erejéhez mért arányban? Az adó megcsorbítása a nemzeti jövedelemnek, minthogy az oly szolgáltatás, mely rendesen és minden évben bekövetkezik; s így azt minden egyesnek jövedelméből eme jövedelem arányában * kell levonni.

Végül azt mondják még, miszerint a tőkeadónak az a jelentékeny érdeme van, hogy sokkal könnyebb kivetni, mint a jövedelmi adót, mert a tőkét látjuk, de a jövedelemre csak következtethetünk. Igazán nem tudjuk, mire gondolnak az illetők, mikor a tőkeadónak e képzelt érdemet tulajdonítják. Mit jelent, mindenekelőtt, szigorúan véve, e szó, hogy tőke? Ezt igen bajos meghatározni. A közgazdák definitiói e pontban nagyon változatosak, de egy sincs, melynek ne volnának meg a maga hibái. A társadalmi tudományoknak alkatelemeik nagy bonyolultsága és végtelen változatossága következtében meg van ez a gyengéjök. Nagyon bajos nálok ugyanazon szabatosságot elérni, mint a physikai tudományokban.

A tőkeadó egyik híve szigorúan birálgatva Say-t, Rossi-t, Stuart Mill-t és sok mást, minden birálat ellen biztosítottnak hiszi magát e kettős meghatározással: «Hasznosság: minden az ember által elsajátított természeti erő; minden hasznosság: tőke». E meghatározás már az első tekintetre is valóban igen tág, igen határozatlan s mindenek fölött igen önkényes. Az ember tehetségei bizonyosan elsajátított természeti erők. Nevezhetjük-e azért *hasznosságoknak* az általunk idézett meghatá-

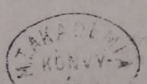
* Mindazáltal különbséget teszünk az állandó és mulandó jövedelmek, a tőkekikölcsönzésből vagy ingatlanok bérbeadásából s a személyes és jelenleg történő munkásságból folyó jövedelem közt.

rozás értelmében? Nevezhetjük-e ennek következtében tőkéknek? A jog és üzlet nyelve szerint vannak anyagtalan szellemi tőkék. Vegyünk példáúl egy kereskedőt, ki egy üzletet teremtett vagy atyjától örökölt. Ez üzletnek van bizonyos vevő-köre, a mi gyakran igen jelentékeny csereértéket képvisel. Vajjon tőke-e ez? Az üzleti nyelvben kétségtelenül. A tőkeadó hívei visszautasítják e szellemi tőkéket. Ők csak arra akarják egyes adójukat kivetni, mit álló tőkéknek neveznek, vagyis azokra, melyek alakváltozás nélkül termelnek hasznosságokat, a földekre, házakra és gyárakra. Noha mondhatnók, hogy ezek is változtatják alakjokat, mert idővel megromlanak és elenyésznek. De ne legyünk túlságosan szigorúak. Vajjon ez álló tőkék értékét könnyü-e kitudni? Vajjon könnyebb-e azt meghatározni, mint a tőkék jövedelmét. Egészen ellenkezőleg. Hogy valamely föld vagy ház értékét megitélhessük, előbb ismerni kell a tiszta jövedelmet, melyet ad vagy adhat. Az álló tőkék meghatározásának az a különös sajátsága van, hogy azokat csakis jövedelmeik alapján lehet megbecsülni. Mert attól a pillanattól fogva, hogy ingatlanokká váltak, tulajdonosuk nem rendelkezik többé szabadon velök. S így csak annyiban van értékök, a mennyiben jövedelmet hajtanak. Mondhatnák, hogy egy pompás palota, mely semmi beigazolt jövedelmet nem nyujt, mégis bír értékkel. Ez igaz. De ez értéket csak úgy tudtuk megállapítani, hogy összehasonlítottuk a szomszéd házakkal, melyek jövedelmeznek. És mindenki tudja, hogy egy palota értéke sokkal több koczkázatnak van kitéve, mint egy bérházé. Egyenesen azért, mert a palota nem ad beigazolható jövedelmet, s ennek következtében értékét csak közvetve, más tárgyakkal való összehasonlítás utján lehet meghatározni.

Ugyanígy van ez a földekkel. Ezek értékét is csak azon tiszta jövedelem alapján lehet meghatározni, melyet művelés esetén adnának, levonva abból magának a művelésnek költségeit. A mi a képeket illeti, az egészen más. Ezek nem adnak anyagi és kézzelfogható jövedelmet. Ezeknek nincs is állandó áruk. Képzeleti tőkék, melyek a legkülönbözőbb becsléseknek vannak kitéve. Igy van ez minden ingatlan tőkénél is, ha nem nyújt jövedelmet. Értéke egyedül a szeszélytől és képzelettől függ, de nem a számítástól. S azért a kincstár csak nehezen férhet az ily fajta tőkékhez, melyeket mindenesetre csak könnyen szabad megterhelnie. Úgy hiszszük, megfeleltünk arra a kifogásra, mely azt akarja bebizonyítani, hogy a tőkét könnyebben lehet fölismerni, mint a jövedelmet. Az álló tőkék tekintetében nem lehet ennél hamisabb állítás. A földek és házak jövedelmét, a gyárak bérértékét sokkal könnyebb megállapítani, mint ugyanazon tárgyak adás-vevési árát. Ez annyira igaz, hogy ez érték a legtöbb esetben csak a jövedelmet sokszorozza, melyet a szabatosság némi megközelítésével csak akkor lehet kitalálni, ha már a jövedelmet jól ismerjük.

Mondhatják még, hogy ha az álló tőke jövedelmét könnyű is kimutatni, a kereskedelmi nyereséget és ipari kereseteket annál nehezebb. Ez igaz, csak hogy a tőkeadó a nemzeti jövedelem e két jelentékeny ágát egészen fölmenti az adó alól, s bizonynyal helyesebb azokat legalább mérsékelt adó alá vetni. A mérsékletet itt a tévedés nagy valószinűsége követeli.

Mindazon eddig ecsetelt fogyatkozásain kívül, melyek az egyetlen tőkeadót a modern társadalomban s különösen Francziaországban jellemzik, még orvosolhatatlan hibája is van. S ez az általa nyujtott alap roppant keskeny

volta. Már fönnebb kimutattuk, hogy lehetetlen Franciaország jelenlegi országos és helyi kiadásait egyetlen adóval fedezni. 3½ milliárdról kellene tényleg gondoskodni. Ha föltesszük is, hogy a reformok a kezelési költségeket lejebb szállítanák; ha megengedjük is, hogy a födözet némely mellékes forrásait, mint az állami és községi javak, a pósta és távirda jövedelmeit megtartanák: még mindig 3 milliárdot és 10 milliót kellene az egyetlen adótól követelni. Az egyéni jövedelmek összege körülbelől 20—25 milliárdot tevén, minden egyes jövedelméből 12 százalékot, sőt a kikerülhetetlen hibák és tévedések számbavételével, 15 százalékot is kellene követelni. Ámde tekintettel az emberi természetre, melynél fogva bizonyos osztályok hajlandók a pazarlásra s mindenki hajlandó az államkincstár megrövidítésére, föl lehet tennünk, hogy egy egyetlen jövedelmi adóval lehetetlen ily nagy átlagos adóösszeget behajtani. De az akadályok még nagyobbak volnának, ha egy egyetlen tőkeadóról volna szó. Franciaország összes ingó és ingatlan tőkéjét legfőlebb 150 milliárdra becsülik, a miből körülbelől 90—100 milliárd a mezei birtokra esik. Az adónak két százalékkal többnek kellene lennie, mert mindig kell számítani némi tévedésekre s veszteségekre.* Ha 2¼ vagy 2½ százalékra emelnék föl, roppant

* Az álló tőkére kivetett egyetlen tőkeadónak még az a hatása is volna, hogy részben fölemésztené a megadóztatandó tárgyat. Hirdessék csak ki, hogy a 100,000 frankot érő jószág 2,500 vagy 2,000 frank adót köteles fizetni s látni fogják, hogy e birtok csereértéke 40,000 vagy 30,000 frankra fog lesülyedni. Mert ez érték csak a jövedelem sokszorosa. A jövedelem pedig, a kérdésben levő adó következtében, két harmadával lejebb szállt. A fogyasztási és forgalmi adók megszüntetése nem volna elégséges a földadó e roppant fölszaporodásának ellensúlyozására.

ellenállásra találnának. Ha a forgó tőkéket vagy csak azokat is akarnák érinteni, melyek csak rövid időre vannak elfoglalva, úgy e tőkék kivándorolnának a külföldre akár rögtön, akár bizonyos idő lefolytával. Vagy pedig az országos kamatláb emelkednék föl ugyanannyival, mennyit az adó képez. Ha teljes adómentességet engednének a forgó tőkéknek, igazságtalanságot követnének el s azonkívül leszállítanák a megadóztatandó tárgyat, mely 150 milliárdról rögtön 120 vagy 130 milliárdra hanyatlanék le. Föl kellene tehát emelniök az adólábat, mely $2^1/_4$ vagy $2^1/_2$ százalék helyett $2^3/_4$ vagy 3 százalékra rúgna. Ámde Franciaország emez álló tőkéi közt a legnagyobb részt, mintegy 90—100 milliárdot, a földbirtok képviseli, mely bérbe adva nem igen jövedelmez többet 3 százaléknál. Az adó tehát körűlbelől egészen elnyelné a földbirtokosok tiszta jövedelmét. Fölebb megvizsgáltuk ama kárpótlást, melyet e tiszta jövedelem minden egyéb adó eltörlése, a földbirtok termelésének fokozása és a földtermékek árának emelkedése által nyerhetne, és azt láttuk, hogy a minden közvetett adó eltörlése által nyujtott kárpótlás teljesen elégtelen volna a földbirtokosok veszteségének födözésére, hacsak határvámokkal nem sújtanók a külföldi termékeket. Határozottan megfosztanók őket jövedelmeiknek, ha nem is egész összegétől, de legalább háromnegyed vagy kétharmad részétől. A köztulajdonosok, mondtuk, kevesebbet szenvednének, mert a fönnálló bérletek lejártával, ha egészen nem is, de jó részben a bérlőkre háríthatnák át az egyetlen adó terhét. Ha ez nem volna, egy új házat sem építenének az országban. Súlyosan megadóztatott országban tehát az egyetlen tőkeadót csak a földbirtokosok jövedelmének teljes elkobozásával lehetne érvénybe léptetni.

Állítják, hogy a tőkeadó fönnáll némely országban, nevezetesen Sveiczban, az Éjszakamerikai szövetség legtöbb államában. Ez igaz. Csakhogy ez adó részleges adó és általában igen enyhe, mely a sveiczi kantonok és éjszakamerikai államok kincstári jövedelmének csak igen csekély részét képezi. Hasonló a földre és ingó tőkékre kivetett franczia adóinkhoz s a gyakorlat hatásában legalább semmiben sem különbözik ezektől. Egy későbbi fejezetben behatóan fogjuk tanúlmányozni, szembe állítva azt a részleges jövedelmi adóval. Ámde az az adó, mely részlegesen alkalmazva talán elfogadható vagy épen kitünő is, mint egyetlen adó gyakran kivihetetlen vagy gyülöletes lehet. *

Általán véve tehát az egyetlen adó lehetetlen azon országokban, hol az állam s a községek szükségletei jelentékenyek, vagyis azon nemzeteknél, melyeknek régi hibák és a politikai kényszerűség következtében nagy államadósságaik s roppant hadikiadásaik vannak. Ha az államadósságok ki volnának fizetve, ha bizalom uralkodnék a népek között: akkor, némely mellékforrások, mint az állami és községi javak, a pósta és távirda megtartásával, talán még életbe lehetne léptetni az egyetlen jövedelmi adót, főleg, ha a mellett még az örökösödésre és ajándékozásra is vethetnénk adót. Ez esetben megszabadúlnánk minden pénzügyi beavatkozástól. Csakhogy ahhoz, hogy ily nagy reform minden nagyobb baj nélkűl sikerűlhessen, nagy haladások s budgetjeink roppant egyszerüsítései szükségesek. De bár

* Lejebb, a jövedelmi vagy tőkeadó alkalmazásának rendelt fejezetben, látni fogjuk, hogy az adók az Egyesült-Államokban hallatlanúl bonyolultak, igen éles birálatokra szolgáltatnak okot s igen szerény jövedelmet hajtanak, noha az adóláb Massachussetts egyes városaiban a tőke $^2/_3$ százalékáig is emelkedik.

mint legyen is, e reform nem föltétlen utópia, csakhogy megvalósúlása igen távoli s roppant problematikus, mert nagy átalakulásokat tételez föl modern társadalmainkban. Nem fogjuk utánozni Adam Smith-t, ki a szabad kereskedelmi elvek teljes diadalát Angliában, épen száz év előtt megvalósíthatatlan ábrándnak tartotta. A nagy gondolkozót tévedésbe ejtette rendkívüli skepticismusa. Eszméi, a körülmények szerencsés találkozása következtében sokkal gyorsabb és sokkal teljesebb győzelmet arattak, mint azt remélte. Nyolczvan év sem folyt le könyve első kiadásának megjelenése óta, s Anglia saját földjén a védvám utolsó maradványait is megszűntette. — Adja Isten, hogy mához nyolczvan év múlva, 1960 körül, megvalósúljon és virágozzék hazánkban azon adórendszer, melyet az imént eszmény gyanánt hoztunk föl. Nincs ugyan hozzá semmi bizodalmunk, sőt alig némi reményünk, mert ahhoz szükséges volna, hogy minden országos, departementi és helyi adósságunkat teljesen letörleszszük, s hogy a militarismus korát a teljes egyetértés kora váltsa föl!

A mi azonban az egyetlen tőkeadót illeti, azt a legnagyobb joggal visszautasítjuk, mert hibás elméletből indúl ki, abból t. i., hogy az adó biztositó díj. Igazságtalan és nem politikus, mert kiméli mindazokat, kik személyes nyereségeik után élnek, tehát nemcsak a kézmunkásokat, hanem a gazdag osztályok nagy részét is. De oly országban, hol általános szavazatjog uralkodik, mindenkinek kell adót fizetnie. Ha minden tőkére, még a forgóra is kivetnők az egyetlen adót, úgy kiűznők ezeket a külföldre, s a mi társadalmunkban, melyben az állam szükségletei oly jelentékenyek, mindenesetre fölemésztenők a földbirtokosok tiszta jövedelmének legnagyobb részét, szóval

elkoboznók javaik egy részét. E bajok, elismerjük, némileg enyhülnének, ha az állam szükségletei sokkal csekélyebbekké válnának, s ha ez egyetlen tőkeadót ugyanazon időben és hasonló adókulcs mellett az egész földön be lehetne hozni. De politikai fogyatkozásai akkor is megmaradnának.

IV. FEJEZET.

AZ EGYENES ADÓK ÉS A KÖZVETETT ADÓK.

Az előbbi fejezetben azon eredményre jutottunk, hogy az egyetlen adó, irányúljon az akár a tőkére akár a jövedelemre, nem födözheti egy adósságokkal terhelt és tetemes hadsereg tartására kényszerített nagy állam kiadásait. De hogyan találjunk oly többes adórendszert, mely nem vét az eddig fölállított szabályok egyike ellen sem, azaz oly többszörös adórendszert, mely egészében véve a mennyire csak lehetséges, arányban áll az adó jövedelmével, noha amellett több mérsékletet tanusítana az életjáradékos vagy ideiglenes, mint az állandó s a személyes munkásságból eredő, mint az ingatlanok bérletéből vagy tőkekamatokból folyó jövedelem iránt? Hogyan találjunk oly többes adórendszert, mely ne foglaljon magában csak oly adókat, melyeknél az adózó előre ismerhesse az őt illető hányadrészt s ne tarthasson semmi önkényességtől; melyeknél a beszedés ideje és módja az adózóra a legkényelmesebb legyen; s a melyeknél a lehető legkevesebb pénz kerüljön ki az adózó zsebéből, azon összegen fölül, mi abból az állami kincstárba foly; s a melyeknél végre a lehető legkevesebb alakiság, faggatás, időveszteség és zavaró beavatkozás terhelje az adózót? Tehát igazságos elosztás, szilárd és ismeretes adókulcs, kényelmes és gazdasá-

gos beszedés, ártalmatlanság a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi fejlődéssel szemben — ime ezek a jó adórendszerhez megkívántató kellékek. Nem szükséges mondanunk, miszerint egy állam sem képes oly rendszert, nem föltalálni, hanem gyakorlatilag alkalmazni, mely mind e kellékeket érintetlen tisztaságban egyesíthetné. Van az egyenlőtlenség, önkény és faggatás egy lejebb nem szállítható része, mely elválaszthatatlan minden kissé nagyobb adótól. A mit elérni remélhetünk, az nem a föltétlen, hanem csak a viszonylagos tökély. És ez eszményt annál könnyebb megközelíteni, minél mérsékeltebb az állami és helyi szükséglet. És viszont annál távolabb fogunk attól maradni, minél súlyosabbak ez állami és helyi terhek.

Kötelességünknek tartjuk az olvasót már eleve is arra figyelmeztetni, hogy nincs rosszabb szokás annál, mint valamely többes adórendszer egyes adóját elszigetelten bírálni. Így például minden nap hallhatjuk, hogy a sóadó nem arányos, hogy ennélfogva igazságtalan adó, melyet minden felvilágosult törvényhozónak vissza kell utasítani. Meglehet, hogy ez érvelés végkövetkeztetése helyes. Nem vizsgáljuk egyelőre. De maga az érvelés elvetendő. Ha a sóadó az egyetlen adó volna Franciaországban, akkor elég volna azt bebizonyítani, miszerint ez adó nem áll arányban a polgárok jövedelmével, hogy abból ez adó eltörlésére következtethessünk. Minthogy azonban a sóadó egy többes adórendszernek egyik tagját képezi, meg kell előbb vizsgálnunk, vajjon a sóadó aránytalanságát nem ellensúlyozzák-e ellenkező irányú aránytalanságok; nem ellensúlyozzák-e egyenes adók, melyek egyedül a gazdagot terhelik. Szóval, midőn egy többes adórendszerről van szó, a szigorú igazságot mindig az adók

összegében és nem egy egyes adóban kell keresni. Tehát minden adót nemcsak magában és elszigetelt hatásában, hanem a többi adókra és azok hatására való tekintettel is kell megvizsgálnunk.

Imént tett megjegyzésünk igen fontos és gyakran alkalmazható. Hányszor nem halljuk mondani, legalább Franciaországban, hogy a vámadó igen nagy beszedési költséggel jár, 13·21 százalékkal az utolsó években, míg a közvetett adók csak 3·72 százaléknyi költséget okoznak. Néhány könnyelmű ember abból arra a következtetésre jut, hogy meg is szüntethetnők a vámokat. Ez aztán igazán elhamarkodott ítélet. A ki így beszél, az nem gondolja meg, hogy a vámhivatalok személyzete a közvetett adók hivatali személyzetének természetes kiegészítését képezi; hogy a belföldi közvetett adókat igen nehéz volna behajtani, ha a határon nem szednének azokkal egyenértékű adókat a külföldi termékektől; hogy a kincstár a vámok eltörlésével nemcsak az összes vámjövedelmet veszítené el, hanem, a mi ennél komolyabb csapás volna, a belső közvetett adókból folyó jövedelemnek is nagy részét. A vám és a belföldi közvetett adók két egymással kölcsönhatásban álló adónem, melyeket nem lehet egymástól elszigetelten bírálat alá venni a nélkül, hogy komoly hibába ne essünk.

Szaporíthatnók még a példákat, de azt hiszszük, hogy ez eddig fölhozottak is elégségesek. Egy igazgságos többes adórendszerben fordulhatnak elő egyes adónemek, melyek elszigetelten tekintve igazságtalanoknak látszanak. De nem szabad felednünk, hogy ezek kiszakított darabjai egy oly rendszernek, melyben egyik rész a másikat ellensúlyozza. Ugyanígy egy kevés behajtási költséggel járó egyetemes adórendszerben is találkozhatnak egyes adók, melyek kivetése és behajtása igen költségesnek látszik;

de ez adók és az azokat behajtó közegek olykor elkerülhetetlenek a más tárgyakra kivetett adók teljes és gazdaságos behajtására is.

De hagyjuk ez előleges megjegyzéseket és térjünk át tárgyunk lényegére. Ha azt vizsgáljuk, minő adók foglalhatnak helyet egy méltányos többes adórendszerben és mily arányban kell ezeknek egymással megegyezniök — mindenekelőtt az adók két nagy osztályával: az egyenes és közvetett adókkal fogunk találkozni. Rendesen mindenki meglehetősen tiszta fogalmakkal bír az iránt, mit jelentsen e két kifejezés. Ismeretesek azok minden polgár előtt, kik könnyen fogják föl értelmöket. A mi azonban a közgazdasági tudományban gyakran előfordúl, az az eset itt is fönforog, hogy t. i. igen nehéz e két közhasználatu elnevezésnek oly meghatározását adni, mely tudományosan szabatos legyen s a közigazgatási osztályozással semmi ellentétben ne álljon.

Tekintsünk csak az örökségre és ajándékozásra irányuló adóra. Nézetünk szerint nincs adó, melyen határozottabban domborodnának ki az egyenes adók legfőbb jellegvonásai. Egyenesen érinti ezt vagy azt a meghatározott vagyont; igénybe veszi annak jelentékeny részét a nélkül, hogy az a személy, mely az adót fizeti, szóval az örökös vagy megajándékozott, módot találhatna egy harmadik személyre áthárítani az adót, akár egészben akár csak részben is. Közigazgatási szempontból ez adót mindazáltal a közvetett adók közé sorolják, mert csak bizonyos, ritkán és szabálytalan időszakokban bekövetkező esetek alkalmával szolgáltat jövedelmet. S mert azonkívül az ez adót beszedő közeg az *Enregistrement* hatósága (illeték- és bélyeg-hivatal), mely egy csomó közvetett adó behajtásával foglalkozik.

Másrészt viszont itt van az *Impôt des patentes* (egy neme a kereskedelmi és ipari kereseti adónak.) A közigazgatás az egyenes adók közé sorolja, noha nem bizonyos, hogy mindig ez útóbbiak jellegét hordja, mert oly adó, melynek irányzata megengedi a tehernek a fogyasztóra való áthárítását. Franklin mondása szerint a kereskedő számlájába foglal minden adót és minden tehernövekvést, melyek üzleti költségeinek gyarapodásával egyenlő hatásuak. Megjegyzésre méltó, hogy a franczia pénzügyi igazgatás, mely a *patente*-okat az egyenes adók közé sorolja, a borméréseknek adott *licence*-okat a közvetett adók közé sorolja.

Óvatosnak kell tehát lennünk a hivatalos elnevezésekkel szemben, midőn magunknak számot akarunk adni valamely adó lényegéről; különösen ha különböző országok közt teszünk összehasonlítást, mert sokszor ugyanazt az adót, melyet az egyik országban az egyenes adók közé soroznak, a szomszéd országban a közvetett adók közé számítják.

Íme az egyenes és közvetett adók két legfőbb meghatározása:

I. «Az egyenes adók egyenesen a személyre, a vagyon birtokára vagy élvezetére irányulnak, rendes és állandó viszonyokra vonatkoznak, és névre szóló lajstromokba vezethetők.»

«A közvetett adók ellenben valamely tény, cselekedet vagy csere alkalmával szedetnek és nem türnek meg az adózó nevére szóló lajstromozást, rendes és időszakonkint visszatérő kivetést és behajtást.»

Ez a közigazgatási meghatározás. Ennek értelmében sorozzák az öröklésre és ajándékozásra kivetett adót a közvetett adók közé, mert beszedésök kivételes esetekben

történik, melyek nem ismétlődnek meghatározott korszakokban, s különösen nem ugyanegy adózóra nézve rövidebb időközökben.

E közigazgatási meghatározásnál a tapasztalást tartja szem előtt. Összezavar oly dolgokat, melyek nem tartoznak össze, s csak a mellékes jellegeket veszi osztályozása alapjául, és nem az elsőrendűeket. Ha tudományosabb meghatározást akarunk, úgy, nézetünk szerint, a következőt kell elfogadnunk:

II. «Az egyenes adóval a törvényhozó közvetlenül, mintegy első dobásra, akarja a valóságos adózót vagyona vagy jövedelme arányában, megterhelni. Nem tűr tehát semmi közvetítő elemet az adózó és a kincstár közt, s az adó nagyságát az adózó vagyonához vagy jövedelméhez mért szigorú arányban igyekszik megállapítani.»

«A közvetett adóval a törvényhozó nem céloz közvetlenül a valóságos adózóra és nem törekszik arra, hogy az adóteher képességeivel szigorúan arányban álljon. Csak kerülő-úton áthárítás vagy áttolás által érinti a valódi adózót. Közvetítőket állít az adózó és a kincstár közé, és egyes esetekben, lemondva ez adó szigorú arányosságáról, megközelítő arányossággal is beéri.»

Nem tudjuk, vajjon e meghatározás eléggé szabatos-e, de mindenesetre a legjobb, melyet ismerünk. Az egyenes adónál a törvényhozó egyformán törekszik nagyobb méltányosságra és nagyobb takarékoskodásra; a közvetett adóknál azonban úgy látszik elveszti reményét, hogy egy dobásra és egyszerű eszközökkel is elérje célját.

E meghatározásból kiindulva az egyenes adók közé fogjuk sorozni nemcsak a jövedelmi adót, földadót, a fejadót és a *taxe mobilière*-t, hanem az öröklésekre és ajándékozásokra, a lovakra és hintókra kivetett adót is.

Ellenben a közvetett adók közé fogjuk számítani a fogyasztási adókat, a bélyegadókat, és az öröklésre és ajándékozásra kivetett adók kivételével, minden illetékadót. Egyes esetekben mindazáltal foroghat fenn némi kétely az osztályozás tekintetében, vagy legalább a gyakorlat nem valósítja meg a törvényhozó szándékát. Ez eset forog fenn az *Impôt des patentes*-nál, mely látszatra egyenes adó, de a valóságban másokra is áthárítható, mint a kik azt a kincstárnak első sorban megfizetik.

Az általunk adott meghatározás, noha némely kivételes esetekben ez sem ment minden bizonytalanságtól, egészben véve mégis elégséges arra, hogy tiszta fogalmat szerezhessünk magunknak az egyenes és közvetett adók jelleméről. Az a kérdés most: melyek az adók eme mindkét nagy osztályának előnyei és hátrányai. E kérdésre azonban nem lehet röviden felelnünk, mert a híveik közt folyó küzdelem régi és makacs.

Első tekintetre nem érthetjük, hogyan oszolhattak meg a nézetek. Sokkal biztosabbnak és sokkal egyszerűbbnek látszik, ha a törvényhozó mindjárt az első dobással érinti a valóságos adózót, kit az adóteherrel illetni akar, a helyett, hogy vargabetűkhöz és áttolásokhoz fordúl. Igen, az egyenes adók kétségtelenül sokkal észszerűbbek, igazságosabbak, s beszédésök is sokkal kevesebb költséggel jár, mint a közvetett adóké. Mindez igaz elvben. De a gyakorlatban, midőn az állami és helyi szükségletek jelentékenyek, óriási nehézségek gördűlnének elénk, ha méltányosan akarnánk kivetni és ellenállás nélkül behajtani annyi egyenes adót, mely egy magában kielégíthesse az államkincstár igényeit.

Sokszor kell majd ismételnünk e munka folyamában,

hogy az egyenes adóknak csak a következő három alapja lehet: 1. az adózó vagyoni vagy jövedelmi bevallása; 2. bizonyos törvényes vélelmek elfogadása, melyek az adózó vagyonának vagy jövedelmének fölismerésére szolgáljanak; 3. az állam vagy helyi bizottságok közegei által eszközölt hivatalos tekintélyen nyugvó becslés.

Nem nehéz belátni, mily gyarlók mind ez alapok. Elégségesek lehetnek egy igen mérsékelt adó kivetésére, mely csupán csekély részt követel a polgárok vagyonából vagy jövedelméből. De egy nagy ország egész adórendszerét nem lehet ily gyarló alapra fektetni. Az adózók bevallását koczkáztatja az eltitkolás. A törvényes vélelmek soha nem rendelkezhetnek a megközelítő vagy átlagos igazságnál meggyőzőbb erővel, s így nem egyszer csalnak az alkalmazásban. A hivatalos becslés végre tévedéssel és önkénynyel jár, származzék az akár állami közegektől, akár községi bizottságoktól.

Igaz, van oly adórendszer, például az általunk fönnebb vizsgálat alá vetett egyes tőkeadó, mely igéri, hogy legyőzi mind e nehézségeket. Párthívei állítják, hogy az álló tőkék értékét könnyű megismerni az adózó bevallása, törvényes vélelmek felhasználása, faggatás és önkényeskedés alkalmazása nélkül is. De úgy hiszszük, hogy ugyanott eléggé megczáfoltuk e rendszert s eléggé kimutattuk igazságtalan voltát és hasznavehetetlenségét a gyakorlatban, semhogy újra vissza kellene rá térnünk. Oly nemzetnél, hol az állami szükségletek nagyon jelentékenyek, a polgárok összes jövedelmének kivétel nélkül kell a födözethez járulni. Ámde az egyesek jövedelmét csak az imént felhozott három mód valamelyikén lehet megállapítani, és ezek közől egyik sem nyujt teljes biztosságot.

Midőn az egyenes adók az állami jövedelmek egyetlen forrását képezik s következésképen nagyon jelentékenyek, még más bajjal is járnak. S ez az, hogy az adózás e rendszere mellett nagyon nehéz a lakosság nagy tömegét érinteni. Tekintsünk oly országot, minő Franciaország, hol kevés a nagy, csak bizonyos számú a közép, és igen sok a kicsiny vagyon, s hol azonkívül meglehetős jómódra találunk a mesteremberek, sőt a kézmunkások között is. Ez utóbbi osztályoktól mindig nagy nehézségekkel fog járni az igen magas egyenes adók behajtása. A kisbirtokosoknál ellenállásra fogunk találni, noha azért még volna eszköz, melyhez segélyért fordulhatnánk. De hogyan szedjünk be rendesen egy jelentékeny egyenes adót a munkásoktól, mesteremberektől, sőt a kisebb összegű járadékokból élő osztálytól is, szóval mindazoktól, kik az angol szójárás szerint *from hand to mouth*, márólholnapra élnek? Ha ez adó fejadó, vagy osztályozott jövedelmi adó, mint Poroszországban, mely csak nehány frankra, 3, 4, 5 vagy 10 frankra rúg egy kisebb háztartásnál, akkor még nagyobb faggatás nélkül hajthatják be. De ha jóval nagyobb hányadrészekről volna szó, nagyon kellene attól tartanunk, hogy igen tetemes részök behajthatatlan marad. Láttuk, hogy a jelen viszonyok közt Franciaország állami és helyi kiadásai az ország összes jövedelmeinek mintegy hetedrészét alkotják. Tegyük föl, hogy ez összegnek csak kétharmadát akarnák egyenes adók útján födözni. Már ez esetben is jövedelmének mintegy 10 százalékát kellene a munkástól kérnünk. Ámde ki hiszi azt, hogy minden kis munkás családdal, mely 1200—1500 frankot keres, könnyű 120—150 frankot rendesen megfizettetni? Sok kézmíves család van a városokban, melyek 2000—2500 frankot is megkeresnek, a

mi mellett legfölebb 5 frankot szerez naponkint a családfő és 1·50—2 frankot az anya vagy gyermekek. Az ily családtól tehát 200—250 frankot kellene követelni egyenes adók fejében, ha azokkal a nemzeti és helyi szükségletek kétharmadát akarnók födözni. Sok család adója beszedhetetlen maradna, vagy hosszú várakozást és vészterhes szigort tenne szükségessé.

Az egyenes adók egy más gyöngesége abban áll, hogy míg a közvetett adók évről-évre termékenyebbek lesznek és mintegy gépiesen és állandóan alkalmazkodnak a népesség szaporodásához s a nemzeti vagyon gyarapodásához, addig az egyenes adóknál hasonló határozott irányzatot nem tapasztalunk. Tapasztalatilag bebizonyított tünemény, hogy a közvetett adók összege minden virágzó népnél szünet nélkül öregbedik akkor, midőn ez adók kulcsa változatlan marad vagy épen lejebb száll. És e tünemény oka abban rejlik, hogy ez adók a fogyasztásra, az élvezetre és forgalomra irányulván, oly jövedelmet nyujtanak, mely a forgalom növekedtével, az élvezetek és fogyasztások szaporodtával, természetszerűleg gyarapszik. E jövedelmi többletek eléréséhez nem szükséges, hogy a törvényhozó beavatkozzék vagy csak mutassa is magát; elég, ha tétlen marad. S a népesség, mely többet fizet az államnak, nem érzi az adóteher növekvését. Pedig ez nagy politikai és pénzügyi előny. E rendes jövedelmi szaporodások lehetőséget nyujthatnak az államnak nagy reformok keresztülvitelére, újabb közmunkák megvalósítására, az adórendszer megjavítására vagy egyszerűsítésére.

E nevezetes ruganyosságot, mely a közvetett adók egyik becses jellemvonása, az egyenes adók csak jóval kisebb mérvben bírják. Igaz ugyan, hogy vannak közöttük is némelyek, például a bevallásra fektetett jövedelmi adó,

az ajándékozásokra és öröklésekre kivetett illetékek, melyek hozadéka a közvagyonosodás haladtával emelkedik. De még ez esetben is a jövedelmi szaporodás átalában kisebb mint a közvetett adóknál. A mi pedig a többi egyenes adókat illeti, a földadó s a *taxe mobilière* még egyenlőtlen lépésekben és távolról is csak nagy nehezen követhetnék a közvagyonosodás haladását. Ez adóknál az állami vagy községi közegek becsülik meg, egyéni fölfogásuk szerint, minden egyes megadóztatandó tárgynak akár jövedelmét akár csereértékét. De e becsléseket nem változtathatják minden évben, mert ez örökös és elkeseredett vitákra vezetne. Ez adók kivetését csak öt-hat évi időközökben lehet átjavítaniok s még ez időszakos kiigazításoknál is nagy ellenállásra találnak az adózók részéről. Ez adók, a lehető legjobb kivetés, változó kataszter és a bérösszegek bevezetése mellett is sokkal kisebb jövedelmi szaporodást tüntetnek föl évenkint, mint a minőt a közvetett adók hozadékainál tapasztalhatunk.

Igen könnyű állításainkat bebizonyítani. Nyissuk föl a következő munkát : *Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1850 to 1873*, annak 7. lapján látni fogjuk, hogy az *income-tax*-et, vagyis a jövedelmi adót ugyanazon adókulcs szerint és a kisebb tőkéknek nyujtott egész vagy fél adómentesség mellett szedték a (márcz. 31-én végződő) 1864/5-ki, mint az 1871/2-ki pénzügyi évben. Az adókulcs 6 penny volt 1 font sterling után, egész adómentességgel minden 100 font sterlingen (2500 frankon) alul maradó jövedelemre és 60 font sterling (1500 frank) levonásával minden 100—200 font sterlingig terjedő jövedelemnél. A viszonyok mindkét évben egészen ugyanazok voltak, szintúgy a politikai helyzet, minthogy a franczia-német háborút már befejezték az

1871/2-ki pénzügyi év előtt, s azon kívül a schleswig-holsteini háború s a belőle eredhető bonyodalmakkal bizonyos befolyást gyakoroltak az 1864/5-ki évre. S mégis mit látunk? 1864/5-ben 7.958,000 font sterlinget, vagyis 199 millió frankot hajtott a jövedelmi adó; az 1871/2-ki évben 9.084,000 font sterlinget, vagyis 227 millió frankot. A növekvés tehát e hat év alatt csak 14 százalékot tett. Ha megvizsgáljuk a szeszes italokra kivetett adók jövedelmét, ugyanazon időszakban, azt látjuk, hogy az adókulcs egészen az volt 1864/5-ben mint 1871/2-ben. Ámde ez adók a vámnál s az *excise*-nél (benső közvetett adózásnál) 13.479,426 font sterlinget, vagyis kerekszámban 337½ millió frankot jövedelmeztek, az első évben és 16.798,444 font sterlinget, vagyis 420 millió frankot, a másodikban. A növekvés tehát 83 millió frank, vagyis 24 százalék. Igaz azonban, hogy ugyanazon időközben a malátára kivetett adók szaporodása kisebb volt mint a jövedelmi adóké. De ha összefoglalunk minden közvetett adót, melynek kulcsa ugyanaz volt 1864/5-ben, mint 1871/2-ben, vagyis a szeszadót a határnál úgy mint az *excise*nél, továbbá a malátaadót, kávéadót, boradót és dohányadót, nemkülönben a hagyatéki papirokon kívül minden más okmányt *(deeds and instruments)* terhelő bélyegadót, és hozzá csatoljuk még a váltók, nyugták s a postabélyeg adóját; ha, mondom, tekintetbe veszszük mind e közvetett adókat, melyek adókulcsa ugyanaz maradt az említett két évben, úgy a következő eredményre jutunk: 34.832,748 font sterling mind e különböző adók fejében 1864/5-ben és 41.422,738 font sterling ugyan ez adóktól 1871/2-ben. A különbség tehát 6.589,990 font sterling, vagyis mintegy 19 százalék. Az *income-tax* jövedelmi szaporodása ugyanazon idő alatt csak 14 százalék. E példából látjuk, hogy a közvetett adók

ruganyossága jóval nagyobb mint akár a legjobban kivetett egyenes adóké, és hogy egyszersmind leginkább alkalmazkodnak a jövedelemhez. Az általunk egyeneseknek tartott adók közől csak az öröklési adóra tehetnének kivételt. Ennek hozadéka nagy mérvben hajlandó a közvagyonosodást követni.

Lesz talán ki azt mondja, hogy az általunk fölhozott példa nem bír meggyőző erővel, mert az 1871. ápr. 1-jétől 1872. márczius 31-ikéig tartó pénzügyi évnek még a franczia-német háború befolyása alatt kellett állnia, úgy hogy a jövedelmi adóbevallások, melyek mindig az előző év alapján történnek, ketségtelenül kisebbek voltak, mint azon esetben, ha e pénzügyi év nem lett volna oly közel e nagy európai összeütközéshez. Részünkről ez ellenvetést nem tartjuk elég alaposnak. De ám legyen, vegyünk egy szélesebb példát, mely aztán döntőbb bizonyságot szolgáltathat. Az 1858/9-ki évben az összes *excise*-adók (közvetett adók) 17.901,545 font sterlinget hoztak Nagy-Britanniában. Az 1873/4-dik évben ugyanez adók összege 27.115,969 font sterlinget hajtott. A jövedelmi szaporodás tehát 9.214,424 font sterling, vagyis 51 százalék. Az 1858/9-ik évben, ugyanez időszak kiindulási pontján, a jövedelmi adó (5 pennyvel minden font sterling után 100 font sterlingen túl) 6.683,587 font sterlinget hozott, a mi mellett az öt pennys adó egy-egy pennyjére 1.336,716 font sterling esik. Az 1873/4-ik évben a jövedelmi adó (3 pennyvel minden font sterling után) 5.691,000 font sterlinget hajtott, a mi mellett egy-egy penny adóra 1.897,000 font sterling jut. Egy-egy penny adó termékenysége tehát 561,000 font sterlinggel növekedett, vagyis 42 százalékkal. Ebből láthatjuk, hogy a jövedelmi adó emelkedése ez alatt a tizenöt esztendő alatt, jelentékenyen

gyöngébb volt, mint az *excise*-adó növekvése ugyanazon időszak alatt.

Hogy azonban ez összehasonlítás egészen pontos legyen, ahhoz, az igaz, némi mellékes körülményeket is számba kell vennünk. Így a jövedelmi adó egy pennyjét 1859-ben, minden 100 font sterlinget meghaladó jövedelem után, minden levonás nélkül fizették; 1874-ben ellenben szintén minden 100 font sterlinget meghaladó jövedelem után szedték, de 80 font sterling levonásával minden 100—300 font sterlingig terjedő jövedelemtől. Lehetne olyan, ki azt mondaná, hogy ez adómentesség, mely az utolsó évben fönnállott és az elsőben nem létezett, oly természetű, hogy annak következtében az illető két év eredményeit nem lehet egymással összehasonlítani. Ez igaz, de igen kis mérvben; mert más részről nem szabad felednünk, hogy a jövedelmi adó kulcsa az 1858/9-ik évben fönnállott 5 penny helyett csak 3 penny volt az 1873/4-ik évben; hogy az adónak e két ötödrészszel való leszállítása természetszerűleg sokkal őszintébbé tette a bevallást az utolsó évben mint az elsőben. E sokkal nagyobb őszinteségnek kárpótolnia kellett a kincstárt azon részleges adómentességért, melyet a 100—300 font sterlingig terjedő jövedelmek élveztek. A fölött nem lehet kételkedni, hogy az adó egy-egy pennyjének jövedelmi szaporodása 1873/4-ben kisebb lett volna az 1858/9-iki eredményhez képest, ha az adókulcs egészen ugyanaz marad az említett két évben. *

* Könnyü meggyőződni arról, mily hatást gyakorolt a 100—300 font sterlingig terjedő jövedelmeknek engedett 80 font sterlinges levonás. A *Report of the Commissionere of Inland Revenue for the years 1856 to 1869* adataiból látjuk, hogy 1868-ban, midőn csak 100—200 font sterlingig terjedő jövedelmek élveztek levonást, a kincs-

De aztán, ha az általunk vizsgált korszak végén fél adómentességben részesültek is azon adózók, kiknek jövedelme 100—300 font sterling közt ingadozott, másrészt az *excise* vagyis a belső közvetett adózás is nagy mérvű

tár 237,935 font hasznot huzott ez adóenyhitésből. 1873—4-ben föltehetjük, hogy, levonva mindazokat, kiknek jövedelme 300 font sterlingen alúl maradt, legfölebb 350,000 volt azon adózók száma, kik e könnyítést élvezték. E 350,000 adózóból 1873—74-ben mindegyik adómentes maradt a 80 font sterling erejéig és csak az ezen összeget meghaladó jövedelme után fizetett adót. Az adómentességnek örvendő jövedelmek összege tehát 28 millió font sterlingre rugott. E 28 millió font sterling után pedig a minden font sterlingtől 1 pennyt követelő adó 116,000 font sterlinget jövedelmezett volna. Hogy egészen azonos körülmények közt hasonlíthassuk össze a jövedelmi adó minden egyes pennyjének hozadékát, 1858—9-ben és 1873—4-ben, az 1,897,100 font sterlinghez, mint az utolsó évben szedett 3 pennys adó harmadrészéhez, hozzá kell csatolnunk ezen 116,000 font sterlinget, mint azon összeget, melyet minden penny adó hajtott volna, ha a 100—300 font sterlingig terjedő jövedelmeknek nem adnak adómentességet az első 80 font sterlingre nézve. Ez esetben a következő eredményre jutunk: a jövedelmi adó egy pennyje minden 100 font sterlingnél nagyobb jövedelem után, minden levonás engedélyezése nélkül 1,336,716 font sterlinget hozott 1858—9-ben. A jövedelmi adó egy pennyje minden 100 font sterlingnél nagyobb jövedelem után azon esetben, ha az első 80 font sterling nem élvezett adómentességet, 2,013,000 font sterlinget hajtott volna 1873—4-ben. A növekvés tehát 677,000 font sterling, vagyis 50 százalék, az említett tizenöt évi korszak alatt. Ugyanez időben az *excise* és a szeszes italokra vetett vám alapján szedett adók jövedelme a tarifatételek fölemelésének levonásával, 56 százalékkal gyarapodott, a bélyegadó 58 százalékkal. E két növekvés tehát sokkal jelentékenyebb mint a jövedelmi adóé, noha az adókulcs leszállítása jóval őszintébbé tehette a bevallást. Egy más körülmény is bizonyítja, hogy a jövedelmi adó növekvésére vonatkozó számításaink helyesek. És ez az, hogy 1858—9-től 1873—4-ig a bevallott jövedelmek összege csak 47 százalékkal gyarapodott.

javításon ment keresztül ugyanazon időszakban. A papiradót például, mely 34 millió frankot hozott, egészen eltörülték 1861-ben. A komló adót, mely 9 millió frankot hajtott, lejebb szállították 1860-ban és egészen megszűntették 1862-ben. Noha az is igaz, hogy ez adómérsékléseket vagy eltörléseket kárpótolta a szeszesitalokra kivetett adók fölebb emelése. Hogy egészen megbízható mérvünk legyen annak megítélésére, mily jövedelmi szaporodást mutatnak Nagybritannia közvetett adói e tizenöt év alatt, az *excise* jövedelméhez még hozzá kellene csatolnunk a szeszesitalokat terhelő vámok jövedelmét. Ez esetben a következő eredményre jutnánk. 1858/9-ben az *excise* jövedelme az Egyesült királyságban 17.901,545 font sterlinget tett. Hozzá adva ehhez a külföldi vagy gyarmati szeszesitalokat terhelő vámok jövedelmét, vagyis 2.278,319 font sterlinget, összesen 20.179,864 font sterlinget nyerünk. 1873/4-ben az *excise* jövedelme 27.115,969 font sterlingre emelkedett. Hozzá adva ehhez a külföldi vagy gyarmati szeszesitalokra vetett vámok jövedelmét, összesen 32.445,599 font sterlinget nyerünk. De a *Statistical Abstract* 14. lapján azt mondja, hogy az *excise* jövedelme ez időközben (a leszállítások és eltörlések számbavételével) 787,000 font sterlinggel emelkedett és a szeszesitalok vámjövedelme pedig mintegy 150,000 font sterlinggel * vagyis összesen

* A *Statistical Abstract* az 1859—1874-ig a szeszes italoknál behozott adófelemeléseket 358,000 font sterlingre becsüli. De 1859-ben összesen 208,000 font sterlingre rugó adófölemeléseket léptettek életbe a behozatalra általában és a közraktárakra. Ez általános adóemelés érintette a szeszes italokat. 1860-ban ellenkezőleg az idegen szeszes italokra kivetett adókat lejebb szállították 313,000 font sterlinggel, úgy hogy a szeszes italokat ez időszak alatt terhelő adófölemeléseket végső sorban 150,000 font sterlingre becsülhetjük

937,000 font sterlinggel. E 937,000 font sterlinget le kell vonni 12.265,735 font sterlingből, mint azon jövedelmi többletből, melyet az *excise* és a szeszesitalokra vetett vám alapján szedett adók e tizenöt évi korszak alatt szolgáltattak. Marad tehát 11.328,735 font sterling, mint ez adónemeknek a tarifa fölemelése nélkül elért természetes jövedelmi többlete. Ámde eme 11.328,735 font sterlingnyi természetes és önkéntes jövedelmi szaporodás, a kezdetleges, 1858/9-iki 20.179,864 font sterlingnyi jövedelemhez képest, 56 százalékos emelkedést mutat. Hasonlítsuk össze már most az *excise* és a szeszes italokra kivetett vámok alapján szedett adók 56 százalékos jövedelmi szaporodását, a jövedelmi adó egy-egy pennyjénél mutatkozó 42 százalékos szaporodással, és látni fogjuk, hogy a közvetett adók természetes ruganyossággal bírnak és sokkal nagyobb haladást tűntetnek föl, mint akár a legtökéletesebb egyenes adók.

A jövedelmi adó jövedelmi szaporodását csak az *excise* és szeszes italokra kivetett vám alapján szedett adók jövedelmi szaporodásával hasonlítottuk össze, mert ezek az egyedüli közvetett adók, melyek nem szenvedtek nagy változást e korszak alatt. A vámok oly gyökeres átalakulásokon mentek keresztül, nagy leszállítások vagy teljes megszűntetések következtében, hogy a közvetett adók természetes jövedelmi szaporodását kutató tanulmányainkban épen nem szolgálhatnak alapúl. A bélyegadó szintén nagy átalakuláson ment át ez idő alatt. Ez adó hozadéka 7.994,636 font sterlinget tett 1858/9-ben. Ez időtől fogva 1873/4-ig a tarifa folytonos leszállításai mellett 2.177,900 font sterlinges csökkenést mutatnak évenkint. S ez adónem összes jövedelme mindamellett 10 millió 497,567 font sterlinget tett 1873/4-ben. Ha ehhez

hozzácsatoljuk az eltörölt bélyegadó jövedelmét, 2 millió 177,900 font sterlinget, úgy összesen 12.675,467 font sterlinget nyerünk, a mi 4.680,831 font sterlingnyi vagyis 58 százalékos jövedelmi szaporodást tűntet föl, jóval nagyobbat, mint a minő a jövedelmi adóé.

Mennyivel nagyobb lett volna még a különbség, ha a legtökéletesebb egyenes adó, a jövedelmi adó jövedelmi szaporodása helyett a földadó vagy a házadó jövedelmi szaporodásait hasonlítjuk össze a közvetett adók jövedelmi szaporodásával! Ez adók jövedelme szaporodik csak lassan, mert minden egyes adótárgy megadóztatása magától a törvényhozástól ered, mely vagy a kellő ismeretek vagy a megkívántató erély híján, nem képes ez adókat az adóköteles tárgy haladásához alkalmazni.

A jövedelmi szaporodás még inkább szembetűnik egy más közvetett adónál, a pósta-díjaknál. 1858/9-ben a pósta nyers jövedelme 3.200,000 font sterlinget tett, 1873/4-ben 5.792,000 font sterlingre emelkedett. Tehát 2.592,000 font sterlinggel vagyis 80 százalékkal növekedett e tizenöt évi időszak alatt.

A közvetett adókat az egyenes adókkal szemben megkülönböztető nagyobb ruganyosságra nézve egyéb példákat szolgáltatnak Ausztria pénzügyei. E monarchia egyik diplomatája Mülinen gróf, összeállította Cislajtánia pénzügyi budgetjeit az 1868—71-ig terjedő négy évről. Ebből látjuk, hogy 1868—1871-ig az egyenes adók, melyek közé tartozik a jövedelmi adó is, 74.092,075 forintról 87.613,241 forintra emelkedtek. Ez emelkedés négy évre igen nagy, mert 18·25 százalékra rúg. De e növekvés majdnem egészen a jövedelmi adóra esik, mely 13 millió 087,437 forintról 1868-ban 21.915,697 forintra emelkedett 1871-ben. A növekvés tehát ez egy adónál mintegy

67 százalék. E roppant jövedelmi szaporodás magyarázataúl szolgálhat az adó uj volta Ausztriában és az annak alkalmazását kísérő nagy szigorúság. A mi a földadót illeti, bármennyire is igyekszenek azt a föld jövedelmével egy színvonalon tartani, annak évi jövedelmi szaporodása mégis sokkal gyengébb. 1868—1871-ig ez adó jövedelme 35.177,374 forintról csak 37.277,036 forintra emelkedett, vagyis a növekvés csupán 7 százalék. A házadó valamivel gyorsabb szaporodást mutat. 17.658,902 frtról 1868-ban 19.545,250 forintra, vagyis 11 százalékkal emelkedett 1871-ben. A mi az iparadót illeti, itt a haladás lassúbb volt. 8.083,163 forintról 1868-ban 8.710,438 forintra, vagyis 7·7 százalékkal növekedett 1871-ben.* Láthatjuk, hogy mind ez adók közöl a jövedelmi adó fejlődött leggyorsabban.

Ha a közvetett adókat vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy a belső közvetett adók, a vám, pósta és távirda 190 millió 303,000 forintot jövedelmeztek Cislajtániában 1868-ban és 226.264,000 forintot 1871-ben. A növekvés tehát 36 millió kerekszámban, vagyis 18·89 százalék. E növekvés, az igaz, nem nagyobb, mint a minőt ugyan ez idő alatt az egyenes adóknál tapasztaltunk, melyek jövedelme 18·25 százalékkal gyarapodott. De megmagyaráztuk, hogy ez utóbbi adónemek jövedelmi szaporodása legnagyobbrészt a jövedelmi adó hozadékának szokatlan gyarapodásából ered, mely adó ott új s a melyet nem lehetett mindjárt az első években helyesen kivetni. Ha a helyett, hogy csak négyévi korszakot tekintünk, mint a 1868—1871-ig terjedőt, hat évi korszakot veszünk 1868—1873-ig, a menynyire Mulinen gróf munkájának adatai kiterjednek, két-

* Comte de Mulinen, *Les Finances de l'Autriche* 33–36. ll.

ségtelen lesz előttünk, hogy a közvetett adók ruganyossága csakugyan jóval nagyobb. 1868-ban az egyenes adók, a jövedelmi adót is beleszámítva, 74.092,075 forintot jövedelmeztek Ausztriában, 1873-ban 91.902,704 forintot hajtottak. A többlet e hat évre tehát 17.800,000 forint, vagyis 24·14 százalék. Azaz a jövedelmi szaporodás, mely 18 százalékot tett az első négy év alatt, lassúbbá vált az utolsó két év alatt. S ez onnan van, mert a jövedelmi adó már nem volt oly új, s a szigorú alkalmazás hatása legnagyobbrészt már 1871-ig mutatkozott.

1868—1873-ig a belső közvetett adók — nem számítva tehát a vámot, póstát és távirdát, melyek az 1868—1871-iki korszakra vonatkozó korábbi kimutatásunkban szerepeltek — 164.290,864 forintról 222.250,895 forintra emelkedtek. A szaporodás tehát 57.960,031 forint, vagyis 35·28 százalék. Sajnáljuk, hogy Mulinen gróf nem vette föl a pósta, távirda és vám révén befolyt adójövedelmet is. De az eredmény, azt hiszszük, nem változott volna, minthogy ez utóbbi jövedelmek szintén gyarapodtak. Jegyezzük még meg, hogy a közvetett adók magasságában semmi nevezetes változás nem történt 1868—1873-ig. Csak a söradót szállították le némileg, a mit azonban a sóadó hasonlóan mérsékelt emelkedése egyensúlyozott. Ez ellenkező irányú rendszabályok tehát semmi befolyással nem lehettek az eredményre. Igy a belföldi közvetett adók jövedelmi szaporodása 35·28 százalékot tesz Ausztriában 1868—1873-ig, míg az egyenes adóké, beleértve a jövedelmi adót is, csak 24·14 százalék ugyanazon időszakban.* Joggal mondhatjuk tehát, miszerint Ausztria bizonyságot szolgáltat a mellett, hogy a közvetett adók

* Comte de Mulinen, *Les Finances de l'Autriche* 292. l.

nagyobb ruganyosságot tanúsítanak, mint az egyenes adók.

Francziaország hasonló bizonyságot fog nekünk szolgáltatni. Hogy olyan időszakot vegyünk, melyet nem sújtottak nagy csapások, tekintsük az 1830—1869-ig lefolyt negyven esztendőt. Ez idő alatt az állam, a departementok és községek részére szedett egyenes adók 330 millió frankról 1830-ban 575 millió frankra emelkedtek 1869-ben. A növekvés tehát 245 millió, vagyis 74 százalék. Ugyan ez idő alatt a közvetett adók 574 millióról 1328 millióra emelkedtek. A gyarapodás tehát 754 millió, vagyis 131 százalék.* Pedig ha számba veszszük is a különböző, egymást kiegyenlítő változásokat, a közvetett adók nem emelkedtek ez idő alatt, inkább lejebb szállottak, különösen a vám és pósta dolgában. Az egyenes adók ellenben, ha némileg enyhűltek is, a földadó pótlékos centime-jainak eltörlésével, súlyosabbakká váltak egy egész sereg departementi és községi pótlékos centime hozzácsatolása által.

Erre valaki azt mondhatná, hogy ez összehasonlítás nem bír bizonyító erővel, mert Francziaország egyenes adói felosztásos adók, melyeknek összege, vagy legalább az állam részére szedett legfőbb része körülbelől állandó. Ez ellenvetésnek van némi alapja. Más hozzátehetné még azt is, hogy Francziaország jelenlegi egyenes adórendszerében nem fordúl elő a legfőbb egyenes adó, melynek jövedelmi szaporodása leginkább közelít a közvetett adók jövedelmi szaporodásához, t. i. a jövedelmi adó. E második ellenvetésnek szintén van bizonyos értéke.

* Ez adatokat a következő munkából vettük: Vignes, *Traité des Impôts* II. kötet, 294. és 295. ll.

Mi mindazáltal nem hiszszük, hogy akár az egyik, akár a másik megdönthetné érvelésünket. Még a felosztásos egyenes adóknál, mint a földadónál, a *taxe mobilière*-nél, az ajtó- és ablakadónál is fordúl elő a jövedelmi szaporodás egy eleme, az uj építkezések alapján. Az elsőnél már az 1835-iki törvény óta. Másrészt a departementi és községi pótlékos centime-ok jelentékeny szaporodása kárpótolhatja részben az állam javára eső rész félig állandó voltát. A mi pedig a jövedelmi adót illeti, az ha létezett volna Franciaországban, még a tarifa fölemelése nélkül is kétségtelenül magasabb jövedelmi szaporodást tűntetne föl, mint a többi egyenes adók; de azért e jövedelmi szaporodás még mindig kisebb maradt volna a közvetett adók jövedelmi szaporodásánál.

A Franciaországban az egyenes adók közé sorolt adók között van mindazáltal egy, mely ép oly nagy mérvben ruganyos mint a közvetett adók, és ez az *impôt des patentes*. 1833-ban magának az államnak 24.314,770 frankot hozott, 1869-ben 61.572,000 frankot hajtott. A növekvés tehát roppant:* 37.258,000 frank, vagyis 153 százalék. A mi még kedvezőbb arány mint a közvetett adóké, melynek jövedelmi szaporodása csak 131 százalékra emelkedett harminczkilencz év alatt. Mindazáltal nem kell hinnünk, hogy az *impôt des patentes* hozadékának roppant növekvése állandó lett volna az egész időszak alatt; s hogy ez egyenes adó jövedelmi szaporodása általában minden körűlmények közt meghaladta vagy elérte volna a közvetett adók jövedelmi szaporodását. Az *impôt des patentes* rendkivűli jövedelmi szaporodása 1833—1869-ig első sorban, noha kis mérvben, az adótörvényhozás némely javításai-

* Vignes, *Traité des Impôts* II. 246.

nak tulajdonítható, melyek fölmentettek ez adó alól számos eddig ez alapon megadóztatott kézművest és a helyett különböző más foglalkozásuakat, az építészeket, ügyvédeket, ügyvivőket, közjegyzőket, törvényszolgákat stb., kik eddig nem viselték e terhet, vetették ez adó alá. Nem adhatjuk itt részletesen mindazon könnyítéseket és súlyosbításokat, melyeket a kincstár ez adó tekintetében az említett korszak alatt életbe léptetett.* Csak annyit akarunk megjegyezni, hogy a súlyosbítások valami csekélylyel meghaladták a könnyítéseket. Bármint legyen is, e körülmény igen mellékes szerepet játszott az *impôt des patentes* roppant jövedelmi szaporodásában 1830—1869-ig. A valódi okot a nagyipar megteremtése és hirtelen gyarapodása képezi, melynek következtében a háznál való dolgozást a gyárakban való dolgozás váltotta föl, s ugyanegy foglalkozásnak eddig szétszórt tagjait egy központban egyesítették. Ámde a jövedelmi szaporodás ez oka ugyan nem határozottan mulandó, de mégis főleg 1833—1860-ig működött a legkiválóbb erélylyel; azóta tetemesen alább hagyott. Így 1833—1842-ig az *impôt des patentes* jövedelme 24.314.770 frankról 34.128,648 frankra emelkedett. A gyarapodás közel 10 millió frank és 40 százalék mintegy tíz év alatt. 1842—1850-ig majdnem pangás állott be. A jövedelmi gyarapodás e kilencz év alatt nem volt több mint 1.484,000 frank, alig 4 százalék. E pangást részben a politikai eseményeknek is lehet tulajdonítani; némely csekély könnyítések szintén hozzájárultak annak előidézéséhez; a legfőbb ok azonban az volt, hogy a nagyipar lendülete alább hagyott, a termelés köz-

* Lásd a részletek iránt VIGNES, *Traité des Impôts* II. k. 247—253. ll.

pontosító irányzata lassúbbá vált és egy nagy vasúti hálózat megteremtésétől várta újabb fölevenülését. 1850—1860-ig az *impôt des patentes* hozadékának szaporodása aránylag ép oly jelentékeny volt, mint az 1833—1842-ig terjedő időszakban. 35.612,871 frankot tett 1850-ben és 52.720,000 frankra emelkedett 1860-ban; azaz 17.108,000 frankkal, vagyis 48 százalékkal növekedett tizenegy év alatt. 1860-ban az ipar átalakulása, a mechanikai találmányok alkalmazása és az új vasuti vonalak megteremtése következtében nagyrészt bevégződött. A következő kilencz év alatt az adó hozadékának szaporodása sokkal kisebb is volt, Francziaország roppant virágzásának daczára. 1860-ban 52.720,000 frankkal hagytuk el ez adót, 1869-ben csak 61.572,694 frankkal látjuk viszont. A szaporodás tehát e kilencz év alatt nem nagyobb 8.852.000 franknál vagyis 16·8 százaléknál. A megfelelő időszak alatt a közvetett adók jövedelme ismét nagyban emelkedett. 1,101.343,000 frankról 1859-ben 1,328.916,000 frankra szaporodott 1869-ben; vagyis a növekvés, az igaz, hogy kilencz helyett tíz év alatt, 227½ millió, azaz 20·7 százalék.

A fölhozott adatok alapján, azt hiszszük, arra a következtetésre juthatunk, hogy még azon egyenes adó is, mely a jövedelmi adóval együtt a legnagyobb ruganyosságot tanúsítja s a melynél a jövedelmi szaporodás a leghatározottabban mutatkozik, szóval tehát, hogy még az *impôt des patentes* is rendes viszonyok közt kisebb mérvben bírja e tulajdonokat, mint a közvetett adók. Más részt pedig, mint már mondottuk, noha a franczia adóigazgatás az egyenes adók közé sorozza ez adót, igen erős érvek szólnak a mellett, hogy az inkább a közvetett adókhoz közeledik.

S ezzel befejezzük az egyenes és közvetett adók ruganyosságára vonatkozó tanúlmányainkat. Azt hiszszük, kimutattuk, hogy e tekintetben az utóbbiak túlszárnyalják az elsőket. És ez nem csekély előny. Modern nagy államaink legnagyobb részben szakadatlanul növekvő jövedelmi forrásokat igényelnek. S így nem lehet közönyös a kincstárra nézve, ha e jövedelmi források mintegy magoktól fakadnak, oly adók hozadékainak önkéntes gyarapodása által, melyeknek kulcsa nem lett magasabb, vagy épen lejebb szállt. Némely szigorú közgazda talán azt mondhatná erre, hogy e ruganyosság és jövedelmi szaporodásra való hajlam inkább baj, mert folyvást nagyobb és nagyobb kiadásokra bátorítja föl az államot. De ez pessimistikus fölfogás, melyben nem tudunk osztozni. A pénzügyi tudomány föladata: fölkutatni azon eszközöket, melyek az ország közgazdasági erejének lehető legnagyobb kíméletével jövedelmet hajtsanak az államnak. Ha az állam visszaél e jövedelemmel, ahhoz nekünk semmi közünk.

Mondhatnák még azt is, hogy a kivetett adók e ruganyossága baj annyiban is, hogy a közvetett adók hozadéka csökkenik válságok és nagy csapások idején, míg az egyenes adóké ugyanaz marad, úgy hogy az állam ép akkor veszti el egyik jövedelmi forrását, mikor arra legnagyobb szüksége van. Ez ellenvetéssel szemben igen sokat lehetne feleletül fölhozni. Így első sorban, hogy a czivilizált országokban az áldás és békesség korszaka rendszerint hosszabb mint a válságok és izgalmak ideje; s hogy a válságokkal szemben van egy más, a természet által kijelölt forrás, t. i. a kölcsön.

De azon kívül kétségbe is vonhatjuk azt, mintha a közvetett adók annyira hanyatlanának a válságok idején, mint

azt állítják. Ha a fogyasztási adókat az okosságnak azon szabályai szerint vetik ki, melyeket a budget tanúlmányozásánál fogunk ismertetni, úgy a jövedelmi csökkenés csak igen ritka esetben lesz jelentékeny. Azon kimutatásból, melyet Magne pénzügyminiszter 1873-ban az 1870/1-iki háború jövedelmi forrásairól és terheiről a parlamenthez benyujtott, kitűnik, hogy a veszteség az adóknál 122.590,000 frankra rúgott 1870-ben és 241.600,000 frankra 1871-ben. Ámde 1870 végén és 1871 elején Francziaország területének jelentékeny részét az ellenség tartotta megszállva, és az szedte ott az adót is a maga javára. Az adóknál mutatkozó veszteség mindazáltal igen mérsékelt, mert a háború előtti adónak csak 6—7 százalékát képviseli 1870-ben és 14—15 százalékát 1871-ben. 1872 óta a korábbi közvetett adók hozadéka visszatért az 1869-ig elfoglalt színvonalra, a mennyiben 1251 millió frankra emelkedett 1872-ben. 1869-ben ugyan 1328 millió frankra rúgott a közvetett adók hozadéka, de akkor Elzász és Lotharingiával még nagyobb volt a terület. S azon kívül meg kell még jegyeznünk, hogy 1872-ben a régi közvetett adók jövedelmének tetemesen lejebb kellett szállania, az ujabb közvetett adók behozatala következtében, melyek ugyanazon évben 378 millió frankot hajtottak. 1873-ban a régi közvetett adók jelentékeny jövedelmi szaporodást tűntetnek föl, az 1869-iki jövedelemmel szemben, 1339 millió frankot 1328 millió ellenében, holott 1869-ben Elzász és Lotharingia még Francziaországhoz tartozott. Pedig az 1873. év azon kívül még 468 millió franknyi új adót volt kénytelen elviselni. Tehát még a válságok és nemzeti csapások idején sem oly nagyok a közvetett adóknál előfordúló hiányok, hogy felforgathatnák a budgetet, ha okosan és mérsékelt becslések szerint lettek

fölvéve, úgy hogy nem haladták meg az ez osztályba tartozó adók utolsó öt évi jövedelmének átlagát. Spanyolország egy újabb példát fog nekünk szolgáltatni állításaink támogatására. A madridi hivatalos újság 1875. szeptemberi folyamában egy kimutatást adott az 1874 július 1-sejétől 1875 június 30-ikáig terjedő pénzügyi év adójövedelméről. Az angol lapok, többek közt az *Economist* összehasolították azt az utolsó rendes budgettel, melyet a polgári háború kitörése előtt Amadeus király uralkodása alatt állítottak össze az 1872/3-iki évre. Igen figyelemre méltó, hogy egyedül az egyenes adók mutatnak az 1874/5-ik évben hanyatlást, a korábbi év előirányzatához képest. 152 millió frankot hajtottak 1874/5-ben az 1872/3-ra fölállított rendes budget 195 millió frankja ellen. A közvetett adók ellenben elérték 1872/3-ban az 1874/5-iki rendes budgetben előirányzott eredményt, daczára annak, hogy az országban zilált viszonyok uralkodtak, sok tartományban a fölkelés dühöngött, s a csempészetnek roppant tág tere nyílt. Ha a bélyeg és az államilag űzött iparágak, a dohány és monopóliumok mintegy 25 milliónyi csökkenést is tűntetnek föl (133 millió frank 1874/5-ben az 1872/3-ban előirányzott 158 millióval szemben), kárpótlásul a szorosan vett közvetett adók, vagyis a fogyasztási adók hasonló jövedelmi szaporodást tanusítanak. 111 millió frank 1874/5-ben az 1872/3-ban előirányzott 86 millióval szemben. Ez mutatja, hogy az állam rendszerint még háború esetében sem veszít sokat a közvetett adók alapján, minthogy a közönség megszokott bizonyos fogyasztásokat és forgalmi tevékenységet, melyről nem tud egyszerre lemondani. Az egyenes adók ellenben sokkal nehezebben folynak be ugyanily körülmények közt.

Nem állítjuk egyébiránt, hogy oly viszonyok közt

mint Franciaországban, midőn a közvetett adók az állami jövedelmek négy ötödrészét szolgáltatják, az állhatatlanság és koczkázat elemei ne vegyülnének az állami háztartásba, a mely körülmény arra kényszeríti az állami háztartás vezetőit, hogy nagy szigorúsággal és okossággal állapítsák meg az előirányzott számításokat. A ki minden évben jövedelmi szaporodásra vagy csak a lefolyt év jövedelmeire is számít, az időről-időre nagy csalódásoknak teszi ki magát. Mert egy rossz termés vagy egy ipari és kereskedelmi válság alkalmilag 3—4 százalékkal, sőt rendkívüli körülmények között 6—8 százalékkal is leszállíthatja a közvetett adók hozadékát.

De e bajt könnyen elviselheti vagy elkerülheti az előrelátó államférfiú, ki az utolsó rendes öt év átlaga szerint számítja a közvetett adó valószínű hozadékát, és a ki mindig jelentékeny jövedelmi többletre törekszik a budgetben, melylyel az államadósságot törleszsze. Az 1869-re szóló *Compte général de l'administration des finances* (520. lap) szerint, az 1840—1868-ig terjedő korszak 29 éve alatt 25 oly év fordúlt elő, melyben a közvetett adó, az előirányzathoz képest, jövedelmi többletet mutat föl, és csak 4 olyat, melyben a jövedelem az előirányzotton alúl maradt. E négy év: 1849, 1851, 1860, 1864. A legmagasabb számítású tévedés nem rúgott 34 millió franknál többre. S azt is meg kell még jegyeznünk, hogy az 1864-iki jövedelem kisebb hozadéka némely adó leszállításából ered, melyeket az adóév folyamában léptettek életbe.

Nem lehet kétség a fölött, hogy úgy a veszteség mint a nyereség esélyei kisebbek egyik évről a másikra, az egyenes mint a közvetett adóknál. Előny ez? Azt hiszszük, hogy előny, de oly előny, melyet megfelelő hátrány egyensúlyoz. Semmiesetre sem szabad azonban abból a körül-

ményből, hogy a mostani igen mérsékelt egyenes adók behajtása könnyen megy végbe, azt következtetni, hogy oly egyenes adókat, melyek a nemzeti jövedelem jelentékeny részét elnyelnék, hasonlóan könnyen és gazdaságosan lehetne behajtani. Ha könnyű az egyenes adókat behajtani akkor, mikor mérsékeltek, annál nehezebb lesz azok behajtása, ha nehezek.

Ha a helyett, hogy mintegy 700 millió frankot követelnénk az egyenes adóktól állami, departementi és községi kiadások fejében, mintegy 3 milliárdot kérnénk, úgy több mint világos, hogy a behajtás majdnem lehetetlenné válnék. Egy példát fogunk fölhozni, mely meggyőző erővel bír, noha az ipari és nem az állami gazdálkodásból veszszük. Tudjuk, hogy a franczia *Crédit foncier* főleg városi ingatlanokra ad kölcsönt, az érték felének erejeig. Minthogy csak bérházakra kölcsönöz, az e kölcsönök fejében fizetendő évi járadék rendszerint nem képvisel többet mint az ingatlan tiszta jövedelmének harmadát. Igen gyakran előfordul, hogy a *Crédit foncier* intézeténél ily módon jelzálogilag terhelt házak tulajdonosainak más személyes vagyonuk, tőkéjük vagy ingatlanuk is van; mások azon kívül bizonyos foglalkozásokat is űznek, melyek nekik mellékes jövedelmi forrásul szolgálnak. Föltehetjük tehát, hogy a *Crédit foncier* adósai által fizetendő évi járadék a legtöbb esetben összes jövedelmöknek legfölebb egy negyedrészét képviseli, olykor annyit sem. És mit látunk? Azt, hogy a válság pillanataiban, mint például azon időben, mely a franczia-német háborút követte, a *Crédit foncier* nem képes azt kivinni, hogy adósai rendesen fizessenek. Roppant követelései maradtak künn. Több év kellett ahhoz, hogy e hátralék lassankint eltünjék. E hátrálékos adósok ellen végrehajtást alkalmazni, vagyis ingatla-

naikat jog szerint elárverezni, ép oly nehéz mint embertelen s valószínűleg hatástalan eszköz marad vala. Az ily eljárás az ingatlan érték jelentékeny csökkenésére vezetett volna. A következő számok mutatják, mily nehézségekkel kell megküzdeni, ha válságok idején egyenesen akarunk behajtani nagy összegeket, melyek az adózók jövedelmének jelentékeny, harmad vagy negyed részét képviselik. 1871. augusztus 15-én a *Crédit foncier* adósainak hátralékos tartozásaik fejében fizetendő évi járandóságaik 32 millió frankra rugtak, mi az intézet összes jelzálogi kölcsönei után fizetendő járandóságainak több mint felét képviselte. Több év kellett e hátralék behajtására. 1872. december 31-én még meghaladta a 17 milliót, 1873. decz. 31-én 13 milliót tett ki, és azóta folyton csökkent.

E kamatokat és törlesztési hányadokat, melyekkel a birtokosok a *Crédit foncier* intézetének tartoztak, össze lehet hasonlítani egy igen magas de a legjobb körülmények közt kivetett egyenes adóval, minthogy itt semmi lehetőség nincs csalásra a kivetésnél, s minthogy a kamat és törlesztés, melylyel a birtokosok tartoznak, kétségbevonhatatlan adósságot és oly szolgálat árát képviselik, melyből a birtokosok magok hasznot vontak. E példából megitélhetjük, mily zavarba jutna az állam a válság bizonyos pillanataiban, ha nem volna más jövedelmi forrása mint az egyenes adók, s ha ez egyenes adók nagyok volnának az adózók jövedelméhez képest, a mi egy nagy szükségletű államnál elkerülhetetlen. Az életre nézve kellemes s a szokás folytán szükségletté vált czikkek, mint a szeszesitalok, só, czukor, dohány stb. élvezetét ellenben soha nem szorítják meg sértetlenül és nagy arányokban, noha kisebb mérvben ez is csökkenhet. A forgalmi ügyletek pedig, mint az adásvevés, csere, a különböző természetű szerző-

dések, az öröklések stb., soha nem szünetelnek egészen. Azt tartjuk, hogy az igen mérsékelt, a jobb modú adózók jövedelmének 10 százalékán túl nem terjedő, egyenes adók nagyobb állandósággal folynak be az államkincstárba, még válságok idején is, mint a közvetett adók; másrészt igen magas, az adózók jövedelmének egy ötöd, negyed, vagy harmadrészénél magasabb egyenes adókat sokkal több halogatással és nagyobb hiányokkal lehetne csak behajtani, mint akár a jelentékeny közvetett adókat.

Ha az érvelés és egybehasonlítás nem volna képes bennünket ez igazságról meggyőzni, vannak történelmi bizonyságaink, melyek azt megerősítik. A franczia forradalom akart oly adórendszert életbe léptetni, mely ha nem is egészen, de főleg az egyenes adókra támaszkodjék. E rendszer mintául szolgálhatott. Még most is a legszellemesebb, ha nem is legszerencsésebb e fajta kísérletnek tartjuk, melyet egy nagy országban tettek. Igen ügyesen combinálták az egyenes adókat : a földadót, mely a föld jövedelmének ötöd részét képezte volna; az *impôt des patentes* adóját; hozzá csatolták még az *enregistrement*-t és még a vámot is, melynek föntartása mellett akkor több ok harczolt mint napjainkban; de e szorosan vett közvetett adókat, azokat a miket az előtt *aides* és *gabelle* néven ismertek, vagyis a borra és szeszre, dohányra és sóra stbre vetett hűbéri adókat, mind egészen eltörölték. Egy szempontból kedveztek a körülmények e kísérletnek. A budget csak 550—600 millió frankra rúgott. Ennyi kiadást födözhettek volna a franczia forradalom által föntartott adók. Eltörülték a tizedeket és minden hűbéri szolgáltatást, úgy hogy a földadó, habár magában véve igen magas volt, a legtöbb esetben még sem érte el azon magasságot, mint a földet korábban sújtó terhek együttvéve.

Ámde az egyenes adók nem folytak be mind, s a hátralék roppant arányokat öltött, mert a paraszt, noha sokat nyert a forradalom által, nem fizette meg az adót, és az állam nem tehetett ellene semmit. A politikai helyzet bizonytalansága, a maximum s az assignáták által előidézett zavar, s maguk a háborúk is hozzájárultak a viszonyok elmérgesítéséhez, úgy, hogy a kincstár ellenállással találkozott, vagy különben is képtelen volt az egyenes adókat beszedni. Mindamellett magoknak ez adóknak fölemelését tekinthetjük a forradalom folytonos deficitjének fő okául. Semmi kétségünk sincs az iránt, hogy a franczia forradalmi kormányok pénzügyi zavarai sokkal kisebbek lettek volna, ha némely közvetett adókat föntartanak s az egyenes adókat annak arányában lejebb szállítják. S a mint a consulatustól kezdve, Gaudin és Mollien alatt, rendet igyekeztek hozni a pénzügyi viszonyokba, nem is találtak más eszközt, mint leszállítani lassankint az egyenes adókat, hogy annál pontosabban lehessen befolyásukra számítani; s másrészt visszaállítani a belső közvetett adókat, tudniillik azokat, melyeket az előtt *droits réunis* nevezete alatt ismertek, a szeszesitalokra, sóra és dohányra kivetett adót. A tapasztalat azonnal sikerrel koronázta a kísérletet. Ez ellen ugyan azt mondhatnák, hogy ez adók faggatók voltak s visszaállításuk bajnak tekintendő. Megengedjük. De ez volt egyszersmind az egyetlen eszköz arra, hogy rendet hozhassanak a pénzügyekbe. S a rend és egyensúly az állami háztartásban oly nagy befolyást gyakorolnak az ország politikai viszonyainak állandóságára s az ország gazdasági erőinek föllendűlésére, hogy nincs oly áldozat, melytől e nagy czél elérésére visszariadni szabadna.

Az előbbiekből nem akarjuk azt a következtetést le-

vonni, mintha a franczia forradalom pénzügyi kísérlete nem arathatott volna sikert más körülmények közt és némi átmeneti intézkedések mellett. Az bizonyos, hogy ha az ország épen csendes s igazgatása igen jó lett volna s a kormány azon kívül az egyenes adók a *droits d'enregistrement* s a vámok mellett hacsak átmenetileg is, még néhány kevesbbé faggató közvetett adót is föntartott volna, mint például a dohány-adót: úgy e jövedelmi forrásokkal egyensúlyba hozhatják vala az állami budgetet. A közvagyonosság emelkedésével a nép talán hozzá szokik a magas adók fizetéséhez, úgy, hogy talán nem lett volna lehetetlen a dohányadót s a vámadót eltörleni, melyek az egyik rendszertől a másikhoz vezető átmenetben segítségül szolgálhattak volna. Mindazáltal nem szabad eltitkolnunk, hogy némely egyenes adók kulcsa sokkal magasabb volt, semhogy csalódásokra ne vezetett volna. A földadót úgy akarták kivetni, hogy az egészben véve a földtulajdonosok jövedelmének egy ötödrészét vegye igénybe, a mennyiben az összesen 1200 millió frankra becsült földjövedelem után 240 millió frankban állapították meg a földadót. De ezen kívül a helyi szükségletek födözésére egy 25 centime-os pótadót csatoltak a földadóhoz, a mivel az összes földadó 300 millió frankra vagyis a földjövedelem egy negyedrészére rúgott. Minthogy az ily adókat soha nem lehet mennyiségtanilag igazságosan elosztani, s a számításba mindig csúszik egy kis előreláthatatlan tévedés, a következés az volt, hogy némely földeknek kétségtelenül jövedelmeik harmadát, felét, sőt talán annál többet is kellett volna adó fejében fizetniök. Beláthatjuk, hogy ily viszonyok közt az adózó ellenállása szinte legyőzhetetlen. Hogy tehát a forradalom pénzügyi rendszere sikert arathasson, okvetlenül szükséges lett volna a földadót leszállítani. S ez okból volt szük-

ség, hacsak átmenetileg is, némi helyettesítő adókra, minő például a dohányadó. De még nagyobb szükség volt egy sokkal nehezebben teljesíthető föltétre, hogy t. i. Franczia-ország szerény, egyszerű és gazdálkodó állam maradjon, minő a jelenlegi Sveicz.

Egy más, Anglia történelméből vett példából látni fogjuk, mennyivel kevesebbé képesek az egyenes adók, nagy nemzeti inség idején, elégséges jövedelmi forrást szolgáltatni a kincstárnak, mint a közvetett adók. E munka folyamában látni fogjuk, mennyi pénzét emésztették föl Angliának a közte és Franczia-ország közt, a mult század végén és a jelen század elején folyt háborúk. Nem költött kevesebbet 20 milliárd franknál e kűzdelem érdekében. Megragadta a legkülönfélébb és legterhesebb közvetett adókat. Adót vetett mindenre: nemcsak a sóra, szeszre, szeszesitalokra, dohányra; de még a papirra, keményítőre, üvegre, szappanra, téglára, gyertyára, bőrre stb. Mind ez adók káros hatást gyakoroltak az iparra. Ez kétségtelen. De végre is roppant jövedelmeket hajtottak a kincstárnak. Ugyanazon időben igen szigorú adót vetettek a jövedelemre, s ez is igen termékeny volt, de mégis sokkal kisebb mérvben, mint a fogyasztási és vámadók. Ez 1798-ban életbeléptetett jövedelmi adó 10 százalékot követelt a 200 font sterlinget (5000 frankot) meghaladó jövedelmektől. A 60—200 font sterlingig (1500—5000 frankig) terjedő jövedelmek adókulcsa változott különböző fokozatok szerint: $^3/_4$ százalékot követelt a 60—65 font sterlingig terjedő jövedelmektől s aztán emelkedett a jövedelem minden ujabb 5 font sterlingje után, míg végre 10 százalékot vont le a 200 font sterlinges jövedelemből. Ez adó kulcsa tehát igen magasnak mondható. Az év, melyben ez adó a legnagyobb jövedelmet hozta, 1800

volt.* Ez évben a jövedelmi adó kimutatott összege 6.244,438 font sterlingre, vagyis 156 millió frankra rúgott kerekszámban. *Előirányzott* adóról szóltunk és nem *befolyt jövedelemről*, mert midőn ez adót 1802-ben négy fél évi fönnállása után eltörülték 36.400,000 franknyi hátralék maradt az első jövedelmi adó után, a mi évi hozadékának körülbelől egy negyedét teszi. Ámde 1801-ben a fogyasztási, bélyeg- és vámadót, vagyis a póstának, mint valóságos szolgáltatásnak levonásával, az összes közvetett adók 25.930,000 font sterlinget, vagyis kerek számban 648 millió frankot jövedelmeztek,** vagyis $4^1/_2$-szer annyit, mint a jövedelmi adó kimutatott, de egészen be nem folyt hozadéka. Ha tehát e fogyasztási adókat, vámadókat és bélyegadókat egy jövedelmi adóval akartuk volna helyettesíteni, több mint ötször oly magasra kell vala emelnünk az utóbbit: vagyis körülbelől 52 százalékra a 200 font sterlinges (5000 frankos) jövedelemnél, és fokozatosan $4^1/_2$—52 százalékra a 60—200 font sterlingig (1500—5000 frankig) terjedő jövedelmeknél. Azt mondhatná valaki, hogy minden közvetett adó eltörlésével szemben, ki lehetett volna terjeszteni az *income-tax*-et minden még oly kicsiny jövedelemre is, s a mellett egyenlő kulcsot megállapítani mindannyira nézve. Ez igaz, csakhogy e kulcsnak még mindig 20—25 százaléknak kell vala lennie. S minthogy ez adó még 10 százalék mellett is csak igen hiányosan folyt be a kincstárba, valószinű, hogy

* L. *Report of the Commissioners of Inland Revenue fer the years 1856—1869 with retrospective history.* II. k. 184. l.

** L. a következő czímű parlamenti okmányt: *Public Income and Expenditure: account of the net public Income and Expenditure of Great Britain in each financial year from 1688.* II. kötet, 8. lap.

sokkal gyarlóbban folyt volna be 20—25 százalékos adókulcs mellett, bármely enyhülést is szerzett volna az adózónak a különböző fogyasztási, vám- és bélyegadók eltörlése.

E tapasztalat ismétlődött a Franciaország ellen viselt második háborúban, 1802—1815-ig. Az 1802-ben eltörölt jövedelmi adót visszaállították hasonló alapon 1803-ban, sőt 1806-tól fogva szigorúbb volt, mint valaha. Minden 50 font sterlingig (1250 frankig) terjedő, ingó vagy ingatlan vagyonból folyó jövedelmet ez utolsó évtől kezdve 10 százalékos adónak vettettek alá, a mihez még hozzájárult a földadó, a községi adó, a különböző fényűzési adók s a házadó. Ez tehát jelentékeny megterheltetés. A különböző foglalkozásokból eredő *(derived from trades and professions)* jövedelmek 50—150 font sterlingig (1250—3750 frankig) némi adóleszállításokban részesültek. Ez *income-tax* egyike volt a legsúlyosabb adóknak, s talán egyenesen a legsúlyosabb adó, mely valaha létezett, mert az ingó vagyonra kivetett olasz adó, melynek adókulcsa 13·20 százalék, nem oly átalánosan kiterjesztett adó, minthogy a földjövedelmet fölmentették alóla. Az *income-tax*, ez igen szigorú alakjában, nagyon termékeny volt, noha nehezen folyt be, és minden évben nagy hátralékok maradtak vissza. Az *income-tax* alapján legtöbb jövedelem folyt a kincstárba az 1813-iki adóévben. A kimutatott adóösszeg ez évben 15.795,691 font sterlingre, mintegy 395 millió frankra rúgott. * De azért még

* Az *Income-tax* kimutatott adóösszegeire vonatkozó számokat a fönnebb említett hivatalos okmányból vettük: *Report of the Commissioners of Inland Revenue* II. kötet, 184. lap. A fogyasztási, vám- és bélyegadóra vonatkozó számokat a másik, fönnebb idézett hivatalos okmányból vettük: *Public Income and Expenditure:*

igen sok hiányzott attól, hogy e jövedelmi adó hozadéka elérje a vám, fogyasztási és bélyegadó jövedelmét. E három adó, vagyis a pósta levonásával, a közvetett adók összege, ugyanazon évben 48.148,000 font sterlinget, azaz kerek számban 1204 millió franknyi jövedelmet hajtott, vagyis háromszorta többet, mint a mennyit az *income-tax* előirányzott adóösszege képviselt. Ha ez adókat az *income-tax*-szel akarták volna fölcserélni, négyszer oly magasra kellett volna emelni adókulcsát, azaz mintegy 40 százalékra. Vagy legalább is 20—25 százalékra, de akkor el kell vala törűlni minden adómentességet vagy adóleszállítást. Mert tudjuk, hogy az adómentességek és adóleszállítások igen kicsinyek voltak e második *income-tax*-nél. Egyedűl az 50 font sterlingen (1250 frankon) alúl maradó jövedelem volt adómentes, és csak az 50—150 font sterlingig (1250—3750 frankig) terjedő s foglalkozásokból eredő jövedelmek élveztek némi adómérséklést. Ha tehát az *income-tax*-et 20—25 százalékra emelik, s a mellett még meghagyják a fényűzési adókat, házadót stbit, melyek *assessed taxes* neve alatt szerepeltek, s még azonkívül a községi adókat — úgy világos, hogy ezt az adót, mely már is igen gyarlóan és sok ellenállás mellett folyt be, csak részben lehetett volna behajtani.

A különbség még nagyobb, ha az *income-tax* jövedelmét 1815-ben hasonlítjuk össze a vám- és fogyasztási adók jövedelmeivel. Az *income-tax* előirányzott adóösszege

account of the net public income stb. II. kötet, 32. lap. Meg kell jegyeznünk, hogy ez utóbbi okmányban az *Income-tax* jövedelme 1813-ról csak 14,273, 587 font sterlinggel szerepel, vagyis 1,522,104 font sterlinggel kisebb számmal mint a hogyan mi említettük. Ez onnan lehet, hogy az utolsó okmány valószínűleg a befolyt jövedelmet, míg az első az előirányzott adóösszeget vette föl.

15.642,338 font sterlingre, kerek számban 391 millió frankra emelkedett. A vám, fogyasztási- és bélyegadó, szóval, a pósta levonásával, minden közvetett adó hozadéka ugyanazon évben 50.463,000 font sterlingre, vagyis 1262 millió frankra rúgott,* azaz $3^1/_2$-szer annyira, mint az *income-tax* előirányzott adóösszege. Ez ujabb bizonyság a mellett, hogy ez utóbbit meg kellett volna négyszerezni, ha ez adó alapján kimutatott összeggel a vám, fogyasztási és bélyegadók jövedelmét pótolni akarják vala. Megjegyzendő, hogy csak az előirányzott adóösszegről szóltunk. Mert a befolyt adójövedelem még kisebb lett volna.

Ez *income-tax*-ot megszűntették 1816-ban. Az utána maradt hátrálék roppant nagy volt. Parieu szerint** nem kevesebb mint 400 millió frank, s ennek törlesztése 1831-ig húzódott, tehát tizenhat évet vett volna igénybe. Az általunk használt angol okmányokban nem találunk részleteket e pontra nézve. Csak azt látjuk, hogy a hátráléknak igen nagynak kellett lennie, és törlesztése sok időt igényelt, mert az angol budgetek rövid kivonatában *(Public Income and Expenditure)* az *income-tax* hátrálékaira egy külön rovat szerepel egészen 1821-ig, vagyis öt éven át ez adó megszüntetése után. 1817-ben az *income-tax* hátrálékából befolyt jövedelem 2.311,530 font sterling, vagyis körülbelől 58 millió frank. Pedig ez adót a megelőző

* Itt ugyanazon megjegyzést kell tennünk, mint az előbbi alkalommal. A *Public Income and Expenditure* stb. című okiratban az *income-tax* jövedelme 1815-ben kisebb számokkal szerepel mint a másik okmányban, *Report of the Commissioners* stb. Kétségtelenül az okból, mert az egyikben a valósággal befolyt jövedelemről, a másikban pedig az előirányzott adóösszegről van szó.

** L. E. De Parieu, *Traité des Impôts* I. kötet, 428. lap.

év elején szüntették meg. 1818-ban az *income-tax* hátráléka fejében fizetett összeg még mindig 580,771 font sterling, vagyis több mint 14½ millió frank. 1819-ben az *income-tax* hátrálékos fizetései, noha ez adót már négy év előtt eltörülték, még 171,188 font sterling, vagyis 4.280,000 frank. A következő két évben még szintén külön rovat alatt szerepel e hátrálék. Ebből láthatjuk, mily nehezen folyt be. Mi történt volna, ha 10 százalékos kulcs helyett 20—25 százalékosat fogadnak el és az 50 font sterlingnél kisebb jövedelmekre is kiterjesztik ez adót?

Azt hiszszük eléggé bebizonyítottuk, hogy az egyenes adó, válságok idején, soha nem éri el és soha nem pótolhatja a közvetett adókat, legalább nem oly országban, hol nagy a gazdagság és nagyok a szükségletek. Ha bizonyos, igen mérsékelt színvonalnál magasabbra emeljük a jövedelmi adót, legyőzhetetlen nehézségek gördülnek elénk. Az adó nem foly be, s a hátralék jelentékeny és majdnem behajthatatlan. Bizonyítják ezt ama példák, melyeket a földadó a franczia forradalom alatt és az *income-tax* Angliában 1798—1801-ig és 1803—1815-ig lefolyt időben nyújtanak. Hozzácsatolhatnók még az ingó vagyonra vetett adót Olaszországban. Nem gáncsoljuk Nagybritannia pénzügyi szakembereit azért, hogy egy 10 százalékos jövedelmi adót hoztak be, mely csak igen csekély kivételeket vagy levonásokat engedett. Csak azt akarjuk mondani, hogy ez volt a legmagasabb adókulcs, melyet alkalmazni lehetett s hogy ez elannyira szigorú *income-tax* befolyt jövedelme nagyon messze elmaradt a vám, fogyasztási és bélyegadók alapján befolyt jövedelemtől.

A fönnebbi megjegyzésekből távolról sem akarjuk azt a következtetést levonni, hogy az egyenes adókat nem lehet, vagy nem szabad nemzeti szükség idején fölemelni.

Egészen más a mi nézetünk. Ha ez adókat mérsékelten alkalmazzuk, úgy egy bizonyos arányig könnyű azokat fölebb emelni. Ez esetben rögtön és közvetlenül szolgáltatnak jövedelmi forrásokat, a nélkül hogy szükség volna a beszedésre uj személyzetet teremteni, vagy akár a régit megszaporítani. Sőt még az előleges beszerzésektől és fizetésektől sem kell tartani, melyek az uj fogyasztási adók jövedelmezőségét, az első időben lejebb szállítják.

Angolország, nézetünk szerint, igen helyesen járt el e tekintetben, az első krimi háború alatt. A kitünő férfiak, kik akkor az angol kormány élén állottak, eleinte abban a büszke hitben éltek, hogy e keleti háború költségeit egyszerű adófölemelésekkel is födözhetik, minden kölcsön igénybe vétele nélkül. E remény túlzott volt. E munka második részéből látni fogja az olvasó, hogy nem volt lehetséges ezt megvalósítani. De mindazáltal a háború költségeinek igen nagy részét, körülbelől felét adófölemelésekkel födözhették. A törvényhozók kiváló józanságot tanúsítottak, midőn e czélból nemcsak az egyenes adókat vették igénybe, hanem a közvetett adókat is. Évenkint mintegy 140—150 millió franknyi többletet követeltek az útóbbiaktól és 240 millió franknyi (9.364,000 font sterlingnyi) növekvést az előbbiektől. A közvetett adók növekvését a maláta-, szesz- és czukoradó fölemelése által érték el. E két első czikk által nyújtott adójövedelmi többletet mintegy 100 millió frankra (3.950,000 font sterlingre) becsüli az imént idézett hivatalos angol okmány, a *Report on the Inland Revenue*. A czukoradó fölemelése következtében előállott jövedelmi többletet 1.687,000 font sterlingre vagyis 43 millió frankra becsüli az 1865-iki *Statistical abstract*. A mi az egyenes adókat, helyesebben mondva a jövedelmi adót illeti, azt még erősebb arányban

emelték föl. Az adókulcsot, mely azelőtt 5 penny volt 1 font sterling után, vagyis 2 százalék 100—150 font sterlingig (2,500—3,750 frankig) terjedő jövedelmeknél, $11^1/_2$ pennyre, azaz 4·7 százalékra emelték. Tehát több mint még egyszer oly magasra. A 150 font sterlinget meghaladó jövedelmeknél 1 font sterlingtől 7 pennyről 1 shilling és 4 pennyre, vagyis 2·9 százalékról 6·6 százalékra emelték az adókulcsot. A mi szintén több mint kétszeres adóemelés. Ez arányokban mindazáltal még igen észszerű maradt az emelkedés. Az adókulcs még mindig jóval kisebb maradt, mint az, mely 1806 és 1815 közt fönnállott, s így bőséges jövedelmet is hajtott. Hozadéka 16.915,332 font sterlingre, vagyis 423 millió frankra rúgott 1856/7-ben, míg 1853/4-ben a korábbi tarifa mellett csak 7.215,137 font sterlinget, 180 millió frankot hajtott az *income-tax*. A hozadék tehát legalább is oly arányban növekedett, mint az adókulcs, a mi azt mutatja, hogy ez utóbbi nem volt túlságos s az eltitkolás nem öltött nagy arányokat.

Ily mérvben helyes volt az adófölemelés. Oly egyenes adót, melyet országos szükség idejében csupán két évre emelnek föl 6·6 százalékra, oly egyenes adót el lehet viselni. Ha 10 százalékra akarták volna emelni, vagy ha csak a 6·6 százalékos magaslaton akarták volna tartani a háború befejezése után, a helyett, hogy mint tényleg tették, már 1857. május 21-ikén több mint felével lejebb szállitották — ez esetben nagyon valószínű, hogy az eltitkolások és adóhátrálékok sokkal nagyobbak lesznek vala. Ha a krimi háború alatt kötött adósságok gyorsabb törlesztésére 7—8 éven át fönn is tarthatták volna az angolok az *income-tax*-et, egy magasabb adókulcs mellett, úgy az legfölebb oly nagy lehetett volna, mely a háború előtt fönnállott és a háború alatt elvállalt adókulcs között mintegy

közvetítő középhelyet foglal el. Főntarthatták volna például egy 4 százalékos adókulcs mellett.

Anglia mutatja, mily hasznot vonhatunk szükség esetén az egyenes adók mérsékelt emeléséből. Franciaország sokkal tökéletlenebb kisérletet tett e részben, midőn 110 pótlékos centime-ot csatolt a kereseti adóhoz, 50 centime-ot az ajtó- és ablakadóhoz. A 10 centime-osat az *impôt mobilier*-hez a nélkül, hogy fölemelte volna a földadót, melyet ellenkezőleg leszállított rövid idő mulva.

Az olvasó most már megitélheti az egyenes adók előnyeit és hátrányait. Elméletileg igazságosabbak mint a közvetett adók, de ez elméleti igazságosságot meglehetősen nehéz a gyakorlati életbe átvinni és csak igen mérsékelt adókulcs mellett lehet megőrizni. Ily föltételek mellett könnyű az egyenes adókat behajtani. De ha oly mérvben emelik az egyenes adókat, hogy azok a jövedelem igen jelentékeny részét foglalják le, akkor ellenállással találkozunk, mely majdnem legyőzhetetlenné válik. S ez ellenálláshoz hozzájárúlnak még a hátrálékok, melyek szűntelenül növekszenek. Az egyenes adóknál egyébiránt igen jól lehet alkalmazni mérsékelt és rövid tartamú súlyosbitásokat. De egészben véve természetes és önkéntes ruganyosságuk kisebb mint a közvetett adóké, a mennyiben nem adnak az adókulcs megváltoztatása nélkül is évről-évre nagyobb s a közvagyonosodás haladásával arányosan fejlődő hozadékot. A jövedelmi adó mindazáltal kivételt képez, a mennyiben ennek hozadéka is rendesen és önkéntesen fejlődik a közvagyonosság fejlődésének arányában a nélkül, hogy az adókulcsot változtatni kellene, s így közeledik a közvetett adókhoz. Előadtuk az egyenes adók minden jellemző vonását, ha még hozzá teszszük,

hogy kevesbbé alkalmasak ugyan a kis adózó érintésére, mint a közvetett adók, de mindamellett a munkás osztályra is alkalmazhatók, ha az adótétel igen kicsiny marad az adózó jövedelméhez képest.

Az egyenes adóknak tehát nagy előnyeik és némi hibáik vannak. Előnyeik oly nagyok, hogy semmiféle budget nem zárhatja ki az adók ez osztályát, mely ellenkezőleg hivatva van annak egyik lényeges alkatrészét képezni. Hibái azonban, a mily kicsinyek, ha az adókulcs alacsony, oly óriásokká lesznek, ha ez adókulcs magas. Ha a modern nemzeteknek nem volnának nagy szükségleteik, nem volnának adósságaik, sem állandó nagy hadseregeik, talán kijöhetnének az egyenes adókkal, az államjavak, pósta és távirda, s az öröklésre és ajándékolásra kivetett adók jövedelmével, mely utóbbit részünkről legalább az egyenes adókhoz soroljuk. De a modern nemzeteknek, jelenleg legalább, nagy szükségleteik vannak, és sokkal több, a mult által átörökített terheket kell viselniök, semhogy ily egyszerű segédforrásokkal beérhetnék.

Az egyenes adók érdekében fölhozott érvek közt igen gyakran halljuk, hogy az adózó jobban érzi az egyenes adót, mint a közvetett adót; s hogy jobban ismervén így, mit fizet az államnak vagy községnek: hajlandóbb lesz szigorúbban eljárni a közhatalommal szemben, s jobban fogja azt ellenőrízni s nem fog megengedni túlságos kiadásokat. Az első forradalom alatt majdnem minden adó egyenes adó volt, mert a fogyasztási adókat eltörülték. Ez nem tette a francziákat okosabbakká és nem tartotta vissza őket oly kalandos vállalattól, minő az egyptomi volt. Ez nem józanította ki őseinket abból a hitből, hogy hivatásuk minden népet fölszabadítani s azok jó

részét meghódítani. A 10 százalékos jövedelmi adó, melyet Pitt hozott be 1798-ban, melyet aztán eltörültek 1802-ben, az amiensi béke alkalmával, és ismét visszaállítottak 5 százalékkal 1803-ban, majd fölemeltek 10 százalékra 1806-ban, s a mely némi csekély módosításokkal, egész vagy fél adómentességgel minden jövedelemre kiterjedt — e kiválóan hadi és annyira szigorú adó nem tette békésebbekké az angolokat. Pedig az általa felkölött ellenszenv oly nagy volt, hogy eltörlésekor, 1816-ban, a parlament megsemmisíttetett minden okmányt, mely annak visszaállítását megkönnyíthette volna. A krimi háború alatt a háború költségeinek felét ez adóból födözték, és ez összeg legnagyobb részét a korábbi *income-tax* megkétszerezése által teremtették ki. De azért senki sem tapasztalhatta, hogy az angolok harczias hangulata alább hagyott volna, míg csak győzelem nem koszorúzta a mieinkkel együtt harczoló fegyvereiket. Az egyenes adóknak tehát nincs meg egészen az az erkölcsi erejök, melyet nekik tulajdonítanak. A jelen pillanatban is azok az országok, hol az egyenes adók a legmagasabbak, így például Olaszország 13.20 százalékos tőkeadójával, Ausztria a földjáradékra vetett 16 százalékos adójával, — ragadtatnak aránylag legkönnyebben rendkívüli kiadásokra, irányuljanak azok akár fegyverkezésre, akár közmunkákra. Sok közgazda igen könnyen téveszti szem elől azt a fontos igazságot, hogy az emberi cselekedetek legfőbb rugóját nem a jól vagy rosszúl fölfogott érdek, hanem a szenvedély vagy érzelem képezi. Olvassuk csak Macaulay gyönyörű művének, Anglia történelmének előszavában, mily buzgóan viseltek el az angolok az 1640-iki forradalom alatt oly adókat, melyeknek puszta gondolata borzalommal töltötte volna el őket azelőtt. Az a visszaélés,

melyet Franciaországban a departementi és községi pótlékos centime-okkal elkövetnek, szintén a mellett bizonyít, hogy az egyenes adók nem képeznek oly hatalmas erkölcsi féket civilisátiónk mai helyzetében, mint azt sokan hiszik.

Nem szabad egyébiránt szem elől tévesztenünk, miszerint a pénzügyi tudománynak nem az a föladata, hogy korlátolja az állam jövedelmi forrásait; hanem az, hogy eszközöket szolgáltasson az állami tevékenységnek. A politika körébe tartozik meghatározni ama korlátokat, a meddig az állam tevékenysége terjedhet. Idézik egy angol iró Sir Cornewall Lewis szavait, ki azt mondja: «a kincstári kanczellár mestersége abban áll, hogy minél több pénzt szedjen be, a lehető legcsekélyebb elégedetlenség mellett». E meghatározás hiányos. A szerzőnek hozzá kellett volna még tennie: «a termelés lehető legkisebb zavarásával s az ország évenkint félretett megtakarításainak lehető legkisebb megcsonkításával». Úgy azonban a mint van, e meghatározás csak hiányos, de nem föltétlenül hibás. Másrészt azonban megvalljuk, miszerint a pénzügyi tudomány egyik föladata az, hogy lehetőleg megismertesse mindnyájunkkal az állami bevételeket és kiadásokat, az adók beszedési költségeit s azon átlagos vagy valószínű részt, mely minden egyes adózóra vagy egyénre, a nemzeti vagy helyi kiadásokból esik. De a közvetett adók létezése nem szolgál áthághatatlan akadályul e föltételek teljes megvalósításának.

Csak részleges ismereteket szereztünk volna a tárgyról, melylyel most foglalkozunk, ha az egyenes adók előnyeinek és hiányainak megvizsgálása után, nem tennénk hasonló tanulmányokat a közvetett adók körül. Ezeknek is vannak előnyeik és fogyatkozásaik. És pedig

oly fogyatkozásaik, melyek elég nagyok arra, hogy majdnem teljesen eltörűljék az adók ez osztályát azon ritka országokban, hol a közkiadások, legyenek azok akár nemzetiek, akár helyiek, rendkívűl kicsinyek, és például 3—4 százaléknál többet nem vesznek igénybe a polgárok jövedelméből. De másrészt vannak oly előnyeik, melyek elég szembeszökők és állandóak arra nézve, hogy egy nagy szükségletű állam egyáltalán ne nélkülözhesse ez adókat.

Az egyenes adók első hiánya, vagy ha szabad e szót használnunk, gyarlósága, hogy sem egyenkint, sem egészben véve nem állhatnak szigorú arányban az adózók képességével. A közvetett adók két nagy osztályra szakadnak: a jogügyletekre és fogyasztásra kivetett adókra. Az elsők legalább elméletben még arányban állhatnának, ha nem is az adózók képességével, de legalább azon szolgálatokkal, melyeket az állam a polgároknak nyújt. De a gyakorlatban a legtöbbször kétségbe kell esnünk ez arányosság elérése fölött, vagy épen le is kell mondanunk róla. Az öröklési vagy ajándékozási illetékek szigorúan arányosak lehetnek; de mondtuk, hogy ez adók a mi felfogásunk szerint valóságos egyenes adókat képeznek, melyeket a közigazgatás hibásan sorol a közvetett adókhoz. A mi pedig a bélyeg-adókat illeti, bátran mondhatjuk, hogy az a viszony, melyben az egyes egyén vagyona vagy jövedelme, az általa egy évben elfogyasztott bélyeges papiroshoz áll, igen távoli és igen kis mérvben állandó.

Foglalkozzunk különösen a fogyasztási adókkal. Ezek ismét két osztályra szakadnak, s ezek a fényűzési tárgyakra kivetett adók s az egészen szükséges tárgyakra kivetett adók. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy csak az utóbbiakra kivetett adók termékenyek és könnyen behajt-

hatók. A fényűzési tárgyakat igen könnyű eltitkolni, megállapításuk igen faggató, s azonkívül fogyasztásuk oly szűk körre szorítkozik, hogy nem szolgáltathatnak bőséges jövedelmet a kincstárnak. Hibásan számítanak a fényűzési adóknak nevezett közvetett adók közé bizonyos adókat, melyek szerintünk egészen az egyenes adók jellegével birnak. Ilyenek például a cselédekre, lovakra vagy kocsikra kivetett adók vagy helyesebben a gazdákra, cselédeik, lovaik, kocsijaik arányában kivetett adók. Ez adók valóban egyenes adók. Először, mert a cselédek, lovak, kocsik száma a lakbérrel egészen azonos vélelem, melyből a gazda vagy lakó fél vagyonára többé-kevesbbé helyesen következtethetünk. S másodszor és főleg azért, mert ez adó egyenesen az adózót terheli, ki azt a kincstárnak közvetlenül fizeti. Nem a cseléd, nem a kocsis fizeti az adót, hanem bizony a gazda viseli annak terhét. A franczia közigazgatás jogosan sorolja a ló- és kocsiadót az egyenes adókhoz.* Az angol közigazgatás hasonlóan cselekszik a ló-, kocsi- és cselédadóval. Mindnyájukat az *assessed-taxes* közé veszi föl. Az e fajta mellékes egyenes adók a termékenység bizonyos fokára emelkedhetnek ugyan, de soha nem érnekel egykönnyen valami kiváló magaslatot. Francziaországban a kocsi- és lóadó meglehetősen magas adókulcs mellett 10—11 millió frankot hajt. Angliában a kocsikra kivetett adó 1868|9-ben mintegy 10 millió frankot (389,912 font sterlinget) hozott, a lovakra kivetett adó** közel 11 millió frankot (435,574

* Igaz, hogy ez esetben el kell azoktól választani a bérkocsik adóját, mely közvetett adó.

** Ez összegben nincs bele foglalva a körülbelől 250,000 franknyi (9,748 font sterling 1869-ben) jövedelem, melyet a versenylovak fizettek. Ez adót az *excise* és nem az *assessed taxes* hivatala kezeli.

font sterlinget), a férfi cselédekre kivetett adó közel 6 millió frankot (238,539 font sterlinget). Ehhez hozzá kell még csatolni a címerek használatára kivetett adót, mely 1.700,000 franknál (70,063 font sterlingnél) többet hajtott, s a hajporra kivetett adót, mely csupán 25,000 frankot (975 font sterlinget) jövedelmezett.* Láthatjuk, mily csekély jelentőségűek az e fajta fényűzési adók, melyek egyébiránt inkább egyenes, mint közvetett adók.

Ha csak a szorosan vett fogyasztási adókra szorítkozunk, megerősödünk azon nézetünkben, hogy a fényüzésre kivetett adók igen csekély jövedelmet nyujtanak. A szarvasgombára kivetett adó, mely igen magas, csak igen keveset jövedelmez Páris városa kapuadójában. A rendesen finomabb minőségű palaczkborra kivetett adó igen keveset jövedelmez. A szivarok hasonlíthatatlanul kevesebb hasznot hajtanak a kincstárnak, mint a közönséges dohány. Egyedül a közönséges és átalánosan használt tárgyakra kivetett adók termékenyek, mint a szeszes italokra, gyarmati árúkra, lisztre és a közönséges dohányra kivetett adók.

Ez adók közt vannak olyanok, melyek a fejadókkal egyenlő hatásuak és így látszólag megsértik azon elvet, hogy az adónak arányban kell állnia az adózó képességével. Ilyen a sóadó. S ha ez igen kellemetlen is, még abból nem következik, hogy ily adót soha nem szabadna behozni. Mondtuk már fönnebb, hogy nem lehet minden egyes adót elszigetelten vizsgálni, hanem minden adót együttvéve kell szemügyre venni. Ez összeségben kell

* E számokat a következő műből vettük: *Report of the Commissioners of Inland Revenue.* Más okmányokban, sőt ugyanez okmány más lapjain is, változnak e számok, de igen jelentéktelen arányban. Az angol statisztikai adatok nem egészen pontosak.

aztán az adók igazságos voltának nyilvánulnia. Ha oly országban, hol sok adó létezik, találkozik egy, mely fejadó természetével bír, ez még nem sérti az igazságosság elvét. Mert lehet, hogy vannak adók, melyek ennek ellensúlyozására vagy orvoslására szolgálnak.

E közvetett fejadókon kívül, minők a sóadó és őrlési vagy lisztadó, vannak más közvetett adók is, melyek ha nem is egészen arányosak, mégis némileg követik a vagyon emelkedését. Ilyenek a borra kivetett adók s a gyarmati czikkekre kivetett adók nagy része : a czukor-, kávé-, csokoládé- és thea-adó. Igaz ugyan, hogy az az ember, kinek 100,000 frank évi jövedelme van, nem fogyaszt százszor annyi theát, mint az, kinek jövedelme csak 1000 frankra rúg. De fogyaszt bizony tizszer, tizenötször annyit. Mert nem csak személyes fogyasztását kell tekintenünk, számba kell vennünk az ebédeket, lakomákat, melyeket ad, az ajándékokat, melyekkel másokat elhalmoz. S ha számba vennők a czukor mindennemű alkalmazását, talán azt is tapasztalnók, hogy az az ember, kinek 100,000 frank jövedelme van, olykor valóban százszor annyi czukrot fogyaszt, mint az, kinek jövedelme nem haladja meg az 1000 frankot. Gondoljunk a különféle édességekre, süteményekre, csemegékre és fagylaltra, s különösen az újév alkalmából rendkívüli mennyiségben ajándékozott bonbonokra.*

Nem kell tehát túlozni a közvetett adók ez első fogyatkozását, azt mondva, hogy azok mind fejadók. Ez nem igaz, szorosan véve. Igen sok közülök, mint a czukor-,

* E megjegyzés egyébiránt csak oly országra alkalmazható, hol, mint Franciaországban, a czukrozott italok, a kávé és thea fényüzési czikkeket képeznek, melyeket rendesen hideg italok, bor, sör, almabor helyettesítenek.

bor- és kávé-adó, ha nem is áll egészen szigorú arányban az adózó jövedelmével, mégis bizonyos összefüggésben áll a jövedelemmel. A fölületes szemlélők egyik legnagyobb hibája, hogy a gazdag adózónak csak személyes fogyasztását tekintik, nem gondolva meg azt, hogy ez adózónak egész nagy háznépe van: cselédjei, vendégei, barátai és ismerősei, kiknek lakomákat ad, ajándékokat osztogat; s hogy mind e hozzátartozói olykor tizszeresen növelik saját egyéni fogyasztását.

Néhány év előtt, Francziaországban, Pouyer-Quertier miniszter, ki akkor épen egy törvényjavaslatot terjesztett be a nyersanyagokról, különösen a szőtt árúkról, azon nézetnek adott kifejezést, hogy ez adó szigorú arányban áll az adózó jövedelmével. Ez állítás nagyon túlzott. De azért az ily adó fejadó sem lett volna. Mert bizonyos, hogy minél gazdagabbak vagyunk, annál több szövetet fogyasztunk, nemcsak ruházatra, hanem bútorzatra, függönyökre, szőnyegekre, kárpitokra. Ez adó tehát némi összefüggésben állt volna az adózók jövedelmével, de azért nem lettek volna szigorúan arányosak, mert a közvetett adók átalában nem lehetnek tekintettel a minőségre, hanem csak a mennyiségre. Voltak egyébiránt más okok, melyek a nyersanyagokra kivetendő adó elvetését követelték. Zavarta volna a munkát és egy csomó alkalmatlan alakiságnak vetette volna alá az ipart.

Ha a fogyasztási adók nemcsak a javak mennyiségét, hanem azok minőségét is számbavehetnék, úgy a legtöbb esetben elégséges arányban állhatnának az adózók jövedelmével. Igen nagy baj azonban, hogy a közvetett adóknál átalában igen nehéz a minőségre is tekinteni. Vegyük például a borokat. Csak egy mód van arra, hogy a boroknál a minőséget is számbavegyék, ha tudniillik a borvidékek

vagyis származási helyök szerint osztályozzák a borokat. De ez oly becslési alap, mely nem elég szilárd arra, hogy a különböző eredetű borokra vetendő adók magassága közt jelentékeny különbséget tehessünk. Midőn az angol keletindiai társaság monopoliumot gyakorolt a thea tekintetében, nagy mennyiségben és árverés útján árúsította el e jószágot Angliában. Ez esetben tehát az adó szoros arányban állhatott a jószág értékével. Azóta az arányos adó lehetetlenné vált az árúnál, mert a becslés igen bizonytalan és drága lett volna.

A közvetett adók ez első fogyatkozását úgy jellemezhetjük, ha azt mondjuk, hogy általában nem képesek számbavenni a javak minőségét, hanem csak azok mennyiségét, s hogy ennek következtében nem állhatnak szoros viszonyban az adózó képességével, noha legnagyobb részök s a legjobbak közölök mégis némi összefüggésben állanak e jövedelemmel.

Ugyanezen adók második fogyatkozása az, hogy gyakran korlátolják a munkát, akadályozzák ennek menetét és föltartóztatják haladását. Legnagyobb részöket csakugyan nem lehet beszedni a nélkül, hogy az állam némileg be ne avatkozzék az ipari tevékenységbe. Ez utóbbiak mindennemű alakiságoknak és fölügyeletnek vannak alávetve, melyeket Francziaországban *exercice*-nek, zárlatnak neveznek. E gyámkodás nagy teher. Gyakran jóval nagyobb helyiséget, jóval több munkást követel az iparostól, mint a mennyire különben szüksége volna. Gyakran megakadályozza őt abban, hogy úgy rendezze be a termelést, mint azt legjobbnak tartja, s megakadályozza őt új eljárási módok alkalmazásában. Míg máskor némely nyers anyagok megadóztatása által zavart idéz elő a kincstár a termelésben és hasonló de rosszabb anyagok földolgozására vezeti

az iparost, minthogy ez utóbbi anyagok azon kiváltságot élvezik, hogy egyátalán nincsenek vagy csak kisebb mérvben vannak megadóztatva. Mesterséges eljárást teremtenek így, mely magában véve is baj, s a melyet utóbb nem lehet eltörülni a nélkül, hogy új zavarokat ne vonna maga után.

A közvetett adók e második fogyatkozása igen nagy. Mindazáltal lehetséges annak hatását enyhíteni vagy korlátolni. És pedig főleg az által, hogy meglehetőleg megszorítjuk a megadóztatandó tárgyak számát, s leginkább mezőgazdasági vagy exotikus tárgyakat választunk, melyek vagy közvetlenül fogyaszthatók, vagy legalább nem sok utólagos munkát igényelnek.

Egy hírneves angol közgazda, Mac-Culloch fejezte ki azt a nézetet, hogy a közvetett adók sokszor ösztönzőül szolgálnak, hogy szellemének megfeszítésére kényszerítik vagy legalább vezetik az iparost. E szempontból hajlandónak látszik előnyt tulajdonítani a közvetett adóknak az egyenes adók fölött, föltéve mindig, hogy mérsékeltek maradnak. A jövedelmi adónak, úgymond, nincs ugyanaz a befolyása a föltaláló és vállalkozó szellem élénkítésére. Tegyük föl, hogy valamely közhasználatú czikk ára 5 shilling, s hogy arra 1 shillinget vagyis 20 százalékos adót vetnek. A termelők tudják, hogy ha 6 shillingre emelik a jószág árát, a czikkre irányuló kereslet kisebb lesz, a mi szükebb körre vonandja üzletöket és ezzel nyereségeiket. Egy új és hatalmas ösztönzőt nyernek tehát, mely mozgásba hozza képzeletöket, hogy előnyösebb és olcsóbb módon előállíthassák a czikket s így közömbösíthessék vagy megsemmisíthessék az adó hatását. Már beszéltünk Mac-Culloch ez elméletéről. Fölösleges azzal hosszasan foglalkoznunk. Láttuk fönnebb, hogy e közgazda igen érdekes példát hoz föl

azon hatásról, melyet ő a mérsékelt közvetett adóknak tulajdonít. Azt t. i., mely Skóciában történt, midőn ott 1786-ban megváltoztatták a szeszes italok adókulcsát. Némi tapogatózás után a párolgási készülékek vagy kazánok ürmérete szerint vetették ki az adót. Gondosan kiszámították, mily nagy mennyiségű szeszt lehet egy adott ürméretű párolgási készülékkel vagy kazánnal egy évben előállítani. E rendszer igen észszerűnek bizonyult. Az adó eleinte 50 shilling volt, a párolgási készülék vagy kazán adott ürméretének minden gallonja* után. De nem sokára egy ipari haladás egészen fölforgatta a kincstár számításait. Eddig a kazánok szélességökhöz képest igen mélyek voltak és átlag egy hét kellett megtöltésök után, míg a pároltatás egészen végbe megy. De alig lett ismeretessé az adókivetés új módja, két eszes gyáros, John és William Sligo leithi szeszfőzők, észrevették, hogy a kazán mélységének kisebbítése és szélességének nagyobbítása által nagyobb fölületet tehetnek ki a tűz hevének, s hogy így a pároltatás sokkal gyorsabb. Ez úton csakugyan rövid idő mulva pár óra alatt annyi szeszt tudtak pároltatni, mint azelőtt egy hét alatt. Sligóék egy évig kizárólag bírták e titkot, mely azonban csakhamar ismertté vált, úgy hogy minden szeszfőzőben utánzóra lelt. Ennek következtében a kormány látván, hogy elveszti az adót, 1788 folyamán 30 shillingről 3 font sterlingre emelte föl az adót az ürmérték minden gallonja után. Az adó e növekvése megkétszerezte a szeszfőzők találékonyságát, kik folyton tökéletesbítették készülékeiket, úgy, hogy 1793-ban 9 font sterlingre, 1795-ben 18 font sterlingre és 1797-ben 54 font sterlingre kellett az ürmérték gallonja szerint számított adót fölemelni.

* Egy gallon annyi mint 4·54 litre.

A haladás mindazáltal oly nagy volt, hogy busásan kárpótolta a készülékekre vetett adók emelkedését. 1798-ban az alsóház egy bizottságában kimutatták, hogy a párolgási eljárás oly nagy haladásokat tett, hogy gyakran alig hét-nyolcz percznyi időt szenteltek oly míveletnek, mely azelőtt egy egész hetet vett volna igénybe. Most tehát arra a föltevésre fektették az adót, hogy a kazánokat minden hét-nyolcz percz alatt megtöltik s kiürítik. De a gyárosok fínom és találékony elméje most sem szunnyadott, úgy hogy a 40 gallonos kazánokkal nem sokára három percz alatt végezték el a pároltatást. Tehát a pároltatási folyamat 2880-szor volt gyorsabb mint 1786-ban, midőn ez adót behozták.* Ez kétségkívül igen nagy ipari haladás. S Mac-Culloch azt kérdi : vajjon tettek volna-e ily óriási haladást Sligóék ily kevés idő alatt, ha a fogyasztási adó helyett egy 5 százalékos jövedelmi adót hoz be a kormány? Nem épen az a különös adózási mód okozta-e a haladást, mely a készülékek ürmértékére irányult s az által a figyelmet oly pontra terelte, mely különben észrevétlen maradt volna?

Egyátalán nem állítjuk, mintha a fönnebb idézett eset nem volna érdekes és figyelemre méltó. De az is igaz, hogy nem sokat bizonyít. Hogy a közvetett adók némely egyes esetekben igen nevezetes ipari haladásokat teremtenek, vagy legalább elősegítenek, az kétségtelen tény. Igy kétségtelen például, hogy a répából előállított czukor termelése nem tett volna oly gyors haladásokat Franciaországban, ha e czikk egészen adómentes marad. Midőn sok ideig csak a nádból készült czukor fizetett adót, találékony emberek észrevették, mily nagy nyereséggel járna más

* Mac-Calloch, *On taxation* 151—152. l.

anyagból készíteni a czukrot, még az esetben is, ha a termelési költségek nagyobbak volnának. S a mint egyszer megindúltak ez ösvényen, annyira tökéletesbítették eljárásaikat, hogy a répaczukor olcsóbbá lett mint a nádczukor és uralkodó állást foglalt el a piaczon még azután is, hogy a czukoradót egyenlő magassá tették mindkettőre nézve.

Noha e példák igen meglepők és tetszetősek, még sem bizonyíthatják azt, hogy az adó általában kedvezne az iparnak. Jegyezzük meg, hogy a kincstár azon két esetben melyet felhoztunk, ügyetlen volt s ma egészen másképp jár el. Ma nem a gépre vagy szerszámra veti az adót, hanem a termékre; mert tudja, hogy az eszközt tökéletesbíteni lehet. Megbízott hivatalos személyeket küld a műhelyekbe, és e hivatalos közegek a helyett, hogy ösztönöznének a haladásra, akadályozzák azt. Mert az eljárási mód minden változása megbolygatja az ellenőrzés folyamát és növeli a hivatalos közegek dolgát. De a hivatalos közegek akadályozzák a haladást azért is, mert meggátolják azt. hogy az ipari fölfedezések és újítások legalább, ha csak egy ideig is a föltaláló titkai maradjanak. Ha ma bebizonyított ténynek tekinthetünk valamit, úgy az bizonynyal ama tény, hogy a különös adóval terhelt iparágak haladása általában sokkal lassúbb, mint az egészen adómentes iparágaké.

Maga Mac-Culloch sem késik magát megczáfolni, s nagyon távol van attól, hogy Doctor Pangloss módjára mindent helyesnek találjon ebben a boldog világban. Midőn az üvegadóról szól, mely még fönnállt az ő idejében, egész szigorúvá lesz. «Az adó által, úgymond, nemcsak annyival lesz drágább a jószág ára, a mennyit maga az adótétel képvisel, hanem még annál többel is, s azon kívül silányabbá válik a jószág minősége is, mert az adó akadá-

lyozza a munkást tevékenységében, a mennyiben elzárja előle a kisérleteket, a javítások és új fölfedezések utját. E szempontból ez adók különösen károsak. Egyedül ennek kell tulajdonítanunk, hogy az ország ez iparágaival nem is foglalkozik, és a többi ágakban pedig nagyon elmarad Csehországtól és más országoktól, melyek pedig semmi különös természeti előnyökkel nem bírnak az üveggyártás terén.»* Ez aztán józan beszéd. Mert kétségtelen, hogy az üveggyártás csak azóta tett oly nagy haladást Angliában, mióta az ez iparágra súlyosodó adókat egészen eltörölték. Hogyan történhetett mégis, hogy Mac-Culloch megfeledkezett a közvetett adók e káros befolyásáról az ipari termelésre, s a skót szeszadók behozatalát kisérő ipari haladás egészen megkápráztathatta szemeit? Mondhatná-e Mac-Culloch, hogy talán az üvegnél az adókivetés módja volt rossz, mikor világos, hogy a kincstár kénytelen a gyárosra felügyelni, s a felügyelet viszont lehetetlen, hogy ne gátolja a gyárost. Skóciában a szeszgyártásnál eltért ugyan a törvényhozó e szabálytól, de nem is szolgált előnyére, mert majdnem egészen elvesztette az adót.

A bőradóra vonatkozólag, melyet 1830-ban törültek el, Mac-Culloch fölhozza a különböző beszedési eljárásmódokat, melyek még több panaszt keltettek a gyárosoknál mint maga az adó, s aztán hozzáteszi: «Az (adó megszüntetése következtében) minden faggatás és korlátolás alól fölszabadított (relieved from every sort of trammel and restraint) bőrkereskedés nagy terjedelemnek indúl 1850 óta. S midőn azon kívül a külföldi bőrökre vetett adók csak névlegesekké váltak, és behozataluk oly gyorsan fejlődött, a közönség nemcsak az adó eltörléséből vont hasznot, hanem

* Mac-Culloch, *On taxation* 245. l.

azon javításokból is, melyeket az adó eltörlése a bőr cserzése és elkészítése körül lehetőkké tett.»* Láthatjuk mennyire visszanyeri Mac-Culloch fölfogásának egész tisztaságát, ha egyszer nem áll többé valamely érdekes és kivételes példa hatása alatt.

Az üvegadó, bőradó, úgyszintén a papiradó hatása iránt fölhozott példák nem akadályozzák meg Mac-Culloch-ot abban, hogy bizonyos ünnepélyességgel ne ragaszkodjék a közvetett adók általános hatása tekintetében kimondott nézetéhez. Hozzáteszi még, hogy ugyanazon elv áll a külföldről behozott árúkra nézve is: «A kereskedők minden igyekezete odafordúl, hogy új piaczokat fedezzenek föl, vagy egy új olcsóbb módot találjanak ki az idegen jószágok behozatalára, úgy hogy a termelési költségek olcsóbbulásával kárpótolhatják vagy megszűntethetik azt a terhet, melyet az adó jószágaikra vetett. E feltaláló szellem és takarítási törekvés ösztönében leljük annak magyarázatát, mit Garnier a közgazdaság legmeglepőbb tüneményének nevez, hogy t. i. a közvagyonosodás ép azon népeknél tesz ugyis gyors haladásokat, melyeknél a legsúlyosabb adók terhelik a legátalánosabb fogyasztási czikkeket.»**

El fogjuk ismerni, hogy ez állítás nagyon különös s azon kívül nem is felel meg a tényeknek. Anglia kétségkívül még mindig az az ország, melynek ipara a legfejlettebb. A haladás e téren semmivel sem kisebb 1842 óta mint 1792-től ez előbbi időpontig. Ámde Anglia közvetett adói, noha igen termékenyek, a lehető legkevesebb czikkre szorítkoznak. Egyetlen nyersanyag, ipari termék, semmi élelmi

* Mac-Culloch, *On taxation* 262. l.
** Mac-Culloch, *On taxation* 153. l.

czikk nem fizet adót, még a czukor sem. Egyedül a szeszes italok, a bor, maláta, dohány, kávé, thea és néhány igen kis számú és kis jelentőségű tárgy, melyek szintén adómentesek lesznek rövid idő múlva, szolgáltatják az angol *excise* és vám jövedelmeit. Ha Anglia akár átalában, akár viszonylag nagyot haladott 1792—1815-ig az igen számos és terhes közvetett adók daczára, úgy nem kell feledni először azt, hogy minden európai ország közt Angliát kímélte meg legjobban a háború, minthogy az ellenség soha nem lépett földjére, s maga csak igen kis számú katonát állított a csatamezőre; s másodszor és főleg azt, hogy sokféle mechanikai fölfedezésre jutott, melyek a nagy ipar megteremtésére vezettek. Ámde e fölfedezések épen azon iparágakban fordúltak elő, melyek semmi adót nem fizettek: a szövő és fémiparban.

Mac-Culloch álláspontjával érdekes ellentétet képeznek az éjszakamerikai David Wells s az angol Cliffe Leslie. Mindketten a Cobden-Clubb által kiadott tanulmányokban mutatták ki, mily káros hatásúak a különböző közvetett adók, főleg ha számosak és terhesek.

David Wells különösen a szeszadót használja annak bebizonyítására, mily zavart idézhet elő egy magas közvetett adó az iparágak egész sorozatában. A polgárháború előtt a szeszfőzés egészen adómentes volt és semmi felügyelet alatt nem állott sem a szövetség, sem az egyes államok részéről. E szabadság következtében igen sok oly ipari czélra használták a szeszt, melyekre azt a legtöbb európai államban nem alkalmazhatják. Termelése roppant arányokat öltött, 90 millió gallonra (mintegy 410 millió literre) emelkedett s főleg tengeriből készült. Világításra is szolgált «égő folyadék» *burning fluid* nevezete alatt. És a szesz e használata annyira elterjedt, hogy

1864-ben, mint azt a congressuson kimutatták, az ezen égő folyadék előállítására használt szesz mennyisége az egy Cincinnati városában naponként 12,000 bushel* gabna pároltatását tette szükségessé. Olcsósága következtében mint tűzelő szert használták a szeszt a műhelyekben, fürdőknél és mosásnál. Alkalmazták a fénymáz előállításánál, a gyógyszerek készítésénél, s a legtöbb illatszernél helyettesítette a zsírt vagy olajat, melyet hasonló esetben Európában alkalmaznak. Szóval David Wells szerint ama különbség folytán, mely e jószág termelési költségeinél Amerikában és Európában mutatkozott, egész más eljárási mód honosult meg az egyik és másik világrészben, a legelterjedtebb is legátalánosabb szükségleti tárgyaknál. A szeszadó behozatala és fokozatos emelése fölforgatták és nehány év alatt tönkre tették ez iparágakat. A világításra szolgáló «égő folyadék» gyártása azonnal megszünt. Szerencse, hogy a petroleum foglalta el helyét, melyet akkor tájban fedeztek föl. A fűszeresek és gyógyszerészek becslése szerint csak harmadrész annyi szeszt használtak e czikkek előállítására, mint azelőtt. A gyógy- és illatszerárusok elhagyták a régi termelési módot, és újat alkalmaztak. A fénymázgyárosok 80 százalékkal szállították le a szesz használatát iparágukban. Egy lóorvosság készítésével foglalkozó iparos, ki azelőtt 50,000 gallon szeszt fogyasztott évenkint, kijelentette, hogy iparága meg van ölve. Hasonló romlás ért még egy iparost, ki egy a halcsontot helyettesítő czikk gyártásával foglalkozott, mely czikknek termelése a szeszadó előtt nagy fejlettségnek örvendett. Egy más ház, mely nagy mennyiségű almabort exportált a Csendes tenger vidékére, s a forró

* Egy bushel annyi mint 36·34 liter.

égövi szállítás következtében kénytelen volt igen sok szeszt alkalmazni, hogy áruját a romlástól megóvja, e ház mondjuk, komoly válságnak volt kitéve. És ugyanakkor az eczet árának emelkedése, melyet azelőtt igen nagy mennyiségü *whisky* felhasználására állítottak elő, annyira megdrágította a *pickles* és *whitelead* árait, hogy e czikkek hazai fogyasztása nevezetesen csökkent és kivitelök majdnem lehetetlenné vált.

Ime ilyen hatást gyakorolt David Wells szerint a szeszadó.* Számos iparágat, mely látszólag alig állt összefüggésben a szesztermeléssel, érzékenyen sújtott ez új adó. E példával szembe kell állítanunk Mac-Culloch dicséreteit. — Az igazság kétségtelenül inkább David Wells részén áll, mint az angol közgazdáén. Midőn a közvetett adó ösztönző hatásáról beszélünk, a rövidlátás hibájába esünk. Csak egy igen elenyésző kis részt, a legközelebb esőt látjuk ama számos tüneményből, melyeket egy sokszoros használatú ipari termékre kivetett közvetett adó maga után vonhat.

Cliffe Leslie szintén igen meglepő bizonyságokat szolgáltatott azon zavarról, melyet némely közvetett adók számos iparágban előidéznek, s azon faggatásokról, melyeket magok után vonnak. Ő is a szeszadót tette tanulmánya tárgyává. Felsorolja, ha nem is mind, de legalább nagy részben azon iparágakat, melyeket ez adó érint, minők: a fénymázak készítése, a kalaposok által használt gyanta és mézga fölolvasztása, az olaj, a chloroform, a különböző kén-, salétrom-, chlor- és más savak, a salétromszesz, a durranó por, áttetsző szappanok, a növényi aljakból, mint a chininből, morphinből készült kivonatok,

* *Cobden-Clubb Essays*, második sorozat 1871/2. 500—502. l.

az állati orvosságok, a természetrajzi tárgyak megóvására szolgáló folyadékok, a chemiai és anatomiai munkák, a tűzelési és világítási tárgyak előállítása stb. stb. Civilisált országokban az értelmes adóigazgatás a szesz vagy más hasonló tárgyak ipari használatát igyekszik fölmenteni az adó alól, de nem igen éri el czélját. Porter *Progress of Nation* czímű munkájában igen érdekes esetet hoz föl némely közvetett adó rossz hatásáról: «Egy gyárost, úgymond, ki ügyes számítás segélyével igen nagy haladást teremtett a palaczküveg minőségében, meggátolták e fáradozásában az *excise* közegei, kik azzal állottak elő, miszerint az általa gyártott czikkek annyira fínomak, hogy igen bajos azokat a kristályüvegtől megkülönböztetni, a melyet magasabb adó terhel, s hogy ennek következtében veszélyeztethetné a kincstár érdekeit, ha olcsóbb alkatrészekből előállított üveg foglalná el azt a helyet a fogyasztásban, melyet eddig a kristály birt.» Az optikai czélokra használt üveg — mindig Porter szerint — majdnem egészen külföldről került, mert az *excise* szabályzatai megakadályoztak minden tökéletesebb eljárási módot, melyet a fínomabb minőségek előállítása megkiván.» Cliffe Leslie még sok hasonló példát hoz föl. Az *exeise* fönnálló maláta-adóztatási szabályai olyanok, hogy megakadályoznak minden haladást ez iparágban, úgy annyira, hogy az árpa keresletének a maláta-adó által előidézett csökkenése meg fogja károsítani a mezőgazdaságot, a mennyiben gátolja, hogy a földeken kellő változatossággal míveljék a különféle gabnaneműeket. Végül Cliffe Leslie az 1862-diki tárlat juryjének egy jelentését olvassa, mely azt mondja, hogy «a székső ipar keletkezése Angliában 1823-ra vitethető vissza, azon időre, midőn a közönséges sót fölmentették minden adó alól és

James Muspratt fölállította hírneves műhelyét Londonban. Muspratt példáját csakhamar követték és így tették le Angliában az alapot a chemiai termékek gyártásához, a melyekre nézve ez ország, rövid idő mulva, az első helyet foglalta el az egész világon».*

Bőven ismertettük Wells és Cliffe-Leslie érveit, kötelességünk tehát megjegyezni, hogy e közvetett adók rossz hatásai közől némelyeket ha egészen nem is, de jelentékenyen leszállíthatja a törvényhozás gondoskodása. Igy van például, hogy a szikső és vegyi termékek gyártása virágzik Franciaországban, noha a házi használatra rendelt sót némi mérsékelt adó terheli, mely alól azonban a vegyi termékek gyárai föl vannak mentve. Igen valószínű azonban, hogy e gyártás még nagyobb lendületet venne, ha a sóadót egészen eltörlenék, mert ez esetben a gyárak megszabadúlnának a kincstár felügyeletétől. Vannak azonban esetek, hol a közvetett adók egyenesen előmozdítják a megadóztatott tárgyak termelését. Ez történt nevezetesen Francziországban a czukorfőző gyárakkal, melyeknek virágzása egyenlő lépést tartott az e czikkre vetett adó magasságával. E sajátságos eredmény az adó rossz kivetési módjának tulajdonitandó, melynek következtében az exportáló gyárosok jelentékeny kiviteli díjban részesűlnek, mely annál nagyobb, minél nagyobb a czukorra vetett adó.

E sajátságos kivétel daczára kétségtelen, hogy a közvetett adók rendesen korlátolják a termelést. E tekintetben egy sem ártalmatlan közöttük. Csakhogy az oly közvetett adókat, melyek már majdnem egészen kész fogyasztási czikkekre irányúlnak, minők a só, bor, kávé, czukor

* *Cobden-Clubb Essays*, második folyam 1871/2. 226—236. l.

és dohány, az ily adókat, mondjuk, sokkal kisebb mértékben terheli az említett hiba, mint ama közvetett adókat, melyek egyéb czikkek gyártásához szükséges anyagokat érintenek, milyenek például a szesz, az üveg, papir vagy egyátalán a nyers anyagok vagy félgyártmányok. Az ipar e megbénítása képezi a közvetett adók második fogyatkozását.

A közvetett adók harmadik fogyatkozása abban áll, hogy az ipar és kereskedelem mesterséges megoszlására vezetnek s a törvényhozó akarata ellenére is kedveznek a nagykereskedőnek, a kiskereskedő rovására. A közvetett adóknak vagy legalább azok nagy részének e fogyatkozása, melyet eddig nem igen vettek számba, nagyon komoly. Cliffe-Leslie igen megkapóan ecsetelte azt a *Cobden Clubb* által kiadott *Financial-Reform* czímű dolgozatában. Ujabb, sőt a közvetlen jelenből merített franczia adatok megerősítik az angol közgazda által kimutatott igazságot.

A vámadót csak egy föltétel mellett lehet gazdaságosan beszedni, ha t. i. azon helyek, kikötők és városok, hol a külföldi árúk bejöhetnek és igazoltatnak, lehetőleg korlátoltak. Óriási költségek nélkül lehetetlen mindenütt vámőröket tartani. A körülmények ez alakulásának egyik következése, hogy némely helyek kedvezményben részesülnek mások fölött. Sok kisebb kikötőnek vagy révnek, mely különben némi kereskedelmi jövőre számíthatna, megakadályozzák így fejlődését és elvonják forgalmát; míg viszont a vám által kiváltságolt helyzetbe juttatott városok, hol például a hivatalokat fölállítják, nagyobb jelentőségre vergődnek, mint a minő azokat különben megilletné. A vámadónak épugy, mint a közvetett adóknak megvan az a különös sajátságuk, hogy növelik a

városok lakosságát és csökkentik a mezőkét, a mennyiben akár az árúk igazolására, akár azok fölhalmozására a közraktárakban, a városokba csődítenek sok jószágot, melyek a közvetett adók nélkül sokkal gyorsabban és egyenletesebben oszlanának meg a terület különböző pontjai közt. Tulságosan nagy személyzet mellőzésére s a csalások elkerülésére a vámok és közvetett adók hivatalai valóban csupán a jelentékenyebb és bizonyos városokban székelő kereskedői házaknak nyujtanak némi kedvezményeket, a kis raktárak engedélyezése vagy adóátalányok meghonosítása által. Ez eljárás következtében központosulási hajlamot tapasztalunk némely kereskedésnél és iparnál, s így árt a szerényebb segédforrásokkal rendelkező üzletembereknek, mert hátráltatja emelkedésüket. Párisban nem rég egy szabályrendeletet bocsátottak ki, mely az ipari czélokra használt szenet fölmenti a kapuadó alól, de az adómentességet csak azon iparosok élvezik, kik bizonyos mennyiségü szenet fogyasztanak évenkint. Az adóigazgatás szempontjából nem lehet kárhoztatni e korlátolást, mert ha az adóigazgatás adómentesnek nyilvánít minden szenet, melyről azt állitják, hogy ipari czélokra szolgál, ekkor egyenesen lemondhatott volna még arról a szénről is, melyet házi tüzelésre alkalmaznak, mert csakugyan lehetetlen volna az igen kis műhelyekre és még inkább a lakószobákban dolgozó munkásokra is fölügyelni. De azért nem kevesbbé igaz, hogy e korlátolás a nagy és középszerű tőkékkel dolgozó iparnak előnyt ad kicsiny és szegény versenytársai fölött. S társadalmi szempontból ez igen komoly baj. Egy ujabb ok minden oly közvetett adó eltörlésére, mely ipari czélokra szolgáló anyagokat terhel.

A közvetett adók negyedik fogyatkozása abban áll,

hogy beszedési költségeik rendesen sokkal magasabbak mint az egyenes adóknál. A csempészet megakadályozására nagy személyzetet kell tartani. A franczia határ szárazföldi részét például két oldalról kell vámhivatalnokokkal biztosítani. A közvetett adók érdekében gyalog és lovas pénzügyőröket kell tartani. E beszedési költségek változnak a különböző országok, a pénzügyi törvényhozás, az adók magassága s az ipar és kereskedelem megoszlása szerint. Anglia például, mely szigetet képez, hová a bejutás sokkal nehezebb, mint egy szárazföldi országba, s a mely azonkivül oly ország, hol a gazdaság, ipar, kereskedem és földbirtok igen központosúlt, sokkal kedvezőbb természeti és társadalmi föltételekkel bir a közvetett adózás tekintetében. Ez utóbbi országnak terjedelmes szárazföldi határa van, a mely igen megkönnyíti a csempészetet. S azonkívül a kis- és középipar sokkal fejlettebb mint a nagyipar, úgy hogy a közvetett adók közegeinek felügyelete alá eső telepek sokkal számosabbak és a mellett szétszórtak. A földtulajdon millió kézben szétforgácsolva fekszik s a kincstár által rendesen leginkább sujtott czikkeket, a szeszes italokat a terület minden zugában termelik, le egészen a legkisebb mezei gazdaságig. Mindezek igen kedvezőtlen körülmények a közvetett adók behozatalára és beszedésére.

Átalában, s különösen igen magas adók mellett, nem szabad takarékosodni a közvetett adók beszedési közegeinél. Hacsak nem akarunk lemondani ez adók jövedelméről, számos és jól fizetett személyzetet kell tartanunk, mely becsületes, értelmes és ügyes lehessen, semmi elkerülhető alkalmatlanságot ne okozzon a kincstárnak, a mi csak kellemetlenséget szül az adózónál, s távol álljon minden érintkezéstől a csalókkal és csempészekkel; szó-

val oly személyzetet, mely tehetséggel, óvatossággal és tekintélylyel, e három ritka és nehezen egyesíthető tulajdonnal legyen megáldva. Franciaország az utóbbi időkben igen sok kifogásra szolgáltatott okot e tekintetben. Egyébiránt bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy a beszedési költségek arányos csökkenését igen sok esetben könnyebb elérni a személyzet szaporítása és fizetésének fölemelése által, mint ellenkező eszközökkel. Léon Say mint a budget előadója s Mathieu-Bodet is kijelentették, hogy gyakran egy új lovas adóhivatalnok vagyis pénzügyőr alkalmazása jelentékeny jövedelmi szaporodásra vezetett egy-egy kerület közvetett adózásában.

Angliában a vám és *excise* kezelési költségei a fönnebb említett szerencsés körülmények következtében nem igen nagyok. Cliffe-Leslie 3 százalékra becsüli azokat, hivatalos okmányok alapján. * Az *Inland Revenue* című, fönnebb többször idézett parlamenti okmányban nehány adatot találtunk az ezen igazgatásnál alkalmazott személyzetről. A különböző rangú alkalmazottak száma 1869-ben 5069 volt, s a költségek 893,701 font sterlingre vagyis 22½ millió frankra emelkedtek. ** Az *Inland Revenue* magában foglalja a közvetett adókat vagyis az *excise*-t, a bélyegadót, s azt, mit Angliában *taxes*-nek neveznek, t. i. a jövedelmi adót, földadót és néhány fényűzési adót. Nincsenek elégséges adataink arra nézve, hogy az adók mindezen nemei között pontosan oszthatnók meg a fönnebb említett kezelési költségeket. Csak megközelíthető számokat adhatunk. Jegyezzük meg, hogy az *Inland Revenue* nem foglalja magában sem a levél-

* *Cobden-Club Essays*, 1871. 233. l.

** *Report of the Commissioners of Inland Revenue* I. kötet, 133. lap.

posta, sem a vám jövedelmeit. Az idézett angol okmány egy más lapján azt látjuk, hogy az 1868/9-ki évben az *Inland Revenue* nyers jövedelme 42.907,050 font sterling, míg a tiszta jövedelem 41.827,604 font sterling, s így a kezelési költségek 1.080,000 font sterlingre vagyis 2·41 százalékra rúgnak. Az angol okmány mindazáltal 3 font sterling, 11 shilling és 7 pennyre teszi a kezelési költségeket, mert beleszámítja a bélyegszámításnál az eladóknak és közvetítőknek nyujtott engedményeket is. Az 1.080,000 font sterling összeg valamivel magasabb mint az *Inland Revenue* igazgatási költségeinél fönnebb említett 893,701 font sterling, kétségtelenül azért, mert ez utóbbi szám csak a személyi kiadásokra terjed ki, míg az első a személyiekre és anyagiakra egyaránt.

Ha számot akarunk adni magunknak a szorosan vett *excise* vagyis a belső közvetett adók kezelési költségeiről, inductió útján a következő eredményre jutunk. Az *excise* jövedelme 1868/9-ben 20.462,000 font sterlinget tett ki, körülbelől az összes *Inland Revenue* felét. Az *excise* közegeinek száma, a központi igazgatás levonásával, 3800-ra rugott, és fizetésök 569,130 font sterlinget igényelt, a többször idézett angol parlamentáris okmány szerint. Föltehetjük, hogy az *excise*-nél az előbbi számból hiányzó központi igazgatás költségei az összes központi kiadások felét veszik igénybe, e közigazgatás fele költsége 102,932 font sterling. Végűl az *Inland Revenue* anyagi kiadásainak fele szintén az *excise*-re fog esni, így ismét 93,140 font sterlinget kell hozzá csatolnunk. Ez úton a következő számokhoz jutottunk:

Az *excise* külön közegeinek fizetése	569,130	font sterling
Az *excise* része az *Inland Revenue* általános igazgatásából (fele rész)	102,932	« «
Az *excise* része az *Inland Revenue* egyéb általános kiadásaiból (fele rész)	93,150	« «
Az *excise* összes kezelési költségei	765,212	font sterling.

Így tehát 20.462,000 font sterling beszedésére 765,212 font sterlinget, vagyis 3·08 százalékot költenek el. Az *excise* kezelése tehát semmivel sem kerül többe, mint az *Inland Revenue* második felének kezelési költségei. De ez onnan van, hogy a bélyegpapir előállítása sokba kerül, s a bélyegelárúsításért megfelelő engedményeket kapnak az eladók és közvetítők; mert az egyenes adók s a bélyegadók hivatalos személyzete maga jóval kisebb, mint az *excise*-é. Olvasóink meg fognak bocsátani, ha nem szolgálhatunk pontosabb adatokkal e tekintetben, de az angol okmányok igen zavarosak s gyakran ellenmondanak egymásnak. Mi több, ugyanegy okmány különböző lapjai is ellenkező adatokat szolgáltatnak ugyanazon tényről. Így a *Commissioners of Inland Revenue* 1870-ki jelentésének 133. lapján, ez igazgatási ág állandó személyzetének költségei 893,701 font sterlinggel, s a bélyegeladók és nem állandóan alkalmazottak hozzászámításával 1.209,840 font sterlinggel szerepel — míg ugyanazon okmány második kötetének 34. lapján az *Inland Revenue* nyers és tiszta jövedelme közti különbség csak 1.080,000 font sterlinggel szerepel, és ugyanazon lap következő hasábján 3 font 11 shilling és 7 pennyre, vagyis 3·6 százalékra teszi az *Inland Revenue* kezelési költségeit, a minek alapján 42.907,000 font sterling kezelési költsége 1,544.652 font sterlingre rúgna. Hogyan

lehessen ennyi ellenmondás közt eligazodni! * Az angoloknak megvan az a jó szokásuk, hogy sokszorosítják budgetjük kiadványait. Csak az a baj, hogy a különböző nyomtatványok még a tényekre nézve sem egyeznek meg egymással, kétségkívül azért, mert az egyikben számba vesznek bizonyos elemeket, melyeket a másiknál elhanyagolnak.

Nagyon sajnáljuk, hogy nem adhatunk e tárgyban szigorúan és kétségbevonhatatlanúl szabatos számokat, de állításunk bebizonyítására megközelítő eredmények is elégségesek. Az excise vagyis a belső közvetett adók kezelési költségei, a posta költségeit ide nem számítva, mintegy 3·8—4 százalékra rúgnak, a mi igen mérsékelt. Más részről a *Statistical abstract*-ból megismerjük a vám kezelési költségeit. 1868/9-ben 991,369 font sterlingre rúgtak 22.424,000 font sterlinges nyers jövedelem mellett, vagyis 4·43 százalékra. 1873/4-ben 20.339,000 font sterling nyers jövedelem mellett a vám kezelési költségei 1.007,652 font sterlinget, vagyis 4·95 százalékot képviseltek.** A kezelési költségek aránya tehát növekedett, a mi nincs semmi különös, minthogy az angolok hosszabb idő óta folyton lejebb szállítják a vámtételeket, sőt egyenesen megszüntetik azok nagy részét és a személyzetet még sem szállíthatják le megfelelő arányban, sőt ellenkezőleg még kénytelenek jobban fizetni közegeiket. S azért a kezelési költségek 1873/4-ben csak igen kis mérvben 18,000 fonttal vagyis 1·8 százalékkal kisebbek, míg a

* Az 1873-ra szóló s 1874-ben megjelent *Statistical Abstract* 10 lapján az *Inland Revenue* kezelési költségeit 1868—9-re 1 millió 581,795 font sterlingre becsüli, a mi ismét különbözik mind a két eddig fölhozott számtól.

** *Statistical Abstract from 1858/9 to 1873/4.* 10. l.

vámok jövedelme 3 millió font sterlinggel vagyis 13 százalékkal szállott lejebb 1860/1-től 1873/4-ig.* Midőn oly szervezet, mint a vámigazgatás az egyszerűség bizonyos fokáig elért, s a vámtételek különben is mérsékeltek, akkor minden ujabb tarifa-leszállítás gyakran fölebb emeli a kezelési költséget a jövedelemhez, minthogy e jövedelem mindig kisebb lesz a nélkül, hogy az annak beszedésével megbízott közegek számát hasonló mérvben lehetne lejebb szállítani.

Mindent összevéve, az angol közvetett adók kezelési költségei nem nagyok. 3·8 százalék az *excise*-nél, 4·95 százalék a vámnál igen szép eredmény. Nem tudjuk pontosan, mibe kerül Angliában az egyenes adók kezelése. Minthogy azonban az összes angol közjövedelmek kezelési költségei — a postaét mindig számításon kívül hagyva — 4·1 százalékra vagyis 66.800,000 frankra rúgnak, 1642 millió franknyi tiszta jövedelem mellett, mintegy 3 százalékra tehetjük az egyenes adók kezelési költségeit, a mely szám körülbelől ugyanaz, mint a melyet Franciaországra nézve kimutattunk. Anglia példája tehát, mindent összevéve azt bizonyítja, hogy a közvetett adók kezelési költségei, ha jól vannak kivetve, nem sokkal magasabbak, mint az egyenes adóknál. De erre azt mondhatnók, hogy az esetben, ha az egyenes adóktól várnók az összes állami jövedelmet, a kezelési költségek jóval lejebb szállanának, mert a személyzeti és anyagi kiadások semmivel nem volnának nagyobbak, midőn 10 százalékos földadó helyett 20—25 vagy 30 százalékos földadót, vagy 2—3 százalékos jövedelmi adó helyett 15—20 százalékos jövedelmi adót szednénk. Ámde e következtetés távolról sem helyes.

* *Statistical Abstract from 1873.* 10. l.

Nagyot téved az emberi természetben, ki azt hiszi, hogy ép oly könnyen hajlik meg óriási egyenes adók, mint mérsékelt egyenes adók terhe alatt. Az adózók sokkal több ellenállást fejtenének ki, jóval nagyobb összegeket igyekeznének eltitkolni, s másrészt a kincstár annál inkább kényszerülne föltétlen igazságra törekedni a kivetésnél, minél magasabbak az adók. Kénytelen volna tehát nagyobbítani a személyzetet, minthogy a megadóztatandó tárgy kimutatása, igazolása, sőt még a lejárt tartozások behajtása is sokkal több nehézséggel találkoznék.

Ha most áttérünk Francziaországra, azt látjuk, hogy a közvetett adók kezelési költségei itt is valamivel nagyobbak mint az egyenes adóknál, de azért a különbség sokkal kisebb a kettő közt, mint azt rendesen fölteszik. Wolowski, mint az 1876-iki budgetbizottság előadója, igen érdekes világításba helyezte e kérdést. Mindenekelőtt szétoszlatott sok közönséges tévedést, melyek eddig homályba burkolták a tárgyat.

Ha megvizsgáljuk a Francziaországban, az állam részére szedett közterhekből befolyó jövedelmet és összehasonlítjuk ama fejezettel, mely az adók és közjövedelmek igazgatásának, beszedésének és kezelésének van föntartva, úgy a következő eredményre jutunk. Az állam közjövedelmeit, a departementok és községek jövedelmei nélkül, 2 milliárd 574 millióra teszi, kerekszámban, az 1876-iki budget előirányzata; míg az igazgatás, beszedés és kezelés költségeit 248½ millióval veszi föl. Ezekből azt hihetnők, hogy a kezelési költségek a nyers jövedelemnek 9·6 százalékára rúgnak, a mi roppant sok. De ez elhirtelenkedett és föltétlenül rossz következtetés lenne. Mind a közjövedelmek, mind a kezelési költségek számtételeit különböző módosí-

tásoknak kell alávetnünk, hogy azokat haszonnal hasonlítsuk egymással össze és megitélhessük, mibe kerül valójában az adók kezelése. Először is le kell vonni a közjövedelmek összegéből 3½ milliót, melyet a *Société générale algérienne* kölcsönzött és állami adósságot képez. Másodszor le kell vonni azon 18 millió frankot is, mely megfelel a «visszafizetések és visszatérítések, adóhátrálékok, jutalmak és kamatleszámítolás» fejezetének, a menynyiben ez összeg csak képzeleti jövedelem. E levonások után az állam nyers jövedelme mintegy 2 milliárd 552 millió.

A mi pedig a kezelési költségeket illeti, melyek látszólag 248½ millióra rúgnak, azt még módosításnak kell alávetnünk. Mindenekelőtt kérdeznünk kell, vajjon nem kellene-e a pénzügyminisztérium központi igazgatásának kiadásait vagyis 20 millió frankot is hozzá csatolnunk. Azt hiszszük, hogy nem; mert a pénzügyminisztérium központi igazgatása ép annyira foglalkozik az állami kiadásokkal, mint bevételekkel, az állami fizetésekkel, mint azok födözetével. Így tehát a pénzügyminisztérium központi igazgatásának költségeiből csak annak felét írhatjuk az adók fedezésének rovására. De másrészt még e felet is elhanyagolhatjuk, mert az állami budgetbe fölvett kezelési költségek nem csupán azon adókra vonatkoznak, melyek az állami kincstárba folynak, hanem legalább részben azon adókra is, melyeket a községek élveznek. E szempontból akár teljesen is mellőzhetjük a pénzügyminisztérium központi igazgatásának költségeit.

Nem kell tehát növelnünk a közjövedelmek igazgatására, beszedésére és kezelésére szolgáló 248½ milliót; ellenkezőleg le kell azt szállítanunk jelentékenyen külön-

böző okokból. E 248 millió különböző elemeket foglal magában, melyeket le kell vonnunk, ha pusztán a szorosan vett kezelési költségeket akarjuk tekinteni. Tudjuk például, hogy Franciaországban az állam, akár helyesen, akár helytelenül, ipazüzésre is adta magát. Az állam az egyetlen dohány- és lőporgyáros. Ez alapon sok drága nyersanyagot vásárol, s azokat műhelyeibe hordatja, hol azután feldolgoztatja. A vásárlási, szállítási és gyártási költségeket nem tekinthetjük kezelési kiadásoknak; mert ha ez iparágak szabadok volnának, az egyes fogyasztók ahhoz hasonló összeget kényszerülnének fizetni a magán iparosoknak, mint a minőt ez alapon ma az államnak fizetnek. Ha erre azt mondják, hogy az állam drágábban gyárt mint az egyesek, erre viszont azt kell felelnünk, hogy mi semmit sem vonunk le a lőpor és dohány nyers jövedelméből, az üzleti álló és forgó tőkék kamatoztatása fejében. Ez alapon le fogunk vonni az adók igazgatásának, beszedésének és kezelésének fejezetéből,a dohány- és lőporgyárak kiadásai fejében, 63 millió frankot. Nem marad tehát több mint 185 millió frank. De vajjon ez összeg híven képviseli-e a közjövedelmek kezelési költségeit Franciaországban? Szerintünk nem, mert foglal még magában oly elemet, melyet abból ki kell küszöbölnünk. A posta kiadásai csakugyan benfoglaltatnak e 185 millió frankban. Ámde a posta nemcsak adójövedelmi forrás; sőt nem is az első sorban, hanem csak mellékesen. Egy közhasznú nagy igazgatási ág az, mely nagy számú személyzetet és jelentékeny kiadásokat igényel. Ha az állam le is akarna mondani minden jövedelemről a postánál, mégis elegendő emberről és anyagkészletről kell gondoskodnia, hogy a póstai közlekedés könnyű és élénk legyen az országban. S azonkívül, ha még egészen lemondana is az állam a postáról és ma-

gánosok kezelnék azt, a közönség nem kevésbbé tartoznék fizetni a vállalat beruházási és kezelési költségeit. Így tehát a közjövedelmek igazgatásának, beszedésének stb. fejezetéből le kell vonnunk azt a 70½ millió frankot is, a mibe a postai személyzet és anyagkészlet Franciaországnak kerül.

Ha így a közjövedelmek igazgatásának, beszedésének és kezelésének fejezetében fölvett 248½ millióból le kell vonnunk 63 milliót a dohány- és lőporgyárak és 70½ milliót a postaszolgálat kiadásai fejében, úgy csak 115 millió marad az adókezelés valóságos költségeül Franciaországban. Másrészt ugyanez összegeket le kell vonnunk az állami bevételekből is, minthogy ez összegek nem képviselnek adókat, hanem csak az állam által a magánosoknak nyujtott szolgálatok szigorú egyenértékét. Az állami jövedelmeknek a kezelési kiadásokkal szembe állítandó összege, e levonások után, nem több mint 2 milliárd 419 millió. 115 milliónyi kezelési költség ez összegnek csak 4·75 százalékát képezi. Hogy e vizsgálatot egészen szabatossá tegyük, még egy csekély és utolsó változást kellene tennünk a fönnebbi számításon. A 2 milliárd 419 millió franknyi jövedelmek közt szerepel az adók jövedelme is 38 millióval, és a 115 milliónyi kezelési költség közt az adóigazgatás 12 millió franknál többel fordúl elő. Ámde az erdőkről majdnem ugyanazt mondhatjuk mint a mit a postáról mondottunk. Állami föntartásuk fontos közszolgáltatás, mely nem törekszik egyedűl jövedelemre, hanem és főleg az ország fönnálló égalji viszonyainak föntartására és a csapadékképződés szabályozására. Az erdők igazgatási költségeinek egy része azonkívűl a községi erdők és és nyilvános helyiségek javára szolgál. Vonjuk le tehát a fönnebb idézett 2 milliárd 419 millióból az erdők által

szolgáltatott 38 milliót, marad 2 milliárd 318 millió, mint valóságos adó;* a kezelési költségek, az erdők igazgatására vonatkozó 12 millió levonásával, leszálltak 103 millióra, a mi 2 milliárd 381 milliónál 4.32 százalékot képez.

Ha most számot akarunk adni minden egyes nagy adónem kezelési költségeinek arányáról, a következő eredményre jutunk. A franczia állam budgetjének legkedvezőbb helyzetü adója, vagyis az, melynek kezelési költségei aránylag legkisebbek, az illeték és bélyeg. 606½ millió jövedelem mellett a kezelési költségek 19 milliót vagyis 3·14 százalékot vettek igénybe 1875-ben. Ez persze még nem bizonyítja azt, mintha az illeték és bélyeg a lehető legjobb adó volna. Francziaországban igen nagy visszaéléseket követtek el ez adóval, s igen egyenetlenül alkalmazzák ma is. De azt az érdemét senki sem vonhatja kétségbe, hogy kezelése kevés költséggel jár. S az illeték és bélyegadó kezelési költségei még kisebbek is volnának, ha, mint azt tennünk kell, az ingó értékekre kivetett adót is hozzácsatoljuk, mely 34 millióra rúg. Ez esetben arra az eredményre jutunk, hogy az illetékek jövedelme 640 millió, míg a kezelési költségek csak 19 millió vagyis nem egészen 3 százalék.

Az illeték és bélyeg után az egyenes adók és az azzal összefüzött közszolgáltatások járnak legkevesebb kezelési költséggel. Az egyenes adókkal összekötött közszolgáltatások azok, melyeket név szerint vezetett adójegyzék alap-

* Itt van még a távirda, mely szintén nem képez valóságos adót s melynek jövedelmeit és kiadásait szintén le kellene vonnunk az adók hozadékából és kezelési költségeiből. Mi azonban nem vonjuk le, mert a távirda kiadásai a mi budgetünkben a belügyminiszterium rovatában fordúlnak elő és nem az adók kezelési költségei közt.

ján szednek. Wolowski jelentése szerint, melyet mint az 1876-iki budget előadója tartott, ez adók 1875-ben 719 milliónyi előirányzott jövedelem mellett csak 3·21 százalékos kezelési költséget okoztak. Meg kell még jegyeznünk, hogy e 719 millió frankban, az egyenes adóknak nemcsak az államra eső része, hanem azon másik rész is benfoglaltatik, mely a departementoknak és községeknek jut, nevezetesen a főadókhoz csatolt pótlékos centime-okban.

A szorosan vett közvetett adóknak vagyis a nem az ország határán szedett fogyasztási adóknak kezelési költségei nem oly nagyok Francziaországban, mint azt általán hiszik. Az állami gyárak kiadásait képező 63 millió levonásával az 1875-re előirányzott 919 milliónyi jövedelem mellett a kezelési költségek 34 milliót vagyis 3·72 százalékot képviselnek. Láthatjuk, hogy ez igen szerény szám, mely nem sokkal nagyobb, mint az egyenes adók kezelési költsége. De aztán cserébe a vámigazgatás költségei igen magasak, pedig a vám a közvetett adók nélkülözhetetlen segédeszköze. A vámkezelés költségei 30 millió frankra rúgnak, 229 millió franknyi jövedelem mellett, a mi 13·1 százalék. Az 1870-iki háború óta a vámkezelés költségei érzékenyen növekedtek. A személyzetet nagy mérvben kellett megszaporítani, mert a vámok erős emelkedése csempészetre csábított, melynek megakadályozása nagyobb felügyeletet igényelt.

Noha e vámkezelési költségek roppant nagyok, míg Angliában igen kicsinyek, a mennyiben nem haladnak meg 5 százalékot, azért e tényből még sem szabad elhamarkodott következtetést vonnunk. A vámok személyzete, mondtuk, a közvetett adók személyzetének nélkülözhetetlen kiegészítője. Lehetetlen volna a belföldön a czu-

korra, dohányra és szeszesitalokra kivetett adókat beszedni, ha nem állana egy sereg vámőr a határon, kik csak a vámdíjak lefizetése után eresztik át a külföldről jövő czukrot, dohányt és szeszesitalokat. A vám kezelési költségeit nem is szabad külön tekintenünk, valamint nem szabad külön számba vennünk a közvetett adók kezelési költségeit. Mindkét igazgatási ágat együttesen kell szemlélnünk, ha helyesen és szabatosan akarunk e tárgyban itélni. Ez esetben látni fogjuk, hogy a vámok és a tulajdonképeni közvetett adók együtt, a nemzeti gyárak költségeinek levonásával, 64 milliónyi kezelési költséggel jártak 1875-ben; s hogy e két adóigazgatási ág jövedelmét 1148 millióval előirányozták, az ugyanazon évi budget alapján. A beszedési költségek aránya a jövedelemhez tehát 5·6 százalék. Ha még tekintetbe veszszük, hogy ez 1875-iki évben, a tényleges jövedelem mintegy 100 millió frankkal haladta meg a budget előirányzatát, melynek alapján az arányt felállítottuk; ha azonkívül meggondoljuk azt, hogy e jövedelmi többlet négy ötödrésze a közvetett adókra és a vámra esik; úgy a költség aránya a jövedelemhez még kedvezőbb lett. Mintegy 1288 millió franknyi jövedelem, és 64 millió franknyi költség mellett a kiadás aránya a bevételhez 5·2 százalék.

Mindent összefoglalva, a beszedés költségei minden országban valamivel nagyobbak a közvetett adóknál, mint az egyenes adóknál, de azért a különbség távolról sem oly nagy, mint azt a nagy tömeg, sőt igen sok közgazda is hiszi.

Angliában 8·8 százalék az *excise* vagyis a belső közvetett adók kezelési költsége, 4 95 százalék a vámoké. S ha összefoglaljuk a kettőt, és helyesen cselekszünk így, oly átlaghoz jutunk, mely nem haladja meg a 4 százalé-

kot. Nem tudjuk mily nagyok ez országban az egyenes adók kezelési költségei, mert némelyek az *Inland Revenue*-ben foglaltatnak, melyek közt az *excise* s a bélyegjövedelem is előfordúl, míg másokat nagyrészt a helyi közegek kezelik. De az egész királyság összes közjövedelmeinek kezelési költségeiből itélve arra következtethetünk, hogy az egyenes adók kezelési költségei legalább is 3 százalékra rúgnak, vagyis csupán 1 százalékkal kevesebbre, mint az *excise* és vámok kezelési költségei együtt véve.

Francziaországban az illeték és bélyeg csak 3·14 százaléknyi kiadást okoz, ha az ingó értékre kivetett adót nem csatoljuk az adóigazgatási ághoz; és csak 3 százaléknyi kiadást, ha az utóbbit is hozzáveszszük. Az egyenes adók 3·21 százalékba kerűlnek, a szorosan vett közvetett adók (a posta nélkül) 3·72 százalékba, az 1875-iki budget előirányzata szerint, vagy épen 3·40 százalékba, ez év tényleges eredménye alapján. A vámok 13·21 százalékba kerűlnek. De ha e két összefüggő és egymást kölcsönösen támogató adóigazgatási ágat egymással összefoglaljuk, s helyesen így kell eljárnunk, úgy együtt véve nem kerűlnek többe 5·25 százaléknál, az 1875-diki év eredménye szerint. Minthogy azonban ez adók jövedelme folyton növekszik, míg a kezelési költségek meglehetősen állandóak maradnak, a kiadás aránya a bevételhez minden közelebbi évben kedvezőbbé lesz.

Szóval a közvetett adók e fogyatkozását, hogy t. i. több költséggel járnak, mint az egyenes adók, a legtöbb író igen túlzó színekkel rajzolta.* De azért valósággal

* Nem beszélünk itt a kapuadókról, melyekről, mint egészen külön adónemről, más fejezetben fogunk megemlékezni. Ámde még e kapuadóknál is, legalább a nagy városokban, távolról sem oly túlságosak a kezelési költségek, mint azt sok közgazdasági

meg van, és elég nagy arra nézve, hogy az előrelátó államférfi ne emelje soha elszigetelten a közvetett adókat, hanem, ha lehet, inkább az egyenes adókat fokozza, vagy legalább egyenletesen oszsza meg e két adónem közt a súlyosabb megterheltetést.

A közvetett adók többé-kevesbbé komoly fogyatkozásaiból már láttunk négyet. Van még egy ötödik is, s ez az, hogy igen sok embert vonnak el a termeléstől. Az illetékkiszabási hivatal, az államjavak és bélyeghatóság 4·276 embert vesz igénybe, a közvetett adók igazgatása 11,465, a vámkezelő személyzet végre 22,929 embert. Szóval a különböző közvetett adók beszedése 38,000 különböző fokozatú közeget kiván. E közegek nem csak annyiból képeznek terhet az országra nézve, a mennyiben őket jutalmazni, fizetni és nyugdíjazni is kell, hanem annyiban is, a mennyiben nem termelik azt, mit mezőgazdasági vagy ipari czikkekben különben előállíthatnának. Az egyenes adóknál a személyzet jóval kisebb. A budgetben egyébiránt nem fordúl elő teljesen, mert ott nem látunk mást, mint az igazgatókat, felügyelőket, főbb segédhivatalnokokat és ellenőröket, kiknek száma 1162. Van azonkívül 85 fő adókezelő, 274 kezelő a külön adónemeknél, a végrehajtók s mindazon különböző személyek, kiket a hivatalnokok magok szerződtetnek és alkal-

iró fölteszi. Az 1872-ről szóló *Statistique générale de la France* II. kötete szerint a kapuadók 1,508 franczia országi községben 199 millió 530,351 franknyi nyers jövedelmet hajtottak 1872-ben, míg a kezelési költségek 17,007,446 frankra vagyis 8·83 százalékra rúgtak. Ez az átlag. Párisban a kezelési költségek nem tettek többet 5,940,000 franknál vagyis körülbelől a nyers jövedelem 5 százalékát. 1840-ig a kapuadók kezelési költségeinek átlaga meghaladta Franczia országban a 20 százalékot. E régi, gyökeresen megváltozott viszonyokra vonatkozik a legtöbb közgazdasági iró munkája.

maznak tetszésök szerint. Igen nehéz pontosan meghatározni azok számát, kik az egyenes adók beszedésével foglalkoznak. Számuk nem igen lesz kisebb 6—7000-nél, de az adószedéssel részint átalában, részint csak egyes különös adók tekintetében megbizott személyek egy része az állami kiadásokat is teljesíti. Az egyenes adók kezelése hasonló adójövedelem mellett kisebb személyzetet igényel, mint a közvetett adók kezelése. Ez igaz. Csakhogy e személyzetet jobban fizetik, mert főleg író és számoló elemekből áll. Azt is lehet ugyan mondani, hogy az egyenes adóknál vagy az illetékeknél alkalmazott hivatalnokok munkája a kincstári előnyön kívül nem minden haszon nélkül való. A kataszter, az illetékkiszabási hivatal jegyzékeinek vagy a jelzálogi nyilvánkönyveknek jó rendben tartása valóságos szolgálatot tesznek a telektulajdonnak. A szorosan vett közvetett adók s a vámok ellenben épen semmi ilynemű előnyt nem nyujtanak. E megjegyzések kétségtelenül birnak némi alappal s érvül szolgálhatnak a tekintetben, hogy csakis a leghatározottabb szükség esetén, és akkor állítsunk föl új közvetett adókat, midőn az egyenes adók uem képesek ujabb megterheltetést elviselni.

Sokan még más fogyatkozásokat és bűnöket is tulajdonítanak a közvetett adóknak, mondván, hogy demoralisálják az országot, eltitkolásra, csalásra, sőt hamis esküre is csábítanak, s aláássák a közegészséget, mert hamisításokra vezetnek az élelmi szereknél. Ez utóbbi nagyon is igaz, különösen ha az adó sok élelmi czikkre irányúl s mindegyikre nagy súlylyal nehezedik. De ez csak egyik nyilvánulása a közvetett adók ama fönnebb említett átalános bűnének, hogy zavart idéznek elő az iparban. A mi pedig a közvetett adóknak a közerkölcsiségre gya-

korolt rossz befolyását illeti, arra elég bizonyítékot találhatunk mindenütt, hol ez adók igen számosak és igen súlyosak. Ámde ez nem a közvetett adók sajátos bűne, melytől az egyenes adók egészen mentek maradtak volna. Ha az egyenes adók igen magasak — különösen ha a jövedelmi adóról van szó, — az eltitkolás, csalás, sőt a hamis esküvés sem maradnak el. Erre azonban ismét joggal mondhatják, hogy az egyenes adók, legalább azok, melyeket a jövedelmi adó módjára bevallás szerint vetnek ki, sokkal kevesebb adózót sújtanak s így kevesebbszer csábítanak és adnak alkalmat a csalásra és hamis esküvésre mint a közvetett adók.

Mindent összefoglalva, mondtuk, hogy a közvetett adóknak hat fogyatkozásuk van: Nem alkalmazhatók szigorú arányossággal az adózók képességéhez. Zavart idéznek elő a termelésben, sőt gyakran megbénítják egyes ágait. Mesterséges szervezetet adnak az iparnak, sőt mesterséges irányt adnak a népességnek, a mennyiben kedveznek egyes osztályoknak mások rovására, s különösen fuvarbérleteket vagy közraktárakat fölhasználható nagyobb kereskedőknek a kisebb kereskedők ellen, kik ily előnyökben nem részesülnek. Valamivel több kezelési költséggel járnak átalában mint az egyenes adók. Még egyenlő költségek mellett is aránylag több embert ragadnak el a termeléstől, kik különben mezőgazdasági vagy ipari foglalkozásokra mehettek volna. Végül, ha magasak, gyakran demoralisatióra vezetnek.

Noha kimutattuk, hogy, a második és harmadik kivételével mind e hibák kisebbek mint azt közönségesen képzelik; noha az is igaz, hogy az egyenes adók sok esetben a fönnebb rajzolt fogyatkozásokhoz hasonló gyarlóságokban szenvednek: a közvetett adók e hibái annyira szembe-

tünők, hogy egy ország sem folyamodnék az adók e neméhez, ha nem nyújtanának oly előnyöket, melyek olykor ellensúlyozzák vagy épen feledtetik hibáikat.

Melyek tehát a közvetett adók emez előnyei? Erre azt felelhetjük: leírtuk már őket a *contrario*, midőn fönnebb kimutattuk, mennyire elégtelenek az egyenes adók.

Az indirect adók egyik átalánosan fölhozott előnye, hogy kevésbbé érezhetők mint az egyenes adók. Ez mindazáltal csak a régebben fönnálló adók tekintetében igaz. Lehetséges, miszerint sok adózó nem gondol arra, hogy a só fontjánál az ár kilencz tizedrészét az adónak kell tulajdonítania. S lehetnek sokan, kik egyszer megfeledkeznek arról, hogy 1 frank 50 centime-ot fizetnek az államnak minden kilogramm kávé után. De abban a pillanatban, midőn az adót behozzák vagy fokozzák, az adófizető nagyon jól érzi terhöket és nagyon jól látja e terhek forrását. A kereskedők nem mulasztják el fogyasztóikat felvilágosítani, ha e részben nem volnának jól értesülve. Sőt mondhatjuk, hogy a közönség sok esetben jóval súlyosabbnak és jövedelmezőbbnek tartja az adót, mint a minő valóban. Csak bizonyos idő mulva szokja meg, úgy hogy nem gondol rá és nem különbözteti meg a dolgok valóságos árától. A határszéleken azonban s azon helyeken, hol a megadóztatott czikket előállítják, mint például sótermő vidékeken, a teher érzete soha nem vész ki a nép tudatából.

Mondják még, hogy a közvetett adók önkénytesek. És ez egyike a legkiválóbbnak azon előnyök közt, miket a közvetett adóknak tulajdonítani szoktak. Sajátságos előny, mint azt mindjárt be fogjuk bizonyítani. De először is az tréfál, ki azt állítja, hogy a közvetett adók önkéntesek. Terjed-e annyira az én akaratom, hogy meg tudjak lenni

só, bor, czukor, kávé, sőt dohány nélkül is, ha azok egyszer megrögzött szokásaimmá váltak? Ép oly könnyen kibujhatnánk az egyenes adó alól is, ha meghúznók magunkat valami nyomorult külváros szerény lakásában, betömnők az ablakokat, melyeken át a világosság behatol, nem vásárolnánk földeket, vagy kivándorolnánk külföldre. Ez ép oly egyszerű volna mint meglenni só, bor, czukor és kávé, szóval mindazon élvezetek nélkül, melyek az élet kellemeit alkotják. Nem áll tehát, hogy a közvetett adó átalában önkéntes. Nem bujhatunk ki alólok, ha csak le nem mondunk az élet minden kelleméről és nem teszszük ki magunkat ezer nélkülözésnek. Legfölebb azt mondhatnók tehát, hogy e közvetett adók közől némelyiket, például a dohány- és szeszadót, kikerülheti az adózó egészségének megrontása nélkül, sőt talán ép annak előnyére.

Az önkénytesség egyébiránt igen rossz tulajdona volna az adónak. Mert tegyük föl, hogy mindenkinek vagy legalább majdnem mindenkinek eszébe jutna, hogy nem fizeti az adót. Ez esetben semmit vagy szinte semmit nem jövedelmezne. Oly adó, mely semmit, vagy szinte semmit nem hoz, igen hitvány adó. Ez eshetőség képezi azon adók hibáját, melyeknek tárgya, legyen az élelmiszer vagy más czikk, nem okvetetlenül szükséges és nem okoz élvezetet minden embernek, a melyeknek fogyasztását tehát csak a divat vagy egyéni szeszély hozza magával. Így Angliában adót vetettek a hajporra, mely igen szép jövedelmet nyújtott mindaddig, míg az elegáns világ és annak cselédsége használta a hajport, mely azonban ma negyvenedrészét sem szolgáltatja annak, mit egyszer hajtott. Az angol hivatalos adatok csakugyan azt bizonyítják, hogy 1812-ben 46,684 személy fizette a hajporadót Nagybritanniában, a mi, fejenkint 1 font sterling és 1 shillinggel számítva az adót,

1,225,000 frankot jövedelmezett a kincstárnak. A hajporos fők száma azonban évről-évre csökkent azon arányban, a mint a modern ruházat s a demokratikus szokások mindinkább háttérbe szorították a XVIII. század öltözetét és aristokratikus ízlését. 1820-ban még 29,199 hajporos ember volt Nagybritanniában, kik 1 font sterling 3 shilling és 6 pennyt fizetve fejenkint, minthogy az adó időközben növekedett, 857,000 frankot szolgáltattak a kincstárnak. 1830-ban a hajporos fők száma leszállt 12,831-re s a jövedelem 376,000 frankra. Azóta a csökkenés mind gyorsabbá vált és 1868-ban csak 853 személyt számláltak, kik hajport használtak s az államnak az 1818-iki és 1840-iki tarifa alapján nem fizettek többet mint 24,700 frankot. * Ime egy adó, mely 1.225,000 franknyi igen tekintélyes összeget hozott a kincstárnak 1812-ben, s a mely ötven évvel utóbb csak 24,700 frankot, vagyis az első jövedelemnek egy ötvened részét hajtotta az államnak. Hasonló sors érhetné a többi önkéntesnek feltüntetett közvetett adókat; tudniillik azokat, melyekben bizonyos esetleges és mulandó ízlés vagy hajlam, divat vagy nevelés s nem egy természeti szükséglet játszsza a főszerepet. Gondoljunk csak arra a hézagra, melyet a dohányzás megszűnte vagy csak csökkenése a franczia budgetben előidézne. Igaz ugyan, hogy e változás nem bizonyos, de még nem is valószinű, legalább egyelőre. A fejenkint való dohányfogyasztást tekintve, Franciaország ma csak a kilenczedik helyen áll Európában. Majdnem megnégyszerezheti fogyasztását, mielőtt elérné Belgium jelenlegi színvonalát. Azon kívül 1870-ig,

* L. *Report of the Commissioners of Inland Revenue with some retrospective history.* 1870. II. k. 178. l.

midőn a tarifa emelése némi mulékony nyomást gyakorolt, a dohányfogyasztás évről-évre emelkedett Franciaországban. Semmi közvetlen veszély nem fenyegeti tehát a kincstárt. Sokáig, sőt talán mindig is megtarthatja azt a 250 milliónyi tiszta jövedelmet, melyet ez adó most hajt. Sőt kétségtelen, hogy ez összeg még nőni is fog. De végre lehetséges, hogy egyszer és lassankint kivesz a dohány iránti szenvedély. És senki nem vonhatja kétségbe, hogy az adó eme sajátsága, melynél fogva a szokás vagy nevelés megváltozása csökkentő befolyást gyakorolhat jövedelmezőségére, kétségkívül hibájául rovandó föl. S mindezen fölül emlékezzünk még Madame de Sévigné nyilatkozatára a kávéról, mely egykor ép úgy kimegy a divatból mint Racine. Lehet azonban, hogy a dohánynak ép oly szívós élete lesz mint Racine-nak és a kávénak. Bármint legyen is, ragaszkodunk azon állításunkhoz, hogy oly adó, mely önkéntes, híjával van a jó adó egyik kellékének. E kellék az, hogy a jövedelem biztos legyen s magától, mintegy gépiesen, növekedjék a nemzeti vagyonosság fejlődésével.

Mondják még a közvetett adók előnyére, hogy kevesbbé népszerűtlenek mint az egyenes adók. Ez állítás nem mindig igaz. Midőn a közvetett adók nem haladnak meg egy mérsékelt tarifát; midőn továbbá a beszedés módja egyszerű, mint például a bélyegnél, sónál; midőn igen nagy mérvben központosított iparágakra irányulnak, minők a czukor és dohány, mely utóbbi egyébiránt a kincstár monopoliumát képezi — ily körülmények közt nem népszerűtlenek a közvetett adók, vagy legalább sokkal kisebb mérvben mint az egyenes adók. Ha a kincstár az egyenes adók pótadói alakjában akarná beszerezni azon összegeket, melyeket a fönnebb említett adókból nyer, vagyis

a bélyegadó 152 millió frankját, a czukoradó 154 millióját, a sóadó 30 millióját s a dohányadó tiszta 250 millióját, szóval ha 586 millióval kívánna többet az egyenes adóktól mint a mennyit azok ma hajtanak, még sokkal nagyobb népszerűlenségnek és sokkal erélyesebb ellenállásnak tenné ki magát. Ez onnan van, hogy az említett közvetett adók könnyen behajthatók, hogy azon kívül rég meghonosodtak az országban, megszokott dologgá váltak és nem járnak sok és gyakori nyomozással és faggatással. De már némely más közvetett adókról, nevezetesen a szeszes italokra és gyúfákra kivetett adókról nem lehet ugyanazt mondani. Ha eltörölhetnők Francziaországban a szeszes italokra kivetett adót, sok hívet szerezhetnénk a kormánynak. Nincs adó, mely ennél népszerűtlenebb volna. S ezt nem annyira az adó magas volta okozza, mint inkább az a sok alakiság, mely számtalan mezőgazdát sújt. Angliában a szeszes italokra kivetett adó többet hoz és kevesebb izgalmat okoz, mert ott e mezőgazdasági vagy ipari termékek előállítása kevés helyen központosúl. A gyúfaadó szintén például szolgálhat arra, mily elégedetlenséget szül az ügyetlenül kivetett közvetett adó. Végül ott van a *gabelle*, melyről mindjárt beszélni fogunk; továbbá az ú. n. egyesített adók *(droits réunis)*, midőn azokat a leltár rendszerével alkalmazták, szintén azt bizonyítják, hogy a közvetett adók olykor ép oly népszerűtlenek mint az egyenes adók. Állítják, hogy I. Napoleon mondta volna St.-Helenán: «A szeszes italokra kivetett adók okozták vesztemet.» S egy nevezetes közgazda, ki a múlt század végén s a jelen század elején írt, viszont azt mondta: «E gyűlöletes egyesített adók egyetlen egy évben két forradalmat idéztek elő; azt, mely a pinczei patkányok (pénzügyőrök) kiirtásának reményében elűzte trónjáról Bonaparte-ot; és azt,

a mely által a várakozásában megcsalódott és földühödött nép visszaadta neki koronáját.»* E szavakban kétségkívül sok túlzás rejlik, de van bennök némi igazság is. Ha azt akarjuk, hogy a közvetett adó ne legyen népszerűtlen, úgy csak oly czikket érinthet, mely termelés dolgában kevés kézben központosúl, mint például a czukor; vagy külföldről jő és a belföldön meg nem terem, mint a kávé; vagy csak a terület bizonyos és korlátolt számú helyén fordúl elő mint a só; vagy végre könnyen állami monopoliummá válhatik, mint a dohány. Mihelyt azonban valamely czikk könnyen termelhető s ennek következtében a csalás is megkönnyűl; mihelyt a házi kutatások és motozások vagy más alakiságok nyomasztókká válnak s a közönség nagy részét terhelik: az adó népszerűtlensége igen nagy és gyakran meghaladja még az egyenes adók iránt mutatkozó ellenszenvet is.** Végül meg kell adni, hogy régisége

* Léonce De Lavergne, *Les économistes Français au XVIII. siècle.* 434. l.

** A legjobb bizonyítékot e népszerűtlenségre Francziaország szolgáltatja a gyufaadóval.

Berlet képviselőnek Wilson inditványára előterjesztett parlamenti jelentése szerint a *Compagnie des allumettes* közegei a következő számú jegyzőkönyvi fölvételeket hajtották végre 1875 folyamában és 1878 első trimesterében:

1875.	I. trimester	185	vagyis havonkint	61.
«	II. «	426	« «	109.
«	III. «	972	« «	324.
«	IV. «	985	« «	330.
1876.	I. «	2,112	« «	704.

Az április havában teljesített jegyzőkönyvi fölvételek száma 904 s a május hó első felében teljesített jegyzőkönyvi fölvételeké 696.

«Nem szabad szem elől tévesztenünk, mondja a jelentés előterjesztője, hogy jelenleg a közegek kis száma következtében csak tizennégy departementben, nevezetesen a Szajna- és Rhône-melletti

igen nagy befolyással van arra mily szemmel néz a közönség valamely adóra. Az emberek legnagyobb része soha nem gondol arra, miben áll tulajdonképen minden egyes adó valódi súlya, s nem fordul e végből bonyolult vagy csak egyszerű számításokhoz is. A nagy tömegre főleg az adó kivetését és beszedését kísérő külső körülmények gyakorolnak élénk benyomást.

Fölhozzák még a közvetett adók előnyeül azt a körülményt, hogy az adózóra nézve legkényelmesebb időben szedetnek; más szóval, hogy a kincstár nem ront rá hirtelen ép abban az időben, midőn meg van szorulva, hanem időt enged neki, hogy tetszése s jövedelmeinek befolyása szerint oszsza be kiadásait. Az adózó eme szabadsága és függetlensége a közvetett adókkal szemben nem teljes, mint azt fönnebb megmagyaráztuk, mert bizony semmi oly élelmi czikket nem nélkülözhet önkéntesen, melyet a létföntartás okvetetlenül megkíván. De azért még is igaz, hogy a legtöbb közvetett adónál kénye-kedve szerint teljesítheti az adózó a fizetést, és ez az e fajta adók valóságos érdeme.

Mindazáltal a közvetett adók mindazon előnyei, me-

departementokban alkalmazzák ez adót egész szigorúságában. De a mily mérvben szaporodnak a közegek, újabb meg újabb vidékekre is kiterjeszkednek. Így a Vosges és Meurthe-et-Moselle departement lakosai, kik eddig megmenekültek a házkutatásoktól, szintén kénytelenek lesznek azt elviselni, s rövid idő mulva egész Francziaország fog szenvedni a társaság közegeinek önkénye alatt.»

«Ha a motozások csak a csalókat és csempészeket érintenék és sújtanák, semmi panasz sem emelkednék a fönnálló rendszer ellen, de magának a társaságnak adatai szerint ötezer vétség bebizonyítására és ötezer jegyzőkönyvi fölvételért húszezer házmotozás történt, vagyis ok nélkül sértették meg tizenötezer ház békéjét és zavarták meg tizenötezer család nyugalmát.»

lyeket fölhoztunk és némely írók ezeken kívül nekik tulajdonítanak, vagy túlzottak vagy nagyon jelentéktelenek. Az e fajta adók komoly és jelentékeny előnyei a következők:

Ez adók, mint mondtuk, körűlbelől az egyetlenek, melyekkel az igen kis vagyonú és munkás lakosságtól kissé nagyobb adójövedelemre lehet szert tenni. Igaz ugyan, hogy az alsó osztályra mérsékelt egyenes adót is lehet kivetni, minő a mi személyes adónk Francziaországban, a *Classensteuer* Németországban; de ezekkel az adókkal, azt hiszszük, igen bajos többet elérni mint a kis jövedelmek 10 százalékát. Részünkről azt tartjuk, hogy oly családtól, melynek 1,500 franknyi jövedelme van, szinte lehetetlen 150 frankot egyenes adó fejében behajtani. Ámde a mai Francziaországban az állami, departementi és községi kiadások $3^1/_2$ milliárdra rúgnak, a mi, az állami jószágok, posta és távirda jövedelmeinek levonásával, mintegy 12—15 százaléka a franczia nép összes jövedelmének. Másrészt kimutattuk, hogy oly országban, hol az átalános szavazatjog uralkodik, minden polgárnak, tehetségéhez képest, részt kell vennie a közterhek viselésében. Oly társadalmakban tehát, melyek nagy állami adósságokkal tartoznak és nagy hadsereget tartanak, a közvetett adók, szerintünk, nélkülözhetetlenek, mert csak ezek segélyével lehet a munkásosztályra és a kisebb középosztályra az állami terhekből rájok eső részt áthárítani.

Egy másik érv a közvetett adók mellett, legalább oly országokban, hol a közkiadások igen magasak, az, hogy lehetetlen a magasabb egyenes adókat teljesen igazságos alapon kivetni, úgy hogy egy ellensúlyozó teher okvetetlenül szükséges. Ez igazságot eléggé bebizonyítottuk fönnebb, s így nem szükséges azzal újabban foglalkoznunk.

A közvetett adók utolsó előnye végre abban a nagy ruganyosságban fekszik, melyet szintén kimutattunk már fönnebb. S értjük ez alatt azt az önkéntes gyarapodási erőt, azt a gyorsan mutatkozó hajlamot, melylyel a közvagyonosság fejlődéséhez alkalmazkodik s maga is növekszik, úgy hogy évenkint nagyobb és nagyobb segédforrásokat szolgáltat az államnak, mit ez utóbbi vagy közhasznú beruházásokra vagy más adók leszállítására fordíthat. Francziaországban a közvetett adók jövedelme 1850—1869-ig 80 százalékkal növekedett. Angliában pedig szintén ez idő alatt ugyanaz maradt a közvetett adók jövedelme, noha igen sok közvetett adót egészen megszűntettek s másokat tetemesen leszállítottak.

E különböző előnyöknek tulajdonítandó, hogy a mi megterhelt társadalmainkban, az egyenes adók mellett, a közvetett adókat is igénybe kell venni. Ha ugyan szabad e hasonlatot használnunk, a nyugot-európai államok oly betegek, hogy csak két mankóval járhatnak. Egy egyetlen mankóval nem volnának képesek mozogni és haladni. Az egészségesebb országoknak csak egy botra van szükségök, melylyel természetesen, sokkal könnyebben lehet elbánni.

Ezzel nem akarjuk azt mondani, mintha nem kellene a közvetett adók egyszerűsítésére, sőt egyenesen több közvetett adónak megszűntetésére törekednünk. A franczia pénzügyi politikának czélúl kellene maga elé tűznie mindazon adók megszűntetését, melyek a gyártott czikkeket terhelik, minők a papir, szappan és gyertya; sőt ha ma nem is, de idővel azon adókat is, melyek a sóra és szeszes italokra súlyosodnak. Az államnak nem kellene más tárgyakat megadóztatni mint a czukrot, dohányt és kávét. Lejebb bővebben ki fogjuk fejteni e tervet.

Végül csak annyit akarunk még mondani, hogy az egyenes és közvetett adók közt mindig kell bizonyos aránynak uralkodnia. Ez arányt, a mennyire csak lehet, mindig számba kell venni és fönn kell tartani. Nagy nemzeti csapások idején az adósúlyosbításoknak egyformán kell irányúlniok a közjövedelmek mindkét ágára. Az 1870-iki háború óta, például, az állam újabb segédforrásainak legalább is négy ötödrészét a közvetett adóktól követelte és csupán egy ötödöt kért, különböző czímen, az egyenes adóktól. Ez utóbbiak: az ingó vagyonra vetett adó, a kereseti vagy patensadó pótlékos centime-jai, a kocsi- és lóadó és az általunk az egyenes adókhoz számított illetékek némely emelései. Az egyenes és közvetett adók arányát tehát megzavarták s így jogos panaszra szolgáltattak okot a munkásosztálynak, noha a legsúlyosabban megadóztatott tárgyak több nemét, minők például a czukor és kávé, jóval nagyobb mérvben fogyasztják a gazdagok, mint a szegények. De azért mégis való, hogy az a gyülekezet, mely az erkölcsi világrend visszaállításával és a nagy társadalmi elvek megmentésével dicsekedett, az osztályérdek oly kiáltó bizonyságát szolgáltatta, minőt keveset találunk a történelemben.

V. FEJEZET.

AZ EGYENES ADÓK. — AZ EGYENES SZEMÉLYI ADÓK VAGY FEJADÓK.

Vizsgáltuk az egyenes és közvetett adók előnyeit és fogyatkozásait általában. Vizsgáljuk most e két nagy osztályba tartozó adókat egyenkint.

Az egyenes adók jellemző vonása, hogy a kincstár egyenesen azon személytől hajtja be az adót, a kinek ez adó terhét viselnie kell. Ezt látjuk a földadónál, a személyi és házbéradónál, az általános vagyoni és jövedelmi adónál s az örökösödési adónál. Erre ugyan azt mondhatnák, hogy nem teljesen szabatos, a mennyiben bizonyos egyenes adóknál közvetitőket tűr meg a kincstár; így például a kamatadónál, e szembetünőleg egyenes adónál, az állam nem fordul minden egyes részvény vagy kötelezvény birtokosához, hanem a társulathoz, mely e részvényeket vagy kötelezvényeket kibocsátotta s azok osztalékait vagy kamatait fizetni tartozik. Ugyanígy az ajtó- és ablak-adónál, mely ha csak ellenkező megállapodás nem történt, a lakóra háramlik s a házbéradó függelékeül tekinthető — a kincstár a háztulajdonossal fizetteti meg az adót, ki azt azután a lakóra tolja vissza. Végre ugyanígy az általános jövedelmi adónál Angliában, a földtulajdonos előlegezi az *Income-tax* azon részét, mely a jelzálogi

hitelezőt terheli, és hasonlóan a társulatok vagy magán üzleti főnökök előlegezik azon adót, melyet hivatalnokaik vagy segédeik fizetni tartoznak. De azért nem hiszszük, hogy e kivételek ledöntenék az átalunk fölállitott szabályt, legfölebb módosíthatnák azt, következőkép: az egyenes adóztatásnál a kincstár egyenesen azon személyhez fordul, melyet az adóval akar érinteni; vagy ha elfogad is egy közvetitőt a végből, hogy könnyebben és biztosabban szedhesse az adót magánál a jövedelem forrásánál, úgy egyszersmind e közvetítőt fölruházza azzal a törvényes joggal, hogy az általa másért előlegesen lefizetett adót, attól a ki azt viselni tartozik, egész teljében visszakövetelhesse.

Az így értelmezett egyenes adó alkalmazásának két fő módja lehet. Az első az, midőn az adót magára a személyre vetjük ki, minden tekintet nélkül vagyonára vagy jövedelmére. A második pedig, midőn az adót a vagyonra vagy jövedelemre vetjük, ezek nagyságához mért arányban. Ez utóbbi esetben vagy egyenkint adóztathatjuk meg a tőkéket és jövedelmeket, mindegyiket a maga külön természete vagy eredete szerint, vagy pedig minden polgár vagyonát vagy jövedelmét mint egészet terheljük az adóval és pedig akár a felek bevallása, akár hivatalos nyomozás, akár bizonyos törvényes vélelem alapján.

Az egyenes személyi adó, melyet gyakran fejadónak *(capitation)* neveznek (németül *Kopfsteuer*, angolul *polltax*) kétségkivül a legrégibb és legátalánosabb adók közé tartozik. Alig van nemzet, mely azt történelmének nagy részében nem alkalmazta volna. Jelenleg eltörülték ugyan már több országban, mint például Angliában, de azért fönnáll más magas civilisatióra emelkedett országokban így Franczia ország és az éjszakamerikai szövetség legtöbb államában.

Ez adó elvileg észszerü és teljesen igazolható, bármit mondjon is sok író, föltéve mindazáltal, hogy igen mérsékelt marad és nem egyetlen adó. Midőn minden polgár részesül az állam védelmében és minden ember bizonyos mértékig élvezi a társadalmi létet, semmi igaztalanságot nem követünk el, ha az ország minden lakosától követeljük az egyenes adót. Sok országban a személyi adó fizetése föltételül szolgál a szavazatjog gyakorlásához. David Wells irataiból látjuk, hogy Massachussetts államában, mely gazdagság és népesség tekintetében a második helyen áll az Éjszakamerikai szövetség minden állama közt, csak a két dolláros (10 frank 70 centime-os) *polltax* lefizetése mellett gyakorolhatja minden polgár szavazatjogát. E *polltax*-et egyébiránt úgy látszik jól fizetik, mert 1870-ben a Massachussetshez tartozó Boston városában 250,700 lélek után 54,242 személy fizette meg a fejadót. S minthogy ez adót csak a húsz évet meghaladott férfilakosoktól követeli a kincstár *, s a húsz évesnél idősebb férfiak körülbelől csak egy negyedrészét képezik az összes lakosságnak, láthatjuk, hogy körülbelől az összes polgárság vagy legalább is annak kilencz tizede megfizette az adót. Francziaországban sokszor követelték, hogy csak azon polgároknak adják meg a szavazati jogot, kik lefizették a személyi adót. E reform, szerintünk, igazságos és helyes volna. Igaz ugyan, hogy hazánkban, a közvetett adók nagy száma mellett, minden polgár hozzájárul az állam kiadásaihoz. De azért nem volna helytelen, ha minden ember, kinek szavazati joga van, egyenes adót is tartoznék fizetni, melyet nagy nemzeti szükség idején föl lehetne emelni.

* *Cobden-Club essays* 1871—1872. 498. l.

A tapasztalás bizonyítja, hogy az e fajta fejadókat nem igen nehéz beszedni. Láttuk mily jól jövedelmez a *polltax* Bostonban, s Franciaország szintén kielégítő példát szolgáltat a személyi adó mellett. Hazánk sok városában fölhatalmazzák a törvényhatóságot arra, hogy a lakosokat egészben vagy részben megválthatja a személyi adótól s a lakbér-adótól, a kapuadó vagyis a városok határain szedett fogyasztási adó egy részének átengedése által. Ez eljárás mellett kétségkívül lehet érveket fölhozni. A kis jövedelmek a fogyasztási adók által bőven járulnak így az állam mint a községek kiadásaihoz, s következésképp méltányosnak tetszhetik, ha azokat teljesen fölmentjük minden egyenes adó alól. E gyakorlatnak egyébiránt szintén megvannak a maga fogyatkozásai. Fölemeli a közvetett adókat, midőn leszállítja az egyenes adókat. S csökkenti minden egyes polgárban azt az érdeklődést, melylyel az állami ügyek és helyi közigazgatás helyes vezetése iránt viseltetnie kellene. A mi fölfogásunk szerint, minden embernek, a ki szavazati joggal bír és szavazati jogot gyakorol, fizetnie kell valamely egyenes adót.

Ez adónak kétségtelenül igen csekélynek kell maradnia, ha egyenlő minden polgárra nézve. Sokkal bővebben szóltunk már arról föntebb, mily nehéz a munkásosztálytól magasabb egyenes adókat behajtani, semhogy szükséges volna e tárgyra újból visszatérnünk. A személyi adó kulcsának alkalmazkodnia kell a különböző viszonyokhoz, az országos és helyi szükségletekhez, a fönnálló egyenes adók nagyságához.

Lehet a fejadót minden emberi lényre kivetni: férfira, nőre, gyermekre egyiránt. De ekkor ez adó igen igazságtalan és faggató. A családtagok száma s különösen a fiatal családtagoké, épen nem a jólét, hanem

inkább a szükség, sőt gyakran a nyomor jele. Azonkívül csakis a felnőtt és férfi-családtagok bírnak politikai jogokkal és politikai befolyással, és így fejenkint nem is lehetnének felelősek az ország adósságaiért és terheiért. Másrészt lehet a fejadót minden nagykorú, szavazati joggal fölruházott polgárra kivetni. Ez az a rendszer, melyet Massachussettsban láttunk. A mi szemünkben ez a helyes. Végül lehet a fejadót, mint Franciaországban, minden a polgári jogokat élvező és szegénynek ki nem jelentett polgárra és idegenre kivetni. Hazánkban, a fejadó szempontjából, polgári jogokat élvezőnek tekintetik minden nagy- vagy kiskorú férfi vagy nő, ki akár vagyona, akár foglalkozása alapján anyagi föntartásáról önállóan gondoskodik. E korcs rendszer rossz. A kiskorú férfiakat és nőket más adók által lehet érinteni jövedelmeikben. A személyi adót csak az igazolhatja, ha a politikai jogok élvezetével jár és azok föltételét képezi.

A fejadózás módjai igen változatosak idő és ország szerint s majd igen egyszerűek, majd rendkívül bonyolultak. Megvan az a hajlamuk, hogy jövedelmi adóvá alakúlnak; és ez átalakulás különféle módon történhetik. Több országban a fejadó fölosztásos adó. Ez azt jelenti, hogy az állam előre meghatározza az összeget, melyet az adónak az egész területen jövedelmeznie kell és ennek alapján kiosztja minden kerületre és községre a ráeső részt, míg a helyi hatóságok ismét a tőlök követelt összeget osztják föl a lakosok közt és ez egyéni fölosztásnál gyakran tekintetbe veszik az egyes adózók vélelmezett vagyonát és jövedelmét. Így történik a fejadóztatás Oroszországban. De akkor a fejadóztatás elveszti tulajdonképeni jellegét. Jövedelmi adóvá lesz és pedig a legrosszabb fajtájából; mert az adózókat önkényesen terhelik meg ép

legközelebbi szomszédaik. Sokkal jobb, ha az állam nyiltan jövedelmi adót vet ki s azt saját közegeivel szedeti. Így legalább kevesebb lesz a faggatás.

Ily fejadóztatási rendszer, mely a kivetés folyamában jövedelmi adóvá fajúl, csak kezdetleges államokban fordulhat elő, hol a közigazgatás több súlyt fektet a könnyű beszedésre, mint az adó méltányos voltára. De viszont igen gyakori, hogy a fejadóztatás, ha nem is alapszik, szorosan véve, az adózó jövedelmén, mégis fokozatos, a mennyiben bizonyos viszonyban áll, nem ugyan az egyes polgár, de a polgárok egész osztályának jövedelmével. Ez az, mit *fokozatos fejadóztatás*nak neveznek. Francziaország és Anglia történelmében végtelen sok ily adót találunk. Ma az Éjszak-amerikai szövetség több államában a *polltax*-ek fokozatosak. Hasonlót mondhatunk Poroszországban a *Classensteuer*-ről, s ugyancsak hasonlót a Sveicz némely államában fönnálló fejadókról.

Lássuk már most mivel lehet e fokozatos fejadókat igazolni. A törvényhozó lemond ugyan arról, hogy egész pontosan megismerhesse az adózó jövedelmét, de mindazáltal azt hiszi, hogy némi megközelítő fogalmat mégis alkothat arról magának. Igen nehéz megtudni, vajjon egyik-másik személynek 5000 frankos vagy csak 4000 frankos jövedelme van-e. De vannak mégis oly jelek, melyekből arra lehet következtetni, hogy bizonyos személy jövedelme 3 és 5000 frank közt mozog, míg egy másiké 1500—3000 frankig terjed, és egy harmadiké nem haladja meg az 1500 frankot. E szerint bizonyos osztályokra osztjuk a népességet, mint azt már a *Classensteuer* elnevezés maga is mutatja; és mindegyik ily osztálytól más és más adót követelünk. Ez adó-keverék természetét könnyű kimutatni. Ez osztályadó ugyanis

kétségtelenül fejadó, hogy minden ugyanegy osztályban levő személy ugyanazt az adót fizeti, noha az ugyanegy osztályhoz tartozó személyek vagyonában vagy jövedelmében igen érezhető különbségek mutatkozhatnak. Másrészt azonban ez osztályadó jövedelmi adó, a mennyiben az adózókat vélelmezett, bevallott vagy kimutatott jövedelmök nagysága szerint más és más osztályba sorolják.

Lássuk néhány példában ugyanegy adónak e kettős alkalmazását. Az egyszerű fejadót nagyon megközelítő fokozatos fejadó állott fönn Indiában, az angol hódítás idejében. A lakosságot három részre osztották: az első, a legmagasabb osztály fizetett 35 shillinget; a második, középső osztály 18 shillinget; a harmadik, a legalsóbb osztály $9^1/_2$ shillinget családonkint. Az adó elég magas volt az utolsó osztályra nézve; nagyobb, de nem jelentékeny a két felsőbb osztálynál. A törvényhozás ez adó által nem akarhatott arányos jövedelmi adót fölállítani. Csak jelentékeny segédforrást akart magának teremteni oly adóban, mely nem járt nehézséggel a kivetésben és némi tekintetet is tanúsított a különböző társadalmi viszonyok iránt, a nélkül, hogy azért a vagyon vagy jövedelem részleges nyomozásába és nehézkes ellenőrzésébe bocsátkozott volna. Ily fajta adót elég jól lehet alkalmazni a kezdetleges országokban.

Olasz- és Poroszország ellenben az iránt szolgáltatnak példákat, hová fejlődhetik a fokozatos fejadóztatás, egy magas fejlettségű pénzügyi rendszerben. Piemontban az 1853-ki törvény három fokozatú: kicsiny, közép és nagy személyi adót állított föl. Ezenkívül még a községi lakosság számaránya szerint is változott az adókulcs. A 3000—6000 lakosú községekben a harmadik fokozat

1 frank 50 centime-ot, a második 3 frankot, az első 4 frank 50 centime-ot fizetett. A 6000 lakosnál többet számláló községekben a kis fokozat 2 frankot, a közép 4 frankot, a nagy 6 frankot fizetett.

Az osztályozás alapját a házbér-adó fejében fizetett összeg képezte. A fejadó az utóbbinak függeléke volt. Elvben minden nagykorú tartozott fizetni a személyi vagy fejadót, sőt az a kiskorú is, ki nem állott más hatalma alatt. A kis fokozathoz számították mindazokat, kik nem tartoztak házbér-adót fizetni, és a kiknek nem volt 3000 franknyi vagyonuk ingó vagy ingatlan értékben. A közép fokozatban szerepeltek mindazok, kiknek 3000 franknál nagyobb vagyonuk volt, ingó vagy ingatlan értékben, habár nem tartoztak házbér-adót fizetni. Ugyane fokozathoz számították azokat is, kik a házbér-adó három legalsóbb osztályában fordultak elő. Végre a nagy fokozatba sorolták mindazokat, kik a házbér-adónak felsőbb osztályaiba tartoztak. Az így megszabott személyi vagy fejadó növekedett a cselédtartó adózóknál 3 frankkal minden nő-cseléd és 6 frankkal minden férfi-cseléd után. Végül nem fizették a személyi vagy fokozatos fejadót: a király és királyi herczegek, a férjes nők, ha férjökkel éltek, a gazdáiknál lakó cselédek vagy másneműalkalmazottak, a főleg munkájokból élő és szegényeknek vélelmezett munkások és napszámosok.*

E néhány részletből megítélhetjük ez adót. Közepet tartott a jövedelmi adó és a tiszta és egyszerű fejadó közt, noha sokkal közelebb állt az utóbbihoz. A kormány arra törekedett, hogy sok nyomozási költség, hosszas vita

* Ez adatokat, valamint a régi olasz államokban fönnállott egyéb személyi adókra vonatkozó részleteket, a következő műből kölcsönöztük: Parieu: *Traité des Impôts* I. k. 148. l.

és az adózók minden nagyobb faggatása nélkül bőségesebb adóforrást teremtsen, mint a minőt az egyszerű és tiszta fejadó szolgáltatott volna. Az adó minimumát, mint láttuk, 1 frank 50 centime képezte a kis fokozatban és a kis községekben; a maximum, a legnagyobb fokozatban és nagy városban oly adózónál, kinek négy cselédje is volt, kikből kettő férfi, kettő nő lehetett, nem rúgott többre 24 franknál.

Az olasz egység előtt fönnálló különböző olasz államok nagy előszeretettel alkalmazták e fokozott fejadókat. Pármában minden bármely nemű és korú személy fizette ez adót, hacsak szegénynek nem vélelmezték. Szegénynek vélelmezték pedig azt, kinek összes napi jövedelme nem érte föl azt az összeget, melyet a lakóhelyét képező község napszámul kiszabott. A napszám 1 frank volt Pármában és Piacenzában, 80 centime a síkföldi községekben és 60 centime a hegyvidékiekben. Az adózókat három osztályba sorolták, a szerint a mint jövedelmök alul maradt 1,000 frankon, vagy 1,000 és 2,000 frank közt ingadozott, vagy 2,000 frankot meghaladott. A legfelsőbb osztály adója háromszor akkora volt mint a középsőé, s a középső kétszer akkora mint a legalsóbbé. Ez egyébiránt nem volt hányados, hanem felosztásos adó, melynek főösszegét a kormány előre megállapította. E főösszeget aztán elosztották a községek közt úgy, hogy mindegyik község lakosainak számát megsokszorozták a három napi munkabér összegével. Az egyes községeken belül a további felosztás a fönnebb jelzett elvek szerint történt. Ez adó egyébiránt igen szerény jövedelmet nyújtott. 1859-ben nem hozott többet 120,000 liránál, 400,000 vagy 500,000 lakos után. A községek pótadókat csatoltak hozzájok. A Piemontban fönnállott személyi adó szintén

nem jövedelmezett jobban, minden sok felosztása daczára. Peppoli szerint, a házbéradóval együtt nem hajtott többet a kormánynak 92 centime-nál, fejenkint.

Toscanában ellenben e fokozatos fejadó sokkal inkább közeledett az arányos jövedelmi adóhoz és többet hajtott mint a többi államokban, a nélkül hogy azért valami jelentékeny összegre emelkedett volna. Ez is felosztásos adó volt, és 1855-ben 1.600,000 frankot hozott, valamivel többet mint 1 frankot fejenkint. Az adózókat minden községben osztályokba sorozták és meghatározták minden osztálynál az adóból arra eső hányadrészt, hogy így elérjék azt az összeget, melyet a kormány minden egyes községre kiszabott. 1855-ben 35 osztályt számítottak Florenczben, és az adó a legalsóbb osztály 3 frankja és a legfelsőbb osztály 300 frankja közt ingadozott. Az adózókat vélelmezett jövedelmeik szerint sorozták a különböző osztályokba.

Mindent összefoglalva: a különböző adók igen bonyolúltak voltak és kevés jövedelmet nyújtottak. Messze elmaradtak a jövedelmi adó termékenységétől és még sem dicsekedhettek a közönséges fejadó egyszerűségével. Meg is szűntek vagy legalább nagy változásokon mentek keresztül az olasz egység megalapításakor, midőn az ingó vagyoni adóval valóságos adót vetettek ki, minden oly jövedelemre, mely nem ingatlantól ered.

Csak kárhoztatnunk kellene a fokozatos fejadót mint önkényeset és terméketlent, ha egy a közigazgatási tudomány terén igen előhaladott állam nem nyújtana példát arra, hogy az e fajta adó jelentékeny jövedelmi forrást szolgáltathat az államnak. Ez állam Poroszország, és ez adó a *Classensteuer*, mely a jövedelmi adónak *(Einkommensteuer)* alapjául szolgál, noha e mellett attól egészen független és önálló adó marad.

A *Classensteuer* nevezetű fokozatos fejadó kiterjed Poroszországban minden adózóra, kinek jövedelme az 1,000 tallért meg nem haladja. A kiknek ennél több jövedelmök van, azokat a jövedelmi adónak *(Einkommensteuer)* vetik alá. Ez adót 1820-ban állították föl. 1851-ben átalakították, és legujabban az 1870-iki háború után ujabb módosításokat szenvedett. Mi az e reformot megelőző időben fönnállott szervezetében fogjuk ismertetni.

Ez adót a háztartás szerint vetik ki. Az a sajátsága van, hogy a legfőbb városok mentek alóla, s mintegy kárpótlásul, hús- és lisztadót fizetnek. Az adózókat három osztályba sorozzák, de mindegyik osztály több fokozatot tartalmaz. Az első osztály, a legalsóbb magában foglalja a bérmunkásokat, cselédeket és napszámosokat, még akkor is, ha azoknak valami birtokuk vagy műhelyök is van, ha e műhely vagy birtok nem elegendő föntartásukra. Ez osztály három fokozatot tartalmaz, melyek elsejében az adózó 2 ezüstgarast és 3 fillért (28 centime-ot), másodikában 5 ezüstgarast (62 centime-ot) és harmadikában 7 ezüstgarast és 6 fillért (93 centime-ot) fizet havonkint. Ez tehát elég magas fejadó, mert évenkint 3 frank 36 centime és 11 frank 16 centime közt ingadozik ez egy osztály adózóinál.

A második osztály magában foglalja a kisgazdákat és iparosokat, kiknek földje vagy mestersége elégséges föntartásukra; továbbá a hasonló helyzetben levő bérlőket, a fizetett egyéneket, kik nem tekinthetők cselédeknek vagy napszámosoknak, végül a hivatalnokokat, orvosokat, jegyzőket, a mennyiben helyzetök a többi ez osztályba tartozó adózókéhoz hasonló. E második osztálynak öt fokozatja van, és az adózók az egyes fokok szerint 10 ezüstgarast (1 frank 25 centime-ot), 12 ezüstgarast és 6 fillért (1 frank

56 centime-ot), 15 ezüstgarast (1 frank 87 centime-ot), 20 ezüstgarast (2 frank 50 centime-ot) és 25 ezüstgarast (3 frank 12 centime-ot) fizetnek havonkint. Az évi adó tehát ez osztály adózóinál 15 frank és 37 frank 50 centime közt ingadozik.

A harmadik osztályba tartoznak azon adózók, kik kedvezőbb helyzetnek örvendenek a nélkül, hogy jövedelmök 1,000 tallérra, 3,750 frankra emelkednék. Ezen a számon túl nem a fokozatos fejadó, hanem a jövedelmi alá esik az adózó. Ez osztálynak ismét négy fokozata van, melyekben a megfelelő adó 1 tallér (3 frank 75 centime), 1 tallér 10 ezüstgaras (5 frank), 1 tallér 20 ezüstgaras (6 frank 25 centime) és 2 tallér (7 frank 50 centime) havonkint. Az évi adó tehát az osztály adózóinál 45 és 90 frank közt ingadozók.

E számok mutatják, hogy ez adó eléggé magas. Föltéve, hogy az első egy 1,500 franknál kisebb jövedelemnek felel meg, a második egy 1,500—2,500 frankig terjedőnek, a harmadik egy 2,500—3,750 frankig terjedőnek: úgy az adó átlag 80 centime 100 frank után az első osztályban, 1 frank 50 centime 100 frank után a másodikban és 2 frank 40 centime 100 frank után a harmadikban. A *Classensteuer* bizonyos tekintetben megközelíti a jövedelmi adót, sőt azonkivül fokozatos természetű is, ha nem is valóságos progressiv adó, mert az aránylag kisebb egyenes adót fizető jövedelmek, minden bizonynyal, aránylag többet fizetnek közvetett adó fejében.

A *Classensteuer* alól nincsen fölmentve más, mint a szegények, katonák és a 16 évesnél ifjabbak és az első osztály első fokozatához tartozó, de 60 évet meghaladott személyek.

Ez adó igen termékeny. Sokkal több jövedelmet hajt

mint a fönnebb említett régebb olasz államok hasonló adói. 1854-ben 8.120,650 tallért vagyis 30.452,487 frankot hozott az államnak. Tíz évvel utóbb, 1864-ben 9.632,126 tallérra vagyis 36 millió frankra rugott az adó hozadéka. A gyarapodás tehát nem volt nagy, különösen ha tekintetbe veszszük a népességnek időközben bekövetkezett szaporodását. Az 1875-iki budget bevételei közt a *Classensteuer* a porosz királyságban, a mint az 1866 után alakult, 41.500,000 márkával vagyis kerek számban 52 millió frankkal szerepel. E szerint mintegy 2 frank 10 centime esik minden lakosra fejenkint, minthogy Poroszország lakossága az 1871-iki népszámlálás szerint 24.693,000 lelket foglalt magában. De nem kell elfelednünk, hogy a 3,750 franknál nagyobb jövedelmet élvező személyeket a szorosan vett jövedelmi adóval *(Einkommensteuer)* adóztatják meg, és nem a *Classensteuer*-ral. Érdekes, hogy a *Classensteuer*, vagyis a 3,750 franknál kisebb jövedelmi, polgárokra kiterjedő fokozatos fejadó, felével többet jövedelmez mint az *Einkommensteuer*, mely a 3,750 franknál nagyobb jövedelmü polgárokat érinti. Valóban míg a *Classensteuer* mint láttuk 41.500,000 márkát jövedelmez az államnak, az *Einkommensteuer* csak 28.047,000 márkával, * szerepel, ugyanez 1875. év budgetjében. Ez bizonyítja, mily ritkák nemcsak a nagy, hanem a középjövedelmek is, s mily kis részét képezik az utóbbiak a nemzet összes jövedelmének. Mert ne feledjük el, hogy az adó kulcsa a jövedelem 3 százaléka az *Einkomensteuer*-nél, míg a *Classensteuer*-nél a jövedelem 0·8—2·4 százaléka közt ingadozik. Alább a jövedelmi adót tárgyaló fejezetben nyujtunk nehány

* L. *Annuaire de l'économie politique et de la statistique pour 1875.* 504. l.

adatot a *Classensteuer* és *Einkomensteuer* alá tartozó adózók számáról és e két adó kölcsönös viszonyáról.

Nem tartjuk szükségesnek újból hiterjeszkedni az e fajta adók előnyeire és hátrányaira. A fokozatos fejadó kivetése sokkal könnyebb, mint a szorosan vett jövedelmi adóé, különösen a lakosság szegényebb részeinél. Egy csomó jel van, a melyek segélyével könnyen és minden részleges nyomozás nélkül lehet az embereket különböző osztályokba sorolni. Ha követnek is el olykor hibát, annak soha nincsenek oly komoly következései, mint a szorosan arányos jövedelmi adónál. Azt mondják azonkívül, hogy körülbelől ez az egyetlen mód arra, hogy a kis jövedelmeket egyenesen és bizonyos arányosság szerint érintsük. Hozzáteszik még, hogy ez oly adó, mely semmi csalódással nem jár, mert a jövedelme mindig eléri a budget előirányzatát. Végül fölhozzák még, hogy az ily adót igen könnyü fölemelni közszükség idején, a nélkül, hogy az adózó csalásra gondolhatna. Igy 1855-ben és 1856-ban, s később ismét 1859-ben a porosz kormány a krimi és olasz háborúk által keletkezhető bonyodalmak iránti tekintetből 25 százalékkal emelte föl a *Classensteuer*-t és az *Einkommensteuer*-t. Mindkét adó hozadéka azonnal s megfelelő arányban gyarapodott.

Az előnyök valóságosak, de van ellensúlyozójok is. Igy az osztályadó vagyis a fokozatos fejadó hozadéka sokkal lassabban gyarapodik, mint az *Einkommensteuer*-é, vagyis a népesség jobb módú részét terhelő jövedelmi adóé. Láttuk, hogy a *Classensteuer* $30^1/_2$ millió frankot hajtott az államnak 1854-ben, 36 milliót 1864-ben, s hogy 52 millió frankkal szerepelt az 1866-iki győzelmei következtében megnagyobbodott Poroszország 1875-iki budgetjében. Az *Einkommensteuer*, e szigorúan a jövedelem

nagyságához alkalmazkodó adó, csak 8.617,500 frankot hozott 1854-ben, 13.369,000 frankot 1864-ben és 35 millió frankot 1875-ben, a megnagyobbodott Poroszország budgetjében. A fokozatos fejadó *(Classensteuer)* jövedelmi szaporodása 18 százalékot tesz 1854—1864-ig, 44 százalékot 1864—1875-ig. A gazdagabb osztályokra nehezedő valóságos jövedelmi adó *(Einkommensteuer)* jövedelmi szaporodása 55 százalékra rúgott az első időszakban 1854—1864-ig, és 161 százalékra a második időszakban 1864—1875-ig. Igaz ugyan, hogy a roppant különbség e fokozatos fejadó s a gazdagabb osztályokat terhelő jövedelmi adó hozadékainak szaporodása közt nem ez adók különböző kivetési módjainak tulajdonítható. Igy bátran állíthatjuk, hogy a gazdagság gyorsabban fejlődött a felsőbb osztályokban, mint az alsóbbakban. Mondhatjuk azonkívül, hogy a mily mérvben gyarapszik a nemzeti jövedelem, ugyanoly mérvben öregbedik az *Einkommensteuer*, vagyis a gazdagokra kivetett adó, a *Classensteuer*, vagyis a kevesbbé jómódú osztályokat terhelő adó rovására. Hivatkozhatunk továbbá arra is, hogy Poroszország 1864—1875-ig több tartományt és igen virágzó várost kebelezett be, nevezetesen Hannovert és Hessen-Casselt s főleg Hamburg és Majna-Frankfurt városát. Mind oly vidékek, hol a vagyon jobban központosúlt, mint a régi porosz monarchiában. Mind e körülmények részben indokolják azt a nagy különbséget, mely a *Classensteuer* és az *Einkommensteuer* jövedelmi szaporodásai közt mutatkozik. De azért nem kevesbbé igaz, hogy a jövedelmi szaporodás e különböző volta, részben az adók különböző kivetési módjainak is tulajdonítható. Az *Einkommesteuer* szigorúan alkalmazkodik az adózók jövedelméhez és ennek következtében sokkal gyorsabban követi is a közvagyo-

nosság öregbedését, mint a *Classensteuer*, mely fokozatos fejadó és csak megközelítő arányosságra törekszik. Az utóbbi adónál a kormányt vagy annak közegeit terheli a felelősség az osztályozásért, s azért nagyon természetesen nem merik az adózókat egykönnyen magasabb osztályba sorozni ma, mint tegnap.

Ha az olvasó oly szives lesz és felüti azt a fejezetet, melyet fönnebb a progressiv adó birálatának szenteltünk, (főleg annak 220—223. lapjait), látni fogja, hogy több sveiczi kanton, nevezetesen St.-Gallen és Thorgau fokozatos fejadókat használnak jövedelmi adók gyanánt.

Kárhoztatják e fokozatos adókat főleg azért, mert önkényesek és erőszakosak s a kincstári községek kényekedvére bizzák az adózó sorsát. Nem alkalmazhatók nagyobb viszásság nélkül másutt, mint Poroszországban, hol a közigazgatás zsarnoki hatalmat gyakorol és roppant tekintélynek örvend a polgárok előtt. Tegyük még hozzá, hogy az utóbbi időben a közvélemény kényszere alatt még Poroszországban is jelentékenyen módosították a fokozatos fejadót, vagy *Classensteuer*-t, a mennyiben még közelebb hozták a valóságos jövedelmi adókhoz.

Van végül a fokozatos adóknak egy hibája, mely igen komoly. Ez az, hogy különösen egyenlőtlenek, és ez egyenlőtlenség nem csupán az adó kivetésében, hanem annak elvében is mutatkozik, a mennyiben ugyanegy adó alá veti a legkülönbözőbb eredetű jövedelmeket. Ha ez adó igen kicsiny volna, és például 3, 5, 8 és 10 frankra rúgna s a szavazati jog gyakorlatának föltételéül szolgálna: úgy semmi szörnyűt vagy gyülöletest nem találhatna benne a közérzület. De a porosz *Classensteuer*-ban az adótartozás igen súlyos, mert 30, 40, 80, sőt 90 frankra is rúg a különböző fokozatok szerint. A mi véleményünk

legalább az, hogy a fokozatos fejadó jóval inkább a multé, mint a jövőé, s hogy rövid időn egészen eltűnik e korcsfaj.

Franciaországban a régi monarchiában, Angliában és majdnem minden országban találunk ily fokozatos fejadókat, főleg nagy nemzeti csapások idején. Ez volt a megközelítőleg arányos adóztatás legkurtább módja.

Napjainkban a személyi adó igen egyszerű. S nagyon helyesnek tartanók, ha a polgári jogok gyakorlatát az adó fizetéséhez kapcsolnák. A forradalom adórendszere, mely az illetékek és vámok kivételével, minden belső fogyasztási adót eltörölt, egy három napi munka értékére alapított személyi adót hozott be. Az egy napi munka árát a helyi hatóság szabta meg. Ez adót a házbéradó *(impôt mobilier)* pótléka gyanánt alkalmazták. Ez 1791-ben fölállított lakbéradó igen bonyolult szervezettel birt. Három részből állt, és ezek a következők:

1. egy jövedelmi adó, melynél az adózó által fizetett lakbérből vontak következtetést, annak jövedelmére;

2. három napi közmunka, melyet minden ember tartozik szolgáltatni, ha csak szegénységét ki nem mutatta;

3. még két más adó, melyek közől az első a cselédek, a másik a fényűzésből tartott lovak száma szerint terhelte az adózót. S noha az egész keverék házbéradó nevet viselt és maga a tulajdonképeni házbéradó felosztásos adó volt, a két utolsó alkatrészt, t. i. a három napi közmunkatartozást s a cselédre és lovakra kivetett adót állandó tételekben szabták ki. Csak magát a tulajdonképeni házbéradót, mely az összes, ugynevezett, házbéradónak első részét képezte, csak ezt lehetett változtatni, fölemelni vagy leszállítani, a szerint a mint azt a szükséglet mérve

vagy az egyes községekre rótt hányadrész követelte vagy megengedte.

Az összetett házbéradó sok részletes módosításon ment át. De ezekkel most nem foglalkoznuk behatóbban. A cseléd- és lóadóhoz járultak újabbak, melyek a kandallókat és hintókat terheltek. A személyi adót bizonyos idő mulva hasonló fokozatos fejadóvá alakították át, minőket Olasz- és Poroszországban láttunk. A III. évi thermidor 7-iki törvény eleinte, minden adózóra nézve egyformán 5 frankban állapította meg az adót. Az V. évi thermidor 14-iki törvény szerint már 30 sous és 120 frank közt ingadozott ez adó. Minden községben egy méltányossági bizottság határozta meg a minden egyes polgárra eső részt. Alig, hogy megteremtették ez intézményt, rövid idő mulva megszűntették. Az ily helyi és népbizottságok sok bajjal járnak, különösen oly országban, hol a politikai szenvedély oly viharos, s a társadalmi egyenetlenség oly erős, mint Franciaországban. A VI. évi fructidor 26-iki törvény ismét három napi közmunka-tartozásban állapította meg a személyi adót. A napi munka árát minden községre nézve a megyei tanács határozta meg évenkint, de ez ár 50 centimenél kisebb és 1 frank 50 centimenél magasabb nem lehetett. Ez általános tarifák változatlanok maradtak egészen a mult század végeig, noha a munkabér az alatt kétszer, sőt háromszor is magasabbra emelkedett.

A személyi adó Franciaországban ma is együtt jár a házbéradóval. E két adó együtt véve fölosztásos adó. Lássuk mikép egyeztetik össze e fölosztásos adó jellemét a személyi adó egyéni hányadával. Azon részt, mely a személyi és házbér-adóból minden egyes községre esik, előbb fölosztják az adózók közt, mint személyi adót, az egy napi munka értékére vonatkozó állandó tarifa szerint. E fölosz-

tással még nem merítik ki a községre eső adót. A község által fizetendő adóösszeg fönmaradt részét, a lakbérek aránya szerint osztják föl újra, az adózók közt.

A személyi adónak Francziaországban két sajátsága van, melyek közől az egyik gyakran fordul elő más országokban is. Oly községben, hol kapuadót szednek, a személyi és házbér-adót egészben vagy részben a kapuadó egy részének átengedése által is lehet fizetni. A kérvényt, melylyel egy egyenes adót közvetett adóval cserélnek föl, a törvényhatóság tanácsa terjeszti a prefekthez; és a törvényhatóság tanácsának határozatait csak akkor lehet végrehajtani, ha azok egy kormányrendeletben megerősítésre találtak.

Ha a személyi és házbéradó megváltása csak részleges, a község által kapuadójából nem födözött adórészletet csak a lakbéradók alapján lehet fölosztani. Sőt gyakran megtörténik, hogy e fölosztásnál a kisebb lakbérek ép úgy mentek maradnak mint a személyi tartozás.

Láttuk fönnebb, hogy Poroszországban hasonlóan járnak el a *Classensteuer*-nél vagyis a fokozatos fejadónál. Ez adót ugyanis hús- és lisztadók helyettesítik a városokban. Mindenki méltányolhatja azon okokat, melyek Francziaországban a törvényhatóságok tanácsait s a törvényhozást arra vezették, hogy még egy könnyű, egyenes adó alól is fölmentsék a városi lakosságot, mely a kapuadó neve alatt oly jelentékeny közvetett adóterhet visel. Mindamellett mégis sajnálnók, ha a személyi adó egészen eltűnnék Francziaország nagy városaiból. Többször kifejeztük azon elvünket, hogy mindenkinek kellene egyenes adót fizetnie. Ez elvhez ragaszkodva helyesebbnek tartanók, ha a személyi adó s akár a házbéradó is fönmaradna nagy városainkban, és inkább egy pár oly kapuadót szállítanának

le vagy törűlnének el, melyek a legnélkülözhetetlenebb élelmi czikkeket sújtják.

A franczia személyi adók fönnebb említett második sajátsága az, hogy az 1832. április 21-iki törvény szerint a személyi adó ment minden községi vagy állami pótlékos centime-tól, vagyis minden pótadótól, melyekkel akár a község vagy departement, akár magának az államnak rendkívüli szükségleteit födözik. A személyi adó, melynek csak fő tétele van, de pótcentime-jai nincsenek, egy évre 1 frank 50 centime minimum és 4 frank 50 centime maximum közt váltakozik. Ha valóban azt akarjuk, hogy egyenlő legyen a három napi napszám mai értékével, 4 frank 50 centime-nak kellene lennie a minimumnak és legalább 9 franknak a maximumnak. Mert nincs Franczia országban város, hol a napszám kisebb volna 1 frank 50 centime-nál, és a nagy városokban, sőt még a virágzó mezei vagy iparos vidékeken sem esik soha 3 franknál lejebb.

A személyi adó jövedelme természetszerűleg igen csekély Franczia országban, minthogy a napszám értékét ily alacsonyra becsülték. A személyi adó alá tartozó személyek száma azonban mindig növekedett. Egy kimutatás szerint, melyet Parieu adóügyi munkája tartalmaz,* a személyi adó jegyzékébe fölvett adózók száma 6.345,994-ről 1850-ben, 7.434,465-re emelkedett 1866-ban, míg másrészt azon személyek száma, kiket a kapuadó egy részének átengedése fölmentett a személyi adó alól 365,327-re rúgott 1866-ban. Végre a jegyzékekbe fölvett személyi adók jövedelme, nem számítva tehát a kapuadók által megváltott személyi adókat, 12.811,100 frankot tesz 1850-ben és 14.762,000 frankot 1866-ban. E tizenhat évi időközben te-

* I. k. 158. l.

hát az emelkedés 2 millió frankra vagyis mintegy 15 százalékra rúgott. Mindenesetre igen gyönge gyarapodás, mely azonkívül egyedül a jegyzékbe fölvett személyek szaporodásából ered. A mi azt bizonyítja, hogy a megyei tanácsok által vezetett tarifákban veszteg maradt a napszám értéke. Parieu mondja, hogy az esetben, ha a személyi adókat kivetik azon városokban is, melyek azokat kapuadójok egy részével megváltották, úgy e személyi adó hozadéka mintegy 1.400,000 frankkal gyarapodott volna, és így állíthatjuk, miszerint a személyi adó 1866-ban Francziaországban mintegy 16 millió frankot jövedelmezett, vagyis 50 centime-ot fejenkint.

A személyi adó alá tartozó adózók száma, ha azokat is hozzá veszszük, kiket a kapuadó részleges átengedése ez adó alól kiváltott, 1866-ban nem volt kevesebb 7.799,000-nél. Föltehetjük, hogy a jelen pillanatban, Elzász és Lotharingia elvesztése daczára, a 8 milliót is eléri. Ha az egy napi munka értékét valóságos ára szerint vennők föl, vagyis 1 frank 50 centime-mel a legszegényebb vidékeken és 3 frankkal a nagy városokban és gazdag vidékeken; szóval, ha 1 frank 75 centime-et veszünk föl átlagul egész Francziaországra nézve: úgy 5 frank 25 centime esnék minden adókötelesre, a mi 8 millió adózó mellett 42.000,000 frankra rúgna, vagyis 26 millióval többre mint jelenleg. Adórendszerünk ez egyszerű változtatásával eltörölhetnénk némely kifogás alá eshető közvetett adókat, mint például a sóadót, melynek hozadéka mintegy 30 millió. Ezt mindenesetre igen kedvező eredménynek tehinthetnők. S elérhetnők azt az által is, ha a személyi adót egy, két vagy négy részletben leróható, 5 frankon túl nem terjedő adóval helyettesítenők, mely minden polgárt terhelne, ki politikai jogokkal van fölruházva. Ezt semmi esetre nem mond-

hatnók antidemokratikus intézkedésnek, minthogy Massachussetben és az északamerikai szövetség egyéb államaiban is fönnáll. Bostonban, mint David Wells irataiból tudjuk, a szavazatjog gyakorlatával összekapcsolt fejadó 2 dollár (10 frank, 70 centime). Nem nevezhető nagyobb tehernek, ha 1875-ben 5 frankot kérünk minden nagykorú francziától, ki 1792-ben egy 1 frank 50 centime-tól 4 frank 50 centime-ig terjedő adót fizetett.

Távol vagyunk attól, hogy elvessünk minden egyenes fejadót. Ellenkezőleg azt hiszszük, hogy az ily adó kitünő eredményeket mutathat föl, ha mérsékelt. Fölmenthet oly fogyasztási adótól, mely a legnélkülözhetetlenebb fogyasztási czikket terheli, minő a sóadó. Azt a meggyőződést keltheti a népben, hogy az adófizetés a polgári jogok gyakorlatának nélkülözhetetlen föltétele; s hogy a kincstár nyíltan és közvetités nélkül is megkövetelheti a munkás osztályoktól, miszerint ha egészen nem is, de legalább részben ők is viseljék az állami kiadásokból rájok eső hányadot. Szerintünk igen nagy hibát követett el a franczia törvényhozás, midőn a személyi adó alapját képező egy napi munka értékét egyszer s mindenkorra megállapította. Emelni kellett volna a tarifát, a szerint a mint a munkabér emelkedett, s ugyanakkor a szavazatjogot a személyi adó fizetéséhez kellett volna kötni. A fokozatos fejadókat ellenben föltétlenül kárhoztatjuk.

VI. FEJEZET.

A VAGYONI ADÓK. — A FÖLDADÓ.

Tárgyunk logikai összefüggése talán azt kivánná, hogy most, midőn a személyi adó vizsgálatát befejezzük, a polgárok összes jövedelmét vagy vagyonát terhelő adókra térjünk át. A szigorúan a polgárok képességéhez mért adók fogalma, mint ellentét, valóban legközelebb fekhetik a fejadókhoz. De a történelem azt bizonyítja, hogy az általános vagyoni vagy jövedelmi adók később szerepelnek, rendes és állandó adóforrás gyanánt, mint azon adók, melyek a földet, házakat, a munka eszközeit, a lakások vagyoni értékét, a fényűzési tárgyakat vagy az iparűzést terhelik. Az általános vagyoni vagy jövedelmi adók meghonosításánál a mi régi társadalmainkban igen nagy akadályúl szolgál az a nehézség, mely akkor mutatkozik, midőn ez új általános adót a különböző régi, biztos hozadékú s a jövedelem és vagyon különböző forrásaiból eredő adókkal megegyeztetni akarjuk. Vizsgáljuk tehát csak ez adókat, mielőtt az általános jövedelmi, vagy jövedelmi adókkal, az *income-* és *property-tax*-ekkel foglalkoznánk.

Az első, mely elénk áll, a földadó. Mondhatjuk, hogy ez a legátalánosabb és legrégibb minden adók között. Háramlása, kivetése, kulcsának állandó vagy változó volta a legfontosabb közgazdasági kérdéseket támasztja.

Hogy a különböző kormányok mindig a földre vetették először szemeiket, mint kitünő adótárgyra, azon nincs mit csodálnunk. A földtulajdon minden másnál nagyobb mérvben élvezi az állam nyujtotta biztosságot, valamint az állam vagy községek által életbeléptetett közmunkák hasznát. A földtulajdon egyébirant épen nem oly régi formája a tulajdonnak. Kiváló közgazdák, többek közt Lavaleye is bebizonyították, hogy e tulajdon azon föltétlen alakban, melyet mi a *dominium absolutum* alatt értünk, az ezzel együttjáró terjedelmes jogokkal, sokkal ifjabb eredetű mint például a barom, a munkaszerek, házak és bútorok fölött gyakorolt tulajdon. De azért a földtulajdon régibb mint az ingó, mint azt ma értjük, nevezetesen régibb legalább mint a mindennemű ipari és kereskedelmi vállalatokban való részesedés. Végül a földtulajdon kétségtelenül sajátos jeleggel bír. Eredetileg a föld közös tulajdona volt az embereknek. A tulajdonos bizonyos tekintetben előnyt von a föld termő erejének közreműködéséből, mely az ember munkájának közvetlen eredményén kívül külön *bonum*-ot szolgáltat neki, melyet a jelenkor közgazdái *földjáradék*nak kereszteltek el, míg a physiocraták a *tiszta jövedelem* kétértelmű elnevezéssel illették. A földtulajdon tehát bizonyos szolgáltatással tartozik a társadalom iránt azon eredményért, hogy kizárólagos hasznára fordíthat egy régebben köztulajdonban levő, bizonyos tekintetben önkéntes termő erőt, mely mindent összevéve, többet ad mint a mennyit kap. Míg nem foglalták és nem sajátították el az egész területet, a törvényhozó épen nem helyezkedik ez álláspontra. De jogosnak kell tartanunk, ha ez álláspontot elfoglalja akkor, midőn a föld az egyéni tulajdon hatalma alá került. Ekkor már a földadót úgy tekinthetjük mint haszonbért, melyet a földtulajdonos a társadalomnak

fizet oly gazdagság élvezeteért, mely eredetileg közös volt, de most már csak korlátolt mennyiségben létezik. Nem föladatunk e helyen az egyéni földtulajdon okait igazolni vagy kifejteni. E rendszer valódi igazolása abban rejlik, hogy ez az egyetlen, mely a föld kellő kihasználását biztosítja, mely a föld mívelését a lehető legmagasabb fokra viszi, és a mely a társadalomnak az állati és növényi termékek legnagyobb mennyiségéről kezeskedik. De azért nem kevesbbé áll, hogy a földtulajdonos bizonyos tekintetben haszonbérlője az összes társadalomnak, mint egésznek, s hogy e társadalomnak mint ilyennek, bizonyos szolgáltatással tartozik az általa elsajátított természeti erők használatáért.

A földtulajdon tehát kitünő adótárgy, három oknál fogva: Először, mert talán minden másnál több hasznot húz a társadalmi biztosságból és a közhatalmak által életbe léptetett közmunkákból. Másodszor, mert a gazdagság egyedűli alakja s talán a jövedelem egyedűli forrása volt a multban, s mert a tétlen osztályok legfőbb jövedelmi forrása még ma is, a legtöbb civilisált társadalomban. És végűl harmadszor, mert a földtulajdon sajátos természettel bír, a mennyiben kizárólagos egyéni használatot enged oly dolgon, mely eredetileg az összeség köztulajdonát képezte; és mert a földtulajdonos bizonyos tekintetben az összes társadalom haszonbérlője s oly adót fizet, mely a talajban rejlő természeti erők által nyújtott haszonnak megfelel.

A földadó a civilisátió és földmívelés fejlődése szerint, fokozatosan különböző alakokat vett föl. Eleinte a föld terjedelme szerint vetették ki. Minden hold, tekintet nélkül a mívelési ágra, a tiszta vagy nyers jövedelemre, ugyanazt a bizonyos adót fizette. E rendszer kitünő az új

országokban, hol még nem került mívelés alá az egész terület, például a gyarmatokban. S ott csakugyan ezt alkalmazzák általában, legalább bizonyos ideig az új földekre adott engedélyeknél. Ez adó érdeme a nagy egyszerűség. Minthogy az, mit mi földjáradéknak vagy haszonbérletnek nevezünk, még nem létezik e majdnem szűz vidékeken; minthogy kevés tőkét fektettek e földekbe; s minthogy a társadalom érdeke is azt kívánja, hogy azon földek kerüljenek először mívelés alá, melyek talaja a legjobb, vagy legalább azok, melyek mívelése az adott közlekedési eszközök és közmunkák mellett a legkevesebb nehézségekkel jár: semmi kifogást nem támaszthatunk ez egyforma adóztatás ellen, a társadalmak zsenge korában. Igaz ugyan, hogy ily adó igen keveset hoz. Alig fedezheti a helyi és közlekedési kiadásokat. De az új államok, nevezetesen az ifjú gyarmatok szükséglete igen korlátolt, és egyedüli jelentékeny jövedelmi forrásukat a vámadó képezheti, azon adó, melyet mi Francziaországban *octroi de mer*-nek nevezünk, s a mely nem lévén védelmi természetű, nagy könnyűséggel szedhető minden fogyasztási czikk után.

Ez egyenlő földadó, noha igen ajánlatos oly társadalomban, mely még alakulófélben van s még nem vetette az egész talajt mívelés alá, csakhamar igen igazságtalanná válnék oly társadalomban, melyben már az egész terület mívelés alá került, s a földmívelés bizonyos haladásokat mutathat föl. Egy a civilisátióban előre jutott és sűrű népességű társadalomban azonkívül igen jelentéktelen jövedelmet is hajtana. Az egyenlő adó egyik elengedhetetlen föltétele ugyanis, hogy lehetőleg mérsékelt maradjon.

Mielőtt azon földadóhoz érnénk, mely szigorúan alkalmazkodik a tiszta jövedelemhez, gyakran még más rendszerekkel is találkozunk, melyek az elsőnek mintegy

útját egyengetik. Így különböző osztályokba sorolhatjuk a földeket, és mindez egymástól különböző osztályokra különkülön állapíthathunk meg egy-egy adókulcsot, mely azonban mindig egy egész osztályra terjed ki. Így Mecklenburgban három osztályba sorolják a földeket, s mindegyik osztálynak megvan külön a maga egyenlő s a holdak száma szerint kivetett adója. Láthatjuk, hogy e rendszer az előbbinek csupán kissé javított kiadása.

Más országokban az ekék, barmok vagy gyümölcsfák száma szerint vetették ki a földadót. Ez már haladás, az imént említett eljárással szemben. De még ez is oly rendszer, mely csak kezdetleges országoknak felel meg, hol a földmívelés még külterjes, hol a mezőgazda kevés előleget nyújt a talajnak, s hol a mívelési mód még egyenlő és durva. Ez országokban, hol a földmívelés még nem áll felvilágosodott eszmék befolyása alatt, hanem csak a szokáson és hagyományon alapszik, mindenütt majdnem ugyanúgy végzik a munkát, s bizonyos számú ekével mindenütt körülbelől ugyanazt az eredményt érik el. Ugyanitt a barmok mindenütt ugyanazok és igen kevés különbség jelenkezik, akár értékükben akár a mezőgazdaságnál való alkalmazásukban.

Az előbbieknél sokkal elterjedtebb és átalánosabb volt régenten, és sokkal több szivósságot tanusít ma is az a rendszer, mely a tized nevezete alatt ismeretes. Minden régi civilisatió alkalmazta e pénzügyi rendszert, mely látszólag ép oly egyszerű mint méltányos. A keleti tartományokban még ma is fennáll. Az aratás idejében megállapítják a termést és levonják belőle egy tizedrészét, sőt olykor többet, mert a tized szót, idővel, eredeti értelmét meghaladó módon is alkalmazták. A tized jellemző sajátsága tehát abban áll, hogy szoros arányban áll a nyers

jövedelemmel. Régebben, a kevéssé fölvilágosodott társadalmakban, az e fajta adó igen csekély visszásságokkal járhatott. Csereközegek még nem léteztek, s így az adók természetben való beszedése menthető volt. Azonkívül a földmívelést általában külterjesen és igen durva módon űzték, minden nagyobb tőkebefektetés nélkül. Ily viszonyok közt a nyers és tiszta jövedelmek aránya, más szóval a mezőgazda nyeresége, sokkal kisebb eltéréseket tanusított, mint a mi előhaladott civilisatiónkban.

Midőn azonban a társadalom a művelődés bizonyos fokára ér, a tizedrendszer föntartása majdnem legyőzhetetlen gátat emel a mezőgazdaság fejlődése elé s ugyanakkor kiáltó igazságtalanságra is vezet. Sokkal helyesebb volna még az ekék, barmok vagy gyümölcsfák szerint kivetett adó. A haladó mezőgazdaság sajátsága abban rejlik, hogy nagy tőkéket fektet a földbe, trágya és több kézimunka alakjában nagy előlegeket nyújt a talajnak. Ebből az következik, hogy minél haladottabb a mezőgazdaság, annál kisebb lesz a tiszta jövedelem a nyers jövedelemhez képest, mert a nyers jövedelem igen nagy részét elnyeli a trágya és munka alakjában nyújtott előlegek visszatérítése s a befektetett tőkék kamatja és törlesztése. A hol megelégszenek azzal, hogy egy ekevassal túrják a földet, s minden évben uj földbe vetnek, míg nagy területek parlagon hevernek, ott a tiszta jövedelem gyakran meghaladja a nyers jövedelem felét, s olykor eléri annak harmadát. Ott ellenben, hol a mezőgazdaság tudományná lesz, ez az arány megdől, a költségek elnyelik a nyers jövedelem kétharmadát, olykor háromnegyedét s tetemesen lejebb szállítják a tiszta jövedelem arányát. Igaz ugyan, hogy egy jól mívelt hold föld általában sokkal nagyobb tiszta jövedelmet nyújt, mint

az olyan hold föld, melyet alig érint az eke. De a nyers jövedelemhez arányítva, sokkal kisebb a tiszta jövedelem az első esetben mint a másodikban. Ha tehát a már haladottabb országban honosítunk meg oly adót, mely a nyers jövedelem egy tizedrészét veszi igénybe, úgy ez adó a tiszta jövedelemnek legfölebb ötöd-részét képezendi, a kezdetleges módon mívelt földeknél, míg az igen előhaladott mívelésű földeknél a tiszta jövedelemnek harmadát, sőt felét is képezheti. A tized tehát akadályozza a talaj jó mívelését. Bátorítja a rossz gazdát vagy legalább leveszi vállairól egy részét amaz adónak, melyet fizetnie kellene, és viszont túlságosan megterheli az ügyes mezőgazdát, szóval megzsibbasztja törekvését.

Van mindazáltal egy módja annak, hogy ez adórendszer megtartása mellett is enyhítsünk a tizeddel járó visszásságokon. E mód abban áll, hogy tekintetbe vesszük a különböző mívelési ágakat és nem követeljük a tizedet mindegyiktől ugyanazon arányban. Ha például megállapítjuk, hogy a len vagy repcze mívelése a nyers jövedelemhez képest sokkal több előleget kivánnak mint a gabna mívelése, megtehetjük, hogy a len vagy repcze után a nyers jövedelemnek csak 5 százalékát szedjük a tized fejében, míg a gabnától ezentúl is 10 százalékot szedünk. Egy hozzánk közel álló időben, Ausztria császára, II. József, ehhez hasonló eljárást követett. A nyers hozadékra akarta kivetni az adót, de a különböző mívelési módok szerint változó arányban. E rendszer bizonynyal kevesebbé rossz, mint a tiszta és egyszerű tized. De azért még mindig nagyon fogyatékos, mert még ugyanegy jószág termelésénél, például a gabnamívelésnél is, végtelenül változó arányok fordúlhatnak elő a gazda előlegei s az elért hozadék közt.

A tizeddel azonkívül egyéb visszásságok is járnak. Ha, mint ez rendesen történik, a kincstár állapítja meg évenkint az aratás idején a termésből rájutó részt, úgy a megállapítás e gyakori ismétlése nem történhetik a mezőgazdaság komoly megkárosítása nélkül. Akár az állam akár a tizedbérlő nagy számú hivatalnokokat kénytelen tartani, minden egyes gazdaság termésének igazolására. S minthogy az aratást ugyanegy országban, ugyanazon pillanatban végzik, akár mily nagy számban lesznek is e hivatalnokok, mégis igen nehezen fognak teendőikben úgy eljárni, hogy ne zavarják foglalkozásukban a gazdák egy részét. Törökországban például, hol az aratás csak a tized közegeinek jelenlétében, vagy a tized hivatalos megállapítása után mehet végbe, a mezőgazda, ép e rendszer következtében, nem arathat a kellő időben és nem mentheti meg termését a fenyegető időjárástól. Szóval a nyers hozadék arányában kivetett adó a nyers hozadék megcsorbítását vonja maga után.

Van azonban a tizedrendszernek még egy sokkal kevesbbé ismert hatása. Súlyosbítja a gazda terheit és gyarapítja a kincstár jövedelmét ép a rossz termések idején. Ez állítás az első pillanatra különösnek látszhatik, de mindazáltal nagyon is igaz. Vegyünk egy országot, melyben a nép évi táplálékára szükséges gabnamennyiség átlaga száz millió hektoliter. Tegyük föl, hogy a hektoliter átlagos ára 20 frank. Rendes körülmények közt tehát az állam 200 millió frank értéket szedne be a tizeddel. De ha már most kedvezőtlen időjárás következtében egy negyedrészszel kisebb lesz, és 15 millió hektoliterre száll le a termés, az állam $7^1/_2$ millió hektolitert fog beszedni, a tized fejében. Ámde tudhatjuk, hogy midőn fogyatkozás mutatkozik a termésben, az árak emelkedése

sokkal erősebb arányú mint a hiányzó hányad. Midőn a termés hiánya egy negyedrésze az egész átlagnak, az ár legalább felével magasabbra emelkedik az átlagnál. A 7½ millió hektolitert tehát, melyet most az állam beszed, nem 20, hanem 30 frankjával kell számítani, a minek következtében az állam részesedése 225 millió frankra fog emelkedni, 200 millió frank helyett. Vagyis a tizednek az a hatása, hogy a kincstár több jövedelmet hoz a közínség idején, mint rendes körülmények között. Ez történik legalább a mezőgazdaság leglényegesebb és legegyszerűbb termékeinél. Ezek nyomán megítélhetjük, menynyire helyeselhető erkölcsi szempontból az a rendszer, mely annál jobban sújtja az országot, minél nagyobb a csapás, melyet különben is elviselnie kell.

Térjünk át a földadó tökéletesbített kivetési módjaira. Ilyen főleg kettő van. Kivethetjük a földadót a birtok csereértéke szerint, a mint ezt bizonyos meghatározott számú évek alapján megállapítják. Vagy kivethetjük a föld tiszta jövedelme szerint, a mint ezt a hivatalos becslések és kataszteri adatok alapján kimutatják. Európában általában az utóbbit fogadták el, azzal a fontos különbséggel, hogy egyes országokban, mint Franciaországban, a jövedelem megállapítása egyszer s mindenkorra történik úgy, hogy állandó és változatlan marad; míg más országokban ellenkezőleg vagy folyton megujitják vagy legalább korszakonkint megigazítják a kimutatásokat.

Az elsőt e két mód közől, mely szerint az adó kivetésénél a birtok csereértékét tartják szem előtt, bizonyosan a legkönnyebben alkalmazhatják. Azokban az országokban, hol a pénzügyi igazgatás jó szervezetnek örvend, hol a mezőgazdasági lakosság virágzó, s nevezetesen hol az öröködési törvények egyenlő osztályt követelnek a gyer-

mekek közt, vagy legalább korlátolják a vagyon azon hányadát, mely fölött a családatya szabadon rendelkezik; szóval hol a vagyoni átruházások gyakoriak: ott az öröködés alkalmával fölvett osztályok is szolgáltatnak utbaigazítást s így gyarapítják az adás-vevési szerződés által nyújtott adatokat. Összehasonlítás utján következtethetünk aztán azokra a birtokokra is, melyek nem képezték átruházás vagy öröködés tárgyát, s legalább megközelítőleg megbecsülhetjük ezeket is. Az illeték-kiszabás s az egyenes adók igazgatásainak egyesítése által tehát könnyen juthatunk a földadó tűrhetően méltányos kivetéséhez. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy noha az adót ez esetben látszólag a tőkére vetik ki, valójában a jövedelem után szedik.

A földadó e kivetési módja tehát igen kényelmes, különösen oly országban, hol az átruházási illetékek nem levén magasak, az ingatlanok elidegenítése gyakori, és az árbevallások őszinték. Mi mindazáltal a második eljárási módot tartjuk helyesebbnek, azt, melynél az adó egyenesen a tiszta jövedelemre irányúl, a mint ezt a hivatalos becslés vagy a gyakran megujított kataszteri adatok alapján kimutatják. S valóban, azokban az országokban, hol a mezőgazdaság és ipar igen kifejlett, a földek tiszta jövedelme s így csereértékök is, mely csupán a jövedelem tőkésítéséből keletkezik, gyakori változáson megy keresztül. Uj termékek mívelése, minők a szőlő, czukorrépa, buzér *(garance)*, kétszer, négyszer, sőt tizszer oly magasra emelhetik egy egész vidék birtokainak jövedelmét. Ugyanígy természeti csapások vagy ipari fölfedezések, egyszerre felével vagy háromnegyedével is lejebb szállíthatják a tiszta jövedelmet és a csereértéket. Egy rovar, mint például a phylloxera elpusztíthatja a szőlőket. Egy

hasonló szín (alizarin) mesterséges előállítása meddővé teheti a buzér mívelését. Egy betegség megölheti a selyembogár belföldi gubóit, vagy akár kipusztíthatja az eperfákat. Ime három példa arra, hogy egyes különös esetek megváltoztatják a földek tiszta jövedelmét és csereértékét Francziaország nagy részében. És e három különös eseten kívül számtalan más is fordúlhat elő.

E gyakran hirtelenül beálló változások következtében, az ingatlanok eladási árainak s az osztályokban előfordúló becsértékeinek ismerete nem mindig elégséges a földadó kivetésére. A rohamos átalakulások ez idejében az illeték-kiszabási hivatal adatai sokszor maghaladottak és hamisak is, ha azokat a jelenre akarjuk alkalmazni. S azért gyakran láthatjuk, hogy előnyösebb az adót a földek rendes tiszta jövedelmére fektetni, a mint azt a közigazgatási bizottságok megállapítják. E bizottságok üléseit időszakonkint meg kell újítani, a minek azonban sem nagyon közeli sem nagyon távoli időközökben kell bekövetkeznie, hanem példáúl minden tiz évben. Ha időközben valami természeti tünemény vagy mesterséges fölfedezés mutatkozik, mely nevezetesen lejebb szállítja a födek tiszta jövedelmét, a minő hatást gyakorolt a phylloxera Francziaország déli vidékein s a buzért kiszorító alizarin előállítása a venaissini grófság tekintetében, az esetben a törvényhozó hatalomnak jelentékeny adóelengedésekkel kell a megzavart egyensúlyt helyreállítania. Oly körűlmények közt ellenben, midőn a földek jövedelme időközben váratlanúl emelkedett, bölcsebb lesz megengedni, hogy az adózó ez előnyt egy ideig élvezhesse.

Midőn azon változásokat vizsgálnók, melyeket a földadó és annak beszedése Francziaországban fölmutat, megállunk és néhány megjegyzést teszünk ez adó háramlásáról.

Kire háramlik végül a földadó? A mezei termékek fogyasztójára, a tulajdonosra, vagy a bérlőre? Vagy — s e kérdés különösnek látszhatik — talán senkire? Más szóval nem szállította-e le a földadó, behozatala idején, a földek csereértékét, úgy, hogy csakis az akkori tulajdonos viselte az adót jövedelmének és vagyonának lejebb szállásában, míg a későbbi tulajdonosok, sőt még az osztályos örökösök is, csak oly árban vették át a régebben megadóztatott földeket, melyet az adó levonása után fenmaradó tiszta jövedelem szerint állapítottak meg? E kérdések megoldása meglehetősen kényes. A tudósok és gyakorlati szakférfiak, igen eltérőleg nyilatkoztak e tárgyban. Keressük a helyes megoldást.

Mindenekelőtt meg kell mondanunk, hogy különböző országokban oly terjedelmet adnak a földadónak, mely nem tudományos és arra a visszásságra vezet, hogy igen különböző dolgokat zavar össze. Franciaországban például a földadó nemcsak a mezőgazdasági telkekre kivetett adót, hanem egy a házakra kivetett adót is foglal magában. De ez két egészen különböző természetű és hatású adó. A házadónak egészen más háramlása van, mint a földadónak, és egészen más gazdasági befolyások alatt áll, mint emez. A midőn tehát földadóról beszélünk, és nem teszszük ki világosan, hogy e szó alatt a házakra kivetett adót is értjük, okoskodásunk csak a mezőgazdasági tulajdont terhelő adóra fog vonatkozni.

Három rendszert ismerünk a földadó háramlása tekintetében. Az első rendszer szerint ez adó a mezei termékek fogyasztóit terheli. E nézetet lehet védelmezni tudományos szempontból, ha Ricardo hírneves földjáradéki elméletét fogadjuk el kiindulási pontúl. De különösen a gyakorlat terén találkozunk e felfogással, s nevezе-

tesen politikai gyülekezetekben halljuk azt leginkább a mezőgazgasági érdekek védelmére felhozni. Mihelyt a földadó fölemeléséről van szó, azonnal halljuk: «vigyázzatok, megdrágítjátok az élelmi szereket, fölemelitek a gabna árát!» Ez ellenvetésnek általában nincs nagy hordereje, mert mindent téves irányba visz. Ezt, úgy hiszszük, kimutattuk egy korábbi fejezetben, midőn bebizonyítottuk, hogy a földtulajdonosnak semmi alkalma sincs a fogyasztóra hárítani az egyetlen tőkeadó terhét, melyet egészen és egyedül magoknak kell viselniök.

Az élelmi szerek árát valóban ép úgy mint minden más jószág árát, a kínálat és kereslet nagy törvénye szabja meg. Hogy az élelmi szerek ára a földadó behozatala vagy fölemelése következtében magasabbra hágjon, ahhoz vagy az kivántatnék, hogy ez adó csökkentse az évenkint előállított élelmi szerek mennyiségét; vagy az, hogy növelje a fogyasztóknak e tárgyakra irányuló vágyát és fizetési képességét. Ámde világos, hogy a földadónak nem lehet ez utóbbi a hatása. De lehet-e az előbbi? Más szóval, vezethet-e a földadó behozatala vagy fölemelése arra, hogy kevesebb földet míveljenek, vagy gyarlóbb termelési eljárásra térjenek át? E következés csak rendkívül nehéz és rosszúl kivetett földadónál fordúlhatna elő; szóval oly földadónál, mely egészen elnyelné azt, mit földjáradéknak neveznek, vagyis azt a részét a tiszta hozadéknak, mely a mívelési költségeknek s a bérlő méltányos nyereségének levonása után fönmarad. Mindaddig, míg a földadó nem nyeli el a földjáradékot vagyis a földtulajdonos tiszta jövedelmét, a tulajdonosnak világos érdeke kívánja, hogy földjét tovább is mívelje, vagy mások által míveltesse s a mívelési módot lehetőleg tökéletesbítse. Ez esetben az élelmi szerek mennyisége nem lesz kisebb s az árak nem

emelkedhetnek. Ez áremelkedés annál kevesbbé lehetséges, minél közelebb áll az ország a szabad forgalom rendszeréhez, mely a külföldről jövő czikkeket és élelmi szereket minden kiegyenlitő vám nélkül engedi a határon bejönni.

Ha a földadó nem rendkívül magas s nincs nagyon rosszúl kivetve, nem is gyakorol semmi befolyást az élelmi szerek árára. Csak azt csorbítja meg, mit tudományos nyelven földjáradéknak neveznek, vagyis a földtulajdonos azon tiszta jövedelmét, mely a mívelési költségeknek s a bérlő nyereségének levonása után fönmarad. E tétel általánosan igaz, mindazon országokban, hol az egész területet elfoglalták. Nem alkalmazható ellenben az oly országokra, hol a terület nagy részét még nem vették mívelés alá, mint azt az Egyesült-Államokban és Ausztráliában látjuk. Ez országokban a földadó úgy hat mint az új földek mívelési költségeinek emelkedése s ennek következtében késlelteti is azok mívelés alá kerülését. Ez összes országokban tehát a földadó behozatala sokkal károsabb, mint a többi régi országokban, hacsak helyi adókról nincs szó, melyek csupán a községek és kerületek közlekedési és egyéb költségeinek fedezésére szolgálnak.

De még azon országokban is, hol már az egész területet elfoglalták, lehetnek oly esetek, melyekben a földadó, legalább közvetve, emelné a mezőgazdasági termékek árát. Csakhogy ez esetek nem fordulnak elő a jó közigazgatásnak örvendő országokban.

Vegyünk föl például oly földadót, mely nem áll arányban a földek tiszta jövedelmével és igen magas adókulcson alapúl, például a tizedet, negyedrészével fölemelve, és a juhokra és kecskékre kivetett adóval kapcsolatban stb. szóval a tizedet azon alakjában, a melyben azt a lázongások kitörése előtt 1878-ban, a török birodalomban szedték.

Ez adó nagyon rosszúl lévén kivetve, oly nagy részt nyelhet el bizonyos földek jövedelméből, hogy a paraszt vagy birtokos egészen elveszti kedvét minden munkától, főleg ha új emelésektől kell tartania. S azért nem is voltnnk meglepetve, midőn az angol consulok jelentéseiből olvastuk, hogy a mívelés alatt álló földek terjedelme csökken az ottoman birodalom bizonyos részeiben, különösen Syriában. Midőn a tized $12^1/_2$ százalékot vesz igénybe a nyers hozadékból, s az adóbérlők zsarolása és egy csomó egyéb adó még fokozza a terhet, s végűl a paraszt és birtokos semmi közlekedési vagy biztossági előnyöket nem von az általa fizetett adókból — ily körűlmények közt nagyon érthető, ha orvosolhatatlan elcsüggedés vesz erőt a kedélyeken. Képzelhető, hogy ugyanazon hatás keletkezett ugyanazon okokból a régi Francziaország bizonyos tartományaiban.

Oly földadó mellett, mely eredetileg szoros arányban állott a föld jövedelmével s a főösszeg tekintetében azóta változatlan maradt, minden tekintet nélkűl a jövedelemre, de másrészt folyton gyarapodott helyi adók és pótadók által, ily földadó mellett, mondjuk, még a jelenben is megtörténhetik egyes vidékeken kivételkép, hogy a rosszúl kivetett földadó elnyeli a tiszta jövedelem legnagyobb részét, s ez által sok földön a mívelés abbanhagyására, más szóval a mezei termékek csökkenésére vezet. Mondják, hogy Anglia némely kerületében láttak volna idevágó példákat, a helyi adók túlságos nagysága következtében.* Ter-

* Ama nagy enquête-en, mely a szegények törvényes segélyezése tárgyában ülésezett 1834-ben Angliában, egy kihallgatott tanú állította, hogy a bérlők mezőgazdasági nyeresége és tőkéje egyidejűleg hanyatlott a roppant szegényadó miatt, s hogy ugyanez áll átalában a földmívelés tekintetében is. Egy más tanú, a bucking-

mészetesnek fogjuk találni, hogy előhaladott civilisatiónak örvendő országban az ily esetek igen kivételesek. Mindenesetre inkább a kivetési módnak, mint magának az adó magasságának következményei.

Ime egy példa arra, hogy noha ritkán, de mégis fordúlhatnak elő visszásságok, midőn főtételében állandó földadóhoz változó pótadókat, vagy a főtételre alapított helyi adókat csatolnak. De a földadó főtételének külső mozgékonysága más úton ugyanazon visszásságokra vezethetne. Ha a helyett, hogy kellő terjedelmű időközökben, például minden tíz évben, igazítják meg az adókulcsot, s bizonyos időig, például négy—öt évig, minden adótól fölmentik az új földeket, folytonosan alkalmaznák a megigazításokat; új teherrel sújtanának minden javítást és minden átalakítást, mindjárt abban a pillanatban, midőn létrejön; s különösen, ha ugyanazon országban a tőkének más alkalmazását nem terhelné a földadónak megfelelő nagyságú adó: úgy elcsüggednének a mezei birtokosok és félnének minden újitástól és haladástól, annál is inkább, minthogy ez újítások és haladások mindig némi koczkázattal és csalódással is járnak. Ily túlságosan mozgékony és már nem is

hami grófságban fekvő chilesburyi egyházkerület rectora, beszélte, hogy ott földeket kináltak a szegényeknek, de ők egyhangúlag visszautasították ez ajánlatot és inkább meg akartak maradni a régi rendszernél. Lenhamban, a kenti grófságban, egy 420 acre (168 hektar) terjedelmű, jó földű, tizedmentes és jó fekvésű gazdaságot elhagyott bérlője, minthogy a szegényadó fejében viselendő egy évi teher 300 font sterlingre (7,500 frankra) rúgott volna. Leicestershireben e teher több volt egy font sterlingnél, minden acre (62 franknál egy hektar) után. Longboroughban a birtokátruházások egészen lehetetlenekké váltak s Aylesbury szomszédságában 42 kisebb gazdaság maradt mívelés nélkül. L. Pretyman, *Dispauperisation*. Elemzését adta az „*Économiste Français*“ 1876. július 29-iki száma.

időszakos megigazítással járó, hanem folyton megigazítással fenyegető rendszer mellett, a mezőgazdasági javítások száma nagyon megapadna. Az országban termelt élelmi czikkek mennyisége tehát kisebb lenne, mint a milyen lehetett volna. Az élelmi szerek pedig megdrágúlnának, vagy legalább nem lennének annyival olcsóbbak, mint az más körülmények közt történt volna. Ez esetben mondhatnók, hogy a rosszúl kivetett adó sújtja a fogyasztást és fölemeli a mezei termékek árát. De ugyanez adó sujtaná a birtokost is, a mennyiben megakadályozná őt abban, hogy földjéből a lehető legtöbb hasznot igyekezzék vonni.

Az általunk felhozott esetek csak hypothesisek, melyek fölvilágosodott országban nem igen valószínűek. Általános szabályúl azt kell elfogadnunk, hogy oly földadó, melyet a föld tiszta jövedelmére vetnek ki és a mezőgazdasági javítások egy-két évi adómentességére korszakonkint megigazítanak; melynek adókulcsa nem túlságos nagy és a mely ennek következtében nem nyeli el az egész földjáradékot: hogy az ily földadó semmi befolyást nem gyakorol a mezögazdasági termékek árára. Az ily adó terhét egészen a tulajdonos viseli, a nélkül, hogy képes volna azt a fogyasztókra áthárítani.

De így elénk áll az a harmadik rendszer, mely szintén azt mondja ugyan, hogy a jól kivetett és mérsékelt földadó semmi befolyást nem gyakorol a termékek árára, mindazáltal kétségbe vonja, hogy a tulajdonos viselné e terhet, föltéve, hogy az adó régi. Ez igen szellemes és igen csábító elméletet nagy tehetséggel védelmezték kiváló közgazdák, nevezetesen Hyppolite Passy Franczia országban, s a törvényhozó testületekben sokszor is hivatkoztak erre a mezőgazdasági érdekek szószólói.

Midőn behozzák vagy fölemelik a földadót valamely

országban — mondják ez elmélet hívei — a földet azonnal egy járadék terheli, melyet az állam élvez. Az így sújtott birtok csereértéke oly összeggel csökken, mely az állam által élvezett járadék tőkésítésének megfelel. A földadó tehát egyszerűen kisajátítja, minden kárpótlás nélkül, azon tulajdonos vagyonának egy részét, ki a földet a földadó behozatala vagy fölemelése pillanatában bírja. A későbbi tulajdonosok azonban egyátalán nem viselik ez adó terhét. S az osztályokra vagy adás-vevésre vonatkozó okmányokban csakugyan számba veszik a földadót, a mennyiben levonják azon jövedelemből, melyet az osztály vagy adásvevés alapjául szolgáló árbecslésnél szem előtt tartanak.

E rendszer gyakorlati következései szembeszökők. Először is soha nem szabadna földadót meghonosítani oly országokban, hol még nincs ily adó, minthogy az kifosztogatja a tulajdonost, vagyonának bizonyos részét egyszer s mindenkorra elveszi tőle s átadja az államnak. A mi azon országokat illeti, hol földadó létezik, itt ismét soha nem szabadna ez adóhoz nyúlni, történnék az akár az adó lejebbszállitása, akár annak fölemelése végett. Minden leszállítás, bármily téves lett legyen is az eredeti kivetés, egyenlő volna azzal, ha minden ok nélkül ajándékokat osztogatnánk a jelenlegi tulajdonosoknak. Ez nem volna a régi hiba megjavítása, hanem ingyenes ajándék. Mert a régi földadó csakis a régi tulajdonost terhelte, kinek vagyonát megcsorbította, de semmiben sem terheli a jelenlegi tulajdonost, ki földéhez vagy adás-vevés vagy örökösödés útján jutott. A földadó emelése pedig minden körülmény közt ép úgy hatna mint oly tőke elkobzása, mely az adónak mint kamatnak megfelel. Az államnak nem is szabadna soha a földadó kezdetleges egyenlőtlenségeinek

orvoslására gondolnia. Orvoslás itt egyenesen lehetetlen. Ha nem akarunk némelyeket jogtalanúl meggazdagítani vagy másokat jogtalanúl megsarczolni, úgy az államnak mindig állandóan és változatlanúl kell föntartania a földadót.

Így szól e kiválóan szellemes elmélet, mely a tudományos szigor minden külső jelével dicsekedhetik. Szerintünk azonban nagyon absolut. Igaz ugyan, hogy azon esetben, ha a föladó változatlan maradt századok óta s nem gyarapszik semmi pótlékos teherrel; ha semmi törvényes intézkedés nem táplálja a leszállítás reményét ezekben vagy a fölemelés félelmét azokban: úgy ez elmélet egészen szabatos volna. De a legtöbb országban s nevezetesen hazánkban nincs úgy. A földadó mostani alakjában igen új eredetű Franczia országban, minthogy a katasztert 1807—1850-ig készítették el. A törvényhozó a terhek méltányos elosztására törekedett s azt akarta, hogy az adó arányban álljon a tiszta jövedelemmel. A pótlékos centime-ok, melyek a földadó főtételéhez járúlgattak, letörlik ez adóról az állandóság jellegét. A többször előforduló adókönnyebbitések, a törvényhozás folytonos törekvése az adóteher méltányosabb elosztására, reményeket keltettek a legjobban megterhelt birtokosokban és aggodalmakat a kevesbbé megterheltéknél. A miből következik, hogy az adás-vevésnél és osztálynál számba vették az adó megigazítását, és ha nem is mint tényt, de legalább mint valószinűséget vagy épen csak eshetőséget. Nem lehet képzelni okos embert, ki midőn oly szőlőt vásárol, melyet csak az imént alakítottak át eddig parlagon heverő földekből, ne jönne arra a gondolatra, hogy előbb-utóbb egy kataszteri megigazításnál, jelentékenyen fölemelhetik azt a nevetségesen kicsiny földadót, melyet e szőlő most fizet. Ha tehát gyön-

gén megadóztatott földet vásárolunk, úgy azt mindig bizonyos aggodalommal teszszük. Ha pedig olyat vásárolunk, melyen igen nagy az adóteher, az adóleszállítás némi reménye is vegyül számításunkba. Azonkívül a kataszter óta sok birtok nem változtatta tulajdonosát, de különösen nem a tulajdonos családját. Azok a jelenlegi tulajdonosok, kik ugyanazon személyek, melyek eredetileg bírták a földet, vagy azok a tulajdonosok, kik adás-vevés nélkül egyenesen folytatják a tulajdont, jogos igényt tarthatnak az adóteher leszállítására s ugyanazoktól jogosan is követelhetjük, hogy egy ujabb megterheltetést elviseljenek.

Azt az elméletet, mely azt tartja, hogy a földadó egyenesen csak azt a tulajdonost terheli, ki az adó behozatala idejében bírta a földet, és semmi módon nem terheli a későbbi tulajdonost — ezt az elméletet, nézetünk szerint, nem lehet alkalmazni a jelenlegi Franciaországra. A földadó ez országban nem származik oly nagyon régi időből; állandósága nem volt oly megingathatatlan, sőt nagyon is sok vita folyt a földadó változandó és arányos voltának hasznáról; és végül a helyi adók sokkal nagyobb mérvben módosították az eredeti számokat: semhogy a megigazítás reménye vagy aggodalma befolyást ne gyakorolhatott volna, akár a vásárlók akár az osztályos örökösök nézeteire. Annyi azonban igaz, hogy a földadó megigazításánál különös meggondolással és lelkiismeretes óvatossággal kell eljárni. Ez adónak minden fölemelése lejebb szállítja az ingatlanok árát. Noha nem hiszszük, hogy ez értékcsökkenés egészen szigorú arányban állna az adófölemeléssel. Valamivel kisebb lesz. Ugyanezt tapasztalhatjuk egyébiránt mindazon adóknál, melyek az álló tőkékre vagy az azokat képviselő értékekre irányúlnak. Így az ingó értékre kivetett adó vagyis a kamatadó leszállította az

illető értékpapirok árát és távolabbi hatásában felszöktette az országos kamatlábat. E káros hatásokat csak úgy lehetne kikerülni, ha minden, bármily minőségű, természetű vagy alkalmazású tőkét, vagyis minden tőkejövedelmet egyenlő adó alá vetnének.

Ne időzzünk sokáig a házadó háramlásánál, mely házadót a franczia adóigazgatás hibásan kever össze a mezei birtokra kivetett adóval. A háramlás egészen más e két esetben. Míg a mezőgazdasági tulajdonra kivetett adó nem háramlik át a mezőgazdasági termékeket fogyasztó közönségre, legfölebb egyes kivételes esetekben: a házakra vagy más épületekre kivetett adó ellenkezőleg rendesen s ha nem is mindjárt, de hosszabb idő multán mindig, a lakosokra vagy bérlőkre nehezedik. Így van ez legalább minden virágzó országban, hol az ujabb, nagyobb és jobban fölszerelt házak iránt mutatkozó szükséglet mindig átalanosabb lesz. A házadó végül csak azokban az országokban terheli a tulajdonost, melyek hanyatló félben vannak, vagy a melyekben, házak tekintetében, kisebb a kereslet mint a kínálat.

Az előbbiekben, habár csak más kérdésekkel kapcsolatosan, megfeleltünk már arra a kérdésre is: vajjon állandónak vagy változónak kell-e a földadónak lennie. E kérdés összefügg egy másikkal, azzal tudniillik: vajjon a földadó felosztásos vagy hányados adó legyen-e. A felosztásos rendszer jobban megegyezik az állandó földadóval. A hányados rendszer pedig szükségképen változó földadót követel, mely követhesse a földtulajdon jövedelmében vagy értékében mutatkozó változásokat.

Mit jelent e két kifejezés: *felosztásos* és *hányados adó* — azt már tudja az olvasó. A felosztásos adórendszernél az állam megszabja azt az összeget, melyet ez adónak hoznia

kell, s ez összeget aztán felosztja a terület különböző adóigazgatási kerületei közt. Ez adóigazgatási kerületek határain belől a helyi hatóságok vagy választó testületek ujabban felosztják az illető hányadot, járások vagy községek szerint. S végre minden községben még egy utolsó felosztás történik, a lakosok vagy a birtok szerint. Ez utolsó végleges és egyéni felosztásnál vagy a vidék kiváló lakosainak értelmisége és méltányossága szolgál irányadóúl, vagy a hiteles kataszteri kimutatásokat veszik alapúl, melytől az utolsó fölosztásnál nem lehet eltérni. Ez utolsó a franczia eljárás. A hányados adórendszernél ellenben az adó összes hozadékát nem ismerik szabatosan az adó megállapításakor. Minden jószág bizonyos hányadrészt tartozik fizetni az általa nyújtott jövedelem vagy az annak tulajdonított csereérték után.

A fölosztásos rendszer nagy előnyökkel kinálkozik oly országban, melynek nagy szüksége van pénzre, s a melynek közigazgatása kezdetleges vagy hiányos. Így sokkal könnyebben jut bizonyos meghatározott összeghez. A fölosztásos adórendszernél az adózók csalásai, mint Turgot megjegyezte, sokkal ritkábbak, mert mindegyiknek érdekében áll a másikat ellenőrízni, minthogy a mit az egyik nem fizet meg, azt a másik tartozik kárpótolni. Ezek oly előnyök, melyek azokban az országokban jöhetnek tekintetbe, hol a közigazgatási gépezet a tökély igen alacsony fokán áll. Másrészt a fölosztásos rendszer igen sok egyenlőtlenséget von maga után a fölosztás minden fokozatán. Így akkor, midőn az összes adóhozadékot fölosztják a terület legfőbb adóigazgatási kerületei közt; továbbá midőn minden egyes kerület adóhányadát ismét fölosztjuk az abba tartozó községek közt; és végül midőn a községi adóhányadot fölosztjuk a különböző birtokok közt. Láthatjuk

mennyi alkalom nyilik egyenlőtlenségek becsuszására és mennyire öregbíthetik azok egymást. Ennek következtében az ország különböző részeiben fekvő ugyanazon jövedelmű és értékű birtokoknál megbotránkoztató különbségek fordúlhatnak elő az adózásban, úgy hogy az egyik háromszor annyi terhet is viselhet mint a másik. Ez egyenlőtlenségek, melyek elválhatatlanul kísérik a fölosztásos adót, arra vezetnek, hogy még a fölosztásos rendszernél is állandóan megszabják az állam részére szedett földadót, vagy csak adókönnyebbítéseket engednek a túlságosan megterhelt vidékek érdekében, mint Franciaországban, s nem egyszersmind adósúlyosbításokat a kevesbbé megterheltek rovására.

A hányadrendszer kétségbevonhatatlan elméleti előnyökkel dicsekedhetik. Először is sokkal arányosabb a birtok értékéhez vagy jövedelméhez képest. Aztán meg nagyobb jövedelmet is biztosít az adóból, mert pontosan, vagy legalább megközelítőleg követi az ingatlan vagyon fejlődését. De hogy ez előnyök mutatkozzanak a gyakorlatban is, ahhoz igen kiképzett közigazgatási gépezet kivántatik. És e rendszerben a kezelési költségek is átalában jóval nagyobbak, de viszonylag mindazáltal kisebbek is lehetnek, mert fejlődő mezőgazdaságnak örvendő államban a hányados földadó sokkal többet hozhat mint a fölosztásos földadó.

Mindent összefoglalva: a fölosztásos rendszer tapasztalati és nyilván sérti az igazságot, a hányados rendszer tudományos és méltányos.

Részünkről a legmelegebben pártoljuk azt a földadót, mely lehető közelről követi a mezőgazdasági vagyon fejlődését, azt a földadót, melynek aránya a jövedelemhez képest állandó, s következésképp azt a földadót, melynek ösz-

szes hozadéka emelkedik a jövedelemmel. Ha van kétségtelen igazság, úgy e kettő az : 1. hogy az államok és községek szükségletei folytonosan növekszenek; 2. hogy a csere közegei az arany és ezüst vagy az azt képviselő papiros évenkint veszít valami keveset értékéből, vásárló hatalmából. Lehetetlen, hogy az állam megelégedjék a puszta fogyasztási adókkal, melyek nem eléggé arányosak a jövedelemhez, s a melyek túlságosan kifejtve igen nagy terhet raknak a munkára. Egyenesen a jövedelmet kell tehát érinteni. Ha tehát elutasítjuk az átalános jövedelmi adót azon ürügy alatt, hogy az nagyon kutató és faggató : akkor bizony szükséges, hogy az összes egyenes adók, összefüggő és legalább viszonylagos tökéletes egészet képezzenek, mely helyettesíthesse az átalános jövedelmi adót, s a mely bírjon annak legfőbb előnyeivel, hogy tudniillik képességének arányában sújtja az adózót és oly módon követi a közvagyonosság fejlődését, melyen minden évben nagyobb összegeket hozhatnak az államnak.

E czél elérésére csak egy eszköz van, s ez az, hogy a fölosztás régi és tapasztalati rendszerét minden adónál a tudományos és méltányos rendszerrel váltsuk föl, s a meghaladott s következésképp hamis becsléseket újabbakkal cseréljük föl. E reform annál szükségesebb, mert a helyi pótadók Franciaországban, a pótlékos centime-ok, folyton gyarapodnak és egymás után nehezednek a főtételre, mely gyakran már kezdetben igazságtalan; s minthogy az újabb súlyosbítások arányosak a főtételhez, a különböző birtokok egyenlőtlen terhelése folyton nagyobb mérveket ölt. Azt a rendszert, mely szerint a régi becsléseket megtartják a földadó alapjául, csak úgy lehetne föntartani, ha a pótlékos centime-ok és helyi pótadók nem járulnának napról-napra újabb kiadásban az állam részére fizetett földadó-

hoz. Képzeljünk két egyenlő erejű embert, kiket egyenlően akartak terhelni, de a kik közől tévedésből az egyikre 10 kilogrammos, a másikra 20 kilogrammos súlyt raktak. Mondhatnók talán: «Ne bántsátok őket, hagyjátok úgy a mint vannak; mindegyik megszokta már terhét és belenyugodott sorsába.» De ha idővel újabb terheket rakunk rájok, melyek szigorúan arányosak azon terhekhez, melyeket már viselnek; ha például öregbítjük 50 százalékkal, úgy, hogy az egyiket 15 kilogramm, a másikat 30 kilogramm nyomj ; s ha így folytatjuk ezt tovább is: akkor világos, hogy az utóbbi meg fog szakadni terhe alatt. Hivatkozhattunk a szokásra; de csak addig, míg megelégedtünk az eredeti egyenlőtlenséggel és nem súlyosbítottuk azt minden pillanatban.

A földjövedelem megbecsléseinek e változó volta ellen s következőleg a földadó ezen alapuló változó volta ellen is különböző érveket hoznak föl. Azt mondják először is, hogy a becslések ez időszakos megigazítása roppant időt és igen jelentékeny összegeket vesz igénybe, a miért alig nyujtana elég kárpótlást a jövedelem öregbedése. Hozzáteszik még, miszerint nem bizonyos, hogy az új becslések pontosabbak lesznek mint a régiek, s hogy a legjobb esetben is csakhamar megszűnnének azok lenni, s így valóságos Penelope-munkát végeznénk. Végül azt mondják még, hogy az ily rendszer, az ily folytonos változandóság elcsüggesztené a mezőgazdaságot.

Néhány oldallal későbbre halasztjuk feleletünket az első két ellenvetésre és csak az utóbbival foglalkozunk, melyet fönnebb már érintettünk. Ha a megigazítások állandók s az adóemelések rögtön bekövetkeznek, úgy hogy az adózónak semmi haladékot nem engednek, akkor lehetséges, hogy visszariasztanának minden mezőgazdasági javí-

tástól. Az új befektetések és kísérletek mindig kényes föladatot képeznek, mert koczkázattal járnak. A kincstár nagy szigora csak újabb erőt öntene a röghöz tapadó hagyományos szokásba. De ha a megigazítások, például csak minden tíz évben történnek; ha több évig tartó, például 5—6 éves adómentességet biztosítunk az átalakított földek jövedelmi szaporodásának, például a rétekké átalakított szántóföldeknek, az ekevas alá vetett erdőknek és a szőlőkkel beültetett eddig míveletlen földeknek : ez esetben nem látjuk be, hogyan csüggeszthetné el, vagy csak hogyan korlátozná is a méltányos és észszerű rendszer a mezőgazdaságot. Egyébiránt az az eljárás, melyet kereseti adónk mellett az iparnál tapasztalunk, megnyugtathatna bennünket. Az adók kivetésénél tekintetbe veszik az alkalmazottak számát, a helység nagyságát stb. Ennek következtében az az iparos, ki nagyobb terjedelmet ad foglalkozásának, azonnal nagyobb kereseti adót is fizet. Ámde semmi jel sem mutat arra, hogy a törvényhozás ez intézkedése föltartóztatná az ipari haladást. Miért történnék ez a mezőgazdaságnál oly rendszer mellett, mely még több kíméletet tanúsít, minthogy a megigazítások csak minden tíz évben fordulnak elő s több adómentességet nyujtanánk minden oly földnek, melynél a mívelés változást szenvedett.

Ez általános megjegyzések után helyén lesz azt tanulmányozni, minő a földadó Francziaországban s Európa legfőbb államaiban, s milyenek azok a beszedési módok, melyeket a tapasztalat jóknak bizonyított s a tudomány ajánlásra méltóknak tart.

Mondtuk, hogy Francziaországban hibásan összekevertek a földadó nevezete alatt két egészen különböző adót, melyek közől az egyik a mezei tulajdont, a másik az épületi tulajdont sújtja. Az első vagy legalább ez elsőnek

főtétele, vagyis az állam által szedett rész, változatlanul meg van állapítva, több mint egy félszázad — 1821 óta. A második ellenben változó és hozadéka valami kevéssel gyarapszik minden évben. A földadó nevezete alatt egyesített e két adó, az 1875-ki budgetben 171½ millió frankkal szerepel főtételében. Úgy számítják, hogy ez összegből 122½ millió esik csak a mezei tulajdonra, míg a többit az épületi tulajdon viseli. A földadó pótcentimejei ugyanazon budgetben 161½ millió frankkal szerepelnek, úgy hogy a mezei és épületi tulajdonra nehezedő földadó összesen 333 millió frankra rúg. Minthogy azonban 161½ millió pótcentime-ből mintegy 45½ millió frank esik az épületi tulajdonra, a valóságos földadó, vagyis az az adó, mely a mezei tulajdont terheli, csak 238½ milliót képvisel, a miből 122½ millió a főtétel és 116 millió pótcentime.

Vajjon ez összeget igen nagynak kell-e tartanunk? Panaszkodhatik-e jogosan a mezei birtok arról, hogy túl van terhelve Francziaországban. Azt hiszszük, nem. Ellenkezőleg, azt hiszszük, hogy nagyon is kiméletesen jártak el iránta, akár a multat, akár az úgynevezett földjáradékot vagyis a tulajdonosok tiszta jövedelmét tartjuk szemeink előtt.

Olaszországban a földadó az 1873-iki végleges budgetban 126 millió frankkal szerepel, nem számítva bele az 52 millió frankra rúgó épületi adót. E két adóhoz, úgy mint az Alpeseken innen, pótcentime-ok járúlnak. Az olasz félszigeten tehát az állam által a mezei tulajdon után szedett adó, átalában valamivel nagyobb, mint Francziaországban. Pedig az olasz mezőgazdasági vagyon alig érhet föl a franczia mezőgazdasági vagyon kétharmadával. Mondhatni tehát, hogy Olaszország az államnak aránylag

40—50 százalékkal fizet nagyobb földadót, mint Franciaország.

Ha átmegyünk az osztrák-magyar monarchiára, látjuk, hogy a földadó 1873-ban, magában Ausztriában 37 millió forintot vagyis 92½ millió frankot jövedelmezett az államnak, nem is számítva bele az épületek után befolyt 21 millió forintot. Magyarország földadójára vonatkozólag nem rendelkezünk számokkal, de körülbelől kétötödére tehetjük azon összegnek, melyet Ausztriában találtunk, vagyis 37 millió frankra.* Ezzel 129 mill. frankra emelkedik a földadó állami hozadéka, az osztrák-magyar monarchiában. Ez jóval magasabb összeg mint a franczia mezőgazdasági tulajdont terhelő földadó főtétele. Meg kell még jegyeznünk, hogy az állami adóhoz, mind Franciaországban, mind az osztrák-magyar monarchiában még helyi pótadók is járúlnak. Az osztrák-magyar monarchia mezőgazdasági vagyonát nem lehet többre becsülni mint a franczia mezőgazdasági vagyon négyötödére. A miből az következik, hogy a föld e monarchiában legalább is egy negyedrészszel fizet jövedelméhez képest többet az államnak mint Franciaországban. S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy e monarchiában néhány év óta a földadón kívűl egy átalános jövedelmi pótadó is létezik, mely csak úgy nehezedik a földre mint bármely más vagyonra s a melyet az előbbi számok nem foglalnak magukban. Emez, a földre kivetett jövedelmi adó egy újabb megterheltetést képez, mely az eredeti földadó egy harmadrészét

* Szerző itt valószínűleg a quotaarányt tartotta szem előtt. Magyarország földadója jóval magasabb. Ugyanannyi forint mint a mennyi frankot számított a szerző, szóval ugyanannyi mint Ausztriában. 1873-ban, mely évre az összehasonlítás vonatkozik, az előirányzat volt 36·2 millió, a tényleges bevétel 35·6 millió forint. F.

képezi.* Ha tekintetbe veszszük ez új adóelemet is, mondhatjuk, hogy a föld tiszta jövedelméhez képest legalább is felével fizet többet az osztrák-magyar monarchiában mint Franczia országban.

A bennünket érdeklő többi országokban, Belgiumban, Hollandiában és Poroszországban a földadó körülbelől ugyan oly súlylyal nehezedik a földtulajdonra mint Franczia országban. Belgiumban a földadó, úgy mint nálunk, a házadót is magában foglalja és 20.360.000 frankkal szerepel, az 1873-iki állami budgetben. Belgium területe egy tizenhetedrészét képezi a franczia területnek, de jobban mívelt és termékenyebb. Mezőgazdasági vagyonát körülbelől a mi mezőgazdasági vagyonunk egy hetedrészére becsülhetjük, úgy hogy 20.300,000 frankos föld- és házadója megfelel egy 142.000,000 frankos hasonló adónak nálunk. A földek és épületek tehát valamivel nagyobb terhet viselnek Belgiumban mint nálunk.

Hollandiában a földadó szintén magában foglalja a házadót és 10.246,000 forinttal vagyis kerek számban 23 millió frankkal szerepel az állami budgetben. Ez ország területe nem képezi a franczia terület egy tizenhatodrészét, de mezőgazdasága nagyon előhaladott, úgy hogy mezei vagyona valószinűleg megközelíti a mi mezei vagyonunk nyolczadrészét. A föld- és házadó együtt 23 milliót jövedelmez Hollandiában, a mi 184 millió frankos hasonló

* Itt szerző ismét téved. Adatai megközelítőleg helyesek Ausztriára nézve, de Magyarországban az általános jövedelmi pótadó a legszigorúbb számítás mellett is a földadónak csak 10 százalékára tehető. Mindazáltal azt hiszszük, hogy következtetése inkább kedvező hazánknak. Mert, ha az utóbbi esetben valamivel sötetebb színekkel festette is helyzetünket, az előbbi esetben a valónál aránytalanúl hizelgőbb színben tűntette föl azt. F.

adónak felelne meg nálunk. A föld tehát körülbelől ugyanazon helyzetben van a kincstárral szemben Hollandiában mint Francziaországban.

A porosz királyságban a földadó nem foglalja magában a házadót és 13.055,000 tallért, vagyis mintegy 49 millió frankot hoz az államnak. A porosz királyság 25 millió lakost számlál és 352,000 négyszög kilométerre terjed ki. Területe tehát a franczia terület kétharmadát képezi. Talaja azonban jóval terméketlenebb, úgy, hogy a mezőgazdaság tiszta jövedelme alig éri el a franczia mezőgazdaság tiszta jövedelmének felét. E 49 millió frankos földadó tehát annyit képvisel Poroszországban, mint egy 98—100 millió frankos földadó Francziaországban. E számokból az következnék, hogy a föld tiszta jövedelméhez képest egy ötöddel vagy hatoddal kevesebbet fizetne Poroszországban, mint Francziaországban. Csakhogy Poroszországban van még *Einkommensteuer* és *Classensteuer*, mely csak úgy sújtja a földjövedelmet, mint bármely más jövedelmet. Ha ezt is tekintetbe veszszük, úgy a mezei tulajdont terhelő adó Poroszországban mindenesetre meghaladja a mi állami földadónkat.*

Térjünk át most Angliára. Divat nálunk azt állítani, hogy Angliában a földadó igen szerény, majdnem jelentéktelen. A látszat kedvez e felfogásnak, de behatóbb vizsgálat ki fogja mutatni annak hibás voltát. Az állami földadó, mely mindig állandó volt Angliában, a házadót bele nem értve, csak 1,104,000 font sterlinggel vagyis $27^1/_2$ millióval szerepel az állami budgetben. Ha e számot ösz-

* Az Olaszország, Ausztria, Belgium, Hollandia és Poroszország tekintetében fölhozott adatokat a következő műből vettük: Maurice Block, *Annuaire de l'Économie politique et de la statistique pour 1874.*

szehasonlítjuk a mi földadónkkal, akkor a mezőgazdasági érdekek szószólói persze könnyen csinálhatnak hatást, főleg a tárgyban járatlan hallgatóságnál. De az a kiindulás egészen hibás. Mindenekelőtt számba kell vennünk azt a körülményt, hogy a földadó PITT-től GLADSTONE-ig, igen érdekes pénzügyi műveleteknek képezte tárgyát. Felszólították az adózókat, hogy váltsák meg magokat ez évi teher alól az által, hogy fizessék le az államnak a megfelelő tőkét. E művelet nem sikerült ugyan egészen, de legalább nem vallott kudarczot. A földadó igen nagy részét megváltották, úgy hogy e rendkívüli művelet nélkül a földadó hozadéka legalább is még egyszer akkora volna az Egyesült-királyságban mint ma. 1798-ban, következésképp a földadó megváltásának életbeléptetése előtt, a földadó 51 millió frankot hozott az államnak.* Azonkívül tekintetbe kell még vennünk, hogy van Angliában egy *Income-tax*, mely ép úgy sújtja a földjövedelmet mint bármely más jövedelmet. Az *Income-tax* két lapja, vagyis faja, tudniillik az *A* és *B* lap terheli a földjövedelmet. A *B* lap a bérlők nyereségeit sújtja és 1872—1873-ban 329,000 font sterlinget, azaz 8 millió franknál többet hozott. Az *A* lap a házak vagy földek tulajdonosait sújtja és 1872—1873-ban 2.539,000 font sterlinget, azaz mintegy 68 millió frankot hozott. Minthogy azonban Angliában a földjövedelem valamivel kisebb mint a házak jövedelme,** a mezei tulajdon jövedelmeül ez összegnek csupán háromhetedrészét vagyis 28 millió frankot lehet fölvennünk. Azt látjuk tehát, hogy Angliában a föld az államnak fizet 27½ millió

* *Report of the commissioners of Inland Revenue* II. kötet, 159. lap.

** L. Statistical Abstract 1873. 18. lapján az *Income-tax* alá vetett mezei tulajdonból és háztulajdonból származó jövedelmeket.

frankot, a meg nem váltott földadó *(Land-tax)* alapján, 8 millió frankot az *Income-tax* azon része alapján, mely a bérlők nyereségét terheli, és 28 millió frankot az *Income-tax* azon része alapján, mely a mezei tulajdont terheli, vagyis összesen 63 millió frankot. Biz' ez kevés. Csakhogy először is nem szabad felednünk azt, mily nagy részét váltották meg a földadónak PITT-től GLADSTONE-ig; s másodszor ahhoz a mit a föld az államnak fizet, hozzá kell még csatolnunk azt, a mit a községeknek fizet. Angliában nincs kapuadó. A helyi kerületek vagyis a grófságok, városok és egyházkerületek minden jövedelmöket egyenes adókból merítik vagy néhány illetékből, minők a piaczi illetékek s néhány egyedárúság alá vetett czikkből, minők a légszesz és víz. Ha egy tekintetet vetünk az 1873-ra szóló *Statistical Abstract* lapjaira, látjuk, hogy a helyi egyenes adók az Egyesült-királyságban 1871—1872-ben 21.786,048 font sterlingre vagyis mintegy 545 millió frankra rúgtak, mig a különböző közvetett adók, illetékek vagy jövedékek csak 4.658,088 font sterlinget vagyis körülbelől 117 millió frankot jövedelmeztek a helyi kerületeknek.* Ez 545 millió franknyi egyenes községi adók ép úgy sújtják a mezei tulajdont, mint az épületeket. Azok után a miket e részben fönnebb mondottunk, ez összeg háromhetedrésze esik a mezei tulajdonra vagyis 233 millió frank. A többi az épületi tulajdont terheli.

Azt látjuk tehát, hogy Angliában a mezei tulajdon 67 millió frankot fizet állami adóban és 233 millió frankot községi adóban, vagyis összesen 296 millió frankot. Míg Francziaországban, mint kimutattuk, a mezei tulajdon

* *Statistical Abstract* 1873-ra 6. l.

mintegy 238 millió frankot fizet összesen, a miből 122½ millió frank állami adó jut, és 116 millió frank pótcentime. Átalában véve tehát a mezei tulajdont terhelő egyenes adók összege egy ötödrészszel magasabb Angliában, mint a megfelelő adók összege Francziaországban. A két ország mezei gazdaságát körülbelől egyenlőnek vehetjük. Mert ha a szorosan vett Angliában jobban mívelik is a földeket, Irlandról nem mondhatjuk ugyanezt és Skóczia egy része nem nagyon termékeny, azonkívül az Egyesültkirályság területe csak háromötödrészét képezi Franczia-ország területének, s végül nekünk hazánk déli részein oly termékeny gazdasági ágaink vannak, minők nincsenek a csatorna másik oldalán.

Mindent összevéve, a franczia mezőgazdáknak nincs nagy okuk panaszra. Olaszországban és az osztrák-magyar monarchiában kétségkívül nagyobb teher sújtja a földet. Angliában minden valószínűséggel haszonlók a viszonyok. Hollandiában, Belgiumban és Poroszországban a mezőgazdák sorsa körülbelől ugyanaz, mint Francziaországban.

Ha most a helyett, hogy a különböző szomszédos államok hasonló adóival vetnők össze a franczia földadót, azon egyenes és más adóterhekkel hasonlítjuk össze a mai franczia földadót, melyek nálunk egy század óta sujtották a földet, úgy ismét arra a következtetésre jutunk, hogy a földtulajdonosoknak nálunk semmi jogos okuk nincs panaszra.

Jelenlegi földadónk a *Constituante* korára vezethető vissza, de azóta tömérdek változáson ment keresztül. Az 1790. november 23-iki és deczember 1-seji rendeletek hozták be ez adót, az ingatlan vagyont korábban sujtó adók helyettesítésére. Állandóan megszabott tétel volt, mely a tiszta telekjövedelem, vagyis a telektulajdonosok által haszonbér fejében szedett összegek hatodrészét

képezte. E vélelmezett tiszta telekjövedelem 1440 millió frankra rúgott. Az adónak, mint e jövedelem hatodrészének, 240 millió frankot kellett hoznia. Ehhez 5 centime-ot csatoltak minden frank után, pótadó gyanánt a departementi költségek fedezésére. Ez úton az összes teher 300 millió frankra emelkedett, a mely összeg csak 33 millióval kisebb, mint a mennyit ez adó főtételben és pótcentime-ban fizetett 1875-ben. Meg kell még jegyeznünk, hogy a forradalom által behozott földadó magában foglalta azt a két különböző adót, melyek még ma is egyesülten fordulnak elő e nevezet alatt, a melyeket azonban mi szorgosan elkülönítettünk, tudniillik: a mezei tulajdonra s az épületi tulajdonra nehezedő adót.

A forradalom e földadója tehát 300 millió frankot követelt, 1400 millió frank tiszta jövedelem után, a mennyit az ingatlanok azon idő számítása szerint hajtottak. Ez arányt kissé súlyosnak tarthatjuk. De számba kell vennünk két körülményt, melyek azt enyhítik vagy legalább megmagyarázzák. Először is majdnem bizonyos, hogy az ingatlanok jövedelmét nagyon gyengén becsülték föl, midőn azt 1440 millióra teszik. E becslés igaz lehetett volna, ha csak maga a föld, vagyis a mezei tulajdon után vesznek föl ennyit. Minthogy azonban e becslés összege az épületi tulajdonra is kiterjedt, kétségtelen, hogy az 1440 millió nagyon alatta maradt a valóságnak. Angliában ma, miképt azt kimutattuk, az épületi tulajdon, azaz nemcsak a lakházak, hanem a boltok, műhelyek, gyárak és mindennemű más épületek bérértéke meghaladja a föld tiszta jövedelmét. Francziaországban, a forradalom alatt, nem ez volt az arány. De föltehetjük, hogy az épületek tiszta jövedelme körülbelől egy harmadát képezte a mezei tulajdon jövedelmének. Ha tehát fölteszszük, hogy ez utóbbi nem volt

több 400 millió franknál, úgy az ingatlanok összes jövedelme 1600 millió frankra emelkedett. Vagyis a valóságban a forradalom alatt az ingatlanra kivetett adó, a pótadókat is beleértve, csak valamivel követelt többet, mint az ingatlanok jövedelmének egy ötödrészét.

A másik körülmény, melyet tekintetbe kell vennünk, midőn meg akarjuk ítélni, mily súlylyal nehezedett a *Constituante* alkotta földadó a mezei tulajdonra, a másik körülmény ama számos régi és sokszoros adó megszüntetése, minők a különböző hűbéri vagy egyházi szolgáltatások, melyek alól a föld akkor fölszabadúlt. S noha majdnem lehetetlen e különböző terheket pontosan megbecsülni, annyi bizonyos, hogy sokkal meghaladták a földadó terheit, beleértve abba a pótcentime-okat, melyeket már a *Constituante* elrendelt. Ama kincstári kimutatásban, melyet Necker terjesztett 1789. május 1-sején az *Assemblée-Nationale* elé, az 544 milliónyi nyers jövedelem közt 191 millióval szerepelnek az-egyenes adók. Ehhez hozzá kellene még csatolni azon adókat, melyeket a helyi kerületek s nevezetesen a *Pays d'États* nevezete alatt ismeretes tartományok szedtek, * a mely utóbbiakban a közigazgatás, az akkori időkhöz képest, igen előhaladott fokon állt. E 191 millió nem sújtotta egyedűl a földeket vagy épületeket. Egy része az ingó vagyonra is nehezedett. De azért mégis valószinű, hogy az ingatlantól szedett állami adót 150 milliónál nem lehet kevesebbre becsülni. A tized 133 millióval súlyosbította e terhet. A különböző hűbéri szolgáltatásokra csak emlékeztetni akarunk. Már így is

* *Pays d'États* nevezet alatt szerepeltek a régibb franczia monarchiában azon tartományok, melyekben a nemesség, papság és polgárság választották a tartományi rendeket s szavazták meg s vetették ki az adókat. F.

283 millió frankos teherhez jutottunk, melyet a régibb monarchiában vagy az állam vagy az egyház szedett az ingatlan jövedelméből. S meg kell még jegyezni, hogy e teher csak az ország kétharmadrészére súlyosodott, minthogy a papi és nemesi jószágok vagy egészen adómentesek vagy legalább annak igen csekély részét fizették. A *Constituante* bizottsága szerint a régi földadók jövedelme már 1790-ben 314 millióra emelkedik vala, ha az egyház és nemesség nem élvez kiváltságokat. Ez összehasonlításból bátran levonhatjuk azt a következtetést, hogy a *Constituante* épen nem emelte, hanem inkább csökkentette a földtulajdon terheit, midőn 300 millió frankot és bizonyos mennyiségü pótcentime-ot követelt az összes ingatlan értéktől. Mai napság már elfeledtük azokat a régi és sokszoros terheket, melyek a régi monarchiában a földet terhelték, s a melyeket a mai földadóval igen olcsón váltottunk meg.

A földadót igen könnyen elviselhetjük vala eredeti alakjában, ha kormányzatunk állandó és békés és közigazgatásunk fölvilágosodottabb maradt volna. De az örökös háborúk, a forradalmi requisitiók, a papirpénz, a maximum s az átalános zűrzavar nagy teherkép súlyosodtak a földre, s az adó rosszul vagy vontatva folyt be a kincstárba. Elosztása is igen egyenlőtlen volt. A régi adók hányada szerint osztották föl a különböző kerületek közt. Akkor még nem volt kataszter, vagyis oly jegyzék, mely a földbirtokok leirását és becslését tartalmazta volna.

A köztársaság utolsó éveitől egész 1821-ig, részint azért, hogy helyreállítsák az igazságot és némi egyensúlyt hozzanak az adóba, s részint azért is, hogy szabályosabbá tegyék az adó befolyását, fokozatosan lejebb szállították a földadó főtételét. Enyhítettek a felfogásuk szerint súlyo-

sabban megadóztatott departementok terhein, a nélkül hogy fölemelték volna más departementok terheit. A földadó főtételét így, huszonöt év alatt, közel 40 százalékkal szállították lejebb. Láttuk, hogy az 1790-iki törvény 240 millióra szabta.

1797-ben	leszállították	218	millióra
1798-ban	«	207	«
1799-ben	«	189	«
1802-ben	«	183	«
1804-ben	«	174	«
1806-ban	«	172	«
1819-ben	«	168	«
1821-ben	«	154	«

Azóta a földadó főtételén csak az 1835-iki törvény módosított, mely meghagyta, hogy számba vegyék az épületi tulajdon változásait. Eltörölte az elenyészett épületekre kivetett adót, de másrészt ujakat vetett ki az utóbb emelt épületekre. Minthogy eddig, nálunk úgy mint minden más virágzó országban, az új épületek száma és jövedelme nagyobb, mint a lerombolt épületeké, a földadó főtétele évenkint emelkedett. 154 millióról az 1835-iki törvény előtt 171 millióra emelkedett 1875-ben. A földadó főtételének az épületi tulajdon mozgalmai által előidézett gyarapodása közel 800,000 frankot képvisel évenkint. De a földadó főtételének az a része, mely a mezei tulajdonra vonatkozik, állandó maradt 1821 óta.

A községek által kivetett pótcentime-ok, az igaz, öregbítették az adózók terheit, úgy annyira hogy a mezei és épületi tulajdonra kivetett földadó a pótcentime-ok segélyével 333 millióra emelkedett 1875-ben s azóta is folyvást növekszik. De egyrészt a pótcentime-ok, legalább legnagyobb részökben, utak és más oly közmunkák

teljesítésére rendelt előlegek gyanánt tekinthetők, melyek gyarapítják a földtulajdon értékét. Másrészt a földadó és pótcentime-ok jelenlegi összege csak 33 millióval haladja meg azt az összeget, melyet a *Constituante* ugyanez adó és pótcentime-ok fejében megállapított. Ámde ez idő óta a földtulajdon sokat gyarapodott értékben és jövedelemben. Végül számba kell még venni, hogy a pótcentime-ok legalább részben idővel elenyésznek, mert csak régibb adósságok törlesztésére szolgálnak. Erre ugyan azt mondhatnák, hogy a pótcentime-okat még a régi kölcsönök teljes visszafizetése után is fenn fogjuk tartani. Lehet. De akkor újabb hasznos közmunkákra alkalmazhatjuk azokat, melyek ismét növelni fogják a földtulajdon jövedelmét.

1790-ben az ingatlan tiszta jövedelmét 1440 millió frankra becsülték. Kissé gyönge szám, legalább szerintünk, midőn a mezei tulajdon jövedelméhez még az épületi tulajdon jövedelmét is hozzá csatoljuk. 1821-ben az ingatlanok összes jövedelmét 1580 millióra becsülték. Kétségtelenül valamivel szabatosabb szám, noha még ez is nagyon alatta marad a valónak. 1851-ben a kormány ujabb és nézetünk szerint a korábbiaknál sokkal hívebb becslő kimutatást közölt, mely szerint az ingatlanok jövedelme Franciaországban 2 milliard 645 millióra rúgott. E becslést mi megközelítőleg szabatosnak tartjuk. 1862-ban új kormányi becslés 3 milliárd 216 millió frankra emelte az ingatlanok jövedelmét. Végre 1877-ben a pénzügyminiszter számítása szerint, e jövedelmek 3 milliárd 959 millióra rúgnak ma. Tekintetbe kell vennünk, hogy e számok nem csupán a mezei tulajdon tiszta jövedelmére vonatkoznak, hanem egyszersmind mindennemű épületek tiszta jövedelmét is magokban foglalják. Az összes ingat-

lan tulajdon után fizetett adó 333 millió frankot képvisel, s így a tiszta jövedelem 8·4 százalékát veszi igénybe. 1851-ben a földadó s a pótcentime-ok 259 millió frankra rúgtak, 2645 millió franknyi tiszta jövedelem mellett, a mi 9·8 százalékos levonást képvisel a tiszta jövedelemből. Végre 1821-ben a földadó s a pótcentime-ok 241 millió frankra rúgtak s így az 1580 millió frankos tiszta jövedelemből 15·2 százalékot vontak le. Meg kell azonban engednünk, hogy a jövedelem 1821-ki becslése kétségtelenül igen gyönge volt. De talán elég lesz, ha arra hivatkozunk, hogy 1821—1874-ig a földadó főtételében és pótcentime-okban csak 92 millióval vagyis 40 százalékkal növekedett, ugyanakkor, midőn a mezei és városi ingatlanok értéke legalább is még egyszer oly nagy lett.

Azon törvényjavaslat indokolásából, melyet Léon Say tett le 1876. márczius 23-ikán a franczia képviselőház asztalára, s a mely a kataszter némely módosításaira vonatkozik, láthatjuk, mily nagy volt, öt különböző korszakban, Francziaország földadója és minő volt azon arány, melyben e földadó főtétele a földjövedelemhez állott:

A becslés éve	Az ingatlan tiszta jövedelme	A földadó főtétele	A főtétel aránya a tiszta jövedelemhez
1791	1,440,000,000	240,000,000	16·66%
1821	1,580,678,000	154,678,000	9·76%
1851	2,540,043,000*	155,014,366	6·06%
1862	3,096,102,000	159,492,633	5·15%
1874	3,959,165,000	167,969,028	4·24%

Az ingatlan tulajdonosai valóban nem panaszkodhatnak Francziaországban sem az államra, sem a közsé-

* E számok közől némelyek eltérnek azoktól, melyeket fönnebb adtunk. Ez onnan van, hogy az előbbiek 1851-ben és 1862-ben az Elszász-Lotharingiára eső részt is magokban foglalják, melyek levonvák Say adataiból.

gekre. Terheik egészben véve és jövedelmeikhez képest folyvást lejebb szálltak. Az állam 1797—1821-ig tetemesen lejebb szállította a földadó főtételét és 1851-ben uj áldozatot hozott, a mennyiben elengedte a 17 átalános pótcentime-ot, mely az állam pénztárába folyt és 27 millió frankot hajtott.

A közvélemény mindazáltal felháborodik Franciaországban, ha azt hallja, hogy a földadó ez országban aránylag könnyű. Minden birtokos meg van róla győződve, hogy súlyos. Honnan ered ez ellentét a közérzület és a tudomány tanúsága közt. Két ok van, mely ez ellenmondást megmagyarázhatóvá teszi. Először is a földadó még mindig igen rosszul van kivetve, mindazon javítások daczára, melyek e téren e század első negyedében történtek. Ezt mindjárt be fogjuk bizonyítani. A második és fő ok pedig az, hogy az ingatlan birtokosai megfeledkeznek azon különös körülményekről, melyekből az őket terhelő adók keletkeznek. Összehasonlítják sorsukat az állami járadékok vagy más értékpapirok tulajdonosainak helyzetével, és azt látják, hogy a terhek nem egyformán oszlanak meg a vagyon különböző elemei között. A számok látszólag igazat adnak nekik. Az értékpapirok csak 3 százalékot fizetnek a jövedelem után, az állami járadék semmit, s az ingatlanok birtokosai átlag $8^1/_2$ százalékot. De ez összehasonlítás nincs helyén. A földbirtokosok elfelejtik, hogy a jövedelmöket sújtó adó főtétele legnagyobb részben csak igen elégtelen váltságdíj azon különböző és sokszoros terhekért, melyek 1789 előtt testületek és egyesek javára a földre súlyosodtak. Az ujonnan keletkezett ingó értéknél nem találunk semmi hasonló elemet. A földbirtokosok azonkívül elfelejtik, hogy a föld egy *sui generis*, sajátos természetű tulajdon, melyet sajátos

kötelezettségek terhelnek a társadalom iránt. Mert a föld kizárólagos és örökös birtoklása nem észjogi, hanem tételes jogi intézmény. Mert a földbirtokos azonkívül nem csak saját munkájának gyümölcseit élvezi, hanem bizonyos tekintetben a talaj természeti erőinek közreműködését is, a mely sok esetben jóval nagyobb tiszta jövedelmet ad neki, mint a mennyi munkája rendes jutalmának s a mezőgazdaságban akár jelenleg akár már régóta befektetett tőkék kamatjának megfelel. S mind ezen fölül a földbirtokos megfeledkezik még arról is, hogy az ingó értékek csak a mezőgazdaságban vagy iparban alkalmazott tőkék képviselői, a melyek tehát már fizettek vagy földadót vagy kereseti adót, mielőtt végül még 3 százalékot vontak volna le tiszta jövedelmökből.

De ezzel még nem merítettük ki a földbirtokosok minden tévedését és emlékező tehetségök minden gyarlóságát. Tekintetbe kellene venniök, hogy a földadóhoz járuló pótcentime-ok nagy részét közmunkák közvetlen teljesítésére vagy közmunkákra már fordított kölcsönök törlesztésére fordítják, mely közmunkák azonnal és egyenesen javukra szolgálnak. A helyett, hogy a pótcentime-ok e részét az állam részére szolgáltatott adónak tekintik, olybá kellene azt venniök, mint ha ez összeggel egy részvénytársaság alaptőkéjéhez járulnának, melyet az odavaló birtokosok alapítottak, a helyi és környékbeli közlekedési viszonyok emelésére. Az ingó értékekről s az azokra súlyosodó terhekről semmi hasonlót nem mondhatunk. A birtokosoknak végül számba kellene venniök még azt a körülményt, hogy az általok fizetett pótcentime-ok egy része oly kölcsöntartozások törlesztésére szolgál, melyek, azonkívül, hogy közmunkák előmozdítására szolgáltak, rövid idő mulva tíz, húsz, harmincz év leteltével meg-

szűnnek, hogy tehát ez általok fizetett adókkal adósságokat rónak le, s hogy ez adóösszeget meglehetősen rövid idő lefolyásával leszállítják, vagy megtartva uj hasznos közmunkák teljesítésére fordíthatják. Nem félünk az ellenmondástól, ha azt állítjuk, hogy e körülmények a földtulajdon sajátos vonásai, melyeket az ingó értéknél hasztalan keresünk.

A földbirtokosok azt az ellenvetést támaszthatják ugyan, hogy a pótcentime-ok nemcsak, hogy nem csökkennek, hanem ellenkezőleg napról-napra gyarapodnak. Ez igaz a multra nézve, de változhatik a jövőben, különösen azon arányban, a mint a departementi és községi kölcsöntartozásokból minél többet törlesztenek. Azt sem lehet tagadni, hogy a községi kiadásoknál igen nagy visszaélések fordultak elő. Némely departementokban és városokban a legoktalanabb pazar fényűzéssel jártak el a közmunkáknál. De a birtokosok felelősek e meggondolatlanságért és könnyelműségért. Gyakoroljanak szigorúbb ellenőrzést a községi testületek költségvetéseinél.

Mindent összevéve, azt hiszszük, hogy a mezei és épületi tulajdont terhelő földadót, mely most főtételében és pótcentime-jaival együtt átlag 8·4 százalék, a legkisebb baj nélkül föl lehetne emelni 10 százalékra. Ez által közel 60 millióval növekednék hozadéka. Sőt föl lehetne azt emelni minden nagyobb koczkázat és igaztalanság nélkül 12 százalékra is. Ez esetben 150 millió frankkal növekednék hozadéka a mai helyzethez képest. Hogy azonban az adózó elfogadhassa e változást, előbb tetemesen le kellene szállítani a közvetett adókat és az élők közti vagyonátruházásokat terhelő illetékeket. Egy későbbi fejezetben ki fogjuk mutatni, mily nagy előnyökkel járna, ha e vagyonátruházási illetéket 0·5 százalékra szállítanók le, még ha a

földadó emelésével kellene is pótolni az egész, ez úton keletkező veszteséget. De e leszállításokon kívül megkívántatnék még az is, hogy a földadót jobban vessék ki, hogy mozgékonynyá téve nyomról-nyomra lépést tarthasson az ingatlan vagyon emelkedésével. Lássuk, hogyan lehetne ez eredményhez jutni.

Mondtuk, hogy a földadó behozatalakor a fölosztásos rendszert fogadták el, e pusztán tapasztalati rendszert, melyet fölvilágosodott közigazgatásnak örvendő országban nem szabadna véglegesűl megtartani. E fölosztásnál a régi adók hányadait vették alapul. E rendszer természetesen nem maradhatott meg. A *Constituante*, mely méltányos és tudományos adórendszerre törekedett, rendszeresebb alapot vélt találni a földadóhoz. Végczélúl a hányados adó lebegett szemei előtt. S hogy egyelőre is helyre üsse, legalább bizonyos fokig, a fölosztásos rendszer fogyatkozásait, kijelentette, miszerint minden adózó, ki kimutatja, hogy a rá eső földadó főtétele nagyobb mint jövedelmének 5 százaléka, ez 5 százalékos jövedelem színvonalára szállítja le a földadót.

Az adókivetés alapjául kataszter kellett fölállítani. A kataszternek kétféle neme van, melyek közől mindegyiket alkalmazták annak idején. Az egyik megközelítő és sommás. A másik sokkal szabatosabb, de sokkal több időt igényel. E két kataszter : a tömeges kataszter és a részletes kataszter. Az első csak valamivel jobb elosztásra vezethetett. Egyedűl a második vihetett a valóságos hányados adóhoz.

A tömeges kataszter csak *grosso modo* becsülte föl minden község földjövedelmét, a különböző míveleti nemekre alkalmazott terület nagysága szerint, a nélkül hogy az egyes birtokok részleteivel foglalkozott volna. E kataszterrel ki-

javíthatták némileg azon egyenlőtlenségeket, melyek az egyes közigazgatási kerületek közt mutatkoztak. Egészben véve mindazáltal igen hiányos volt s azért idővel elhagyták s a részletes kataszter óriási míveletéhez fogtak.

Egy 1791-iki törvény már fölállította a részletes kataszter elvét. Egy 1807-ki törvény elrendelte és 1850-ben befejezték Cantal departementjában. Tehát 43 év kellett e művelet befejezésére, mely 150 millió frankba került. Miben áll e rendkívül hosszan tartott eljárás?

A részletes katasztert először Olaszországban alkalmazták, nevezetesen Milanóban. Onnan átszármazott Franczia-országba még a régi monarchia alatt, a mely időben életbeléptették a montaubani generalatusban.* Ha keressük, hogyan kelljen a részletes kataszter fogalmát a lehető legszabatosabban meghatározni, a következőt fogjuk megállapítani. A kataszter oly leíró és becslő jegyzék, mely magában foglal minden mívelés alá vehető telket, vagyis a földterület mindazon töredékeit, melyek különböző birtokosok tulajdonát képezik, vagy különböző mívelési nemeknek szolgálnak, vagy más szomszédos telkektől természetileg vagy mesterségesen elválasztvák. Már ez egyszerű meghatározásból is megérthetjük, mily óriási terjedelmű és aprólékosan részletes mű a kataszter. E nagy munkát nem végzik egyszer s mindenkorra, hanem mindig folytatják és minden pillanatban megszakíthatják. Ha azt akarjuk, hogy oly adónak szolgáljon alapúl, mely mindig arányos maradjon a jövedelemhez, két módon kell arról gondoskodni, hogy a viszonyoknak mindig megfeleljen. Először föl kell jegyezni minden változást a telkek alak-

* *Generalatus* névvel jelölték meg a régi franczia monarchiában a legfelsőbb pénzügyigazgatási kerületeket. F.

jában. Másodszor meg kell változtatni a becsléseket, valahányszor a telek jövedelmében vagy értékében változás történik. Mindeddig csak keveset törődtek az elsővel és semmit a másodikkal.

A kataszter, mint a telkek leíró és becslő jegyzéke, kétféle műveletet foglal magában. Az egyik mértani, a másik közgazdasági és pénzügyigazgatási. A mértani műveletektől megvárjuk minden egyes telek tervrajzát. Tudjuk, hogy telek alatt értjük a terület minden töredékét, mely környezetétől különbözik, alapuljon e körülmény akár természeti véletlenen akár határokon, akár a tulajdonos vagy a mívelési nem különböző voltán. Minden egyes telek tervrajzán kívül még a község általános tervrajzát is követeljük a mértani műveletektől. E részben következőképen járnak el :

Először körülhatárolják a községet, a mi nem jár sok nehézséggel. Aztán fölosztják kerületekre, megteszik az egész területre kiterjedő trigonometriai fölméréseket, majd fölmérnek minden egyes telket, s végül a fölmérés után elkészítik a tervrajzot. E munkákat a pénzügyi közegek és mérnökök végzik. A birtokosok ellenőrízhetik eljárásukat és változtásokat követelhetnek a fölvételekben. Midőn a kataszteri tervrajz eredetije elkészült, térkép alakjában összeállított másolatokat készítenek róla minden községnek. E másolatot megelőz egy általános térkép, melyet a telkek tervrajzának 1 : 10,000 arányában készítenek, s a mely magában foglalja a község határait, a kerületekre való fölosztást, a legtöbb útakat, hegyeket, folyókat és erdőket. Ez általános térképről másolatokat küldenek a prefekturába s a hadügyminisztériumba. Ezzel véget ér a mérnök munkája.

Midőn minden egyes telek tervrajza elkészült, meg-

becsűlik a jövedelmet, hogy megállapíthassék az adókulcsot. Hogyan kell e tekintetben eljárni? A Francziaországban elfogadott rendszer nem kívánta, hogy minden egyes telek jövedelmének fölbecslése szigorúan pontos legyen. Elég volt, ha ugyanazon alapon nyugodott az egész községre nézve. Ha fölteszszük, hogy minden telek jövedelmét 20, sőt 50 százalékkal is kevesebbre becsülték a valódi értéknél, ez nem okozott volna nagy bajt, minthogy a földadó fölosztásos adó volt akkor és fölosztásos adó még ma is. Az egyes telkek jövedelmének e becslését tehát a községbeli birtokosokra bízták, kiket egyben-másban szomszéd birtokosok támogattak.

Az elfogadott rendszer nem engedte a földjövedelem egyenes megbecslését. Három különböző és egymásra következő műveletekre osztotta az eljárást, e műveletek voltak: a fölosztás, az osztályozás s a becslési tarifa.

A fölosztásnál különböző osztályokat állítanak föl, a minősége fokozata szerint, a községben előforduló mindennemű ingatlanok tekintetében. E fölosztást öt birtokos teljesíti, kiktől kettő idegen s helyhatósági tanács által választandó. Az osztályok száma nem haladja meg az ötöt, minden mívelési nemre vonatkozólag, sem a tizet a mezei községek házai tekintetében. A jelentékeny községekben a házakat nem sorolják osztályokba, hanem megbecsűlik külön, egyenkint. Az osztályok számának korlátozására kitűznek két végletet: egy legfölsőt és egy legalsót.

Ez első, fölosztási művelet csak üres keretet nyújt. Ezt ki kell tölteni, s ez az osztályozás. E műveletnél a fölosztók elhelyeznek minden telket a megfelelő osztályba.

E két előző művelet után következik a munka betetőzése a becslési tarifa megállapításával. A becslések tarifája alatt értjük azon tiszta jövedelem meghatározását,

mely minden művelési nem különböző osztályaiban egy-egy hektárnak megfelel. E tarifát a helyhatósági tanács állapítja meg egy vegyes ülésben, melyben a tanácson kívül a földadó által legsúlyosabban megadózott birtokosok is részt vesznek és pedig a tanács tagjaival egyenlő számban. A becslési tarifa meghatározván minden osztály megfelelő jövedelmét, most már csak alkalmazni kell e tarifát az osztályok tartalmára, és megkapjuk először minden egyes telek törvényes jövedelmét, aztán minden községbeli birtokos s végül az egész község törvényes földjövedelmét. A birtokosok az osztályozás ellen orvoslást kereshetnek pörös vagyis birói úton. A fölosztás és a becslési tarifa nem tartozik körükbe. E műveletek ellen közvetlenül csak a közigazgatáshoz folyamodhatnak, és csupán annak méltányosságára és bölcs belátására hivatkozhatnak.

Minden egyes telek jövedelme meg lévén becsülve, mindazokat, melyek egy tulajdonos birtokát képezik, füzetbe csatolják és egy jegyzékbe foglalják, melyet kataszteri anyakönyvnek neveznek. Ez anyakönyvet s főkönyvet leteszik az egyenes adók hivatalában, egy másolatát átadják a maire-i hivatalnak. Az adó felosztása a község lakossága közt most már igen egyszerű. Kikeresik azt az arányt, mely a község adórészlete s anyakönyvezett összes jövedelmei közt fönnáll és ez arányt vagy hányadot alkalmazzák minden egyes tulajdonos jövedelmére, úgy hogy például, ha a községi hányad a földadóból 10·5 százalék, elég minden birtokostól jövedelme 10·5 százalékát követelni.

A kataszteri anyakönyveknek követni kell minden változást, a birtokos személyében. E feladatot a változások ellenőrzésével megbízott közegek teljesítik, évenkint. Ez ellenőrök a birtokátruházási okmányok fölvételei, a birto-

kosok vallomásai s az adószedők könyvei alapján dolgoznak. Ezek mutatják ki a felosztással megbizott adóközegek segedelmével minden községben a többi változásokat is. Fölkeresik az új épületeket, és megbecsülik ezeket, hogy elkészülésök harmadik évétől adó alá kerülhessenek. Az ez adatokat magában foglaló okmányokat átteszik az adóhivatal igazgatóságához, mely azokat igazolja s a változásokat a kataszteri anyakönyvekbe átvinni köteles. A kataszteri tervrajzokba azonban nem veszik föl ugyanezen változásokat, úgy hogy e térképek végül nagyon kevéssé találó képet adnak a község birtokállományáról.

Részletesen foglalkoztunk e rendszerrel, mert noha nagyon észszerűnek látszik, mégis sok és jelentékeny hibája van.

E hibák közt a legfőbb az, hogy a kataszter jó szolgálatot tehetett a községi hányad felosztásánál a községi birtokosok közt azon pillanatban, mikor elkészült; de nem ad semmi irányt az adók igazságos felosztására a departement-ok, arrondissement-ok és községek közt. A becsléseket a terület különböző pontjain, vagy akár két szomszédos helyen nem ugyanazon emberek, nem ugyanazon időben, sőt még csak ugyanazon rendszer szerint sem teljesítik. Igy tehát csak azon kerületben használhatók, hol ugyanazon emberek és ugyanazon szempontból készítették. Némely vidéken a felosztás s a tarifa megállapítói elnézőbbek voltak, mint másutt. S majdnem mindenütt meg volt bennök a hajlam a föld értékét a valóságnál jóval magasabbra becsülni. Végül a kataszter nem készült mindenütt ugyanez időben, minthogy a műveletek 1807-től 1850-ig tartottak.

A különböző helyekre vonatkozó kataszteri eredményeket tehát nem lehet egymással összehasonlítani. Sőt a mi

több, jelenleg ugyanegy községen belül is megbizhatatlan a kataszter, mert az osztályozás és a tarifa régiek, s idővel nem vették számba ama változásokat, melyek a mívelési nemekben, a telkek értékében vagy csak térfogatában is történtek.

Két ok is van tehát a földadó egyenlőtlenségére. Először az első három elosztást a departementok, arrondissementok és községek közt találomra és pusztán a tapasztalatra támaszkodva végzik, minthogy a kataszter becslési tarifa, sőt maga a földek osztályozása sem bir semmi érvénynyel az illető községen kívül. Másodszor az egyéni elosztás minden kétségen kívül idővel hiányossá vált ama számos változás következtében, mely a kataszter elkészülte óta a mívelés módjában, a föld jövedelmezőségében bekövetkezett.

E fogyatkozások igen komolyak. Orvoslásukra különböző eszközökhöz fordúltak. Először leszállították a földadó főtételét némely tulságosan megterhelt departementben. De minő szabályokra támaszkodott a törvényhozó a gyakorlatban, e részleges adóenyhítéseknél? Pusztán a szemléletre vagy a különféle helyekre vonatkozó haszonbérleti és adás-vevési szerződések adataira. Igy jártak el 1821-ben, midőn 52 departementben enyhítettek ez adón.

De e részleges visszatérés a méltányossághoz nem javította meg a különböző departementok közt mutatkozó egyenlőtlenségeket. S hogyan lehetett volna a két alsó felosztás egyenlőtlenségein segíteni? Felruházták ugyan minden departement tanácsát azzal a hatalommal, csakhogy nagy ritkán élt ezzel a joggal. A tanács változtathat az arrondissementok és községek adóhányadán és ennek következtében javíthat az elkövetett hibákon.

Végre egy 1850-iki törvény szerint minden oly köz-

ségben, melyben a kataszter legalább 30 év óta fennáll, megigazításnak van helye, ha a helyhatósági tanács e részben felszólal és a departementi tanács e felszólaláshoz hozzájárul, de csakis azon föltétel alatt, ha a megigazítás költségeit a község viseli.

Ha tehát el akarjuk érni a földadó kiegyenlítését vagyis az adónak a jövedelemhez mért arányosságát, három eszközhöz fordulunk: a melyek 1., az adó főtételének leszállítása, a legjobban sújtott departementokban; 2. az egyes községekre eső adórészletek megigazítása a departementi és arrondissementi tanácsok által; és végre 3. harmincz év mulva a kataszter fakultativ megigazítása minden községen belül, a végből, hogy a felosztás, osztályozás és becslési tarifa jobban megfeleljen a fönálló viszonyoknak.

Elégségesek-é ez eszközök a kiegyenlítés megvalósítására, vagy legalább arra, hogy a földadó kivetésénél már kezdetben meglevő igazságtalanságok még nagyobbak ne legyenek? Világos, hogy ez eszközök gyarlók e czélra. Először is az adóteher leszállításának azon departementokban, melyek adóját a legsúlyosabbnak tartják, az a nagy hibája van, hogy megszorítja az állam jövedelmi forrásait, noha az ország földjövedelme gyarapodóban van. Meg kell botránykoznunk, midőn azt látjuk, hogy az állam ma kevesebbet húz a földadóból mint a consulatus alatt. Ez adóleszállításokat legalább ellensúlyozni kellene a kevéssé megterhelt departementok adójának fölemelése által. De az állam visszariad ily rendszabálytól, mert nincsenek elég szabatos adatai, s fél a népszerűtlenségtől. A departementi és helyhatósági tanácsok legnagyobbrészt szintén tartózkodók, úgy az arrondissimentok és községekre régebben kivetett adórészletek megigazításánál, mint a kataszter gyökeres átalakításánál. Az ily tövises vállalat, mely sok birálga-

tást, boszuságot és még több munkát vonna maga után, visszariasztja őket.

E helyzet káros két oknál fogva: a földadó nem jövedelmez eleget az államnak, de még a községeknek sem, mindamellett igen terhes némely földeken és napról-napra egyenlőtlenebb.

Hogy nem jövedelmez eleget az államnak, azt fönnebb eléggé bebizonyítottuk. Noha kezdetleg az ingatlanok jövedelmének egy ötödrészét kellett volna az állam számára megszereznie, jelenleg a pótcentime-okkal együtt nem követel többet, mint e jövedelem 9 százalékát. Ha tehát vissza akarnók állítani azt az arányt, mely a *Constituante* szemei előtt lebegett, meg kellene kétszereznünk az egész földadót. Ez túlságos szigor volna, annál inkább, minthogy ez adóhoz jelenleg egy más adó is járúl, melyet egyébiránt reformnak lehetne alávetni. Ez adó az ajtó- és ablakadó, mely nem szerepelt a *Constituante* tervezetében. Ha csak azt az arányt akarnók is visszaállítani, mely 1821-ben létezett a földadó, az ingatlanok jövedelme közt, körülbelől 45 százalékkal kellene fölemelnünk a jelenlegi földadót, főtételében úgy mint pótcentime-jaiban. Mert 1821-ben 241 millió frankra emelkedett a földadó. oly tiszta jövedelem után, melyet csak 1580 millió frankra becsültek. Mi ugyan azt tartjuk, hogy ez ingatlanok tiszta jövedelmeinek e becslése, mely 1821-ben a házakat is magában foglalja, igen gyönge. De azt mindenki kénytelen lesz elismerni, hogy azóta az ingatlanok értéke körülbelől még egyszer oly nagy, főleg ha a városi ingatlanok értékváltozásait is számba veszszükk. Akkor tehát, ha azt akarjuk, hogy a földadó ma ugyanazt az arányt tűntesse föl, mint 1821-ben, 482 millió frankot kellene követelnie az adózótól, főtételében és pótcentime-jaiban, ama 333 millió he-

lyett, melyet tényleg jövedelmez. Ez alapon tehát 150 millió franknyi adófölemelés válnék szükségessé, mely a departementok és községek közt oszlanék meg.

Még ha azzal is megelégednénk, hogy átlag a föld jövedelmének csak 12 százalékára emelnők föl az adót főtételében és pótcentime-jaiban, körülbelül 4 milliárd tiszta földjövedelem mellett 480 milliót nyernénk adó fejében, a mi még mindig 147 milliónyi adófölemelést képezne, az 1875-ki adóhoz képest. 10 százalék mellett 400 milliót kapnánk 333 millió helyett, a mi még mindig 67 millió frank nyereséget nyujtana a jelenlegi helyzethez képest.

A földadó jelenlegi meddősége s talán még inkább az a körülmény, hogy e fölosztásos adó semmi ruganyossággal nem bír, igen nagy bajt képeznek a kincstárra nézve, mert arra kényszerítik, hogy kelleténél túl vegye igénybe a közvetett adókat. Nem lenne-e sokkal jobb, ha a földadó valamivel magasabb volna, s a föld átruházásánál csak 50 centime-ot fizetnénk 100 frank után és 5 frank 50 centime-ot, mint most, a mihez még hadi tizedek vagy féltizedek is járulnak.

A földadó aránytalansága a jövedelemhez elérte azt a határt, a melynél már lehetetlen az arány helyreállításával nem foglalkozni. 1851-ben vagyis már egy negyed század előtt, egy közigazgatási dolgozat kimutatta, hogy az adó főtétele ez időben átlag a tiszta jövedelem 6·06 százalékát képezte, s hogy a rossz fölosztás következtében a különböző departementokban a tiszta jövedelem 3·074 százalékától, mint minimumtól, annak 9·07 százalékáig mint maximumig váltakozott. 48 departementban a főtétel az átlagnál vagyis 6·06 százaléknál fölebb emelkedett, 37-ben azon alul maradt.

De e számok csak departementi átlagok. Csupán

azon arányra vonatkoznak, mely a departement által összesen fizetett földadó s a departement összes földjövedelme közt fönnáll. Az arrondissement-ok, községek és egyesek adóinál mutatkozó egyenlőtlenségek jóval nagyobbá teszik a földadó aránytalanságát.

Tekintsünk egy departement-t, melyben a földadó főtétele a departement összes földjövedelmének 9·07 százalékát képviseli. Lehetséges, hogy a departementre eső adó rosszul oszlik meg a községek közt. Sőt bizonyos is, hogy nem történhetik igazságosan. Mi következik ebből? Az, hogy némely községben a földadó főtétele eléri, sőt meghaladja a község összes tiszta ingatlan jövedelmének 12 vagy 13 százalékát. De továbbá magában e községben ismét mutatkozhatnak, sőt szükségkép mutatkoznak egyenlőtlenségek a községre eső földadó egyéni elosztásánál. Ez egyenlőtlenségek annál nagyobbak lesznek, minél régibb a kataszter. Ebből ismét következik, hogy midőn a községre eső összes földadó átlaga a község összes tiszta ingatlan jövedelmének 12—13 százalékát veszi igénybe már főtételében, lesznek birtokosok, nevezetesen azok, kiknek jövedelme csökkent a kataszter óta, kik földjövedelmök 18—20 százalékát fizetik a földadó főtételében. A pótcentime-ok egyes esetekben még egyszer oly nagyra emelhetik e számot, úgy hogy lehetnek Fracziaországban birtokosok, kik jövedelmök 35 vagy 40 százalékát fizetik földadó fejében. Az ilyen esetek ritkák lesznek, minthogy a legkedvezőtlenebb eseteket veszszük. De azt hiszszük elég gyakran találhatunk oly birtokosokat, kiktől a földadó a pótcentime-okkel együtt ház- vagy földjövedelmök 20—25 százalékát veszi igénybe.

Lássuk most mi történik oly departementben, hol az összes földadó főtétele átlag az összes föld- és házjövede-

lem 3·074 százalékának felel meg. Az egyenlőtlenségek, melyek a departementre eső földadó elosztásánál az egyes községek közt előfordulnak, arra vezethetnek, hogy az egész községre eső földadó átlaga nem képvisel többet, mint a község összes tiszta ingatlan jövedelmének 2 vagy 2½ százalékát. Továbbá a községre eső összes földadó egyéni elosztásánál ez arány leszállhat 1 vagy 1½ százalékra, azon birtokosokra nézve, kiknek földje a kataszter óta más mívelési nemre tért át és tetemesen gyarapította a tiszta jövedelmet. Föltéve, hogy a pótcentime-ok megkétszerezik is ezen arányt, mindamellett azt látjuk, hogy lesznek Franciaországban birtokosok, kik a földadó főtétele és pótcentime-jai fejében nem fizetnek többet mint tiszta jövedelmök 2 vagy 3 százalékát; míg lesznek mások, kik, mint látszik, tiszta jövedelmök 35 vagy 40 százalékát fizetik ugyane czímen.

Ha e szélső számokat csak rendkívüli visszásságoknak tekintjük is, s ha elfogadjuk is azt a nagyon kemény szabályt: *De minimis non curat praetor* — mondhatjuk, miszerint nem ritka, sőt elég gyakori oly birtokosokat találni, kik tiszta jövedelmöknek csak 4—5 százalékát fizetik a földadó főtételére és pótcentime-jaira; míg viszont nem ritkán sőt elég gyakran találhatunk oly birtokosokat, kik tiszta jövedelmök 20—30 százalékát fizetik, ugyane czímen. S még ha az állam lemondana is minden adóemelésről, ez egyenlőtlenségek mindazáltal mégis gyarapodni fognak. Mert a községek által kivetett minden pótcentime sok birtokostól kétszeresen nagyobb áldozatot követel mint kevesbbé megterhelt szomszédjától ugyanabban a községben.

Ama törvényjavaslat indokolása és kimutatásai szerint, melyet Léon Say a kataszter megigazítása tárgyában 1876. márczius 23-án a képviselőház elé terjesztett, a kö-

vetkező egyenlőtlenségek mutatkoznak jelenleg az egyes departementek földadóinál. A földadó főtételének átlaga a tiszta jövedelem 4·24 százaléka volt 1874-ben. 51 departement adóösszege meghaladta az átlagot, 32 departement ellenkezőleg azon alúl maradt. A legjobban megterhelt departementek a Tarn-et-Garonne, melynek adója a jövedelem 6·51 százaléka, a Lozère (6·09), Morbihan (6·06), Cantal (5·90), Eure (5·85), Gers (5·79), Manche (5·64), Aude (5·62), Hautes-Alpes (5·54), Lot (5·47), Orne (5·43), Côte-d'Or (5·43), Dordogne (5·33), Tarn (5·32), Seine-Inferieure (5·29), Basses-Alpes (5·27), Calvados (5·26), Corrèze (5.20), Seine-et-Marne (5·18), Sarthe (5·03). E 20 departementben az adó jóval magasabb az átlagnál (4·24). S minthogy a pótcentime-ok körülbelül megkétszerezik az arányt, a birtokosok tiszta jövedelmeik 12 vagy 13 százalékát fizetik az államnak vagy községeknek. De meg kell jegyeznünk, hogy e departementek között van több, nevezetesen a Gers, Aude, Lot, Côte-d'Or, Dordogne, Tarn, melyek területe részben lapály és dombok, de részben valóságos hegyek is. Ez utóbbiakon a földek csak igen kis mértékben javultak a kataszter óta. A sík földön és dombokon ellenkezőleg a szőlőmívelés négyszer, sőt ötször oly magasra emelte a gazdagságot, mint a milyen 30 év előtt volt. Ámde a departementi adó községi elosztásai átalában véve nem változtattak. S azért bizony nem is lehet kétség az iránt, hogy például Aude departementjában, hol a földadó főtételének átlagos aránya a jövedelemhez képest 5·62 százalék, némely hegyes földek birtokosai 11 vagy 12 százalékot, sőt a pótcentime-okkal 20—24 százalékot is fizetnek; míg például a Narbonne-vidéki síkságon lesznek birtokosok, kik tiszta jövedelmök 2 vagy 3 százalékát fizetik a földadó főtételében, és legfölebb 4 vagy 6 százalékot teljes földadó-

jokban a pótcentime-okkel együtt. Midőn a helyi hatóságok a fönnebb említett departementben még bizonyos mennyiségű pótcentime-ot csatolnak a földadó főtételéhez, mely aztán az egész departementre egyformán kiterjed, az már a legszörnyűbb igázságtalanság. Mert tíz pótcentime a tiszta jövedelem 1 vagy $^1/_2$ százalékát képezi a hegyes vidékeken és a tiszta jövedelem csak $^1/_{10}$ vagy $^1/_{20}$ százalékát a síkföldön. Az első birtokosokat tehát tizszerte súlyosabban terhelik a departementi kiadások mint az utóbbiakat.

A földadó elosztásánál legkedvezőbb helyzetnek örvendő departementek a következők : a Hautes-Pyrénées, hol a földadó főtételének átlaga a tiszta jövedelem 2·82 százaléka, a Basses-Pyrénées (2·83), a Szajna (3·05), Cher (3·20), Ain (3·26), Vaucluse (3·25), Var (3·36), Bouches-du-Rhône (3·36), Vosges (3·38), Nièvre (3·50), Allier (3·53), Ariège (3·55), Nord (3·55), Pas-de-Calais (3·56), Loire-Inférieure (3·59), Marne (3·62), Ardennes (3·70), Rhône (3·73), Gironde (3·74). Észrevehettük, hogy e husz departement között szerepelnek határozottan a leggazdagabbak s azok, melyek Francziaország legnagyobb városait Párist, Marseillet, Lillet, Nantes-ot, Reimst, Lyont és Bordeauxt foglalják magokban.

Ily körülményekkel szemben s ama kényszerítő szükség nyomása alatt, mely minden modern nemzetnek kötelességévé teszi: adórendszerét a méltányosság alapjára fektetni, az adók magasságát a jövedelem és vagyon arányához szabni s a fogyasztásra és gyártásra vetett legsúlyosabb adókat lehetőleg eltörölni — ily viszonyok közt, mondjuk, nem lehet habozni. Reformálni kell a földadót az által, hogy hányados adóvá alakítjuk át és mozgékonyságot öntünk bele, melynek segítségével alkal-

mazkodhatik az ingatlan vagyon és jövedelem haladásához. Már megczáfoltuk a földadó mozgékonysága ellen fölhozott legfőbb érveket. Csak azokra kell még felelnünk, melyek a kataszter megújításának nehézségeire és költséges voltára s az időszakos megigazítások állítólagos hiú voltára utalnak.

Már eleve kijelentettük, hogy nem akarunk évenkint minden telket ujból megbecsültetni vagy azonnal fölebb emelni, mihelyt mívelési módja megjavult. Csak minden tíz évben volna megigazításnak helye s az uj mívelési nemeknek, irtásoknak, ültetvényeknek és réteknek stb. öt vagy hat évi halasztást kellene engedni, a mely idő alatt az adót nem emelnék föl.

A mi pedig az uj kataszteri műveletek nehéz, költséges és hosszas voltából levont érveket illeti, azokra igen könnyű felelni. Először is nem kell a katasztert egészen ujból csinálni. S ha a teljes átalakítás mutatkoznék is helyesnek, az uj kataszter elkészítése sokkal kevesebb bajjal járna mint a régi, mert ma már az első kataszter óta birunk bizonyos tapasztalattal e téren, mérnökeink számosabbak és tanultabbak mint azelőtt, s azonkívül a régi kataszterműveletek jó részét az uj kataszternél is lehetne használni. S végül ez sokkal jobb alapot szolgáltatna a kincstárnak az adók kivetésére, mert sokkal biztosabb és gyorsabb eszközt nyujt a földjövedelem megbecsülésére.

Láttuk, mi a kataszter: a nemzeti területet alkotó telkek leiró és becslő jegyzéke. Mondtuk, hogy a kataszter elkészítése kétféle műveleteket igényel, melyek mértaniak vagy közgazdaságiak és pénzügyiek.

Elég világos, hogy a kataszteri műveletek leiró vagy mértani részét nem kellene egészen ujból csinálni, noha

egészben véve kijavíthatjuk, sőt helyenkint ujból is készíthetjük, különösen ott, hol uj utak és ösvények keletkeztek vagy a telkek alakzatában változások történtek. Tudjuk, hogy a leiró vagy mértani műveletek öt részre szakadnak, melyek: a községi határok kijelölése, a felosztás kerületekre, a háromszögellés, minden egyes telek fölmérése, minden egyes telek tervrajzának és az egész község átalános téralakzatát, utait, folyóit, hegyeit és erdőit föltüntető térkép elkészítése.

A két első műveletet nem szükséges ujból csinálni, hacsak nincs alapos okunk azt hinni, hogy az első kataszter mérnökei nagyon könnyelműen jártak el és vastag hibákba estek. A mi a háromszögellést illeti, ennél is kell, hogy legyenek bizonyos nyomok, melyek az uj fölvételnél támaszul szolgálhatnak. A műveleteket, melyek leginkább igénylenék az uj munkát, az egyes telkek fölmérése s az átalános községi térképek elkészítése képezné, mely utóbbiaknál az uj útakra és irtásokra kellene figyelmet fordítani.

De még a fölmérést s az egyes telkek tervrajzát sem kellene egészen újból csinálni. Csak ott kellene e műveleteket ujból kezdeni, hol a telkek változáson mentek keresztül az által, hogy uj utakat nyitottak, vagy örökség és adásvevés következtében a telkeket eldaraboltak, vagy több telket egybefoglaltak, vagy ugyanegy telken más mívelési nemet alkalmaztak. De ez esetek, ha gyakoriak is, még sem fordulnak elő mindenütt. Különösen nagy városok vagy főközlekedési erek mellett forgatták csak ki nagy mérvben a telkeket eredeti természetökből. Künn a vidéken, különösen a kissé nagyobb jószágokon, a legtöbb telek téralakzata még ma is változatlan maradt. E munka szerzője e részben gyakorlati tapaszta-

lataira is hivatkozhatik, melyeket az egymástól lehető legmesszebb fekvő departementok birtokain szerzett. Mindezen telkeknél, melyek adásvevés, osztály, mívelési nemek cseréje, utak nyitása vagy erdőirtás következtében nem változtak, meg lehetne tartani a régi fölmérést s a régi terveket, kivéve azon eseteket, mikor nem pontosak, mikor például a tulajdonos e miatt panaszt emel. Ez esetben meg lehetne ujítani a fölmérést, de az illető tulajdonos terhére.

Ha tehát jól szeme közé nézünk ennek a kataszteri megujításnak, akkor látjuk csak, hogy távolról sem oly nagy dolog, mint első tekintetre hinnők. Nem 43 év és nem 152 millió kellene hozzá, mint egykor. 2—3 év és egy 40 millió frank, községenkint átlag 1000 frank, elég volna. De e 40 millió frankot jól helyeztük volna el. A költségek annyival is kisebbek lennének, a mennyiben az adásvevés vagy osztály következtében legujabban módosított telkeken az érdeklett felek gondoskodása folytán úgy is történtek fölmérések. E fölmérések eredményeit valókul lehetne tekinteni mindazon esetekben, hol nincsenek különös okok a gyanura, s nevezetesen akkor, ha megegyeznek az első kataszter adataival.

Térjünk át a kataszter második részére, arra, mely a telkek tiszta jövedelmét törekszik meghatározni. A kincstár szempontjából ez a legfontosabb föladat. Ezt rosszúl csinálták. Minden öszhang nélkül jártak el egész Franciaországban. Birtokosokból s helyhatósági tanács tagjaiból alakult bizottságoknak engedték át a felosztás, osztályozás s a becslési tarifa elkészítését. E becslési tarifákban átalában igen alacsonyra szabták a valóságos jövedelmet, a legnagyobb eltérésekkel, a különböző helyeken.

E hibákon könnyen segíthetnénk a kataszter közgazdasági és pénzügyigazgatási műveleteinek megujítása által, annál is inkább, minthogy e műveletek sokkal kevesbbé bonyolultak mint a mértaniak. Egy kormányközegekből alakított pénzügyigazgatási bizottság, melyben például az adóellenőrök vagy adószedők, az illeték-hivatal és egy-két helyi szakértő venne részt, könnyen elvégezhetné és csakhamar befejezhetné e föladatot. Az új épületek fölvételére rendelt, e tekintetben már önálló megigazítások szerencsés például szolgálhatnak.

Ha minden egyes telek vagy legalább birtok jövedelmeink közvetlen megbecslése helyett közvetve akarnánk az eredményhez jutni, s így mint régebben három részre, a felosztásra, osztályozásra és a becslési tarifa elkészítésére szakítanók a munkát, még könnyebben érnénk czélt. Mindenki tudja, mit hoznak vidéken a különféle természetű földek. Ange környékén például mindenki tudja, hogy egy kitünő minőségű rét hektárja 280—320 frankot hoz tiszta jövedelmül, egy jó hasonló föld hektárja 220—280 frankot, egy meglehetős jó 180—220 frankot, egy gyönge körülbelől 150 frankot, egy rossz 120 frankot, egy nagyon rossz 60—80 frankot. A haszonbérek, adásvevési okmányok és mezőgazdasági értekezletek minden vidéken kitünő tájékozottságot tanúsítanak e tekintetben. A felosztáshoz alig kellene két-három óra, s a becslési tarifa elkészítése szintén nem venne több időt igénybe. Az osztályozás, a különböző telkek elhelyezése a megfelelő osztályokba, az igaz, több időt venne igénybe, de egy e czélra külön kiküldött és tisztán pénzügyigazgatási bizottság néhány hónap alatt azt is elvégezhetné.

A kataszter átalakítása tehát nem volna oly óriási munka. S tegyük hozzá: minden későbbi megigazítás,

történnék az akár minden tiz, akár minden öt évben — még egyszerűbb lenne. Minél kevesebb idő folyik le a kataszter elkészülte után, annál kevesebb változtatás szükséges. Oly intézkedéseket is lehetne életbe léptetni, melyek ezentúl fölöslegessé tennék a bonyolult mértani műveletek megújítását. Például a telkek szétdarabolásánál, származzék az akár adásvevésből, akár osztályból, kötelezni lehetne a feleket, hogy az így széttagolt telket saját költségökre fölméressék.

Egyébiránt bármily becses zsinórmértékül szolgáljon is a kataszter, a földadó egyenlőbb elosztását még a nélkül is el lehetne érni. A földek értékéről vagy jövedelméről csakugyan meglehetősen szabatos adataink vannak. Ilyenek a haszonbérleti, adásvevési- és osztály-szerződések. A haszonbérleti szerződések bejelentése az illeték-hivatalnál kötelezővé lett Franciaországban. Igaz ugyan, hogy igen sok föld van, melyet nem adnak bérbe, de igen ritka eset lesz, hogy valamelyik ne képezte volna, még pedig elég közel fekvő időben, egy átruházási, osztály- vagy házassági szerződés tárgyát. A földek árából, melylyel azok az adásvevési, osztály- vagy házassági szerződésekben szerepeltek, könnyű az illető föld jövedelmére következtetni. Csak azt a kamatlábat kell szem előtt tartanunk, melyet a megfelelő vidéken az ingatlanok tőkesítésénél követni szoktak. Ha az adásvevés, osztály vagy házasság nagyon régi időre vonatkozik, s ha azonkívül a föld nincs haszonbérbe adva: a felek jelenlétében teljesített rövid szakértői vizsgálattal, vagy a környékben levő hasonló természetű és fekvésű telkek jövedelmeiből könnyen meghatározhatjuk az illető föld jövedelmét.

E néhány fölvilágosító adat mutatja, hogy a kataszteri műveletek megigazítása vagy helyesebben a földadó átalakítása hányados adóvá, nem lenne Penelope munkája.

E műveletet részünkről föltétlenül elengedhetlennek tartjuk, mert meg fogná szüntetni azon egyenlőtlenségeket, melyek a pótcentime-ok felhalmozódása által mind botrányosabbakká válnak. De elengedhetetlennek tartjuk azért is, mert az által az állam és községek nagyobb és növekvőbb jövedelmet húzhatnak a földjáradékból, s így idővel leszállíthatják, sőt talán el is törölhetik a legártalmasabb közvetett adókat, minők az ingatlanok átruházását terhelő igen nagy illetékek és némely igen faggató italadók.

Angliában az állam által szedett földadó állandó, de igen jelentéktelen, minthogy nagy részben megváltották. Láttuk, hogy csak 25½ millió frankot hoz. De ezenkívül terheli még a földet az, mit jövedelmi adó fejében fizet, s az igen jelentékeny községi földadók, minthogy 233 millióra teszik azt az összeget, melylyel a föld e réven adózik. E községi földadók Angliában nem alapúlnak, úgy mint Franczia országban, az állam által szedett landtax-en. Egészen más, sokkal tökéletesebb és méltányosabb adókulcsuk van. E községi adókat épúgy mint a jövedelmi adó azon részét, mely a földet terheli, a községi közegek vetik ki a jószág értékével korszakonkint megigazított becslés alapján. Ezek tehát hányados adók. Részünkről nem helyeseljük, hogy a községi közegek vetik ki az egyenes adót. Sokkal helyesebbnek tartjuk e részben a központi hatóság közegeinek alkalmazását, mert ezekhez nem férhet annyira a részrehajlás és helyi érdek gyanúja. A lényeg azonban az, hogy az adó hányados legyen és ne felosztásos. *

* L. Fisco és Van Der Straaten kitünő munkáját: *Institutions et taxes locales du Royaume-Uni de la Grande-Bretagne et d'Irlands*, 68. és köv. ll. L. egyszersmind ugyanazon mű 267. és köv. lapjait, hol azon 1854-iki törvényről van szó, mely a skót-

Egy az adóigazgatás terén nagy tapasztalású kiváló szakember, Audiffret marquis, igen egyszerű eszközt ajánlott arra, hogyan lehet felosztásos adót hányados adóvá átváltoztatni. Össze kell foglalni az illeték kiszabását az egyenes adók és jelzálogi kölcsönekre kivetett adók kezelésével. Ez által minden kerületben ugyanegy hivatalba gyüjtenénk össze az ingatlan tulajdonra vonatkozó minden adatot, a minek következtében minden nagyobb nyomozás nélkül állapíthatnók meg a földek értékét és jövedelmét.

Francziaországban sokszor került szóba a kataszter megigazítása s a földadó kiegyenlítése. De tudjuk, hogy parlamentjeink jelszava: *verba non res*. Beszéltek tehát sokat, meg is szavaztak néhány félénk javaslatot, de végül nem csináltak semmit. Egy 1874. márczius 21-iki törvény elrendelte a kataszter készítése idejében meddő s azóta mívelés alá került s viszont az azon időben mívelés alatt állott, de jelenleg míveletlen földek becslését mint «egy nagy átalános munka előkészületét és úttörő kezdetét». Másrészt az 1875. augusztus 3-iki törvény 4 czikke, mely az 1876-iki pénzügyi budget kiadásainak és bevételeinek átalános megszabását tartalmazza, a következő meghagyást foglalja magában: «A következő 1877. évi budgettörvényben a kormány előterjesztést teend a földadó főtételének méltányosabb elosztására, az egyes departementok közt.»

A pénzügyminiszter, Léon Say, engedelmeskedett az ünnepélyes felszólításnak. Különböző törvényjavaslatokat nyujtott be a háznak a kataszter és a földtulajdon tárgyában. De azokban nincs szó a földadó átalakításáról hánya-

országi kataszter átalános megigazítását rendeli el későbbi időszakos javításokkal.

dos adóvá, sem a kataszteri műveletek átalános megigazításáról. A miniszter csak egy kitünő és átalános fontosságú és egy mellékes, sokkal kevesbbé jelentős rendszabályra szorítkozik. Az első a nem épületi és épületi tulajdon adóinak elválasztása. Már a jelen fejezetben is ajánltuk e rendszert, a következő fejezetben még jobban kifejtjük majd előnyeit. A mellékes rendszabály feljogosítja a depertementi tanácsokat a kataszter kijavítására és gondoskodik e fakultativ műveletek pénzügyi oldaláról. Végül kivánja az 1874-iki törvény azon intézkedéseinek eltörlését, mely a kataszter elkészülte óta mívelés alá került földek megbecslését elrendelte.

Sok kell ahhoz, hogy e törvényjavaslatok a földadó reformját idézzék elő. Javíthatnak talán valamit a departementok, községek és egyesek adóinál mutatkozó egyenlőtlenségen, de nem vezethetnek a valóságos kiegyenlítésre, melyet csak átalános nagy műveletekkel s a földadónak hányados adóvá leendő átváltoztatásával lehet elérni. Végül épen nem fogják gazdagítani az állam jövedelmi forrásait. Francziaország a félénk szellemek hazája, kik visszariadnak a felelősségtől és munkától. Azt mondják: Ne bolygassuk az adozókat. És ez ürügy alatt az itélet napjáig is megőrzik azokat a visszaéléseket, melyeknek bűnei napról napra izmosodnak.

Nem zárhatjuk le e fejezetet a nélkül, hogy ne mondanánk egy-két szót a földadó megváltásáról, néhány országban. Ha a földadó olyan járadék, melylyel a föld tulajdonosa az államnak tartozik, miért ne ajánlhatná egy állam, nagy szükség idején, a polgároknak, hogy váltsák meg magokat megfelelő összeg lefizetése által, e járadék alól? Ez mindkét félnek csak előnyére szolgálhatna. A birtokos megszabadúlna egy tehertől, az állam pedig kedvező

föltételek mellett jutna pénzhez. Ez oly kölcsön volna, mely különös előnyökkel dicsekedhetnék. Nem követelne más kamatat mint a lemondást egy fönnálló adóról. Így okoskodtak a különböző éghajlatok és különböző idők financialis lángelméi. Ez érvelés elfogadhatónak látszhatik talán, de a mi szemünkben nagyon gyarló. Hogy e művelet sikerűljön, ahhoz szükséges egyrészt, hogy a kormány úgyszólván emberfölötti loyalitást tanúsított legyen; s másrészt, hogy az adózó polgárok úgy szólván gyermekesen határtalan bizodalmat tápláljanak szíveikben. Mert ha az adózók egyszer megváltották a földet, ki biztosítja őket arról, hogy a kormány nem állítja azt vissza, rövid idő múlva, más név alatt? Megnyugszik-e majd az állam abban, hogy megadózatlanúl maradjon a közvagyonosság legszembeszökőbb és legirígyeltebb alakja? Ellenállhat-e majd a többi adózók panaszainak, kik privilegiumnak fogják tekinteni a földbirtok megváltott adómentességét? Nem hiszszük, hogy franczia parasztjaink közt találkozzék oly ártatlan lélek, ki megváltsa a földjét terhelő adót. E vállalkozás kevés sikerrel bíztat s megérdemli, hogy minden óvatos és lelkiismeretes ember visszautasítsa. Egyébiránt csak igen szerény jövedelmi forrást szolgáltatna. Az egyszerű és minden kertelést megvető kölcsön, mint azt a munka második részében látni fogjuk, a legbiztosabb eszköz arra, hogy az állam a közszükség idején jelentékeny tőkéhez jusson. Fölösleges minden szőrszálhasogatás, minden más mesterséges eszköz.

A földadó megváltását Angliában kezdték alkalmazni a mult század végén. Egész napjainkig folytatták e műveletet. S hogyan sikerűlt? Bizony gyöngén. Pitt terve, ki azt 1798-ban találta föl, igen szellemes volt. Az angol állampapirok az úgynevezett *consol*-ok akkor igen ala-

csonyan álltak. A 3 százalékos papirok 50-en keltek vagyis egy három százalékos jövedelmet a kamat 16- vagy 17-szeres magasságán adtak. Pitt látván, hogy a földtulajdon jövedelmének 30-szoros magasságán kelt, úgy okoskodott, hogy ennek következtében a földjáradék, mely csak igen csekély és minden jelzáloggal szemben szabadalomnak örvendő részét képezi a földjövedelemnek, szintén a jövedelem 30-szoros vagy legalább 20—25-szörös magasságán kelhet. Ez okoskodás azonban nem volt egészen szabatos. Mert a föld nem csak azért kelt magas áron, mert nagy biztosságot nyújt, hanem azért is, mert arra a reményre jogosít, hogy a föld jövedelme és ára emelkedni fog a közel jövőben. Ámde egy a földtulajdonra alapított járadék, ép annyi biztosságot nyújt mint a földtulajdon, de nem kecsegtethet semmi jövedelmi szaporodással. De még e különbség daczára is, mely nem engedi, hogy a földtulajdonra fektetett járadékot s a földtulajdont összekeverjük, e különbség daczára is Pitt okoskodása nem volt minden alap nélküli. Az általa tervezett művelet czélja abban állott, hogy megszabadítja az államot terheinek egy részétől, azon különbség fölhasználásával, mely egy 3 százalékos közönséges *consol*-járadék s egy a földtulajdonra fektetett 3 százalékos járadék ára közt fönnállott. Fölszólította tehát az adózókat, váltsák meg magokat egyszer s mindenkorra a *landtax* vagyis a földadó alól az által, hogy oly consol-papirokat szolgáltatnak a kincstárnak, melyek járadéka egy tizedrészszel nagyobb mint a földadó évi összege. Ez abban a pillanatban annyi leendett, mint ha az adó évi hozadékának 19 vagy 20-szoros összegével váltották volna meg magukat. Az előny, melyet az állam e műveletből vonandott, szembeszökő. A földadó 50 millió frankra rúgott. A közönség megválthatta azt az által, hogy egy

tizedrésznél magasabb összeget jövedelmező consol-járadékot adott a kincstárnak, vagyis 55 millió frankot. Az állam tehát lemondott volna 50 millió évi jövedelemről, de másrészt 55 millióval szállította volna lejebb az állandó adósság kamatjait. Az állam azonkivül számított arra is, hogy e művelettel emeli hitelét s nagy mennyiségű 3 százalékos consolok vásárlására ösztönzi a közönséget.

Mindent összevéve, csak az utóbbi eredményt érte el, a nélkül hogy azért biztosan állíthatnók, miszerint a consolok emelkedését csakugyan a földadó megváltására lehet visszavezetni. Maga a megváltás azonban csak igen gyönge arányokat öltött. Mert noha az egész XIX. századon át mindenki megválthatta földadóját, még a jelen pillanatban is nagyon messze vagyunk attól, hogy csak a felét is megváltották volna. A megváltás föltételei sokat változtak e háromnegyed század alatt, de lényegök mindig abban állott, hogy valamivel magasabb consol-járadékot kellett érte a kincstárnál lefizetni, mint a mennyit az adó maga képviselt. Az első években csak a tulajdonos válthatta meg a földjét terhelő adót. 1863-tól bármely személy megválthatta, bármely föld adóját. A vevő így egy a földtulajdonra fektetett szabadalmazott jövedelem birtokába jutott.

Az első évben 1799-ben valamivel többet váltottak meg, mint a földadó ötödét, vagyis 435,888 font sterlinget, mintegy 11 millió frankot. De már a következő évben 1800-ban csak 40,418 fontra, 1.010,500 frankra emelkedett a megváltás. A következő években a megváltás általában folyton kisebb mérveket öltött, noha már akkor mindenki meggyőződhetett arról, hogy a kormány megtartja igéretét és nem állítja vissza a megváltott adót, sem közvetve sem részben. Tudjuk, hogy e művelet folyamatban maradt ez egész századon át. 1868—9 végével az 1798

óta megváltott földadó összege 802,448 font sterlingre, 20.060,000 frankra rugott. Az államadósság évi kamatja, melylyel e megváltás történt, 867,167 font sterlinget, kerekszámban 21.700,000 frankot képviselt. *

Így tehát a *landtax*-nek több mint felét, 1.235,179 font sterlinget 2.037,627 font sterlingből, nem váltották meg, noha a művelet tizenhat éven át tartott. Az előny, melyet az állam e megváltásból húzott, azon különbség, mely a megváltott adó összege s az adó megváltása fejében a kincstárnak vissza szolgáltatott állampapirok járadéka közt mutatkozik. A megváltott földadó 20.060,000 frank lévén, a fizetésképp átszolgáltatott consolok évi járadéka pedig 21.700,000 frank, körülbelől 1.600,000 franknyi évi megtakarítást ért el a kormány ez úton.

De másrészt a kormány megfosztotta magát attól, hogy egy észszerűen kivetett földadója legyen, mely követhetné az adótárgy gyarapodását és bőven járulhatna az állam jövedelmeihez.

Anglia példája bizony nem utánzásra méltó. Egy egészen más természetű ország, Egyptom, más név alatt, a *moukabala* czímén, egészen hasonló rendszert alkalmazott, vagy legalább kezdett alkalmazni. Az egyptomi alkirály nagy pénzszükségében ajánlta vagy inkább meghagyta minden alattvalójának, hogy váltsa meg földadójának felét az által, hogy az évi adó tizenkétszeres összegét egyszerre lefizeti. E művelet talán előnyös lehetett volna, ha őszintén vezetik. Ha csak arról lett volna szó, hogy egy 12 százalékos adósságot letörlesztenek, a földadó tizenkétszeres összegével, semmi kifogásunk nem volna a művelet ellen. De az egyptomi kormány egészen máson törte a fejét. Csak az

* *Account relating to the public Income* stb. II. k. 296—297.

volt a czélja, hogy hiú ürügyek alatt minél több pénzt szedhessen föl, s már akkor is azon gondolkozott, hogyan vethet a moukabala megszűnte után, habár talán más név alatt, ugyanoly terhet a boldogtalan fellah nyakába, minőt csak az imént kellett megváltania. S a mint 1875 és 1876-ban újra szervezni akarták az egyptomi pénzügyeket, az volt az egyik kiindulási pont, hogy fölfüggesztették a moukabalát vagyis a földadó megváltását.

Mindent összevéve, az államnak soha nem szabad valamely létező földadóról lemondani, sem azon jogáról, hogy ez adót idővel a föld jövedelméhez minél arányosabbá teheti. Ez által nemcsak hogy árt a kincstár érdekeinek, de egyszersmind megbotránkoztatja a közérzületet is, midőn fölmenti az arányos adó alól a modern nemzetek gazdagságának egyik legfontosabb részét.

VII. FEJEZET.

A HÁZADÓ, AZ AJTÓ- ÉS ABLAKADÓ, KÉMÉNYADÓ stb. — A HÁZBÉRADÓ VAGY LAKBÉRADÓ.

Már az előbbi fejezetben is nagy gondot fordítottunk az épületi vagy házadó elkülönítésére a szorosan vett földadótól, vagyis attól, mely egyenesen csak a földet terheli. E két adó természete és háramlása egészen különböző. A franczia törvény egészen hibásan s csupán az adóigazgatás egyszerűsítése szempontjából kötötte össze e két adót, melyeknek egyébiránt semmi közük egymáshoz, úgy, hogy majdnem mindenütt külön szerepelnek.

Abból a 171½ millió frankból, melyet a franczia földadó főtételében jövedelmez, 122 millió a mezei tulajdonra esik. A többi 49 millió a mindennemü épületeket terheli. Ezt a megkülönböztetést soha nem szabad szem elől téveszteni.

Lesz talán, ki azt fogja mondani, hogy az ingatlanra irányúló adónak ez a szétválasztása két különböző adónemre, melyekből az egyik a telkeket, másik az épületeket terheli — kissé mesterséges. Mesterséges annyiban, a mennyiben amaz adónak egy része, melyet a háztulajdonosok fizetnek, nemcsak magát a házat terhelik, hanem a ház telkét is, melynek mindig van bizonyos értéke, sőt a jelentékenyebb városokban olykor igen nagy.

Elismerjük, hogy ez az ellenvetés nem felületes, sőt helyes. Közgazdasági és államháztartási szempontból mindazáltal el kell választanunk az épületi adót a mezei tulajdonra vetett adótól, minthogy e két adó háramlása és hatása egészen különböző.

Láttuk, hogy az a része a földadónak, mely a mezei tulajdont terheli, egészen a földbirtokost terheli. Egyedül ő viseli annak terhét a nélkül, hogy képes volna azt a fogyasztóra vagy csak a bérlőre is áthárítani. Mert ha a haszonbérlet nyeresége lejebb száll, a különféle foglalkozásokkal járó előnyöket és hátrányokat kiegyenlítő átlagos nyereségnél, akkor a haszonbérlők száma apadni fog, úgyannyira, hogy a birtokosok a földadó öregbedését csak igen rövid időre tolhatják át a haszonbérlőkre. A mi a fogyasztókat illeti, már fönnebb kimutattuk, hogy azokra nézve a földadó növekvése vagy csökkenése igen közönyös valami. S e részben csak úgy történhetnék változás, ha e növekedés vagy csökkenés oly jelentékenynyé válnék, hogy egyszersmind változást idézne elő a mezei termékek kínálatában azáltal, hogy vagy az eddig mívelés alatt álló telkek elhagyására, vagy új tőkéknek mezőgazdasági alkalmazására vezetne. De ez csak oly erőszakos változásnál fordúlhatna elő, minőt civilisált népnél nem lehet föltenni. Igy például föl kellene tennünk, hogy megháromszorozzák, négyszerezik vagy ötszörözik az adót, úgy hogy meglehetősen nagy számú ember egészen odahagyná a mezőgazdaságot. S ha a vámok nem zárják el a határokat a külföldi gabona előtt, még ez esetben sem volna nagy az árak változása, mert a kivülről jövő élelmi szerek betöltenék azt az ürt, mely némely földek elhagyása következtében a belföldön keletkezett. A mi pedig azt a vonzerőt illeti, melyet a földadó leszállitása vagy épen eltörlése is a kül-

földi tőkék bevándorlására s a belföldi mezőgazdaságban való alkalmazására gyakorolna — e vonzerőt szintén csak igen valószínűtlen hypothesisnek kell tekintenünk. Mert hiszen már a jelen körülmények közt is, a földadó mai felosztásos rendszere következtében, minden tőke, mely a kataszter után került a földjavításhoz, semmi adóterhet nem visel, minthogy a földadó elosztásánál az egyes mezei birtokok közt épen nem veszik számba azon jövedelmi szaporodást, mely a kataszter óta keletkezett. E jövedelmi szaporodást tehát egészen adómentesnek tekinthetjük.

Igy tehát azon rendkívüli eset leszámításával, hogy az adó oly magasságra emelkednék, mely elnyelné a legtöbb birtokos földjáradékát és visszariasztaná azokat minden földjáradéktól — e rendkívüli eset leszámításával, a mezei birtokot terhelő adó, minden körülmény közt, a birtokosokat terheli, kik azt nem háríthatják át sem a haszonbérlőkre, sem a fogyasztókra.

Egészen más körülményekkel találkozunk az épületi adónál. Ez adó háramlási törvényei nem oly egyszerűek. Kit terhel ez adó? A tulajdonost-e vagy a bérlőt? E kérdésre egyenesen nem, csak föltételesen válaszolhatunk. Ha az ország a haladás utján van; ha népessége, ipara és jóléte annyira emelkedik, hogy mindig ujabb épületekre mutatkozik szükség: akkor az adó a bérlőket terheli. A tőkések valóban csakis az esetben fognak vállalkozni új építkezésekre, ha tőkéjök ez alkalmazása ép oly előnyös rájok nézve, mint bármely más. Azaz ha legalább is annyi kamatot biztosít nekik, mint a mennyi, a biztosság különböző fokozatainak és a jövedelmi szaporodás kisebb-nagyobb valószínűségének számbavételével, az átlagos kamatlábnak megfelel. A tőkések tehát csak úgy fognak új

házakat építeni, ha azt remélhetik, hogy a birtokra hárithatják az épületeket terhelő adó egész összegét. Föltéve természetesen, hogy a tőke egyéb alkalmazásait nem terhelik hasonló és egyenlő magasságú adók.

A következés ebből az, hogy oly városban, mely halad, terjed és épül, a házadó, ha nem is rögtön, de bizonyos idő mulva, a bérlőt terheli. S az adó e háramlása nem csak az adó kivetése után épült házaknál mutatkozik. A következetesség hatalmánál fogva ugyanezt tapasztaljuk a régebben épült házaknál is. Ha az utóbbiak ép oly jó karban vannak és ugyanazon kényelmet és előnyt nyujtják, akkor lakásaik szintén nem kelnek olcsóbban, mint az egészen új házak lakásai. A kényelem és egyéb előnyök különböző fokozatainak számbavételével, bizonyos egyenlőség áll elő a különböző épületek lakbérei közt, mely nem engedné, hogy a később épült házak adója a bérlakókat terhelje, míg a korábban épült házak adója a tulajdonosokat terhelné.

Azon országokban, hol a népesség, vagyon, ipar és jólét vesztegel vagy épen hanyatlik, ott nem mutatkozik szükség uj házak építésére, s következőleg ott nincs meg ugyanazon ok arra, hogy a házadó terhe a bérlakóra nehezedjék. Bármikép igyekezzenek is a tulajdonosok a terhet a bérlakókra áthárítani, nem érik el czéljokat. Kénytelenek lesznek magok viselni a terhet. Vagy csak félig és lassankint érik el czéljokat, ha tudniillik a régibb épületek eltünése következtében a kereslet nagyobb lesz mint a kinálat. Vagyis ha új házakat kell építeni, a mi a korábbi hypothesisnek megfelel.

A házadó háramlása tehát a házak és épületek körül mutatkozó kinálat és kereslet viszonya szerint változik. És a kinálat és kereslet e viszonyát nem az egész ország

terűlete, hanem minden egyes község, sőt városrész szerint kell vizsgálnunk.

Változhatatlan szabályt tehát nem tűr meg e tárgy, de ha egy megközelítő s a legtöbb esetre alhalmazható szabálylyal megelégszünk, úgy azt abban foglalhatjuk össze, hogy a házadó, átalános irányzata szerint, a bérlakókra nehezedik. Hiszen még oly országokban, hol a népesség, gazdaság és ipar vesztegel, gyakran mutatkozik szükség új házakra. A régi házak eltünnek. Pótlásuk új házakat igényel. Ámde e házakat csak úgy építik, ha az új házak ép oly jól fizető vagy legalább ép oly előnyös elhelyezést nyujtanak a tőkéknek, mint bármely más alkalmazás.

Állításaink ellen talán lehetne némely kifogást felhozni. Mondhatnák például, hogy a házadó a tulajdonost terheli, mint akár a ház, akár a telek tulajdonosát. E felfogás szerint minden új épületadó az épületi telkek értékének csökkentését vonná maga után. És ez értékcsökkenés elég volna arra, hogy az új házak építése ép oly jutalmazó volna, mint a régieké, a nélkül, hogy azért a háztulajdonos a bérlakóra tolná át az adót. Nem vonjuk kétségbe, hogy e tünemény előfordúlhat rövid ideig. S csakugyan valószínü, hogy minden új házadó első következményképen a háztelkek értékét csökkenti és bizonyos tekintetben föltartóztatja az új építkezéseket. Ámde minden virágzó városban, hol a népesség, vagyon és ipar növekvőben van, e hatás csak rövid ideig fogna tartani. A házak és köztelkek iránt mutatkozó kereslet nagyobb levén, mint a kinálat, végül mégis csak egyedül a bérlakóknak kell majd az adó terhét viselniök.

A mi szemünkben egyébiránt a házadó kitünő adó, melynek sokkal nagyobb hasznát lehetne venni, mint a

minőt ma húznak belőle Francziaországban. A házadóval közvetett módon, azon kiadásának arányában érinthetjük az adózót, mely minden más között a legmegközelítőbb mérvét képezi vagyonának vagy jövedelmének. Könnyű és jogos e jövedelmi forrást jól kihasználni, hogy aztán tetemesen leszállíthassuk a közvetett adókat, nevezetesen a fogyasztási adókat. Azokban az országokban, melyek a kapuadót nem ismerik, Angliában például és az Egyesült-Államokban, a házadó és a házbéradó, melyről csak ezután fogunk szólni, oly magasságot ér el, mely megdöbbentőleg hathat Francziaországban. De mindent összevéve, bármily terhesek legyenek is ez adók, helyesebbek mint a fogyasztási adók ama beláthatatlan sokasága, mely gátolja az ipart, korlátolja a forgalom szabadságát, s az élelmi szerek meghamisítására csábítja a kereskedőt.

A házadó Francziaországban nem terheli az ingatlanokat egyenlő módon. Nagyon is egyenlőtlen. Az 1835-ki törvény, mint tudjuk, azt határozta, hogy a departementek, arrondissementek és községek adóhányadát a szerint fogják évenkint fölemelni vagy leszállítani, a mint vagy az új épületek vannak túlsulyban a leromboltak fölött, vagy a leromboltak az újak fölött. Az e törvény előtt már fönnállott házak számára nézve alapul vették az 1821-ki kezdetleges adófölosztást, mely a házak értékét 154 millió frankra teszi. Új becsléseket nem csinálnak, sem évenkint, sem korszakonkint, bármily változások mutatkozzanak is a régi házak értékében vagy jövedelmében. Kataszteri jövedelmök, egyszer megállapítva, mindig ugyanaz marad a kincstárra nézve, nemkülönben a departementi, arrondissementi és községi tanácsokra nézve is, melyek az adók különböző fölosztásait teljesítik.

A mi az új építkezéseket illeti, vagyis azokat, me-

lyek az 1835-ki törvény után keletkeztek, ezeknél azon pillanatban, hogy elkészültek, az adó elintézésével megbizott közegek megállapítják a valószínű jövedelmet, és a házak az így megállapított jövedelem szerint kerülnek adó alá, elkészülésök harmadik évétől fogva.

Egy VII. évi frimairei törvény szerint az épületi tulajdon adó alá kerülő ház jövedelmét minden évben meg kell igazítani és újítani. De a gyakorlatban e megigazítás a helyhatósági tanácsok hatáskörébe tartozott, a minek következtében csak igen ritkán történt meg, úgy hogy a törvény ki van játszva. Az adózónak mindazáltal jogában áll az épületi tulajdonnál fölszólalni nemcsak azon esetben, ha házát egészen vagy részben lerombolta, de akkor is, ha be akarja bizonyítani, hogy ingatlanát túlságosan megadóztatták.

A törvény tehát nem állapítja meg oly változatlanul az épületi ingatlan adóját mint a nem épületi ingatlanét, mely utóbbi csak a községi kataszter teljes átalakításával változhatnék.

A franczia törvény mindazáltal igen hiányos, és pedig alkalmazásában még inkább mint lényegében. A helyhatósági tanácsok a gyakorlatban nem igazítják meg minden tíz évben az épületi tulajdon jövedelmi becslését s e hanyagságból kiáltó igazságtalanságok keletkeznek. Az egészen újonnan épült házak, például azok, melyek 1870—1875-ben keletkeztek virágzó városokban, hol a népesség és ipar növekvőben van, valóságos jelenlegi jövedelmök szerint fizetnek adót. A negyven vagy ötven év előtt épült házak ellenben csak azon jövedelem becslése szerint fizetik adójokat, melyet egy félszázad előtt vagy majdnem egy félszázad előtt hajtottak. Ámde ne feledjük el, hogy épen ezek az ingatlanok nyertek legtöbbet. Mert a városok köz-

pontján, a legélénkebb forgalomnak örvendő városrészekben fekszenek, míg az új épületek leginkább csak ezek környékén keletkeztek. E körülményből következik, hogy sok városban a legnagyobb értékű házak nemcsak viszonylag, hanem általában is kevesebb adót fizetnek, mint az újabb házak, melyek rendesen kevesebbé jó helyen fekszenek, és így kisebb értéket is képviselnek. Azon egyenlőtlenségek, melyek földadónk e részénél előfordulnak, még kiáltóbbak és még botrányosabbak mint azok, melyeket a földadó másik részénél, a mezei tulajdont terhelő adónál láttunk.

Másrészt az időszakos megigazítások hiánya következtében nagyon terméketlen is a házadó Franciaországban. 1821—1875-ig, vagyis több mint egy félszázad lefolyása alatt, a földadó főtétele csak 17 millióval szaporodott azon czímen, hogy az új épületek száma meghaladta a leromboltak számát. Ez összeg sokkal jobban megnőtt volna, ha az adó főtétele azon arányban gyarapszik a mint a régi épületek jövedelme szaporodott. Más szóval azon esetben, ha a becslések megigazítása rendesen történik, akár minden tíz, akár minden öt évben.

E bajt úgy orvosolhatnók, ha teljesen elválasztanók az épületi adót a szorosan vett földadótól vagyis attól, mely magát a földet terheli. Ma két részben történik az épületi tulajdon megbecslése az adózás szempontjából. Először fölveszik a telket mint elsőrendű földet; azután magadóztatják a házat bérértéke szerint, levonva ebből a felek megfelelő értékét. Föntartási és javítási költségek fejében levonják a bérérték negyedét a lakásul szolgáló házaknál és harmadát az ipari czélokra szolgáló épületeknél.

A szorosan vett földadót csak a be nem épített telkekre szabadna vetni, míg a beépített telkeket csak a ház-

adóval kellene sújtani. Ha ez adót hányados adóvá alakítanók át, a mi az illetékszabási hivatal közreműködésével, egy minden öt évben történendő megigazítás segedelmével, nem kerülne nagy fáradságba, oly jövedelmi forrást nyernénk, mely gyorsan növekednék évről-évre és segédkezet nyujthatna a fogyasztási adók eltörlésére.*

Láttuk, hogy Francziaországban azon földadó főtétele, mely a mezei tulajdont terheli, 122 millió frankra rúg. Az épületi tulajdon adóterhe tehát 49 millió, minthogy a kettő együtt véve 171 millió frankot fizet az államnak. Csak 132 millió frank volt 1821-ben és csak 17 millió frankkal növekedett ez 54 évnyi időköz alatt, vagyis csupán 50 százalékkal, azaz 1 százaléknál kevesebbel évenkint. Kétségtelen, hogy az épületi tulajdon jövedelmének valóságos növekvése ez idő alatt, sokkal jelentékenyebb és sokkal gyorsabb volt. Már fönnebb utaltunk Nagybritannia és Irland egyesült királyságaira, hol az *Income-tax* alá vetett épületi tulajdon jövedelme csak tizenegy év alatt is 41 százalékkal szaporodott. 61.924,178 font sterlingről vagyis 1550 millió frankról 1862-ben, 87.721,000 font sterlingre vagyis 2 milliárd 193 millió frankra emelkedett 1872-ben.** Szabad föltennünk, hogy Francziaországban 1821-től 1875-ig az épületi tulajdon értéke háromszor vagy négyszer oly nagygyá lett. Hogy tehát megtartsuk ugyanazon arányt, mely azelőtt fönnállott, a közvagyon e ré-

* Léon Say egy nemrég előterjesztett törvényjavaslatában ajánlja az épületi adó elválasztását a szorosan vett földadótól. De visszariad attól, hogy az épületi tulajdont újból megbecsüljék, és megelégszik azzal, hogy 5 százalékot követel az új épületek jövedelmeitől, megtartva különben az adó régi felosztásos alakját. E tervezet nem kielégítő.

** L. *Statistical Abstract* 1873-ra 18. l.

szére irányuló adónak, mely 32 milliót hozott az államnak 1821-ben, legalább is 100 vagy 120 millió frankot kellene jövedelmeznie az állam részére ma, holott tényleg évenkint csak 40 milliót hajt.

Föltehetjük, hogy a házak Francziaországban könnyen elviselhetnének egy tiszta jövedelmök 15 százalékára rúgó adót, melyen aztán az állam a községekkel megosztozhatnék, úgy hogy 7 százalék jutna az államnak, 8 százalék a községeknek. Lehetetlen 2 milliárdnál kevesebbre becsülni az épületi tulajdon tiszta évi jövedelmét Francziaországban; e tulajdon alatt értve nemcsak a lakházakat, hanem az épületi czélokra szolgáló és minden más természetű házakat is.* 1872-ben Nagybritannia és Irland egyesült királyságaiban az *Income-tax* által sújtott összes épületi jövedelmet kerekszámban 2 milliárd 200 millióra becsülték. De e becslésből igen sok ház kimaradt, nevezetesen mindazon kis házak, melyek tulajdonosai nem kerültek az *Income-tax* alá, minthogy jövedelmök nem érte el a 2500 frankot. Ámde kétségtelen, hogy igen sok kisbirtokos vagy tőkés van, kinek évi jövedelme nem haladja meg a 2500 frankot, s a kiknek van 2—3 vagy 400 frank bérértékű házuk. Csakis így lehet megmagyarázni, hogy az *Income-tax* alá vetett házak bérértéke 1872-ben Irlandban nem emelkedett 100 millió frankra, 3.715,691 font sterlingre.

* E becslés kétségtelenül igen alatta marad az igazságnak. Mert magában Párisban a lakások bérértékét nem becsülik kevesebbre mint 300 millió frankra. A párisi ipar és kereskedelem által fizetett lakbéreket 107 millió frankra becsülte a kereskedelmi kamra egy enquêteje 1860-ban. E tényekből, melyeket Foville egy czikkéből (*Économiste Français* 1875. október 30.) kölcsönöztünk, következik, hogy a házbérértékek összege, magában Párisban, meghaladja a 400 millió frankot és valószinűleg igen közel áll az 500 millió frankhoz.

2 milliárdra téve az épületek bérértékét Franciaországban, csak igen kevéssé megyünk túl azon az összegen, melyet 1872-ben, magában Angliában, (Skótiát és Irlandot bele nem értve) az *income-tax* alá veteti házak bérértéke gyanánt kimutattak.

Ámde ha fölteszszük, hogy az épületi tulajdon e 2 milliárd bérértékét 7 százalékkal adóztatják meg az állam és 8 százalékkal a községek javára, úgy az állam 140 millió frankot s a községek 160 millió frankot vonnának e jövedelmi forrásból. Ma a földadó azon része, mely az épületi tulajdont terheli, csak 49 milliót hoz az államnak; az ajtó és ablakadó, melyről lejebb fogunk szólni csak 40 milliót. Az állam tehát 140 milliót kapna 81 helyett, vagyis nyerne 59 milliót. A községek még többet nyernének, mert a házak bérértéke után 7 százalék helyett 8 százalékot húznának. Nyereségök legalább is 80 millió körül forogna, * a mivel a kapuadóknak legalább is kétötödét lehetne megszüntetni.

Senki sem mondhatja, hogy az épületi tulajdon bérértékének e 15 százalékos adója túlságos magas volna. A virágzó országokban e tulajdon szünet nélkül nő értékben úgy mint jövedelemben. Egyébiránt, mint azt más helyütt kimutattuk, a legtöbb esetben és igen kevés idő mulva a bérlakók viselnék e terhet. A tulajdonos csak beszedné az adót, a fizetés a lakóra háramlanék. Kárpótlást is fogunk találni érte a nyers anyagokat terhelő összeskapuadók s fogyasztást terhelő kapuadók nagy részének megszüntetésében.

* Az ajtó- és ablakadó pótcentime-okban 1876-ban nem hoztak többet a községeknek 23 milliónál. Igen nehéz megmondani, mennyit hoznak a községeknek az épületi tulajdont terhelő földadó főtételének pótcentimejai. De semmiesetre sem hajtanak többet 55 milliónál.

Az épületi tulajdon e hányados adója azonkívül azzal az előnynyel is járna az államra nézve, hogy nemcsak biztos, hanem növekvő jövedelmi forrást is nyujtana az államnak, minthogy az épületi tulajdon száma folyton növekszik és értékében még gyorsabban gyarapodik minden virágzó országban. 1862—1872-ig, vagyis tizenegy év alatt Angliában az épületi tulajdon bérértéke 40 százalékkal növekedett. Tegyük föl, hogy a gyarapodás rendesen 15 százaléknyi minden öt évben, úgy a minden öt évben történendő megigazítás mellett, Francziaországban az állam 20 millióval és a községek 24 millióval növelnék, csak ez egy adónál, jövedelmöket.

Olaszországban a földadótól elkülönített házadó kerek számban 53 millióval szerepel az 1873-ki budgetben. Olaszország népessége körülbelől ötheted Francziaországnak, de kétségtelenül sokkal szegényebb és sokkal kevesbbé iparos. Mondhatjuk tehát, hogy az épületek bérértéke Olaszországban épen nem haladja meg a francziaországi épületek bérértékének két ötödét. A franczia állam nem terhelné meg túlságosan az adózókat, ha 140 millió frankot követelne épületi adó fejében.

Ausztriában Maurice Block *Annuaire de Statistique pour 1875* című munkájának adatai szerint, az épületi adó 21.000,000 forinttal vagyis 52 millió frankkal szerepel az 1874-ki budgetben. A magyarországi budgetben 7.568,000 forint vagyis 19 millió frank fordul elő ugyane czímen. Az osztrák-magyar monarchiában tehát 71 millió frank az épületi vagy házadó, míg nálunk az épületi adó főtétele s az ajtó- és ablakadó főtétele együttvéve 89 millió frankot hoz az államnak. Csakhogy Ausztria-Magyarország gazdagsága nem képvisel többet, mint Francziaország gazdagságának háromötödét. Hogy

tehát az adó ugyanoly súlyú legyen hazánkban mint az osztrák-magyar monarchiában, legalább is 118 millió frankot kellene hoznia nálunk, vagyis 29 millió frankkal többet mint a mennyit jövedelmez most az épületi földadó és ajtó- és ablakadó együttvéve.

Ha akarjuk látni, mily termékeny lehet a házadó, Amerikába kell mennünk. Ez országban a népesség minden osztályától egyenes adók alakjában követelik igen nagy részét annak, mit mi közvetett adók utján szedünk. Igaz ugyan, hogy ennek következtében a házbérek igen magasak. De mindig többet ér a magas házbér, ha a mellett az élelmi szerek olcsók, egészségesek és nem hamisítottak.

Egy enquête adatai fekszenek előttünk, melyet a brit fölség diplomatiai és consuláris közegei állítottak össze a munkás osztály helyzetéről és a pénz vásárlási hatalmáról a különböző országokban. Ez enquête igen tanulságos. Igen érdekes adatokat nyerünk benne, különösen a házakat és lakbéreket sujtó adókról a különböző országokban. E közteher, mely természetesen nemcsak a mi házadónkat, hanem a lejebb tárgyalandó házbéradót is magában foglalja, a városokban olykor a bérérték 30—40 százalékát s a csereérték 3—4 százalékát is igénybe veszi. Egy kézmíves esetét hozzuk föl Buffalo városából, ki egy házat építtetett, melynek csereértéke 6000 frankra, bérértéke pedig 6—700 frankra rúgott, s a ki ettől rendesen 200 frankot fizetett, egyenes adó fejében. Midőn aztán a hatóság csatornáztatta a várost, e háznak 310 frankkal kellett a költséghez járulnia.* Ebből láthatjuk, mily mérsékel-

* E nagy adókat minden nagyobb nehézség nélkül viselik az adózók és szedik be az illető közegek: «Az angol consulok jelenté-

tek vagyunk, midőn az épületek után mind az állam, mind a községek javára szedett adó határául a bérérték 15 százalékát veszszük. Igaz ugyan, hogy azon kívül megtartjuk a házbéradót, mely szerintünk nagy városokban ép oly magasságra emelkedhetnék. De viszont eltörüljük az ajtó- és ablakadót és hiszszük, hogy egyszersmind kárpótlást fogunk nyujthatni a kapuadókért, sőt az italadóért és vagy legalább a bor- és almabor-adóért.

Minthogy az egyszerű eszmék igen nehezen tudnak az adóügyben uralomra vergődni, több országban, a helyett hogy egyenesen az érték vagy jövedelem szerint sújtották volna a házakat, az ajtókra, ablakokra és kéményekre vetették adót. S ez adó majd helyettesíti az egész

seiben (*Further Reports from Her Majesty's diplomatic and consular agents respecting the condition of the industrial classes and the purchase power of money in foreign countries*, London 1871.) egymást követik a legcsábítóbb leírások az éjszak-amerikai munkások lakta cottageokról. Az ország legtöbb nagy városa roppant terjedelmű s a kicsiny, egy-két legfölebb három emeletes házak az óriási területen elszórva fekszenek. Buffalo városa 120,000 lélekkel, majdnem 40 négyszög mérföldet foglal el, úgy hogy csak 3,000 lélek esik egy-egy mérföldre. New-Orleans, mely 250,000 lakost számlál, 36 négyszög mérföldet foglal el, a miből 12 mérföld a Missisipire esik. Philadelphia s a legtöbb kisebb-nagyobb amerikai város mind egymástól messze fekvő, szétszórt házakból állanak, roppant területen. A városok e téralakzata igen kedvező kis házak építésére, melyeket a munkások megvehetnek vagy egészben kibérelhetnek. A telek soha sem lesz oly drága mint a mi európai országainkban. S azért még a szegényebb munkásoknak is van házuk, melyekben családjokkal egyedül laknak. A házakban van konyha, salon, két vagy három más szoba s olykor egy kis kert is. De, ne áltassuk magunkat e részben, a lakbérek igen magasak. Buffalóban e házakat havi 10—12 dollárért adják bérbe, vagyis 600—700 frankért egy évre. Galvestenban két szoba és egy konyha 20 dollár

házadót, majd, mint Francziaországban, hozzájárul a rendes házadóhoz.

Értenők, hogy ily segedelemhez fordulnak, ha a házak bérértékét nehéz volna megbecsülni. Akkor a törvényhozó megelégedhetnék megközelítő ismérvekkel. — És csakugyan van is némi alapja annak a föltevésnek, hogy az a ház, melynek sok ablaka, ajtaja vagy kéménye van, jelentékenyebb és következéskép a tulajdonosra nézve termékenyebb, mint az a ház, melynek sokkal kevesebb ablaka, ajtaja vagy kéménye van. Ez ismérvek mindazáltal csak megközelítők. Sőt sok esetben egyenesen tévútra vezetnek. Először is egy több ajtóval, ablakkal és kéménynyel biró ház a külvárosban sokkal kisebb érté-

havonkint, vagyis 1,200 frank egy évre. Egy konyha és négy szoba körülbelől még egyszer annyiba kerül. Maine államában a lakbérek nem oly magasak és 350—750 frank közt ingadoznak egy évre, de közelebb állnak az utóbbi számhoz mint az elsőhöz. Philadelphiában a legegyszerűbb lakás 750 frankba kerül, a kézmíveseké 1,000 frankra, sőt magasabbra is emelkedik. A napszámos, ki csak egy szobát bérel, még sem kap 500 frankon alól szállást. Igaz, ugyan, hogy az a munkás, ki valamit megtakarít, könnyen szerezhet magának egy cottaget, a mi annyiban is előnyös rá nézve, minthogy a lakbérek rendesen a tőke 12 százalékát képviselik. Az Egyesült-Államok legtöbb városában a munkásházak 4,000—10,000 frankon kelnek s igen gyakran fordul elő, hogy a jobb módú munkás háztulajdonossá lesz.» (Paul Leroy-Beaulieu: *Revue des Deux-Mondes*, 1871. deczember 1.) Ebből láthatjuk, hogy a házbérek magas volta az Egyesült-Államokban nemcsak az egyenes házadók magasságából, hanem a tőkekamat, sőt a munkabér magasságából is ered. Végül nem szabad feledni, hogy a fönnebb fölhozott számok kényszerkeletű pénzben vannak kifejezve, mely 1870-ben vagy 1871-ben 20 vagy 23 százalékot vesztett értékéből. A házadó és házbéradó fölemelése minden körülmény közt kedvezőbb a munkásosztályra nézve, mint az élelmi szereket terhelő adók sokasága.

ket képviselhet, mint egy másik ház, mely a központi vagy elegans városrészben fekszik s kevesebb nyílást mutathat föl. Aztán nemcsak kényelmi, de még egészségi szempontból is van az ajtók, ablakok és kémények bizonyos nélkülözhetetlen száma, melyről még a legszerényebb háztartás sem mondhat le. Mondhatjuk azon kívül, hogy minél több lakás van egy házban, annál nagyobb lesz aránylag ajtainak, ablakainak és kéményeinek száma.

Ez ismérvek tehát elégtelenek. Sőt mi több, a legszámosabb esetben egyenesen csalékonyak. Az ajtó-, ablak- és kéményadónak más hibái vannak. Az t. i. hogy a gyakorlatban némely túlságosan takarékos embert e nyilások számának csökkentésére csábíthat. Az ilyen eset ritka lehet, de azért bizony előfordúl s ilyenkor a közegészség szenved alatta. Végűl még egy baj jár ez adóval. Méltán sérti a közönség érzületét s maga ellen indítja a közönség előítéletét vagy helyesebben mondva a közvéleményt. És ez nem kis hiba. Az ajtó- és ablakadó a levegőre és világosságra vetett adónak látszhatik, a kényadó a tűzre vetett adónak. A politikai szenvedélyek szónokai tőkét faraghatnak ez adóból, és pedig olyat, mely nem egészen alaptalan.

Megvalljuk, hogy nem is értjük, mikép lehet oly országban, minő Francziaország, oly oktalan adót föntartani, minő az ajtó- és ablakadó. Oly könnyű volna azt az épületeket terhelő földadóval összekötni, a mikor aztán csupán egyetlen egy adót vetnénk ki az épületekre, akár a bérérték akár a csereérték alapján. Ez értékek meghatározása oly egyszerű, a minél egyszerűbbet már képzelni sem lehet. Az ajtó- és ablakadót alkalmazták Angliában III. Vilmostól egészen 1851-ig. Az egyszerű cottage-ek és majorok kivételével, minden ház egy állandó, 2 shillinges

adót fizetett. Ez adó fölemelkedett 6 shillingre azon házaknál, melyeknek kilencznél több, és 8 shillingre azoknál, melyeknek tizenkilencznél több ablakjok volt. Az ablakokat kívülről kellett számítani. A ház belsejébe nem léphettek a pénzügyi közegek. Ez alakjában ez adó semmi igényt nem táplálhatott a méltányosságra.

Gyakran változtattak rajta. 2 osztály helyett,* a XVIII. század végén 14 osztályt állítottak föl az ablakok száma szerint. E változásra vonatkozólag a parlament egyik tagja, Grenville, a következő megjegyzést tette: «Ma, midőn 14 osztály van kettő helyett, a legtöbb háztulajdonos egy-két ablakának betömésével alsóbb osztályba akarna leszállni, és ez által nemcsak a betömött ablaknál, hanem minden többinél is takarítana meg valamit». Az adó ugyanis nyílásonkint 2 pennytől 2 shillingig emelkedett a 25 ablakos háznál. E fokozat által igazságosabbá akarták tenni az adót. De ez nagy tévedés volt, mert egy 25 ablakos ház igen sok kis lakást foglalhat magában és nem szükségkép fényűzési épület.

1851-ben eltörölték Angliában ez ablakadót s igen méltányosan és helyesen házadóval helyettesítették.

Francziaországban az ajtó és ablakadó a forradalom elkésett szülötte. Akkor keletkezett, midőn törvényhozásaink a folytonos és beláthatatlan pénzügyi zavarokban elvesztették szemeik elől a *Constituante* észszerű programmját. Egy VII. évi frimairei törvény hozta be ez adót. Azóta gyakran változtatta alakját.

* Tényleg három osztály volt, mert elvben minden ház fizetett 2 shillinget; azok, melyeknek 9—19 ablakjok volt, 6 shillinget; azok, melyeknek 19 ablakjoknál több volt, 8 shillinget. Minthogy azonban csak az utóbbi két esetben számították meg az ablakokat, az angol írók mindig csak két osztályról beszélnek.

A törvény Francziaországban ez adó alá vet minden ajtót és ablakot, mely az utczára, udvarra vagy kertre nyílik, szolgáljon az a ház lakásul vagy ipari czélokra. Ezt úgy magyarázták, hogy a belső ajtók egyik udvartól a másikba, vagy az udvarból a kertbe nyilnak s a lépcsőház és lakások belsejében levő ajtók után nem kell adót fizetni. A közczélokra szolgáló épületek mentek voltak ez adó alól, kivéve azon nyilásokat, melyek a nyilvános épületben lakó hivatalnokok szállásaihoz tartoztak. A mezőgazdaság érdekében adómentesek voltak még «a csűrök, juhaklok, istállók, padlások, pinczék és az emberek által nem lakott helyiségek szellőztetésére és világítására szolgáló nyilások, továbbá az emberek által lakott házakon a tetők és fedelek nyilásai.» Az 1832. április 21-iki törvény mindazáltal adókötelesnek jelentette ki ez utóbbi nyilásokat, ha emberi lakások világítására szolgálnak.

A törvényhozás még némely más enyhítést is nyujtott a mezőgazdaság és ipar érdekében. Így «minden majornál vagy tanyánál vagy minden más mezei gazdaságnál, csak egy kaput szabad fölvenni» s azok a kapuk, melyek ötnél kevesebb ablakot számláló házakhoz tartoznak, közönséges ajtókúl számítandók, kivéve az 5000-nél több lakost számláló városokban levő és kereskedelmi czélokra szolgáló házaknál. Végűl a gyártulajdonosok csak azon ablakok után fizetnek adót, melyek saját családjok, kapusaik és segédeik lakásához tartoznak.

Mindent összevéve, e kivételek igen korlátoltak. Az ajtó- és ablakadó váltakozva, majd hányados, majd felosztásos adó volt Francziaországban. A jelen pillanatban korcsadónak tekinthetjük, noha a felosztásos elem túlsúlyban van benne.

Midőn behozták, hányados adó volt. Minthogy azon-

ban a kivetésével megbízott községi közegek rendkívül hanyagúl végezték feladatukat, sőt kétségtelen rosszakarattal jártak el, úgy hogy ez adó hozadéka évről-évre kisebb lett: a X. évi floréal 13-iki törvény felosztásos adóvá alakította át, hogy így a kincstár állandó jövedelmet vonhasson ez adóból. Ez első elosztásnál a X. év hiányos adólajstromai szolgáltak az adóhányadok kiszabásánál alapúl. És ez adóhányadok változatlanok maradtak mindaddig, míg az 1831. márczius 26-iki törvény vissza nem állította az ajtó- es ablakadó hányados jellegét.

Ezzel visszatértek a helyes útra. A felosztásos adó nem is volt soha más mint kisegítő eszköz, mely ellenkezik a méltányossággal és ugyanakkor megrövidíti a kincstárt. Az ablakadó ez átalakításának hányados adóra első és kitünő hatása abban mutatkozott, hogy megkettőztette a kincstár jövedelmét. A X. évtől fogva ugyanaz maradván az adó elosztása, az állam jövedelme e czímen csak 12.812,804 frankot képezett. 1831-ben fölemelkedett 25.667,336 frankra. Pedig a tarifa semmivel sem lett magasabb. Némely departement háromszor és némely község hatszor annyit fizetett mint azelőtt. Ez adónövekvés következtében természetesen sokan panaszra fakadtak. Új politikai korszak küszöbén álltunk, s a kormánynak nem volt elég bátorsága. Az 1832. április 21-iki törvény visszaállította mind az ajtó- és ablakadóra, mind a személyi adóra nézve a felosztás hibás rendszerét, s 25 millió helyett, a mennyit a hányados rendszer hozott, 22 millió frankra szabták meg az adó összes hozadékát. Ez összeg állandó maradt egészen 1837-ig. Ez időtől fogva az 1835. augusztus 17-iki törvény megnagyobbította az évi hozadékot. E törvény ugyanis elrendelte, hogy az adót évenkint föl kell emelni azon arányban, a mint újabb épületek kelet-

keznek és le kell szállítani azon arányban, a mint régi házakat lerombolnak. Egy 1838. július 14-iki törvény elrendelte azonkívül, hogy 1842-ben és ezentúl minden újabb tíz évben az ajtó- és ablakadó új elosztását terjeszszék a kamarák elé. E jó szándékot megvalósították 1844-ben. Azóta elhagyták e tíz évenkint megújuló megigazításokat s azt határozták, hogy az 1844. augusztus 4-iki törvénynél fogva az ajtók- és ablakadóból az egyes departementokra eső adórészleteket fölemelik, vagy leszállítják mindannyiszor, midőn a lakosság hivatalosan fölvett vallomásai alapján az eddiginél magasabb vagy alacsonyabb tarifa válik szükségessé.* Ez adó beszedése — mint látni fogjuk — oly tarifák alapján történik, melyek különböző körülmények, de különösen a községi népesség számaránya szerint növekszenek.

Minthogy így a departementokra eső adórészletek évenkint változtak, az épületi tulajdon s a községi népesedési mozgalmak következtében módosúlt tarifák változásai szerint, nem lehet csodálnunk, hogy ez adó főtételének hozadéka sokkal mozgékonyabb és jobban gyarapszik mint a földadó hozadéka.

1832-ben e főtétel 22 millió frank volt. 1842-ben 23.251,012 frankra emelkedett. 1852-ben 25.559,481, 1856-ban 26.749,514, 1860-ban 28.451,313, 1869-ben 33.378,872 s végül 1875-ben 34.156,029 frankra emelkedett, két tartomány elveszte daczára. Az átalános pótcentime-okkal, tudniillik az állam részére szedett pótcentime-okkal 39.842,000 frankra emelkedik hozadéka. Az ajtó- és ablakadó pótcentime-jai 1875-ben 21.665,548 frankot jövedelmeztek. 1876-ra az állam részét 40.300,000 és a közsé-

* Ez adó törvényhozására nézve bővebben l. VIGNES: *Traité des Impôts en France.* I. k. 47. és 48. l.

gekét körülbelől 23 millióra becsülték. Ez adó összes hozadéka tehát, beleértve mind az állam, mind a községek részét, 63 millió frankra emelkedik.

Noha ez ajtó- és ablakadó felosztásos adó, mégis tarifa szerint szedik. Az 1832-iki törvény e tarifát két részre osztja. Az első az 1—5 nyilású házakat foglalja magában. Ez osztály adóját a következőkép szabták meg. Az 5000 lakosnál kevesebbet számláló községekben egy nyilás 30 centime-ot fizet, két nyilás 45 centime-ot, három nyilás 90 centime-ot, négy nyilás 1 frank 60 centime-ot, öt nyilás 2 frank 50 centime-ot. Az adó valamivel magasabb úgyanannyi nyilásra nézve az 5000—10,000 lakost számláló községekben. Ismét nagyobb a 10,000—25,000 lakosú, majd a 25,000—50,000 lakosú városokban. Az 50,000—100,000 lakost számláló városok ismét egy magasabb fokot képeznek, melyen az adó magasabb mint minden korábbin. Végűl a legutolsó fok, melyen az adó legmagasabb, magában foglal minden 100,000 lakosnál többet számláló várost. Ezekben az ötnél kevesebb nyilással bíró házak így osztályozvák : egy nyilás 1 frank, két nyilás 1 frank 50 centime, három nyilás 4 frank 50 centime, négy nyilás 6 frank 40 centime, végűl öt nyilás 8 frank 50 centime.

Ez adó még mindig elég mérsékelt a kis házaknál, de a pótcentime-ok nagyon megnövesztik. Fokozatosan öregbedik a lakosság népessége szerint, mely az épületek értékének mindig ismérvűl szolgál. Azon kívűl progressív alakjában, de nem lényegében, a mennyiben egy öt nyilású ház többet fizet mint öt egy nyilású ház együttvéve. E progressív alakot itt nem lehetetlen igazolni. Mert csakugyan valószínű, hogy egy három, négy vagy öt nyilású épület, szóval egy kis ház jelentékenyebb értéket képvisel mint három, négy vagy öt egy nyilású épület, gunyhó.

Mondtuk, hogy a tarifa két részre oszlik, melyek közől az egyik az ötnél kevesebb nyilású házakra, míg a másik az öt vagy ennél több nyilású házakra vonatkozik. A tarifa e két része közt mutatkozó lényeges különbség abban mutatkozik, hogy az ötnél kevesebb nyilású házakban progressív alaku, az ötnél több nyilású házaknál pedig nem az. Ezeknél minden hasonló nyilás, bármily nagy számban is forduljon elő ugyanazon házon, mindig egyenlő adót fizet. Egy húsz ablakú ház példáúl minden egyes ablakáért ugyanazt az adót fizeti, mint egy tíz ablaku ház; míg a másik osztályban egy öt ablakos ház, majdnem kilenczszer annyit fizet mint egy egy ablakos ház.

Az ötnél több nyilású házakat három osztályba sorozzák. Az elsőbe tartoznak a kapuk és bolti helyiségek ajtai; a másodikba a földszint, mezzanin s a két első emelet közönséges ajtai és ablakai; a harmadikba a harmadik és többi emeletek ablakai.

Mind e három osztályban az adó magasabb lesz, a község lakossági számához képest, melyben az illető ház fekszik. A községeket hat osztályba sorozzák lakosságuk szerint. Az első magában foglalja az 5000 léleknél kevesebbet számláló községeket, az utolsó vagy legmagasabb a 100,000 léleknél többet számláló községeket.

Az adók a különböző osztályokban 1 frank 60 centime, 3 frank 50 centime, 7 frank 40 centime, 11 frank 20 centime, 15 frank és 18 frank 80 centime minden kapu és boltajtó után; 60 centime, 75 centime, 90 centime, 1 frank 20 centime, 1 frank 50 centime és 1 frank 80 centime a földszint, mezzanin, első és második emelet minden közönséges ajtaja és ablaka után; egyformán 60 centime minden 5000 léleknél kevesebbet számláló községben és 75 centime minden 5000 léleknél többet számláló község-

ben a felsőbb emeletek minden ablaka után. Mind e tételek csak az adó főtételére vonatkoznak, melyet a pótcentime-ok majdnem megkettőztetnek.

Ez adó kivetésénél tehát csak a lakosságot, az ablakok emeleteit s az ajtók természetét vették irányadóul. Ezek bizony nagyon elégtelen ismérvek. Egy kevés, de nagy és egymástól messze eső ablakú ház sokkal több értéket képviselhet, mint egy jóval több, de kicsiny és egymáshoz közel fekvő ablakot számláló épület. Sőt a jelenkori építészet a szép magán palotáknál nem is szereti a sok ablakot, hanem minél nagyobbra és magasabbra csinálja a nyilásokat.

Az egyenlőtlenségek elkerülésére, melyek az adó e kivetési módjából a városokban keletkezhetnek, felhatalmazták Páris, Lyon és Bordeaux helyhatósági tanácsait, hogy a városra eső ajtó- és ablakadó részletének elosztásánál egy sajátságos tarifát használjanak, mely nemcsak az ablakok és ajtók számát, hanem a házak és lakások bérértékét is számba veszi. Ez tehát némileg a házbéradó pótléka, melyről később fogunk beszélni.

Mondtuk, hogy az ajtó- és ablakadó, habár tarifák alapján szedik is, mindamellett felosztásos adó. Lássuk, hogyan egyesítik e két természetet, mely látszólag egymást kizárja. A departementokra eső részt évenkint változtatják az épületi tulajdon változásai szerint, a mint vagy az épületek haladják meg a leromboltakat, vagy a leromboltak az ujakat. Azon kívül módosítják még e departementi adórészletet a tarifa változásai szerint is, melyek ismét a községi népesedési mozgalmakhoz alkalmazkodnak. Ugyanez alapon szabják meg évenkint az arrondissementok és községek megfelelő adórészleteit a departementok és arrondissementok tanácsai, melyek az illető változ-

tatások megtételére följogosítvák. Az egyéni elosztást végre az adóelosztási közegek végezik, kik az adóellenőrök segélyével megállapítják az adóköteles tárgy évi mozgalmait vagyis változásait. Az illető adórészletek magasságát a fönnebb ismertetett s a községi lakosság számaránya szerint változó tarifák alapján szabják ki. Ha az így kiszámított egyéni adórészletek nagyobb vagy kisebb összeget szolgáltatnak, minőt az egész község adórészlete képvisel, akkor minden egyes adórészletet megfelelő arányban leszállítanak vagy fölemelnek.

Láttuk fönnebb, mit hoz Franciaországban az ajtó- és ablakadó. Például 63 millió frankot 1876-ban. Ez összegből az állam 40.298,000 frankot vesz igénybe, a miből csupán 34½ millió frank felel meg az adó főtételének, a többi 6 millió a pótcentime-okból ered. A községek része departementi és községi pótcentime-ok fejében 22.804,000 frank. 1832 óta az adó főtétele 54 százalékkal öregbedett, a mennyiben 22 millióról 34 millióra emelkedett. Ez adó hozadéka tehát jóval gyorsabban nőtt, mint a földadóé.

Ha ismerni akarjuk a különböző időben adó alá került házak és nyilások számát, a következő adatokat találjuk a hivatalos kimutatásokban:

	Házak	Ajtók, ablakok
1822	6,341,373	34,191,821
1831	6,677,111	36,343,625
1836	6,805,402	37,253,859
1866	7,811,749	«
1872	7,704,913*	«

A két utolsó számlálásnál nem találjuk az ajtók és ablakok számát. Láthatjuk, hogy 1866-tól 1872-ig a házak

* A két utolsó 1866. és 1872-iki számlálásoknál csak azon házakat vették föl, melyek lakásúl szolgáltak. Az üzleti épületek, félszerek, és elszigetelt műhelyek nem jöttek számba.

száma csak 107,000 ezerrel vagyis 1·3 százalékkal csökkent, holott a lakosság ugyanazon idő alatt 4 százalékkal szállott lejebb. A házak száma tehát folyton növekvőben van, minthogy a virágzó társadalmakban a kényelmes, sőt fényűző lakások iránt mutatkozó hajlam évről-évre jobban elterjed és kifejlődik.

Ha most azt kérdjük, mily nagy a különböző adóosztályokba tartozó házak száma, úgy kissé régi adatokhoz kell fordúlnunk, melyek azonban meggyőznek arról, hogy az egy- és két ablakos házak száma évenkint lejebb száll, míg a három, négy és öt ablakos házak száma nem növekszik oly gyorsan, mint a felsőbb osztályokba tartozó házaké. E körűlmény a jólét gyarapodása mellett egyszersmind azt is bizonyítja, hogy e különben meglehetősen könnyű adó nem vezeti az adózót fukarkodásra, világosság és levegő dolgában. A következő táblázat igazat szolgáltathat szavainknak:

	1857	1846	Növekvés	Csökkenés
Egy nyilású ház	346,401	313,691	«	9%
Két nyilású ház	1,817,328	1,805,422	«	0·6%
Három nyilású ház	1,320,937	1,433,642	8·5%	«
Négy nyilású ház	884,061	996,348	12·6%	«
Öt nyilású ház	583,026	692,685	18·8%	«
Hat és annál több nyilású ház	1,846,398	2,220,757	20·2%	«

E kimutatás igen érdekes. Az 1 és 2 ablakos házak száma csökkenik, a 3 és 4 ablakosaké gyöngén szaporodik, végűl a nagy gyarapodást a még több ablakú házaknál találjuk. Valószínű, hogy 1847-től ugyanily irányban haladt a változás. Mindazáltal, hogy ez időben az emberi lakásra rendelt házak közől körűlbelül csak felének volt legfölebb 3 ablaka, a miből csak két helyiségre s így igen szerény lakásra lehet következtetni. Ezzel persze nem mondjuk

azt, hogy a lakosság fele ily házakban lakott, mert hiszen a nagyobb házak sokkal több lakost foglalnak magokban, mint e számtalan kis kunyhók és viskók.

1837-ben az adó alá vetett házak összes nyilásainak száma 36.980,278 volt, vagyis 6.798,151 ház közől mindegyikre átlag $5^1/_2$ nyilás esett. 1846-ban a nyilások száma összesen 44.283,363 volt, vagyis a 7.462,545 ház közől mindegyikre jutott átlag 6 nyilás. 1860-ban megközelítőleg 50 millióra becsülték a házak nyilásait Franciaországban. Pontos adatokkal azonban nem rendelkeztek e tárgyban. Nem csinálunk vakmerő számítást, ha a jelen pillanatban 52 vagy 53 millióra becsüljük a házak nyilásait, a mi 1837-től fogva 45 százalékos emelkedés volna. Ugyanaz idő alatt a lakosság csak 9 százalékkal öregbedett.

Valahányszor a kamarákban az ajtó- és ablakadó főtételének vagy pótcentime-jainak fölemelése került szőnyegre, mindig vitáztak a fölött, vajjon ez adó a mezei vagy a városi házakat sújtja-e jobban. E vita meglehetősen haszontalan és fölösleges, minthogy a tarifák egyszerű megtekintéséből láthatjuk, hogy az adó tétele a községi lakosság számaránya szerint, s a kis házaknál a nyilások száma szerint váltakozók. Ámde a mezőkön és falvakon kétségtelenül sokkal több 2—3—4 ablakos házzal találkozunk, mint a városokban.

A kérdés megoldása tehát az, hogy ez adó aránylag enyhébb a földmívesre nézve.

Egyébiránt bármint legyen is, a pénzügyi igazgatás egy már régi kimutatása 1838-ból * igen érdekes és sza-

* A pénzügyi igazgatás későbbi kimutatásaiban sehol sem találunk adatokat ez érdekes pontra nézve. Pedig kivánatos volna, hogy legalább minden tíz évben adnának ilyen kimutatást a közönségnek.

batos adatokat szolgáltat az ajtó- és ablakadó részleteiről. Az 1837-ik adóigazgatási évben az ajtó- és ablakadó 6.832,497 adóköteles ház és 6.953,416 adózó után 22.215,132 frankot jövedelmezett. Ez adó következőleg oszlott meg a különböző osztályok és községek közt és következő súlylyal nehezedett minden egyes családra.

	Az adó főtétele frankokban	Házak száma	Családok száma	Adó átlaga házankint	Adó átlaga családonkint
100,000 v. annál több lakosú város	2,538,094	45,553	150,449	55·71	16·86
50,000—100,000 lakosú város	1,678,940	49,985	82,835	21·35	13·10
25,000—50,000 lakosú város	1,430,180	75,362	140,790	18·97	10·15
10,000—25,000 lakosú város	1,784,805	172,762	204,375	10·33	8·73
5,000—10,000 lakosú város	1,832,880	252,924	331,875	7·25	5·52
5,000 lakosnál kevesebbet számláló község	13,550,233	6,235,977	6,043,602	2·17	2·24
Átlag	22,215,132	6,832,497	6,953,416	3·25	3·19

E kimutatásból következik, hogy az ajtó- és ablakadó igen könnyű a vidéken, hol minden egyes lakostól csak 65 centime-ot követel főtételében s körülbelül 1 frankot minden helyi és állami pótcentime-jaival együtt.

Mindazáltal kétségtelen, hogy ez adó igen rosszúl van kivetve. Kimutattuk, hogy a nagyobb házaknál a bérérték semmi arányban nem áll az ablakok számával. Sokkal inkább függ a terjedelemtől, a lakások számától s főleg a városrésztől. Igen nagy aránytalanságra vezet az is, hogy az adó ugyanaz marad egy 200—300 lakosú községben vagyis falun és pusztán, mint egy 4,000—4,900 lakosú kis városban. Pedig világos, hogy egy 7—8 ablakos ház (úgy veszszük e számot mint akár mely mást) sokkal nagyobb értéket képvisel egy 4,000—4,500 lakosú kis városban,

főleg ha a legjobb helyen fekszik, mint egy ugyanannyi ablakú falusi vagy mezei ház. Ha csak nagyjában akartak volna is igazságosak lenni, egy külön osztályt kellett volna fölállítaniok a 2,000—5,000 lakosú városok részére.

Azonkívül egy külön osztályt kellett volna fölállítani az 5—10 ablakú házak részére. A törvény ugyanis minden 5 ablaknál többet számláló házat nagy épületnek tekint, holott bizony az 5—10 ablakú ház még nagyon szerény épület. Valószínű, hogy egy 18 ablakú ház háromszor oly nagy bérértéket képvisel, mint egy 6 ablakos ház. Az adóigazgatásnak az okból egygyel több fokozatot kellett volna csinálnia ez adó progressiv tételeiben. De aztán minek hajszolunk bizonytalan ismérveket, mikor oly könnyű a bérértéket egyenesen megbecsülni.

A törvényhozó szándéka az, hogy az ajtó- és ablakadó a bérlakót terhelje. A tulajdonos előlegezi az adót, de ez csak a kincstár kényelme érdekében történik. A tulajdonosok, haszonélvezők és főbérlők, ez utóbbiak, hacsak ellenkező szerződést nem kötöttek, megvehetik a tulajdonképeni bérlakókon azt az adót, melyet az előbbiek az utóbbiak által lakott lakások fejében fizettek. Csak a közhasználatú ajtók és ablakok után fizetett adó esik törvényesen a tulajdonos terhére.

Az ajtó- és ablakadó valóságos háramlásánál ugyanazon megkülönböztetéseket kell tennünk, mint az épületi adónál. Rendszerint a bérlőket terheli. Így van ez legalább mindazon községekben, hol vagy a népesség, vagy a gazdagság vagy az ipar gyarapodóban van, és hol annak következtében szükséglet mutatkozik új házak iránt. Csak azokban a községekben, hol akár a népesség, akár a gazdagság, akár az ipar hanyatlásnak indul, kénytelenek a tulajdonosok végleg is magok viselni az adót és az azzal

netalán járó pótlékokat. E községekben a lakások kínálata meghaladja azok keresletét. Itt tehát a tulajdonos olykor csakugyan kénytelen leszállítani a lakások árait, ugyanakkor, midőn a kincstár fölemeli a házbérre vetett adót. De ez az eset csak ritkán fordúlhat elő és akkor sem tarthat sokáig.

Mindent összevéve, az ajtó- és ablakadót lehetetlen igazságosan kivetni. Kétféle módon is alkalmazzák, vagy a házadóval, vagy a lakbéradóval együtt. A házak és lakások megadóztatásának nincs más igazságos alapja mint a bérérték. Ezt oly könnyű fölismerni, hogy nem szorúlunk más bizonytalan ismérvekre. Igen kitűnő reform volna, az ajtó- és ablakadót eltörölni és akár a házadót, akár a lakbéradót ez eltörlendő adó arányában fölemelni. Egy kiváló közgazda, Scialoja, annak idején Olaszország pénzügyminisztere, igen helyesen tett, midőn a parlamentet arra ösztönözte, hogy mondjon le az előde által javasolt ajtó- és ablakadóról. Ugyanez érvek szólnak a kéményadó ellen is.

Az egyenes adók egyik legajánlhatóbb neméhez, a házbér- vagy lakbéradóhoz értünk, mely némely országban, nevezetesen Franciaországban, *impôt mobilier* (ingóadó) helytelen elnevezése alatt ismeretes. Midőn a törvényhozó nem képes közvetlenül megadóztatni az adókötelesek összes jövedelmét és nem akar a hivatalos kimutatások önkényéhez fordúlni s nem bízik a bevallás érdeksugalta adataiban, a legjobb eszköz, melylyel legalább megközelítőleg, jövedelmének arányában sújthatja az adózót, a lakbéradó. A lakbér magassága a vagyon vagy jövedelem magasságának legkevesbbé csalékony ismérve. Társadalmainkban, melyek szeretik a kényelmet és külső fényüzést, a vagyon legátalánosabb és legelső alkalmazása lakásunk nagyobbításában vagy földíszítésében mutatkozik.

Ez adó ellenesei, nevezetesen az egyetlen vagyoni vagy jövedelmi adók hívei, persze nem fogynak ki az ellenvetésekből. Vannak emberek, mondják, kik természeti hajlamok vagy családi tekintetek, vagy foglalkozásuk kényszere következtében jövedelmök jóval nagyobb részét adják lakbérre, mint a mennyit átalában szentelünk e kiadásra. Mások ismét életmódjok egyszerűsége vagy nagyobb takarékosságuk következtében, jövedelmeiknek csak igen csekély részét fordítják e czélra. Az elsőket tehát túlterhelné, míg az utóbbiakat kelleténél enyhébben érintené vagy majdnem egészen megkímélné ez adó.

Ez ellenvetés meglehetősen tetszetős. Mindazáltal csupán arról tanúskodik, hogy a lakbéradó nem egészen tökéletes adó. És azok a jóhiszemű emberek, kik kifogástalan tökélyt keresnek az adókban, vissza is vethetik ez adót, mint a mely nem valósítja meg eszményöket. Ámde noha ez ellenvetés tetszetős, még sem alapos. Először is meg lehetne engedni, hogy az adózó azon esetben, ha a lakbér alapján vélelmezett jövedelmét nagyobbnak tartja a valóságosnál, azt tényleg is bebizonyítsa. Semmi igazságtalanság nincs abban, ha attól, ki rendkívüli viszonyok közt él, megkívánjuk, hogy azt be is bizonyítsa. A mi pedig a foglalkozás okozta nagyobb szállásokat illeti, minőket nevezetesen az orvosoknál és ügyvédeknél találunk, az ily viszonyokat mindig tekintetbe lehetne venni az adó kivetésénél, és bizonyos mérvig le lehetne szállítani ezt az adót azoknál, kiket foglalkozásuk arra kényszerít, hogy nagyobb lakást tartsanak, mint más hasonló jövedelmű polgárok. E levonásokat és enyhítéseket mindazáltal nem tartjuk nagyon szükségesnek, minthogy ez adónak átalában mérsékeltnek kellene lennie.

Valószínű, hogy bizonyos idő mulva és különösen az

adó következtében mindenki oly arányt hozna létre jövedelme és lakbére közt, mely a törvényes aránynak megfelelne. Igen kevés ember találkoznék, ki akár hivalkodásból, akár hanyagságból oly adót akarna fizetni, mely nem áll arányban jövedelmével. A mi a fukarokat illeti, kik meg akarják csalni a kincstárt az által, hogy jövedelmökhez képest kis szállást bérelnek, ezeket bizony nehéz lesz e törekvésökben megakadályozni. De ez először is rendkívüli eset, mely a jövedelmi adórendszerben is előfordúl, alapúljon az akár az adózó bevallásán, akár hivatalos becslésen. Mert mindig lesznek oly túlzóan takarékos vagy fukar emberek, kiknek sikerűlni fog a kincstár nyomozásait kijátszani. Aztán mondhatjuk, hogy e fukarokat, kik így megtakarítják lakbéradójok egy részét, utóbb mégis útóléri a kincstár. Mert a mit nem költenek el, azt megtakarítják, úgy hogy az adómentesség, melyet ily módon magoknak biztosítanak, bizonyos tekintetben kedvezmény és ösztönzés a takarékosságra. S minthogy azon kívűl örökösödési adó is van, az ily fukar által megtakarított vagyon, a helyett hogy évenkint és részletesen kerűlne adó alá életében, adó alá kerűl egyszerre és egész tömegében halála napján, noha talán valamivel kisebb arányban. Bármint legyen is, az állam nem veszít sokat.

Sokkal fontosabb ellenvetés az, hogy a lakbéradó aránylag jobban sújtja a sok tagból álló családot, mint a kicsinyt, noha az előbbi inkább elnézésre mint szigorra számíthatna a kincstár részéről. Jegyezzük meg, hogy ez ellenvetés ép úgy alkalmazható a fogyasztási adók ellen is, de nem alkalmazható az átalános jövedelmi vagy vagyoni adóra. Válaszolhatnók, hogy ugyanegy városban változtathatjuk lakbéreinket s következőkép a lakbér után fizetett adót is, nemcsak azáltal, hogy kisebbre vonjuk lakásunkat, ha-

nem azáltal is, hogy változtatjuk a városrészt vagy emeletet, a mivel még nem ártunk az egészségnek. Mindazáltal elismerjük, hogy ez ellenvetés habár jó egyes esetben, nem az mindig. Elég, ha egy sok tagból álló családot képzelünk, mely már a legtávolabb eső városrészben és legmagasabb emeleten lakik. Ezt az adó mindenesetre magasabban fogja terhelni, mint az ugyanazon városrészben és ugyanazon emeleten lakó de kisebb családot, melynek kisebb lakása is van, minthogy kevesebb helyet szükségel. E bajon mindamellett könnyű segíteni. Nem látjuk be, miért nem vennők számba az adó kivetésénél a családtagok számát. A nőtelen valamivel magasabb adót fizethetne, mint a hasonló lakbért fizető családapa. Azonkívül lejebb is lehetne szállítani az adót a kiskorú gyermekek számaránya szerint. Így tegyük föl, hogy az adó a lakbér 12 százalékát képezné a nőtelennél, leszállíttatnék 10 százalékra a házaspároknál s leszállíthatnók tovább 1—1 százalékkkel minden kiskorú gyermek után, úgy hogy egy négy kiskorú és szüleivel élő gyermeket számláló család nem fizetne többet mint lakbérének 6 százalékát, akkor, midőn a nőtelen 12 százalékkal adózik. E rendszert nem volna nehéz alkalmazni. Azt is ki lehetne mondani, hogy e levonások nem alkalmazhatók a nagyobb házbéreknél, nevezetesen azoknál, melyek a különböző városok szerint meghaladják az 1500 vagy 3000 frankot.

A lakbéradó egy más előnye abban áll, hogy a legtöbb esetben különbséget tesz az állandó és mulékony jövedelmek közt, a mennyiben magasabban érinti az elsőket, mint az utóbbiakat. Tudjuk ugyanis, hogy az adónak arányban kell állnia a polgárok adóképességével, de ezt csak úgy érhetjük el, ha figyelmet fordítunk arra, hogy az időleges vagy személyi tevékenységből eredő jövedelemre

aránylag kevesebb teher súlyosodjék mint az állandó és örökös jövedelemre. A gyakorlatban a megkülönböztetést számbavenni ép oly nehéz, mint méltányos. A lakbéradónak az a nagy érdeme van, hogy mintegy gépiesen alkalmazza e megkülönböztetést, a nélkül, hogy a törvényhozónak azzal tőrödni kellene. A mulékony és időleges vagyis személyi munkából és foglalkozásból eredő jövedelme után élő osztály csakugyan aránylag kevesebbet költ lakására, mint a mennyit az állandó jövedelmek élvezői, vagyis a birtokosok és tőkések ugyane czélra szentelnek. Képzeljünk egy embert, kinek semmi vagy igen kevés tőkéje van és 40,000 frankot keres évenkint munkájával. Rendesen bizony szerényebben fog lakni mint az, ki tőkéje után élvez 40,000 frank kamatot. Mert az elsőnek jobban kell takarékoskodnia mint az utóbbinak, s azért ez jövedelmének egy részét olyba tekinti, melyet félre kell tennie. Ez esetben, minthogy kevesebb lakbért fizet mint a másik, ki a 40,000 frankot vagyonának meglevő jövedelmekép élvezi, kevesebbet is fizet adó fejében. Ha ez ember egyéni és mulékony jövedelme mellett ép úgy cselekszik mint szomszédja, a ki örökös jövedelmekép élvez hasonló nagyságú összeget, úgy oktalanul és meggondolatlanul jár el. Nem érdemli, hogy vele törődjünk, és nem panaszkodhatik az adó terhéről, mely ez esetben mintegy büntetésül szolgál neki.

A lakbéradóhoz, mint azt a *Constituante* is megtette 1791-ben, néhány igen egyszerű fényűzési adót is lehet csatolni, például egy kocsiadót és cselédadót. Később behatóbban fogunk szólni rólok. Ha összekötjük a fényűzési adókat a lakbéradóval, úgy megtehetnők azt, hogy ez adót a kocsik, lovak és cselédek arányában fölebb emelnők. Így tetemelnetnők az adót 10 százalékkal, ha az adózó kocsit,

lovat tart, és 5 százalékkal minden férficseléd után. Ez, megvalljuk, némi bonyodalmat szül. Nem rajongunk érte. De ha le akarjuk szállítani a közvetlen adókat; ha félünk az önkénytől vagy csalástól, melyek egy igen magas bevallás vagy hivatalos kivetés útján megállapított jövedelmi adóval járnak: úgy bátran folyamodhatunk azon egyikmásik külső ismérvhez, melyek jelen társadalmi viszonyaink közt a vagyon vagy jövedelem legkevesebbé csalékony jelei.

Még egy más kérdés is merül föl a lakbéradó tekintetében. Helyes-e minden lakbért kivétel nélkül és egyforma kulcs szerint sújtani? Igen elterjedt szokás: a kis jövedelmeket egészen fölmenteni ez adó alól. Párisban például 400 frankon alúl maradó jövedelem nem fizet lakbéradót. S ez adómentességet elég jó érvekkel támogatják. Azt mondják ugyanis, hogy némi kárpótlásul szolgál a kis jövedelmeknek azon nagyobb terhekért, melyeket a közvetett adókból viselnek. Részünkről mindazáltal azt hiszszük, hogy az egyenes lakbéradó egyike lévén a legkönnyebben kivethető és beszedhető adóknak, helyesebb volna, ha ez alúl senkit nem mentenének föl teljesen, hanem inkább eszközül használnák arra, hogy segélyével eltörülnék a népre nézve legfaggatóbb és legterhesebb közvetett adókat, minők a boradó, almaboradó és söradó.

Az egyenlő kulcsot minden lakbérnél nem tartjuk szükségesnek. Némi kivételeket egészen jogosaknak tekintünk. Utaltunk már azon adómérséklésre, melyet a családtagok száma szerint kellene foganatosítani. Azon kívül némelyek arra is figyelmeztetnek, hogy a csekély jövedelmű személyek jövedelmök nagyobb hányadát fordítják lakbérre, mint azok, kik nagyobb jövedelemnek örvendenek. Egy munkás család, mely 1800 frankot keres évenkint, 300

frankot lesz kénytelen lakbér fejében fizetni; míg egy polgári család, mely 18,000 franknyi jövedelmet húz, csak 1800—2000 frankot költ lakására; s egy 36,000 franknyi jövedelmet húzó, csak 3000 vagy 4000 frankot költ ugyane czélra. E megjegyzés helyes a legtöbb esetben. De nem szabad az érvelést nagyon messze vinni. Mert ha az igen nagy jövedelmekhez jutunk, látni fogjuk, hogy azok birtokosai aránylag jóval többet költenek lakásukra mint a középrendű polgárság, sőt olykor aránylag többet mint a munkás osztály. Így az, kinek 150—200,000 franknyi jövedelme van, a nagy városokban, a legtöbb esetben, s főleg Párisban, bizonyosan oly palotában lakik, melynek bérértéke 40—50,000 frank. S ugyanaz gyakran mezei lakot is tart, melynek bérértéke szintén megüti a 4000 vagy 5000 frankot. Nem ritkaság, hogy az igen nagy vagyonú osztályok városi és mezei lakaikra összes jövedelmök egy ötödét, negyedét, sőt harmadát is fordítják.* Ezeknek persze nincs joguk mérsékeltebb adót kívánni, mindazáltal méltán panaszkodhatnának, ha az adó fokozatos emelkedése gyors és mértéktelen volna. Bizonyos korlátokhoz kötött, józan fokozat ellen azonban nem lehetne fölszólalniok, mert ha a lakbéradó túlságosan sújtaná őket, ez csak kárpótlás a közvetett vagy fogyasztási adók rossz eloszlásáért, melyek szükségkép jobban sújtják a közép és munkás osztályt, mint a dúsgazdagot.

Szabad tehát a lakbéradónak progressiv alakot adni. Jó lesz azonban, ha csak igen kevés fokozatot állítunk föl. Így ha a 600 frankon aluli lakások bére után nem tennők

* Midőn mind átalánosabbá lesz a szokás palotákat és mezei lakokat tartani, a legtöbb ember, kinek 80,000 franknál több jövedelme van, aránylag sokkal többet költ lakására, mint azok, kiknek 15,000—30,000 frank jövedelmök van.

magasabbra 6 százaléknál, 8 százalékot követelhetnénk a 600—1200 frankos lakás bére után, 10 százalékot az 1200—2000 frank lakbér után, és végül 15 százalékot a 2000 franknál drágább lakbér után. 2000 frankon túl semmi ok sincs a progressiv alak föntartására, minthogy láttuk, hogy azon túl a lakbér úgyis mindig inkább nagyobb hányadot vesz igénybe a jövedelemből.

Az előbbi fejtegetések mutatják, hogy a lakbéradó, melyet Francziaországban hibásan neveznek *impôt mobilier*-nek (ingó adónak), egyike a legjobb létező adóknak. Igaz ugyan, hogy nem tökéletes, de legalább a pénzügyi tekintetekben lehető legnagyobb mérvben megközelítő arányba lehet hozni azt az adózók jövedelmével vagyis adózóképességével. Elkerül minden önkényt. Végül igen termékeny lehet. Kimutattak fönnebb, hogy az épületek bérértékét 2 milliárdra becsülhetjük Francziaországban. Hogy a lakások bérértékét megkapjuk, ebből még bizonyos összeget le kell vonnunk, nevezetesen a gyárak, boltok stb. béreit. De ezért a lakások bérértékét nem becsülhetjük kevesebbre 1600 millió franknál. Egy átlag 10 százalékos s a községek és állam közt megoszló adó 160 millió frankot hozna, míg a jelenlegi lakbéradó a hozzácsatolt személyi adó levonásával főtételében és pótcentime-jaiban együtt véve nem hoz többet mintegy 90 milliónál.

Mondtuk fönnebb, hogy 15 százalékra emelve az épületi adót (főtételében és pótcentime-jaiban együtt véve) 300 millió frankot hozna már ez adó;* a lakbéradó szintén átlag 10 százalék mellett 160 milliót adna. A há-

* Midőn azt mondjuk, hogy 15 százalékra emeljük az épületi adót főtételében és pótcentime-jaiban, természetesen csak átlagról szólunk, minthogy a pótcentime-ok változnak a községek szükségletei szerint.

zak bérértékére s a lakbérre kivetett e két adó tehát 460 millió frankot hozhatna. A jelen pillanatban a földadó azon része, mely az épületeket terheli (főtételében és állami pótcentime-jaiban) 49 millió frankot hajt az államnak. Ha a községi pótcentime-ok számbavételére megkettőzzük ez összeget, láthatjuk, hogy az épületi adó nem haladja meg a 98 millió frankot. Az ajtó- és ablakadó, továbbá 63 milliót hoz az államnak és községeknek. Végül a lakbéradó, a személyi adó levonásával, főtételében és pótcentime-jaiban 90 milliót hajt. E három adó együtt véve tehát 251 millió frankot jövedelmez. Azok, a melyeket mi ajánlunk, 460 millió frankot hoznának, vagyis 209 millió frankkal többet. E különbség nagyobb összeget képvisel, mint a minőt ma a kapuadó hajt. Ha fölemelnők a személyi adót az által, hogy tarifáját arányba hoznók a fizetések emelkedésével, s azonkívül némi javításokat léptetnénk életbe más adóknál is: majdnem egészen eltörülhetnők Franciaországban, nemcsak a kapúadót, hanem a bor, almabor és körtemust után szedett állami adókat is.

Azt az ellenvetést fogják felhozni, hogy rendszerünk nagyon is megterheli a lakbért. Mert először a bérérték 15 százalékával fogja sújtani a házadóban, melyet ugyan egyelőre a tulajdonos fizet, de a legtöbb esetben s legnagyobb részében mégis a lakó visel; s azután ismét a bérérték 10 százalékát fogja rá kivetni lakbéradó czimén, melyet a lakó egyenesen és azonnal tartozik fizetni. Végelemzésben tehát 25 százalékot fizetne a lakbér. Mondhatják, hogy ez adó nehéz lesz. Részünkről mindazáltal nem tartanók túlságosnak. Először is ez adónak azon része, melyet lakbéradó czimén fognának szedni, s a mely egyenesen sújtaná a lakókat, enyhébb lenne az alsóbb osztályok s a nagy számú családokra nézve, a minek fejében viszont jóval

magasabb lenne a gazdagabb osztályoknál, melyeknél 15 százalékra is emelkednék, úgy hogy a nagy lakásoknál a lakbérre vetett két adó együttvéve 30 százaléknál alig volna kevesebb. Ez arányt nem tartjuk elviselhetetlennek. Ilyet, sőt olykor nagyobbat is látunk az amerikai Egyesült-Államokban. Föltéve, hogy a lakbér a polgárok jövedelmének egy nyolczadát képviseli, a 30 százalékos lakbéradó a polgárok jövedelmének 3·75 százalékát képezné. Ámde rendesen a lakbér jóval kisebb összeg, mint az adózó jövedelmének egy nyolczada. Mi csak 1600 mill. frankra becsültük, a gyárak, üzletek stb. levonásával, a lakások bérértékét Franczia országban, pedig a franczia nép jövedelme bizony meghaladja a 20 milliárdot, úgy hogy ez esetben minden franczia átlag jövedelmének csak 8 százalékát fordítja lakbérre. Tehát a lakások bérértékére kivetett 30 százalékos adó, mely azon kívül két különböző adóból áll, melyekből az egyiket az épületekre, a másikat a lakbérre vetnék ki, átlag az adózók jövedelmének csak 2·40 százalékát venné igénybe. Ne feledjük el egyébiránt, hogy ha 15 százalékra teszszük az épületi adót, a lakbéradó átlag nem lenne több 10 százaléknál és csak a gazdag osztályok lakásainál érné el a 15 százalékot.

Jónak tartottuk egymástól elkülöníteni e két adót, az épületi és lakbéradót, noha mindkettőt az ingatlanok bérértékére kell alapítani, s noha végül mindkét adó, mint azt fönnebbi fejtegetéseink is tanúsítják, majdnem minden esetben egyedül a lakót terheli. Mégis hiba volna e két adót összeolvasztani. Sokkal könnyebben fizetik, sokkal kevesebb ellenállást támasztanak, s jobban biztosítjuk magunknak az igazság külszínét is, ha föntartjuk külön mind a két adót, melyek közől az elsőt egyenesen az ingatlan tulajdonosa fizeti s csak közvetve tudja majd áttolni

a lakóra, míg a másikat egyenesen és minden közvetítés nélkül a lakó fizeti. Ott, a hol a bérlő és tulajdonos ugyanegy személyben egyesül, például mikor valaki egy nagyobb palotát bír és azt egyedül maga lakja, ott a bérérték 30 százaléka, melyet az adózónak épületi adó és lakbéradó fejében együttvéve fizetnie kell, kissé súlyosnak látszhatik. Kinek egy 500,000 frank értékű palotája van, évenkint 6000 frankot fizetne adó fejében, palotájának körülbelől 20.000 franknyi bérértéke után, minthogy az adókivetésnél bizonyos különbséget tesznek a valóságos és adó-ügyi házbér közt, a mennyiben az utóbbit, a javítási és föntartási költségek számbavételével, körülbelül egy ötöddel mindig kevesebbre becsűlik. Arra az adózóra nézve, ki maga lakik 800,000 frankos palotájában, melynek bérértéke mintegy 30,000 vagy 35,000 frank, az adó 9000—10,5000 frank lesz. Mindenesetre nagy összeg, mely azonban még mindig nem túlságos, ha azzal egyszersmind megszűntetjük a kapuadókat.

A helyett, hogy tovább is terveket kovácsolnánk a jövőre, vizsgáljuk most ez adó törvényhozását a multban és jelenben. Ingó adónk, *impôt mobilier*, mely ma nem egyéb mint egyszerű házbéradó, a franczia forradalom által meghonosított ingó adótól ered, mely jóval szélesebb terjedelemmel bírt.

A nagy *Constituante* oly adórendszert akart meghonosítani, mely észszerű és igazságos legyen, s a melyet azonkívűl az adózó könnyen megérthessen. Megszűntetett minden belső fogyasztási adót, s az illetékeken kívűl nem ismert más adót, mint az egyenes adókat a belföldön és a vámokat a határokon. Egyenes adórendszere megállapításában főleg arra törekedett, hogy elkerűljön minden faggatást és önkényt. Ez volt az akkori idők eszméinek

jellemző vonása. Akkor szakítottak épen a régi franczia monarchiával, mely kevésre becsülte az egyéni szabadságot és a polgári függetlenséget. Óvakodtak minden beavatkozástól a polgárok magán ügyeibe. Inkább megnyugodtak abban, hogy némi egyenlőtlenségek fognak az egyenes adók tételeibe becsúszni, csakhogy a családi és magánélet semmi betolakodásnak vagy ellenőrzésnek ne legyen kitéve. Száműzték tehát az adórendszerből úgy az adózók bevallását, mint a pénzügyi közegek beavatkozását a polgárok vagyoni viszonyaiba.

Csak a törvényes vélelemhez akartak ragaszkodni, mint a melyből legalább megközelítőleg meghatározhatjuk a jövedelem magasságát, a nélkül hogy azért a kincstári közegeket az adózókkal vitába kellene keverni.

Az ingatlan vagyont vélelmezett jövedelmének egy hatodával adóztatták meg, vagyis 240 millió frankkal, az 1440 millió frankra becsült jövedelem után.* Az ingó vagyon megadóztatására pedig egy igen bonyolult ingó vagyoni adórendszert találtak föl, melynek 60 millió frankot kellett volna hoznia. A két megelőző szám csak a főtételre vonatkozik, a melyhez még néhány pótlékos sous járult a községi szükségletek fedezésére. Ha az ingó vagyont csak 60 millió frankkal adóztatták meg, míg az ingatlant 240 millió frankkal, úgy ezt nem annyira annak

* A Léon Say által 1876-ban benyújtott kataszteri törvényjavaslat indokolása szerint, az ingatlanok jövedelme 1,440 millió frankra rúgott 1791-ben. A miből következik, hogy a széles értelemben vett földadó akkor főtételében az ingatlan jövedelem 16·66 százalékát vette igénybe és nem 20 százalékát mint azt a legtöbb pénzügyi munka mondja. Csak a községi kiadások fedezésére szolgáló 25 centime-mal együtt érte el ez adó az ingatlan jövedelem 20 százalékát.

kell tulajdonítanunk, mintha ily arányban képzelték volna e két gazdagság jelentőségét, mint inkább annak a körülménynek, hogy ép a *Constituante* számos tehertől mentette meg az ingatlan tulajdont, mely a régi franczia monarchia alatt súlyosan nehezedett annak termelő erejére.

Az ingó vagyoni adó kivetésére a *Constituante* a lakbért tekintette a legbiztosabb útmutatónak. S ez, mint már fönnebb is mondottuk, nem volt hiba. A mellett számbavették, hogy a szegény, jövedelmének mindig nagyobb hányadát fordítja lakására mint a gazdag. A lakbérek nagysága szerint aztán a vélelmezett jövedelmeket fokozatosan osztályozták, mert a *Constituante* minden ingó jövedelmet egyenlően akart megadóztatni. Fölvették, hogy 100 frankos házbérből még egyszer oly nagy jövedelemre lehet következtetni a lakónál, míg 101—500 frankig terjedő házbérnél háromszor oly nagy jövedelemre é[illegible]1000 frankig terjedő házbérnél négyszer oly nagy jöve[illegible] következtetni. És így tovább különböző fokozatokon keresztül aránylag mindig nagyobb jövedelemre vontak következtetést, míg végül a legmagasabb fokozathoz jutottak, tudniillik a 12,000 frankot meghaladó házbérhez, melynél a lakó jövedelmét a lakbérnél tizenkétszerte nagyobbnak vélelmezték.

Nem tudjuk pontosan, mennyiben felelt meg ez arány nyolczvan év előtt a valóságnak. Ma azonban e fokozat mindenesetre igen helytelen volna, főleg az igen nagy lakbérekkel szemben. Az adó progressiv volt alakjában, a mennyiben oly összeget követelt az adózótól, mely nem állott ugyanazon arányban minden lakbérrel, hanem jóval nagyobb volt a nagy lakbéreknél, mint a kicsinyeknél. Ez adó mindazáltal arányosságra törekedett s minden jövedelemből ugyanazon hányadot vélte igénybe venni. Ámde

megtörténhetett, hogy a különböző lakbérek és jövedelmek közt felállított arány nem felelt meg mindig a szigorú igazságnak. Sőt bátran mondhatjuk, hogy két végletén határozottan tévedett. Igen alacsony arányt állított föl e kis lakbéreknél, és igen magasat a nagy lakbéreknél.

A *Constituante* ingó vagyoni adója nem volt egyszerű adó, hanem három különböző elemből állott, melyek a következők voltak: 1. az ugynevezett *cote d'habitation*, a lakásra eső adórész, melyet a fönnebb fölsorolt szabályok szerint állapítottak meg a vélelmezett jövedelem után; 2. egy személyi adó, melyet három napi munka értékében minden nem szegény polgártól követeltek; és végül 3. két adó, melyek közül az egyiket a cselédek, a másikat a fényűzési lovak arányában vetették ki.

Ez ingó vagyoni adó igen szellemes volt. S hogy a *Constituante* c[illegible]a valóságos jövedelmet akarta érinteni, mutatja az a körülmény, hogy a *cote d'habitation*-ból, a lakásra eső adórészből, mindig levonták a jövedelem azon részét, mely után az adózót a földadóban már megterhelték. Igy például, ha az adózó jövedelmét lakbére alapján 20,000 frankra vélelmezték, s ő bebizonyította, hogy 10,000 frank jövedelme után már adózott a földadóban, úgy lakása után csak 10,000 franknyi jövedelemmel adóztatták meg. Az ingó vagyoni adó kulcsát az így kimutatott jövedelem egy huszadrészében állapították meg egyszer s mindenkorra.

Ez ingó vagyoni adó, minden szellemes volta daczára, nem vezetett sikerre. Először is a vélelmezett jövedelmek s a lakbérek közt felállított arány nem volt szabatos. Aztán ez adó felosztásos adó volt, a mi mindig nagy baj. Végül ily izgalmas időkben, tapasztalatlan és minduntalan változó adóközegekkel, ez adó kissé nehézkes is volt.

Idővel sok változáson is ment keresztül, míg végre egészen elvesztette eredeti jellegét, mely szerint a lakbér magassága és egyéb jelek alapján vélelmezett ingó vagyoni adót képezett.

1791-ben alapítva, az első, de enyhe módosításon a forradalmi III. évben ment keresztül. A cselédekre és lovakra kivetett fényűzési adókhoz hozzácsatolták a kéményekre és hintókra vetett adókat. E fényűzési adók azonban nem voltak nagyon termékenyek. Legmagasabb hozadékuk nem haladta meg a 2 millió frankot. Az 1806. április 24-diki törvény el is törölte ez adókat s csak a személyi adót (a három napi munka értékét) s a *cote d'habitation*-t, a lakásra eső adót tartotta fönn.

A forradalmi korszakban e két utóbbi adó, mint az ingó vagyoni adó alkatrésze, igen faggató és az összes jövedelemre kiterjedő adóvá nőtte ki magát, úgy hogy egészen eltávozott eredeti czéljától.

A személyi adót fölemelte 5 livre-re a III. évi thermidor 7-iki törvény. Az V. évi thermidor 14-iki törvény fokozatos fejadót csinált belőle, $1^1/_2$—120 frankig váltakozó tétellel, melynek nagyságát egy, minden községben fölállított, méltányossági bizottság szabta meg. A VI. évi fructidor 26-iki törvény visszavezette megint ez adót a három napi munka értékére, melyet egy-egy napra 50 centime — 1 frank 50 centime-mal szabott meg.

Az V. évi thermidor 14-iki törvény, mely a személyi adóból fokozatos fejadót csinált, az adóelosztást, az egyes adózókra eső adórészek megszabását, egészen a minden községben fölállított méltányossági bizottságokra hagyta. Nem volt tehát semmi biztos alap. A VII. évi nivôse 3-iki törvény visszaállított ily alapot, a mennyiben elrendelte, hogy a községre eső adóösszeg azon részét, mely a

személyi adóból és ingó vagyoni adóból a személyi adó hozadékának levonása után fönnmarad, «azon arányban kell az ingó vagyoni adónál elosztani, a mennyi centime-ot vetettek ki az adózóra, személyi adó fejében, lakbérének minden frankja után.» Ez már nem volt többé a *Constituante* rendszere. Elhagyták a progressiv fokozatot, melylyel korábban a különböző lakbéreknek megfelelő jövedelmet megállapították. S nem vontak le többé semmit azon jövedelem fejében, melyért az adózó már földadót fizetett. E lakbéradó tehát már nem képviselt többé egy csupán az ingó vagyoni jövedelemre kivetett adót, mint azt az első törvényhozó akarta. Az *Impôt mobilier* ettől fogva mindig megőrizte a VII. évi törvény által előírt természetét. Egyszerű lakbéradó maradt, csakhogy ma némely esetekben adómentességet enged az igen kis lakbéreknél és enyhítéseket a középszerűeknél.

E lakbéradó kezdettől fogva felosztásos adó volt, és a felosztás igen gyarló volt. E rendszert ugyanis még több hiba terheli a lakbéradónál, mint a földadónál, mert a lakbérek értéke sokkal mozgékonyabb és gyorsabban változik, mint a föld értéke. 1826-ban megkisértették kiigazítani a legkiáltóbb egyenlőtlenségeket, melyek a lakbéradónál egyes departementok közt mutatkoztak. Az azon évi július 23-iki törvény értelmében hozzáfogtak egész Franciaországban a fölvett lakbérértékek átjavításához, hogy így igazságosabban oszoljék meg a teher nemcsak a departementok, hanem az arrondissementok és községek közt is.

E munkálat igen élénk világításba helyezte az adóelosztás számos gyarlóságát. Kimutatták, hogy 52 departement túl volt terhelve, míg 34 más kedvezményeknek örvendett. Az egyenlőtlenségek sokszor botrányosak voltak. Az ipar-

ű̈ző departementokban a lakosság és gazdagság roppant fejlődésnek indúlt, s az épületek gyarapodtak számban és még inkább értékben.

Hock báró, a franczia pénzügyekről írt munkájában, igen érdekes kimutatást ad (e munka 5. számú táblázatában) az 1856. évi hivatalos adatok alapján. Ez érdekes okmányból kiderűl, hogy bizonyos departementokat, nevezetesen a legszegényebbeket, kétszerte súlyosabban terhelte a lakbéradó 1856-ban, mint a gazdag departementokat. Igy a Cantal departement a lakbéradó főtétele fejében (a személyi adó levonásával) 113,000 frankot fizetett 1.613,000 frankra becsült bérérték után, vagyis 7 százalékot. A Corréze 100,000 frankot fizetett a lakbéradó főtétele fejében 1.693,000 frank bérérték után, vagyis 6 százalékot. A Lozère 40,000 frankot 819,000 frank után, tehát mintegy 5 százalékot. A Meuse 157,000 frankot 2.428,000 frank után, vagyis közel 7 százalékot. A Tarn-et-Garonne 160,000 frankot 1.950,000 frank után, vagyis 8 százalékot. Másrészről a Rhône nem fizetett többet a földadó főtételében (mindig a személyi adó levonásával) 563,000 franknál 16.318,000 frank után, vagyis 3·5 százalékot. Az Ardennes nem fizetett többet 135,000 franknál 5.417,000 franknyi összes bérérték után, vagyis 2·5 százalékot. Egész Franciaországban, az 1856. évben, a lakbéradó főtétele a személyi adó levonásával 22,788,000 frankot tesz, 512.494,000 frank összes bérérték után vagyis átlag 4·4 százalékot. Majdnem fölösleges megjegyezni, hogy e bérértékeket igen alacsonyra becsülték, különösen a népesebb departementokban. Igy különösen a Nord departementban csak 18 millió frankra becsülték a bérértékeket, vagyis csak hatszor annyira, mint az Ardéche departement bérértékeit, melyek ugyanazon táblázaton 3.113,000 frankkal

szerepelnek. S az elosztás ez egyenlőtlenségeinek még növekedniök kellett azon idő óta, minthogy az iparűző vidékek folyton gyarapodnak és a hegyes vidékek folyton hanyatlanak.

Az 1820-iki enquête után semmit nem tettek az adó egyenlőbb elosztására. Föltették ugyan, hogy egy napon hányados adóvá fogják átalakítani, de visszariadtak nem annyira a technikai mint ama politikai nehézségektől, melyet ez átalakítás fölidézhetett volna. Csak az 1830-iki forradalom után tették az első határozott lépést e nevezetes reform felé. Elválasztották a személyi adót a lakbéradótól. Az elsőt hányados adóvá tették, de az utóbbinál megőrizték a felosztásos jelleget. Noha kétségtelenül meg volt az a szándékuk, hogy később ezt is alávessék ezen a kincstári érdeknek kedvező változásnak. De épen mivel többet hozott a kincstárnak a hányados adóvá átalakított személyi adó, a közönség panaszokban tört ki. S a kamaráknak nemcsak nem volt bátorságuk a reformot teljesen keresztülvinni az által, hogy a lakbéradót is hányados adóvá alakították volna át, hanem még a már megkezdett útról is visszatértek. 1832-ben újra felosztásos adóvá tették a személyi adót és összekötötték e két adót, melyeket oly észszerű volt elválasztani. Ugyanekkor 3 millió franknyi adóelengedést adtak a közvélemény szerint legsúlyosabban megadóztatott departementoknak.

Mindazáltal még az 1832. évben tettek némi kisérleteket e két egyesített adó némi megigazítására, nemcsak ama 3 millió franknyi adóelengedés, hanem az által is, hogy módosították némely departementnál a ráeső adórészt. A két adó egy harmadát az 1832-iki törvény szerint azon arányban vetették ki, a hány centime esett ez összeg minden frankjára az 1831-ben fizetett személyi adóból, midőn a

személyi adó még hányados adó volt. Egy másik harmad kivetésénél azon arányt vették alapúl, mely szerint a lakbéradó az 1830. évben az egyes departementok közt eloszlott. A két adó fönmaradt utolsó harmadát, a bérértékeknek, az adó-közegek által hivatalosan kimutatott magassága szerint, állapították meg.

Némileg tehát kiköszörülték a felosztás egyenlőtlenségeit, de semmi új forrást nem nyitottak a kincstárnak. Ellenkezőleg, mintegy 3 millió adóelengedést adtak. A kamarák, az igaz, nem akartak az annyira szerény s a mellett a kincstárra nézve olyan kevéssé előnyös módosításoknál megmaradni. Az 1832. évi július 21-iki törvény 31. szakasza elrendelte, hogy 1834-ben s azután minden újabb öt évben új tervezet nyújtandó be a kamarákhoz a személyi és lakbéradó felosztására az egyes departementok között, s hogy az egyenes adóhivatalok közegei nyilvántartsák az adatokat, melyekből megismerhetni hány ember tartozik az adó alá s mennyi lakbért fizet mindegyik.

A törvény eme szakaszát nem hajtották végre. El is törülték az 1838-iki törvénynyel, mely 1842-re rendelte beadatni e javaslatot és az azontúl minden újabb tiz évben követelt újabb tervezetet. Látjuk, hogy föntartották ugyan a korszakos megigazítás elvét, de mindig messzebbre halasztották alkalmazását. Midőn egy kormány lanyhán fog a pénzügyi reformhoz, akkor nem nagy bizodalmunk lehet a sikerhez. Az izgalom, melyet az előkészítő megigazítások 1841-ben költöttek, csakugyan ürügyül szolgált a kormánynak arra, hogy e törvényt visszavonja.

A kormány elhatározta, hogy 1846. januártól fogva minden departementnál az arra eső személyi és lakbéradót leszállítja a lerombolt házaknak megfelelő adóval és fölemeli az ujonnan épült házakra eső adóval. A föl-

emelés a lakásul használt házak bérértéke egy huszadrészének felelt meg. Ez eszközzel legalább közvetve reméltek eljutni az adó kiegyenlítéséhez; sőt azt is hitték, hogy ez által bizonyos ruganyosságot fognak kölcsönözni az adónak, mely annak hozadékát évről-évre gyarapítani fogja. Egy 1844. augusztus 9-ikéről keltezett miniszteri körrendelet azt mondja: «Minthogy ma bizonyos departement-ok az átlagos adónál (5 százaléknál) magasabb terhet viselnek, míg másokra az átlagosnál kisebb teher nehezedik, föl kellene emelnünk az adót, az aránylag több kiméletnek örvendő departementokban és le kellene azt szállítanunk a túlterhelt departementokban, úgy hogy az által idővel és lassankint egészen helyreállana az egyensúly a különböző departementok közt.»

E felfogás alapjában véve helyes volt. Csakhogy a kiegyenlítés, melyet ez úton véltek elérni, egy félszázadot, sőt talán egy egész századot is igénybe vehetett volna. Mert, midőn csak az új építkezésekre eső adók hatása által akarták elérni a kiegyenlítést az egyes departementok közt, világos, hogy a már létező épületek bérértékeinek változása semmi befolyást nem gyakorolt volna az adók elosztására. E bérérték leszállhatott a legelhagyottabb departementokban a nélkül, hogy azért a departementokra eső adórész legkisebb változást szenvedett volna. Ebből láthatjuk, mennyi időnek kell vala lefolynia, míg a lakbéradó ez úton egész Franciaországban egyenlővé vált volna. Midőn kamaráink lemondtak a korszakos megigazításról, következzenek be azok öt akár tíz évenkint; s jobban mondva, midőn lemondtak a hányados rendszerről, mely az egyenes adóknál az egyedüli helyes rendszer: akkor egyszersmind megnyugodtak az örökös igazságtalanságokban egyrészt s a gyönge hozadékban másrészt.

Ez a törvényhozás mai helyzete e tárgyban. A személyi adó és lakbéradó elosztása igen egyenlőtlen az egyes departement-ok közt, ép oly egyenlőtlen mint a földadóé. Mit mondjunk az alsóbb fokú elosztásokról, melyekkel az arrondissement-oknál, községeknél és végül az egyeseknél találkozunk?

Mindenekelőtt az egyenlőségnek még egy nagy okát kell fölhoznunk azon alacsonyabb fokú elosztásnál, mely az arrondissement-okra és községekre vonatkozik. A másod és harmad fokú adóelosztások érdekében, minden departement-ban az egyenes adókat kezelő hivatal igazgatója évenkint egy kimutatást tartozik készíteni, mely magában foglalja arrondissement-onkint és községenkint a személyi adó és lakbéradó alá tartozó személyeket és a lakások bérértékét. E kimutatás alapul szolgál a departement-i tanácsnak és az arrondissiment-i tanácsnak a hatáskörükbe tartozó adók elosztásánál, kik e tekintetben a következő módon járnak el. Először is a departement-i tanács megállapítja, minden napra külön, ama három napi munka értékét, melylyel minden adózó a személyi adóhoz járulni köteles. E három napi munka értékét előbb összeadják a tarifa szerint, melyben egyébiránt az egy napi munka nem lehet kisebb 50 centíme-nál és nem nagyobb 1 frank 50 centime-nál. És a departement-re eső személyi adónak és lakbéradónak csakis azon részét osztják föl lakbéradó czímén, a lakbérértékek aránya szerint, mely ama három napi munka értékének megfelelő személyi adó levonása után fönmarad.

E rendszer a legnagyobb visszásságokkal jár. A departement-i tanácsok ugyanis tetszésök szerint tetemesen fölemelhetik vagy leszállíthatják a lakbéradót, a szerint, a mint 1 frank 50 centime-ra vagy csak 50 centime-ra te-

szik egyenkint a három napi munka értékét, melyet személyi adó fejében fizetnek az adózók, s a melyet az adóközegek a lakbéradó elosztásánál előbb levonnak a departementre eső személyi és lakbéradóból. A szerint tehát, a mint a departement-i tanácsok vagy a munkás osztályok vagy a gazdagabb osztályok felé hajlanak, a személyi adó és lakbéradó terhe is főleg az egyikre vagy másikra fog súlyosodni.

Ha gondosan vizsgáljuk azt a táblázatot, melyet Hock báró az egyenes adók eloszlásáról az egyes departement-ok közt 1856-ban közzétett, érdekes visszásságokkal fogunk találkozni. Így Francziaország egyik legszegényebb departement-jában a Hautes Alpes-ban az adózó által lerovandó három napi munka értékét sokkal magasabbra becsülték, mint egyik leggazdagabb departement-unkban az Eure-ben. A Hautes-Alpes-ban ugyanis 28,600 adóköteles 61,400 frankot fizet személyi adó czímén, vagyis 2 frank 15 centime-ot fejenkint. Az Eure-ben 102,500 adózó 175,100 frankot fizet személyi adó czímén, vagyis fejenkint 1 frank 70 centime-ot. Pedig kétségtelen, hogy az utóbbi helyen kétszerte magasabb a munkabér mint az elsőn. A Hautes-Alpes departement-ban, a három napi munkának 2 frank 15 centime-ra való emelésével, majdnem egészen eltörülték a lakbéradót, úgy hogy a személyi adó levonásával a lakbéradó által födözendő adóösszegül csak 23,800 frank maradt fönn 23,300 adózó és 823,000 franknyi bérérték mellett. A lakbéradó főtételében nem kívánt tehát többet 1 franknál fejenkint és 3 százalékot a lakbér értéke után, s így jóval kisebb volt mint az egész Francziaországra szóló átlag. A Haut-Marne departement még szembeszökőbb módon mutatja, miképen emelhetik a departement-i tanácsok, az egy napi munka értékének megszabása által, túlsúlyra a személyi adót és mi-

kép szállíthatják le majdnem semmire a lakbéradót. 1856-ban Hock báró kimutatása szerint 73,500 adózót számlált e departement a személyi adó czímén. Ezek az adó fejében összesen 220,500 frankot fizettek, a mi által a három napi munka értéke 3 frankra emelkedik, szóval jóval magasabbra mint a sokkal gazdagabb Eure departement-ban. A Haute-Marne departement-re személyi adó és lakbéradó czímén eső adóösszeg 272,400 frank. Ha már most ebből levonjuk a személyi adó czímén kivetett 220,500 frankot, úgy csak 51,900 frank marad fönn, az összesen 4.144,200 frankra becsült bértékek közt fölosztandóúl. A lakbéradó tehát a lakbérértéknek csupán $1^1/_4$ százalékára emelkedett, a mi határozottan nevetséges. E departement tanácsának sikerült az adózókat majdnem egészen fölmenteni a lakbéradó fötétele alól az által, hogy minden terhet a személyi adózásra tolt át.

Nem hozhatunk föl több ily érdekes példát, de a személyi adó és lakbéradó felét igen sok departement-i tanács hárítja át a személyi adóra. Így a Yonne departement 385,700 frankból, mint az említett adók fötételéből, 226,500 frankot tartott fönn a személyadóra, a minek következtében a személyi adó 2 frank 25 centime-re rúgott fejenkint. A lakbéradóra tehát csak 159,200 frank maradt 5.374,000 frankra becsült bérérték mellett, úgy hogy a lakbéradó terhe alig rúgott valamivel többre mint a bérérték 3 százalékára, a mi jóval kisebb mint az egész Francziaországra kiterjedő átlagos kulcs, mely ez adónál 4·4 százalék volt ez időben. Egy más gazdag departement, az Oise, két majdnem egészen egyenlő részre osztotta a személyi és lakbéradó czímén ráeső adóösszeget, 480,000 frankot. 237,300 frankot személyi adóba vett föl, 105,600 adózó mellett, úgy hogy egy-egy fejre mintegy 2 frank 25 centime jutott.

Lakbéradóra maradt tehát 242,800 frank, mely összeg 8.581,000 frankra becsült bérérték mellett, az utóbbinak csupán 2·84 százalékát vette igénybe.

Láthatjuk mily egyenlőtlenségekre vezet az a körülmény, hogy a departement-i tanácsok határozzák meg a személyi adó kivetésénél alapul szolgáló egy napi munka értékét. A mi végül az utolsó fölosztást illeti, melynél a a községre eső adóösszeget az egyes községi lakosok közt kivetik, ennél egy jegyzék szolgál alapúl, mely magában foglal egyrészt minden lakost, ki polgári jogait élvezi s szegénységét ki nem mutatta, s másrészt mindazon lakások megbecsült bérértékét, melyek az illető adózó szállását képezik. E jegyzéket, az egyenes adók kezelésével megbízott közegek ellenőrzése mellett, az adók fölosztásával megbizott közegek készítik. E munkálatot előterjesztik a helyhatósági tanácsnak, mely kijelöli azon személyeket, kik minden adó alól fölmentendők s azokat, kik csak személyi adót fizetnek. A községre eső adóösszeget a jegyzékbe foglalt adózók közt először mint személyi adót osztják föl s aztán a megmaradt részt, a lakbérértékek arányában, minden frank után egy centime-ot véve, mint lakbéradót.

E jegyzéket évenkint meg kell igazítani a halálozás, lakás-csere, lakbéremelés vagy lakbérleszállítás következtében történt változások fölvételére.

Azon városokban, hol kapuadó van, a személyi adó és lakbéradó egy fontos sajátsággal bír. E városokban ugyanis a helyhatósági tanács a városra eső személyi adót és lakbéradót, a departementi praefektushoz intézendő kérelem alapján, a helyhatósági pénztárból is fizetheti. A helyhatósági tanács határozza meg, mennyit fizet a városra eső adóból a kapuadóból, a városra eső személyi és lakbéradó fenmaradt részét azonban csak lakbéradó czímén lehet kivetnie. Sze-

mélyi adót ily városban nem fizetnek. A lakbéradó czímén ilyképen kivetendő adóösszeget, az adózók lakásainak bérértéke alapján, egyenlő kulcs szerint, osztják föl. Egész napjainkig hitték, hogy az adófölosztás fokozatos és progressiv alakú tarifa alapján is történhetik, úgy hogy a nagyobb lakbérek többet fizessenek mint a középszerűek s az egészen kicsiny lakbérek, a helyhatósági tanács bölcs belátása szerint, egészen vagy legalább részben adómentesek maradnának. A helyhatósági tanácsok ebbeli határozatai azonban csak kormányrendelet által emelkednek erőre.

E rendszernek megvannak a maga előnyei és hátrányai. Mondhatjuk ugyan, hogy a kapuadót fizető városokban a munkás osztály és kis polgárság aránylag nagyobb összeggel járul a fogyasztási adóhoz, és így csak az igazságnak teszünk eleget, midőn ez elemeket kárpótlásul fölmentjük a személyi adó és lakbéradó alól. Részünkről ellenkezőleg azt tartjuk, jobb volna, ha nem nyujtanák e kedvezményt, hanem inkább megszűntetnének néhányat ama kapuadók közől, melyek legjobban terhelik a szegényebb osztályt, például a boradót.

A mi a progressiv alakú tarifát illeti, e részben már megmondtuk fönnebb, mily föltét mellett helyeseljük azt a lakbéradónál. Ha tudniillik a progressio csak kevés fokozatot foglal magában, hármat vagy legfölebb négyet; s ha azon kívül soha nem haladja meg az észszerű mértéket, például a bérérték 15 százalékát. Mert ellenkező esetben nagyon súlyosan terhelné a gazdag osztályokat, melyek, a közfölfogás ellenére, jövedelmeiknek aránylag nagyobb részét fordítják lakbérre, mint a pusztán jómódú osztályok.

Az államtanács egy újabb végzése (1876. júliusból) törvénytelennek jelentette ki a lakbéradónak több város

által kölcsönzött progressiv alakot, nevezetesen a párisit. Egy párisi adózóra lakása bérértékének 10·75 százalékát vetették ki. Az illető a közigazgatási bírósághoz fordúlt. Az államtanács ennek következtében kijelentette, miszerint az 1832-iki törvény megengedi a helyhatósági tanácsoknak, hogy a kis lakbéreket egészen fölmentsék az adó alól, hogy azonkívül leszállítsák a középszerű lakbérek adóját, de épen nem hatalmazza föl őket arra, hogy a nagy lakbérek adóját fölebb emeljék a törvényes aránynál Az államtanács végzése szerint ugyanis: «A lakbérek egy német sem lehet magasabb adó alá vetni, mint a minőt kellett volna fizetnie akkor, ha a pusztán személyi adók czímén fizetendő mennyiség levonása után fenmaradt adóösszeg, a lakbérértékek arányában osztatott volna föl minden adózó közt, beleértve azokat is, kiknek a városi tanács egész vagy részleges adóelengedést nyújtott». A helyhatósági tanácsnak tehát jogában áll, a kapuadó egy részének átengedése által, részben vagy egészben fölmenteni az adó alól a középszerű vagy kis lakbéreket, s így lejebb szállítani a lakbéradót; de nincs joga a nagy lakbérektől több adót követelni, mint a mennyit különben kellett volna fizetniök.

Megmondtuk már, mily föltételek mellett tartjuk mi helyesnek a lakbéradó progressiv alakját.

Mindezt összevéve, a lakbéradó egyike a legjobb adóknak, melyek léteznek. De Franczia országban igen rosszúl vetették ki. Hibás az elnevezése: ingó vagyoni adó, mert ma már nem sújtja többé, mint egykor, csupán az ingó vagyonból vagy személyi tevékenységből eredő jövedelmet, hanem minden jövedelemre nehezedik, a lakbér arányában.

Két oly különböző adónak, minők a személyi adó és házbéradó, egy egyetlen adóba való összefoglalása a leg-

nagyobb nehézségekkel jár, különösen egy nem hányados, hanem felosztásos adónál, s különösen még akkor, midőn a departementi tanácsok kényök-kedvök szerint szabhatják meg, a személyi adó fejében fizetendő, három napi munka értékét.

Ez ingó vagyoni adó nevezete alatt szereplő adó legnagyobb bűne egyébiránt az, hogy felosztásos adó. Az ez adóból várt összeget a különböző adókerületektől régi becslések alapján követelik. Az adó hozadéka nem követi a közvagyonosság haladását, vagy csak igen rosszúl. Teljesen elégtelen az az eljárás, hogy a departementokra eső adórészek megállapításánál csak a lerombolásokat és új építkezéseket veszik számba. Az egyetlen eszköz ez adó reformálására és hozadékának fölemelésére abban áll, hogy hányados adóvá alakítjuk át. Ez esetben jóval több jövedelmet hozna, a melyet aztán a kapuadók megszüntetésére lehetne fölhasználni.

